PGAS S3 02 (Lit)

ভক্তি সাহিত্য

তৃতীয় ষাণ্মাসিক

অসমীয়া

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

ড° **মালিনী গোস্বামী,** অধ্যাপিকা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° **উপেন ৰাভা হাকাচাম,** অধ্যাপক, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° **খগেশ সেন ডেকা, (অৱসৰপ্রাপ্ত)** সহযোগী অধ্যাপক, পূব কামৰূপ মহাবিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী ঃ ড° নিভা ৰাণী ফুকন, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৱিহণা যোগাইছে*
১	ড° **প্রণিতা বর্মন,** আর্যবিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়
২, ১১ আৰু ১২	**উৎপলা দাস,** গৱেষিকা, কৃষ্ণাকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
৩ আৰু ৪	ড° **প্রফুল্ল কুমাৰ নাথ,** গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
৫ আৰু ৬	ড° **মঞ্জু গোস্বামী,** আর্যবিদ্যাপীঠ মহাবিদ্যালয়
৭, ৮, ৯ আৰু ১০	ড° **বিজয়া বৰুৱা,** ডিমৰীয়া মহাবিদ্যালয়
১৩ আৰু ১৪	ড° **তাৰিণীকান্ত হালৈ,** উত্তৰ গুৱাহাটী মহাবিদ্যালয়

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু আৰু ভাষা সম্পাদনা	ঃ	ড° **প্রফুল্ল কুমাৰ নাথ,** গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় (অধ্যায় ১, ২, ৫, ৬, ৭, ৮, ৯, ১০, ১১, ১২, ১৩ আৰু ১৪)
	ঃ	ড° **হৰ কুমাৰ নাথ,** দুধনৈ মহাবিদ্যালয় (অধ্যায় ৩ আৰু ৪)
গাঁথনিক সম্পাদনা	ঃ	ড° **নিভা ৰাণী ফুকন,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রথম প্রকাশ ঃ জুলাই, ২০১৮ *দ্বিতীয় প্রকাশ ঃ চেপ্তেম্বৰ, ২০১৯* *তৃতীয় প্রকাশ ঃ নৱেম্বৰ, ২০২১*

ISBN :

© কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দ্বাৰা সর্বস্বত্ব সংৰক্ষিত।

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-Share Alike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/ For the avoidance of doubt, by applying this license KKHSOU does not waive any privileges or immunities from claims that it may be entitled to assert, nor does KKHSOU submit to the jurisdiction, courts, legal processes or laws of any jurisdiction.

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা
নতুন দিল্লীৰ দূৰ শিক্ষা পৰিষদৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণী গেট, গুৱাহাটী-৭৮১ ০১৭; Web : www.kkhsou.in

নগৰ কার্য্যালয় ঃ ৰেছম নগৰ, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নং-৩৭, খানাপাৰা (বড়োলেণ্ড গেষ্ট হাউছৰ সমীপত), গুৱাহাটী-৭৮১ ০২২

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ ভক্তি সাহিত্য

এইখন স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া পাঠ্যক্ৰমৰ তৃতীয় ষাণ্মাসিকৰ সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা দ্বিতীয় পাঠ্যবিষয়। পাঠ্যবিষয়ৰ শিৰোনাম 'ভক্তি সাহিত্য'। পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিবর্ধিত আৰু সংশোধিত পাঠ্যবিষয়ত সর্বমুঠ চৈধ্যটা অধ্যায় অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। সেই আলোচনাসমূহৰ মাজেদি ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ লগতে অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ উদ্ভৱ, ক্ৰমবিকাশ আৰু বিস্তাৰৰ লগতে অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যত বিশিষ্ট স্থান লাভ কৰা কেইখনমান বিশিষ্ট গ্ৰন্থৰ কথা আলোচনা কৰা হৈছে। সেই গ্ৰন্থৰ আলোচনাৰ মাজেদি আমি অসমীয়া ভক্ত কবিসকলৰ ভাব আৰু আদর্শৰ লগতে অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ সাহিত্যিক গুণসমূহ প্ৰকাশ পোৱা দেখিবলৈ পাওঁ।

পাঠ্যবিষয়ৰ প্ৰথম অধ্যায় 'ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্ব'ত ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য প্ৰকাশৰ লগতে ভক্তিৰ প্ৰকাৰসমূহৰ কথা বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। দ্বিতীয় অধ্যায় 'ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ পটভূমি'ত ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ পটভূমিৰ ভিত্তিত আলৱাৰসকলৰ ভক্তি, শৈৱ, শাক্ত, বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ বিষয়ে আলোচনা পঢ়িবলৈ পাব। ইয়াত ভক্তি সাহিত্যৰ দার্শনিক পটভূমিৰ কথাও আলোচিত হৈছে। 'ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ' পাঠ্যবিষয়ৰ তৃতীয় অধ্যায়। ইয়াত ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ অন্তর্গত সংস্কৃত, তামিল আৰু মাধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্যৰ সমলসমূহৰ কথা আলোচনা কৰা হৈছে। লগতে ইয়াত শাক্ত ভক্তি সাহিত্যৰ অন্তর্গত কেইখনমান বিশেষ গ্ৰন্থৰ আলোচনা আছে। অৱশ্যে সেই গ্ৰন্থৰ ৰচনাৰ স্থান প্ৰাচীন অসম, কামৰূপ বা প্ৰাগজ্যোতিষ। চতুর্থ অধ্যায় 'অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ধাৰা'ত অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য শ্ৰেণীৰ বিস্তৃত আলোচনা আছে। অধ্যায় পাঁচ আৰু ছয়ত মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ বিৰচিত *কীর্ত্তন ঘোষাৰ* বিস্তৃত আলোচনা আছে। পৰৱর্তী সপ্তম আৰু অষ্টম অধ্যায়ত মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ *'নামঘোষা'* ৰ আলোচনা সন্নিৱিষ্ট হৈছে। সেইদৰে নৱম আৰু দশম অধ্যায়ত ভট্টদেৱৰ *'কথা-ভাগৱত'*ৰ আলোচনা সন্নিবিষ্ট হৈছে। মন কৰিবলগীয়া যে এই তিনিওখন গ্ৰন্থ বৈষ্ণৱ ভক্তি আধাৰিত ধর্মগ্ৰন্থ। গ্ৰন্থকেইখনত লেখকৰ নিজস্ব ৰচনাশৈলী আৰু আধ্যাত্মিক প্ৰসিদ্ধি ফুটি উঠিছে। দুর্গাবৰৰ 'গীতি ৰামায়ণ'ৰ আলোচনা একাদশ আৰু দ্বাদশ অধ্যায়ৰ বিষয়বস্তু। ইয়াত পাঁচালী কবি দুর্গাবৰে বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ এই বিশিষ্ট ৰচনা নির্মাণ কৰি আগ্রহী পাঠকক গীতি ৰামায়ণৰ সৌন্দর্য উপভোগ কৰিবলৈ অনুমতি দিছে। ত্রয়োদশ অধ্যায়টোৰ শিৰোনাম *'ৰুচিনাথ কন্দলীৰ শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী ঃ সাধাৰণ আলোচনা'*। ইয়াত বৈশ্যৰ কাহিনী তথা মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনীৰ উল্লিখনসহ শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ পৰিচয় আগবঢ়োৱা হৈছে। শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ ৰচক ৰুচিনাথ কন্দলিৰ জীৱন আৰু সাহিত্য পৰিচয় আগবঢ়োৱাৰ লগতে শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীত প্ৰকাশ পোৱা শক্তি তত্ত্ব আৰু শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী কাব্যখনিৰ অভ্যন্তৰীণ সৌন্দর্য বর্ণিত হৈছে। চতুর্দশ অধ্যায়ৰ শিৰোনাম *'শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী ঃ সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যৰ কাহিনী তথা মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনী'*। ইয়াত অতি মনোজ্ঞ ৰূপত এই দুগৰাকী তাপিত ব্যক্তিৰ দুখ-দুর্দশাৰ কাহিনী বর্ণিত হোৱাৰ লগতে দেৱী চণ্ডীৰ কৃপাত তেওঁলোকৰ সৌভাগ্য উপস্থিত হোৱা কথা বর্ণিত হৈছে। মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনী অধ্যায়টোৰ বিশেষ দিশ।

এই পাঠ্যবিষয়খন অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব। এইবোৰত মূল পাঠত থকা নতুন শব্দ আৰু পৰিভাষাসমূহৰ অর্থ সন্নিৱিষ্ট হৈছে। সেইদৰে— 'জানি থোৱা ভাল' বাকচবোৰত মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূর্ণ তথ্যৰ সম্ভেদ আছে। প্ৰতিটো অধ্যায়ত থকা 'চিন্তা-চর্চা কৰক'সমূহে অধ্যয়ন অধিক সক্ৰিয় আৰু ফলপ্ৰসূ হোৱাত সহায় কৰিব। আকৌ, 'অগ্রগতি নিৰীক্ষণ' যোগে আগবঢ়োৱা প্ৰশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্রগতি সম্পর্কে স্ব-পৰীক্ষণৰ সুবিধা দিব। উক্ত প্ৰশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহৰ ৰূপৰেখা 'অগ্রগতিৰ খতিয়ান'ত সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে। তাৰ সহায়েৰে আপুনি প্ৰশ্নবোৰৰ উত্তৰসমূহ লিখিবলৈ যত্ন কৰিলে অধিক লাভদায়ক হ'ব। অধ্যায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে 'অধিক জানিবলৈ' শিতানত উল্লেখ থকা গ্ৰন্থসমূহ সাৰথিস্বৰূপ। অধ্যায়বোৰৰ শেষত 'আৰ্হি প্ৰশ্ন' হিচাপে কেইটিমান প্ৰশ্নৰ আৰ্হিও তুলি দিয়া হৈছে। শেষৰ অধ্যায়টিৰ পাছত কেইখনমান 'প্ৰসঙ্গ পুথি'ৰ নাম উল্লেখ কৰা হৈছে। সেই কেইখন পুথিৰ সহায়েৰেই মূলতঃ এই পাঠ্যবিষয়ত উল্লেখ থকা অধ্যায়সমূহ প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। আপোনালোকে বিশদভাৱে কোনো বিষয় জানিবলৈ হ'লে সেই কেইখন অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব।

বিষয় সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ১ ঃ **ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্ব** ৭ - ৩৪

ভক্তি ঃ সাধাৰণ পৰিচয়; ভক্তিৰ সংজ্ঞা; ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য; ভক্তিৰ প্ৰকাৰ ঃ সগুণ আৰু নিৰ্গুণ ভক্তি; মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ

অধ্যায় ২ ঃ **ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ পটভূমি** ৩৫ - ৫৩

ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য; বৈদিক আৰু উপনিষদীয় সাহিত্যত ভক্তি; আলৱাৰসকলৰ ভক্তি, শৈৱ ভক্তি-বৈষ্ণৱ ভক্তি-শাক্ত ভক্তি; মধ্যযুগৰ ভক্তি সাহিত্য; ভক্তি সাহিত্যৰ দাৰ্শনিক পটভূমি

অধ্যায় ৩ ঃ **ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ** ৫৪ - ৭৩

ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য ঃ সাধাৰণ আলোচনা ঃ সংস্কৃত ভক্তি সাহিত্য, তামিল ভক্তি সাহিত্য, মধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্য; শাক্ত ভক্তি সাহিত্য ঃ পদ্মা পুৰাণ, মাৰ্কণ্ডেয় চণ্ডী, শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী; শৈৱ ভক্তি সাহিত্য

অধ্যায় ৪ ঃ **অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ধাৰা** ৭৪ - ৮৮

অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য ঃ চমু পৰিচয়; অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য; ভক্তি সাহিত্যৰ ধাৰা ঃ সগুণ ভক্তিধাৰা, নিৰ্গুণ ভক্তিধাৰা; ভক্তি সাহিত্যৰ সামাজিক অভিব্যক্তি; নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক উৎকৰ্ষ সাধনত ভক্তিৰ ভূমিকা

অধ্যায় ৫ ঃ **ভক্তিতাত্ত্বিক গ্ৰন্থ হিচাপে *কীৰ্ত্তন ঘোষা*** ৮৯ - ১১৮

কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ বিষয়বস্তু; *কীৰ্ত্তনৰ* বিভিন্ন অধ্যায়ৰ মূল আৰু ৰচনা কাল; *কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ* সংগ্ৰহ আৰু সম্পাদক; *কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ* প্ৰতিফলিত ভক্তিতত্ত্ব; *কীৰ্ত্তন ঘোষাত* প্ৰকাশিত ৰস; *কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য

অধ্যায় ৬ ঃ ***কীৰ্ত্তন ঘোষা* ঃ অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন** ১১৯ - ১৩৯

অজামিল উপাখ্যানত ভক্তিতত্ত্ব; বলিছলন আখ্যানত ভক্তিতত্ত্ব; দুয়োটা খণ্ডৰ ৰচনাশৈলীৰ তুলনা, দুয়োটা খণ্ডৰ মাজেৰে প্ৰকাশিত ভক্তিৰ মাহাত্ম্য

অধ্যায় ৭ ঃ **ভক্তিতাত্ত্বিক গ্ৰন্থ হিচাপে *নামঘোষা*** ১৪০ - ১৬১

নামঘোষাৰ আধাৰ গ্ৰন্থ; *নামঘোষাত* গুৰু ভক্তিৰ মাহাত্ম্য; *নামঘোষাত* মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমা; *নামঘোষাত* কৃষ্ণভক্তিৰ মাহাত্ম্য; *নামঘোষাত* নাম-দেৱ-গুৰু-ভকত আদিৰ তত্ত্ব; *নামঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য্য; *নামঘোষাৰ* ভক্তি তত্ত্ব; *নামঘোষাৰ* অন্তৰ্নিহিত দৰ্শন; *নামঘোষাৰ* অনুবাদ ৰীতি

অধ্যায় ৮ ঃ ***নামঘোষাৰ* উপদেশ আৰু নিন্দা** **১৬২ - ১৭১**

নামঘোষাত উপদেশৰ তাৎপর্য; *নামঘোষাত* নিন্দাৰ তাৎপর্য; *নামঘোষাত* হৰি ভক্তিৰ মাহাত্ম্য; *নামঘোষাত* সংসাৰ তাৰণৰ উপায়

অধ্যায় ৯ ঃ **ভট্টদেৱৰ *কথা ভাগৱত* ঃ সাধাৰণ আলোচনা** **১৭২ - ১৮৮**

ভট্টদেৱৰ সাহিত্য প্রতিভা; *কথা-ভাগৱত* আৰু ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতি; *কথা ভাগৱতত* ভট্টদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু ব্যক্তিত্ব; *কথা ভাগৱতত* প্রকাশিত ভক্তি তত্ত্ব; *কথা ভাগৱত* আৰু অসমীয়া গদ্য পৰম্পৰা

অধ্যায় ১০ ঃ ***কথা ভাগৱতৰ* ঃ প্রথম আৰু দ্বিতীয় অধ্যায়** **১৮৯ - ১৯৬**

কথা ভাগৱত ঃ প্রথম অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা; *কথা ভাগৱত* ঃ দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা; *কথা ভাগৱতৰ* গদ্য ৰীতিৰ বৈশিষ্ট্য

অধ্যায় ১১ ঃ ***দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণ* ঃ সাধাৰণ আলোচনা** **১৯৭ - ২১৮**

অসমীয়া ৰামায়ণ পৰম্পৰা; দুর্গাবৰৰ কাব্য প্রতিভা; *গীতি-ৰামায়ণৰ* মূল আৰু ৰচনা কাল; *গীতি-ৰামায়ণৰ* ৰচনাৰীতি; *গীতি-ৰামায়ণত* প্রক্ষিপ্ততা; *গীতি-ৰামায়ণৰ* সাহিত্যিক সৌন্দর্য

অধ্যায় ১২ ঃ ***গীতি-ৰামায়ণ* ঃ অৰণ্যকাণ্ড আৰু কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড** **২১৯ - ২৩৪**

গীতি-ৰামায়ণৰ অৰণ্যকাণ্ডৰ চমু পৰিচয়; *গীতি-ৰামায়ণৰ* কিষ্কন্ধ্যাকাণ্ডৰ চমু পৰিচয়; *গীতি-ৰামায়ণত* কবিৰ দৃষ্টিভংগী; গীতি-ৰামায়ণ আৰু বাল্মিকীৰ ৰামায়ণ; *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু কৃতিবাসী ৰামায়ণ; *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণ; *গীতি-ৰামায়ণৰ* বিষয়বস্তুত লোকজীৱনৰ প্রভাৱ

অধ্যায় ১৩ ঃ ***ৰুচিনাথ কন্দলিৰ শ্রীশ্রী চণ্ডী* ঃ সাধাৰণ আলোচনা** **২৩৫ - ২৪৮**

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ পৰিচয়; ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সময়, ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সাহিত্য প্রতিভা, শ্রীশ্রী চণ্ডী ঃ সাধাৰণ আলোচনা; শ্রীশ্রী চণ্ডীত প্রকাশিত শক্তিতত্ত্ব; অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যত শ্রীশ্রী চণ্ডীৰ স্থান; শ্রীশ্রী চণ্ডী কাব্যৰ অভ্যন্তৰীণ সৌন্দর্য

অধ্যায় ১৪ ঃ ***শ্রীশ্রীচণ্ডী* ঃ সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যৰ কাহিনী তথা মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনী** **২৪৯ - ২৬০**

প্রথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্য; প্রথম মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু, প্রথম মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য; প্রথম মাহাত্ম্যত প্রকাশিত হোৱা আধ্যাত্মিক তত্ত্ব; দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু; দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যক সৌন্দর্য; দ্বিতীয় মাহাত্ম্যত প্রকাশিত হোৱা আধ্যাত্মিক তত্ত্ব

প্রসঙ্গ পুথি **২৬১ - ২৬৪**

অধ্যায় ১ ঃ ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্ব

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ ভক্তি ঃ সাধাৰণ পৰিচয়

১.৪ ভক্তিৰ সংজ্ঞা

১.৫ ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য

১.৬ ভক্তিৰ প্ৰকাৰ ঃ সগুণ, নিৰ্গুণ ভক্তি

১.৬.১ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ

১.৬.২ নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ

১.৭ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ

১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৯ অধিক জানিবলৈ

১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভক্তিৰ অৰ্থ, বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা আগবঢ়োৱা ভক্তিৰ সংজ্ঞাসহ ভক্তিৰ এটি সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব
- ভক্তিৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ লগতে ইয়াৰ তাত্ত্বিক দিশসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব—
- ভক্তিৰ পৰিচয় প্ৰসংগত ভাৰতীয় ভক্তিতত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্বন্ধে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব
- ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব পাৰিব—
- ভাৰতীয় আধ্যাত্মিক শাস্ত্ৰত উল্লিখিত নৱবিধা ভক্তিৰ পৰিচয় আৰু স্বৰূপ সম্বন্ধে ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব
- গুণ আৰু উদ্দেশ্য অনুসৰি ভাগ কৰা সগুণ ভক্তি আৰু নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ সম্বন্ধে কিছু আভাস পাব
- মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ বৈশিষ্ট্য তথা এই ধৰ্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ কেনেদৰে প্ৰকাশ পাইছে সেই বিষয়ে জ্ঞাত হ'ব।

১.২ পৰিচয়

ভক্তি সাহিত্যৰ স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া পাঠ্যক্রমৰ তৃতীয় ষান্মাসিকৰ সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা দ্বিতীয় পাঠ্য বিষয় এইটো প্রথম অধ্যায়। 'ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্ব' শীর্ষক শিৰোনামৰ এই প্রথম অধ্যায়টিত ভক্তিৰ অর্থ, সংজ্ঞা, ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য, ভক্তিৰ প্রকাৰ, নৱবিধা ভক্তিৰ পৰিচয়, মহাপুৰুষীয়া ধর্মত ভক্তিৰ স্থান আৰু স্বৰূপ আদি ভক্তিৰ তাত্ত্বিক দিশৰ বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে।

১.৩ ভক্তি ঃ সাধাৰণ পৰিচয়

জীৱন আৰু জগত সম্পর্কীয় নানান অনুসন্ধান তথা উপলব্ধিৰ প্রচেষ্টাতে মানুহৰ এখন আধ্যাত্মিক জগতৰ লগত সম্পর্ক গঢ়ি উঠিছিল। সাধাৰণতে ঈশ্বৰৰ লগত জীৱন তথা জগতৰ সম্বন্ধ বিষয়ৰ কথাকে আধ্যাত্মিকতা বোলে। ভাৰতীয় ঋষি-মুনিসকলৰ চিন্তা আৰু সাধনাৰ ফলস্বৰূপে প্রাপ্ত বেদ, উপনিষদ, গীতা, ভাগৱত পুৰাণ আদি ভাৰতীয় আধ্যাত্মিক চিন্তা সম্বন্ধীয় শাস্ত্রসমূহৰ তত্ত্বমতে এই চৰাচৰ জগতখনৰ মূলতে আছে এক চিৰন্তন সত্তা বা পৰমতত্ত্ব। উপনিষদত এই পৰমতত্ত্বক 'ব্রহ্ম' বুলি কোৱা হৈছে। ব্রহ্ম সৎ-চিৎ-আনন্দ স্বৰূপ- সচ্চিদানন্দ। জীৱ আৰু জগতো এই পৰমানন্দ স্বৰূপ ব্রহ্মৰে অংশ। চৰাচৰ জগতৰ সৃষ্টি, স্থিতি, লয়ৰ কাৰণ পৰমানন্দ স্বৰূপ ব্রহ্মক লাভ কৰিবলৈ ভাৰতীয় ঋষি-মুনিসকলে আধ্যাত্মিক সাধনাৰ চাৰিটা পথেৰে আগবাঢ়িছিল। এই পথ চাৰিটা হ'ল কর্ম, জ্ঞান, যোগ আৰু ভক্তি। ঈশ্বৰ প্রাপ্তিয়েই প্রতিটো পথ বা মার্গৰে লক্ষ্য যদিও কর্ম, জ্ঞান আৰু যোগ মার্গ অতিশয় কষ্টকৰ। ঈশ্বৰৰ সান্নিধ্য লাভ কৰিবলৈ ফল লাভৰ আশা নকৰাকৈ কর্মত প্রবৃত্ত হ'ব লাগিব। সেইদৰে কঠোৰ সাধনাৰ দ্বাৰা মায়া মুক্তভাৱে জীৱ, জগত আৰু ব্রহ্মৰ অভিন্নতা উপলব্ধি হ'লেহে জ্ঞান লাভ সম্ভৱ হয়। যোগ মার্গৰ মূল কথা হ'ল— যোগৰ দ্বাৰা দেহ-মনক সংযত কৰি কঠোৰ একমুখী সাধনাৰেহে পৰমেশ্বৰক লাভ কৰিব পাৰি। ঈশ্বৰৰ কৰুণা লাভৰ বাবে কর্ম, জ্ঞান আৰু যোগৰ পথতকৈ ভক্তিৰ পথ তুলনামূলভাৱে সহজ আৰু সুগম। ভাৰতীয় ধর্ম সাধনাত ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্বই উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্রহণ কৰি আহিছে।

ভক্তি শব্দৰ অর্থ সম্বন্ধে বিভিন্ন মতবাদ আছে। সংস্কৃত ভজ্ ধাতুৰ পৰা নিষ্পন্ন হোৱা 'ভক্তি' শব্দই সাধাৰণভাৱে উপাস্য দেৱতাৰ বা ঈশ্বৰৰ প্রতি কৰা সেৱা-উপাসনাকে বুজায়। এই ভক্তিৰ দ্বাৰাই ভক্ত আৰু ভগৱানৰ মাজত অভিন্ন সম্পর্ক স্থাপিত হয়। ভক্তই সখি, পুত্র, দাসৰূপে আৰু কেতিয়াবা আত্মনিবেদন কৰি ভগৱানৰ প্রতি ভক্তি নিবেদন কৰে। ভক্তিৰ মূল লক্ষ্য হৈছে ঈশ্বৰ প্রাপ্তি বা মুক্তি লাভ।

ভক্তি প্রকৃততে ধর্মৰ দ্বাৰা সিক্ত এক গভীৰ অনুভৱ বা মানসিক অৱস্থা। এই মানসিক অৱস্থাৰ কেবাটাও স্তৰ আছে। ইয়াৰ চৰম স্তৰত উপনীত হ'ব পৰা জনক প্রকৃত ভক্ত বুলি কোৱা হয়। এনে অৱস্থাত উপনীত হ'ব পাৰিলে মানুহৰ বাঞ্ছা, দ্বেষ, শোক, কামনা-বাসনা একোৰেই

নাথাকে। এই চৰম স্তৰত উপনীত হ'বলৈ মানুহে নবিধ ভক্তিৰ মাজেৰে স্তৰে স্তৰে গতি কৰিব লাগিব। বিভিন্ন ভক্তি শাস্ত্রত উল্লিখিত এই নৱবিধা ভক্তি হ'ল শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ, পাদ-সেৱন, অৰ্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন। আত্মনিবেদন ভক্তিৰ চৰম অৱস্থা। ইয়াৰ নাম শৰণাগতি বা একশৰণ। এক শৰণেই ভক্তিৰ উত্তম অংগ স্বৰূপ।

স্তৰ অনুযায়ী ভক্তিৰ ভাগ দুটা-পৰা ভক্তি বা সাধ্য ভক্তি আৰু সাধন ভক্তি বা গৌণী ভক্তি। ধন, জন, ঐশ্বর্য্য আদি সুখৰ কামনা ভগৱানৰ পৰম প্রেমত নিমগ্ন হৈ পূর্ণ শান্তি লাভ কৰা অৱস্থাই হ'ল পৰা ভক্তি। এই ভক্তিত আনকি মুক্তি সুখকো বাঞ্ছা কৰা নহয়। আনহাতে উপাসক, উপাস্য, পূজা-দ্রব্য, পূজা-বিধি আৰু মন্ত্র-জপ এই পাচোঁটাৰ দ্বাৰা ভগৱানক কৰা উপাসনাই গৌণী ভক্তি। উদ্দেশ্য আৰু গুণৰ আধাৰত আকৌ ভক্তিক সগুণ ভক্তি আৰু নির্গুণ ভক্তি এই দুই ৰূপত ভগোৱা হৈছে। ভাবৰ দৃষ্টিৰে ভক্তিক শান্ত, বাৎসল্য আৰু মধুৰ আদি বিভাগতো বিভক্ত কৰিব পাৰি।

ভক্তিৰ বিভিন্ন গুণ বা দিশৰ লগতে নৱবিধা ভক্তিৰ স্বৰূপ, ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠতা, শ্রৱন-কীৰ্ত্তন ভক্তিৰ প্রাধান্য, সগুণ-নির্গুণ ভক্তি, একেশ্বৰবাদ, একশৰণৰ উপযোগিতা, গুৰু আৰু সৎ সঙ্গৰ প্রয়োজনীয়তা আদিয়েই ভক্তিতত্ত্বৰ মূল কথা। ভাগৱত পুৰাণ, শ্রীমদ্ভগবদ্গীতা, বিষ্ণুপুৰাণ, হৰিবংশ, নাৰদ ভক্তিসূত্র, শাণ্ডিল্য ভক্তি সূত্র আদি সংস্কৃত শাস্ত্রসমূহত ভক্তিতত্ত্বৰ মূল কথাবোৰ প্রকাশিত হৈছে।

বৈদিক যুগতে ভক্তিতত্ত্বৰ বীজ অংকুৰিত হৈছিল। ঋগ্বেদত অগ্নি, বায়ু, বৰুণ, সূর্য আদি বিভিন্ন দেৱতাক উপাসনা কৰা হৈছিল যদিও সেইবোৰৰ মাজেদি এক পৰম শক্তিকেই চিন্তা কৰা হৈছিল। ঋগ্বেদত কোৱা হৈছে 'একংসদ ৱিপ্রাঃ বহুধা ৱদন্তিঃ' অর্থাৎ "সত্য বস্তু একেটাই, জ্ঞানীসকলেহে তাক ভিন ভিন নাম দি মাতে"। এনেদৰে বেদৰ 'পুৰুষসূক্ত'ত বিভিন্ন দেৱতা এক পৰমতত্ত্বৰেই বা বিৰাট পুৰুষৰ সৃষ্টি বুলি প্রকাশিত হৈছিল। অৱশ্যে বৈদিক সাহিত্যত ভক্তিক সাধন প্রণালী হিচাপে নিৰূপণ কৰা হোৱা নাই। ভক্তিতত্ত্বৰ স্পষ্ট উল্লেখ পোৱা যায় শ্বেতাশ্বেতৰোপনিষদত। ইয়াত উল্লিখিত "যস্যদেৱে পৰা ভক্তি র্যথাদেৱে তথা গুৰৌ/তস্যৈত কথিত হ্যর্থাঃ প্রকাশন্তে মহাত্মনঃ"— অর্থাৎ, যাৰ পৰমেশ্বৰত পৰা ভক্তি আছে আৰু গুৰুৰ প্রতিও তেনেকুৱা ভক্তি আছে তেওঁতহে এনে গুহ্যতত্ত্ব ক'লে তেনে মহাত্মাৰ হৃদয়ত প্রকাশিত হয়। উপনিষদত এইদৰে ভক্তিতত্ত্বত আৰম্ভ হৈ পুৰাণৰ যুগত বিশেষকৈ শ্রীমদ্ভাগৱত পুৰাণত এই ভক্তিতত্ত্বৰ বিস্তৃতি ঘটিছিল। ঈশ্বৰক সন্তুষ্ট কৰি তেওঁৰ কৃপা লাভ কৰিবৰ বাবে অচলা ভক্তিয়েই প্রকৃত সাধন মার্গ বুলি পুৰাণৰ যুগত প্রচলিত হৈছিল। ভাগৱত পুৰাণত ভগৱদ্গীতাৰ তত্ত্বদর্শী কৃষ্ণৰ পৰিৱর্তে গোপাল কৃষ্ণৰ গুৰুত্ব প্রদানেৰে কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ কৰি ভক্তিৰ এক নতুন ৰূপৰ সূত্রপাত কৰা হয়। তদুপৰি এই গ্রন্থতেই শ্রৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ, অর্চন আদি নবিধ ভক্তিৰ পোন প্রথমবাৰৰ বাবে আত্মপ্রকাশ ঘটে।

শাস্ত্রসমূহত নিহিত থকা ভক্তিতত্ত্বক খৃষ্টীয় সপ্তমৰ পৰা দশম শতিকাৰ ভিতৰত দাক্ষিণাত্যৰ 'আলৱাৰ' নামৰ সন্তসকলে অভিনৱভাৱে জনপ্রিয় কৰি তুলিছিল। আলৱাৰসকলে

কর্মবহুল আৰু আচাৰ প্রধান সাধন পদ্ধতিৰ বিপৰীতে আন্তৰিক শ্রদ্ধা-প্রেম আৰু ভক্তিক বেছি মূল্য দি কেইবা হাজাৰ গীত ৰচনা কৰে। তামিল বেদ ৰূপে-খ্যাত এই গীতসমূহ জনসাধাৰণৰ মাজত অধিক জনপ্রিয় হৈ পৰিছিল। আলোৱাৰসকলে গঢ় দি তোলা ভক্তিক শংকৰাচার্য, ৰামানুচার্য্য, মাধৱাচার্য্য, নিম্বাকাচার্য্য আদি বৈষ্ণৱ আচার্য্যসকলে সুস্পষ্ট আৰু সুদৃঢ়কৈ দার্শনিক ভেটিত প্রতিষ্ঠিত কৰিলে। এওঁলোকে ক্রমে অদ্বৈতবাদ, বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ, দ্বৈত, দ্বৈতাদ্বৈত আদি বিশেষ বৈষ্ণৱ সম্প্রদায়ৰ সৃষ্টি কৰি এই চাৰিটাৰ যোগেৰে কৃষ্ণতত্ত্ব প্রচাৰৰ পথ সুগম কৰি ভক্তিৰ দার্শনিক ভেটিত প্রতিষ্ঠা কৰিলে। ইয়াৰ আধাৰতে পৰৱর্তী মধ্যযুগৰ বৈষ্ণৱ ভক্ত-প্রচাৰকসকলে ভক্তিৰ ভাব-ধাৰাক এক আলোড়নকাৰী আন্দোলনৰ ৰূপত জনগণৰ মাজত জাগৃত কৰি তুলিছিল। দক্ষিণ ভাৰতত সৃষ্টি হোৱা এই ভক্তি-আন্দোলন ৰামানন্দ আদি সন্তসকলৰ দ্বাৰা উত্তৰ ভাৰতত বিয়পি পৰে। চতুর্দশ-পঞ্চদশ শতিকাত ৰামানন্দৰ পিছত কবীৰ, নানক, তুলসী দাস, মীৰাবাঈ, চৈতন্যদেৱ, শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ আদি ভক্তি পথৰ সাধকসকলে তৎকালীন অৱক্ষয়িত সামাজিক, সাংস্কৃতিক, অর্থনৈতিক পৰিস্থিতিত ভক্তি আন্দোলনৰ ধাৰাটো প্রচাৰিত আৰু প্রসাৰিত কৰি সমগ্র ভাৰতবর্ষত সামাজিক-সাংস্কৃতিক-চেতনা পুনৰ জাগ্রত কৰি তুলিছিল। মুঠতে দাক্ষিণাত্যৰ আলোৱাৰসকলে ৰোপণ কৰা ভাৰতীয় ভক্তিতত্ত্বৰ বীজ কালক্রমত উত্তৰ ভাৰত, পূব ভাৰতৰ লগতে সমগ্র দেশতে বিস্তাৰ লাভ কৰি ভাৰতীয় জাতীয় জীৱনত এক নতুন যুগৰ সূচনা কৰিলে।

ভক্তিৰ লগত কোনো এজন উপাস্য দেৱতা বা ঈশ্বৰৰ কাল্পনিক ৰূপৰ সম্বন্ধ নাই। ভক্তি প্রকৃততে উপাসকৰ হৃদয়ৰ পমি যাব খোজা এটি মানসিক অৱস্থা। গতিকে ভক্তি বুলিলে কেৱল বিষ্ণু ভক্তিকে নুবুজায়, শিৱ, দুর্গা, গণেশ, আল্লাৰ প্রতি থকা শ্রদ্ধা বা প্রেমো ভক্তিৰেই অন্তর্গত। তথাপি ভাৰতত ভক্তি বুলিলে প্রধানতঃ বৈষ্ণৱ ভক্তিকে সূচায়। কাৰণ ভাৰতত বৈষ্ণৱ মার্গী ভক্তি সাধকৰ সংখ্যাই অধিক। তদুপৰি এই মার্গই সকলো শ্রেণীৰ লোক তথা ভক্তকে প্রভাৱিত কৰে। মন কৰিবলগীয়া যে ভক্তিবাদৰ কথা বিস্তৃতভাৱে প্রকাশ পোৱা বৈষ্ণৱ ধর্মৰ গীত-পদ আৰু পুৰণি পুথিৰ সংখ্যাও বেছি। ভক্তি শাস্ত্র বুলিলেও প্রধানতঃ বৈষ্ণৱ উপাসনা প্রণালীৰ উপদেশ দিয়া গ্রন্থসমূহৰ কথাকে বুজায়।

জানি থোৱা ভাল



ভক্তিৰ বীজে ঋগ্বেদতেই গজালি মেলিছিল। পৰৱর্তী সময়ত ব্রাহ্মণ, আৰণ্যক, উপনিষদ, ৰামায়ণ, মহাভাৰত, পু�ৰাণ আদিৰ বিভিন্ন প্রসংগত ভক্তিতত্ত্বৰ মূল কথাবোৰৰ লগতে ভক্তিৰ প্রয়োজনীয়তাৰ কথা উল্লিখিত হৈছিল। ভক্তিতত্ত্বই পূর্ণ বিকশিত ৰূপ লৈছে শ্রীমদ্ভগৱদ্গীতা আৰু শ্রীমদ্ভাগৱত পুৰাণত। ব্রহ্মপুৰাণ আদি কেইখনমান পুৰাণ, উপ-পুৰাণতো ভক্তিৰ কথা আছে যদিও ভাগৱত পুৰাণতেই ভক্তিৰ কথা গভীৰ আৰু বিস্তৃতভাৱে প্রকাশিত হৈছে।

১.৪ ভক্তিৰ সংজ্ঞা

ভক্তিৰ সংজ্ঞা এটা শব্দৰ বা বাক্যৰ দ্বাৰা ব্যক্ত কৰিব নোৱাৰি। ভক্তি প্ৰকৃততে ধৰ্মৰ দ্বাৰা সিক্ত এক গভীৰ অনুভৱ, এক মানসিক অৱস্থা। ভক্তিৰ সংজ্ঞা বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিভিন্ন ধৰণে পোৱা যায়। ভাষাতাত্ত্বিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা ভজ্ ধাতুৰ লগত ক্তিন্ প্ৰত্যয় যোগ হৈ 'ভক্তি' শব্দৰ সৃষ্টি হৈছে। ভজ্ ধাতুৰ অৰ্থ ভজনা কৰা বা সেৱা কৰা। গতিকে সাধাৰণ দৃষ্টিত ভক্তি হ'ল ভজনৰ বা সেৱাৰ বিষয়। এই সেৱা ঈশ্বৰৰ প্ৰতি কৰা সেৱা বা উপাসনা। বৈষ্ণৱ উপাসক শাণ্ডিল্য, নাৰদ আদিৰ 'ভক্তিসূত্ৰ'ত কৰা ব্যাখ্যাৰ দ্বাৰা ভক্তিৰ সংজ্ঞা নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি।

শাণ্ডিল্যৰ 'ভক্তিসূত্ৰ'ত ভক্তিৰ ব্যাখ্যা দিয়া হৈছে- 'সা পৰাণুৰক্তিৰীশ্বৰে'— অৰ্থাৎ ঈশ্বৰৰ প্ৰতি অতিশয় ৰতি, অনুৰক্তি বা অনুৰাগেই হ'ল ভক্তি।

নাৰদীয় 'ভক্তিসূত্ৰ'ত ব্যাখ্যা কৰা হৈছে "সা তস্মিন্ পৰম প্ৰেমৰূপা, অমৃত ৰূপা চ"— অৰ্থাৎ ঈশ্বৰৰ প্ৰতি পৰম প্ৰেমেই ভক্তি। এই সূত্ৰৰে অইন এঠাইত 'অনিৰ্ব্বচনীয়ং প্ৰেম স্বৰূপম' অৰ্থাৎ অনিৰ্ব্বচনীয় প্ৰেমৰ স্বৰূপকে ভক্তি বুলি কৈছে।

নাৰদৰ 'পাঞ্চৰাত্ৰ'ত উল্লেখ কৰা মতে প্ৰেম পৰিপ্লুত মন হৰিৰ প্ৰতি স্বাৰ্থশূন্য হৈ সদায় প্ৰৰাহিত হৈ থকা অৱস্থাই ভক্তি।

উপনিষদত ভক্তিৰ কথা এনেদৰে পোৱা যায়—

নায়ামাত্মা প্ৰবচনেন লভ্যো ন মেধয়া ন বহুনা শ্ৰুতেন।

যমৈবেষ তেন লভ্যস্তমৈষ আত্মা বৃনুতে তনুংমাম।

পৰমেশ্বৰক পঢ়া-শুনা কৰি, উপদেশ, মেধা আৰু শাস্ত্ৰ অধ্যয়নৰ দ্বাৰা লাভ কৰিব নোৱাৰি। কায়মনোবাক্যে একচিত্ত হৈ ঈশ্বৰৰ ধ্যানত মগ্ন হ'লে ঈশ্বৰক লাভ কৰিব পৰা যায়। গতিকে ভক্তি বুলি ক'লে ঈশ্বৰৰ চৰণত একান্তভাৱে কায়মনোবাক্যে আত্মসমৰ্পণ কৰাটোকেই বুজায়। অনন্ত সুন্দৰৰ প্ৰেমত ভক্তই আত্মসমৰ্পণ ঘটাই আত্মবিলোপ ঘটোৱাকে ভক্তি বুলি উপনিষদত কৈছে।

'ব্ৰহ্মসূত্ৰ ভাষ্য'ৰ মতে ভক্তিৰ সংজ্ঞা—

"ধ্যানং চ তৈলধাৰাবৎ অবিচ্ছিন্ন স্মৃতি সন্তানৰ পধ্ৰুৱাস্মৃতি সৰ্ব গ্ৰন্থীনাম ৱিপ্ৰমোক্ষ ইতি ভৱতি চ স্মৃতিভাৱনা প্ৰকাৰ্যাৎ দৰ্শন ৰূপতা। এবং ৰূপা ধ্ৰুৱনুস্মৃতিৰেৱ ভক্তিশব্দেন অভিধীয়তে।" অৰ্থাৎ এটা পাত্ৰৰ পৰা আন এটা পাত্ৰত ঢালি থকা নিৰৱচ্ছিন্ন তেলৰ দৰে ধ্যেয় বস্তুৰ নিৰন্তৰ স্মৰণৰ নাম ধ্যান। এনেদৰে কৰা ভগৱন্তৰ স্মৰণৰ ফলত সকলো বন্ধন নাশ হয়। শাস্ত্ৰত এনে নিৰন্তৰ স্মৰণকেই মুক্তিৰ কাৰণ বুলি কোৱা হৈছে। এনেকুৱা স্মৰণ বা স্মৃতি প্ৰগাঢ় হ'লেই দৰ্শনৰ তুল্য হৈ পৰে। এনেকুৱা প্ৰগাঢ় স্মৃতিকেই ভক্তি বোলে।

ভগবদ্গীতা আৰু ভাগৱতত মায়ানিবৃত্তিৰ উপায়কে ভক্তি বুলি কোৱা হৈছে। বেদব্যাসৰ মতে ঈশ্বৰৰ পূজাদিত অনুৰাগ মানেই ভক্তি। গৰ্গ ঋষিৰ মতেও ঈশ্বৰৰ গুণানুকীৰ্ত্তন শ্ৰৱণেই সাৰ ভক্তি। সীমাহীন প্ৰাপ্তিৰ অবিৰত প্ৰয়াসেই ভক্তি বুলিও কোনো কোনো আলোচকে মত প্ৰকাশ কৰিছে।

আচার্য্য কপিলৰ মতে ভক্তি হ'ল উৎকৃষ্ট আৰু ফলদায়ক মার্গ- যাৰ দ্বাৰা পৰমানন্দ লাভ হয়।

শ্রীমন্ত শংকৰদেৱে 'ভক্তি ৰত্নাকৰ' গ্রন্থত ভক্তিৰ ব্যাখ্যা কৰিছে এনে ধৰণৰ—

মায়া নিবৃত্তিৰ পন্থ যিটো মই হৰি।
প্রথমতে শ্রদ্ধা মোত মিলে শীঘ্র কৰি।।
অনন্তৰে হোৱে ৰতি ভকতি আমাত।
অনুক্রমে হোৱে আমি কহিলো তোমাত।।

এইদৰে শংকৰদেৱৰ লগতে আন আন মহাপুৰুষসকলে এক মহান আত্মাত চৰম আত্মনিবেদনকে ভক্তি বুলি প্রকাশ কৰিছে।

ড° সর্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণণৰ মতে এক সগুণ ভগৱানৰ সৈতে প্রেম বা শ্রদ্ধা আৰু বিশ্বাসৰ সম্পর্কেই হৈছে ভক্তি। আন এক সংজ্ঞা মতে 'সূক্ষ্মতৰম অনুভৱম্ ৰূপম' অর্থাৎ ভাষাৰে প্রকাশ কৰিব নোৱাৰা এক সূক্ষ্ম আৰু গভীৰ অনুভূতিয়ে হ'ল ভক্তি।

এনে ধৰণে ভক্তি সম্পর্কত পোৱা সংজ্ঞাসমূহ বিশ্লেষণ কৰি ক'ব পাৰি যে ঈশ্বৰৰ প্রতি ভক্তৰ অন্তৰত উদয় হোৱা পৰম প্রেম বা অনুৰক্তিয়েই ভক্তি। ই হ'ল পৰম অনুৰাগ, প্রগাঢ় প্রেমযুক্তভাৱে একান্তভাৱে কায়মনোবাক্যে সমর্পিত অন্তৰেৰে ঈশ্বৰৰ কৃপা লাভ কৰিবৰ বাবে কৰা শ্রদ্ধাযুক্ত নিবেদন। ভক্তিক ব্যক্তিৰ আধ্যাত্মিক চেতনাৰ লগত সম্বন্ধিত হৃদয়ৰ এক গভীৰ অনুভূতি বুলিও ক'ব পাৰি। ভক্তিৰ লক্ষ্য হৈছে ভৌতিক জগতৰ পৰা মুক্তি অথবা জীৱিত অৱস্থাতে ভৌতিক বান্ধোনৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰি পৰমাত্মাৰ লগত বিলীন হৈ যোৱা।



জানি থোৱা ভাল

ভক্তি শব্দই নিষ্ঠা, প্রেম, আসক্তি, অনুৰাগ আদিকে বুজায়। ভক্তি হৈছে মধুৰতকৈও মধুৰ অনুভূতি। সেয়েহে ভক্তিক ৰসময়, আনন্দময়, পৰমসুখস্বৰূপ বুলি ক'ব পাৰি। প্রকৃততে ভক্তৰ মুক্তি লাভ বা ঈশ্বৰ প্রাপ্তিৰ মাধ্যম হ'ল ভক্তি। ই একান্ত হৃদয়ানুভূতি। জ্ঞান আৰু কর্মৰ উর্দ্ধত কামনা বাসনাহীন অনুভৱ উপলব্ধিকেই ভক্তি বুলি কোৱা হয়।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভক্তিৰ সংজ্ঞা বিশ্লেষণ কৰি ভক্তিৰ অর্থ সম্পর্কে আপোনাৰ নিজৰ ধাৰণা ব্যক্ত কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৫ ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য

বৈষ্ণৱ ভক্ত শাণ্ডিল্য আৰু নাৱদৰ ভক্তিসূত্রই ভক্তিৰ স্বৰূপ স্পষ্ট ৰূপত দাঙি ধৰিছে। শাণ্ডিল্যৰ ভক্তিসূত্রত কোৱা হৈছে ঈশ্বৰৰ প্রতি পৰম অনুৰক্তিয়েই ভক্তি। অর্থাৎ ঈশ্বৰীয় প্রেমকে ভক্তি আখ্যা দিয়া হৈছে। অনুৰক্তিৰ অর্থ হ'ল অনুৰাগ বা ধাউতি। আন সকলো অনুৰক্তি তল পৰি কোনো এটা বস্তু বা বিষয়ত যেতিয়া অনুৰক্তি সুগভীৰ হয় তেতিয়া তাক পৰম অনুৰক্তি অর্থাৎ পৰানুৰক্তি বুলি কোৱা হয়। অৱশ্যে ভক্তি হ'বলৈ হ'লে এই পৰানুৰক্তি ঈশ্বৰৰ প্রতি হ'ব লাগিব।

'নাৱদীয় ভক্তিসূত্র'ত আকৌ কোৱা হৈছে ঈশ্বৰৰ প্রতি থকা গভীৰ প্রেমেই ভক্তি। তেওঁ শাণ্ডিল্যৰ পৰানুৰক্তিৰ ঠাইত 'পৰম প্রেমৰূপা' বুলি ক'লে। নাৱদীয় ভক্তি সূত্র অনুসৰি ভক্তি প্রেমাশ্রিত। ই হৃদয়ৰ গভীৰতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। এই পৰম প্রেম সকলোৰে ওপৰত, ইয়াক পালে মানুহৰ একোতে বাঞ্ছা নাথাকে আৰু কোনো বস্তুতে দ্বেষো নাথাকে। আচলতে হৃদিস্থিত পৰমেশ্বৰত হোৱা পৰম প্রেমকে ভক্তি বোলে। কিন্তু এনে পৰম প্রেমযুক্ত ভক্তি সগুণ, সবিশেষ আৰু সাকাৰ-ঈশ্বৰতহে সম্ভৱ। কাৰণ পৰমপ্রেম বা পৰানুৰক্তি মানৱ চিত্তৰ এটি বৃত্তি। নির্বিশেষ, নিৰাকাৰ, নির্গুণ ব্রহ্ম চিত্ত বা হৃদয় বৃত্তিৰে পোৱা বস্তু নহয়। ব্রহ্মপ্রাপ্তি বা ঈশ্বৰপ্রাপ্তিত চিত্তৰ বিলয় ঘটে।

কর্ম, জ্ঞান, যোগ আৰু ভক্তি সনাতন ধর্মৰ এই চাৰিটা সাধন পথৰ ভিতৰত ভক্তিয়েই ঈশ্বৰ লাভৰ সহজ তথা উত্তম উপায়। শ্রীমদ্ভাগবদ গীতাতো তপস্বী, সাংখ্য জ্ঞানী আৰু কাম্য কর্মীসকলৰ ভিতৰত যোগীক শ্রেষ্ঠ বুলি কোৱাৰ লগতে যোগীৰ ভিতৰত আকৌ ভক্তিযোগীক শ্রেষ্ঠ বুলি ভগৱান কৃষ্ণই অর্জুনক কৈছে। কর্মযোগ, জ্ঞানযোগৰ স্তৰত সেৱক কাম, ক্রোধ আদি ৰিপুসমূহৰ দ্বাৰা ভুল পথে পৰিচালিত হোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকে। সেয়েহে সকলো যোগতকৈ ভক্তিযোগকে শ্রেষ্ঠ বুলি কোৱা হয়। তপ জপ যাগ যজ্ঞ, তীর্থস্থানৰ ফল ভক্তিতেই পোৱা যায়। ভক্তিৰ দ্বাৰাই মনৰ অজ্ঞানতা দূৰ কৰিব পৰা যায়।

ভক্তিয়েই ভগৱানক লাভ কৰাৰ পৰম শুদ্ধ নিৰূপম পথ বুলি শ্রীমদ্ভাগৱতৰ দ্বিতীয় স্কন্ধত কোৱা হৈছে—

কথা শ্রৱণৰ নাম কীর্ত্তনৰ
সমান নাহিকে আন।
ভক্তিসে পৰম শুদ্ধ নিৰূপম
প্রকটি দেখা প্রমাণ।

এই কথাকে 'নামঘোষা'ত মাধৱদেৱে কৈছে—

মোতে মাত্র সদা দিয়া মন মোৰ ভক্ত হোৱা সর্বক্ষণ
মোকে পূজা মোকে মাত্র কৰা নমস্কাৰ।
কহিলো তোমাত সত্যবাণী পাইবা সুখে মোক মহামানী
তুমি প্রিয়তম সুহৃদ সখি আমাৰ।।

ভক্তি প্ৰকৃততে ধৰ্মৰ দ্বাৰা সিক্ত এক গভীৰ অনুভৱ। ই প্ৰকৃততে এক মানসিক অৱস্থা। এই অৱস্থাৰো বিভিন্ন স্তৰ আছে। ইয়াৰে চৰম স্তৰত যিয়ে উপনীত হ'ব পাৰিছে তেৱেঁই প্ৰকৃত ভক্ত। এনে স্তৰত উপনীত হোৱা সাধকৰ ভেদাভেদ ভাব নাথাকে আৰু সকলোকে ঈশ্বৰ জ্ঞান কৰে। এনে স্তৰত ধন-জন, ঐশ্বৰ্য্য, বিভূতি আদি কোনো সুখৰ কামনা নাথাকে। মন কৰিবলগীয়া যে ইয়াত মুক্তিৰো বাঞ্ছা নাথাকে। এনে অৱস্থাত সাধকে নিজকে ভগৱানৰ চৰণত অৰ্পণ কৰি পৰম প্ৰেমত নিমগ্ন হৈ পূৰ্ণ শান্তি লাভ কৰে। মুঠতে সকলো কামনাশূন্য হৈ মনে পূৰ্ণ শান্তি লাভ কৰি ভগৱানৰ পৰম প্ৰেমত নিমগ্ন হোৱা অৱস্থাক পৰাভক্তি বা উত্তম ভক্তি বোলে। পৰাভক্তিৰ আন এটি নাম সাধ্যা ভক্তি। নাৰদীয় ভক্তিসূত্ৰত এনে ভক্তিৰ স্বৰূপ এনেদৰে কোৱা হৈছে—

যিটো পালে আন বস্তু নকৰে কামনা
কোনোতেই নাই শোক, হিংসা বা শোচনা।।
আনন্দ উৎসৱ নাই কোনোতেই ৰতি।।
জানিবা তেতিয়া হৈছে হৃদয়ে-ভকতি।।

ঈশ্বৰৰ এটি গুণবিশিষ্ট নাম হ'ল আনন্দ। ঈশ্বৰ পৰমানন্দ। আনন্দময় ভক্তিয়ে হ'ল উত্তম ভক্তি। এনে ভক্তিত ভগৱানৰ সান্নিধ্য লাভৰ আকাংক্ষাৰ বাহিৰে আন একোৰে আকাংক্ষা নাথাকে। ভক্তিৰ এনে চৰম স্তৰত উপনীত হ'বলৈ মানুহে বিভিন্ন স্তৰৰ মাজেৰে গতি কৰিব লাগিব। এই প্ৰতিটো স্তৰকে বুজাবৰ বাবে 'নৱবিধা ভক্তি' অৱতাৰণা কৰি ভক্তিকন প্ৰকাৰে বিভক্ত কৰা হৈছে। শ্ৰীমদ্ভাগৱত পুৰাণ আৰু অন্যান্য ভক্তি শাস্ত্ৰত নৱবিধা ভক্তিৰ উল্লেখ পোৱা যায়। শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্ম�ৰণ, পাদসেৱন, অৰ্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন এই নৱবিধা ভক্তিৰ স্বৰূপ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

শ্ৰৱণ ঃ শ্ৰৱণ ভক্তিত গুৰু বা সন্ত বৈষ্ণৱৰ মুখেৰে ঈশ্বৰৰ নাম, গুণ স্বৰূপ আদি শুনা হয়। কৃষ্ণ কথা বা ভগৱন্তৰ কথা শ্ৰৱণৰ দ্বাৰা মনৰ কামনা-বাসনাকে ধৰি অসৎ প্ৰবৃত্তিৰ ভাব কমি আহি চিত্ত শুদ্ধ তথা নিৰ্মল হৈ পৰে। চঞ্চলতাই ক্ৰিয়া কৰিব নোৱাৰা বাবে সাধকৰ এনে পৱিত্ৰ চিত্ত ঈশ্বৰতে সমৰ্পণ কৰা হয়। কীৰ্ত্তন ভক্তিৰ সৃষ্টিৰ কাৰণ এই শ্ৰৱণ ভক্তি।

কীৰ্ত্তন ঃ কীৰ্ত্তন ভক্তিত ঈশ্বৰৰ নাম, ৰূপ, গুণাৱলী আৰু লীলামালা নিজ মুখে উচ্চাৰণ বা আবৃত্তি কৰা হয়। কীৰ্ত্তন অকলশৰীয়াকৈও কৰিব পাৰি, সমূহীয়াকৈও কৰিব পাৰি। সাধাৰণতে সৎসঙ্গ বা বৈষ্ণৱ ভক্তৰ সঙ্গত সমূহীয়াকৈ কৰা কীৰ্ত্তন ভক্তৰ বেছি ফলদায়ক। নামোচ্চাৰণ, স্তুতিপাঠ, কথা বা ব্যাখ্যা, গীত আৰু অভিনয় কীৰ্ত্তনক এই পাঁচ প্ৰকাৰে বিভাজিত কৰিব পাৰি।

স্মৰণ ঃ ঈশ্বৰৰ নাম গুণ, লীলা-মালা আৰু ৰূপৰ চিন্তনকে স্মৰণ ভক্তি বুলি কোৱা হয়। স্মৰণ ভক্তিত ঈশ্বৰৰ নাম সোঁৱৰণ কৰা হয়, ৰূপৰ ধ্যান কৰা হয় আৰু মানস জপ কৰা হয়। জপ তিনি প্ৰকাৰৰ— বাচিক, উপাংশু আৰু মানস। বাচিক জপত ভগৱানৰ নাম

গুণ শুনাকৈ আবৃত্তি কৰা হয়। উপাংশুত কেৱল ওঠহে লৰে। মানস জপত পদানুক্রমে নাম-গুণ মনৰ ভিতৰতে বাৰে বাৰে আবৃত্তি কৰা হয়। ইয়াত বাক্ যন্ত্রৰ কোনো কাম নাই। স্মৰণ ভক্তিৰ দ্বাৰা চিত্ত দৃঢ় হ'লে ভগৱানৰ প্রতি ভক্তি বাঢ়ে, বিষয় বাসনাৰ প্রতি বিৰাগ ভাব ওপজে। স্মৰণৰ দ্বাৰা সহজে ভগৱানক লাভ কৰি পৰম গতি লাভ কৰিব পাৰে। স্মৰণৰ কার্যকাৰিতা শ্রৱণ-কীর্ত্তনতকৈ বেছি যেন লাগে। কিয়নো শ্রৱণ-কীর্ত্তন দিনটোৰ সকলো সময়তে সম্ভৱ নহ'ব পাৰে কিন্তু স্মৰণ অহর্নিশে সকলো সময়তে হ'ব পাৰে। কীর্ত্তনৰ ৰাস ক্রীড়াত স্মৰণ ভক্তিৰ বিষয়ে পোৱা যায়—

যেনতেন মতে মাত্র স্মৰোক সততে
এতেকে মুকুতি পাইবো কহিলো বেকতে।।

পাদ সেৱন ঃ ভগৱানৰ যিকোনো সাকাৰ মূর্ত্তিৰ পৰিচর্য্যাই পাদসেৱন। এই ভক্তিত হৰিমন্দিৰ, নামঘৰ আদি পৰিস্কাৰ, শৰাই, নৈবদ্য আদি যুগুত কৰা, হৰিমূর্ত্তিৰ স্নান কৰোৱা, বস্ত্র-অলংকাৰাদি পিন্ধোৱা আদি কার্য্য কৰা হয়। এনে পৰিচর্য্যাৰ যোগেদি সাধকৰ মনত দাস্য ভাৱৰ উদ্রেক হয়। এনে ভাবৰ উদয়ে-সখ্য আৰু আত্মনিবেদনৰ পথ সুগম কৰে।

অর্চন ঃ ভগৱানৰ ৰূপ বিশেষৰ পূজাই অর্চন। ইয়াত বিষ্ণু বা তেওঁ ধাৰণ কৰা ৰূপৰ পূজাৰ কথা ব্যক্ত হৈছে। অর্চন ভক্তিত হৃদয়ত ঈশ্বৰৰ মূর্তি ধ্যান কৰি তেওঁৰ প্রতিমাত বিবিধ উপচাৰেৰে জপ-স্তুতি কৰা হয় আৰু স্থান বিশেষে হৰিগুণ গাই গীত-বাদ্য আৰু নৃত্য কৰা হয়। পূজাৰ উপচাৰ সাধাৰণতে পঞ্চোপচাৰ, দশোপচাৰ, ষোড়শোপচাৰ আদি বিভিন্ন ধৰণৰ হ'ব পাৰে। ধ্যান আৰু জপ পূজাৰ দুটা বিশেষ অংগ। পূজা যে অকল অর্চন বিগ্রহতহে কৰিব পাৰি তেনে নহয়, নিজ হৃদয়ত ইষ্ট-দেৱতাক স্থাপন কৰিও ধ্যান কৰিব পাৰি। সেইদৰে থাপনাতে পূজা কৰিব পাৰি। কাৰণ থাপনাত ভাগৱত থাকে আৰু এই ভাগৱতো কৃষ্ণস্ৱৰূপ।

বন্দন ঃ মূর্তি বা প্রতিমাত অধিষ্ঠিত জনক স্তুতি-নতি কৰি সেৱা কৰাই বন্দন। এই বন্দন ভক্তিত স্তৱস্তোত্র আদি গাই নানা কাকুতি-মিনতি কৰি ভগৱন্তক সেৱা কৰা হয়।

দাস্য ঃ দাস্য ভক্তিত ভক্তই তেওঁৰ সকলোবোৰ কৃতকর্ম দাসৰ দৰে ভগৱন্তৰ চৰণত অর্পণ কৰে। এই ভক্তিত ভক্তই আত্ম স্বার্থ বিসর্জন দি দাস্য ভাবেৰে শাস্ত্রোক্ত আৰু দেহ ধাৰণৰ বাবে সকলো কর্ম ঈশ্বৰত সমর্পণ কৰে। ভক্তই যেতিয়া নিজকে ভৃত্য বুলি ভাবিব তেতিয়া তেওঁৰ নিজৰ বুলিবলৈ একো নাথাকিব। তেওঁৰ কর্ম, তাৰ ফল আদি তেতিয়া ভগৱানৰ চৰণত অর্পণ কৰে। দাস্য ভক্তিৰ দ্বাৰা কর্মবন্ধনৰ পৰা মুক্ত হৈ ভগৱানক লাভ কৰিব পাৰে।

সখ্য ঃ সখ্য ভক্তিত ভক্তই ভগৱানৰ চৰণত বিশ্বাস স্থাপন কৰি গভীৰ আস্থা প্রদর্শন কৰি গাঢ় সখিত্বৰ বন্ধন গঢ়ি তুলি তেওঁক ভক্তি কৰে। সখ্য ভাব দাস্য ভাবতকৈও গভীৰ। দাস্য ভাবত ভৃত্য আৰু প্রভুৰ মাজত এটি দূৰত্ব থাকি যায়। সখ্য ভাবত ভক্ত আৰু ভগৱানৰ মাজত পৰম বিশ্বাসৰ সম্পর্ক স্থাপন হয় আৰু দূৰত্ব কমি যায়। তেতিয়া ভক্ত

ভগৱানৰ মিত্ৰৰ দৰে হৈ পৰে আৰু ভক্তই ভগৱানক পৰম সুহৃদ বুলি ভাবিবলৈ লয় আৰু তেওঁৰ ওচৰত বিশ্বাস স্থাপন কৰে। ভৃত্যই সাধাৰণতে দূৰত থাকি প্ৰভুৰ কাম কৰি সন্তুষ্ট হয়। কিন্তু বন্ধু বা প্ৰিয়জনে প্ৰিয়তম ব্যক্তিক সকলো সময়তে ওচৰৰ পৰা সেৱা কৰিবলৈ পালে সন্তুষ্ট হয়। ভক্তৰ এই অৱস্থাকে সখ্য-ভক্তিৰ স্বৰূপ বুলি কোৱা হয়। অৰ্জুন, উদ্ধৱ, বিপ্ৰদামোদৰ আদি ভক্তৰ ভক্তি সখ্য ভক্তি।

আত্মনিবেদন ঃ আত্মনিবেদন ভক্তিত ভক্তই নিজৰ বিদ্যা বুদ্ধি, মান-অভিমান আদি সকলো পৰিত্যাগ কৰি দেহ-মন ইন্দ্ৰিয় ঈশ্বৰৰ ওচৰত সমৰ্পণ কৰে। ভগৱানৰ চিন্তাত মগ্ন হৈ থাকোঁতে থাকোঁতে ভক্তৰ নিজস্ব বা আত্মভাব নোহোৱাহৈ পৰে। ভক্তই ভগৱানৰ ওচৰত নিজৰ দেহ পৰ্যন্ত সকলোখিনি অৰ্পণ কৰে। তদুপৰি নিজৰ দোষ, ত্ৰুটি, দুৰ্বলতা, অপৰাধ আদি নিঃসংকোচে প্ৰকাশ কৰি ঈশ্বৰৰ চৰণত সকলো অৰ্পণ কৰে। ভক্তিৰ এই চৰণ অৱস্থাই আত্মনিবেদন। এই অৱস্থাত ভক্তই নিৰ্বিকাৰভাৱে হৰি গুণ গান কৰে। এই অৱস্থাই শৰণাগতি বা একশৰণ। ভগৱানৰ চৰণত শৰণ লোৱাই একান্ত ভক্তি। আত্মনিবেদনৰ স্তৰত ভক্তই ধৰ্ম, অৰ্থ, কাম, মোক্ষ এই চাৰি পুৰুষাৰ্থৰ একো ফল বাঞ্ছা নকৰে। একান্ত ভক্তিয়েই নিষ্কাম ভক্তৰ একান্ত কাম্য। শ্ৰীমদ্‌ভাগৱদ্‌গীতাত কৃষ্ণই অৰ্জুনৰ পৰা এনেকুৱা ভক্তিকেই কামনা কৰিছে।—

সৰ্বা ধৰ্মান পৰিত্যজ্য
মামেকং শৰণং ব্ৰজ।
অহং ত্বাং সৰ্ব পাপেভ্যো
মোক্ষয়িষ্যামি মা শুচঃ।।

অৰ্থাৎ সকলো ধৰ্ম পৰিত্যাগ কৰি একমাত্ৰ মোতে শৰণ লোৱা। মই তোমাক সকলো পাপৰ পৰা মুক্ত কৰিম।

ভাবৰ দৃষ্টিৰে ভক্তিৰ স্বৰূপ তিনি ধৰণে নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। শান্ত, বাৎসল্য আৰু মধুৰ। শান্ত ভাব ভক্তিত সংসাৰৰ অনিত্যতা উপলব্ধি, কামনা বাসনা ত্যাগ আদিৰে জ্ঞানৰ সহায়ত ভক্তৰ হৃদয়ত আনন্দৰ উদ্ভৱ হয়। বাৎসল্য ভক্তিত ঈশ্বৰ বালক, পুত্ৰ আৰু ভক্ত পিতৃ-মাতৃ-ধাত্ৰী এনে ভাবৰ উদ্ৰেক হয়। ভগৱান আৰু ভক্তৰ পতি-পত্নী নতুবা প্ৰেমিক-প্ৰেমিকা ৰূপৰ সম্পৰ্কৰ মাজেৰে মধুৰ ভক্তিৰ উদয় হয়। ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত জাতি, ধৰ্ম, বৰ্ণ, লিংগ আদিৰ প্ৰভেদ নাই, শাস্ত্ৰবিদ হোৱাৰো কোনো প্ৰয়োজন নাই। তদুপৰি ভক্তিৰ পথত খোজ দিবলৈ তপ, জপ, যাগ-যজ্ঞৰ কোনো প্ৰয়োজনীয়তা নাই। 'কীৰ্ত্তন ঘোষা'ত এনে বৰ্ণনা দেখিবলৈ পোৱা যায়—

নালাগে ভক্তিত দেৱদ্বিজ ঋষি হুইবে।
নালাগে সম্ভুত শাস্ত্ৰ বিস্তৰ জানিবে।।
তপ জপ যজ্ঞ দান সবে বিড়ম্বন।
কেৱলে ভক্তিত তুষ্ট হোন্ত নাৰায়ণ।।

ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত আগুৱাই যাবলৈ সৎগুৰুৰ উপদেশৰ প্ৰয়োজন। গুৰুসকল পথ-প্ৰদৰ্শক। গুৰুৰ উপদেশে শিষ্যৰ অজ্ঞান-আন্ধাৰ দূৰ কৰি জ্ঞান অৰ্জনেৰে শুদ্ধ, সত্য পথেৰে আগুৱাই যাবলৈ শক্তি দিয়ে। 'ভক্তি-ৰত্নাকৰ'ত এই বিষয়ে এনেদৰে আছে—

ভক্তি জ্ঞান দাতা গুৰুবিনে সেৱ নাই।
কহিলোহোঁ প্ৰতি প্ৰতি তোমাত বুজায়।।

সৎসঙ্গই মানুহৰ অন্তৰত ভগৱদ্‌ভক্তিৰ ভাব জন্ম দিয়ে। শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন ভক্তিৰ দ্বাৰা স্তৰে স্তৰে আগুৱাই গৈ শৰাণাগতিত পৰিণতি লাভ কৰিবৰ বাবে সৎসঙ্গৰ আশ্ৰয় অতি প্ৰয়োজনীয়। সৎসঙ্গই ভক্তৰ সঙ্গৰ লগতে পৰমাত্মাৰ সঙ্গকো বুজায়। গতিকে পৰমাত্মাৰ চিন্তাত নিমগ্ন হৈ থকাটো সৎসঙ্গ। তদুপৰি পৰমাত্মা পৰমেশ্বৰক হৃদয়ত আশ্ৰয় কৰা ভকত-বৈষ্ণৱৰ সঙ্গয়ো সৎসঙ্গৰ অৰ্থ বুজায়। সৎসঙ্গৰ আৰু এবিধ অৰ্থ হ'ল— 'সৎপুৰুষ-অৰ্থাৎ গুৰুৰ সঙ্গ।' সৎসঙ্গত থাকিলে মানৱচিত্তৰ ত্ৰিগুণাত্মক প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত হৈ দঢ় হৈ পৰে। সৎসঙ্গৰ শাস্ত্ৰ চৰ্চা ঈশ্বৰৰ বাৰ্তালাপ আদিয়ে মূঢ় ব্যক্তিৰ হৃদয়তো ভক্তিৰ উদ্ৰেক ঘটায়।

ভক্তিমাৰ্গত মোক্ষ বা মুক্তিৰো এটা বিশেষ স্থান আছে। বিষয় বাসনাৰ প্ৰতি অনুৰাগেই হ'ল বন্ধন, আনহাতে বিৰাগ হৈছে মুক্তি। অনাসক্ত হৈ বিষয় ভোগ কৰাজনহে ভগৱানৰ প্ৰকৃত ভক্ত। জীৱনমুক্তি আৰু পৰামুক্তি বা বিদেহ মুক্তি— এই দুই প্ৰকাৰৰ মুক্তিৰ কথা শাস্ত্ৰত বৰ্ণিত হৈছে। জীৱনমুক্ত অৱস্থাত সাধকৰ জাগতিক সুখ-দুখৰ অনুভূতি নোহোৱা হয়। তেওঁলোকে নিৰ্বিকাৰ, নিৰাসক্ত আৰু বন্ধনমুক্ত সাধনাৰ বলত জীৱিতকালতেই পাৰ্থিৱ দুখৰ সমাপ্তি ঘটাই মুক্তি লাভ কৰিব পাৰে। আনহাতে মৃত্যুৰ জৰিয়তে যি মুক্তি হয়, তাকে বিদেহ মুক্তি বা পৰা মুক্তি বুলি কয়। পৰামুক্তি লাভ কৰিলে পুনৰ দেহ ধাৰণ অৰ্থাৎ জন্ম নহয়।

মুক্তি পাঁচ প্ৰকাৰৰ— সালোক্য, সামীপ্য, সাৰূপ্য, সাযুজ্য আৰু সাৰ্ষ্টি। এই পাঁচ প্ৰকাৰৰ মুক্তিৰ ভিতৰত সাযুজ্য বা লীন মুক্তিক শ্ৰেষ্ঠ বুলি ধৰা হয়। এইবিধ মুক্তিত ভক্ত-ভগৱানৰ সৈতে লীন হৈ যায়। কিন্তু প্ৰকৃত ভক্তই মুক্তি সুখকো ইচ্ছা নকৰি ভক্তিহে বিচাৰে। তেওঁলোকে মুক্তিতকৈ ভক্তিক উচ্চ স্থান দিয়ে। মুক্তি সুখকো ত্যাগ কৰি ভগৱানৰ প্ৰতি নিবেদন কৰা নিৰ্মল ভক্তিৰ দ্বাৰাই সাধকে পৰম-আনন্দ লাভ কৰে। কীৰ্ত্তন ঘোষাত এনেদৰে এই বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিছে—

নাবাঞ্ছোহোঁ সুখ-ভোগ নালাগে মুকুতি।
তোমাৰ চৰণে মাত্ৰ থাকোক ভকতি।।
* * * * * *
নেলাগে লীন মুকুতিক তথা।
নাহি হৰি পদ পঙ্কজ যথা।।
কৰ্ণৰ অমৃত হৰিৰ চৰিত।
ভকতৰ মুখে শুনিব নিত।।



জানি থোৱা ভাল

নৱবিধা ভক্তিৰ অন্তর্গত শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন আৰু স্মৰণক ভক্তি মার্গৰ প্রথম স্তৰ বুলি কোৱা হয়। ঠিক তেনেদৰে, পাদসেৱন, অর্চন আৰু বন্দনক ভক্তি পথৰ দ্বিতীয় স্তৰ, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন ভক্তিৰ তৃতীয় স্তৰ। 'সাত্বত তন্ত্র'ত শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন আৰু স্মৰণ ভক্তিক 'লীলাময়ী' বা 'প্রেমময়ী', পাদসেৱন, অর্চন আৰু বন্দন ভক্তিক 'কর্মময়ী' তথা দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন ভক্তিক 'মনোময়ী' ভক্তি বুলি কোৱা হৈছে।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্য সম্পর্কে এটি টোকা যুগুত কৰক। (২০০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৬ ভক্তিৰ প্রকাৰ ঃ সগুণ, নির্গুণ ভক্তি

উদ্দেশ্য আৰু গুণৰ আধাৰত ভক্তিক মূলতঃ দুই ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি (ক) সগুণ ভক্তি (খ) নির্গুণ ভক্তি।

সগুণ ভক্তিৰ লগত কামনা জড়িত হৈ থাকে। ইয়াৰ লগত 'সাকাৰ'ৰ ধাৰণাও যুক্ত হৈ পৰে। সত্ত্ব, ৰজঃ আৰু তম এই তিনি গুণৰ ভিত্তিত সগুণ ভক্তিক আৰু তিনিটা উপ-বিভাগত ভগাব পাৰি। (১) সাত্ত্বিকী ভক্তি (২) ৰাজসী ভক্তি আৰু (৩) তামসী ভক্তি। এই তিনিওবিধ ভক্তি কাম্য ভক্তি। সাত্ত্বিকী ভক্তিত মুক্তিৰ কামনা কৰা হয়। কোনো ধৰণৰ বিধি-বিধানৰ ব্যৱস্থা নকৰাকৈ পাপ নাশ হৈ ভগৱান সুপ্রসন্ন হোৱাৰ আশাৰে কৰা ভক্তিয়েই হ'ল সাত্ত্বিকী ভক্তি। ঈশ্বৰৰ মূর্তি আগত ৰাখি ধন জন ঐশ্বর্য্য তথা বিষয়-বাসনা কামনা কৰি কৰা ভক্তি হ'ল ৰাজসী ভক্তি। ক্রোধ, দম্ভ, অহংকাৰেৰে পৰৰ অন্যায় কামনা কৰি কৰা ভক্তি হ'ল— তামসী ভক্তি।

কামনা-বাসনাৰ পৰা মুক্ত নিষ্কাম ভক্তিয়েই হ'ল— নির্গুণ ভক্তি। নির্গুণ ভক্তিত কোনো ধৰণৰ কামনাৰ স্থান নাই। আনকি মুক্তি লাভৰ বাঞ্ছায়ো ইয়াত ঠাই নাপায়। সেয়েহে নির্গুণ ভক্তিক অনন্যা ভক্তি বুলিও কোৱা হয়। এই সম্পর্কে নাৰদীয় ভক্তিসূত্রত ব্যক্ত কৰিছে—

"অনাশ্রয়ানাং ত্যাগোহনন্যতা।।"

সকলো আশ্রয় ত্যজি একতে আশ্রয়।

'অনন্যতা' বুলি তাকে শাস্ত্রে বখানয়।।

নির্গুণ ভক্তি মূলতঃ বিষ্ণুজ্ঞান লাভ কৰিবৰ বাবে কৰা হয় বাবে এই ভক্তিক জ্ঞানময়ী ভক্তি বুলিও ভক্তিমার্গীয় গ্রন্থত বর্ণনা কৰা হৈছে। জগতৰ সমস্ত বস্তুতে আত্মবোধ জাগ্রত হ'লে আত্মাত যি চৈতন্যজ্ঞানৰ উদ্রেক হয় শ্রীমদ্ভাগৱতপুৰাণত তাকেই নির্গুণ ভক্তি বুলি অভিহিত কৰিছে।

১.৬.১ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ

চৰাচৰ জগতখনৰ মূলত থকা চিৰন্তন সত্তা বা পৰমতত্ত্বক উপনিষদত ব্ৰহ্ম আখ্যা দিয়া হৈছে। ব্ৰহ্মৰ দুটা ৰূপ সগুণ আৰু নিৰ্গুণ। এই সগুণ আৰু নিৰ্গুণ ৰূপৰ আধাৰত হিন্দু শাস্ত্ৰত এই পৰমব্ৰহ্মৰ সাধনা পদ্ধতি দুই ধৰণে উল্লেখ কৰা হৈছে— সগুণ-সাকাৰ ভক্তি আৰু নিৰ্গুণ-নিৰাকাৰ ভক্তি।

সগুণ হ'ল সবিশেষ, আকাৰ আৰু উপাধিযুক্ত। কোনো গুণ, চিহ্ন বা বিশেষণৰ দ্বাৰা সগুণ ব্ৰহ্মৰ স্বৰূপ হৃদয়ংগম কৰিব পাৰি। সগুণ ভক্তিত ব্ৰহ্মৰ এই সগুণ সাকাৰ স্বৰূপক স্বীকাৰ কৰা হয়। সগুণ ঈশ্বৰৰ ধাৰণাত ভক্তই ঈশ্বৰৰ ৰূপ আৰু গুণমাহাত্ম্যসমূহ মনত সজাগ কৰি লৈ তেওঁতেই ভক্তি নিবেদন কৰে।

নিজৰ পিনৰ পৰা ব্ৰহ্ম নিৰ্গুণ, নিৰাকাৰ, নিৰ্বিশেষ; ব্ৰহ্ম নিৰাকাৰ, ৰূপহীন হোৱা বাবে সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে হৃদয়ত তেওঁৰ ধাৰণা কৰাটো কঠিন। সেয়েহে উপাসনাৰ সুবিধাৰ্থে সগুণ ৰূপত ব্ৰহ্মৰ উপাসনা ভক্ত সমাজত স্বীকৃত হৈ আহিছে। ফলস্বৰূপে ভক্তই নিৰ্দিষ্ট ভগৱৎ মূৰ্তিৰ পূজা-উপাসনা আৰু ভক্তি নিবেদন কৰিবলৈ লয়। এইদৰে নিৰাকাৰ নিৰ্গুণ পৰম ব্ৰহ্মৰ ঠাই সগুণ সাকাৰ ঈশ্বৰৰ ধাৰণা আহিল। এনে সগুণ ভক্তিৰ দ্বাৰা সাধকৰ চিত্ত সুদৃঢ় হ'লে নিৰ্গুণ উপাসনা সম্ভৱ হৈ পৰে। নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ সগুণ উপাসনা ভাৰতীয় ভক্তিতত্ত্বৰ উল্লেখযোগ্য দিশ। শংকৰদেৱৰ দশমত এই কথা স্পষ্ট হৈ পৰিছে—

যদ্যপি নিৰ্গুণ জন্ম ৰহিত ঈশ্বৰ।
তথাপিতো প্ৰকৃতিকো কৰাই সচেতন।
কৰন্ত গুণৰ হাতে সৃজন পালন।

নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মই সত্ত্ব, ৰজ, তম গুণৰ অধীন হৈ মায়াৰ দ্বাৰা জগত সৃষ্টি কৰে আৰু বিভিন্ন ৰূপ বা অৱতাৰৰ মাজেদি যেতিয়া প্ৰকাশ পায় তেতিয়া সগুণ ব্ৰহ্ম ৰূপে প্ৰকাশিত হয়। সগুণ ভক্তিত ব্ৰহ্মই শ্ৰীকৃষ্ণ, বিষ্ণু, হৰি, ৰাম, নাৰায়ণ আদি নামেৰে বিভিন্ন সময়ত প্ৰতিভাত হৈ উঠিছে।

সগুণ ভক্তি হৈছে সত্ত্ব, ৰজ, তম গুণৰ অধীন হৈ কৰা ভক্তি। এই ত্ৰিগুণৰ আধাৰত সাত্ত্বিকী, ৰাজসী আৰু তামসী এই তিনিটা স্তৰত সগুণ ভক্তিক ভাগ কৰা হয়। ভাগৱতৰ তৃতীয় স্কন্ধৰ ব্যাখ্যা অনুসৰি এই তিনিবিধ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ স্পষ্ট হৈ পৰে—

সাত্ত্বিকী ভক্তি ঃ এইবিধ ভক্তি মুক্তিৰ কামনাৰে কৰা হয়। পাপনাশ হৈ ভগৱান সুপ্ৰসন্ন হোৱাৰ বাবে কোনো ধৰণৰ বিধি-বিধানৰ ব্যৱস্থা নকৰাকৈ এই ভক্তি নিবেদন কৰা হয়।

"পাপ মোৰ হৌক নাশ ভগৱন্ত হৌক প্ৰীতি
নুহি আৱশ্যক বিধি মানি

ই তিনি প্রকাৰে ভক্তি কৰিলে সাত্ত্বিক বুলি
নিষ্ঠে মই কহিলো বখানি।।"

ৰাজসী ভক্তি ঃ এইবিধ ভক্তিত ধন-জন, ঐশ্বর্য্য বিভূতি, বিষয়-বাসনা কামনা কৰা হয়। ভগৱানৰ মূর্তি ৰাখি ভক্তই এই ভক্তি নিবেদন কৰে—

"বিষয়ত কৰি আশা যশ বা ঐশ্বর্য্য চাৱে
প্রতিমাত মোহোক পূজয়।
তিনিও প্রকাৰ ইটো ৰাজস ভকতি মাত্র
তযু আগে কহিলো নিশ্চয়।।"

তামসী ভক্তি ঃ তামসী ভক্তিৰ দ্বাৰা ভক্তই আনৰ অন্যায় কামনা কৰি দম্ভ, অহংকাৰ, ক্রোধেৰে ভক্তি নিবেদন কৰে।

পৰক মাৰিবে প্রতি মনত সংকল্প কৰে
দম্ভ বা মৎসৰ আতিশয়।
এহিমতে ভক্তি মোত কৰিলে তামস হয়
ক্রোধ ভেদে তিনিতে আছয়।।

সাত্ত্বিকী, ৰাজসী আৰু তামসী ভক্তিক ক্রমে উত্তম, মধ্যম আৰু অধম বা প্রকৃত ৰূপতো বিভক্ত কৰা হয়। সগুণ ভক্তিৰো একাশী বিধ প্রকাৰ আছে বুলি 'ভক্তি ৰত্নাকৰ' গ্রন্থত উল্লেখ আছে—

সগুণ ভকতিভেদ একাশী প্রকাৰ।
নির্গুণ ভকতি একেবিধ মাধৱৰ।।

ওপৰোক্ত তিনিও বিধ ভক্তিৰ উদাহৰণৰ দ্বাৰা বুজিব পাৰি যে সগুণ ভক্তি বাসনাযুক্ত। তিনিও বিধতে ভক্তই নিজ স্বার্থ বিসর্জন দিব পৰা নাই। মায়াৰ দ্বাৰা আবৃত সাধাৰণ লোকে এনে ভকতিৰেই জীৱন নির্বাহৰ আশা কৰে। ধর্মই মানুহৰ আধ্যাত্মিক পৰিৱর্তন ঘটাই অন্ধকাৰৰ পৰা পোহৰলৈ, অবিদ্যাৰ পৰা জ্ঞানলৈ মানুহক আগুৱাই নিয়ে। ৰাজসী আৰু তামসী ভক্তিৰ পর্যায়ত জীৱ হত্যাক ধর্ম বুলি স্বীকৃত দিয়া হৈছে। গতিকে এনে ধর্মই সমাজত শান্তি প্রতিষ্ঠা কৰিব নোৱাৰে। অৱশ্যে সাত্ত্বিক সগুণ ভক্তিৰ কর্ষণৰ দ্বাৰা পৰিপূর্ণতাপ্রাপ্ত হৈ ভক্তই নির্গুণ ভক্তিলৈ আগবাঢ়ে। এই অৱস্থালৈ যাবলৈ শ্রৱণ, কীর্ত্তন স্মৰণ, পাদ সেৱন, অর্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য, আত্মনিবেদন আদি নৱবিধা ভক্তিৰ মাজেৰে যাবলগীয়া হয়। আত্মনিবেদন পর্যন্ত সগুণ ভক্তি।

সাধাৰণতে ভগৱানৰ কোনো এবিধ সাকাৰ ৰূপৰ প্রতি অনুৰক্তি বা পৰম প্রেমৰ প্রকাশেই ভক্তি। এই পৰম প্রেম বা পৰাণুৰক্তি চিত্তৰ বৃত্তি। নির্গুণ, নির্বিশেষ, ব্রহ্ম চিত্ত বৃত্তিৰে পোৱা বস্তু নহয়। ব্রহ্ম প্রাপ্তিত চিত্ত লয়প্রাপ্ত হয়। গতিকে পৰমপ্রেম বা পৰাণুৰক্তি ভক্তিৰ এই লক্ষণ সগুণ সবিশেষ আৰু সাকাৰ ঈশ্বৰতহে সম্ভৱ হয়। সেয়েহে ভক্তিযোগীৰ মতে সগুণ সাকাৰ-ঈশ্বৰো এক পাৰমার্থিক সত্য।

সগুণ ভক্তিত সাধক বা ভক্তই ব্ৰহ্মৰ সগুণ, সাকাৰ, সবিশেষ ৰূপক পৰম সত্যৰূপে স্বীকাৰ কৰে আৰু এই সগুণ ব্ৰহ্মৰ উপাসনাত মনোনিবেশ কৰে। বিশিষ্টা দ্বৈতবাদ, দ্বৈত, দ্বৈতাদ্বৈত আদি ভক্তি পন্থৰ কোনো কোনো সাধক সম্প্ৰদায়ে সগুণ সাকাৰ ঈশ্বৰক পাৰমাৰ্থিক তত্ত্ব হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছে। তেওঁলোকৰ মতে ঈশ্বৰৰ স্বৰূপ মায়া আচ্ছাদিত নহয়। ব্ৰহ্মক নিৰ্গুণ বুলি কোৱা শ্ৰুতিৰ বাক্যৰ ব্যাখ্যা তেওঁলোকে বেলেগ ধৰণে কৰিছে। ভক্তি দাৰ্শনিক ৰামানুচাৰ্য্যই নিৰ্গুণ মানে সকলো প্ৰকাৰৰ বেয়া গুণৰ অভাৱ এই অৰ্থ প্ৰকাশ কৰিছে। নিম্বাৰ্কৰ মতে নিৰ্গুণ মানে মঙ্গলময়। মুঠতে ৰামানুচাৰ্য্য, বল্লভাচাৰ্য আদিয়ে সগুণ ঈশ্বৰক পৰম সত্য ৰূপে মানি লৈ ভক্তি মত প্ৰতিষ্ঠাত নিয়োজিত হৈছে। ভগৱানে প্ৰয়োজন অনুসাৰে শুদ্ধ সত্ব আকাৰ ধাৰণ কৰিব পাৰে বাবে তেওঁ সগুণ সাকাৰ। নিৰাকাৰ মায়াতীত ঈশ্বৰেই লোকানুগ্ৰহাৰ্থে বা কাৰ্য্যবশতঃ সাকাৰ ৰূপ পৰিগ্ৰহণ কৰে। লোকানুগ্ৰহ হ'ল— আধ্যাত্মিক কল্যাণৰ বাবে ঈশ্বৰ চিত্তই গ্ৰহণ কৰিব পৰা, নাম ল'ব পৰা ৰূপ ধাৰণ কৰি মানুহক অনুগৃহীত কৰে। আনহাতে দুষ্কৃতি বিনাশ কৰি সাধুসন্তসকলক উদ্ধাৰ কৰি ধৰ্ম সংস্থাপন এই বিশেষ কাৰ্য্যৰ বাবেও ঈশ্বৰে সাকাৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে।

সগুণ ভক্তি ধাৰাৰ ভক্তসকলে আৰাধ্য দেৱতা হিচাপে মধ্যযুগত বিষ্ণুৰ দুই প্ৰধান অৱতাৰ কৃষ্ণ আৰু ৰামক বিস্তৃতভাৱে উপাসনা কৰা দেখা যায়। সেয়েহে সগুণ ভক্তি ধাৰা দুই ভাগত বিভক্ত; কৃষ্ণভক্তিধাৰা আৰু ৰামভক্তিধাৰা। ৰামভক্তিধাৰাৰ কবি আৰু সাধকসকলে ৰামকেই পৰমপুৰুষ ভগৱান জ্ঞান কৰি তেওঁৰ প্ৰতি নিবেদন কৰা ভক্তিৰ জৰিয়তে মুক্তিৰ পথ প্ৰশস্ত হয় বুলি চিন্তা কৰে। তুলসীদাস ৰামভক্তিধাৰাৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ কবি। কৃষ্ণভক্তিধাৰাৰ কবি আৰু সন্তসকলে কৃষ্ণকেই পৰম পুৰুষোত্তম ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰি তেওঁৰ প্ৰতি আগবঢ়োৱা ভক্তিৰ দ্বাৰা মোক্ষ প্ৰাপ্ত হয় বুলি উপলব্ধি কৰে। সূৰদাস, মীৰাবাঈ, শংকৰদেৱ, চৈতন্যদেৱ, বল্লভাচাৰ্য, নন্দদাস, কৃষ্ণদাস, স্বীত স্বামী, গোবিন্দ স্বামী আদি কৃষ্ণভক্তিদাৰাৰ অন্তৰ্গত কবি সাধক।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ সত্ব, ৰজ আৰু তম গুণৰ আধাৰত ভক্তিৰ শ্ৰেণী বিভাজন কৰা। তিনি প্ৰকাৰৰ সগুণ ভক্তিৰ চমু পৰিচয় আগবঢ়াওঁক। (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৬.২ নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ

ব্ৰহ্মৰ নিৰ্গুণ নিৰাকাৰ স্বৰূপক স্বীকাৰ কৰা সাধন-পদ্ধতিৰ নাম নিৰ্গুণ ভক্তি। নিৰ্গুণ ভক্তিৰ লগত নিৰাকাৰৰ প্ৰসংগ জড়িত হৈ আছে। তাত্ত্বিক দৃষ্টিত নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ

সম্পর্ক জ্ঞানৰ লগত। ই নিষ্কাম ভক্তি। ইয়াত কামনা-বাসনাৰ স্থান নাই। মুক্তিৰ বাঞ্ছায়ো ইয়াত ঠাই নাপায়। নির্গুণ ভক্তিক অনন্যা ভক্তি বুলিও কোৱা হয়। অনন্যা ভক্তিৰ স্তৰত সাধকে ভগৱানৰ পৰা একোকেই পাবলৈ বাঞ্ছা নকৰে। একাগ্র চিত্তৰে এজন দেৱতাকে ভজনা কৰে। নির্গুণ ভক্তিৰ স্তৰত কোনো ফলৰ কামনা নকৰি মনৰ পৰা ভেদাভেদ ভাব দূৰ কৰি একান্তভাৱে মাথোন কৃষ্ণক ভজনা কৰা হয়। গীতাৰ ১৮শ অধ্যায়ত এই বুলি উল্লেখ আছে—

সর্ব ধর্মান পৰিত্যজ্য মামেকং শৰণং ব্রজ।
অহং তাং সর্বপাপেভ্যো মোক্ষয়িস্যামি সা শুচঃ।

অনন্যা ভক্তিৰ সাধকৰ শত্রু-মিত্র কোনো নাই, জাগতিক দুখ-বেদনায়ো তেওঁলোকক বিচলিত কৰিব নোৱাৰে তেওঁলোক সুখে দুখে সমান। এই ভক্তি সাধনৰ দ্বাৰা শোক মোহকে আদি কৰি সংসাৰৰ ছয় ৰিপুকো জয় কৰিব পাৰি। উদাহৰণ ঃ

"ইন্দ্রিয় সবক বশ্য কৰিলেক
সুখে দুঃখে ভৈলা সম।
একো কামে চিত্ত ছলিত ন পাৰে
সত্যসে বল পৰম।।
সংসাৰৰ ছয় উর্মিক জিনিল
শোক মোহ নিৰন্তৰ।।"

ভাগৱতৰ তৃতীয় স্কন্ধত কপিল মুনিয়ে মাতৃ দেৱহুতিক কোৱা কথাখিনিৰ দ্বাৰা নির্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ নির্ণয় কৰিব পাৰি—

বদতি কপিল হৰি শুনা মহামতি।
একবিধ মাত্র পুনু নির্গুণ ভকতি।।
জ্ঞান কর্মে তীর্থে ব্রতে নকৰিয়া মন।
সুদৃঢ় বিশ্বাসে লৈয়ো মোহোত শৰণ।।
মোৰ গুণ গান মাত্র কৰিব শ্রৱণ।
নিষ্কামে মোহোত যায় নিমজয় মন।।
নির্গুণ ভকতি এহি কহিলো বুজাই।
মই সমে ইটো ভক্তি এৰা এৰি নাই।।

উক্ত কথাখিনিৰ মর্মার্থৰ দ্বাৰা স্পষ্ট হৈ পৰে যে নির্গুণ ভক্তিৰ স্তৰত জ্ঞান, কর্ম, তীর্থ, ব্রত আদি প্রয়োজনীয় নহয়। সুদৃঢ় বিশ্বাসেৰে হৰিত শৰণ লৈ কামনা-বাসনাৰ পৰা মুক্ত হৈ ঈশ্বৰৰ গুণানুকীর্ত্তন, শ্রৱণ কৰাটোৱেই নির্গুণ ভক্তি।

ভক্তিমার্গীয় গ্রন্থত নির্গুণা ভক্তিক জ্ঞানময়ী ভক্তি বুলিও কোৱা হয়। কামনা-বাসনাহীন হৈ বিষ্ণুৰ জ্ঞান লাভৰ বাবে সাধকে এইবিধ ভক্তিৰ সাধনাত ব্রতী হয়। সেয়েহে এই ভক্তিৰ নাম জ্ঞানময়ী ভক্তি। এই ভক্তিৰ দ্বাৰা বিষ্ণু জ্ঞান লাভ কৰিব পৰা

যায়। পৰিৱৰ্তনশীল জগতখনৰ সৃষ্টি স্থিতি, লয়ৰ কাৰণ স্বৰূপ নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মই পৰমতত্ত্ব বা পৰমাত্মা। সমস্ত জীৱজগত এই পৰমাত্মাৰে আভাস বা প্ৰতিবিম্ব। গতিকে জীৱ আৰু জগত পৰমাত্মাৰেই অংশস্বৰূপ। ভক্তই এই জগতৰ বাহিৰে ভিতৰে সকলোতে পৰমাত্মাৰ স্বৰূপ উপলব্ধি কৰি তেওঁৰ উপাসনাত ব্ৰতী হ'লে প্ৰত্যক্ষ ৰূপত বিষ্ণুজ্ঞান লাভ কৰে। এনে জ্ঞান লাভৰ দ্বাৰা জীৱৰ ব্ৰহ্মপ্ৰাপ্তি হোৱাৰ লগতে মুক্তিও লাভ হয়।

নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্তৰত সাধকে জগতৰ সমস্ত প্ৰাণীৰ মাজত ভগৱন্তৰ পৰম ৰূপ দৰ্শন কৰে আৰু পৰমানন্দ স্বৰূপ পৰমাত্মাৰ মাজত সমস্ত ভূতক প্ৰত্যক্ষ কৰে।

নিৰ্গুণ বা জ্ঞানময়ী ভক্তিত 'অহং' বা 'মই' ভাব প্ৰসাৰিত হৈ সকলো বস্তুতে আত্মবুদ্ধি হয়। তেতিয়া উপাসকে সমস্ত জীৱ-জগতকে বিষ্ণুময় দেখে।

মানুহৰ আত্মবুদ্ধি প্ৰসাৰিত হ'লে ঈশ্বৰ সহজে সন্তুষ্ট হয়। তৰু-তৃণ কীট-পতংগ আদি সমস্ত প্ৰাণীৰ প্ৰতি হিতসাধনত ব্ৰতী হ'ব পাৰিলেহে মানুহৰ আত্মবুদ্ধি প্ৰসাৰিত হয়। ভগৱত গীতাত শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কৈছে যে তেওঁৰ মতে, জগতৰ সমস্ত ভূতৰ সুখ-দুখক নিজৰ সুখ-দুখৰ দৰে অনুভৱ কৰিব পৰাজনেই সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ যোগী।

নিৰ্গুণ ভক্তিৰ উদয় হ'লে মনৰ সকলো গুণেই নোহোৱা হৈ যায়। তেতিয়া অন্তৰ নিৰ্মল হৈ দ্ৰৱীভূত হৈ পৰে। দ্ৰৱীভূত এই অন্তৰত নিৰ্গুণ ব্ৰহ্ম প্ৰতিবিম্বিত হ'লে সাধকে সমস্ত জগতকে বিষ্ণুময় দেখে।

বিষ্ণুময় দেখে যিটো সমস্ত জগতে
জীৱন্তে মুকুত হোৱে অচিৰ কালতে।

নিৰ্গুণ ভক্তিয়েই উত্তম ভক্তি। এইবিধ ভক্তিত সাধকে মুক্তিৰো কামনা নকৰে আৰু ভগৱানৰ লগত লীন হ'বলৈও বাঞ্ছা নকৰে। মাথো ভগৱানৰ চৰণ তলত ঠাই বিচাৰে। শংকৰদেৱে 'ভক্তিৰত্নাকৰ' গ্ৰন্থত এই উত্তম ভক্তিৰ স্বৰূপ এনেদৰে ব্যাখ্যা কৰিছে—

মুকুতিতো কৰি যেন ভকতি গৰিষ্ঠ অতি
কহোঁ শুনা সাৱধান মনে।
সাযুজ্য মোক্ষকো মোৰ নবাঞ্ছয় কদাচিত
আমাৰ একান্ত ভক্তগণে।
মোৰ পদ সেৱাতেসে সদায় পৰম ৰতি
মোৰ অৰ্থে যত চেষ্টা কৰা।

নিৰ্গুণ ভক্তিৰ লগত নিৰাকাৰৰ ধাৰণা জড়িত হৈ আছে। গতিকে এই নিৰ্গুণ, নিৰাকাৰ সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে হৃদয়ংগম কৰা সহজ নহয়। নিৰ্গুণ ভক্তিৰ স্তৰত নিৰ্গুণ ঈশ্বৰৰ উপাসনাক অধিক গুৰুত্ব দিয়া বাবে সামাজিক উপযোগিতাৰ ক্ষেত্ৰত সগুণ ভক্তিৰ তুলনাত কম মহত্ত্বপূৰ্ণ বুলি ভাব হয় যদিও ভক্তৰ দৃষ্টিত সগুণ ভক্তিৰ লগতে নিৰ্গুণ ভক্তিয়েও গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান লাভ কৰিছে।

ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত সগুণ ভক্তিমাৰ্গত নিৰ্গুণ উপাসনাৰ প্ৰয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰাৰ দৰে নিৰ্গুণ ভক্তি মাৰ্গতো সগুণ উপাসনাৰ আৱশ্যকতা উপলব্ধি কৰা দেখা যায়। মাধৱদেৱৰ 'নামঘোষা'ত নিৰ্গুণ কৃষ্ণৰে গুণ গাইছে—

একান্ত ভকতসৱে নিৰ্গুণ কৃষ্ণৰ গুণ
গাৱে সদা বসিয়া যথাত
বৈকুণ্ঠকো পৰিহৰি যোগীৰ হৃদয় এৰি
থাকা হৰি সাক্ষাতে তথাত।।

নিৰ্গুণ ভক্তিমাৰ্গত সগুণ উপাসনাৰ আৱশ্যকতাৰ প্ৰসঙ্গত অদ্বৈতবাদী সাধক সম্প্ৰদায়ৰ ঈশ্বৰ সম্পৰ্কীয় ধ্যান-ধাৰণাৰ উল্লেখ কৰাটো প্ৰয়োজনীয়। অদ্বৈতবাদীসকলে নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ সাধনাকহে পৰম সত্য ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। এওঁলোকৰ মতে পাৰমাৰ্থিক স্বৰূপত ব্ৰহ্ম গুণাতীত নিৰ্গুণ, নিৰ্বিকাৰ যদিও উপাসনাৰ সুবিধাৰ বাবে তেওঁলোকে সগুণ সাকাৰ ঈশ্বৰৰ প্ৰয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰিছে। উপাসনাৰ প্ৰয়োজনত বিষ্ণু, নাৰায়ণ, কৃষ্ণ, ৰামক পৰমেশ্বৰ বুলি কোৱাত আপত্তি নাই যদিও ঈশ্বৰৰ এই ৰূপ তেওঁলোকৰ মতে পাৰমাৰ্থিক নহয়, মায়া আচ্ছাদিতহে। সাকাৰ ঈশ্বৰ আৰাধনাৰ ফলত চিত্তৰ পৰা ৰজঃ আৰু তম গুণ বিলোপ হৈ শুদ্ধ সত্ত্বৰ উদ্ৰেক হয় আৰু ভগৱান আকাৰে চিত্ত স্থিৰ হয়। অদ্বৈতবাদী সকলৰ মতে সগুণ সাকাৰ ৰূপৰ ভক্তিৰ দ্বাৰা ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তিত মোক্ষ নহয়। ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তি অৰ্থাৎ সগুণ সাকাৰ উপাসনাক সাধনাৰ এটা বিশেষ স্তৰ বুলিহে তেওঁলোকে গণ্য কৰে।

শ্ৰীশংকৰদেৱৰ একাদশ স্কন্ধ পদ ভাগৱতত নিৰ্গুণা ভক্তিৰ স্বৰূপ অতি সহজ আৰু শুৱলাভাৱে বৰ্ণনা কৰা হৈছে।—

শুনিয়ো উদ্ধৱ আবে ৰহস্য ভকতি।
কৰিবা অভ্যাস সখি থিৰ কৰি মতি।।
বাহিৰে-ভিতৰে ইটো জানা জগতৰ।
পৰিপূৰ্ণভাৱে আছো জগত ঈশ্বৰ।।
জানি ইটো তত্ত্বকথা থিৰ কৰা চিত।
মোকেসে দেখিবা সখি সমস্তে প্ৰাণীত।।
আপোনাতো দেখিবা ঈশ্বৰ অন্তৰ্যামী।
জ্ঞান দৃষ্টি চাই মোক ফুৰিবা প্ৰণামি।।
ব্ৰাহ্মণৰ চণ্ডালৰ নিবিচাৰি কুল।
দাতাত চোৰত যাৰ বুদ্ধি একতুল।।
নীচত সাধুত যাৰ ভৈল একজ্ঞান।
তাকেসে পণ্ডিত বুলি সি সি সৰ্বজান।।
বিশেষত মনুষ্যগণত যিটো নৰে।

কুকুৰ চণ্ডাল গৰ্দ্দভৰো আত্মা ৰাম।
জানিয়া সবাকো পৰি কৰিবা প্ৰণাম।।
সমস্তে ভূততে বিষ্ণু বুদ্ধি নুহি যাৰে।
কায়বাক্য মনে অভ্যাসিবা এহি ভাবে।।
সকলো প্ৰাণীক দেখিবাহা আত্মাসম।
উপায় মধ্যত ইটো আতি মুখ্যতম।।
নিৰ্গুণ ভকতি ইটো ধৰা মহামানী।
জানা সত্যে ইহাৰ অল্পৰো নাহি হানি।।

মুঠতে কামনা-বাসনা নথকা নিষ্কাম ভকতিকেই 'নিৰ্গুণ ভক্তি' বুলি কোৱা হয়।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ঃ নিৰ্গুণ ভক্তিৰ চমু পৰিচয় দাঙি ধৰক।

(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১.৭ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ

'মহাপুৰুষ' শব্দটিৰ মূল হ'ল ভাগৱত পু�ৰাণ। ইয়াত বিষ্ণুক 'মহাপৌৰুষিক' বুলি কোৱা হৈছে। বিষ্ণু ভক্তিৰ পথ অনুসৰণ কৰা শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱক পৰৱৰ্তী কালৰ চৰিতপুথিসমূহত 'মহাপুৰুষ' আখ্যা দিয়া হৈছিল। মহাপুৰুষ দুজনে তেওঁলোকৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত ধৰ্মক নিজে 'মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম' বুলি কোৱা নাই। পৰৱৰ্তী কালতহে তেওঁলোকৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্মক 'মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম' বুলি কোৱা হৈছিল। শংকৰ-মাধৱকে ধৰি অসমৰ বৈষ্ণৱ ভক্ত কবিসকলৰ দ্বাৰা ৰচিত বিভিন্ন গ্ৰন্থ, কাহিনী, গীত, পদ ভনিতা আদিৰ মাজেৰে এই ধৰ্মৰ স্বৰূপ বা বৈশিষ্ট্যসমূহ প্ৰকাশিত হৈছে।

নিৰক্ষৰ জনসাধাৰণক ব্ৰহ্ম জ্ঞান প্ৰদানৰ লগতে মুক্তি পথৰ সন্ধান দিয়াটোৱেই বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল। সেয়েহে এই ধৰ্মত নৱবিধা ভক্তিৰ ভিতৰত শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন ভক্তিক শ্ৰেষ্ঠ স্থান দিছে। শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনে ভক্তিৰ অন্যান্য স্তৰসমূহলৈ যাবৰ বাবে দুৱাৰ মুকলি কৰি দিয়ে। নৱবিধা ভক্তিৰ প্ৰতিটো স্তৰতে শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন অপৰিহাৰ্য্য। এই শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ দ্বাৰাই ভক্তই আত্মনিবেদনৰ স্তৰলৈ গৈ শৰণাগতি লাভ কৰিব পাৰে। মায়াৰ বন্ধন নোহোৱাকৈ নিৰ্গুণ ভক্তিৰ অৱস্থাতো শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন ভক্তি চলি থাকিব পাৰে। সেয়েহে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তনক শ্ৰেষ্ঠ স্থান দিয়া হৈছে। কীৰ্ত্তন, দশম, ভক্তি ৰত্নাকৰ, ভক্তি প্ৰদীপ, নিমি নৱসিদ্ধ সংবাদ, নামঘোষা, ভক্তিৰত্নাৱলী, ভক্তিবিৱেক, ভাগৱতৰ অনুবাদ আদি বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থ সমূহত শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মহিমা ব্যক্ত কৰা হৈছে। এই প্ৰসংগত মহাপুৰুষজনাই কৈছে—

(১) যদ্যপি ভকতি নৱবিধ মাধৱৰ।
শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন তাতো আতি শ্ৰেষ্ঠতৰ।।
(২) পূজা আদি যত ভক্তিৰ মধ্যত
শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন সাৰ।
কথা শ্ৰৱণৰ নাম কীৰ্ত্তনৰ
সমান নাহিকে আন।

অসমৰ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত দাস্য ভক্তিৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব দিয়া দেখা যায়। শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন, দশম, বৰগীতকে আদি কৰি সমস্ত গ্ৰন্থতে দাস্য ভক্তিৰ উদাহৰণ বেছিকৈ পোৱা যায়। মাধৱদেৱৰ ৰচনাত দাস্য ভক্তিৰ লগতে একশৰণ বা শৰণাগতিৰ স্বৰূপ প্ৰকাশিত হৈছে। বৈকুণ্ঠ নাথ ভট্টাচাৰ্য্যৰ 'ভক্তি-বিৱেক' গ্ৰন্থতো দাস্য ভক্তিৰ নিদৰ্শন দেখিবলৈ পোৱা যায়। দাস্য ভাবৰ প্ৰকাশিত হোৱা এফাঁকি বৰগীত হ'ল—

জনমে জনমে হামু দাসকু দাস।
কেশৱ সবাহ ছোড়হু মোহ পাশ।।

এই ধৰ্মত বাৎসল্য ভক্তি স্বৰূপ নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন, দশম, মাধৱদেৱৰ বৰগীত, অঙ্কীয়া নাটক শ্ৰীধৰ কন্দলীৰ 'কাণখোৱা' পুথিত বাৎসল্য ভক্তিৰ উদাহৰণ প্ৰচুৰ। কৃষ্ণ বা গোপালৰ প্ৰতি নিজ সন্তানৰ দৰে স্নেহ উদয় বা জাগ্ৰত কৰাই বাৎসল্য ভক্তি। কৃষ্ণক জগোৱা সম্পৰ্কীয় বৰগীতসমূহত মাতৃ যশোদাৰ পুত্ৰ কৃষ্ণৰ প্ৰতি থকা স্নেহৰ চিত্ৰ প্ৰকাশিত মাধৱদেৱৰ বৰগীতৰ একাংশ হ'ল—

তেজৰে কমলাপতি পৰভাতে নিন্দ।
তেৰি চান্দ মুখ পেখোঁ উঠৰে গোৱিন্দ।।

ভাৰতীয় বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়সমূহৰ 'নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ সগুণ উপাসনা' অসমৰ মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰো মূল বৈশিষ্ট্য। ব্ৰহ্মৰ নিৰ্গুণ নিৰাকাৰ ৰূপ হৃদয়ত ধাৰণ কৰাটো সৰ্বসাধাৰণৰ কাৰণে সহজবোধ্য নহয়। সেয়ে মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত ভক্তসকলে সগুণ ৰূপত ব্ৰহ্মৰ উপাসনাক স্বীকৃতি দি আহিছে। এই সগুণ ব্ৰহ্মৰ উপাসনাৰ দ্বাৰা চিত্ত দৃঢ় হৈ উঠে আৰু পৰৱৰ্তী সময়ত নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ উপাসনা সম্ভৱ হয়।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্ম প্ৰধানকৈ ভাগৱত পুৰাণ আৰু ভগৱদ্ গীতা আশ্ৰয়ী। দুয়োখন শাস্ত্ৰৰ মাজেৰে কৃষ্ণ বা বিষ্ণুকে পৰমব্ৰহ্ম আৰু একমাত্ৰ উপাস্য দেৱতা হিচাপে বৰ্ণিত হৈছে। সেয়েহে একেশ্বৰবাদী এই ধৰ্মও কৃষ্ণভক্তি প্ৰধান। এই ধৰ্মত কৃষ্ণই পৰম ব্ৰহ্ম তথা একমাত্ৰ উপাস্য দেৱতা হিচাপে স্বীকৃতি লাভ কৰিছে। তদুপৰি শ্ৰীকৃষ্ণত এক শৰণ ভক্তিকেই মুক্তিৰ পৰম উপায় হিচাপে বিবেচিত হৈছে।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তি হ'ল ৰসময়ী ভক্তি। ৰস, আনন্দ আৰু ভক্তি পৰস্পৰ সম্বন্ধযুক্ত। সেয়েহে ভক্তিক ৰস, আনন্দ বা পৰম সুখ স্বৰূপ বুলি ক'ব পাৰি। সাধু সন্ত বা সাধকসকলে ভক্তিৰ মাজেৰে পৰম আনন্দময় ঈশ্বৰক প্ৰাৰ্থনা কৰি পৰম আনন্দ লাভ কৰে।

এই ভক্তিত ভগৱানৰ গুণ বা প্রশংসাসূচক কথাকে অৱতাৰণা কৰা হয়। এইবিধ ভক্তিত মুক্তি সুখৰ কামনা নাথাকে। মায়া-মমতা, দুখ-কষ্টৰ পৰা পৰিত্রাণ বিচাৰি জনমে জনমে একমাত্র ভগৱানৰ চৰণত ঠাই পাবৰ বাবে কৰা গভীৰ ভক্তিয়েই হ'ল ৰসময় ভক্তি। ই নিষ্কাম ভক্তি। মাধৱদেৱে নামঘোষাত কৈছে—

মুক্তিত নিষ্পৃহ যিটো সেহি ভকতক নমো
ৰসময়ী মাগোহো ভকতি।

কীর্ত্তন ঘোষাত শংকৰদেৱে কৈছে—

নেলাগে লীন মুকুতি তথা।
নাহি হৰিপদ পঙ্কজ যথা।।
কর্ণৰ অমৃত হৰি চৰিত।
ভকতৰ মুখে শুনিব নিত।।

মহাপুৰুষীয়া ধর্মৰ ভক্তি বেদান্তৰ অদ্বৈতবাদী দর্শনৰ দ্বাৰা পৰিপুষ্ট। শংকৰদেৱকে আদি কৰি বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ কোনো দার্শনিক সিদ্ধান্তত উপনীত হোৱাৰ লক্ষ্য নাছিল যদিও তেওঁলোকৰ লেখনিৰ মাজেৰে ভক্তিতত্ত্ব প্রকাশ কৰিবলৈ লোৱাৰ সময়ত অদ্বৈতবাদৰ মত প্রকাশ পাইছে। শংকৰদেৱৰ ৰচনা সমূহৰ মূল আধাৰ গ্রন্থ হৈছে ভাগৱত পুৰাণ। ভাগৱত পুৰাণত পৰোক্ষভাৱে অদ্বৈতবাদৰ প্রভাৱ পৰিছে। অৱশ্যে শংকৰদেৱৰ লগত অনন্ত কন্দলী, ভট্টদেৱ, মাধৱদেৱ, গোপাল মিশ্র আদি বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ শ্রীধৰ স্বামীৰ টীকাৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। শ্রীধৰ স্বামী অদ্বৈতবাদী শংকৰাচার্য্য পন্থীৰ লোক। অদ্বৈতবাদৰ মতে জীৱ আৰু ব্রহ্মৰ মাজত কোনো পার্থক্য নাই। অবিদ্যা বা মায়াৰ বাবে জীৱ জগত আৰু ব্রহ্মৰ মাজত পার্থক্য দেখা যায়। প্রকৃত জ্ঞান লাভৰ দ্বাৰা ব্রহ্ম আৰু জীৱৰ অভিন্নতা বা একৰূপতা উপলব্ধি হয়। অবিদ্যা দূৰ হ'লে নির্গুণ ব্রহ্মৰ জ্ঞান হয়। তেতিয়া জীৱ আৰু ব্রহ্মৰ মাজত পার্থক্য নোহোৱা হৈ 'সোহ-হং' (মইেই ব্রহ্ম) ভাব জাগ্রত হয়। ভক্তি ৰত্নাকৰ, নামঘোষা, কীর্ত্তন, ভাগৱতৰ অনুবাদ প্রমুখ্যে অসমৰ বৈষ্ণৱ ধর্মীয় গ্রন্থসমূহত অদ্বৈতবাদৰ প্রভাৱ পৰিলক্ষিত হয়। উদাহৰণ —

তুমিসে কেৱলে সত্য সবে মায়াময়।
তুমি বিনে সত্য আন বস্তু নাহি কয়।।
এহি তযু তত্ত্বক যিজনে নজানয়।
এহি মহাদোষে ঘোৰ সংসাৰে ভ্রময় (ভক্তি ৰত্নাকৰ)

\- \- \- \- \-

তুমি প্রিয়তম জগতৰ ঈশ এক।
একো বস্তু নাহিকে তোমাত ব্যতিৰেক।।
তুমি কার্য্য কাৰণ সমস্ত চৰাচৰ।
সুৱর্ণ-কুণ্ডলে যেন নুহিকে অন্তৰ।। (কীর্ত্তন ঘোষা)

* * *

তুমিসে কেৱলে সত্য মিছা সবে আন।
জানি জ্ঞানী গণে কৰে হৃদয়ত ধ্যান।। (কীৰ্ত্তন ঘোষা)

শংকৰদেৱৰ লগতে অন্যান্য বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ লেখনিৰ মাজেৰে বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ আৰু দ্বৈতবাদো বিশেষভাৱে সংযোজিত হৈ থকা দেখা যায়। অদ্বৈতবাদৰ মতে জ্ঞানৰ দ্বাৰাহে মায়া নাশ কৰা হয়। কিন্তু বিশিষ্টাদ্বৈতবাদৰ মতে মায়া নাশ কৰি মুক্তি লাভৰ একমাত্র উপায় হ'ল ভক্তি।

শৰণাগতিৰ দ্বাৰাহে ভগৱানৰ কৃপা লাভ সম্ভৱ হয়। গতিকে সগুণ, সবিশেষ সাকাৰ ব্রহ্মৰ উপাসনা স্বীকাৰ কৰা বৈশিষ্টাদ্বৈতবাদৰ প্রভাৱো শংকৰদেৱৰ লিখনিত পৰা দেখিবলৈ পোৱা যায়। উদাহৰণ ঃ

খণ্ডিবাক লাগি পৃথিৱীৰ মহাভাৰ।
দৈৱকীৰ গর্ভে আসি ভৈলা অৱতাৰ।।
দুষ্ট ৰাজাগণক মাৰিলা কৰি লীলা।
সন্তক ৰাখিলা প্রভু ধর্ম্মক স্থাপিলা।। (কীৰ্ত্তন ঘোষা)

শংকৰদেৱে 'কীৰ্ত্তন ঘোষা'ৰ প্রথম অধ্যায়ৰ 'চতুর্বিংশতি অৱতাৰ বর্ণন' উল্লেখ কৰা "প্রথমে প্রণামো ব্রহ্ম ৰূপী সনাতন/সর্ব্ব অৱতাৰৰ কাৰণ নাৰায়ণ" পদফাঁকিত বেদান্তৰ ব্রহ্মক সর্বপ্রথমে প্রণাম জনাই অদ্বৈতবাদী ধাৰণা প্রকাশ কৰিছে। অৱশ্যে তাৰ লগে লগে অৱতাৰবাদো মানি লৈছে। অৱতাৰ মানেই সাকাৰ। এইটো বিশিষ্টাদ্বৈতবাদৰ লক্ষণ। শংকৰদেৱৰ সাহিত্যৰ এই উদাহৰণৰ দ্বাৰা অৱশ্যে তেওঁক কোনো এটি দার্শনিক মতবাদৰ প্রচাৰক বুলি ক'ব নোৱাৰি। প্রকৃততে ভক্তিধর্ম প্রচাৰৰ বাবে ভাগৱত পুৰাণকে আদি কৰি বিভিন্ন পুৰাণৰ পৰা সংগ্রহ কৰা সমলৰ আধাৰত পদ ৰচনা কৰোঁতে বেদান্তৰ বিভিন্ন দার্শনিক মতবাদৰ লক্ষণ ইয়াত প্রকাশ পাইছে।

শুদ্ধ অন্তৰেৰে পৰমাত্মাৰ চিন্তা কৰিলে পৰমানন্দময় ব্রহ্মৰ কৰুণা লাভ কৰিব পাৰে। চিত্ত শুদ্ধিৰ একমাত্র উপায় হ'ল ভক্তি। মুঠতে ভক্তিৰ দ্বাৰা চিত্ত শুদ্ধ কৰি আত্মা-পৰমাত্মাৰ সম্পর্ক উপলব্ধি কৰিব পাৰি। অৱশ্যে এই ভক্তি অব্যভিচাৰী হোৱাটো প্রয়োজনীয়। অন্য দেৱ-দেৱীৰ পূজা উপাসনাই ভক্তিক ব্যভিচাৰী কৰিব পাৰে। সেয়েহে মহাপুৰুষীয়া ধর্মত নানা দেৱ-দেৱীৰ উপাসনাৰ পৰিৱর্তে নিষ্কাম, একনিষ্ঠ, উত্তম ভক্তিৰে এক ঈশ্বৰ বিষ্ণুৰ উপাসনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। শ্রীমদ্ভাগৱতৰ ২য় স্কন্ধত এই বিষয়ে এনেদৰে কোৱা হৈছে—

অন্য দেৱী-দেৱ নকৰিবা সেৱ।
গৃহো নপশিবা তাৰ।।
মূর্তিকো নচাইবা প্রসাদো নখাইবা।
ভক্তি হৈব ব্যভিচাৰ।।

মহাপুৰুষীয়া ধর্মত নিৰাকাৰ ঈশ্বৰৰ সাকাৰ ৰূপ সম্ভৱ নহয়। সেয়েহে এই ধর্মৰ ভক্তিৰ

নিবেদনৰ ক্ষেত্রত মূর্তি পূজাৰ স্থান নাই। এই প্রসংগত মাধৱদেৱৰ 'নামঘোষা'ৰ এফাঁকি পদৰ উল্লেখ কৰা হ'ল—

অব্যক্ত ঈশ্বৰ হৰি কিমতে পূজিবা তাঙ্ক
ব্যাপকত কিবা বিসর্জন।
এতাৱন্ত মূর্তিশূন্য কেনমতে চিন্তিবাহা
ৰাম বুলি শুদ্ধ কৰা মন।।

মহাপুৰুষীয়া ধর্মত ভক্তি নিবেদনৰ ক্ষেত্রত চৈতন্য স্বৰূপ ঈশ্বৰ শ্রীকৃষ্ণৰ উপাসনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছে। মহাপুৰুষৰ মতে একমাত্র চৈতন্য স্বৰূপ ঈশ্বৰক বাদ দি জড় ৰূপী অন্যান্য দেৱ-দেৱীক উপাসনা কৰাটো অদৰকাৰী। সেয়েহে 'নাম ঘোষাত' কৈছে—

হৰিসে চৈতন্য আত্মা জ্ঞানময়
আৱৰে সমস্তে জড়।
বেদ-বেদান্তৰ সমস্ত শাস্ত্রৰ
এহিসে বিচাৰ বৰ।।
হে কৃষ্ণ তুমি মাত্র চৈতন্য স্বৰূপ নিত্য
সত্য শুদ্ধ জ্ঞান অখণ্ডিত।
আৱৰ যতেক ইটো তোমাৰ বিনোদ ৰূপ
চৰাচৰ মায়াৰ কল্পিত।।

মহাপুৰুষীয়া সাধন মার্গত নাম, দেৱ, গুৰু আৰু ভকত এই চাৰি বস্তুৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম। এই আটাইকেইট ধর্ম, অর্থ, কাম আৰু মোক্ষ— এই চতুর্বর্গৰ লগত সম্পর্ক ৰক্ষা কৰে। মহাপুৰুষীয়া ভক্তিধর্মৰ প্রধান অঙ্গ হ'ল নাম। হৰিনাম শ্রৱণ-কীর্ত্তনেই জীৱৰ মুক্তি আৰু ভক্তি সাধনৰ একমাত্র পথ। সেয়েহে এই ধর্মত নামৰ গুৰুত্ব অধিক। মাধৱদেৱৰ 'নামঘোষা'ত নামৰ অভিব্যক্তি ঘটিছে—

ইটো কলি যুগে হৰি নামে সাৰ।
নাম বিনে ভকতৰ গতি নাই তাৰ।।

দেৱতা হ'ল জ্ঞানৰ প্রতীক আৰু এই জ্ঞানৰ বিকশিত ৰূপ। মহাপুৰুষীয়া একশৰণীয়া ধর্মত শ্রীকৃষ্ণই হ'ল একমাত্র উপাস্য দেৱতা। 'নামঘোষা'ত কৃষ্ণৰ পৰা বিকশিত হোৱা দেৱত্বৰ ধাৰণা এনেদৰে প্রকাশিত হৈছে—

কৃষ হেন শব্দ ইটো পৃথিৱীবাচক ভৈলা
ন-আনন্দৰ প্রকাশয়।
দুইৰো এক পদ ভৈলে পৰম ব্রহ্ম ৰূপ কৃষ্ণ
নাম আনন্দক মাত্র কয়।।

ভক্তিৰ গূঢ়তত্ত্ব বুজি পাবৰ বাবে সৎ, শাস্ত্রজ্ঞ আৰু উত্তম গুৰুৰ আৱশ্যক। মহাপুৰুষীয়া ধর্মত ধর্ম সাধনৰ বাবে গুৰুৰ প্রয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰা হৈছে। কাৰণ গুৰু সেৱাৰ জৰিয়তেহে

হৰিৰ প্ৰতি ভক্তিৰ উদয় হয়। মহাপুৰুষীয়া সাহিত্যত ভক্তিতত্ত্ব প্ৰকাশক গ্ৰন্থ 'ভক্তি ৰত্নাৱলী'ত গুৰু সেৱাৰ প্ৰয়োজনীতা এনেদৰে প্ৰকাশ কৰা হৈছে—

ভক্তি জ্ঞান দাতা গুৰু বিনে সেৱা নাই।
কহিলোহো প্ৰতি প্ৰতি তোমাত বুজায়।।
ইসৱ ধৰ্মত তুষ্ট নুহিকো সিমত।
যেন তুষ্ট হওঁ মই গুৰু ভজনত।।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ সাধন মাৰ্গৰ এবিধ প্ৰধান বস্তু হ'ল ভকত। শংকৰদেৱৰ আদৰ্শমতে নৱবিধা ভক্তি সমন্বিতে ভগৱান কৃষ্ণৰ 'গুণ নাম' শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন কৰা লোককে 'ভকত' বোলে। গুণ অনুসৰি শংকৰদেৱে ভক্তিৰত্নাকৰ পুথিত উত্তম, মধ্যম আৰু অধম এই তিনি শ্ৰেণীৰ ভকতৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। এই ধৰ্মমাৰ্গ মতে ভকতৰ সঙ্গ ল'লে ঈশ্বৰক পাব পাৰি। মুক্তিকো বাঞ্ছা নকৰি ৰসময় ভক্তিৰে মাথো ভগৱানক ভক্তি নিবেদন কৰি পৰম সুখ লাভ কৰা ভকতৰ বিষয়ে মাধৱদেৱে নামঘোষাত এনেদৰে কৈছে—

মুক্তিতো নিস্পৃহ যিটো সেহি ভকতক নমো
ৰসময়ী মাগোহো ভকতি।
সমস্ত মস্তক মণি নিজ ভকতৰ বশ্য
ভজো হেন দেৱ যদুপতি।।

মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত জাত-পাত, উচ্চ-নীচ ভেদ ভাব নাই। এই ধৰ্মত ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰত ব্ৰাহ্মণ, চণ্ডাল সকলোৰে সম অধিকাৰ। ইয়াত একান্ত শুদ্ধ চিত্তেৰে এক ঈশ্বৰক উপাসনা কৰাৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব দিয়া হয়—

কৃষ্ণৰ কথাত যিটো ৰসিক।
ব্ৰাহ্মণ জন্ম তাক লাগে কিক।।
স্মৰোক মাত্ৰ হৰি দিনে ৰাতি।
নবাছে ভকতি জাতি-অজাতি।। (পাষাণ্ড মাৰ্দন, কীৰ্ত্তন ঘোষা)

বিনয়, অহিংসা, দয়া, প্ৰেম, সহিষ্ণুতা আদি সৎ গুণ কৰ্ষণত গুৰুত্ব প্ৰদান মহাপুৰুষীয়া ভক্তিৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য। এনে গুণ আয়ত্ত কৰিব পাৰিলে ভগৱানৰ কৰুণা লাভ কৰিব পাৰি। মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তিৰ এই সাৰমৰ্ম 'কীৰ্ত্তন'ত পোৱা যায়—

মই সাধু ইটো চোৰ হেন লজ্জা এৰি।
কুকুৰ-শৃগাল-গৰ্দ্দভৰো আত্মাৰাম।
জানিয়া সৱাকো পৰি কৰিবা প্ৰণাম।।
.....
.....
সমস্ত প্ৰাণীক দেখিবাহা আত্মসম।
উপায় মধ্যত ইটো আতি মুখ্যতম।।



জানি থোৱা ভাল

মহাপুৰুষীয়া ধর্ম গীতাৰ একশৰণ মতবাদৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। গীতাৰ একশৰণ, ভাগৱতৰ সৎসংগ আৰু সহস্র নাম খণ্ড, পদ্ম পুৰাণৰ পৰা নাম, এই তিনিটা প্রধান অঙ্গৰ আধাৰত মহাপুৰুষীয়া ধর্মই পৰিপুষ্টি লাভ কৰিছিল।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ মহাপুৰুষীয়া ধর্মৰ ভক্তি সাধনত চাৰি বস্তুৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে চমুকৈ আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....



১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় ধর্ম সাধনাত ভক্তি আৰু ভক্তিতত্ত্বৰ ভূমিকা উল্লেখযোগ্য। কর্ম, জ্ঞান, যোগ আৰু ভক্তি— ঈশ্বৰ প্রাপ্তিৰ এই চাৰিটা সাধন মার্গৰ ভিতৰত ভক্তি মার্গ তুলনামূলকভাৱে সহজ আৰু সুগম।
- বৈষ্ণৱ উপাসক নাৰদ, শাণ্ডিল্যকে প্রমুখ্য কৰি বিভিন্ন ভক্তিসূত্রত ঈশ্বৰৰ প্রতি ভক্তৰ অন্তৰত উদয় হোৱা পৰম প্রেম, পৰম অনুৰক্তি, কোনো ফল লাভৰ আশা নকৰাকৈ ঈশ্বক অবিৰত ভজনা কৰাকে ভক্তি বুলি কোৱা হয়। ভক্তিৰ মূল লক্ষ্য হৈছে ভৌতিক জগতৰ পৰা মুক্তি অথবা জীৱিত অৱস্থাতে ভৌতিক মায়া মোহ আদি বান্ধোনৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰি পৰমাত্মাৰ লগত বিলীন হোৱা।
- ভক্তিৰ বিভিন্ন গুণ, স্বৰূপ, প্রকাৰ, নৱবিধা ভক্তি, ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠতা, একেশ্বৰবাদ, একশৰণৰ উপযোগীতা, গুৰু আৰু সৎসঙ্গৰ প্রয়োজনীয়তা আদি ভক্তিতত্ত্বৰ মূল কথা।
- ভক্তি প্রকৃততে ধর্মৰ দ্বাৰা সিক্ত এক গভীৰ অনুভৱ বা মানসিক অৱস্থা। এই অৱস্থাৰ বিভিন্ন স্তৰ আছে। ইয়াৰ চৰম স্তৰত উপনীত হ'ব পৰাজনেই প্রকৃত ভক্ত। এই স্তৰত উপনীত হোৱাজনৰ ভেদাভেদ, কামনা-বাসনা আদি একো নাথাকে। আনকি মুক্তিৰো বাঞ্ছা নাথাকে।
- ভক্তিৰ চৰম স্তৰত উপনীত হ'বলৈ সাধকসকলে নবিধ ভক্তিৰ মাজেৰে স্তৰে স্তৰে গতি কৰিব লাগিব। শ্রীমদভাগৱত পুৰাণ আৰু অন্যান্য ভক্তি শাস্ত্রত উল্লেখ কৰা এই ন বিধ বা নৱবিধা ভক্তি হ'ল শ্রৱণ, কীর্ত্তন, স্মৰণ, পাদসেৱন, অর্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন।

- আত্মনিবেদন ভক্তিৰ চৰম অৱস্থা। এই চৰম অৱস্থাৰ নামেই একশৰণ বা শৰণাগতি। ভগৱানৰ চৰণত শৰণ লোৱাই ভক্তি। আত্মনিবেদন স্তৰত ভক্তই নিজৰ বিদ্যা, মান-অভিমান, দেহ-মন-আত্মা সকলো ভগৱানৰ চৰণত সমর্পণ কৰে।
- স্তৰ অনুযায়ী ভক্তিক পৰাভক্তি বা সাধ্যভক্তি আৰু গৌণী ভক্তি বা সাধন ভক্তি। সাধ্য ভক্তিত ভক্তই কামনা-বাসনা ত্যাগ কৰে আনকি মুক্তি সুখকো বাঞ্ছা নকৰে। গৌণী ভক্তিত উপাসক, উপাস্য, পূজা দ্রব্য, পূজা বিধি আৰু মন্ত্র-জপ এই পাঁচোটাৰ দ্বাৰা ভগৱানক উপাসনা কৰা হয়।
- উদ্দেশ্য আৰু গুণ অনুসৰি ভক্তিক মূলতঃ দুই শ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি— (১) সগুণ ভক্তি আৰু (২) নির্গুণ ভক্তি।
- সগুণ ভক্তি কামনাযুক্ত। এই ভক্তিত ভক্তই ব্রহ্মৰ সগুণ, সাকাৰ সবিশেষ ৰূপক পৰম সত্য ৰূপে স্বীকাৰ কৰি সগুণ ব্রহ্মৰ উপাসনাত ৰত হয়। সত্ব, ৰজঃ, তম গুণৰ আধাৰত সগুণ ভক্তিক সাত্ত্বিকী, ৰাজসী আৰু তামসী— এই তিনিটা স্তৰত ভাগ কৰা হয়।
- নির্গুণ ভক্তি নিষ্কাম ভক্তি। ইয়াত কামনা-বাসনাৰ স্থান নাই। আনকি এইবিধ ভক্তিত মুক্তিৰো কামনা কৰা নহয়। এইবিধ ভক্তিত ব্রহ্মৰ নির্গুণ, নিৰাকাৰ স্বৰূপক স্বীকাৰ কৰা হয়। নির্গুণ ব্রহ্মক কোনো গুণ, চিহ্ন বা লক্ষ্যৰ দ্বাৰা বুজাব নোৱাৰি।
- নির্গুণ ভক্তিক জ্ঞানময়ী ভক্তি বুলিও কোৱা হয়। কামনা-বাসনাৰ পৰা মুক্ত হৈ বিষ্ণুৰ জ্ঞান লাভ কৰিবৰ বাবে সাধকে নির্গুণ ভক্তিৰ সাধনাত ব্রতী হয় বাবেই ভক্তিমার্গীয় গ্রন্থত এইবিধ ভক্তিৰ নাম জ্ঞানময়ী ভক্তি। এই ভক্তিৰ দ্বাৰা বিষ্ণু জ্ঞান লাভ কৰিব পৰা যায়।
- মহাপুৰুষীয়া ধর্ম একেশ্বৰবাদৰ আধাৰত প্রতিষ্ঠিত। ই কৃষ্ণভক্তি প্রধান। কৃষ্ণই পৰম ব্রহ্ম, পৰমেশ্বৰ আৰু একমাত্র উপাস্য দেৱতা হিচাপে এই ধর্মত স্বীকৃতি লাভ কৰিছে। শ্রীকৃষ্ণত একশৰণ ভক্তিকেই জীৱৰ মুক্তিৰ একমাত্র উপায় হিচাপে বিবেচিত হৈছে।
- মহাপুৰুষীয়া ধর্মৰ ভক্তি হৈছে ৰসময়ী ভক্তি। এইবিধ ভক্তিত মুক্তি সুখৰ কামনা নকৰি মায়া-মমতা, দুখ-কষ্টৰ পৰা পৰিত্রাণ বিচাৰি ভগৱানৰ চৰণত আশ্রয় পাবৰ বাবেহে প্রার্থনা কৰা হয়। সেয়েহে এই ধর্মত ভক্তিক শ্রেষ্ঠ স্থান দিয়া হৈছে।
- মহাপুৰুষীয়া ধর্মত নৱবিধা ভক্তিৰ ভিতৰত শ্রৱণ-কীর্ত্তনক শ্রেষ্ঠ স্থান দিয়া হৈছে। তদুপৰি দাস্য আৰু বাৎসল্য ভক্তিৰ ওপৰতো বিশেষভাৱে গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছে।
- মহাপুৰুষজনাৰ দ্বাৰা প্রচাৰিত ধর্ম মূলতঃ শ্রীমদ্‌ভাগৱত কেন্দ্রিক শ্রীধৰ স্বামীৰ টীকা সম্বলিত ভাগৱতৰ তত্ত্বৰ ভেটিত অসমীয়া সমাজৰ উপযোগীকৈ শংকৰদেৱে বৈষ্ণৱ ধর্মমত জনসাধাৰণৰ মাজত প্রচাৰ কৰিছিল। ভাগৱত পুৰাণ যিহেতু বেদান্ত দর্শনৰ দ্বাৰা পৰিপুষ্ট। গতিকে শংকৰদেৱৰ ধর্মমতৰ মাজেৰেও বেদান্তৰ দার্শনিক সূত্রসমূহ প্রকাশিত হৈছে। অৱশ্যে শংকৰদেৱকে আদি কৰি বৈষ্ণৱ সন্তসকলৰ বেদান্ত দর্শন ব্যাখ্যা কৰাটো উদ্দেশ্য নাছিল।

- মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মত অব্যভিচাৰী ভক্তিৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। অন্য দেৱ-দেৱীৰ পূজা উপাসনাই ভক্তিক ব্যভিচাৰী কৰিব পাৰে। সেয়েহে এই ধৰ্মত নানা দেৱ-দেৱীৰ উপাসনাৰ পৰিৱৰ্তে নিষ্কাম, একনিষ্ঠ উত্তম ভক্তিৰে এক ঈশ্বৰ বিষ্ণু বা কৃষ্ণৰ উপাসনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।
- মহাপুৰুষীয়া সাধন মাৰ্গত নাম, দেৱ, গুৰু আৰু ভকত— এই চাৰিবস্তুৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম।
- মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তি-আচৰণৰ ক্ষেত্ৰত সৎসঙ্গ বা হৰিভকত আৰু সৎগুৰুৰ প্ৰয়োজনীয়তা স্বীকাৰ কৰা হৈছে—
- বিনয়, অহিংসা, দয়া, প্ৰেম, সহিষ্ণুতা আদি সৎগুণ কৰ্ষণত গুৰুত্ব প্ৰদান মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ ভক্তি উল্লেখনীয় বৈশিষ্ট্য।



১.৯ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। গোস্বামী, উপেন্দ্ৰ নাথ, (২০১৬) ঃ বৈষ্ণৱ ভক্তিধাৰা আৰু সন্তকাব্য, গুৱাহাটী ঃ মণিমানিক প্ৰকাশ।

২। গোস্বামী, মালিনী, (অনু), (২০০৫) ঃ শ্ৰীমদ্‌ভগৱদ্‌গীতা, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

৩। চৌধুৰী, মেদিনী, (২০০২) ঃ সৰ্বভাৰতীয় ভক্তি আন্দোলন আৰু শংকৰদেৱৰ মূল্যায়ন, গুৱাহাটী ঃ সুভদ্ৰা প্ৰকাশন।

৪। নাথ, প্ৰফুল্ল কুমাৰ, (২০১৭) ঃ ভক্তিমাৰ্গ আৰু ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যত এভুমুকি, গুৱাহাটী ঃ বিশাল প্ৰকাশন।

৫। বৰ্মন, শিৱনাথ, (২০০৮) ঃ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱ কৃতি আৰু কৃতিত্ব, নগাঁও ঃ জাগৰণ সাহিত্য প্ৰকাশন।

৬। বায়ন, ভৱজিৎ, (২০১৬) ঃ সৰ্বভাৰতীয় ভক্তি আন্দোলন আৰু শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন ঘোষা, গুৱাহাটী ঃ পাহি প্ৰকাশন।

৭। বেজবৰুৱা, লক্ষ্মীনাথ, (১৯৯০) ঃ তত্ত্বকথা, গুৱাহাটী ঃ লায়ৰ্ছ বুক ষ্টল।

৮। মজুমদাৰ, বিমল, (২০১১) ঃ ভক্তি সাহিত্য, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

৯। শৰ্মা, কুসুম চন্দ্ৰ, (২০১৭) ঃ বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদ ঃ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ সাহিত্য আলোচনা, গুৱাহাটী ঃ বান্ধৱ।

১০। শৰ্মা, তীৰ্থনাথ, (২০১৭) ঃ ভক্তিবাদ, গুৱাহাটী ঃ অসম প্ৰকাশন পৰিষদ।

১১। শৰ্মা, নবীন চন্দ্ৰ (সম্পাদক), (২০০৭) ঃ শ্ৰীমদ্ভাগৱত, গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্ৰকাশন।



১.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শাণ্ডিল্য আৰু নাৰদৰ 'ভক্তিসূত্র', নাৰদৰ 'পাঞ্চৰাত্র', উপনিষদ, ব্রহ্মসূত্র ভাষ্য, ভগৱদ্‌গীতা, ভাগৱত, বেদব্যাস, গর্গঋষি, আচার্য্য কপিল, শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ আদিৰ ভক্তি সম্পর্কীয় ব্যাখ্যা....ঈশ্বৰৰ প্রতি ভক্তৰ অন্তৰত উদয় হোৱা প্রেম, অনুৰক্তি, ...ভক্তিৰ লক্ষ্য, ভক্তি শব্দৰ আদিৰ চমু আলোচনা।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নাৰদ, শাণ্ডিল্যৰ ভক্তিসূত্রৰ ভক্তিৰ ব্যাখ্যা,..... নৱবিধা ভক্তিৰ পৰিচয়,.....ভক্তিত ভাবৰ স্থান..... ভক্তিৰ ক্ষেত্রত জাতি, ধর্ম, বর্ণৰ প্রভেদহীনতা..... সৎগুৰু আৰু সৎসঙ্গৰ প্রয়োজনীয়াত,.....ভক্তিৰ মুক্তিৰ স্থান সম্পর্কে চমু আলোচনা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ..... সাত্ত্বিকী, ৰাজসী, তামসী ভক্তিৰ উদাহৰণসহ চমু আলোচনা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ তাত্ত্বিক দৃষ্টিত নির্গুণ ভক্তিৰ সম্পর্ক,.....এই ভক্তিত কামনা, বাসনা, মুক্তিৰ স্থান..... নির্গুণ ভক্তি সাধকৰ-পৰমাত্মাৰ স্বৰূপ উপলব্ধি.... নির্গুণ ভক্তিত সগুণ উপাসনাৰ আৱশ্যকতা..... শংকৰদেৱৰ একাদশ স্কন্ধ পদ ভাগৱতত এইবিধ ভক্তিৰ স্বৰূপ বর্ণনা চমুকৈ আলোচনা।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মহাপুৰুষীয়া ধর্মৰ পৰিচয়..... এই ধর্মত নাম, দেৱ, গুৰু আৰু ভকত এই চাৰিবস্তুৰ ধাৰণা উদাহৰণ সহ চমু আলোচনা কৰিব লাগিব।



১.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ ভক্তিৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰি ভাৰতীয় ভক্তিতত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্পর্কে এটি চমু আলোচনা দাঙি ধৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ নৱবিধা ভক্তি বুলিলে কি বুজে? নৱবিধা ভক্তিৰ স্বৰূপ চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ গুণ আৰু উদ্দেশ্য অনুসৰি ভক্তিক কি কি ভাগত ভাগ কৰিব? প্রতিটো ভাগৰ চমু পৰিচয় লিখক।

প্রশ্ন ৪ ঃ সগুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ সম্পর্কে এটি প্রৱন্ধ প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ নির্গুণ ভক্তিৰ স্বৰূপ সম্পর্কে এটি আলোচনা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ৬ ঃ মহাপুৰুষীয়া ধর্মত ভক্তিৰ স্বৰূপ আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ কেনেদৰে প্রকাশিত হৈছে চমুকৈ আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ২ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ পটভূমি

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য
২.২ পৰিচয়
২.৩ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্য
২.৪ বৈদিক আৰু উপনিষদীয় সাহিত্যত ভক্তি
২.৫ আলৱাৰসকলৰ ভক্তি
২.৬ শৈৱ ভক্তি-বৈষ্ণৱ ভক্তি-শাক্ত ভক্তি
২.৭ মধ্যযুগৰ ভক্তি সাহিত্য
২.৮ ভক্তি সাহিত্যৰ দার্শনিক পটভূমি
২.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
২.১০ অধিক জানিবলৈ
২.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)
১.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য সম্পর্কে জানিব পাৰিব
- বেদ আৰু উপনিষদৰ বুকুত সিঁচৰতি হৈ থকা ভক্তিৰ বিভিন্ন ধাৰণাৰ লগত পৰিচিত হ'ব
- বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদৰ লগতে শাক্ত আৰু শৈৱ ভক্তিৰ বিষয়েও জানিব পাৰিব
- বিশিষ্ট ভক্তি-আন্দোলন, উত্তৰ ভাৰত তথা দক্ষিণ ভাৰতকে ধৰি অসম পর্যন্ত বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ ইতিকথা জানিব পাৰিব
- ভক্তি ধর্ম প্রচাৰ আৰু প্রসাৰত আলোৱাৰসকলৰ ভূমিকাৰ বিষয়েও জানিব পাৰিব

২.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় যান্মাসিকৰ অন্তর্গত 'ভক্তি সাহিত্য' শীর্ষক পাঠ্যবিষয়ৰ অন্তর্গত এইটো দ্বিতীয় অধ্যায়। ইয়াৰ শিৰোনাম ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ পটভূমি। ভাৰতীয় সাহিত্যৰ ভঁৰাল বিচাৰ কৰি চালে দেখা যায় যে প্রাচীন কালৰে পৰা ধর্মক কেন্দ্র কৰি বহু সাহিত্যৰ সূচনা হৈছে। ইতিহাসে ঢুকি নোপোৱা সময়ৰে পৰা ধর্মই সাহিত্যৰ মাজেদি জনসমাজত নিজৰ স্থিতি বর্তাই আছে। বেদ-বেদান্ত, পুৰাণ, উপনিষদ, মহাকাব্য আদি সকলো সাহিত্যই ধর্মৰ আধাৰ

গ্ৰন্থ হিচাপে যুগে যুগে প্ৰচাৰ হৈ আহিছে। জনসমাজৰ পথ-প্ৰদৰ্শক তথা জ্ঞানৰ সঞ্চয়ন এই পুথি-পাজি অবিহনে ভাৰতীয় সভ্যতা-সংস্কৃতি সকলো বিকল।

ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ এক দীঘলীয়া ইতিহাস আছে। সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত এই সাহিত্যৰাজিৰ সুকীয়া মূল্য আছে। ভক্তি সাহিত্যই ভাৰতীয় সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ স্বৰূপ বহন কৰি আহিছে। বৈদিক আৰু উপনিষদীয় সাহিত্যত যি ভক্তিৰ ধাৰা আছে তাৰ পৰাই বৈষ্ণৱবাদৰ সূচনা হৈছে। বিশেষভাৱে বৈষ্ণৱ আন্দোলনে মধ্যযুগত সক্ৰিয় ৰূপ ধাৰণ কৰিছিল। বৰ্তমানেও প্ৰচলিত হৈ থকা বৈষ্ণৱ ধাৰাৰ বীজ তাৰ পৰাই গজালি মেলা। ইয়াৰ গুৰিতে আছিল আলোৱাৰসকল। তেওঁলোকে আৰম্ভ কৰা বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ লগতে অসমতো এক জোৱাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই জোৱাৰৰ ফলতে মধ্যযুগত বহু সাহিত্যৰ সৃষ্টি হয়, যাৰ বাবে সাহিত্যৰ ইতিহাসত মধ্যযুগৰ নাম সোণালী আখৰেৰে লিখা আছে। বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যবোৰ আধ্যাত্মিক তত্ত্বৰ লগতে দাৰ্শনিক ভিত্তি অতি সৱলভাৱে প্ৰকাশ পায়। এই অধ্যায়ত ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ প্ৰায়বোৰ দিশ সামৰি আলোচনা কৰা হ'ব।

২.৩ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্য

গোটেই ভাৰতবৰ্ষ জুৰি বিস্তাৰ লাভ কৰা ভক্তি-আন্দোলনৰ গুৰি ধৰোঁতা ভক্তসকলে ভক্তি-ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ লগে লগে সাহিত্য সৃষ্টিতো মনোনিৱেশ কৰে, কিয়নো ভক্তসকল বা ভক্তি-ধৰ্মৰ প্ৰচাৰকসকলে ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ মূল মাধ্যম হিচাপে সাহিত্যক ব্যৱহাৰ কৰিছিল। সাহিত্যৰ মাজেৰেই তেওঁলোকে ভক্তিৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰাৰ লগতে ৰীতি-নীতি, দৰ্শন, তাত্ত্বিক দিশ তথা মানৱীয় প্ৰমূল্যৰ ধাৰণাৰ কথাবোৰো প্ৰকাশ কৰিছিল। মূলতঃ বৈষ্ণৱ ভক্তি মাৰ্গৰ সন্তসকলে সাহিত্যক ভক্তি ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰাৰ ফলত শাক্ত— শৈৱ সাহিত্যৰ তুলনাত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যই বহু বিশালতা লাভ কৰে। ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰতিখন ঠাইতেই ভক্তি আন্দোলনৰ ফলত যি গীত, নাট, কাব্য আদিৰ ৰচনা হ'ল সেইবোৰেই প্ৰতিটো জাতিৰ মেৰুদণ্ড হিচাপে আজিও স্থিৰ হৈ আছে।

সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ ভিতৰতে তামিল ভাষাতেই পোন প্ৰথমে ভক্তি সাহিত্য ৰচিত হোৱাৰ কথা জানিব পাৰি। খ্ৰীষ্টিয় ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা নৱম শতিকালৈ এই সময়ছোৱাতে তামিল প্ৰদেশত ভক্তিৰ এক জাগৰণৰ সূচনা হৈছিল। এই জাগৰণক মুঠ বাৰগৰাকী আলৱাৰে সমগ্ৰ তামিল প্ৰদেশত বিয়পাই দিছিল। জনা যায় যে আলৱাৰসকল তামিল আৰু সংস্কৃত দুয়োটা ভাষাতেই পাৰ্গত আছিল। সেয়ে সংস্কৃত ভাষাৰ ৰচিত বেদ, উপনিষদ, মহাকাব্য, পুৰাণ আদিৰ ভাৱাৰ্থ উপলব্ধি কৰিব পাৰিছিল। খ্ৰীষ্টিয় ষষ্ঠৰ পৰা নৱম শতিকাৰ এই সময়ছোৱাক তামিল প্ৰদেশখনত ভক্তিকাল হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়।

ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ ইতিহাস বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে দক্ষিণ ভাৰতৰ ভক্তি জাগৰণে পোন প্ৰথমে লিখিত সাহিত্যৰ দুৱাৰ মুকলি কৰে। *নালায়িৰ দিব্য প্ৰবন্ধম্* ভক্তি আন্দোলনৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা প্ৰথমখন ধৰ্ম গ্ৰন্থ। ইয়াৰ ৰচক আলৱাৰসকল। আলৱাৰসকলে ৰচনা কৰা

গীতৰ একত্ৰ সংগ্ৰহ হ'ল *নালায়িৰদিব্য প্ৰবন্ধম্*। দৰাচলতে আলৱাৰসকলে ৰচনা কৰা গীতসমূহ বহু শতিকা জুৰি ভক্তসকলৰ মুখে মুখে প্ৰচলিত হৈ আছিল। মৌখিকভাৱে প্ৰচলিত গীতবোৰক নৱম শতিকাৰ শেষৰ ভাগত নাথমুনি নামৰ এগৰাকী সন্তই বহু পৰিশ্ৰমৰ অন্তত সংগ্ৰহ কৰি সুন্দৰভাৱে সজাই একত্ৰ কৰে। সেয়েহে মুঠ বাৰগৰাকী আলৱাৰে ৰচনা কৰা চাৰি হাজাৰ পদ *নালায়িৰ দিব্য প্ৰৱন্ধম্* বোলা গ্ৰন্থখনত সুৰক্ষিত ৰূপত আছে।

ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ ইতিহাসত কেইগৰাকীমান ধৰ্মগুৰুৰ নাম বিশেষভাৱে উল্লেখনীয়। তেওঁলোকৰ ভিতৰত শংকৰাচাৰ্য্য, ৰামানুজাচাৰ্য, ৰামানন্দ, কবীৰ, তুলসী দাস আৰু বল্লভাচাৰ্য উল্লেখযোগ্য। দক্ষিণ ভাৰতৰ পৰা ভক্তি সাহিত্যৰ সুঁতি এই সকল ভক্ত কবিৰ প্ৰচেষ্টাত চৌদিশে প্ৰচাৰ হয়। কিয়নো এওঁলোক আটায়ে ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন অঞ্চলক প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছিল। যিদৰে শংকৰাচাৰ্যই ব্ৰহ্মসূত্ৰ, উপনিষদ আৰু গীতাৰ নতুন ভাষ্য ৰচনা কৰে। ঠিক একেদৰে ৰামানুজাচাৰ্যয়ো *শ্ৰীভাষ্য* নামৰ এখন ভক্তি গ্ৰন্থ ৰচনা কৰে। য'ত ৰামানুজাচাৰ্যৰ ভক্তি বিষয়ক সিদ্ধান্তবোৰক সংস্কৃত ভাষাত লিপিবদ্ধ কৰিছে। আনহাতে ৰামানন্দই সংস্কৃত আৰু হিন্দী দুয়োটা ভাষাতে ধৰ্মীয় উপদেশমূলক ভক্তি গীত ৰচনা কৰিছিল। কবীৰ দাসেও ভালে সংখ্যক ভজন ৰচনা কৰা বুলি জনা যায়। ভক্তি সাহিত্যৰ জগতত অধিক মূল্যৱান *ৰামচৰিত মানস* আৰু *বিনয় পত্ৰিকা* গ্ৰন্থৰ ৰচয়িতা তুলসী দাসক জনতাৰ কবি হিচাপে জনা যায়। তেওঁ দুয়োখন গ্ৰন্থই সকলোৰে মাজত যথেষ্ট আদৰ আৰু জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰিছিল। এইসকলৰ বাহিৰেও গুৰু নানকৰ নাম সকলোৰে বাবে পৰিচিত। তেওঁৰ *গুৰু-গ্ৰন্থ চাহেৱত* তেওঁৰ সকলো বাণী লিপিবদ্ধ ৰূপত আছে। ধৰ্মৰ তুলনাত এই গ্ৰন্থত সাম্য আৰু মৈত্ৰী ভাৱৰ বাৰ্তাহে অধিক গুৰুত্ব সহকাৰে পোৱা যায়।

বল্লভাচাৰ্যৰ *অনু ভাষ্য* আৰু ভাগৱতৰ *সুবোধিনী* ব্যাখ্যা ভক্তি সাহিত্যৰ উল্লেখযোগ্য সংস্কৰণ। তেওঁ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবেই এই পুথিবোৰ ব্ৰজাৱলী ভাষাত ৰচনা কৰিছিল। এই ভাষাক ব্ৰজাৱলী নুবুলি ব্ৰজভাষাহে বোলা হৈছিল। বল্লভাচাৰ্যৰ বাহিৰেও সূৰদাসৰ *সূৰ সাগৰ* ভক্তি সাহিত্যৰ এক মূল্যৱান সম্পদ। এই *সূৰ সাগৰৰ* আধাৰ গ্ৰন্থ হ'ল শ্ৰীমদ্ভাগৱত। ধৰ্ম গ্ৰন্থৰ আধাৰত ৰচিত গীত পদৰ সংগ্ৰহ যদিও *সূৰ সাগৰ* আবেদন আছিল সৰ্বকালীন আৰু চিৰন্তন। সেয়েহে জনসাধাৰণৰ মাজত এই গ্ৰন্থই সহজে আদৰ লাভ কৰিব পাৰিছিল। ভক্তি আন্দোলন আৰু তাৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা ভক্তি সাহিত্যত মীৰাবাঈ এটা পৰিচিত নাম। দৰাচলতে মীৰাবাঈ মধ্যযুগীয় সাহিত্যৰ এগৰাকী খ্যাতিসম্পন্ন কবি আছিল। তেওঁ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰক নহ'লেও তেওঁ দ্বাৰা ৰচিত কৃষ্ণ প্ৰেমৰ গীতবোৰ আজিও অমূল্য সম্পদ হৈ জিলিকি আছে। তেওঁ মাৰৱাৰী আৰু ব্ৰজভাষা সংমিশ্ৰিত ৰূপ এটা লৈ এই গীতবোৰ ৰচনা কৰিছিল। এই গীতবোৰেই বৰ্তমান ভজন হিচাপে মন্দিৰত কৃষ্ণক আৰাধনা কৰোঁতে গোৱা হয়।

এইবোৰৰ বাহিৰেও পূব ভাৰতৰ চৈতন্যদেৱ আৰু তেওঁৰ শিষ্যসকলেও ভক্তি সাহিত্যলৈ বহুবোৰ উল্লেখযোগ্য বৰঙণি আগবঢ়াইছে। সেইবোৰৰ ভিতৰত *ৰামায়ণ, মহাভাৰত, ভাগৱত, গীতা* আদি জাতীয় গ্ৰন্থৰ সংখ্যাই সৰহ। সংস্কৃত আৰু আঞ্চলিক ভাষাত সেই সময়ত ৰচিত এই গ্ৰন্থবোৰে ভক্তি-সাহিত্যৰ ভেটি যে সৱল কৰিছিল তাত সন্দেহৰ অৱকাশ নাই।

ভক্তি-সাহিত্য বিচাৰ কৰিলে অসমৰো এক সুকীয়া ইতিহাস আছে। পঞ্চদশ শতিকাতে শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ আৰু তেওঁৰ প্রিয় শিষ্য মাধৱদেৱৰ নেতৃত্বত যি নৱবৈষ্ণৱ আন্দোলন সূচনা হৈছিল তাৰ ফলশ্রুতিতে ভক্তি সাহিত্যৰ এক স্বর্ণজৰীয়ে আজিও অসমীয়া সাহিত্যক ঘেৰি আছে। অসমত বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰ আৰু প্রসাৰৰ বাবে মহাপুৰুষজনাই গীত, নাট, কাব্য আদিক মূল আহিলা হিচাপে গ্রহণ কৰিছিল। কৃষ্ণ ভক্তি প্রচাৰৰ বাবে ৰচনা কৰা সাহিত্যৰাজিয়ে আজিও অসমীয়া সাহিত্যৰ বৰঘৰ চহকী কৰি আহিছে। শংকৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ বাহিৰেও তেওঁলোকৰ শিষ্য-প্রশিষ্যসকলেও গুৰু দুজনাৰ আদর্শক শিৰোগত কৰি পৰৱর্তী সময়ত সাহিত্য ৰচনা কৰিছিল। সেয়েহে অসমীয়া সাহিত্যৰ বুজন অংশ ভক্তি সাহিত্যই দখল কৰি আছে।

২.৪ বৈদিক আৰু উপনিষদীয় সাহিত্যত ভক্তি

ভাৰতবর্ষৰ প্রাচীনতম গ্রন্থ হৈছে *বেদ*। এই *বেদেই* হৈছে ভক্তিবাদ বা ভক্তি ধর্মৰ মূল উৎস *বেদ* শব্দৰ অর্থ হৈছে জ্ঞান, অর্থাৎ য'ৰ পৰা জ্ঞান আহৰণ কৰা হয় বা কৰিব পাৰি, সিয়েই বেদ। এক কথাত ক'বলৈ হ'লে *বেদ* জ্ঞানৰ সঞ্চয়ন বা ভঁৰাল। *বেদ* চাৰিখন—

১। *ঋক্‌বেদ।*

২। *যজু বেদ।*

৩। *সাম বেদ।*

৪। *অথর্ব বেদ।*

প্রতিখন বেদৰে প্রধানকৈ দুটা ভাগ আছে— এটাক পূর্ব মীমাংসা আৰু আনটোক উত্তৰ মীমাংসা বোলা হয়। ইয়াৰে পূর্ব-মীমাংসাত কর্মকাণ্ড কথা আৰু উত্তৰ মীমাংসাত জ্ঞান কাণ্ডৰ কথা আছে। সেয়ে *বেদৰ* ভাগ দুটাক কর্মকাণ্ড আৰু জ্ঞান কাণ্ড বুলিবও পাৰি। *বেদৰ* কর্মকাণ্ডৰ আকৌ দুটাকৈ ভাগ আছে—

ক) সংহিতা।

খ) ব্রাহ্মণ।

সংহিতাবোৰত স্তুতি, স্তুৰ আৰু প্রার্থনা আদিৰ বর্ণনা আছে। একেদৰে ব্রাহ্মণ খণ্ডত মন্ত্রৰ বিশদ আলোচনা থকাৰ লগতে যাগ-যজ্ঞ আদিৰ সবিশেষ বিধি-বিধানৰ বিৱৰণ পোৱা যায়। সাধাৰণভাৱে চালে দেখা যায় যে কর্মকাণ্ডই মানুহক সাধাৰণভাৱে সুখেৰে জীৱন নির্বাহৰ উপায়ৰ জ্ঞান দিয়ে আৰু জ্ঞান কাণ্ডৰ ধার্মিক তাত্ত্বিক দিশৰ বিৱৰণ আছে যি মানুহক মোক্ষ বা নির্বাণ প্রাপ্তিৰ বাবে একান্ত প্রয়োজন। মুঠতে বেদত জীৱন নির্বাহৰ আচৰণৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰালৈকে সকলোবোৰ দিশ সামৰি লোৱা হৈছে।

বেদসমূহৰ উত্তম মীমাংসা বা জ্ঞান কাণ্ডও আকৌ দুটা ভাগত বিভক্ত— এটাক আৰণ্যক আৰু আনটোক উপনিষদ বোলা হয়। দৰাচলতে বৈদিক যুগত ঋষি-মুনিসকলৰ মাজত তপ-যপ, যাগ-যজ্ঞৰ প্রতি প্রৱল ধাউতি আছিল; কিন্তু যাগ-যজ্ঞ আদি কর্মকাণ্ডৰ পৰা

তেওঁলোকৰ মন জ্ঞানযোগে বা জ্ঞানান্বেষণৰ প্ৰতি সলনি হ'ল, তেতিয়াই আৱণ্যক উৎপত্তি হয় বুলি জনা যায়। কিয়নো আৱণ্যক মুঠতে জ্ঞান, যোগ আৰু আধ্যাত্ম— এই তিনিটা দিশৰ ব্যাখ্যাৰে গঠিত হৈছে। ইয়াৰে তৃতীয় আধ্যাত্মিক দিশটোৰ ওপৰতে উপনিষদ প্ৰতিষ্ঠিত বুলিব পাৰি। উপনিষদত আত্মা-পৰমাত্মাৰ স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰাৰ লগতে বেদান্ত দৰ্শনৰ আন আন দিশবোৰো প্ৰতিফলিত হৈছে। উপনিষদৰ পাছৰ সময়ৰ ৰচনা পুৰাণবোৰতো ভক্তি ধৰ্মৰ বহুবোৰ দিশ সামৰা আছে।

উপনিষদবোৰো বেদৰে অংশ বিশেষ। বেদ আৰু উপনিষদবোৰ ভাৰতীয় ধৰ্মীয় আৰু সংস্কৃতিৰ দিশৰ স্থাপত্যত এক ঐতিহাসিক মূল্য বহন কৰি আহিছে। বেদ আৰু উপনিষদৰ বাণীতেই আজিৰ হিন্দু ধৰ্মৰ বৰভেটি নিৰ্মিত হৈছে। বৌদ্ধ, জৈন আদি সকলোবোৰ ধৰ্মৰ বিকাশত বেদ-উপনিষদৰ ধাৰ্মিক তত্ত্বক অতি গুৰুত্ব সহকাৰে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। হিন্দু ধৰ্মৰ মূল শাক্ত-শৈৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ আদি পাঠো ইয়াতেই নিহিত হৈ আছে। বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ মূল আৰাধ্য দেৱতা বিষ্ণুৰ অস্তিত্ব বেদৰ বুকুৰ পৰাই পুৰাণলৈ বৈ আছে। সেই বোঁৱতি সুঁতিতেই দ্বাদশ শতিকাৰ পৰৱৰ্তী কালৰ ধৰ্ম প্ৰচাৰকসকলে বেদান্ত দৰ্শনৰ গাত ভেজা দি বৈষ্ণৱ আন্দোলন সূচনা কৰে; যি আন্দোলনৰ ফলত ভক্তি সাহিত্যৰ সোণালী অধ্যায় আজিও জিলিকি আছে।

উদাহৰণ স্বৰূপে অসমৰ মধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্যৰ কথাকে ক'ব পাৰি। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ দ্বাৰা বিৰচিত *কীৰ্ত্তন* আৰু *নামঘোষাৰ* জীৱজগত আৰু ব্ৰহ্মৰ স্বৰূপ আৰু মায়াৰ শক্তিৰ বিবিধ দিশৰ আলোচনা কৰা হৈছে। ইয়াত ব্ৰহ্ম আৰু জীৱৰ সম্পৰ্ক দাঙি ধৰা হৈছে। বেদান্ত দৰ্শনতো সৃষ্টিৰ মূলতে পৰম সত্তা ব্ৰহ্মৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰা হৈছে। এই ব্ৰহ্ম সৎ, চিত, আনন্দময়, নিৰ্গুণ আৰু নিৰাকাৰ। জীৱ হৈছে ব্ৰহ্মৰ এক অংশ মাথোন। জীৱই নিজকে ব্ৰহ্মৰ অংশ বুলি চিনি নোপোৱাৰ বাবেই মায়াত মোহাচ্ছন্ন হৈ সংসাৰত জীয়াতু ভুগিবলগীয়া হয়। সেয়েহে শংকৰদেৱৰ *কীৰ্ত্তন*, বৰগীত আদিতো সংসাৰক 'গহীন বনৰ' লগত তুলনা কৰা দেখা যায়; য'ত কাম-ক্ৰোধ-লোভ-মোহত জীৱই সংসাৰ ক'ত নিজকে হেৰাই অনাই-বনাই ঘূৰে। এই মায়াৰ পৰা উদ্ধাৰৰ একমাত্ৰ উপায় হ'ল ঈশ্বৰৰ প্ৰতি ভক্তি। অন্যথা অবিদ্যাই জীৱৰ চকুত নিজৰ আৱৰণ সানি দিয়ে। ফলত মায়াকে প্ৰকৃত সত্য বুলি জীৱই ভোল যায়।

বেদ-উপনিষদৰ আধাৰত গঢ় লৈ উঠা সকলো সাহিত্যৰ মূল বিষয় হ'ল ভক্তি। সকলো ভক্তিৰ ভিতৰত এক ঈশ্বৰৰ ভক্তিৰ প্ৰভাৱ সৰহ। এই শ্ৰেণীৰ সকলো সাহিত্যতে বিষ্ণু বা বিষ্ণুৰ অৱতাৰ কৃষ্ণ, ৰাম আদিক আৰাধ্য হিচাপে লৈ ভক্তিমাৰ্গ দেখুওৱা হৈছে। আত্ম-পৰমাত্মা, ব্ৰহ্ম সত্য-জগত মিথ্যা আদি চিৰন্তন সত্যৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা হয়। ফলস্বৰূপে জীৱই ঈশ্বৰত বিলীন হৈ ভক্তি কৰিবলৈ এটা সুন্দৰ পথ লাভ কৰে। এই সাহিত্যই সাধাৰণ জনসমাজত এক বান্ধোন হিচাপে পৰিগণিত হৈছে, যি এখন সমাজক শৃংখলাবদ্ধতা প্ৰদানত অনেক অৰিহণা যোগাইছিল বুলি নিঃসন্দেহে ক'ব পাৰি।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ জাগৰণত প্রথমে ক'ত, কেতিয়া, কাৰ নেতৃত্ব আৰম্ভ হৈছিল, আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যত অসমৰ সমসাময়িক স্থিতি বিচাৰ কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

২.৫ আলৱাৰসকলৰ ভক্তি

ভক্তি সাহিত্যৰ ইতিহাসত আলৱাৰসকলৰ এক সুকীয়া স্থান আছে। আধুনিক ভাৰতীয় সাহিত্যসমূহৰ ভিতৰত তামিল ভাষাতেই পোন প্রথমে ভক্তি সাহিত্যৰ ৰচনা হোৱাৰ প্রমাণ পোৱা যায়। কেইগৰাকীমান আলৱাৰৰ প্রচেষ্টাত তামিল প্রদেশত খ্রীষ্টিয় ষষ্ঠ শতিকা মানত ভক্তিৰ এক জাগৰণ হৈছিল। খ্রীষ্টিয় ষষ্ঠ শতিকাত আৰম্ভ হোৱা এই জাগৰণ প্রায় খ্রীষ্টিয় নৱম শতিকামানলৈ তীব্র ৰূপত চলিছিল। এই সময়ছোৱাক তামিল প্রদেশত 'ভক্তিকাল' হিচাপে জনা যায়। এই ভক্তিকালৰ মূল গুৰিয়াল আছিল বাৰগৰাকী আলৱাৰ। তেওঁলোক বাৰগৰাকীয়ে আবির্ভাৰৰ সময় একে নহ'লেও বিভিন্ন সাক্ষ্য অনুসৰি খ্রীষ্টিয় চতুর্থ শতিকাৰ পৰা নৱম শতিকা ভিতৰতে বুলি জনা যায়। তেওঁলোক যে সংস্কৃত ভাষাত পণ্ডিত আছিল তাত কোনো সন্দেহ নাছিল; কিয়নো তেওঁলোকে সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত বেদ, উপনিষদ, গীতা আদি অধ্যয়ন পুংখানুপুংখভাৱে কৰিছিল। তেওঁলোকে ৰচনা কৰা গীত, পদ আদিত বেদ, উপনিষদৰ ভাবধাৰা স্পষ্ট ৰূপত প্রকাশ পাইছে। সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত ধর্ম গ্রন্থৰ সাৰমর্ম নিজ আঞ্চলিক ভাষালৈ লৈ যোৱাৰ বাবে সেই ভাষাটোত বুৎপত্তি থকাও নিতান্তই আৱশ্যক। আলৱাৰসকল যিদৰে সংস্কৃত ভাষাত বিদ্বান আছিল, ঠিক একেদৰে তামিল ভাষা-সাহিত্যৰ পৰম্পৰাৰ লগতো পৰিচিত আছিল। ফলস্বৰূপে তেওঁলোকে ৰচনা কৰা প্রথম ভক্তি সাহিত্যৰ সোৱাদ সাধাৰণ তামিল লোকেও বিনা দ্বিধাই লাভ কৰিব পাৰিছিল।

দক্ষিণ ভাৰতেই আছিল ভক্তি সাহিত্যৰ প্রথম প্রকাশৰ স্থল। তামিল প্রদেশত আবির্ভাৰ হোৱা আলৱাৰসকলে ভক্তি ধর্মৰ প্রচাৰৰ বাবে সাহিত্যক মাধ্যম হিচাপে গ্রহণ কৰি এক শ্রেণীৰ ভক্তিগীত ৰচনা কৰিছিল। প্রথম অৱস্থাত এই গীত পদবোৰ কেইবা শতিকাজুৰি মৌখিকভাৱে চলি আছিল কিন্তু নৱম শতিকাৰ শেষৰফালে নাথমুনিয়ে সেই গীতসমূহক একত্র কৰি '*নালায়িৰদিব্য প্রৱন্ধম্*' নামে গ্রন্থৰ ৰূপ দিয়ে। গীতবোৰ বিশৃংখল ৰূপত সিঁচৰতি হৈ আছিল। নাথ-মুনিয়ে সিবোৰক ৰচোঁতাৰ নাম, বিষয়বস্তু আৰু ছন্দসজ্জাৰ ভিত্তিত শৃংখলাবদ্ধ কৰি পৃথক পৃথক নামকৰণেৰে '*নালায়িৰদিবও প্রবন্ধম্*'ত স্থান দিছে। সেয়ে তামিল ভাষাত ৰচিত '*নালায়িৰদিব্য প্রৱন্ধম্*' গ্রন্থখনকেই ভক্তি আন্দোলনৰ আদি গ্রন্থ আৰু আলৱাৰসকল এই আন্দোলনৰ ভিত্তিত প্রথম সাহিত্য ৰচোঁতা বুলি জনা যায়। '*নালায়িৰদিব্য প্রৱন্ধম্*' গ্রন্থত মুঠ চাৰি হাজাৰ পদ আছে। এই চাৰি হাজাৰ পদৰে ৰচত মুঠ বাৰগৰাকী আলৱাৰ বুলিয়েই জনা যায়।

আলৱাৰসকলৰ ভিতৰত প্ৰথম কবি হিচাপে 'পোয়গৈ আলৱাৰ'ৰ নাম লোৱা হয়। তেওঁ প্ৰায় এশটা পদ ৰচনা কৰিছিল আৰু সেই পদবোৰ ভক্তি উপদেশমূলক বুলি জানিব পাৰি। সেই এশ পদক 'মুদলতিৰুৱন্তাদি' নামে জনা যায়। দ্বিতীয় গৰাকী আলৱাৰ 'ভূতত্তালৱাৰ'; তেওঁ এশ পদ ৰচনা কৰিছিল আৰু তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত পদবোৰত ভগৱন্ত পৰম গুণৱান, ভক্তিৰ অপাৰ মহিমা, ভগৱানত শৰণ, শৰণৰ ফল গতিৰ উপৰিও তেওঁ অনেক বৈষ্ণৱ মন্দিৰত স্তুতিও ৰচনা কৰিছিল। এই আটাইবোৰ 'তিৰুৱন্তাদি' নামে খ্যাত। তৃতীয়গৰাকী আলৱাৰ হ'ল— পেয়ালৱাৰ। তেওঁ ৰচনা কৰা এশ পদ 'মূণ্ট্রাম তিৰুৱন্তাদি' নামেৰে প্ৰৱন্ধম্‌ত সংগৃহীত হৈছে। এশকৈ পদ ৰচনা কৰা এই তিনিওগৰাকী আলৱাৰক একেলগে 'মুনিত্রয়' বুলিও কোৱা হয়। প্ৰথম, দ্বিতীয়, তৃতীয় হিচাপে বিবেচিত তিনিওগৰাকী আলৱাৰৰ পদবোৰ বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে তেওঁলোকে এজন ঈশ্বৰৰ কথাকে বৰ্ণনা কৰিছে। ভগৱানৰ মহিমা যে অপাৰ, সকলো মানুহেই ভগৱানত শৰণ ল'লে এটা সুস্থিৰ জীৱন অতিবাহিত কৰিব পাৰে তাকেই আলৱাৰসকলে নিজৰ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ গীত-পদত উল্লেখ কৰিছে। সৰ্বসাধাৰণ মানুহবোৰৰ সংস্কৃত ভাষাৰ সম্যক জ্ঞান নথকাৰ বাবে আলৱাৰসকলৰ দ্বাৰা তামিল ভাষাত ৰচিত পদবোৰে সকলোকে ভক্তি ধৰ্ম আৰু ভগৱান সম্পৰ্কীয় কথাবোৰ বুজোৱাত সহায়ক হৈছিল। সেয়েহে হয়তো এই গীত পদবোৰ জনসমাজত দ্ৰুতগতিত সমাদৃত হৈ পৰিছিল।

মুনিত্রয়ৰ বাহিৰেও আন এগৰাকী আলোৱাৰ তিৰুমলিসঈৰ *নানমুখন তিৰুৱন্তাদি* আৰু *তিৰুচন্দবিৰুত্তম* নামৰ ৰচনাও '*নালায়িৰদিব্য প্ৰৱন্ধম্‌*'ৰ অংশ বিশেষ। এনেদৰে বাৰগৰাকী আলৱাৰে ৰচনা কৰা পদবোৰ সংগৃহীত ৰূপত আছে। শেষৰ জন আলৱাৰ হিচাপে পৰিগণিত হোৱা তিৰুমঙ্গৈৰ দ্বাৰা ৰচিত সৰ্বাধিক পদ ভক্তি ধৰ্মৰ প্ৰথম গ্ৰন্থ 'নালায়িৰদিব্য প্ৰৱন্ধম্‌ত স্থান পাইছে।

এনেদৰে চালে দেখা যায় যে ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ ইতিহাসত আলৱাৰসকলৰ সাহিত্যই দক্ষিণ ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত এটা যুগান্তকাৰী ঘটনা হিচাপে চিহ্নিত হৈছিল আৰু তাৰ প্ৰভাৱ ভাৰতৰ বাকীবোৰ প্ৰদেশলৈয়ো সম্প্ৰসাৰিত হৈছিল। আলৱাৰসকলৰ ভক্তি-সাহিত্যৰ এই পদক্ষেপে পৰৱৰ্তী সময়ত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ জগতত পৰিৱৰ্তন আনিছিল; ফলস্বৰূপে শাক্ত আৰু শৈৱ সাহিত্যৰ তুলনাত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যই বুজন অংশ অধিকাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। কেৱল সেয়াই নহয়, আলৱাৰসকলৰ এই ভক্তিয়ে জনসমাজত ভক্তিৰ স্বৰূপো সলনি কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। সাম্য আৰু শান্ত ভাৱধাৰাৰে ভক্তিৰ বাণীয়ে সমাজক সুন্দৰকৈ পৰিচালনা কৰি জাতিৰ হিত সাধন কৰিছিল।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যত আলৱাৰসকলৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ '*নালায়িৰদিব্য প্ৰৱন্ধম্‌*' গ্ৰন্থৰ চমু পৰিচয় আগবঢ়াওক। (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

২.৬ শৈৱ ভক্তি-বৈষ্ণৱ ভক্তি-শাক্ত ভক্তি

অতি প্ৰাচীন কালৰে পৰা ভাৰতবৰ্ষত শৈৱ-শাক্ত আৰু বৈষ্ণৱ— এই তিনিওটা ধৰ্ম সমান্তৰালভাৱে চলি আহিছে। এই তিনিওটা ধৰ্মৰ প্ৰাচীনত্বৰ প্ৰমাণ শিলালিপি, তামৰ ফলি, স্থাপত্য-ভাস্কৰ্য তথা বিভিন্ন পৌৰাণিক গ্ৰন্থ আদিৰ পৰা পাব পাৰি। হিন্দু ধৰ্মৰ প্ৰাচীন দেৱতাসকলৰ ভিতৰত শিৱ অন্যতম প্ৰধান দেৱতা বুলি জনা যায়। শিৱৰ যিদৰে বিভিন্ন নাম আছে; তেনেদৰে তেওঁৰ বিভিন্ন ৰূপৰ কল্পনাৰ কথা জানিব পাৰি। বিষ্ণুও তাৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। দেৱতাসকলৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ হিচাপে বিবেচিত বিষ্ণুৰ বহু অৱতাৰৰ কথা ধৰ্ম গ্ৰন্থসমূহে জানিবলৈ দিয়ে। শিৱক যিদৰে সহজে সন্তুষ্ট হোৱা দেৱতা বুলি হিন্দু সমাজে গণ্য কৰে; একেদৰে অতি খঙাল দেৱতা হিচাপেও তেওঁ আজিৰ সমাজতো চৰ্চিত। এই ক্ষেত্ৰত বিষ্ণুৰ মহিমা সুকীয়া। ধীৰ-স্থিৰ গহীন প্ৰকৃতিৰ বিষ্ণুৰ উপাসনা এহাতে সহজ আৰু আনহাতে কঠিনো।

পৌৰাণিক আখ্যান অনুযায়ী পৃথিৱীৰ সৃষ্টি-পালন-সংহাৰ আদিৰ মূলতে হ'ল ব্ৰহ্ম-বিষ্ণু-মহেশ্বৰ। ব্ৰহ্মাই সৃষ্টি কৰে, বিষ্ণুৱে পালন কৰে আৰু শিৱেই সংহাৰ কৰে। তিনিওগৰাকী হিন্দু ধৰ্মৰ প্ৰধান দেৱতা হ'লেও শিৱৰ জনপ্ৰিয়তা আটাইতকৈ বেছি। বৰ্তমানো ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰতিটো অঞ্চলৰ শিৱ মন্দিৰ গণনাই সেই কথাকে সোঁৱৰাই দিয়ে। ঠিক এনেদৰে প্ৰাচীন ঐতিহ্যই অসমৰ সক্ৰিয় শাক্ত ধাৰাৰ বিষয়েও সততে জানিবলৈ দিয়ে। বিশেষভাৱে অসমত শাক্ত ধৰ্মৰ পৰম্পৰা অতি প্ৰাচীন। অসমৰ চৌপাশে থকা শক্তি পীঠসমূহে দেৱ-পূজা-অৰ্চনা মাহাত্ম্যৰ কথাকে কয়।

সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতে শৈৱ-শাক্ত দুয়োটা ধৰ্মীয় পন্থাই শক্তিশালী ৰূপত থকাৰ পাছতো বেদৰ বুকুৰ পৰা নিগৰি অহা ভক্তিয়েই মধ্য যুগত বৈষ্ণৱ ভক্তি আন্দোলন ৰূপে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতে তোলপাৰ লগাই ভক্তিৰ এক সুকীয়া পৰিৱেশৰ গঢ় দিলে। যিদৰে শিৱ উপাসনা কৰাসকলক শৈৱ ভক্তি, দেৱী আৰাধনা কৰাকে শাক্ত ভক্তি আৰু বিষ্ণু অথবা বিষ্ণুৰ বিভিন্ন অৱতাৰ বা এজন মাত্ৰ ভগৱানক শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰাৰে বৈষ্ণৱ ভক্তি আন্দোলনৰ লক্ষ্য। এই তিনিও ধৰ্ম আৰু সেই ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবেই হওক অথবা নিজ উপাস্য দেৱতাৰ গুণানুকীৰ্ত্তন বা ঐশ্বৰিকত্ব প্ৰদৰ্শনেই হওক, মুঠতে বিভিন্ন পুথি-পাজিৰ ৰচনা হ'বলৈ ধৰে। এই আটাইবোৰ ৰচনাৰ মূল উৎস সংস্কৃত গ্ৰন্থ হ'লেও সময়ৰ গতিত ন ন ৰূপত স্থানীয় ভাষালৈও তাৰ সম্প্ৰসাৰণ ঘটে। এই ক্ষেত্ৰত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ ইতিহাস সুকীয়া। কিয়নো বৈষ্ণৱ ভক্তি আন্দোলন আৰু ধৰ্ম প্ৰচাৰকসকলে এই ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে সাহিত্যকেই একমাত্ৰ মাধ্যম হিচাপে গ্ৰহণ কৰাৰ বাবে শৈৱ আৰু শাক্তৰ তুলনাত সাহিত্যিক দিশত বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্য অধিক চহকী। আনহাতে শাক্ত আৰু শৈৱ ভক্তি মাৰ্গতকৈ বৈষ্ণৱ ভক্তি মাৰ্গ সম্পূৰ্ণৰূপে পৃথক। শাক্ত ধৰ্মৰ বলি-বিধান, যাগ-যজ্ঞ, পূজা-অৰ্চনা আদিৰ বিপৰীতে বৈষ্ণৱসকলে ঈশ্বৰৰ নাম শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰিহে মোক্ষ লাভৰ কামনা কৰে।

শিৱ বৰ্ণনা *বেদৰ* সময়ৰ পৰাই পোৱা যায়; কিন্তু বেদ অনুসৰি শিৱ চৰিত্ৰৰ সলনিও মন কৰিবলগীয়া। *ঋকবেদত* ৰুদ্ৰ দেৱতা ধ্বংসৰ প্ৰতীক। *যজুৰ্বেদত* আকৌ তেওঁ জগতপতি হিচাপে বন্দিত হৈছে আৰু কৃষি, পশু, অৰণ্য, পৰ্বত আদিৰ লগত ৰুদ্ৰ দেৱতাৰ সম্পৰ্ক থকাৰ বৰ্ণনাও

আছে। ইয়াত শিৱ আৰু ৰুদ্ৰ অভিন্ন হিচাপেও ব্যাখ্যা দাঙি ধৰা হৈছে। *অথর্ব বেদত* আকৌ ৰুদ্ৰ আৰু শিৱৰ পৰিধি ব্যাপক। কিয়নো ইয়াত নানান দেৱতাক শিৱ-ৰুদ্ৰৰ লগত একীভূত কৰা হৈছে। ব্ৰাহ্মণ গ্ৰন্থসমূহ শিৱ দেৱতাৰ ক্ৰোধৰ পৰা উৎপত্তি হোৱা হেতুকে তেওঁক ৰুদ্ৰ হিচাপেও বন্দিত হোৱা বুলি উল্লেখ কৰিছে। *বেদত* ৰুদ্ৰ-শিৱৰ বহুবোৰ উল্লিখন আছে; একেদৰে *মহাভাৰততো* শিৱৰ এক সুকীয়া স্থান ৰক্ষিত হৈছিল। এহাতে যদি শিৱৰ সৌম-শান্ত প্ৰকৃতিৰ আনহাতে উগ্ৰ-ভয়ংকৰ ৰূপো প্ৰকাশিত হৈছে। শিৱক আৰাধনা কৰি বহু বীৰৰ জন্ম হৈছে আৰু কোনো বীৰৰ নিধনৰ কাহিনীও বৰ্ণিত হৈছে। শিৱৰ প্ৰতীক হিচাপে লিঙ্গ পূজা কৰাৰ পৰম্পৰা কিমান পুৰণি জনা নগ'লেও শিৱ উপাসনাৰ ঐতিহাসিক প্ৰমাণ খ্ৰীষ্টপূৰ্ব চতুৰ্থ শতিকাতে পোৱা যায়। আনহাতে খ্ৰীষ্টপূৰ্ব দ্বিতীয় শতিকাতে জনজাতীয় ৰজাসকলৰ মুদ্ৰাত শিৱৰ মূৰ্ত্তি আৰু লিঙ্গৰ ব্যৱহাৰৰ প্ৰমাণ পোৱা গৈছে। অসমৰ প্ৰেক্ষাপট বিচাৰ কৰিলে শৈৱ ধৰ্মৰ বিশালতাৰ পৰিচয় পোৱা যায়। নিধনপুৰ তাম্ৰ শাসনাৱলীৰ মতে সপ্তম শতিকাৰ কামৰূপৰ প্ৰৱল প্ৰতাপী ৰজা ভাস্কৰ বৰ্মা শৈৱ ভক্তিৰ পোষক আছিল। *মহাভাৰতৰ* সময়তো প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰৰ ৰজা ভগদত্ত শিৱৰ পৰম ভক্ত আছিল। দশম-একাদশ-শতিকাত ৰচিত '*কালিকা পুৰাণ*'ৰ মতে নৰকাসুৰৰ আগমন নোহোৱালৈকে কামৰূপ ৰাজ্যখন শিৱই নিজৰ কাৰণে গোপনে ৰাখিছিল। '*কালিকা-পুৰাণ*'ত শিৱ পূজা আৰু শিৱৰ মাহাত্ম্যৰ বৰ্ণনা আছে; সেই সময়ছোৱাত অসমত শৈৱ ধৰ্মই যথেষ্ট প্ৰতিপত্তি লাভ কৰিছিল।

পুৰণি অসমৰ নানা পুথি-পাজিত শিৱ পূজা সম্পৰ্কে বহু তথ্য পোৱা যায়। বৰ্তমান সময়ত শৈৱ সাধকসকলে বলি-বিধান কৰা দেখা নাযায় যদিও কোনো কোনো শিৱ মন্দিৰত শিৱ চতুৰ্দশীত বলি দিয়াৰ প্ৰথা আছিল বুলি বুৰঞ্জীয়ে জানিবলৈ দিয়ে। ইয়াৰোপৰি কোনো কোনো মন্দিৰত নটীৰ নাচৰ প্ৰথাও আছিল। সেইবোৰ বৰ্তমান ইতিহাস হৈ ৰৈছে। আহোম ৰজা শিৱ সিংহৰ মহিষী ফুলেশ্বৰী নেঘেৰিটিং শিৱ দৌলৰ নটী আছিল বুলি জানিব পাৰি। অসমৰ জনজাতীয় সমাজত বিবিধ প্ৰথাৰে শিৱক পূজা-অৰ্চনা কৰা সাম্প্ৰতিক সময়তো দেখিবলৈ পোৱা যায়। শিলালিপিৰ বুকুৰ পৰা আৰম্ভ কৰি আহোম যুগৰ বুৰঞ্জী সাহিত্যলৈকে শৈৱ ভক্তিৰ লগতে শৈৱ সাধনাৰ প্ৰথাৰ বিষয়ে জানিব পাৰি। যি প্ৰথাৰেই শিৱক আৰাধনা কৰা নহওঁক কিয়; শিৱ সত্য, ত্ৰেতা, দ্বাপৰ আৰু কলি যুগৰো এগৰাকী অতি পূজনীয় দেৱতা।

বিষ্ণুক মূল উপাস্য দেৱতা হিচাপে যিসকলে বিশ্বাস কৰে সেই সকলেই বৈষ্ণৱ পন্থী বুলিলে ভুল হ'ব। কিয়নো বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ভগৱান বিষ্ণু আৰু তেওঁৰ প্ৰতিটো অৱতাৰকে ভক্তসকলে আৰাধনা কৰে। এই ক্ষেত্ৰত নাৰায়ণ, কৃষ্ণ, ৰাম আদি বিশেষভাৱে মন কৰিবলগীয়া। সাধাৰণতে বৈষ্ণৱ পন্থীসকলে নিৰাকাৰ ভগৱানক শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ যোগেদি আৰাধনা কৰে। কিন্তু সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতে এনে হোৱা দেখা পোৱা নাযায়। এজন ঈশ্বৰকে আৰাধনা কৰিলেও কোনোৱে যদি ৰাম অৱতাৰক মুখ্য স্থান দিছে, আন কোনোৱে আকৌ কৃষ্ণ অৱতাৰক মূল হিচাপে লৈ কৃষ্ণৰ লগতে ৰাধাকো উপাসনা কৰে।

অসমত বৈষ্ণৱ ভক্তি শঙ্কৰদেৱৰ সময়ৰ পৰাহে প্ৰচলন যেন লাগিলেও সি প্ৰকৃতাৰ্থত সত্য নহয়। শঙ্কৰদেৱে নতুন ৰূপতহে জনসাধাৰণৰ মাজত বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ জাগৰণ কৰিবলৈ

প্ৰয়াস কৰিছিল কিয়নো শঙ্কৰদেৱৰ আবিৰ্ভাৱৰ আগৰ সময় বহুকেইখন-শিলালিপিত বিষ্ণুৰ মূৰ্ত্তি পোৱা গৈছে। বৰগংগা শিলালিপিত (৫৫৩-৫৫৪ খৃঃ) কামৰূপৰ ৰজা ভূতিবর্মাই নিজকে বিষ্ণুৰ ভক্ত হিচাপে পৰিচয় দিছিল। খৃঃ ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা নৱম-দশম শতিকাৰ বুলি বিবেচনা কৰা বহুবোৰ বিষ্ণু মূৰ্ত্তি অসমৰ বিভিন্ন মঠ-মন্দিৰত উদ্ধাৰ হৈছে। কেৱল সেয়াই নহয় '*কালিকা-পুৰাণ*', '*যোগিনীতন্ত্ৰ*' আদিতো বিষ্ণু পূজাৰ প্ৰচলন থকাৰ কথা উল্লেখ আছে। অসমত শংকৰদেৱে বৈষ্ণৱ ধর্মক নতুনকৈ ভক্তিৰ অমিয়া মাতেৰে নৱ বৈষ্ণৱ ধর্ম হিচাপে প্ৰচাৰহে কৰিছিল। তেওঁৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত নৱ-বৈষ্ণৱ ভক্তি মতে এক ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰি তেওঁকেই *পৰম ব্ৰহ্ম* ৰূপে, পৰমাত্মা ৰূপে, ভগৱান তথা সৃষ্টি-স্থিতি-প্ৰলয়ৰ নিয়ন্ত্ৰক স্বৰূপে গ্ৰহণ কৰা। বৈষ্ণৱসকলে নৱধা ভক্তি যেনে— শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ, পাদসেৱন, অৰ্চন, বন্দন, দাস্য, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন আদিৰ মাধ্যমেৰে ভক্তি ভাৱ প্ৰকাশ কৰাৰ পৰিপন্থী আছিল। এই নবিধ ভক্তি পৰস্পৰে পৰিপূৰক আৰু ইয়াৰ তাৎপর্য *শ্ৰীমদ্ভাগৱত পুৰাণত* সুন্দৰকৈ ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। অসমৰ বৈষ্ণৱ পন্থীসকলে প্ৰধানতঃ শঙ্কৰদেৱক গুৰু হিচাপে গ্ৰহণ কৰি ভগৱান কৃষ্ণৰ নিৰাকাৰ স্তুতি কৰে। শঙ্কৰদেৱৰ বাহিৰেও আৰু বহুকেইগৰাকী গুৰু আছে; যিয়ে বৈষ্ণৱ ভক্তিকে সুকীয়া ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিছে যদিও সকলোৰে ভঞ্জনীয় ভগৱন্ত কৃষ্ণ হোৱাটো লক্ষণীয় দিশ। বৈষ্ণৱ ভক্তি জগতত প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰৰ বাবে মধ্যযুগীয় বৈষ্ণৱ ধর্ম গুৰুসকলে কাব্য, ভক্তিতত্ত্ব প্ৰকাশক গ্ৰন্থ, অংকীয় নাট, বৰগীত, ভটিমা, নাম-প্ৰসংগ বিষয়ক পুথি ৰচনা কৰি বৈষ্ণৱ ভক্তিক সৱলভাৱে বিকশাই তুলিছিল। সেয়ে হয়তো আজিও অসমৰ আকাশে-বতাহে বৈষ্ণৱ ভক্তিৰসে সুৰধ্বনি তুলি অসমীয়াৰ জাতীয় গৌৰৱ বহন কৰি আছে।

সমগ্ৰ ভাৰতবর্ষতে দেৱী আৰাধনাৰ প্ৰাচীন পৰম্পৰা বিৰাজমান। শক্তি বা দেৱীৰ মূল বীজটো *বেদতে* আছিল। *পুৰাণৰ* যুগত বেদৰ দেৱীয়ে ৰূপ লাভ কৰে। সেই সম্পর্কে *কালিকা পুৰাণ*, *দেৱী পুৰাণ*, *মৎস্য পুৰাণ*, *লিংগ পুৰাণ*, যোগিনীতন্ত্ৰ আদিৰ দেৱী পূজা বা শক্তি সাধনাৰ বিষয়ে প্ৰকাশ পায়। আটাইবোৰ পুৰাণৰ ভিতৰত কালিকা পুৰাণৰ দেৱী মাহাত্ম্য প্ৰকাশৰ পৰা দেৱী পূজাৰ জনপ্ৰিয়তা বা সজাগতা অধিক পৰিমাণে বৃদ্ধি পাই বুলি জানিব পাৰি। এই *পুৰাণৰ* আধাৰত পৰৱর্তী সময়ত ৰচিত হয়। *পুৰাণ*সমূহৰ বাহিৰেও তন্ত্ৰশাস্ত্ৰসমূহেও দেৱী পূজাৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ কৰিছিল। দেৱীৰ বিভিন্ন ৰূপৰ বিষয়ে শাস্ত্ৰত পোৱা যায়। ভগৱতী, চণ্ডী, কাত্যায়নী, উমা, পার্বতী, মহিষমর্দিনী, কামাখ্যা, ভৈৰৱী, চামুণ্ডা, কালী, গৌৰী, তাৰা, চণ্ডিকা, মহামায়া, দশভূজা, ষোড়শভূজা, লক্ষ্মী, সৰস্বতী আদি দেৱীৰ বিভিন্ন ৰূপ। শাক্ত ধর্মৰ মূল উপাস্য হৈছে শক্তি অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱী। শক্তিৰ উপাস্য দেৱী পূজা সেৱা কৰা সকলকে শাক্তধর্মী বোলা হয়। শাক্ত ধর্মৰ বহু বিধি-বিধান প্ৰাচীন কালৰে পৰা আজি পর্যন্ত সমগ্ৰ ভাৰতবর্ষতে প্ৰচলন হৈ আছে। কেইবাখনো বিখ্যাত তন্ত্ৰ শাস্ত্ৰত ভাৰতবর্ষৰ চাৰিখন প্ৰাচীন শক্তিপীঠৰ কথা কোৱা আছে। পূর্ণগিৰি, উড্ডিয়ান, জালন্ধৰ আৰু কামৰূপ পীঠ। এই আটাইকেইখনৰ ভিতৰত কামৰূপ পীঠক শ্ৰেষ্ঠ হিচাপে বিবেচনা কৰি মহাপীঠ বুলি অভিহিত কৰিছে। উল্লেখযোগ্য যে প্ৰাগ্‌জ্যোতিষপুৰৰ ৰজা নৰকাসুৰেই শক্তিৰ প্ৰথম সেৱক আছিল। তেওঁৰ ৰাজত্ব কালতেই অসমত দেৱী পূজাৰ প্ৰচলন

হৈছিল। পুৰাণ তথা তন্ত্রশাস্ত্রসমূহে প্রাচীন কামৰূপ শক্তি সাধনা আৰু সিদ্ধি লাভৰ প্রধান ক্ষেত্র হিচাপে নির্দেশ কৰিছিল। সেয়ে হয়তো এই প্রদেশত আন ঠাইৰ তুলনাত দীর্ঘকালীনভাৱে শাক্তধর্ম ব্যাপক ৰূপত প্রচলন হৈ আহিছে। নৰকাসুৰৰ দিনৰে পৰা আজিও অসমৰ প্রতিটো অঞ্চলতে শাক্ত ধর্মৰ বহুল প্রচলন মন কৰিবলগীয়া। এই প্রচলনত অসমত ৰাজত্ব কৰা সকলো সৰু-বৰ ৰজাৰ ভূমিকা অতুলনীয়। কিয়নো চুতীয়া ৰজা ৰত্নধ্বজ, আহোম ৰজা প্রতাপ সিংহ, শিৱ সিংহ আৰু তেওঁৰ তিনিওগৰাকী ৰাণী, কোচ ৰজা বিশ্বসিংহ আদিসকল শাক্ত ধর্মী আছিল। শাক্ত সাহিত্যৰ গৱেষক হৰিনাথ শর্মা দলৈয়ে তেওঁৰ '*শক্তি সাধনা* আৰু *শাক্ত সাহিত্য*' নামৰ গৱেষণাধর্মী' গ্রন্থত 'শক্তি দেৱী কেঁচাইখাতীৰ আগত পশু বলি দিয়াৰ উপৰিও নৰবলি পর্যন্ত দিয়া হৈছিল' বুলি উল্লেখ কৰিছে।

অসমত শঙ্কৰদেৱৰ আর্বিভাৱৰ পূর্বলৈকে শাক্ত ধর্মৰ বহুল প্রচলন আছিল। শঙ্কৰদেৱৰ পিতৃয়েও দেৱীক পূজা কৰাৰ প্রমাণ চৰিত পুথিয়ে বহন কৰে। আনহাতে শঙ্কৰদেৱক লগ পোৱাৰ আগলৈকে মাধৱদেৱো ঘোৰ শাক্ত ধর্মৰ সমর্থক আছিল বুলি জানিব পাৰি। বর্তমান সময়তো কালী, দুর্গা আৰু মনসা দেৱীৰ পূজা বলি বিধানৰে সৈতে প্রচলন হৈ আহিছে। শক্তি সাধনা বা শাক্ত ভক্তি যে বর্তমানো প্রচুৰ পৰিমাণে সমগ্র অসমত বর্তি আছে তাত কোনো সন্দেহ নাই। শাক্ত ধর্মক কেন্দ্র কৰিও বহুবোৰ সাহিত্যৰ সৃষ্টি হৈছে য'ত দেৱীৰ মাহাত্ম্য আৰু দেৱী পূজাৰ বিধি-বিধান সম্পর্কে বর্ণনা আছে। দেৱীৰ লগত জড়িত আখ্যান সম্বলিত এই সাহিত্যই ভক্তি সাহিত্যৰ ভঁৰাল নিঃসন্দেহে চহকী কৰিছে। বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ দৰে শাক্ত সাহিত্যইয়ো শাক্ত ভক্তি প্রকাশত গুৰুতৰ ভূমিকা গ্রহণ কৰি আহিছে।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ শিৱৰ বিভিন্ন নামবোৰ উল্লেখ কৰি ভক্তিমার্গত শৈৱ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য বিচাৰ কৰক। (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ অসমৰ বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ প্রচাৰ কেতিয়াৰ পৰা, কেনেকৈ হয় চমুকৈ আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ দেৱী পূজা বা শাক্ত ধর্মৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। (২০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

২.৭ মধ্যযুগৰ ভক্তি-সাহিত্য

মধ্যযুগৰ ভক্তি-আন্দোলনৰ ইতিহাস বিচাৰ কৰিবলৈ হ'লে আমি দক্ষিণ ভাৰত বা তামিল প্রদেশলৈকে আঙুলিয়াব লাগিব। কিয়নো ভক্তি-সাহিত্যৰ প্রথম বীজ সেই প্রদেশতেই অংকুৰিত

হৈ সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষলৈ বিস্তাৰিত হৈছিল। তামিল প্ৰদেশত মুঠ বাৰ গৰাকী আলৱাৰৰ নেতৃত্বত গঢ় লোৱা ভক্তি আন্দোলন আৰু সেই আন্দোলনৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যই সমগ্ৰ ভক্তি সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত এটা নতুন যুগৰ সূচনা কৰে। দৰাচলতে 'আলৱাৰ' শব্দটোৱে বাৰগৰাকী বৈষ্ণৱ ভক্তক বুজাইছিল। তেওঁলোকেই পোন প্ৰথমে ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে সাহিত্যক মাধ্যম হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। আলৱাৰসকল সংস্কৃত আৰু তামিল দুয়োটা ভাষাতেই বিদগ্ধ পাণ্ডিত্যৰ অধিকাৰী আছিল; সেয়ে মূল সংস্কৃত গ্ৰন্থক সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে থলুৱা ভাষাত ৰচনা কৰিছিল। ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা নৱম শতিকালৈ তামিল প্ৰদেশত চলা এই ভক্তি জাগৰণৰ ফলত বহুবোৰ সাহিত্যৰ সৃষ্টি হয়। তামিল প্ৰদেশৰ এই বাৰ গৰাকী আলৱাৰৰ বাহিৰেও তাত শৈৱভক্ত নায়ানমৰেসকল আৰু বৈষ্ণৱ ভক্ত শংকৰাচাৰ্য আৰু ৰামানুজাচাৰ্যই সমগ্ৰ দাক্ষিণাত্যত নিজৰ ভক্তি আদৰ্শ প্ৰবাহিত কৰিছিল। মহাৰাষ্ট্ৰত ভক্তি আন্দোলনৰ মূল গুৰি ধৰোঁতা আছিল সন্ত জ্ঞানেশ্বৰ। তেওঁৰ এই আন্দোলনত পূৰ্ণ সহযোগিতা আগবঢ়াইছিল একনাথ, তুকাৰাম, ৰামদাস আদি বৈষ্ণৱ সাধকসকলে। নৱম শতিকামানত এই ভক্তি-আন্দোলনে উত্তৰ ভাৰতকো চুই যায়। দক্ষিণ ভাৰতত যি তামিল ভাষাত ভক্তি সাহিত্যৰ ৰচনা হৈছিল; উত্তৰ ভাৰতত ৰামানুজাচাৰ্যৰ শিষ্য ৰামানন্দই বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ সুকীয়া নীতিৰে হিন্দী ভাষাত সাহিত্যও ৰচনা কৰিবলৈ লয়। ৰামানন্দ বিষ্ণুৱ অৱতাৰ ৰামচন্দ্ৰৰ উপাসক আছিল। তেওঁৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ দুৱাৰ সকলোৰে বাবে মুকলি আছিল। ৰামানন্দক তুলসী দাস, কবীৰ দাস আদিয়ে সংগ প্ৰদান কৰি বৈষ্ণৱ ভক্তি-আন্দোলনৰ গতি তীব্ৰতৰ কৰাত সহায় কৰিছিল। তেনে সময়তে আন এগৰাকী প্ৰসিদ্ধ সন্তৰ আবিৰ্ভাৱ হয় যি গৰাকীয়ে হিন্দু ধৰ্ম আৰু ইছলাম ধৰ্মৰ সমাহৰণ কৰি শিখ ধৰ্ম নামেৰে এক নতুন যোৱাৰৰ সূচনা কৰে। শিখ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰক গুৰু নানকে তেওঁৰ ধৰ্মীয় দিশৰ লগত জড়িত কৰি ধৰ্মীয় পুথি ৰচনা কৰি ধৰ্মৰ বাৰ্তা প্ৰচাৰ কৰিছিল বুলি জানিব পাৰি।

দক্ষিণ-উত্তৰ দিশৰ পিছৰ ভক্তি-আন্দোলনৰ প্ৰৱাহ ভাৰতৰ পূব দিশলৈ গতি কৰে। পূবৰ বংগদেশত চৈতন্যদেৱৰ আপ্ৰাণ চেষ্টাত বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ এটা নিজৰা ব'বলৈ ধৰে। তেওঁ শ্ৰীকৃষ্ণক ভগৱান ৰূপে আৰাধনা কৰি চৌদিশে শ্ৰীকৃষ্ণ ভক্তি আৰু কৃষ্ণৰ ঐশ্বৰিক মহিমা প্ৰচাৰ কৰিছিল। ভক্তি ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ বাবে 'সংকীৰ্ত্তন'কে তেওঁ একমাত্ৰ মাধ্যম হিচাপে বিবেচনা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে 'সংকীৰ্ত্তন' হৈছে অতি সৰল আৰু পৰম উপায়। সমগ্ৰ বংগদেশকে চৈতন্যদেৱৰ এই ভক্তিয়ে চুই গৈছিল। অসমতো শ্ৰীকৃষ্ণৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশেৰে মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱৰ নেতৃত্বত 'এক দেৱ এক সেৱ, এক বিনে নাই কেৱ' ধ্বনিৰে নৱ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ কৰে। তেওঁক সংগ দিয়ে প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱে। কলি যুগত ভগৱানৰ নাম শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰিলেই জীৱই মুক্তি বা মোক্ষ লাভ কৰিব পাৰে; তাৰ বাবে কোনো তপ-যপ, যাগ-যজ্ঞ আদিৰ প্ৰয়োজন নাই বুলি শংকৰদেৱৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মই বিশ্বাস কৰে।

দক্ষিণ ভাৰতত আলৱাৰসকলে ভক্তি ধৰ্ম জনসমাজত বিলাই দিবলৈ যিদৰে তামিল ভাষাত গীত-পদ ৰচনা কৰিছিল; সেই সময়ছোৱাৰ আন আন ধৰ্ম প্ৰচাৰকেও ঠিক একেদৰে সাহিত্যকেই ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। ফলস্বৰূপে তামিল, হিন্দী, বাংলা আদি

ভাষাত বহুবোৰ ভক্তি-সাহিত্যৰ ৰচনা হয়। সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত মধ্যযুগৰ এক সুকীয়া স্থান আছে; কিয়নো এই সময়ছোৱাতে সর্বাধিক ভক্তিমূলক সাহিত্যৰ ৰচনা হোৱাৰ লগতে সাহিত্যৰ ন ন দিশো উন্মোচন হৈছিল। বিশেষকৈ অসমৰ মধ্যযুগীয় সাহিত্যৰ বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে অসমৰ ইতিহাসত সোণালী আখৰেৰে লিখা এটা কালজয়ী অধ্যায়। পঞ্চদশ শতিকাত শংকৰদেৱ আৰু তেওঁ অনুগামীসকলে ভালদৰে উপলব্ধি কৰিছিল যে সংস্কৃত ভাষা নজনা অসমৰ চহা সমাজত ভক্তিৰ তাত্ত্বিক ব্যাখ্যাৰ বাবে সহজ বিকল্পৰ প্রয়োজন। যি বিকল্পই জনসমাজত ধর্মৰ লগতে মনোৰঞ্জন আৰু সামাজিক বান্ধোন সৱল কৰিব পাৰিব লাগিব। সেয়ে হয়তো সাহিত্যকে সেই বিকল্প হিচাপে লৈ আগবাঢ়ে। শঙ্কৰদেৱৰ এই ভক্তি-আন্দোলনত তেওঁৰ সমসাময়িক আন বহুকেইগৰাকী পণ্ডিতে সহায় আগবঢ়ালে। তেওঁলোকে বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ বাবে *ভাগৱত পুৰাণ*, *হৰিবংশ*, *বিষ্ণুপুৰাণ* আদিৰ পৰা বিষয়বস্তু বা সাৰভাগ গ্রহণ কৰি ভক্তি সাহিত্যৰ নতুন পট নির্মাণ কৰে।

অসমৰ ভক্তি-আন্দোলনৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যৰাজিক তলত দিয়া ধৰণৰে ভাগ কৰিব পাৰি—

ক) কাব্য ঃ কাব্য সাহিত্যৰ ভিতৰত শ্রীশ্রী শংকৰদেৱৰ '*হৰিচন্দ্র উপাখ্যান*', '*ৰুক্মিণী হৰণ*', '*বলিচলন*', '*অমৃত মন্থন*', '*অজামিল উপাখ্যান*', '*কুৰুক্ষেত্র*', মাধৱদেৱৰ '*ৰামায়ণৰ আদি কাণ্ড*,' '*ৰাজসূয় কাব্য*', অনন্ত কন্দলীৰ '*বৃত্রাসুৰ বধ*', '*মহীৰাৱণ বধ*', '*কুমৰ হৰণ*' আৰু ৰামসৰস্বতীৰ '*বধকাব্য*'সমূহ উল্লেখযোগ্য।

ভক্তিতত্ব প্রকাশক গ্রন্থ ঃ এই শ্রেণীৰ তত্বগধূৰ ভক্তি ৰসৰ গ্রন্থ প্রকাশত মূল অৰিহণা যোগাইছিল শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ আৰু ভট্টদেৱ প্রমুখ্যে সন্ত-কবিসকলে। শংকৰদেৱৰ '*ভক্তি প্রদীপ*', '*ভক্তি ৰত্নাকৰ*', '*নিমিনৱসিদ্ধ সংবাদ*', মাধৱদেৱৰ '*নামঘোষা*', '*জন্ম ৰহস্য*', '*ভক্তি ৰত্নাৱলী*', '*নাম মালিকা*', ভট্টদেৱৰ '*ভক্তি বিবেক*', '*কথাগীতা*', '*কথা ভাগৱত*', '*কথা ৰত্নাৱলী*', '*শৰণ মালিকা*', '*ভক্তিসাৰ*' আদিবোৰ মূল গ্রন্থ।

অংকীয়া নাট ঃ অসমত ভক্তি আন্দোলনৰ ফলস্বৰূপে অংকীয়া নাটৰ সৃষ্টি হয়। ভগৱান কৃষ্ণৰ মাহাত্ম্য প্রকাশেই আছিল এই নাটৰ প্রধান উদ্দেশ্য। অংকীয়া নাটবোৰক কেৱল মাত্র ধর্ম প্রচাৰৰ উদ্দেশ্যে ৰচিত ধর্মমূলক সাহিত্যৰ অংশীদাৰ কৰিলে ভুল কৰা হ'ব। কিয়নো যি সময়ত অসমৰ গ্রাম্যাঞ্চলৰ লোকৰ মাজত মনোৰঞ্জনৰ কোনো আহিলা নাছিল, তেনে এক সময়তেই শংকৰদেৱে অংকীয়া নাটৰ যোগেদি দৰিদ্র জনতাক মনোৰঞ্জন প্রদানৰ লগতে ভক্তি ধর্মৰ জ্ঞানো প্রদান কৰে। কেৱল সেয়াই নহয় অংকীয়া নাটৰ আৰম্ভণিৰ পৰা পৰিসমাপ্তিলৈকে যি প্রক্রিয়া পালিত হয়; সি নিঃসন্দেহে সমাজৰ বাবে সম্প্রীতিৰ এনাজৰী বুলিব লাগিব। শংকৰদেৱে সৃষ্টি কৰা নাটৰ উপৰিও মাধৱদেৱ আৰু তেওঁৰ পৰৱর্তী কেইবাগৰাকী বৈষ্ণৱ ভক্তই অংকীয়া নাট ৰচনা কৰে বুলি জানিব পাৰি। তথাপি চৰিত পুথিত পোৱা তথ্য অনুসৰি শংকৰদেৱৰ নাটকৰ সংখ্যা ছয়খন— 'পত্নী প্রসাদ', 'কালি দমন', 'কেলি গোপাল', 'ৰুক্মিণী হৰণ', 'পাৰিজাত হৰণ' আৰু 'ৰাম বিজয়'। মাধৱদেৱৰ দ্বাৰা ৰচিত পাঁচখন নাট ক্রমে— 'চোৰধৰা', 'পিম্পৰা

গুচোৱা', 'ভূমি লেটোৱা', 'ভোজন বেহাৰ', আৰু 'অর্জুন ভঞ্জন' অনন্ত কন্দলীৰ 'সীতাৰ পাতাল প্ৰৱেশ' আদি।

গীত ঃ বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ অভিন্ন অংগ এই গীতবোৰ। কেৱল মাত্ৰ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ আৰু তেওঁৰ প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱৰ দ্বাৰা ৰচিত গীতবোৰৰে এক সুকীয়া আসন আছে। এই গীতবোৰৰ লক্ষণলৈ চাই পৰৱৰ্তী সময়ত 'বৰগীত' হিচাপে নামকৰণ কৰা হয়। বৰগীতৰ উপৰিও আন এক প্ৰকাৰৰ গীত আছে যাক 'ভটিমা' বুলি কোৱা হয়। শংকৰদেৱে- 'নাট ভটিমা', 'দেৱ ভটিমা' আৰু 'ৰাজ ভটিমা' নামে তিনি প্ৰকাৰৰ ভটিমাৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল। প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱে 'গুৰু ভটিমা' বুলি আৰু এক প্ৰকাৰৰ ভটিমাৰ সংযোগ কৰি চাৰি প্ৰকাৰৰ ভটিমাৰ পৰম্পৰা সৃষ্টি কৰে।

শংকৰদেৱে ৰচনা কৰা বৰগীতসমূহৰ ভিতৰত চৌত্ৰিশটা আৰু মাধৱদেৱে ৰচনা কৰা এশ সাতাৱনটা গীতে বৰ্তমানেও অসমৰ আকাশ-বতাহত ভক্তিভাৱৰ গুঞ্জন তুলি আছে।

নাম-প্ৰসঙ্গ ঃ শঙ্কৰী যুগৰ ভক্তি সাহিত্যৰ আৰু এক অনবদ্য সংযোজন হ'ল চৈধ্য প্ৰসংগৰ উপযোগী ভক্তি সাহিত্য। যি পুথিৰ পদ আওৰাই বৈষ্ণৱ ভক্তই আৰাধ্য দেৱক শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰে। সুৰ-তাল-লয়ৰে ভক্তিৰ নিজৰা বোৱা নাম প্ৰসংগৰ পুথিৰ ভিতৰত শংকৰদেৱৰ দ্বাৰা ৰচিত '*কীৰ্ত্তন*' আৰু '*গুণমালা*'ই প্ৰধান।

চৰিত সাহিত্য ঃ চৰিত সাহিত্যৰাজিকো মধ্য যুগীয় ভক্তি সাহিত্যৰ ভিতৰুৱা কৰিব পাৰি। কিয়নো ইয়াৰ সৃষ্টিৰ আঁৰতো আছিল বৈষ্ণৱ ভক্তি-আন্দোলন। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ তিৰোধানৰ পাছত বৈষ্ণৱ ভক্তসকলে গুৰুৰ অনুপস্থিতিত গুৰুৰ জীৱন বৃত্তান্ত বৰ্ণনা গাই গাই নিজকে সান্ত্বনা প্ৰদান কৰিছিল। চৰিত পুথি অনুসৰি যি 'চৰিত তোলা' প্ৰথাৰ পৰা চৰিত সাহিত্যৰ সৃষ্টি হয়; সেই 'চৰিত তোলা' প্ৰথাৰ প্ৰৱৰ্তক মাধৱদেৱ। মাধৱদেৱৰ পিছতেই আন আন সন্ত-মহন্তসকলেও এই প্ৰথাক পৰম্পৰাগতভাৱে আগবঢ়াই নিছিল। মৌখিক ৰূপত চলা এই প্ৰথাৰ পৰাই পৰৱৰ্তী সময়ত লিখিত ৰূপত চৰিত পুথিবোৰৰ ৰচনা হয়। চৰিত পুথি ৰচোঁতাসকলক ভিতৰত ৰামচৰণ ঠাকুৰ, ভূষণ দ্বিজ, দৈতাৰি ঠাকুৰ, ৰামানন্দ দ্বিজ, ৰাম ৰায় আদিসকলৰ নাম বিশেষভাৱে জনা যায়।

এনেদৰে আলোচনা কৰিলে দেখা যায় যে মধ্যযুগত ভাৰতবর্ষৰৰ প্ৰায়বোৰ প্ৰদেশতে ভক্তি আন্দোলনৰ সূচনা হৈছিল আৰু সেই আন্দোলনৰ ভিত্তিতেই প্ৰান্তীয় ভাষাতেই একশ্ৰেণী ভক্তি সাহিত্যই গা কৰি উঠিছিল। যি সাহিত্যই সেই সময়ৰ জনসমাজতেই যে সমাদৰ লাভ কৰিছিল তেনে নহয়; বৰং মধ্য যুগৰ ভক্তি সাহিত্যই আজি একবিংশ শতিকাতো প্ৰতিখন প্ৰদেশতে এক পৰম্পৰা হিচাপে গৌৰৱ বহন কৰি আছে। ভক্তি সাহিত্য কেৱল সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীৰ এটা অধ্যায় নহয়; ই জাতীয় ঐতিহ্যৰ বাহক।

২.৮ ভক্তি সাহিত্যৰ দার্শনিক পটভূমি

সমগ্ৰ ভাৰতবর্ষ জুৰি চলা ভক্তি আন্দোলনৰ গুৰি ধৰোঁতাসকল একো গৰাকী একো পণ্ডিত-সন্ত আছিল। প্ৰতিগৰাকী সন্তই নিজা অধ্যয়ন, অভিজ্ঞাৰে নির্দিষ্ট দর্শন আগত লৈ ধর্ম

প্ৰচাৰ কৰি নিজৰ লগতে আনকো সৎ পথ দেখুৱাইছিল। মধ্য যুগৰ ভাৰতবৰ্ষৰ চৌদিশৰ পৰিৱেশ ধৰ্মৰ নামত কম পৰিমাণে হ'লেও অৰাজক হৈ পৰিছিল। তেনে পৰিৱেশ-পৰিস্থিতি নিজ নিজ প্ৰদেশত এক ঈশ্বৰৰ আৰাধনা আৰু নীতি শিক্ষাৰ যোগেদি সমাজক শৃংখলিত কৰাও ভক্তি ধৰ্মৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত দৰ্শন উদ্দেশ্য আছিল।

ভক্তি সাহিত্যৰ দাৰ্শনিক স্থিতিৰ বিষয়ে জানিবলৈ হ'লে আমি পোন প্ৰথমে ভক্তি সাহিত্যৰ মূল আধাৰ সম্পৰ্কে জানিবই লাগিব; কিয়নো সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ যিকোনো প্ৰান্ততেই ভক্তি সাহিত্যৰ ৰচকসকলে পূৰ্বৰ সংস্কৃত সাহিত্যকে মূল ভেটি হিচাপে গ্ৰহণ কৰি আগবাঢ়িছিল। সকলো সাহিত্যতে বেদান্ত দৰ্শনেই স্পষ্ট; গতিকে ভক্তি সাহিত্যৰ দাৰ্শনিক পটভূমি বিচাৰ কৰিলে বেদান্ত দৰ্শন সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা সমিচীন হ'ব।

ভাৰতীয় দৰ্শনক মূলতঃ দুই ভাগত ভগোৱা হৈছে— (ক) আস্তিক।

(খ) নাস্তিক।

ভাৰতীয় বেদৰ প্ৰামাণ্য স্বীকাৰ কৰা আৰু মানুহৰ মৃত্যুৰ পিছৰ জীৱন বিশ্বাস কৰাকে আস্তিক আৰু ইয়াৰ বিপৰীতে বেদৰ প্ৰামাণ্য আৰু মৃত্যুৰ পিছৰ জীৱন বিশ্বাস নকৰাকে নাস্তিক বোলে। আস্তিক দৰ্শনসমূহ বেদৰ কৰ্মকাণ্ড আৰু জ্ঞানকাণ্ডক অৱলম্বন কৰি গঢ়ি উঠিছে আৰু তাৰ পৰাই ক্ৰমবিকাশ ঘটিছে।

মীমাংসা, বেদান্ত, সাংখ্য যোগ, ন্যায় আৰু বৈশেষিক এই ছয় দৰ্শনকে আস্তিক দৰ্শন বোলা হয়। বেদান্ত দৰ্শন বেদৰ জ্ঞান কাণ্ডক ভিত্তি কৰি গঢ়ি উঠিছে আৰু উপনিষদৰ শিক্ষাই হৈছে ইয়াৰ বুনিয়াদ। বেদান্ত দৰ্শনৰ মূল কথাবোৰ মহৰ্ষি বেদব্যাসে '*ব্ৰহ্মসূত্ৰ*'ত বিশেষভাৱে বৰ্ণনা কৰিছে। '*ব্ৰহ্মসূত্ৰ*'ৰ মূল কথাটো টীকা ভাষ্য আৰু ব্যাখ্যাৰ যোগেদি পৰৱৰ্তী সময়ত বিভিন্নজনে জগৎ আৰু জীৱ সম্পৰ্কে এক সিদ্ধান্তত উপনীত হৈছে। ভক্তি সাহিত্যৰ অন্যতম কাণ্ডাৰী শংকৰাচাৰ্য, ৰামানুজাচাৰ্য, বল্লভাচাৰ্য আদি সকলৰ বেদান্ত দৰ্শনৰ ঈশ্বৰ পৰম ব্ৰহ্মাক বিশ্বাস কৰি ধৰ্মৰ খুটি স্থাপন কৰিছিল। শংকৰাচাৰ্য মূলত অদ্বৈতবাদী আছিল। তেওঁ ব্ৰহ্মসূত্ৰ, উপনিষদ আৰু গীতাৰ নতুন ভাষ্যও ৰচনা কৰে। আনহাতে ৰামানুজাচাৰ্য বিশিষ্টা দ্বৈতবাদৰ প্ৰৱৰ্তক। বিশিষ্টাদ্বৈতবাদৰ মতে জীৱ ব্ৰহ্মৰ প্ৰতিবিম্ব নহয় নাইবা নিত্যমুক্তও নহয়। জীৱ ব্ৰহ্মৰ অংশহে মাথোন। তেওঁৰ মতে সৎ ব্ৰহ্মৰ দ্বাৰা সৃষ্ট জগতো সত্য।

মধ্যযুগৰ ভক্তি ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰৰ বাবে সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যৰাজিত প্ৰচাৰকসকলৰ দৰ্শন স্পষ্টকৈ প্ৰকাশ পাইছিল। অদ্বৈতবাদ, বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ, দ্বৈতবাদ বা দ্বৈতাদ্বৈতবাদ দাৰ্শনিক ভিত্তি বেলেগ হ'লেও অদ্বৈতবাদ বাহিৰে তিনিওকে একীভূত কৰিব নোৱাৰা নহয়। সামান্যভাৱে অমিল থাকিলেও আটাইবোৰ বেদান্ত দৰ্শনৰ ওপৰতে প্ৰতিষ্ঠিত দৰ্শন। বেদান্ত দৰ্শনৰ সূত্ৰক দুটা মূলত ভগাব পাৰি। প্ৰথমটো হৈছে জগত আৰু ঈশ্বৰৰ মাজত কোনো পাৰ্থক্য নাৰাখি নিৰ্গুণ, নিৰাকাৰ, নিৰ্বিশেষ আৰু নিৰুপাধি ব্ৰহ্মৰ কথা চিন্তা কৰা অদ্বৈতবাদী মত আৰু দ্বিতীয়টো হৈছে জগত জীৱ আৰু ঈশ্বৰৰ মাজত পাৰ্থক্য ৰাখি সগুণ, সাকাৰ, সবিশেষ ব্ৰহ্মৰ কথা চিন্তা কৰা বিশিষ্টাদ্বৈতবাদী মত। মূলতঃ ব্ৰহ্ম নিৰ্গুণ নিৰাকাৰ হ'লেও ভক্তি বা উপাসনাৰ কাৰণে সগুণ সাকাৰ ব্ৰহ্মৰহে প্ৰয়োজন।

মধ্যযুগৰ অসমৰ ভক্তি সাহিত্যৰ দার্শনিক দিশৰ বিচাৰ কৰিলে আমি নৱ বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রচাৰক শ্রীমন্ত শংকৰদেৱৰ সাহিত্যৰাজিলৈ আঙুলিয়াব লাগিব। এই ক্ষেত্রত এটা কথা কৈ থোৱা ভাল যে শংকৰদেৱৰ কোনো নির্দিষ্ট দার্শনিক মতবাদ প্রচাৰ কৰা উদ্দেশ্য নাছিল; বৈষ্ণৱ ভক্তি ধর্ম প্রচাৰহে তেওঁৰ প্রথম আৰু প্রধান আছিল। কিন্তু ভক্তিতত্ত্বৰ লগত দার্শনিক তত্ত্বৰ ওতঃপ্রোত সম্পর্ক। ভক্তি প্রকাশক আখ্যান বা কথাৰ মাজেৰে দার্শনিক মতবাদেই প্রকাশ পায়। যিহেতু শংকৰদেৱৰ লেখনিসমূহৰ আধাৰ গ্রন্থ *ভাগৱত পুৰাণ* আৰু *ভাগৱত পুৰাণত* পৰোক্ষভাৱে অদ্বৈতবাদ প্রভাৱ স্পষ্ট। সেই দিশৰ পৰা অসমৰ বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যত অদ্বৈতবাদী দার্শনিক মতবাদৰ প্রভাৱ মন কৰিবলগীয়া। কিন্তু শংকৰদেৱ বিৰচিত '*কীর্ত্তন*'তে আমি আনবোৰ দর্শনো দেখা পাওঁ। যেনে—

অদ্বৈতবাদ ঃ

"তুমি প্রিয়তম জগতৰ ঈশ এক।
একো বস্তু নাহিকে তোমাত ব্যতিৰেক।।
তুমি কার্য্য কাৰণ সমস্ত চৰাচৰ।
সূৱর্ণ-কুণ্ডলে যেন নুহিকে অন্তৰ।।

\+ + + +

তুমিসে কেৱলে সত্য মিছা সবে আন।
জানি জ্ঞানীগণে কৰে হৃদয়ত ধ্যান।।"

(হৰমোহন— '*কীর্ত্তন-ঘোষা*')

বিশিষ্ট অদ্বৈতবাদ ঃ

"খণ্ডিবাক লাগি পৃথিৱীৰ মহাভাৰ।
দৈৱকীৰ গর্ভে আসি ভৈলা অৱতাৰ।।
দুষ্ট ৰাজাগণক মাৰিলা কৰি লীলা।
সন্তক ৰাখিলা প্রভু ধর্মক স্থাপিলা।।

(শ্রীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্রয়াণ ঃ '*কীর্ত্তন-ঘোষা*')

দ্বৈতবাদ ঃ

প্রথমে প্রণামো ব্রহ্মৰূপী সনাতন।
সর্ব্ব অৱতাৰৰ কাৰণ নাৰায়ণ।।
তযু নাভি কমলত ব্রহ্মা ভৈলা জাত।
যুগে যুগে অৱতাৰ ধৰা অসংখ্যত।।

\- - - - - - -

আদি দৈত্য হিৰণ্যকশিপু বলিয়াৰ।
নৰসিংহ ৰূপে হিয়া বিদাৰিলা তাৰ।।

\- - - - - - -

কৃষ্ণৰ ৰহস্য জন্ম শুনা সৰ্ব্বজনে।
মোক্ষ পদ সাধে তাৰ শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনে।।"

(চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰ ঃ *'কীৰ্ত্তন-ঘোষা'*)

দ্বৈতাদ্বৈতবাদ ঃ

"তোৰ যশে ব্যাপিবে জগতে।
ৰাত্রি দিনে মোক সুমৰন্তে।।
সবে কৰ্মবন্ধে হুইবা হীন।
অন্তকালে মোত যাইবা লীন।।
তোৰ মোৰ কথা যিটো নৰে।
তোক মোক সময়ত স্মৰে।।
সিয়ো জনে মোক পাইবে আসি।"

(প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ ঃ *'কীৰ্ত্তন-ঘোষা'*)

ওপৰত বেদান্ত দৰ্শনৰ বিভিন্ন সূত্ৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ প্ৰয়োজনত শংকৰদেৱৰ সাহিত্যৰ পৰা উদাহৰণ দাঙি ধৰা হৈছে। শংকৰদেৱৰ দ্বাৰা প্ৰচাৰিত ধৰ্মত নাৰায়ণ প্ৰধান আৰু তেওঁৰ অৱতাৰবোৰ উপাস্য। ভগৱানৰ নিৰাকাৰ ৰূপক তেওঁ আ�ৰধনা বা শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰিবলৈ ভক্তক উৎসাহ যোগাইছিল। এই গ্ৰন্থবোৰ দৰ্শন তেওঁ গ্ৰহণ কৰিছিল। এই দৰ্শন *বেদৰ* বুকুৰ পৰাই প্ৰৱাহিত হৈ সমস্ত মধ্যযুগৰ সাহিত্যক ছানি ধৰিছিল।



২.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়টিৰ পৰা আমি ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ বিষয়ে সবিশেষ জানিব পাৰিলো। মধ্যযুগৰ সৃষ্টি এই সাহিত্যৰাজিয়ে ভাৰতীয় সভ্যতা-সংস্কৃতি আৰু ধৰ্মৰ ভেটিৰ অবিৰত প্ৰহৰী স্বৰূপ। ইবোৰ কেৱল শব্দৰ মণি-মুকুতা নহয়; ই এটা জাতিৰ জাতীয় সত্তা।

  উক্ত অধ্যায়টোৰ অধ্যয়নৰ পৰা বেদ আৰু উপনিষদৰ যুগৰ ধৰ্মৰ স্বৰূপ সম্পৰ্কে জনাৰ লগতে বেদৰ বিষয়ে সাধাৰণ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি। বেদৰ ভাগ আৰু সেইবোৰৰ নিৰ্দিষ্ট বৈশিষ্ট্য আদিৰ বিষয়েও জনা গ'ল। ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ পটভূমি নিৰ্মাণ উপনিষদবোৰৰ ভূমিকাৰ কথাও জানিব পৰা যায়।

  ভক্তি আন্দোলনৰ প্ৰথম অধ্যায় ক'ৰ পৰা কেনেকৈ আৰম্ভ হ'ল আৰু ইয়াৰ ফলত ক'ত, কেতিয়া প্ৰথম ভক্তি-সাহিত্যৰ উদ্ভৱ হ'ল সেই বিষয়ে উক্ত অধ্যায়টিয়ে সবিশেষ জানিবলৈ দিলে।

  অধ্যায়টোৰ যোগেদি শৈৱ শক্তি, শাক্ত ভক্তি আৰু বৈষ্ণৱ ভক্তিৰ বিষয়েও জানিব পৰা গ'ল। শিৱ আৰু শক্তি সাধনা কৰা সকলৰ ধৰ্মীয় দৰ্শন আৰু উপাসনাৰ ৰীতি আদিৰ

বিষয়েও কিছু কথা জানিব পৰা গ'ল।

মধ্যযুগত গঢ়ি উঠা ভক্তি-আন্দোলনে সাহিত্যক মাধ্যম হিচাপে লৈ ধর্ম প্রচাৰ কৰি জনসাধাৰণৰ মাজলৈ ধর্মীয় চিন্তাক লৈ যোৱাই নহয়; জাতিৰ জাতীয় সত্ত্বাও অতিকৈ শক্তিশালী ৰূপত গঢ় দিছিল ইত্যাদি কথাবোৰ অধ্যয়নৰ অন্তত জানিব পৰা গ'ল।



২.১০ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্রন্থ ঃ

১। দলৈ, হৰিনাথ শর্মা (২০০৭); অসমত শক্তি-সাধনা আৰু শাক্ত সাহিত্য, নলবাৰী-অসম, পদ্মপ্রিয়া লাইব্রেৰীৰ হকে, শ্রী মীনা দেৰী।

২। গোস্বামী, উপেন্দ্র নাথ (১৯৭৫); বৈষ্ণৱ ভক্তিধাৰা আৰু সন্তকথা; গুৱাহাটী ঃ ওৰিয়েণ্টাল বুক কোম্পানী।

৩। মজুমদাৰ, বিমল (২০০৩); ভক্তি সাহিত্য; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৪। শর্মা, কুসুম চন্দ্র (২০০৪); বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদ শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ সাহিত্য আলোচনা; নলবাৰী ঃ হৈমন্তিকা।

৫। শর্মা, তীর্থনাথ (১৯৯৫); ভক্তিবাদ; গুৱাহাটী ঃ অসম প্রকাশন পৰিষদ।

৬। শাস্ত্রী, মনোৰঞ্জন (১৯৯১); অসমৰ বৈষ্ণৱ দর্শনৰ ৰূপৰেখা; গুৱাহাটী ঃ বাণীপ্রকাশ প্রাঃলিঃ।

৭। শর্মা, সতেন্দ্র নাথ (২০০৬); অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।



২.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ তামিল ভাষাতে ভক্তি সাহিত্যৰ সৃষ্টি হৈছিল.... কোনে সেই দিশত অৰিহণা যোগাইছিল.... কেনে ধৰণৰ অৰিহণা অন্যান্য সকলৰ অৱদানৰ কথা উল্লেখ।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মধ্যযুগীয় অসমৰ ধর্মীয় স্থিতি..... সেই পৰিবেশত কেনে ধৰণৰ ভক্তি সাহিত্য সৃষ্টি হৈছিল তাৰ চমু লেখ।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আলৱাৰসকলৰ চমু পৰিচয়..... উল্লেখযোগ্য আলৱাৰ কেইজনৰ নাম আৰু কৃতিৰ চমু লেখ।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ এই সংকলনখনৰ চমু পৰিচয় দি তাত সন্নিবিষ্ট বিষয়সমূহৰ কথা উল্লেখ কৰক।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিৱৰ নামসমূহৰ উল্লেখ..... শিৱ পূজাৰ মাহাত্ম্য বর্ণনা।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসমত বৈষ্ণৱ ধৰ্ম কেতিয়াৰ পৰা আৰম্ভ..... সময়ে সময়ে বৈষ্ণৱ ধৰ্মই পৰিগ্ৰহ কৰি বিভিন্ন ৰূপ..... উপাসনা পদ্ধতি ইত্যাদি।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দেৱী পূজাৰ উৎস..... দেৱীৰ বিভিন্ন ৰূপ.....যুগে যুগে দেৱী বন্দনা.....দেৱী পূজাৰ বৰ্ণনা।



২.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ দক্ষিণ ভাৰতত ভক্তি-আন্দোলন কোনে প্ৰচাৰ কৰিছিল? সেই সম্পৰ্কে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভক্তি-সাহিত্য প্ৰথম গ্ৰন্থখনৰ নাম কি? গ্ৰন্থখনৰ লগত জড়িত ধৰ্মীয় মতটো আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ বেদ কেইখন আৰু কি কি? মধ্যযুগত ভক্তি সাহিত্যৰ বিস্তাৰত বেদৰ কিবা ভূমিকা আছিলনে?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ বেদসমূহ আগত ৰচিত নে উপনিষদসমূহ আগতে ৰচিত? উপনিষদসমূহ পৰিচয় আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ অসমত নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰথমে কোনে প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল? সেই ধৰ্মমতৰ মূল লক্ষ্য কি?

প্ৰশ্ন ৬ ঃ অসমৰ শৈৱ ভক্তি আৰু শক্তি সাধনা সম্পৰ্কে প্ৰৱন্ধ যুগুত কৰক।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ অসমত থলুৱা জনজাতি সমূহৰ মাজত শৈৱ শক্তি আৰু শাক্ত ভক্তি কিদৰে প্ৰবাহিত হৈ আছে বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৮ ঃ বেদান্ত দৰ্শন কি? ইয়াৰ মূল কথাখিনি নিজৰ ভাষাত চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৩ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য

৩.২ পৰিচয়

৩.৩ ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য ঃ সাধাৰণ আলোচনা

৩.৩.১ সংস্কৃত ভক্তি সাহিত্য

৩.৩.২ তামিল ভক্তি সাহিত্য

৩.৩.৩ মধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্য

৩.৪ শাক্ত ভক্তি সাহিত্য

৩.৪.১ পদ্মা পুৰাণ

৩.৪.২ মার্কণ্ডেয় চণ্ডী

৩.৪.৩ শ্রীশ্রী চণ্ডী

৩.৫ শৈৱ ভক্তি সাহিত্য

৩.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩.৭ অধিক জানিবলৈ

৩.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

৩.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য সম্পর্কে ধাৰণা কৰিব পাৰিব।
- সংস্কৃত আৰু তামিল ভক্তি সাহিত্য বিশেষকৈ কবীৰদাস, সূৰদাস, তুলসীদাস, শংকৰদেৱ, চৈতন্যদেৱ, মাধৱদেৱ আদিৰ ভক্তি সাহিত্য সম্পর্কে ধাৰণা কৰিব পাৰিব।
- শক্তি, শৈৱ আৰু বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্য সম্পর্কে ধাৰণা কৰিব পাৰিব।

৩.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া পাঠ্যক্রমৰ ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ সম্পর্কীয় ধাৰণা প্রদান কৰিবলৈ যাওঁতে ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ সাধাৰণ পৰিচয় প্রদানৰ লগতে শৈৱ, শাক্ত আৰু বৈষ্ণৱ ভক্তি সাহিত্যৰ বিষয়ে চমু আলোচনা দাঙি ধৰা হৈছে। প্রাসঙ্গিকভাৱে মধ্যযুগৰ ভক্ত কবিসকলৰ বিষয়ে বহু আভাস দিয়া হৈছে।

৩.৩ ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্য ঃ সাধাৰণ আলোচনা

শাক্ত দর্শনৰ মতে শক্তিয়েই বিশ্বসৃষ্টিৰ মূল কাৰণ। সৃষ্টিৰ প্রতিটো অনুতেই শক্তি বিৰাজিত হৈ থাকে। শক্তিৰ ইচ্ছাতেই ভৌতিক জগতখনৰ সৃষ্টি হৈছে। এই শক্তি চিদ্রূপিনী, চৈতন্য স্বৰূপিনী।

শিৱপুৰাণৰ মতে মহাদেৱী সাক্ষ্যাৎ (পৰা) শক্তি আৰু মহাদেৱ শক্তিমান। সমস্ত জগত শক্তি আৰু শিৱৰ বিভূতি মাত্র। দৰাচলতে শিৱ আৰু পার্বতী দুয়ো জগতৰ কর্ত্রী, দুয়ো এক আৰু অভিন্ন। শিৱৰ অনুৰূপ গুণৰাজিৰে গুণান্বিতা বাবেই পৰমাপ্রকৃতি বা শক্তিক শিৱৰ সহধর্মিনী আখ্যা দিয়া হৈছে। এই শক্তিয়েই প্রয়োজনবোধে স্থূল আৰু সূক্ষ্ম ৰূপ ধাৰণ কৰি বিবিধ ৰূপত অভিব্যক্ত হয়।

শিৱ প্রাকবৈদিক দেৱতা। তেওঁৰ দুটি ৰূপ সৃষ্টি প্রতীকৰ সৈতে জড়িত-বৃষভ আৰু লিঙ্গ। বৃষভে বীর্য, শক্তি তথা যৌনশক্তিৰ প্রতীক তাৎপর্য বহন কৰিছে। বৈদিক যুগৰ পৰৱর্তী সাহিত্যতো শিৱ উপাসকৰ সৈতে সৃষ্টিৰ কথাই জড়িত হৈ থকা দেখা যায়। পুৰাণ আৰু মহাভাৰতীয় সাহিত্যতো ভক্তসকলে স্বামী লাভ, সম্পদ লাভ, সন্তান লাভ আদি উদ্দেশ্য লৈয়েই শিৱ আৰু শক্তিক উক্ত প্রতীকৰ যোগেদি উপাসনা কৰিছিল।

'লিঙ্গ' শব্দটো অষ্ট্রিক মূলীয় আৰু ই সৃষ্টি ক্রিয়াৰ সৈতে সম্পর্কিত। শিৱ আৰু শক্তি উভয়েই কৃষি আৰু সৃষ্টিৰ দেৱতা। মার্কণ্ডেয় পুৰাণত দেৱীক শাকম্ভৰী ৰূপেৰে বর্ণনা কৰা হৈছে। তেওঁ অন্নপূর্ণাও। গতিকে জীৱৰ সুখ-সমৃদ্ধিৰ কাৰণে দেৱীৰ অপাৰ মহিমাৰ অতি প্রয়োজন। শিৱ-শক্তিৰ ঘনিষ্ঠ সম্পর্কই শৈৱধর্মত লিঙ্গ উপাসনাৰ পৰিপুষ্টিত সহায় কৰে।

প্রাচীন কামৰূপত প্রায় আটাইবোৰ জনজাতিৰ মাজতেই থলুৱা ৰূপত শিৱৰ উপাসনা কৰা হৈছিল। প্রাগজ্যোতিষৰ ৰজা ভগদত্ত, শোণিতপুৰৰ নৃপতি বাণ ৰজা শিৱ উপাসক আছিল। প্রাচীন অসমৰ তাম্রশাসনসমূহত বর্মন, শালস্তম্ভ, পাল প্রভৃতি ৰাজবংশৰ ৰজাসকলে শিৱ-উপাসনা কৰাৰ আভাস পোৱা যায়। পুৰণি কামৰূপত সাধাৰণতে লিঙ্গ ৰূপত শিৱৰ উপাসনা কৰা হৈছিল। শিৱলিঙ্গৰ বাহিৰেও ঈশান বা ঈশানেশ্বৰ, মহেশ বা মহেশ্বৰ লকুলীশ, নটৰাজ, ভৈৰৱ, উমা-মহেশ্বৰ আৰু হৰিহৰ ইত্যাদি ৰূপত শিৱক পূজা কৰা হৈছিল। পুৰণি কামৰূপ শিৱৰ সিদ্ধক্ষেত্র ৰূপে প্রসিদ্ধ। নৰকাসুৰে প্রাগজ্যোতিষৰ ৰাজপাট আৰোহণ কৰাৰ আগৰে পৰা এই ৰাজ্য শিৱৰ লীলাভূমি আছিল বুলি *কালিকাপুৰাণত* উল্লেখ কৰা হৈছে। সেইবাবেই কামৰূপত দেৱী থানৰ তুলনাত শিৱৰ উপাসনা স্থল অধিক। *যোগিনীতন্ত্রতো* বিভিন্ন শিৱস্থানৰ বর্ণনা পোৱা যায়। শৈৱধর্মৰ দৰেই অসমৰ শাক্তধর্মৰ ঐতিহ্যও অতি প্রাচীন। মাতৃ উপাসক অষ্ট্রিক জাতিৰ সংস্কৃতিৰ প্রভাৱে মাতৃতন্ত্র অথবা মাতৃ উপাসনাৰ ভেটি-নির্মাণ কৰিছিল বুলি ভবাৰ থল যথেষ্ট। অসমৰ জনজাতীয় সমাজত বিশেষকৈ কছাৰী, জয়ন্তীয়া, আহোম, চুটীয়া আদি জনগোষ্ঠীৰ মাজত লোকাচাৰ মতে নানা ৰূপত শক্তিপূজা কৰা হৈছিল। শঙ্কৰদেৱৰ উপৰিপুৰুষসকলো এসময়ত শাক্ত আছিল। পুৰণি অসমৰ শক্তি পীঠসমূহত বলি বিধান দি পূজা কৰা হৈছিল। কামাখ্যাৰ ভৈৰৱী মন্দিৰ আৰু কেচাইখাতীৰ আগত মানুহো বলি দিয়া হৈছিল। দেওশালসমূহত হাঁহ, পাৰ, ছাগলী, ম'হ আদি বলি দিয়া হৈছিল। শদিয়াৰ তাম্রেশ্বৰী মন্দিৰ, মালিনী থান, ফুলবাৰী, নীলাচলৰ কামাখ্যা, শিলঘাটৰ কামাখ্যা, নুমলিগড় আদিত অতি প্রাচীন কালৰে পৰাই শক্তিৰ পূজা কৰা হৈছিল।

শিৱসিংহৰ দিনত ৰজাই পৰ্বতীয়া গোঁসাইৰ দীক্ষা লৈ শাক্ত ধৰ্ম গ্ৰহণ কৰাৰ ফলত শাক্ত আৰু বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ শীতল সংঘৰ্ষ হ'বলৈ ধৰে। পৰ্বতীয়া গোঁসাইৰ আগমনে অসমৰ শক্তি উপাসনা পদ্ধতিলৈ পৰিবৰ্তনৰ জোৱাৰ আনে। পুৰণি অসমৰ দেৱী স্থানসমূহত পূৰ্বতে অনাৰ্য পদ্ধতিৰে পূজা চলিছিল।

আহোম ৰজাসকলৰ ভিতৰত প্ৰতাপসিংহই মাটিৰ প্ৰতিমা সজাই-দুৰ্গাপূজা কৰে। মাতৃপূজা বা শক্তিপূজা উৰ্বৰা বিশ্বাসৰ প্ৰতীক আৰু ইয়াৰ সৈতে কৃষিৰ সম্পৰ্ক আছে। উমা, পাৰ্বতী আৰু দুৰ্গাই ভাৰতীয় সংস্কৃতিত মাতৃপূজাৰ সৰ্বোৎকৃষ্ট নিদৰ্শন হিচাপে প্ৰাধান্য লাভ কৰিছে। শক্তি নানান নামত আৰু ৰূপত পূজিতা।

অসমত বৈষ্ণৱ আদৰ্শও অতি প্ৰাচীন। তান্ত্ৰিক পূজা-পদ্ধতিতো বাসুদেৱ নাৰায়ণৰ উল্লেখ পোৱা যায়। বিষ্ণু বৈদিক দেৱতা। বেদত তেওঁ সূৰ্যৰে এক অভিব্যক্তি। এই বিষ্ণুৱেই কালক্ৰমত সাত্বতসকলৰ বাসুদেৱ, পঞ্চৰাত্ৰসকলৰ নাৰায়ণ, আভীৰসকলৰ গোপাল কৃষ্ণৰ লগত অভেদ হৈ শ্ৰেষ্ঠ দেৱতা ৰূপে থিয় দিছে।

প্ৰাকশংকৰী যুগৰ ভালেমান স্থাপত্য ভাস্কৰ্যত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ অৱস্থিতিৰ প্ৰমাণ পোৱা গৈছে। উত্তৰ গুৱাহাটীৰ অশ্বাক্লান্তৰ অনন্তশায়ী বিষ্ণু, বৰপেটাৰ চতুৰ্ভুজ বিষ্ণু মূৰ্ত্তিৰ ভাস্কৰ্য ওখ খাপৰ। তদুপৰি হয়গ্ৰীৱ বিষ্ণু আৰু বাসুদেৱক তান্ত্ৰিক পদ্ধতিৰে পূজা কৰা হৈছিল। *কালিকাপুৰাণ, যোগিনীতন্ত্ৰত* উক্ত বাসুদেৱ আৰু হয়গ্ৰীৱ বিষ্ণু উপাসনাৰ তান্ত্ৰিক পদ্ধতিৰ উল্লেখ আছে।

অসমৰ ধৰ্মীয় ঐতিহ্যত মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ ভূমিকা গুৰুত্বপূৰ্ণ। তেওঁ জাতিভেদ, বৰ্ণবৈষম্য দূৰ কৰি এখন সমতাপূৰ্ণ সমাজ গঠনৰ পোষকতা কৰিছিল। মহাপুৰুষীয়া ধৰ্মৰ মূল চাৰিবস্তু হৈছে নাম, দেৱ, গুৰু আৰু ভকত। শংকৰদেৱে জাতিভেদ অস্বীকাৰ কৰি ভোট, যৱন, গাৰো, মিৰি সকলোকে ভক্তিধৰ্মত স্থান দিছিল। তেওঁ নাট, গীত, ভাওনা আদিৰ মাধ্যমেৰে জাতি-ধৰ্ম-বৰ্ণ-সম্প্ৰদায় নিৰ্বিশেষে সকলোকে বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ডোলেৰে বান্ধি ৰাখিছিল।

৩.৩.১ সংস্কৃত ভক্তি-সাহিত্য

বৈদিক যুগত যাগ-যজ্ঞৰ মাধ্যমেদি ধৰ্মীয় কাৰ্য সম্পাদন কৰা হৈছিল। বৈদিক যুগৰ পৰৱৰ্তী কালত সৃষ্টি হোৱা বিবিধ পু�ৰাণ-উপনিষদ আদিত জীৱাত্মা, পৰমাত্মা, মুক্তি আদি সম্পৰ্কীয় আলোচনাৰ আভাস পোৱা যায়। বৈদিক উপাসনা পদ্ধতি আছিল মূলতঃ ধ্যানযোগ কেন্দ্ৰিক।

ভাৰতীয় সনাতন ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ ইতিহাস অতি প্ৰাচীন। ব্ৰাহ্মণ যুগৰ পৰা ধৰ্মৰ যোগেদি জনগণৰ মাজত সমন্বয়ৰ ভাবধাৰা বৃদ্ধিৰ কাৰণে প্ৰয়াস কৰা হৈছিল। ভাৰতীয় দৰ্শনৰ ঘাই উপজীব্য হ'ল উপনিষদ। ইয়াক আধাৰ হিচাপে লৈয়েই বেদান্ত দৰ্শনে বিকাশ লাভ কৰিছে। কিন্তু উপনিষদসমূহৰ মাজতো চিন্তাৰ ঐক্য দেখা নাযায়। বাদৰায়ণ ঋষিয়ে উপনিষদসমূহৰ ভাবধাৰাৰ মাজত সমন্বয় স্থাপনৰ কাৰণে ব্ৰহ্মসূত্ৰ ৰচনা কৰে আৰু তাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই শঙ্কৰাচাৰ্যই বেদান্তৰ শাৰীৰিক ভাষ্য লিখে।

ৰামায়ণ, মহাভাৰত, পু�ৰাণ, সাহিত্য-ইত্যাদিত ৰামকথা আৰু কৃষ্ণকথাৰ বৰ্ণনা

পোৱা যায়। *বিষ্ণুপুৰাণ, ভাগৱত পুৰাণ, বায়ু পুৰাণ, কূৰ্ম পুৰাণ, বৰাহ পুৰাণ, অগ্নি পুৰাণ, ব্ৰহ্মপুৰাণ, গৰুড় পুৰাণ, স্কন্ধ পুৰাণ, পদ্মপুৰাণ* আৰু *ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণ* ইত্যাদিত ৰামকথাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। যেতিয়াই কৰ্ম আৰু জ্ঞানৰ পৰিবৰ্তে ভক্তিৰ বিকাশ সাধিত হয় তেতিয়া বিষ্ণুৰ অৱতাৰ ৰূপত ৰামচন্দ্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠা সম্ভৱ হৈ উঠে।

মহাভাৰতৰ পৰৱৰ্তী কালত কৃষ্ণই বিষ্ণু-নাৰায়ণ, পৰম ব্ৰহ্ম আদি ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰে। গীতাৰ আধাৰত কৃষ্ণ চৰিত্ৰৰ বিশ্লেষণ কৰিলে দেখা যায় যে তেওঁ এক দাৰ্শনিক ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী আছিল আৰু বেদ-বেদান্তৰ জ্ঞাতা স্বৰূপে পৰম দেৱত্বৰ পৰিচায়ক আছিল। পুৰাণসমূহৰ ভিতৰত *ভাগৱত পুৰাণত* কৃষ্ণৰ অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। পুৰাণৰ মতে কৃষ্ণ যোগেশ্বৰ, সচ্চিদানন্দ। *ভাগৱত পুৰাণ, হৰিবংশ, বিষ্ণু পুৰাণ, পদ্মপুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণ* আদিত শ্ৰীকৃষ্ণৰ মাহাত্ম্য বৰ্ণিত হৈছে। পুৰাণসমূহত কৃষ্ণৰ মাধুৰ্যময় আৰু ঐশ্বৰ্যময় দুয়োটা ৰূপৰে পৰিচয় পোৱা যায়।

সংস্কৃত কবি অশ্বঘোষৰ *ব্ৰহ্মচৰিতত* প্ৰথমে শ্ৰী কৃষ্ণলীলাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। সংস্কৃত কাব্যশাস্ত্ৰৰ প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থ ধন্যালোকৰ এটি শ্লোকতো কৃষ্ণৰ উল্লেখ পোৱা যায়। ইয়াৰ বাহিৰেও *'নাট্য দৰ্পন', 'অলংকাৰ কৌস্তুভ', 'কন্দৰ্পমঞ্জৰী', 'কৃষ্ণকৰ্ণামৃত', শ্ৰীশ্ৰীকৃষ্ণলীলামৃত* ইত্যাদি সংস্কৃত গ্ৰন্থত শ্ৰীকৃষ্ণৰ চৰিত্ৰ বৰ্ণিত হৈছে। জয়দেৱৰ *'গীত গোৰিন্দ' শ্ৰীকৃষ্ণৰ লীলা* সম্পৰ্কীয় এখনি প্ৰসিদ্ধ গ্ৰন্থ।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যত শিৰৰ স্থান কি? (১০০ শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৩.৩.২ তামিল ভক্তি-সাহিত্য

ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ প্ৰথম শুভাৰম্ভ ঘটে তামিল দেশত।

'ভক্তি দ্ৰাবিড় উপজৈ লায়া ৰামানন্দ।
পৰগট কিয়া কবীৰনে সপ্তদ্বীপ নৱখণ্ড।।'

তামিল দেশৰ পৰাহে পৰৱৰ্তী কালত ভক্তিধৰ্মই সমগ্ৰ ভাৰত বিয়পি পৰে। তামিল সাহিত্যৰ ইতিহাসৰ প্ৰথম কালছোৱাতে প্ৰসিদ্ধ বৈষ্ণৱ কবি আলৱাৰ আৰু শৈৱভক্ত কবি নায়নমাৰসকলৰ আবিৰ্ভাৱ হয় আৰু তেওঁলোকে ভক্তি সাহিত্যলৈ যথেষ্ট বৰঙণি যোগায়। সেইবাবেই খৃষ্টীয় ষষ্ঠ শতিকাৰ পৰা নৱম শতিকালৈ এই কালছোৱাক তামিল সাহিত্যৰ ভক্তিকাল আখ্যা দিছে। তামিল আলৱাৰসকলে বেদ, উপনিষদ আৰু গীতাৰ ভাবধাৰাকে তামিল ভাষাত প্ৰচাৰ কৰিছিল যদিও গীতাত বৰ্ণনা কৰা তিনিবিধ মুক্তিমাৰ্গৰ

ভিতৰত ভক্তিমার্গকহে অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে।

আলৱাৰসকলৰ মতে বিষ্ণুৱেই একমাত্র শ্রেষ্ঠ দেৱতা। সেয়ে তেওঁলোকে বহু দেৱতাৰ মাজত একমাত্র এজন দেৱতাক প্রতিষ্ঠা কৰি ভক্ত আৰু ভগৱানৰ মাজত মধুৰ সম্পর্ক স্থাপনৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। পৰৱর্তী বৈষ্ণৱ সংস্কাৰকসকল তামিল আলৱাৰসকলৰ একেশ্বৰবাদৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। 'নালৱিৰ দিব্যপ্রৱন্ধম'ক ভাৰতীয় ভক্তি-আন্দোলনৰ আদিগ্রন্থ আখ্যা দিব পাৰি।

আলৱাৰসকলৰ আন্দোলনকে নৱ-বৈষ্ণৱ ভক্তি-আন্দোলন আখ্যা দিব পাৰি। কিয়নো তাৰ আগলৈকে বৈষ্ণৱ ধর্ম মন্দিৰ-কেন্দ্রিক আছিল লগতে ভগৱানৰ পূজাৰ অধিকাৰ কেৱল উচ্চবর্ণৰ বাবেহে মুক্ত আছিল। আলৱাৰসকলে জাতি-ভেদৰ প্রাচীৰ আঁতৰাই ভক্তি-আন্দোলনৰ সূত্রপাত ঘটায়।

৩.৩.৩ মধ্যযুগীয় ভক্তি-সাহিত্য

শঙ্কৰাচার্যই অদ্বৈতবাদী দর্শনেৰে বৈষ্ণৱ ভক্তি আন্দোলনক সুকীয়া মর্যাদা প্রদান কৰে। পৰৱর্তী কালত ৰামানুজে শঙ্কৰাচার্যৰ অদ্বৈত আৰু মায়াবাদক স্বীকাৰ কৰি ভগৱানৰ প্রয়োজনীয়তাৰ বাণী জনগণৰ মাজত প্রচাৰ কৰে। ৰামানুজৰ পাছতেই মহাৰাষ্ট্রত জ্ঞানেশ্বৰ আৰু পৰৱর্তী কালত ৰামানন্দই ভক্তিধর্মৰ গুৰি বঠা ধৰি ভক্তিধর্মৰ সোঁত সমগ্র ভাৰতত বিয়পাই দিয়ে। উত্তৰ ভাৰতত বল্লভাচার্য, ধর্মদাস, মলুকাচার্য, দাদু দয়াল, কবীৰদাস, সূৰদাস, তুলসীদাস, মীৰাবাঈ আদিয়ে ৰামভক্তি আৰু কৃষ্ণভক্তিৰ মাধ্যমেদি ভক্তিধর্মক জনপ্রিয় কৰি তোলে।

মায়া বা অবিদ্যাই আত্মজ্ঞানৰ প্রতিবন্ধক। সেয়ে ব্রহ্ম বা পৰমাত্মাৰ উপলব্ধি নহয়। মায়া বা অবিদ্যাই অসৎ জগতখনো সৎৰূপে প্রতিভাত কৰায়। ভাৰতীয় বৈষ্ণৱ আচার্যসকল অদ্বৈতবাদী নহ'লেও শঙ্কৰাচার্যৰ প্রভাৱৰ পৰা তেওঁলোক মুক্ত নহয়। সেয়ে মহাপুৰুষৰ লেখনিত মায়াবাদ, অদ্বৈতবাদ আদিৰ সঘন উল্লেখ পোৱা যায়। অৱশ্যে তেওঁলোক শংকৰাচার্যৰ অদ্বৈতবাদতকৈ শ্রীধৰ স্বামীৰ টীকাৰ দ্বাৰাহে অধিকভাবে প্রভাৱিত হৈছে।

উত্তৰ ভাৰতৰ কবীৰদাস, সূৰদাস আৰু তুলসীদাসৰ দৰেই অসমতো শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ, হৰিদেৱ, দামোদৰদেৱ, অনিৰুদ্ধদেৱ আদিয়ে বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ উদ্দেশ্য আগত ৰাখি ভালেমান গীত-পদ ৰচনা কৰে। কবীৰদাসৰ দোহা, সূৰদাসৰ *সূৰসাগৰ*, তুলসীদাসৰ *ৰামচৰিত মানস* শঙ্কৰদেৱৰ *কীর্তনঘোষা*, *দশমস্কন্ধ ভাগৱত*, *ভক্তি-ৰত্নাকৰ*, *ভক্তি-প্রদীপ*, মাধৱদেৱৰ *নামঘোষা*, *ভক্তি-ৰত্নাৱলী*, *ৰাজসূয় কাব্য* আদিৰ লগতে ৰৰগীতসমূহ ভক্তি সাহিত্যৰ উল্লেখযোগ্য সমল। হৰিদেৱ আৰু দামোদৰদেৱেও ভক্তিগীত-পদ আদি ৰচনাৰ যোগেদি ভক্তিধর্মৰ প্রচাৰ আৰু প্রসাৰত উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল। গোপালদেৱৰ নাট, গীত আৰু তেওঁৰ শিষ্য অনিৰুদ্ধদেৱ, যদুমণি আদিৰ

গীত-পদ আদিয়ে মধ্যযুগৰ ভক্তি সাহিত্যক সমৃদ্ধ কৰিছিল। কবীৰদাস, তুলসীদাস আদিয়ে ৰামভক্তি ধাৰাৰ সমৃদ্ধিত বিশেষ অৰিহণা যোগাইছিল। ভাৰতীয় ৰামায়ণী সাহিত্যৰ সম্প্রসাৰণত তুলসীদাসৰ ৰামচৰিত মানসৰ গুৰুত্ব সর্বাধিক।

প্রচাৰেই শংকৰদেৱৰ ৰচনাৰ মূল প্রেৰণা আছিল। সেয়ে ৰচনাৰ বিভিন্ন স্থানত মূলৰ পৰা ফালৰি কাটি জনসাধাৰণৰ মনত ভগৱানৰ প্রতি ধাউতি আনিবৰ কাৰণে কৃষ্ণভক্তি প্রধান অংশবোৰ তেওঁ বহলাই বর্ণনা কৰিছিল আৰু ভক্তিধর্ম প্রচাৰত সহায়ক নোহোৱা অংশবোৰ চমুৱাই বর্ণনা কৰিছিল। এইবোৰে অসমীয়া জাতিৰ ধর্মীয়, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক দিশত যথেষ্ট অৰিহণা যোগোৱা বুলি ক'ব পাৰি।

কবীৰদাস ঃ কবীৰদাস সন্তকাব্য ধাৰাৰ অন্তর্গত বিখ্যাত কবি, চিন্তাবিদ, দার্শনিক আৰু সমাজ সংস্কাৰক। তেওঁ মধ্যযুগৰ ভাৰতবাসীৰ মাজত ভক্তিধর্ম প্রচাৰৰ যোগেদি ধর্মীয় আৰু সামাজিক দিশত বৈপ্লৱিক পৰিবর্তনৰ সূচনা কৰিছিল। কবীৰৰ বাণীসমূহ অপূর্ব সাহিত্যিক ৰসেৰে সমৃদ্ধ। তেওঁ হিন্দু আৰু ইছলাম ধর্মৰ মাজত সমন্বয় স্থাপনৰ লগতে একেশ্বৰবাদত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

কবীৰদাসৰ বাণীসমূহ *বীজকত* সংকলিত হৈছে। তেওঁ মায়াক আদ্যাশক্তি আখ্যা দিছে। তেওঁৰ মতে মায়া ৰামৰেই শক্তি— 'তু মায়া ৰঘুনাথ কী খেলন চলী অহেড়ৈ।'

তেওঁৰ মতে মায়াৰ কার্য হৈছে সত্য তথা একত্বক ঢাকি ৰাখি বহুত্বক প্রতীত কৰোৱা, জীৱক মোহিত কৰি বিষয়াসক্ত কৰা আৰু ইন্দ্রিয় সুখৰ বাবে তৃষ্ণা জাগ্রত কৰোৱা। মায়াৰ বিচিত্র মোহিনী শক্তিৰ বাবেই মায়াক বৰ মধুৰ যেন লাগে। মানৱ শৰীৰৰ পতন হ'লেও মায়াৰ পৰা মুক্তি লাভ সম্ভৱ নহয়। তেওঁ জ্ঞান, যোগ আৰু প্রেমৰ অপূর্ব সমন্বয় সাধন কৰিছে যদিও তেওঁৰ চিন্তাধাৰাত প্রেমৰ অধিক প্রাধান্য লক্ষ্য কৰা যায়।

কবীৰৰ মতে ৰামৰ প্রেম অদ্ভুত ৰসায়ন। এই ৰস অতি মধুৰ যদিও ইয়াক পান কৰাটো অতি দুর্লভ। কোনোবাই যদি ভদৱৎ প্রেমৰ মহিমা পান কৰিছে, তেতিয়া তেওঁৰ নিচা আৰু কেতিয়াও নপলায়। ভগৱৎ প্রেমে মানৱ মনত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰা অহংভাবৰ পৰিসমাপ্তি ঘটাই প্রেমময় ঈশ্বৰৰ উপলব্ধিত সহায় কৰে।



জানি থোৱা ভাল

কবীৰদাস নিৰক্ষৰ আছিল। তেওঁৰ বাণীসমূহ ভক্তসকলে লিপিবদ্ধ কৰিছিল। 'বীজক'ত তেওঁৰ বাণীসমূহ সন্নিবিষ্ট হৈছে। সাখী, সৱদ আৰু কইমনী তেওঁৰ ৰচনাৰ সংকলন।

সূৰদাস ঃ হিন্দী সাহিত্যত কৃষ্ণভক্তি ধাৰাটোক সর্বতোপ্রকাৰে প্রবাহিত কৰা কবিসকলৰ ভিতৰত সূৰদাসৰ নামটো শ্রদ্ধাৰে উল্লেখ কৰিব লাগিব। সূৰদাসে সৰুতে

সঙ্গীত বিদ্যা আহৰণ কৰি ভক্তসকলৰ ওপৰত গভীৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। বল্লভাচাৰ্যৰ সান্নিধ্যলৈ অহাৰ পিছত তেওঁ সখ্য, বাৎসল্য আৰু মধুৰ ভাবৰ গীত ৰচনাত মনোনিবেশ কৰে। তেওঁৰ নামত কেইবাখনো গ্ৰন্থ পোৱা গৈছে। তাৰ ভিতৰত *সূৰ সাগৰ, সূৰ সাৰাৱলী, সাহিত্য লহৰী, সূৰ পাঁচিশী, সূৰ ৰামায়ণ, সূৰসাঠী, ৰাধা ৰসকেলি* আদি বিশেষভাবে উল্লেখযোগ্য।



জানি থোৱা ভাল

ভাৰতীয় কৃষ্ণভক্ত কবিসকলৰ ভিতৰত সূৰদাস অন্যতম। সমালোচকসকলে 'সূৰ সূৰ, তুলসী শশী'— অৰ্থাৎ সূৰদাসক সূৰ্যৰ সৈতে আৰু তুলসীদাসক চন্দ্ৰৰ সৈতে তুলনা কৰিছে।

সূৰদাসৰ কাব্য কৃষ্ণভক্তিপ্ৰধান। সূৰ সাগৰত ৰাধা-কৃষ্ণৰ অনেক লীলাৰ মনোৰম বৰ্ণনা পোৱা যায়। ভাগৱত পুৰাণৰ অনুকৰণত দ্বাদশ স্কন্ধত সমাপ্ত হ'লেও সূৰদাসৰ সূৰ-সাগৰত কবিৰ মৌলিকতা বিদ্যমান। এইখনি গ্ৰন্থত কবিয়ে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ শৈশৱ আৰু কৈশোৰৰ বিবিধ লীলাৰ আনুভূতিক চিত্ৰ অঙ্কন কৰিছে। তেওঁৰ কাব্যত শ্ৰীকৃষ্ণৰ বাল্যলীলাৰ লগতে মাতৃ আৰু পুত্ৰৰ মাজৰ মধুৰ সম্পৰ্কৰ চিত্ৰ অঙ্কন কৰা হৈছে। ভক্তিৰ লগে লগে শৃঙ্গাৰৰ বৰ্ণনাতো কবিয়ে অসাধাৰণ দক্ষতা প্ৰদৰ্শন কৰিছে। প্ৰবাসজনিত বিৰহ প্ৰসঙ্গত *'ভ্ৰমৰ গীত'* সূৰকাব্যৰ উল্লেখযোগ্য নিদৰ্শন। ইয়াত আধ্যাত্মিকতাৰ লগতে কাব্যিকতাও বিদ্যমান।

সূৰদাসে পুষ্টিমাৰ্গীয় ভক্তি পদ্ধতি অনুসৰণ কৰিছিল। ভগৱৎ কৃপা লাভৰ কাৰণে সূৰদাসৰ ভক্তি পদ্ধতিত অনুগ্ৰহৰ প্ৰাধান্য অধিক।

মীৰাবাঈ ঃ মীৰাবাঈ এগৰাকী আগশাৰীৰ গীতিকাৰ আৰু কবি আছিল। তেওঁ আছিল চিতোৰৰ ৰাজ পৰিয়ালৰ সদস্যা। বিবাহৰ পিছত পতি-বিয়োগ ঘটাত একান্ত কৃষ্ণভক্ত কবিগৰাকীয়ে 'গিৰিধৰ গোপাল'ক পতি ৰূপে ঘোষণা কৰি কৃষ্ণৰ গীত গাই ধৰ্মীয় জীৱন যাপন কৰিছিল। ৰাজ পৰিয়ালৰ বাধা সত্ত্বেও তেওঁ সেই বাধা অতিক্ৰম কৰি সাধাৰণ জীৱন যাপন কৰিছিল। তেওঁৰ গীতত ভক্তিভাবৰ আকুলতা, গভীৰতা আৰু ঐকান্তিক নিষ্ঠাৰ পৰিচয় পোৱা যায়। মধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্যৰ কৃষ্ণভক্তি ধাৰাটোক সমৃদ্ধ কৰাত মীৰাবাঈৰ ভজনসমূহৰ গুৰুত্ব সৰ্বাধিক। এইবোৰ অতি জনপ্ৰিয় আছিল আৰু বৰ্তমানো তাৰ জনপ্ৰিয়তা হ্ৰাস পোৱা নাই।

তুলসীদাস ঃ হিন্দী সাহিত্যৰ উল্লেখযোগ্য ৰামভক্ত কবি তুলসীদাসৰ 'ৰামচৰিত মানস'ৰ আগতে বিষ্ণুদাস, ঈশ্বৰদাস প্ৰভৃতি কবিয়ে কেইবাখনো গুৰুত্বপূৰ্ণ কাব্য ৰচনা কৰে। হিন্দী ৰামকাব্য পৰম্পৰাৰ বিকাশত স্বামী ৰামানন্দৰ ৰামায়ত সম্প্ৰদায়ৰ গুৰুত্ব অনস্বীকাৰ্য। *'ৰামৰক্ষাস্তোত্ৰ'* ৰামানন্দৰ উল্লেখযোগ্য ৰচনা। এই পৰম্পৰাৰে আন

এগৰাকী উল্লেখযোগ্য কবি হ'ল অগ্রদাস, যি ধ্যানমঞ্জৰী, ৰামভঞ্জন মঞ্জৰী আৰু পদাৱলী ৰচনা কৰিছিল।

তুলসীদাসৰ জন্ম হয় ৰাজাপুৰত। জনশ্রুতি অনুসৰি তুলসীদাসৰ পিতৃৰ নাম আছিল আত্মাৰাম ডুবে আৰু মাতৃৰ নাম আছিল হুসলী। আচার্য ৰামচন্দ্র শুক্লই তেওঁক সৰযুপাৰীণ ব্রাহ্মণ বুলিছে। তুলসীদাসে নৰহৰিদাসৰ তত্ত্বাৱধানত জ্ঞান ভক্তিৰ শিক্ষা লাভ কৰি দীনবন্ধু পাঠকৰ কন্যা ৰত্নাৱলীৰ সৈতে বিবাহ পাশত আবদ্ধ হয়। পত্নীৰ দ্বাৰা ৰ্ভৎসনাৰ সন্মুখীন হৈ তেওঁ পার্থিৱ প্রেমৰ পৰিৱর্তে ভগৱৎ প্রেমৰ প্রতি গভীৰভাবে আকর্ষিত হৈ পৰে।

আচার্য ৰামচন্দ্র শুক্লই তুলসীদাসৰ মুঠ বাৰখন গ্রন্থৰ নাম উল্লেখ কৰিছে। তাৰ ভিতৰত *দোহাৱলী, কবিতাৱলী, ৰামায়ণ, গীতাৱলী, ৰামচৰিত মানস, ৰামজ্ঞা প্রশ্নাৱলী, বিনয়পত্রিকা, ৰামললানহছু পার্বতীমঙ্গল, জানকীমঙ্গল, ৰৰবৈ ৰামায়ণ, বৈৰাগ্য সন্দিপনী আৰু কৃষ্ণগীতাৱলী* উল্লেখযোগ্য। তুলসীদাসৰ ৰচনাত তাৰ বৈচিত্র দেখিবলৈ পোৱা যায়। ৰামচৰিতমানসত তুলসীদাসে ৰাম আৰু শিৱক পৰস্পৰৰ প্রতি ভক্ত ৰূপত অংকিত কৰিৰ শৈৱ আৰু বৈষ্ণৱ সম্প্রদায়ৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰিছিল। তেওঁৰ কাব্যত কবিয়ে ৰামচন্দ্রক ভগৱানৰ মানৱ অৱতাৰ ৰূপত প্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ যত্ন কৰিছে। তেওঁৰ ৰচনাত কোনো কোনো ক্ষেত্রত ৰামক বিষ্ণুতকৈয়ো শ্রেষ্ঠ দেৱতা হিচাপে দেখুওৱা হৈছে। এগৰাকী ভক্তকবি হিচাপে কবিয়ে ৰামচৰিত মানসত ৰামচন্দ্রক এগৰাকী মুখ্য দেৱতা হিচাপে প্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ প্রয়াস কৰাটো স্বাভাৱিক। ৰামচৰিত মানসত কবিগৰাকীৰ সমন্বয়ৰ অবিৰত প্রয়াস লক্ষ্য কৰা যায়। ৰামচন্দ্রৰ জীৱনৰ কার্যাৱলীৰ সৈতে আধ্যাত্মিক গুণাৱলীৰ সংযোগে গ্রন্থখনিৰ জনপ্রিয়তা বৃদ্ধিত সহায় কৰিছে।

শঙ্কৰদেৱ ঃ অসমৰ ধর্ম, সমাজ আৰু সংস্কৃতিৰ লগতে সাহিত্যলৈ বিশিষ্ট ৰৱঙণি আগবঢ়াই মধ্যযুগৰ অসমীয়া সমাজখনত বিশেষ ধর্মীয় পুনৰজাগৰণৰ সূচনা কৰোঁতা মহাপুৰুষ এগৰাকী আছিল শ্রীমন্ত শঙ্কৰদেৱ। তেওঁৰ পূর্বপুৰুষ চণ্ডীবৰ গৌড়দেশৰ পৰা কামৰূপলৈ প্রব্রজিত হৈছিল।

শঙ্কৰদেৱৰ পিতৃ কুসুম্বৰ ভূঞাৰ দুগৰাকী পত্নী আছিল সত্যসন্ধ্যা আৰু অনুধৃতি। গোপেশ্বৰ শিৱক সন্তুষ্ট কৰি পুত্র লাভ কৰা বাবে কুসুম্বৰে পুতেকৰ নাম ৰাখিছিল শঙ্কৰ। সন্তৰাম দৈৱজ্ঞই জাতকৰ কোষ্ঠী গণনা কৰি তেওঁৰ নাম ৰাখিলে গঙ্গাধৰ (গুপ্ত নাম) আৰু শঙ্কৰ (প্রকাশ্য নাম)। শঙ্কৰদেৱৰ জন্মৰ কিছুদিন পিছত অনুধৃতিৰ এটি পুত্রসন্তান জন্ম হয় আৰু তেওঁৰ নাম ৰখা হয় বনগঞা।

সৰুতে পিতৃ বিয়োগ ঘটাত বুঢ়ীমাক খেৰসূতীয়ে শংকৰদেৱক লালন পালন কৰাৰ বাবে বুঢ়ীমাক খেৰসুতীৰ প্রভাৱ তেওঁৰ ওপৰত যথেষ্ট পৰিমাণে পৰে। খেল-ধেমালিৰ মাজতে শঙ্কৰদেৱে বাৰ বছৰ পাৰ কৰাৰ পিছত বুঢ়ীমাকে তেওঁক মহেন্দ্র কন্দলীৰ টোলত নামভর্ত্তি কৰি দিলে আৰু শুভদিন চাই তেওঁৰ বিদ্যাৰম্ভ কৰা হয়। অতি কম দিনৰ ভিতৰতে শঙ্কৰদেৱে চাৰিবেদ, চৈধ্য শাস্ত্র, ওঠৰ পুৰাণ, সংহিতা, ব্যাকৰণ, কাব্য, ৰামায়ণ, মহাভাৰত, কোটিল্যৰ অর্থশাস্ত্র আদিৰ জ্ঞান আয়ত্ব কৰে।

বৰ্ণমালা শিকিয়েই শঙ্কৰদেৱে 'কৰতল কমল' শীৰ্ষক কবিতা লিখাত গুৰু অতিশয় মোহিত হৈ তেওঁৰ নামৰ পিছত দেৱ শব্দটো সংযোগ কৰে।

ডাঙৰ হৈ শঙ্কৰদেৱে সামাজিক আৰু আধ্যাত্মিক উভয় দিশতে নেতৃত্ব প্ৰদান কৰিছিল। ১৪৮১ খ্ৰী.ত প্ৰায় ৩২ বছৰ বয়সত শংকৰদেৱ প্ৰথম বাৰৰ বাবে তীৰ্থ ভ্ৰমণলৈ যায়। তাৰ পিছতেই তেওঁ নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰৰ আৰু প্ৰসাৰত একাণপতীয়াভাবে মনোনিবেশ কৰে। তেওঁ শিৰোমণি ভূঞা পদ গ্ৰহণ নকৰি ঘৰতে এটি নামঘৰ নিৰ্মাণ কৰি হৰিনাম শ্ৰৱণ-কীৰ্তনত মনোনিৱেশ কৰে। তাৰ পাছতেই কছাৰীৰ উপদ্ৰৱত থাকিব নোৱাৰি উত্তৰ পাৰলৈ যায় যদিও তাতো ডফলা আৰু ভোটৰ উপদ্ৰৱ হোৱাত উজাই গৈ মাজুলীৰ ধুৱাহাটা-বেলগুৰিত আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰেগৈ। আহোম ৰাজ্যত কিছুদিন থকাৰ পিছত তেওঁ কোচ ৰাজ্যলৈ গমন কৰে। কোচৰজাই শঙ্কৰদেৱৰ সাহিত্যৰ উমান পাই ৰাজ্যত বসবাসৰ সুবিধা কৰি দিয়ে।

শঙ্কৰদেৱে ভাগৱত পুৰাণক আধাৰ হিচাপে লৈ নৱ-বৈষ্ণৱ ভক্তিধৰ্মৰ পাতনি মেলিছিল। ঈশ্বৰ উপাসনাৰ লগতে দয়া, প্ৰেম, সমতা আৰু মানৱীয় বৃত্তিসমূহৰ বিকাশ সাধনতো তেওঁ সমানেই গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। মাধৱদেৱৰ সৈতে লগ লাগি তেওঁ সাহিত্য সৃষ্টিতো বিশেষ উদ্যোগ গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁৰ ৰচনাসমূহ চমুকৈ এনেদৰে ভগাব পাৰি।

কাব্য ঃ *হৰিশ্চন্দ্ৰ উপাখ্যান, ৰুক্মিণীহৰণ, বলিছলন, অমৃত মন্থন, অজামিল উপাখ্যান* আৰু *কুৰুক্ষেত্ৰ*।

ভক্তিতত্ত্ব প্ৰকাশক গ্ৰন্থ ঃ *ভক্তি প্ৰদীপ, ভক্তি ৰত্নাকৰ, নিমি নৱ সিদ্ধ সংবাদ* আৰু *অনাদি পাতন*।

অনুবাদমূলক ঃ *ভাগৱতৰ ১ম, ২য়, ষষ্ঠ (অজামিল উপাখ্যান মাত্ৰ)* ৮ম *(বলিছলন, অমৃত মন্থন), ১০ম, ১১শ স্কন্ধ আৰু উত্তৰাকাণ্ড ৰামায়ণ*।

অঙ্কীয়া নাট ঃ *পত্নীপ্ৰসাদ, কালিয়দমন, কেলিগোপাল, ৰুক্মিণীহৰণ, পাৰিজাতহৰণ আৰু ৰামবিজয়* নাটক।

গীত ঃ বৰগীত, ভটিমা, টোটয় আৰু চপয়।

নাম-প্ৰসঙ্গ ঃ কীৰ্তনঘোষা আৰু গুণমালা।

শঙ্কৰদেৱ অঙ্কীয়া নাটৰ জন্মদাতা। তেওঁ ভক্তিধৰ্ম প্ৰচাৰৰ প্ৰধান আহিলা হিচাপে নাটক আৰু গীত ৰচনা কৰিছিল। তেওঁ প্ৰথম তীৰ্থযাত্ৰাকালত বদৰিকাশ্ৰমত 'মন মেৰি ৰাম চৰণাহি লাগু' শীৰ্ষক বৰগীতটি ৰচনা কৰে। কীৰ্তন ঘোষা হৈছে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ শ্ৰেষ্ঠ কীৰ্তিস্তম্ভ। শংকৰদেৱে জীৱনৰ শেষ কালছোৱা কোচবেহাৰতে কটায়। ১৫৬৮ খ্ৰীষ্টাব্দত তেওঁ ইহলীলা সম্ভৰণ কৰে।

বিষ্ণু প্ৰসাদ ৰাভাই শঙ্কৰদেৱক 'কৃষ্টিৰ আকৰ' বুলি অভিহিত কৰিছে। অসমৰ ধৈৰ্য, সমাজ, সুকুমাৰ কলা, আৰু সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰত মহাপৰুষ শঙ্কৰদেৱে যি দান দি গ'ল তাৰ তুলনা পাবলৈ নাই। তেওঁ জাতিভেদ, বৰ্ণ-বৈষম্য দূৰ কৰি গণতান্ত্ৰিক সমাজ গঠনৰ পোষকতা কৰিছিল।

চৈতন্যদেৱ ঃ মধ্যযুগীয় সগুণ ভক্তিধাৰাত কৃষ্ণভক্তিয়ে ভক্তসকলৰ মাজত বিশেষ প্ৰাধান্য লাভ কৰিছে। ভাগৱত পু�ৰাণত কৃষ্ণৰ গুৰুত্ব অধিক। পুৰাণসমূহত শ্ৰীকৃষ্ণৰ ঐশ্বৰ্যময় আৰু মাধুৰ্যময় ৰূপৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। ভাগৱত পুৰাণত ৰাধা চৰিত্ৰৰ উল্লেখ নাথাকিলেও মধ্যযুগৰ বিভিন্ন ভক্ত কবিৰ ৰচনাত ৰাধাই শ্ৰীকৃষ্ণৰ হলাদিনী শক্তি ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে। গৌড়ীয় বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰৱৰ্তক চৈতন্যদেৱে শ্ৰীকৃষ্ণক 'ব্ৰজেন্দ্ৰ কুমাৰ' নামেৰে অভিহিত কৰিছে।

চৈতন্যদেৱৰ মতে শ্ৰীকৃষ্ণই পৰমতত্ত্ব, পূৰ্ণজ্ঞান আৰু পূৰ্ণানন্দ স্বৰূপ। শ্ৰীকৃষ্ণৰ অনন্ত শক্তিৰ ভিতৰত ৰাধা হ'ল তেওঁৰ হলাদিনী শক্তি। '*চৈতন্য চৰিত্ৰামৃত*' গ্ৰন্থত উভয়ৰে স্বৰূপ তথা শক্তিৰ সাৱলীল বৰ্ণনা পোৱা যায়।

চৈতন্যদেৱৰ আবিৰ্ভাৱ হয় ১৪৮৬ খ্ৰীষ্টাব্দত আৰু মহাপ্ৰয়াণ ঘটে ১৫৩৩ খ্ৰীষ্টাব্দত। বঙ্গদেশৰ নবদ্বীপত তেওঁ জন্মগ্ৰহণ কৰে। তেওঁৰ আন এটা নাম গৌৰাঙ্গ।

'*চৈতন্য চৰিত্ৰামৃত*' চৈতন্যদেৱ ভক্তিধৰ্ম প্ৰচাৰৰ উদ্দেশ্যে ৰচিত এখনি অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ। ১৫১০ খ্ৰীষ্টাব্দত ২৪ বছৰ বয়সত চৈতন্যদেৱে সন্ন্যাস ধৰ্মত দীক্ষা গ্ৰহণ কৰে আৰু দীক্ষাগুৰু কেশৱ ভা�ৰতীয়ে তেওঁৰ নাম ৰাখে কৃষ্ণচৈতন্য। তেওঁৰ ভক্তি ভাৱনাৰ আধাৰবিন্দু আছিল প্ৰেম, সমতা আৰু ভাবুকতা। তেওঁ নিজৰ নামত কোনো মত, পন্থ বা সম্প্ৰদায়ৰ সৃষ্টি কৰা নাছিল। বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন লোক তেওঁৰ সান্নিধ্যলৈ আহে আৰু পিছত চৈতন্য প্ৰৱৰ্ত্তিত মতৰ সৈতে একাত্ম হৈ যায়। চৈতন্য মতৰ দাৰ্শনিক সিদ্ধান্ত হৈছে 'অচিন্ত্য-ভেদাভেদ'। বলদেৱ বিদ্যাভূষণৰ 'গোবিন্দ-ভাষ্য'ত এই সিদ্ধান্তক ব্যাপক ধৰাতলৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰা হৈছে। তেওঁ ঈশ্বৰ, জীৱ, প্ৰকৃতি, কাল আৰু কৰ্ম এই পাঁচোটা তত্ত্ব স্থিৰ কৰি ঈশ্বৰক সৰ্বজ্ঞ, স্বতন্ত্ৰ, মুক্তিদাতা, বিমূৰ্ত্তচৈতন্য আৰু বিষ্ণুস্বৰূপ বুলিছে। ঈশ্বৰ জগতৰ নিমিত্ত আৰু উপাদান কাৰণ। যিকোনো স্বৰূপতে তেওঁ অবিকৃত হৈ থাকে। মুক্তিৰ মুখ্য সাধন হৈছে ভক্তি যাৰ পাঁচোটা ভেদ বিদ্যমান; শান্ত, দাস্য, সখ্য, বাৎসল্য আৰু মধুৰ। মধুৰ ভাবত ভক্ত আৰু ভগৱানৰ মাজৰ সম্পৰ্ক স্ত্ৰী-পুৰুষৰ লেখীয়া। ৰাসলীলাৰ ভাবো এয়ে। বঙ্গীয় কবি চৈতন্যদেৱে এই মধুৰ ভাবকেই শ্ৰেষ্ঠ ভাব বুলিছে।

শ্ৰীকৃষ্ণ পূৰ্ণ আনন্দস্বৰূপ আৰু অনন্ত শক্তিৰ আধাৰ। তেওঁৰ এক হলাদিনী শক্তি আছে— ৰাধা এই শক্তিৰ ৰূপ। '*চৈতন্যচৰিত্ৰামৃত*' গ্ৰন্থত ৰাধা আৰু কৃষ্ণৰ স্বৰূপ আৰু শক্তিৰ বিস্তৃত বৰ্ণনা পোৱা যায়।

মাধৱদেৱ ঃ গোবিন্দগিৰি ভূঞাৰ ঔৰষত আৰু তেওঁৰ পত্নী মনোৰমাৰ গৰ্ভত ১৪১১ শকৰ জেঠ মাহৰ ৰবিবাৰে ৰাতি দুপৰত মাধৱদেৱৰ জন্ম হয়। দৈৱজ্ঞই গণনা কৰি জাতকৰ নাম ৰাখে মাধৱ। হৰিশিঙা বৰাৰ আশ্ৰয়তে কিছুদিন কটাই বৰাৰ মৃত্যুৰ পিছত তেওঁলোকে ঘাঘৰ মাজীৰ আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰে। তাতেই মাধৱদেৱৰ ভনীয়েক উৰ্বশীৰ জন্ম হয়। উৰ্বশী ডাঙৰ হোৱাত গয়াপাণি ভূঞা বা ৰামদাসলৈ বিয়া দি তেওঁলোক পুনৰ বাণ্ডুকালৈ উভটি যায়।

কিছুদিন পিছত মাকৰ টান নৰিয়া হোৱা বুলি গম পাই মাধৱদেৱ চিন্তিত হয় আৰু গোঁসানী পূজাৰ কাৰণে এযোৰ ছাগলী আনিবলৈ জোঁৱায়েকৰ হাতত টকা দিয়ে যদিও যথা সময়ত জোঁৱায়েকে ছাগলী আনি নিদিয়াত জোঁৱায়েকক টান কথা শুনোৱাত জোঁৱায়েকে শঙ্কৰদেৱৰ ধর্মৰ কথা কয় আৰু তেওঁৰ লগত কথা পাতিবৰ বাবে পৰামর্শ দিয়ে। পিছদিনা দুয়ো শংকৰদেৱৰ ওচৰলৈ গৈ ধর্ম আৰু শাস্ত্র সম্পর্কীয় গভীৰ তর্কত লিপ্ত হয় আৰু অৱশেষত মাধৱদেৱে শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত বশ্যতা স্বীকাৰ কৰি তেওঁক গুৰু মানি লয়। তাৰ পাছতেই শঙ্কৰদেৱৰ ওচৰত শৰণ লৈ একনিষ্ঠভাৱে একশৰণ নামধর্ম প্রচাৰত মনোনিৱেশ কৰিলে। সেই সময়ত মাধৱদেৱে এগৰাকী কায়স্থ কন্যাক জোৰোণ পিন্ধাই থৈছিল যদিও পিছত ঘৰ-সংসাৰতকৈ ধর্মৰ প্রতিহে অধিক মন ঢাল খোৱাত গুৰু সেৱা, ধর্মপ্রচাৰ আৰু ভগৱানৰ নাম-কীর্তনতেই জীৱনৰ বাকীবোৰ দিন পাৰ কৰাৰ কাৰণে সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰিলে।

শিষ্য হিচাপে মাধৱদেৱৰ গুৰুভক্তি আছিল অতুলনীয়। তেওঁ নিতৌ পুৱা-গধূলি গুৰুসেৱা কৰাৰ লগতে তেওঁৰ সকলো প্রয়োজনীয় সামগ্রীৰ যোগান ধৰিছিল। তীর্থভ্রমণৰ কালছোৱাতো মাধৱদেৱ গুৰুজনাৰ কাষতে থাকি তেওঁৰ প্রতি সেৱা আগবঢ়াইছিল। শংকৰদেৱ পাটবাউসীত থকা সময়ত মাধৱদেৱ আৰু নাৰায়ণ ঠাকুৰে বাৰাদিৰ পৰা গৈ শঙ্কৰদেৱৰ সেৱা কৰিছিল। মহাৰাজ নৰনাৰায়ণৰ অনুৰোধত শংকৰদেৱে তাঁতীকুছিত যি বৃন্দাবনী বস্ত্র বোৱাইছিল, সেই কার্যত মাধৱদেৱে যথেষ্ট সহায় কৰিছিল।

চিলাৰায়ৰ পত্নী ভুৱনেশ্বৰীৰ অনুৰোধ ৰক্ষার্থে শংকৰদেৱৰ নির্দেশত মাধৱদেৱে ৭০০ পদেৰে '*জন্মৰহস্য*' নামৰ শাস্ত্রখনি ৰচনা কৰিছিল। শংকৰদেৱ বেহাৰলৈ যোৱাৰ আগমুহূর্তত তেওঁ মাধৱদেৱক তাল, মালা, শক্তি, ভক্তি, বল, বীর্য, পৰাক্রম প্রভৃতি সকলোখিনি সমর্পণ কৰি গৈছিল। বেহাৰত থকা সময়তেই ১৪৯০ শকৰ ভাদ্র মাহৰ শুক্লা দ্বিতীয়া তিথিত শঙ্কৰদেৱৰ মহাপ্রয়াণ ঘটে।

মাধৱদেৱে বাৰগৰাকী ধর্মাচার্য নিয়োগ কৰি ধর্মপ্রচাৰৰ বাবে অনুপ্রাণিত কৰিছিল। শংকৰদেৱৰ দৰেই মাধৱদেৱেও কাব্য, নাটক, গীত আদি ৰচনা কৰি ভক্তিধর্ম আৰু সাহিত্যৰ পৰিপুষ্টিত অৰিহণা যোগায়। তেওঁৰ ৰচনাসমূহ এনেধৰণৰ ঃ *নামঘোষা, ভক্তি-ৰত্নাৱলী, জন্মৰহস্য, নামমালিকা, ৰাজসূয় কাব্য, আদিকাব্য ৰামায়ণ* ইত্যাদি। মাধৱদেৱে *অর্জুন ভঞ্জন, চোৰধৰা, পিম্পৰা গুছোৱা, ভোজন বেহাৰ, ভূমি লেটোৱা* আদি নাট ৰচনা কৰিছিল। তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত বৰগীতৰ সংখ্যা ১৫৭ টা। তেওঁ ৰচনা কৰা ভটিমাসমূহৰ ভিতৰত গুৰু ভটিমা বিশেষভাবে উল্লেখযোগ্য।

মাধৱদেৱ অকল ধর্মপ্রচাৰকেই নাছিল, তেওঁ আছিল কবি, গীতিকাৰ, নাট্যকাৰ, গায়ক, অভিনেতা আৰু এগৰাকী সমাজ সংস্কাৰক। ধর্মৰ জটিল তত্ত্ববোৰ তেওঁ অতি সাৱলীল ভাষাত জনসাধাৰণক বুজাই দিবলৈ সক্ষম হৈছিল।

দামোদৰদেৱ ঃ দামোদৰদেৱ শঙ্কৰদেৱতকৈ প্রায় দুকুৰি বছৰৰ কনিষ্ঠ আছিল আৰু তেওঁৰ জন্ম হৈছিল ১৪৮৮ খ্রীষ্টাব্দত। নীলকণ্ঠদাসৰ চৰিতপুথি মতে তেওঁৰ

পূৰ্বপুৰুষসকল কমতাৰ ৰজা দুৰ্লভনাৰায়ণৰ ৰাজত্বকালত অসমলৈ অহা সাতঘৰ ব্ৰাহ্মণৰ মাজৰে এঘৰ আছিল। এওঁলোকে প্ৰথমে হাজোত কিছুদিন থাকি পিছত ৰদোৱালৈ উঠি যায়। দামোদৰদেৱে ৰদোৱাৰ কলাপচন্দ্ৰ অধ্যাপকৰ ওচৰত শাস্ত্ৰজ্ঞান লাভ কৰে।

দামোদৰদেৱৰ পৰিয়ালটো বৈষ্ণৱ পৰম্পৰাত বিশ্বাসী আছিল। শংকৰদেৱ পাটবাউসীত থকা কালছোৱাত দামোদৰদেৱে শংকৰদেৱৰ কায চপাত তেওঁৰ ভক্তিৰ দৃঢ়তা দেখি শংকৰদেৱে তেওঁক আজ্ঞা দিছিল এনেদৰে ঃ

'ব্ৰাহ্মণ সজ্জন লোক যতেক আছয়
ভজায়ো সবাকে তুমি নাহিকে সংশয়।।'

শংকৰদেৱৰ নিৰ্দেশ অনুসৰি দামোদৰদেৱে পাটবাউসীত থান প্ৰতিষ্ঠা কৰি ধৰ্মপ্ৰচাৰত মনোনিবেশ কৰে। দামোদৰদেৱৰ মতে শংকৰদেৱ 'ভকতৰ কল্পতৰু' আৰু সেয়ে তেওঁ ৰামদাসৰ পৰিবৰ্তে শংকৰদেৱৰ ওচৰত শৰণ গ্ৰহণ কৰিছিল। অৱশ্যে ৰমানন্দ দ্বিজ আৰু চক্ৰপাণি বৈৰাগীৰ মতে গুৰুজনাৰ আজ্ঞানুসৰি দামোদৰে ৰামৰাম আতাৰ

পৰা শৰণ লৈছিল।

দামোদৰদেৱৰ নামত কেৱল তিনিটা গীতৰ প্ৰচলন আছে। এই গীত কেইটাও ৰৰগীতৰ প্ৰভাৱ স্পষ্ট। দামোদৰদেৱৰ অন্যতম শিষ্য ভট্টদেৱে দামোদৰদেৱৰ আজ্ঞানুসৰি ভাগৱতকথা ৰচনা কৰিছিল।

দামোদৰদেৱৰ আন শিষ্যসকল আছিল বংশীগোপাল দেৱ, গোলাপ মিশ্ৰ, অৰ্জুনদেৱ আৰু ৰামৰায়।



জানি থোৱা ভাল

দামোদৰদেৱৰ পিতৃ সদানন্দ দ্বিজ এগৰাকী সংস্কৃতৰ পণ্ডিত আৰু মাতৃ সুশীলা দেৱী এগৰাকী ধৰ্মপ্ৰাণ মহিলা আছিল। ১৪১০ শকৰ ফাগুণ মাহৰ শুক্লা একাদশীত (১৪৮৮ খ্ৰীঃ) দামোদৰদেৱৰ জন্ম হয়। কলাপচন্দ্ৰ নামৰ নৱদ্বীপৰ ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতৰ তত্ত্বাৱধানত দামোদৰদেৱে শিক্ষাগ্ৰহণ কৰে। ৰামৰায়ৰ 'গুৰুলীলা'ৰ উল্লেখ অনুসৰি দামোদৰদেৱৰ দীক্ষাগুৰু এগৰাকী সিদ্ধ-সন্ন্যাসী ঃ

'আমিলন্ত নাৰদ সন্ন্যাসী
দামোদৰে আৰাধিলা ভক্তি ভাব কৰি।।
.....
জীৱ উদ্ধাৰিতে অক্ষ তত্ত্বজ্ঞান দিয়া
দীক্ষাজ্ঞান দিয়া ঋষি বৈকুণ্ঠে চলিলা।'

দামোদৰদেৱ নিজে কোনো গ্ৰন্থ ৰচনা কৰা নাছিল যদিও শিষ্যসকলক গ্ৰন্থ ৰচনাৰ বাবে প্ৰেৰণা যোগাইছিল।

হৰিদেৱ ঃ হৰিদেৱী পন্থৰ প্ৰৱৰ্তক হৰিদেৱ। হৰিদেৱৰ ভণিতা থকা কিছু গীত আৰু দুখনি পুথি সম্প্ৰতি পোহৰলৈ আহিছে। পুথি দুখনৰ নাম ক্ৰমে '*শৰণ সংহিতা*' আৰু '*ভক্তিৰস তৰঙ্গিনী*'। *শৰণ সংহিতাত* বিভিন্ন সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ পৰা চয়ন কৰা মুঠ ২৭৮ টা শ্লোক আৰু তাৰ অসমীয়া পদ ভাঙনি আছে। দ্বিতীয়খনত সংস্কৃত সাহিত্যৰ পৰা অনা সৰ্বমুঠ ১০৯১ টা শ্লোক তেৰটা স্তৱকত সংকলিত হৈছে। অৱশ্যে হৰিদেৱৰ ৰচনাৱলীৰ প্ৰামাণিকতা সন্দেহৰ উৰ্দ্ধত নহয়। কিয়নো হৰিদেৱৰ বিষয়ে ৰচিত কোনো চৰিত পুথিতে হৰিদেৱে গ্ৰন্থ ৰচনা কৰাৰ উল্লেখ পোৱা নাযায়। আনহাতে বনগঞাগিৰিৰ নামত যিখন চৰিত পোৱা গৈছে, সেয়াও বিশ্বাসযোগ্য নহয়। কাৰণ, শংকৰ-মাধৱৰ পীড়িত কোনো লোকে চৰিত ৰচনা কৰাৰ তথ্য পোৱা নাযায়। তেনে স্থলত বনগঞাগিৰিৰ নামত সদ্য আৱিষ্কৃত চৰিত্ৰখনি সন্দেহৰ উৰ্দ্ধত নহয় বুলি মহেশ্বৰ নেওগকে ধৰি শংকৰী সাহিত্যৰ গৱেষকসকলে মতপোষণ কৰিছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মধ্যযুগৰ ভক্তি সাহিত্যলৈ অৰিহণা যোগোৱা ভক্ত কবিসকলৰ অৱদানৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক (১০০ শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৩.৪ শাক্ত ভক্তিসাহিত্য

৩.৪.১ পদ্মাপুৰাণ

পদ্মাপুৰাণত সৰ্পৰ অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱী মনসাৰ কাহিনীভাগ বৰ্ণনা কৰা হৈছে। মনসাই সৰ্পভয় নিবাৰণ কৰে আৰু উপাসকক সকলো প্ৰকাৰৰ বিভূতি-বৈভৱ প্ৰদান কৰে বুলি জনসাধাৱণৰ মাজত বিশ্বাস প্ৰচলিত হৈ আহিছে।

বঙ্গীয় পণ্ডিত ক্ষিতিমোহন সেনে দাক্ষিণাত্যৰ '*মঞ্চমা*'ৰ পৰাই মনসা নামৰ উৎপত্তি হোৱা বুলি অভিমত দাঙি ধৰে। মাতৃতান্ত্ৰিক সমাজৰ প্ৰভাৱ দক্ষিণ ভা�ৰতত বিশেষকৈ কৰ্ণাটক, অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ, মহীশূৰ আদিত আজিও বিদ্যমান। *মঞ্চমা* সৰ্পদেৱী কিন্তু মনসা বিষহৰিণী, মানৱজাতিৰ দেৱী। গতিকে সুকুমাৰ সেনৰ মতে মঞ্চমাৰ পৰা মনসাৰ উৎপত্তি হোৱা নাই। বৌদ্ধ সাহিত্যত মনসাক বিষনাশিনী দেৱী হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হৈছে।

কোনো কোনোৰ মতে শিৱৰ মনৰ পৰা সৃষ্টি হোৱা দেৱীয়ে মনসা। *ব্ৰহ্মবৈৱৰ্তপুৰাণত* তেওঁক কাশ্যপৰ মানস কন্যা বোলা হৈছে। মাৰি-মৰকৰ অধিষ্ঠাত্ৰী ৰূপে মনসা দেৱীক কামৰূপৰ লোকে মাৰৈ বোলে। আনহাতে বড়োসকলে নাগপূজাক মাৰৈ পূজা বোলে।

পদ্মদলত জন্ম হোৱাৰ বাবে মনসা দেৱীৰ আন এটা নাম পদ্মা। জৈন ধৰ্মত

পদ্মাৱতী বিষহৰিণী দেৱী ৰূপে খ্যাত। অসমীয়া পাঁচালী কবিসকলে মনসাক পদ্মা নামেৰে অভিহিত কৰিছে। অসমৰ মনসা কবিসকল হ'ল মনকৰ, দুর্গাবৰ আৰু সুকবি নাৰায়ণদেৱ।

মনসা শক্তিৰ দেৱী। এইগৰাকী দেৱীৰ অর্চনা কৰাৰ লগে লগে দেৱীৰ মহিমাময় ৰূপৰ গীত পদ গাই বর্ণনা কৰি দেওধনি নৃত্য অনুষ্ঠিত কৰা হয়।

মনকৰৰ কাব্যকৃতি হ'ল *পদ্মাপুৰাণ* বা *মনসা পুৰাণ বা মনসা কাব্য* বা *মনকৰী*। অৱশ্যে মনকৰে তেওঁৰ কাব্যকৃতিক '*পদুমাইৰ গীত*' বুলিহে উল্লেখ কৰিছে। সুকবি নাৰায়ণদেৱৰ *পদ্মাপুৰাণত* বর্ণিত মনসা জন্ম-বিষয়ক কাহিনীভাগৰ বৈসাদৃশ্য দেখা যায়। মনকৰে মনসা গীত ৰচনা কৰিলেও পঞ্চদেৱতাৰ প্রতি সমানেই শ্রদ্ধা প্রদর্শন কৰিছে।



জানি থোৱা ভাল

পদ্মাপুৰাণৰ সকলো খণ্ড একত্রে সম্পাদনা কৰি উলিয়ায় দৈৱচন্দ্র তালুকদাৰে। তেওঁ কেইবাখনো পুথি মিলাই গ্রন্থখনি সম্পাদনা কৰিছে। আনহাতে, ভাৰতচন্দ্র দাস আৰু প্রসন্ন কুমাৰ বৰুৱাই পদ্মাপুৰাণৰ অংশবিশেষেহে ছপা কৰি উলিয়ায়। নবীনচন্দ্র শর্মাই আধুনিক বিজ্ঞানসম্মত পদ্ধতিৰে সম্পাদনা কৰা পদ্মাপুৰাণত কেৱল 'ভাটীয়ালী' খণ্ডটোহে সন্নিবিষ্ট হৈছে। বিৰিঞ্চি কুমাৰ বৰুৱা আৰু সত্যেন্দ্রনাথ শর্মাই দুর্গাবৰৰ পদ্মাপুৰাণৰ লগতে মনকৰৰ একে বিষয়ৰ পুথি দুখনৰ খণ্ডিত অংশ মনসা কাব্য নামেৰে সম্পাদনা কৰি উলিয়ায়।

দুর্গাবৰে *পদ্মাপুৰাণত* একাধিক স্থানত বাহুবল শিকদাৰ নামৰ এগৰাকী ব্যক্তিৰ উল্লেখ কৰিছে। তেওঁ নীলগিৰি পাহাৰৰ নীলাচল গ্রামত থাকি *পদ্মাপুৰাণৰ* গীত ৰচনা কৰিছিল। তেওঁ *পদ্মাপুৰাণত* কমতাৰ ৰজা বিশ্বসিংহৰ বন্দনা কৰালৈ চাই বিশ্বসিংহৰ ৰাজত্বকালতে কাব্যখনি ৰচনা কৰিছিল বুলি ধাৰণা কৰিব পাৰি। পদ্মাপুৰাণ মনসাৰ মাহাত্ম্য বিষয়ক কাব্য য'ত চান্দো সদাগৰ আৰু বেউলাৰ আখ্যান বর্ণিত হৈছে আৰু বেউলাৰ কাহিনীৰ জৰিয়তে পদ্মাৰ মহিমা কীর্তন কৰা হৈছে। কাব্যখনত তেৰশ পদ আৰু ১৫৫ টা গীত আছে। লোককাব্যৰ বৈশিষ্টেৰে পৰিপূর্ণ দুর্গাবৰৰ পদ্মাপুৰাণ সাঙ্গীতিক দিশৰ পৰাও গুৰুত্বপূর্ণ। কাব্যবনত মানুহে দেৱতাৰ শাৰীলৈ উঠিছে আৰু দেৱতা মানুহৰ শাৰীলৈ নামি আহিছে।

মনসা কবিসকলৰ ভিতৰত সুকবি নাৰায়ণদেৱৰ *পদ্মাপুৰাণ* বৃহৎ আকৃতিৰ আৰু কাব্যখনত বিপ্র জানকীনাথ, বিপ্র ৰঘুনাথ আদি ভণিতা চকুত পৰে। কাব্যখনি অসমীয়া জনসাধাৰণৰ মাজত অতি জনপ্রিয়। সংস্কৃত *পদ্মাপুৰাণৰ* অনুবাদ নহ'লেও কাব্যখনি পুৰাণৰ আর্হিত ৰচনা কৰা হৈছে। ভাষাৰ সৰলতা আৰু অকৃত্রিম প্রকাশ ভঙ্গীয়ে কাব্যখনিক জনপ্রিয় কৰি তুলিছে। নামনি অসমৰ কথিত ভাষাই কাব্যখনিত স্থান পাইছে।



জানি থোৱা ভাল

মনকৰ, দুর্গাবৰ, পীতাম্বৰ আৰু সুকবি নাৰায়ণদেৱে ৰচনা কৰা গীত আৰু কাব্যসমূহক পাঁচালী সাহিত্যৰূপে জনা যায়। এওঁলোকৰ ৰচনাসমূহ দুটা ভাগত বিভক্ত। প্ৰথম ভাগটো মনসা দেৱীৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশক; দ্বিতীয়টো ৰামায়ণ-মহাভাৰতৰ কাহিনী আধাৰিত।

পদ্মদলত জন্ম হোৱাৰ বাবে মনসাৰ আন এটি নাম পদ্মা। জৈনধর্মত পদ্মাৱতী বিষহাৰিণী দেৱী ৰূপে জনাজাত। অসমীয়া পাঁচালী কবিসকলে মনসাক পদ্মা নামেৰে অভিহিত কৰিছে।

৩.৪.২ মার্কণ্ডেয় পুৰাণ

পীতাম্বৰ কবিয়ে মুঠ পাঁচখন কাব্য ৰচনা কৰিছিল। তাৰ ভিতৰত উষা পৰিণয়, ভাগৱতৰ ১ম আৰু ১০ম স্কন্ধ, *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ, নল-দময়ন্তী* আৰু *কুমৰহৰণ* কাব্য।

কোচবিহাৰৰ ৰাজকীয় গ্ৰন্থাগাৰত সংৰক্ষিত *মার্কণ্ডেয় পুৰাণত* চণ্ডীৰ অসুৰ বধৰ আখ্যান ভাগ বর্ণনা কৰা হৈছে। কাব্যখনিত কবিয়ে কুমাৰ সংগ্ৰাম সিংহৰ আদেশত ৰচনা কৰা বুলি উল্লেখ কৰিছে ঃ

‘কুমাৰ সংগ্ৰাম সিংহ আজ্ঞা পৰমাণে।
কাহে পীতাম্বৰ নাৰায়ণ পৰশনে।।’

কোচবিহাৰ গ্ৰন্থাগাৰত সংৰক্ষিত মার্কণ্ডেয় পুৰাণত কবিয়ে একেদৰে ৰচনাকালৰ ইঙ্গিত দিছে ঃ

‘পুৰাণাদি শাস্ত্ৰে সেহি ৰহস্য আছয়।
পণ্ডিতে বুঝম মাত্ৰ অন্যে না বুঝম।।
একাৰণে শ্লোক ভাঙ্গি সবে বুঝিবাৰ।
নিজ দেশ ভাষা বন্দে ৰচিবো পয়াৰ।।
বেদপক্ষ বাণ আৰু শশাঙ্ক শকত।
আৰম্ভ কৰিলো মার্কণ্ডেয় কথা যত।।’

অর্থাৎ ১৫২৪ শক বা ১৬০২ খ্ৰীষ্টাব্দত গ্ৰন্থখনি ৰচিত। অৱশ্যে, এই সন্দর্ভত সমালোচকসকলৰ মাজত মতভেদ বিদ্যমান। অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যৰ ক্ৰমবিকাশত পীতাম্বৰৰ মার্কণ্ডেয় চণ্ডীৰ গুৰুত্ব অনস্বীকার্য। অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাসত বিশেষকৈ মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ চণ্ডী আখ্যানৰ পদকর্তা হিচাপে তেওঁৰ নাম স্মৰণীয় হৈ ৰ’ব।

৩.৪.৩ শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী

ৰুচিনাথ বিপ্ৰই *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* নামৰ শাক্ত ধর্মীয় পুথি ৰচনা কৰে। তেওঁৰ পূর্ব পুৰুষ কন্দলিৰ ঘৰ আছিল লখিমপুৰ জিলাৰ নাৰায়ণপুৰত ঃ

'লৌহিত্যৰ উত্তৰ কুলত অনুপাম।
দেশ এক আছে নাৰায়ণীপুৰ নাম।।'

কবিয়ে চণ্ডীৰ পুথি লিখাৰ আগতে *কল্কি পুৰাণৰ* পদ ৰচনা কৰা বুলি উল্লেখ কৰিছে ঃ

'কল্কি পুৰাণৰ পদ কৰিলোহো আগে।
ৰচিলো চণ্ডীৰ পদ আগে অনুৰাগে।।'

কবিয়ে ৰুদ্রসিংহ মহাৰাজৰ সিংহাসন প্ৰাপ্তিৰ পিছত গ্ৰন্থ ৰচনা কৰে। গতিকে গ্ৰন্থখনি সপ্তদশ শতিকাৰ শেষ দশকৰ ৰচনা। কিয়নো ৰুদ্রসিংহই ১৬৯৬ খৃঃত সিংহাসন আৰোহণ কৰে।

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ অসমীয়া আৰু সংস্কৃত উভয় ভাষাতেই বুৎপত্তি আছিল। তেওঁৰ চণ্ডীৰ পদৰ ভাঙনি মূলৰ অনুগত। অৱশ্যে প্ৰয়োজনবোধে তেওঁ *কালিকাপুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্তপুৰাণ* আদিৰ পৰা কথা সংগ্ৰহ কৰি কাব্যখনিত সংযোগ কৰিছে। কবিয়ে মঙ্গলাচৰণত *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* কাহিনীৰ অৱলম্বনত *চণ্ডীকাব্য* ৰচনা কৰাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে ঃ

'মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ স্তৱ সপ্তসতি।
পদবন্ধে ৰুচিনাথ বিপ্ৰে নিগদতি।।'

৩.৫ শৈৱ ভক্তিসাহিত্য

প্ৰাক শংকৰী যুগৰ কবি হেম সৰস্বতীয়ে হৰগৌৰী সংবাদৰ পদভাঙনি কৰিছিল। কিন্তু, গ্ৰন্থখনিৰ উল্লেখহে মাথো পোৱা যায়। ধুবুৰীৰ অজয় চন্দ্র চক্রৱৰ্তীৰ গৃহত পুথিখনি সংৰক্ষিত হৈ থকা বুলি উল্লেখ কৰিলেও বৰ্তমান পুথিখনি দুষ্প্রাপ্য। ইয়াত শিৱ-পাৰ্বতীৰ কথোপকথনৰ মাধ্যমেদি যোগৰ তাত্ত্বিক ব্যাখ্যা দাঙি ধৰা হৈছে।

ৰুদ্রসিংহ এগৰাকী গীতিকাৰ আৰু গ্ৰন্থ প্ৰণেতা আছিল। তেওঁ পুৰাণৰ আৰ্হিত *শিৱপুৰাণ* এখনি ৰচনা কৰে।



জানি থোৱা ভাল

আহোম ৰজাসকলৰ ভিতৰত জয়ধ্বজ সিংহ আৰু ৰুদ্রসিংহ বিদ্যানুৰূপী ৰজা আছিল আৰু উভয়ে ভালেমান গীত ৰচনা কৰিছিল। ৰুদ্রসিংহ এগৰাকী শিৱভক্ত ৰজা আছিল আৰু তেওঁৰ শিৱপুৰাণত শৈৱধৰ্ম আৰু শিৱ-উপাসনাৰ বৰ্ণনা দাঙি ধৰা হৈছে।

আহোম ৰজাসকলৰ ভিতৰত প্ৰতাপসিংহই পোনপ্ৰথমে মহেশ্বৰ শিৱৰ উপাসনা কৰে বুলি জনা যায়। মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ উপৰিপুৰুষসকলেও শিৱ-উপাসনা কৰিছিল।



৩.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভক্তি-সাহিত্যই শৈৱ, শাক্ত, বৈষ্ণৱ, গাণপত্য প্ৰভৃতি সকলো প্ৰকাৰৰ ভক্তিকেই সামৰি লয়। ভক্তি হৈছে পৰমেশ্বৰৰ প্ৰতি পৰম প্ৰেম বা অনুৰক্তি।
- পৰম ব্ৰহ্মক পুৰুষ ৰূপত কল্পনা কৰি শিৱ বা বিষ্ণুক অথবা তেওঁৰ অৱতাৰসমূহ বিশেষকৈ ৰামচন্দ্ৰ বা কৃষ্ণক পৰম পুৰুষ পৰমেশ্বৰ ৰূপত কৰা কল্পনাৰ পৰিণতিস্বৰূপে গঢ় লৈ উঠা ধৰ্মীয় আদৰ্শৰ ভিত্তিত শৈৱ, বৈষ্ণৱ প্ৰভৃতি ধৰ্মীয় শাখাই প্ৰকাশ লাভ কৰিছে। তেনেদৰে শক্তি বা মাতৃশক্তিক পৰম প্ৰকৃতি ৰূপত কল্পনা কৰি ভক্ত সমাজত চৰ্চিত হোৱা, শক্তিক ব্ৰহ্ম ৰূপত চিন্তা কৰাৰ পৰিণতিত শক্তিৰ প্ৰাধান্যজনিত শাক্তবিশ্বাসৰ জন্ম হৈছে। এই শক্তিয়েই দুৰ্গা, ভদ্ৰকালী, সৰস্বতী, লক্ষ্মী, মনসা বা পদ্মা, গৌৰী ইত্যাদি বিভিন্ন ৰূপত প্ৰকাশ লাভ কৰিছে। দেৱী দুৰ্গাৰ জন্ম, ৰূপ-ঐশ্বৰ্য, সংহাৰ মূৰ্ত্তি আদিক লৈ বিভিন্ন কাব্যাদি ৰচিত হৈছে।
- অসমত শাস্ত্ৰীয় উপাসনা পদ্ধতিৰ লগে লগে বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ মাজত থলুৱা লোকাচাৰেৰে সম্পন্ন কৰা বিভিন্ন পূজা পদ্ধতিৰো প্ৰচলন আছে।
- ভক্তি সাহিত্যৰ মূল বীজ নিহিত হৈ আছে সংস্কৃত সাহিত্যত। সংস্কৃতৰ পু�ৰাণ, উপনিষদ আদিত নিহিত থকা ভক্তিমূলক কাহিনীবোৰেই পৰৱৰ্তী কালত আধুনিক ভাৰতীয় ভাষাবোৰলৈ বিভিন্ন সময়ত ভাঙনি কৰা হৈছে। *কালিকাপুৰাণ, যোগিনীতন্ত্ৰ, হৰগৌৰী সম্বাদ, মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ, ভাগৱত পুৰাণ, বিষ্ণুপুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্তপুৰাণ, বায়ুপুৰাণ, পদ্মপুৰাণ, স্কন্ধপুৰাণ, নৃসিংহ পুৰাণ, শিৱ পুৰাণ, দেৱী পুৰাণ, দেৱী ভাগৱত, ব্ৰহ্মাণ্ড পুৰাণ, পদ্মাপুৰাণ* প্ৰভৃতি পুৰাণসমূহ হৈছে বিভিন্ন ভক্তিধৰ্ম প্ৰকাশক কাহিনীৰ মূল ভিত্তি।
- ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ শুভাৰম্ভ ঘটে তামিল দেশত। তামিল দেশৰ আলৱাৰ ভক্তসকলেই প্ৰথমে ভক্তিক দাৰ্শনিক ভেটিত প্ৰতিষ্ঠা কৰিবৰ কাৰণে চেষ্টা কৰে। তেওঁলোকে বিষ্ণুক শ্ৰেষ্ঠ দেৱতাৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ লগতে বহুদেৱতাৰ মাজত এক দেৱতাৰ মত প্ৰতিষ্ঠা কৰি ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যলৈ উল্লেখযোগ্য বৰঙনি আগবঢ়ায়। তেওঁলোকে বৈষ্ণৱ মঠকেন্দ্ৰিক ভক্তিধৰ্মক ভক্তি-আন্দোলনৰ যোগেদি জনগণৰ মাজলৈ সম্প্ৰসাৰিত কৰে আৰু ধৰ্মীয় গোড়ামি আঁতৰাই সকলোৰে বাবে ধৰ্মীয় উপাসনা পদ্ধতি সহজলভ্য কৰি তোলে।
- মধ্যযুগীয় ভক্তি-সাহিত্যৰ বিকাশ হয় দাক্ষিণত্যৰ পৰা। ভক্তি তামিল সাহিত্যৰ মাজেদি দাক্ষিণাত্যৰ পৰা ৰামানন্দ আদিৰ মাধ্যমেদি উত্তৰ ভাৰতলৈ সম্প্ৰসাৰিত হয়। ৰামানন্দ, কবীৰ, সূৰদাস, তুলসীদাস, মীৰাবাঈ, চৈতন্যদেৱ, শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ আদিয়ে মধ্যযুগৰ ভক্তিধৰ্ম প্ৰচাৰ আৰু ভক্তি সাহিত্যৰ সম্প্ৰসাৰণত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

- শাক্ত ভক্তি সাহিত্যৰ বিষয়ে *শ্রীশ্রীচণ্ডীৰ* লগতে *মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* আভাস দাঙি ধৰা হৈছে।
- শৈৱ ভক্তিৰ বিষয়ে ৰুদ্রসিংহৰ '*শিৱ পুৰাণ*'ত আভাস সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে।



৩.৭ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্রন্থ ঃ

১। গোস্বামী, হেমচন্দ্র (সম্পা.) ১৯২৪ ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি, কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়

২। গোস্বামী, নাৰায়ণ চন্দ্র ১৯৮৫ ঃ সত্রীয়া সংস্কৃতিৰ স্বর্ণৰেখা, মাজুলী ঃ নতুন কমলাবাৰী সত্র

৩। দত্ত, অনিমা ১৯৫৫ ঃ অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্য আৰু দর্শন, গুৱাহাটী ঃ দত্ত ব্রাডার্ছ

৪। নেওগ মহেশ্বৰ ১৯৮৯ ঃ শ্রীশ্রী মাধৱদেৱ, শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ

১৯৭০ ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা, ৩য় প্রকাশ

৫। (সম্পা.) ১৯৮৭ ঃ গুৰুচৰিত-কথা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

৬। (সম্পা.) ১৯৫৪ ঃ দুর্গাবৰী গীতি-ৰামায়ণ, গোলাঘাট

৭। (সম্পা.) ১৯৭৪ ঃ প্রাচ্য শাসনাৱলী, গুৱাহাটী ঃ অসম প্রকাশন পৰিষদ

৮। (সম্পা.) ১৯৮৯ ঃ ভক্তিগীত সংকলন, সাহিত্য অকাডেমি

৯। শর্মা, সত্যেন্দ্রনাথ ১৯৯১ ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত, গুৱাহাটী ঃসৌমাৰ প্রকাশ

১০। শর্মা, সত্যেন্দ্রনাথ ১৯৭৬ ঃ অসমীয়া নাট্য সাহিত্য, গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ

১১। গোস্বামী উপেন্দ্রনাথ ১৯৭২ ঃ ভাষা আৰু সাহিত্য, গুৱাহাটী ঃ মণি-মাণিক প্রকাশ

১২। নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ ২০১২ ঃ ভক্তিমার্গ আৰু ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যত এভুমুকি, গুৱাহাটী ঃ বিশাল প্রকাশ

১৩। নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ ২০১৪ ঃ অসমৰ নৱবৈষ্ণৱ ভক্তিধর্ম আৰু মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ, গুৱাহাটী ঃ এল এল পাব্লিকেচন

১৪। নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ ২০১৮ ঃ শঙ্কৰদেৱ অধ্যয়নৰ ঐতিহ্য, গুৱাহাটী ঃ কে কে পাব্লিকেচন

১৫। মহন্ত, বাপচন্দ্র (সম্পা.) ১৯৯২ ঃ বৰগীত, ষ্টুডেটচ্ ষ্ট'ৰচ

১৬। নাথ, ৰাজমোহন (সম্পা.) ১৯৪৩ ঃ শঙ্কৰদেৱৰ বৰগীত, চপলা বুকষ্টল, শ্বিলং

১৭। চলিহা, ভৱপ্রসাদ (সম্পা.) ১৯৮৭ ঃ মাধৱদেৱৰ সাহিত্য, শ্রীমন্ত শঙ্কৰদেৱ সংঘ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Kanaklal Barua, 1978 : Early History of Kamrup, Guwahati : Asom Sahitya Sabha

2) Choudhari P.C. 1960 : The History of civilization of the people of Assam, Guwahati- Assam Publication Board

3) Gait Edward, 1981 : A History of Assam, Calcutta
4) Goswami, Hemchandra (ed.) 1930 : Descriptive Catalogue of Assamese manuscript, Calcutta University
5) Chatterjee S.K. 1960 : The place of Assam in the History and civilization of India, Calcutta University
6) Winterniz,M. Vol. I, 1927, Vol. II, 1933 : A History of Indian Literature, Calcutta,
7) Bhandarkar R.G. 1996 : Vaisnavism, saivism and minor religious systems, Varanashi
8) Banerjee J.N. 1996 : Puranic and Tantric Religion, University of Calcutta
9) Kakati Banikanta 1948 : The Mother Goddess Kamakhya, G.U.
10) (ed.) 1951 : Aspects of EarlyAssamese Literature, .GU



৩.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ বেদ-উপনিষদত বৰ্ণিত শিৱ মহিমা... ঐতিহাসিক যুগত শৈৱ ভক্তিয়ে কি ৰূপ পৰিগ্ৰহণ কৰিছিল.... সাহিত্যত শৈৱ ভক্তি আৰু শিৱ।

২ নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ মধ্যযুগৰ ভক্ত কমি কবীৰদাস, সূৰদাস, মীৰাবাঈ, তুলসীদাস, শঙ্কৰদেৱ, চৈতন্যদেৱ, মাধৱদেৱ দামোদৰ দেৱ, হৰিদেৱ আদিৰ চমু পৰিচয় দি তেওঁলোকে মধ্যযুগৰ ভক্তি সাহিত্যলৈ যি অৰিহণা যোগালে তাৰ চমু লেখ আগবঢ়াওক।



৩.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ সংস্কৃত আৰু তামিল ভক্তি-সাহিত্যৰ চমু পৰিচয় দিয়ক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ মধ্যযুগীয় ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যৰ আভাস দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ মধ্যযুগৰ সন্ত কবি হিচাপে কবীৰদাসৰ চমু পৰিচয় দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ৰামভক্ত কবি হিচাপে তুলসীদাসৰ কাব্য প্ৰতিভাৰ চমু আভাস দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ কাব্য প্ৰতিভাৰ চমু আভাস দাঙি ধৰি মধ্যযুগৰ ভক্তি-সাহিত্যত তেওঁলোকৰ স্থান নিৰূপণ কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ দামোদৰদেৱ আৰু হৰিদেৱৰ চমু পৰিচয় দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ শাক্ত ভক্তি-সাহিত্য বুলিলে কি বুজে? মনসা কাব্য আৰু চণ্ডী কাব্যৰ আধাৰত বিচাৰ কৰক।

প্ৰশ্ন ৮ ঃ শৈৱ সাহিত্য কি? শৈৱ আৰু শাক্ত ধৰ্মৰ বিকাশত ভক্তি সাহিত্যৰ ভূমিকা নিৰূপণ কৰক।

প্ৰশ্ন ৯ ঃ চমুটোকা লিখক ঃ

শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ, দামোদৰ দেৱ, হৰিদেৱ, চৈতন্যদেৱ, কবীৰদাস, সূৰদাস, তুলসীদাস, মীৰাবাঈ, পদ্মাপুৰাণ, ভাগৱতপুৰাণ, শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী (৩.০৬, ৩.০৭ দ্ৰষ্টব্য)

*** ***** ***

অধ্যায় ৪ ঃ অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ধাৰা

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য ঃ চমু পৰিচয়
৪.৩.১ অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য
৪.৪ ভক্তি সাহিত্যৰ ধাৰা
৪.৪.১ সগুণ ভক্তিধাৰা
৪.৪.২ নিৰ্গুণ ভক্তিধাৰা
৪.৫ ভক্তি সাহিত্যৰ সামাজিক অভিব্যক্তি
৪.৬ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক উৎকৰ্ষ সাধনত ভক্তিৰ ভূমিকা
৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৮ অধিক জানিবলৈ
৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৱল ৰূপৰেখা)
৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভক্তি সাহিত্য সম্পর্কে এটি স্পষ্ট ধাৰণা লাভ কৰিব।
- ভক্তি সাহিত্যৰ সাধাৰণ ধাৰাসমূহৰ বিষয়ে জানিব।
- সগুণ ভক্তিধাৰা আৰু নিৰ্গুণ ভক্তি ধাৰাৰ পৰিচয় লাভ কৰিব।
- ভক্তি সাহিত্যৰ সৈতে সমাজৰ সম্পর্ক নিৰূপণ কৰিব পাৰিব।
- ভক্তি সাহিত্যই জনসাধাৰণৰ আধ্যাত্মিক বিকাশত গ্রহণ কৰা ভূমিকা সম্পর্কে জানিব পাৰিব।
- ৰামভক্তি আৰু কৃষ্ণ সম্পর্কে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব।
- ভক্তিৰ যোগেদি সামাজিক পৰিৱর্তন কেনেদৰে সম্ভৱ সেই কথা আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় ষান্মাসিকৰ অন্তর্গত সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে যুগুত কৰা 'ভক্তি সাহিত্য' পাঠ্যবিষয়ৰ এইটো চতুর্থ অধ্যায়। অধ্যায়টোৰ নাম 'অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ধাৰা'। ইয়াৰ আমাৰ অধ্যায়কেইটাত ভক্তিনো কি, ভক্তিৰ স্বৰূপ, ভক্তিৰ বিকাশৰ

লগত জড়িত নানান কথাৰ সম্ভেদ পালে। এই অধ্যায়টোত আমি অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যৰ বিষয়ে পঢ়িবলৈ পাম।

৪.৩ অসমীয়া ভক্তি-সাহিত্য ঃ চমু পৰিচয়

অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য বুলিলে প্ৰাক শংকৰী, শংকৰী আৰু শঙ্কৰোত্তৰ যুগৰ বিস্তৃত সাহিত্যৰাজিক সামৰি লয়। প্ৰাক শঙ্কৰী যুগতেই *ৰামায়ণ, মহাভাৰত,* পুৰাণ আদিৰ অনুবাদৰ যোগেদি ভাৰতীয় সাহিত্যৰ সৈতে অসমৰ জনসাধাৰণক পৰিচয় কৰাই দিয়াৰ প্ৰয়াস আৰম্ভ হয়। হেম সৰস্বতীৰ *প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰত* ভক্তিৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশিত হৈছে। অনুৰূপভাৱে হৰিবৰ বিপ্ৰৰ যুদ্ধকাব্য কেইখনতো কৃষ্ণভক্তিৰ মাহাত্ম্যৰ পৰিচয় পোৱা যায়।



জানি থোৱা ভাল

প্ৰাক শংকৰী যুগৰ সময়ছোৱাত অসমত শৈৱ, শাক্ত প্ৰভৃতি ধৰ্মৰ যথেষ্ট প্ৰভাৱ আছিল। আনকি শঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক কালছোৱাতো শাক্ত-তান্ত্ৰিক আৰু শৈৱধৰ্মই বিশেষ প্ৰাধান্য লাভ কৰিছিল। দৈতাৰি ঠাকুৰে লিখিছে ঃ

'ইদেশত পূৰ্বকালে নাছিল ভকতি।
নানাধৰ্ম ধৰ্ম লোকে কৰিল সম্প্ৰতি।।
নানা দেৱ পূজয় কৰয় বলিদান।
জান ছাগ পাৰ কাটে অসংখ্য প্ৰমাণ।।'

(গুৰুচৰিত, পদ ৭৪২)

গতিকে শঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্বতে বৈষ্ণৱ, শৈৱ, শাক্ত আদি ধৰ্মীয় সাধন-পদ্ধতি মূলতঃ তান্ত্ৰিক আচাৰৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হৈছিল। সেই সময়ৰ তান্ত্ৰিক বৈষ্ণৱ পন্থৰ বিষয়ে মাধৱদেৱে এনেদৰে লিখিছে ঃ

'অন্ন লানি কিছু নকৰে বিচাৰ
জাতিকুল ভৈল ভ্ৰষ্ট।
বৈষ্ণৱৰ বেশ ধৰিয়া ফুৰয়
বেদ পথ কৰি নষ্ট।।'

শঙ্কৰী যুগত এফালেদি *ভাগৱত পুৰাণ, হৰিবংশ* আদিৰ অনুবাদ, আনহাতেদি মনসাকাব্যৰ সৃষ্টিৰ যোগেদি বৈষ্ণৱ আৰু শাক্তভক্তিৰ নিদৰ্শন পৰিস্ফুট হয়। শঙ্কৰোত্তৰ কালছোৱাত শৈৱ আৰু শাক্ত সাহিত্যই বিশেষ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। শংকৰদেৱৰ সমসাময়িক পীতাম্বৰৰ চণ্ডী আখ্যান আৰু পৰৱৰ্তী কালত ৰুদ্ৰসিংহৰ *শিৱপুৰাণ, ৰমানন্দ দ্বিজ, ৰুচিনাথ কন্দলি* আদিৰ *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ* আৰু *শ্ৰীশ্ৰীচণ্ডী* আদিয়ে শৈৱ ভক্তিধাৰাৰ বিকাশত অৰিহণা যোগায়। আনহাতে মঞ্জনৰ

মধুমালতীৰ অনুবাদ, *চাহাপৰী উপাখ্যান* আৰু আজানপীৰকে প্ৰমুখ্য কৰি অন্যান্য চুফীবাদী কবিসকলৰ জিকিৰ জাতীয় গীতে এই ধাৰাৰ বিকাশত বিশেষ অৰিহণা যোগায়।

ভক্তি হৈছে ভগৱানৰ প্ৰতি পৰম অনুৰক্তি। সেয়ে ভক্তিক পৰম প্ৰেমৰূপা বুলি কোৱা হৈছে। ভক্তিয়ে ভগৱানৰ যিকোনো সাকাৰ আৰু নিৰাকাৰ ৰূপৰ উপাসনাৰ আভাস দাঙি ধৰে।

ভগৱানক লাভ কৰিবৰ কাৰণে যুগ যুগ ধৰি ভক্ত সমাজত বিভিন্ন পথ অৱলম্বন কৰা দেখা যায়। জ্ঞান, কৰ্ম, যোগ আৰু ভক্তি প্ৰভৃতি মাৰ্গ বা সাধন পদ্ধতিৰ ভিতৰত ভক্তিকেই স্থান দিয়া হৈছে। ভক্তিধৰ্মত ভক্ত আৰু ভগৱানৰ মাজত নিবিড় সম্পৰ্ক স্থাপন হোৱা দেখা যায়।

ভক্তি বুলিলে যিকোনো উপাস্য দেৱতাৰ ভক্তিক বুজায়। গতিকে শৈৱ, শাক্ত, বৈষ্ণৱ ইত্যাদি সামান্য প্ৰভেদ থাকিলেও ভক্তি পৰম প্ৰেমৰূপা।

অসমত বৈষ্ণৱ আদৰ্শ অতি প্ৰাচীন। খ্ৰীষ্টাব্দ পঞ্চম শতিকামানৰ পৰাই অসমত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ধাৰাবাহিক ইতিহাস পোৱা যায়। প্ৰাক-শঙ্কৰী যুগৰ ভালেমান স্থাপত্য-ভাস্কৰ্যত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ অৱস্থিতি প্ৰকাশ পোৱা হৈছে। নৱম আৰু দশম শতিকাৰ দেওপানিৰ বৰাহ বিষ্ণুমূৰ্তি, দশম-একাদশ শতিকাৰ ডিব্ৰুগড়ত পোৱা পিতলৰ বিষ্ণুমূৰ্ত্তি, শিৱসাগৰত পোৱা শিলৰ মূৰ্ত্তি, অষ্টম-নৱম শতিকাৰ শুক্ৰেশ্বৰ বিষ্ণু জনার্দন মূৰ্ত্তি আদিৰ কথা এই প্ৰসঙ্গত উল্লেখনীয়।

শঙ্কৰদেৱৰ পূৰ্বতে অসমত সাত্ত্বত ধৰ্ম, সনাতন ধৰ্ম, বৈষ্ণৱ ধৰ্ম ইত্যাদি বিভিন্ন ৰূপত বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচলন আছিল। সেই বাবেই মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ প্ৰচাৰিত ধৰ্মক নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্ম আখ্যা দিয়া হৈছে।

শঙ্কৰদেৱে জাতিভেদ, বৰ্ণ-বৈষম্য দূৰ কৰি ভক্তিৰ যোগেদি এখন সমতাপূৰ্ণ সমাজ গঠনৰ পোষকতা কৰিছিল। ভক্তিৰ যোগেদি জনসাধাৰণৰ মানসিক উৎকৰ্ষ সাধনৰ কাৰণে তেওঁ কেইবাগৰাকীও ধৰ্মাচাৰ্য নিয়োগ কৰিছিল। তেওঁ জনজাতীয় মূলৰ গাৰো, মিৰি, ভোট, নগা আদি সকলো লোককে বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ অংশীদাৰ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মমতত নাৰায়ণ চৈতন্যময় শুদ্ধৰূপ হৰি আৰু তেঁৱেই 'সৰ্ব অবতাৰৰ কাৰণ নাৰায়ণ'।

অসমত শৈৱ আৰু শাক্ত ধৰ্মৰ পৰম্পৰা অতি প্ৰাচীন। মহাভাৰতৰ যুগৰে পৰাই ইয়াত শৈৱ আৰু শাক্ত উপাসনাৰ আভাস পোৱা যায়। নৰকাসুৰৰ ৰাজ্যভিষেকৰ সময়ত এই দেশত অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱীৰ মৰ্যাদা লাভ কৰিছিল কামাখ্যাই। অৱশ্যে গুপ্ত ৰূপত শিৱৰ উপাসনাও সমানেই চলিছিল। পুৰণি অসমৰ ৰাজত্ব কৰা বৰ্মন, শালস্তম্ভ, পাল, আহোম, কোচ আদি ৰাজবংশৰ ৰজাসকলে শৈৱ আৰু শাক্তধৰ্মৰ পৃষ্ঠপোষকতাৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। গতিকে দেখা যায় যে শৈৱ আৰু শাক্তধৰ্ম পুৰণি কামৰূপৰ অতি প্ৰাচীন ধৰ্ম আছিল। অসমত থকা শৈৱ মঠ আৰু দেৱীমন্দিৰসমূহে এই কথাৰ সাক্ষ্য বহন কৰিছে।

কালিকাপুৰাণ, যোগিনীতন্ত্ৰ, হৰগৌৰী সংবাদ, দৰং ৰাজবংশাৱলী ইত্যাদি গ্ৰন্থত বিভিন্ন প্ৰসংগত অসমত প্ৰচলিত বিভিন্ন ধৰ্মীয় পৰম্পৰাৰ প্ৰসঙ্গৰ অৱতাৰণা কৰা হৈছে। পুৰণি অসমৰ শিলালিপি আৰু তাম্ৰলিপিসমূহতো তাৰ প্ৰচুৰ সাখ্য পোৱা যায়।

জানি থোৱা ভাল



পুৰণি কামৰূপত দেৱীপূজাৰ বহুল প্ৰচলন আছিল। ভদ্ৰা, ভদ্ৰকালী, কালী, কৰালী, কামাখ্যা, পাৰ্বতী, চণ্ডী, দুৰ্গা আদি বিভিন্ন নামেৰে দেৱীক পূজা কৰা হৈছিল। যোগিনীতন্ত্ৰৰ মতে 'কামৰূপ হ'ল দেৱীক্ষেত্ৰ। ইয়াৰ সমান ঠাই ক'তো নাই। আন ঠাইত দেৱী বিৰল, কামৰূপত এওঁ ঘৰে ঘৰে ঃ'

কামৰূপং দেৱীক্ষেত্ৰং কুত্ৰাপি তৎ সমং ন চ।
অন্যত্ৰ বিৰলা দেৱী কামৰূপে গৃহে গৃহে।। (২/৬/১৫০)

যোগিনীতন্ত্ৰৰ মতে পুৰণি অসমত শিৱলিঙ্গৰ সংখ্যা আছিল কোটিতকৈয়ো অধিক। চৰিতপুথিৰ মতে শংকৰদেৱৰ জন্মৰ আগতে পিতৃ কুসম্বুৰে শিঙৰীৰ গোপেশ্বৰ শিৱ মন্দিৰত শিৱপূজা কৰিছল। সেয়ে তেওঁৰ নাম ৰখা হৈছিল শঙ্কৰ ঃ

'শঙ্কৰৰ বৰত পুত্ৰ লভিলন্ত।
এতেকে শঙ্কৰৰ নামক থৈলন্ত।।'

৪.৩.১ অসমীয়া ভক্তি-সাহিত্যৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্য

- ভক্তি সাহিত্য সাৰ্বজনীন মানৱীয় আবেদনৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত।
- ভক্তি সাহিত্যই মানুহৰ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক বিকাশ সাধন কৰি মানৱীয় অনুভূতিসমূহৰ বিকাশ সাধনত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে।
- আন্তৰিক ভক্তি আৰু প্ৰেমৰ যোগেদি ঈশ্বৰ লাভৰ প্ৰয়াস ভক্তি সাহিত্যৰ মনকৰিবলগীয়া বৈশিষ্ট্য।
- মধ্যযুগীয় ভক্তি সাহিত্যৰ মূল আধাৰ হ'ল *ভাগৱত পুৰাণ* আৰু *ভাগৱত গীতা*। তাৰ লগে লগে *বিষ্ণুপুৰাণ, হৰিবংশ, পদ্মপুৰাণ, বায়ুপুৰাণ* ইত্যাদিয়ে ভক্তি সাহিত্যৰ শ্ৰীবৃদ্ধিত বিশেষ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে।
- ভক্তি সাহিত্য মূলতঃ অনুবাদমূলক আৰু ই মূলতঃ সংস্কৃত সাহিত্যত বৰ্ণিত ভক্তি সাহিত্যৰ ক্ৰমবিৱৰ্তিত ৰূপ।
- ভক্তি সাহিত্যত সাধাৰণতে আৰাধ্য দেৱতাৰ নাম শ্ৰৱণ-কীৰ্তনত অধিক গুৰুত্ব দিয়া দেখা যায়।
- ভক্তি কবিসকলে গুৰুৰ ওপৰত অধিক প্ৰাধান্য প্ৰদান কৰাৰ বাবে সংসাৰ পৰা পৰিত্ৰাণ লাভৰ কাৰণে গুৰুৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হোৱা দেখা যায়। মাধৱদেৱেও গুৰুক ভকতৰ কল্পতৰু আখ্যা দিছে। নৱবৈষ্ণৱ ভক্তিধৰ্মৰ সম্প্ৰসাৰণত শংকৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ আদি গুৰুসকলৰ প্ৰাধান্য সৰ্বাধিক।
- ভক্তি সাহিত্যত ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তিৰ বাবে শাস্ত্ৰ নিৰ্দেশিত চাৰিটা মূল পথ— কৰ্ম, জ্ঞান, যোগ আৰু ভক্তিৰ ভিতৰত ভক্তিক ঈশ্বৰ লাভৰ প্ৰশস্ত পথ আখ্যা দিয়া হৈছে।

- কর্মজ্ঞান আৰু যোগতকৈ ভক্তিৰ পথ প্রশস্ত বুলি ভক্তি সাহিত্যত বর্ণনা কৰা হৈছে। সেইবাবেই কবীৰ, সূৰদাস, তুলসীদাস, মীৰাবাঈ, শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ আদি ভক্ত-কবিসকলৰ ৰচনাত ভক্তিৰ প্রশংসা কৰা দেখা যায়।
- মধ্যযুগীয় ভক্ত কবিসকলে বাহ্যিক আচাৰ আৰু ক্রিয়াকাণ্ডতকৈ ভক্তিক অধিক প্রাধান্য দিয়া দেখা যায়। ভক্তিয়েই মুক্তি লাভৰ প্রধান হেতু বুলি তেওঁলোকে বর্ণনা কৰিছে।
- ভক্ত-কবিসকলে ভোগ-বিলাসত নিমজ্জিত হৈ পার্থিৱ জীৱন নিষ্ফল নকৰিবৰ কাৰণে সকীয়াই দিয়াৰ লগতে ভক্তিপৰায়ণ হ'বৰ কাৰণে আহ্বান জনাইছে। তেওঁলোকৰ ৰচনাৰ মাজেদি তপ-জপ-যাগ-যজ্ঞতকৈ ভক্তিকেই মুক্তি লাভৰ প্রশস্ত পথ হিচাপে দেখুওৱা হৈছে।
- সামাজিক আৰু ধার্মিক ক্ষেত্রত সমন্বয়ৰ ভাৱনা এইবিধ সাহিত্যৰ মূল বৈশিষ্ট্য। ভক্ত-কবিসকলে বিভিন্ন ধার্মিক, সামাজিক আৰু ধর্মীয় চিন্তাধাৰাৰ মাজত সমন্বয় স্থাপনৰ প্রয়াস কৰিছিল। সগুণ আৰু নির্গুণ, ৰামভক্তি আৰু কৃষ্ণভক্তি ধাৰাৰ মাজত সমন্বয় এই ক্ষেত্রত উল্লেখযোগ্য।
- ভক্তি-সাহিত্যত ঈশ্বৰ প্রাপ্তিৰ বাবে আত্মিক উন্নতিত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। সকলো ধৰণৰ পার্থিৱ কামনা-বাসনাৰ অন্ত পেলাই ভগৱানৰ ওচৰত একান্তভাৱে কৰা আত্মসমর্পণৰ যোগেদি ভৱ-সাগৰৰ পৰা পৰিত্রাণ লাভ কৰিব পাৰি।
- ভগৱানৰ প্রতি ঐকান্তিক নিষ্ঠা আৰু একান্ত ভক্তিৰ যোগেদিহে ভগৱান প্রাপ্তি সম্ভৱ বুলি ভক্তি-সাহিত্যত বর্ণনা কৰা দেখা যায়।
- ভক্তি-সাহিত্যই এক নতুন সামাজিক আৰু আধ্যাত্মিক আলোড়নেৰে সঞ্জীৱিত ধর্ম-কর্মৰ বিভীষিকা দূৰ কৰি নতুন সামাজিক চৈতন্য জাগৰণৰ কাৰণে ভক্ত-কবিসকলে কৰা প্রয়াসৰ পৰিণতিস্বৰূপে মধ্যযুগত বিপুল সংখ্যক কাব্য, গীত, নাটক আদি ৰচিত হয়।
- ভাৰতীয় জাতীয় জীৱনৰ দুষ্কৃতি নাশ কৰি সংস্কৃতিৰ প্রতিষ্ঠাৰ কাৰণে ভক্ত-কবিসকলে প্রয়াস কৰিছিল আৰু বর্ণ বৈষম্য আঁতৰাই এখনি শ্রেণীহীন সমাজৰ পোষকতা কৰিছিল।
- ভক্ত-কবিসকলে বিষ্ণুমাহাত্ম্য প্রকাশক গ্রন্থৰ অনুবাদৰ লগতে ভক্তিৰ প্রধান উপযুক্ত বিষয়বস্তুক অৱলম্বন কৰি কাব্য, গীত, নাট, ভটিমা, দোহা, ভজন আদি ৰচনা কৰিছিল।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভক্তি সাহিত্যৰ কেইটামান বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।
(৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৪.৪ ভক্তি সাহিত্যৰ ধাৰা

ভক্তিধর্ম মূলতঃ ভাৱনামূলক আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন শাখা প্রশাখা আছে। ভাৰতীয় ভক্তিধর্মৰ ধাৰা আৰু নির্গুণ ভক্তিধর্মৰ ধাৰা— এই দুই ধাৰাতে ব্রহ্মৰ নির্গুণ নিৰাকাৰ স্বৰূপক স্বীকাৰ কৰি সাহিত্য সৃষ্টিত মনোনিৱেশ কৰিলে। সেইসকল ভক্তকবিক নির্গুণ ধাৰাৰ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। আনহাতে যিসকলে ব্রহ্মৰ সগুণ ৰূপকেই পৰম সত্যৰূপে কল্পনা কৰি সগুণ ব্রহ্মৰ উপাসনাত মনোনিৱেশ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিলে, তেওঁলোকক সগুণ ধাৰাৰ ভিতৰত ধৰা হৈছে। নির্গুণ ভক্তিধাৰাক পুনৰ দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে জ্ঞানাশ্রয়ী শাখা আৰু প্রেমাশ্রয়ী শাখা। জ্ঞানাশ্রয়ী শাখাৰ কবিসকলে জ্ঞানৰ ওপৰত আৰু প্রেমাশ্রয়ী শাখাৰ কবিসকলে প্রেমৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা দেখা যায়। জ্ঞানাশ্রয়ী শাখাৰ উল্লেখযোগ্য কবিসকল হ'ল— কবীৰ দাস, ৰৈদাস, দাদুদয়াল, মলুকদাস ইত্যাদি। প্রেমাশ্রয়ী শাখাৰ কবিসকল মূলতঃ চুফী কবি, তেওঁলোক হ'ল মঞ্জন, জায়সী, কুতুবুন, উস্মান ইত্যাদি।

সগুণ ভক্তিধাৰাৰ দৰেই নির্গুণ ভক্তিধাৰাৰো দুটা শাখা আছে— কৃষ্ণভক্তি ধাৰা আৰু ৰামভক্তি ধাৰা। যিসকল কবিয়ে ৰামকেই পৰমপুৰুষ ভগৱান জ্ঞান কৰি তেওঁৰ প্রতি প্রদর্শন কৰা ভক্তিৰ যোগেদি মুক্তিৰ পথ প্রশস্ত বুলি কাব্যাদিত বর্ণনা কৰি এটি নতুন কাব্যধাৰাৰ সৃষ্টি কৰিলে, তেওঁলোক ৰামভক্তি কাব্যধাৰাৰ অন্তর্গত। তুলসীদাস আৰু ধাৰাৰ সর্বশ্রেষ্ঠ কবি। আন এদল কবিয়ে শ্রীকৃষ্ণকেই পুৰুষোত্তম ৰূপত প্রতিষ্ঠা কৰি তেওঁৰ ভক্তিৰ জৰিয়তে মুক্তিৰ পথ প্রশস্ত বুলি কাব্যাদিত বর্ণনা কৰিলে আৰু ভক্তিধর্ম প্রচাৰত মনোনিৱেশ কৰিলে। তেওঁলোকৰ ভিতৰত সূৰদাস, মীৰাবাঈ, শঙ্কৰদেৱ, চৈতন্যদেৱ আদি বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য।

৪.৪.১ সগুণ ভক্তিধাৰা

সগুণ ভক্তিধাৰাক ৰামভক্তিধাৰা আৰু কৃষ্ণ ভক্তিধাৰা এই দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে।

প্রাক ঐতিহাসিক যুগৰে পৰা আৰম্ভ কৰি আধুনিক যুগলৈকে ৰামচন্দ্রৰ শক্তি আৰু সৌন্দর্যই জনমানসত গভীৰ প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰি আহিছে। বাল্মিকী ৰামায়ণত শ্রীৰামচন্দ্রৰ মহৎ গুণাৱলীৰ চিত্র অংকিত হৈছে। মহাভাৰতৰো বিভিন্ন ঠাইত প্রসঙ্গক্রমে ৰামায়ণৰ উল্লেখ পোৱা যায়। মহাভাৰতৰ বাহিৰেও বিভিন্ন আখ্যান-উপাখ্যান, পুৰাণ সাহিত্য, বৌদ্ধ আৰু জৈন সাহিত্য আদিত ৰামকথাৰ প্রসঙ্গৰ উল্লেখ পোৱা যায়।

বৈষ্ণৱ ভক্তিমার্গৰ বিকাশৰ পৰম্পৰাত ৰামানুজ, ৰামানন্দ প্রভৃতি বৈষ্ণৱ আচার্যসকলে ৰামকথাক দার্শনিক ভিত্তিত প্রতিষ্ঠা কৰি ভক্তিৰ পথ সহজসাধ্য কৰি তোলে। ৰামভক্তি ধাৰাৰ প্রধান প্রচাৰক বাৰগৰাকী আলৱাৰৰ ভিতৰত কাটকোপক ৰামচন্দ্রৰ পাদুকাৰ অৱতাৰ হিচাপে মানি অহা হৈছে। তেওঁৰ ৰচনা *তিৰুৱায়মেৱলি*তেই সর্বপ্রথম ৰামভক্তিৰ বর্ণনা পোৱা যায়। বৈষ্ণৱ সম্প্রদায়সমূহৰ ভিতৰত শ্রী আৰু ব্রহ্ম সম্প্রদায়ৰ আচার্যসকলে ৰামভক্তিধাৰাৰ সম্প্রসাৰণত বিশেষ ৰৰঙণি যোগায়।

শ্রী সম্প্রদায়ৰ প্রথম আচার্য শ্রী ৰঙ্গনাথ মুনিয়ে আলৱাৰ সন্তসকলৰ মাজত প্রচলিত গীত পদবোৰক সংকলিত কৰে আৰু তেওঁৰ পৰৱর্তী আচার্য পুণ্ডৰীকাক্ষ, ৰামমিশ্র, যমুনাচার্য আদিয়ে ৰামভক্তিধাৰাক অধিক জনপ্রিয় কৰি তোলে। সেইদৰে ব্রহ্ম সম্প্রদায়ৰ ভক্তি পৰম্পৰাৰ সম্প্রসাৰণত মাধৱাচার্যই বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ৰাঘৱানন্দৰ শিষ্য ৰামানন্দই ৰামভক্তিক যুগোপযোগী কৰি উত্তৰ ভাৰতত ৰামভক্তিৰ প্রচাৰ কৰে। ভক্তি ভাৱনাৰ যোগেদি সামাজিক ঐক্য স্থাপনত ৰামানন্দই উল্লেখযোগ্য ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল।

আধুনিক ভাৰতীয় আর্যভাষাসমূহত ৰামচন্দ্রৰ ঐশ্বর্য, লীলা আৰু মাধুর্যৰ বিষয়ে ভালেমান কাব্য ৰচিত হৈছে। তুলসীদাস হিন্দী সাহিত্যৰ উল্লেখযোগ্য ৰামভক্তি কবি। এই পৰম্পৰাৰ আন এগৰাকী কবি হ'ল অগ্রদাস। এওঁ অলংকাৰ শাস্ত্রৰ বিদগ্ধ পণ্ডিত আছিল আৰু কেইবাখনো শাস্ত্র ৰচনা কৰিছিল। তুলসীদাসে *ৰামচৰিত মানসকে* ধৰি মুঠ বাৰখন গ্রন্থ ৰচনা কৰি ৰামভক্তি কাব্যধাৰাক প্রতিষ্ঠা কৰি যায়। *ৰামচৰিত মানসত* তুলসীদাসে ৰাম আৰু শিৱক পৰস্পৰৰ প্রতি ভক্ত ৰূপত অঙ্কিত কৰি বৈষ্ণৱ আৰু শৈৱ সম্প্রদায়ৰ মাজত সমন্বয় সাধন কৰিছিল। তুলসীদাসৰ সমকালীন ৰামভক্ত কবিসকলৰ ভিতৰত নাভাদাসৰ নাম বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত *ভক্তমালা* ভক্তি সাহিত্যৰ অন্য এখন সর্বশ্রেষ্ঠ গ্রন্থ। তেওঁৰ পাছতেই আন এগৰাকী উল্লেখযোগ্য ৰামভক্ত কবি হ'ল কেশৱ দাস। তেওঁ কেইবাখনো গ্রন্থ ৰচনা কৰে। তাৰ ভিতৰত *ৰামচন্দ্রিকা* ৰামভক্তি পৰম্পৰাৰ এখনি অতি বিখ্যাত গ্রন্থ।

তুলসীদাসৰ সমকালীন ৰামভক্তিধাৰাৰ অন্যান্য কবিসকলৰ ভিতৰত নাভাদাস আৰু অগ্রদাসৰ নাম বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। মৈথিলীচৰণ গুপ্তৰ *সাকেতত* ৰামভক্তিক বিশ্বজনীন ৰূপ দিয়াৰ প্রয়াস লক্ষ্যণীয়।তেওঁ ৰামক মানৱ ৰূপত গ্রহণ কৰি ৰামচন্দ্রৰ আদর্শ গৃহস্থী জীৱনৰ চিত্র অঙ্কন কৰিছে।

ভক্তকবিসকলৰ এচামে নির্গুণ নিৰাকাৰ ব্রহ্মোপাসনাৰ পৰা আঁতৰি একমাত্র ভগৱানৰ চৰণতেই দাসৰূপে শৰণ লৈছিল আৰু সেয়ে ৰাম বা কৃষ্ণক একান্ত আৰাধ্য দেৱতা হিচাপে গণ্য কৰি তেওঁৰ শীল, সৌন্দর্য, ৰূপ গুণ আদিৰ মনোহাৰী চিত্র অঙ্কনৰ প্রয়াস কৰিছিল।

সগুণ ভক্তিধাৰাৰ ভক্তকবিসকলৰ আৰাধ্য দেৱতাৰ ভিতৰত ভগৱান শ্রীকৃষ্ণই এক বিশেষ স্থান লাভ কৰিছে। ভাৰতীয় পুৰাণসমূহত সগুণ ব্রহ্ম ৰূপে কৃষ্ণৰ সর্বাধিক বর্ণনা পোৱা যায়।

মানৱ ৰূপেই মহাভাৰতত বর্ণিত কৃষ্ণৰ প্রাৰম্ভিক ৰূপ। পৰৱর্তী কালত এই গ্রন্থই পৰিবর্ধিত ৰূপ লাভ কৰাত কৃষ্ণই বিষ্ণু, নাৰায়ণ, পৰমব্রহ্ম আদি ৰূপত প্রতিষ্ঠা লাভ কৰে। মহাভাৰতৰ কৃষ্ণ যদুবংশীয় ক্ষত্রিয়। মহাভাৰত আৰু গীতাৰ পাছতেই পুৰাণসমূহত কৃষ্ণ চৰিত্রৰ বিকাশৰ এক বিশেষ ধাৰা পৰিলক্ষিত হয়।

কোনো কোনো পুৰাণৰ মতে কৃষ্ণ ভগৱানৰ পূৰ্ণ অৱতাৰ। ভাগৱত পুৰাণত শ্রীকৃষ্ণৰে গুৰুত্ব অধিক। সকলো বেদেই শ্রীকৃষ্ণক আৰাধনা কৰে। সমস্ত সাধনা তপস্যা আৰু গতিৰ মূল লক্ষ্যও তেৱেঁই। পুৰাণৰ মতে তেওঁ যোগেশ্বৰ, সচ্চিদানন্দ, অবিনাশী। এয়ে ভাগৱতৰ মত। ইয়াৰ বাহিৰেও *ভাগৱতপুৰাণ, হৰিবংশ বিষ্ণুপুৰাণ, পদ্মপুৰাণ* ইত্যাদিত শ্রীকৃষ্ণৰ মাহাত্ম্যৰ বর্ণনা পোৱা যায়।

*পুৰাণ*সমূহত শ্রীকৃষ্ণৰ দুটা ৰূপ পোৱা যায়। ঐশ্বৰিক আৰু মাধুর্যময়। ঐশ্বৰিক ৰূপৰ যোগেদি তেওঁ দৈত্য-দানৱ, অসুৰ, ৰাক্ষস আদি দমন কৰি লোকৰক্ষকৰ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছে। মাধুর্যময় ৰূপৰ যোগেদি লোকৰঞ্জনৰ উদ্দেশ্য মধুৰ ভাৱনাৰ নানান লীলা সম্পন্ন কৰি ভক্তসকলৰ মনত অপাৰ আনন্দ প্রদান কৰিছে।

ভাৰতীয় সাহিত্যত কবি অশ্বঘোষৰ *'ব্রহ্মচৰিত'*ত প্রথম শ্রীকৃষ্ণলীলাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। হাল বিৰচিত 'গাহা সত্তসঈতো কৃষ্ণৰ চিত্র অঙ্কিত হৈছে। দ্বাদশ শতিকাৰ পৰৱর্তী কালত ৰচিত ভালেমান কাব্যত কৃষ্ণ চৰিত্রৰ উল্লেখ পোৱা যায়। তাৰ ভিতৰত বোপদেৱৰ *হৰিলীলা* আৰু বেদান্তদেশিক *যাদৱাভ্যুদয়ৰ* নাম এই ক্ষেত্রত উল্লেখযোগ্য। ষষ্ঠদশ শতিকাৰ ৰূপগোস্বামী, সনাতন গোস্বামী আৰু জীৱ গোস্বামীয়ে কৃষ্ণভক্তিক শাস্ত্রীয় ৰূপ প্রদানৰ প্রয়াস কৰে। ৰূপগোস্বামী বিৰচিত *উজ্জ্বল নীলমণি* হৰিভক্তি ৰসামৃত সিন্ধু আৰু, সনাতন গোস্বামীৰ ষট্সন্দর্ভ আদি গ্রন্থই কৃষ্ণভক্তি ধাৰাক শাস্ত্রীয় ৰূপত প্রতিষ্ঠা কৰে।

বিদ্যাপতিৰ সময়ৰে পৰাই ভাৰতীয় সাহিত্যত কৃষ্ণকাব্যৰ সূচনা হয় আৰু বিদ্যাপতিয়ে ৰাধাকৃষ্ণ বিষয়ক ভালেমান গীত-পদ ৰচনা কৰে। তেওঁৰ পদাৱলীত সৰসতা, কোমলতা আৰু আকর্ষণীয়তা বিদ্যমান।

আচার্য বল্লভৰ মতে পূর্ণ-পুৰুষোত্তম, পৰমব্রহ্ম কৃষ্ণই জগতৰ নিমিত্ত কাৰণ আৰু জগতত লীলা প্রচাৰৰ বাবেই তেওঁ অৱতাৰ ধাৰণ কৰে। তেওঁ শুদ্ধাদ্বৈত দর্শনৰ ভিত্তিত ব্রজমণ্ডলত কৃষ্ণভক্তি ধাৰাক প্রতিষ্ঠিত কৰে। বল্লভাচার্যই তিনিবিধ সাধনমার্গৰ ভিতৰত পুষ্টিমার্গকেই শ্রেষ্ঠ আখ্যা দিছে। তেওঁৰ দ্বাৰা প্রৱর্ত্তিত পুষ্টিমার্গৰ উল্লেখযোগ্য কবিসকল হ'ল— কৃষ্ণদাস, সূৰদাস, পৰমান্দ দাস, কুম্ভন দাস, গোবিন্দ স্বামী, নন্দ দাস, ছীত স্বামী আৰু চতুর্ভুজ দাস।

নিম্বার্ক সম্প্রদায়ত ৰাধাকৃষ্ণৰ যুগল উপাসনাৰ বিধান প্রচলিত। এনে উপাসনাৰ মূল স্রোত হৈছে কৃষ্ণ-ব্রহ্ম। এই সম্প্রদায়ৰ কেইবাজনো কবিয়ে ব্রজভাষাত কৃষ্ণভক্তি বিষয়ক ভালেমান গীত-পদ ৰচনা কৰে। ৰাধা বল্লভ সম্প্রদায়ত ৰাধাইহে মুখ্য ভূমিকা গ্রহণ কৰিছে। এই সম্প্রদায়ত শ্রীকৃষ্ণৰ উপাস্য নাম 'ৰাধাবল্লভ'। হৰিদাসী সম্প্রদায়ত হৰিদাসে নিকুঞ্জবিহাৰী শ্রীকৃষ্ণৰ গুণগান কৰিছে। গৌড়ীয় সম্প্রদায়ৰ প্রৱর্তক চৈতন্যদেৱে শ্রীকৃষ্ণক ব্রজেন্দ্র কুমাৰ নামেৰে অভিহিত কৰিছে। তেওঁৰ মতে কৃষ্ণই পৰমতত্ত্ব, পূর্ণজ্ঞান তথা পূর্ণানন্দ স্বৰূপ।

কৃষ্ণভক্তিধাৰাক জনপ্ৰিয় ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰাত হিন্দী কবি সূৰদাসৰ ভূমিকা সৰ্বাধিক। তেওঁৰ নামত কেইবাখনো গ্ৰন্থ পোৱা গৈছে। তেওঁৰ কাব্য কৃষ্ণভক্তিপ্ৰধান। *সূৰসাগৰত* ৰাধাকৃষ্ণৰ লীলাৰ অনেক মনোৰম বৰ্ণনা পোৱা যায়।

কৃষ্ণভক্ত কবিসকলে কৃষক ব্ৰহ্মৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰি থৈ গৈছে। কৃষ্ণই সগুণ ব্ৰহ্ম, গতিকে তেওঁক উপাসনা কৰা উচিত। তেওঁৰ বাহিৰে অন্যত্ৰ জীৱনৰ গতি নাই। মধ্যযুগীয় বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়সমূহৰ ভিতৰত কৃষ্ণভক্তি শাখাৰ এটি উল্লেখযোগ্য সম্প্ৰদায় হৈছে ৰাধা-বল্লভ সম্প্ৰদায়। এই সম্প্ৰদায়ত প্ৰেমকেই ভক্তিৰ মূলধাৰা ৰূপে স্বীকাৰ কৰা হৈছে। এই প্ৰেমত ভক্তি সিদ্ধান্তৰ কোনো বিধি-নিষেধ মানি চলা নহয়। ৰামেই এই সম্প্ৰদায়ৰ উপাসনাৰ মূল আধাৰ। গতিকে বাহ্যিক বিধি-নিষেধক অস্বীকাৰ কৰা হৈছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ মধ্যযুগৰ ভক্তিধাৰাত সগুণ ভক্তি ধাৰাৰ অন্তৰ্গত সম্প্ৰদায়সমূহ চমু পৰিচয় দিয়ক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

ৰাধা-কৃষ্ণৰ নিত্যবিহাৰৰ শৃঙ্গাৰাত্মক পদ্ধতিৰ বৰ্ণনাই মাধুৰ্যভক্তিৰ সাৰ। ৰাধা-কৃষ্ণ বৃন্দাবন আৰু বৃন্দাবনৰ সহচৰীসকলক একেডালি প্ৰেমৰ সূতিৰে বান্ধি ৰাখি ৰাধা কৃষ্ণৰ নিকুঞ্জলীলাৰ বৰ্ণনা কৰাই এই ভক্তি পদ্ধতিৰ মূল কথা।

চৈতন্য মতৰ প্ৰৱৰ্তক চৈতন্যদেৱৰ জন্ম হয় বঙ্গদেশৰ নৱদ্বীপত। কেশৱ ভাৰতীৰ ওচৰত দীক্ষা গ্ৰহণ কৰি তেওঁ চৈতন্যদেৱ ৰূপে পৰিচিত হয়। তেওঁৰ ভক্তিমাৰ্গ প্ৰেম, মমতা আৰু ভাবুকতাৰে পৰিপূৰ্ণ। অসমত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ, মাধৱদেৱ, হৰিদেৱ, দামোদৰদেৱ আৰু তেওঁলোকৰ শিষ্য-প্ৰশিষ্যসকলে ভক্তিধৰ্মৰ সম্প্ৰসাৰণ কৰে আৰু কৃষ্ণভক্তি ধাৰাটো বিকশিত কৰি তুলিবৰ কাৰণে *কীৰ্ত্তনঘোষা, নামঘোষা, ভক্তি-ৰত্নাকৰ, ভক্তি-ৰত্নাৱলী, ভক্তি-প্ৰদীপ আদি বিবিধ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰে। এনেদৰেই কৃষ্ণভক্তি ধাৰাটোৱে সমগ্ৰ ভাৰত জুৰি প্ৰচাৰ লাভ কৰে।*

৪.৪.২ নিৰ্গুণ ভক্তিধাৰা

নিৰ্গুণ ভক্তিধাৰা জ্ঞানাশ্ৰয়ী আৰু প্ৰেমাশ্ৰয়ী— এই দুই ধাৰাত বিভক্ত। ইয়াৰে জ্ঞানাশ্ৰয়ী শাখাটোক বুজাবৰ কাৰণে পাৰিভাষিক শব্দ ৰূপে 'সন্তকাব্য' শব্দটিৰ প্ৰয়োগ কৰা দেখা যায়। সন্তকাব্যৰ ৰচকসকল প্ৰায়েই সমাজৰ নিম্নশ্ৰেণীৰ লোক আছিল আৰু তেওঁলোক প্ৰায়েই উচ্চবৰ্গৰ হিন্দুসকলৰ দ্বাৰা লাঞ্ছিত হ'বলগীয়াত পৰিছিল। সেয়েহে তেওঁলোকৰ কাব্যত জাতিভেদ, বৰ্ণবৈষম্য, ব্ৰত উপাসনা, তীৰ্থযাত্ৰা, ৰোজা-নামাজ আদি বাহ্য আচৰণৰ প্ৰতি তীব্ৰ বিৰোধ লক্ষ্য কৰা হয়। ধৰ্মীয় উদাৰতা, সহিষ্ণুতা,

অহিংসা, গুৰুভক্তি আৰু সদাচাৰৰ প্ৰাধান্য এই ধাৰাৰ সন্তসকলৰ জীৱনৰ অপৰিহাৰ্য অঙ্গৰূপে বিবেচিত হৈছিল।

বাহ্যিক আচাৰৰ পৰিৱৰ্তে ভাৱনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিৰ্গুণ উপাসনাৰ পৰম প্ৰতিপাদ্য বিষয়। নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মৰ উপাসক স্বৰূপে কেতিয়াবা তেওঁলোকে সগুণ ঈশ্বৰৰ নাম উল্লেখ কৰিলেও ই ব্ৰহ্মৰ নামান্তৰ মাত্ৰ। সন্তকাব্য পৰম্পৰাৰ এগৰাকী উল্লেখযোগ্য কবি হৈছে কবীৰদাস। এইগৰাকী কবিৰ ৰচনাত নিৰ্ভীকতা, স্পষ্টবাদিতা আৰু ধৰ্মীয় উদাৰতাৰ পৰিচয় স্পষ্ট। তেওঁৰ সমসাময়িক আন এগৰাকী প্ৰতিভাশালী কবি ৰৈদাসে তিনিখন গ্ৰন্থ ৰচনা কৰি সন্তকাব্যৰ ধাৰাটো পৰিপুষ্ট কৰি তোলে। শিখ সম্প্ৰদায়ৰ গুৰুনানক, দাদুপন্থ পন্থৰ প্ৰৱৰ্তক দাদুদয়াল, নামদেৱ, সুন্দৰদাস, মলুক দাস, ধৰম দাস, সহজোবাঈ, দয়াবাঈ আদি সন্তকবিয়ে জ্ঞানাশ্ৰয়ী ধাৰাটো পৰিপুষ্ট কৰে।

নিৰ্গুণ ভক্তিধাৰাৰ প্ৰেমাশ্ৰয়ী শাখাৰ কবিসকল মুখ্যতঃ চুফী কবি। পৰৱৰ্তী কালত প্ৰেমমাৰ্গৰ মাধ্যমেদি ঈশ্বৰৰ উপাসনা কৰা মুছলমান সাধকক বুজাবৰ বাবেও এই শব্দটো প্ৰয়োগ কৰা হয়। চুফী কাব্যক প্ৰেম কাব্য, প্ৰেমাখ্যান কাব্য, চুফী কাব্য আদি নামেৰে জনা যায়। গতিকে দেখা যায় যে এইধাৰাৰ কাব্যত প্ৰেমে মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। অৱশ্যে এই প্ৰেমৰ ধাৰণা পৰম্পৰাগত শৃঙ্গাৰ ভাৱনাৰ পৰা পৃথক।

ভক্তিকালৰ প্ৰেমাখ্যান পৰম্পৰাগত মৃগাৱতী, মধুমালতী, পদ্মাৱতী, চিত্ৰাৱলী, ৰসৰতন আদিয়ে মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছে। এই ধাৰাৰ কবিসকলে তেওঁলোকৰ কাব্যত প্ৰণয়ৰ গভীৰ ৰূপ চিত্ৰণৰ লগে লগে প্ৰাসঙ্গিকভাৱে ভাৰতীয় দৰ্শন, পুৰাণ, জ্যোতিষ, কামশাস্ত্ৰ, বুদ্ধবিদ্যা, সঙ্গীতশাস্ত্ৰ আদিৰো আলোচনা কৰিছে। হংসাৱলীকেই এই ধাৰাৰ প্ৰথম কাব্য আখ্যা দিব পাৰি। মুল্লা দাউদ বিৰচিত *চান্দ্ৰায়ণ* এই ধাৰাৰ দ্বিতীয় উল্লেখযোগ্য কাব্য। দামোদৰ কবিৰ *পদ্মাৱতী কথা,* ঈশ্বৰ দাসৰ *'সত্যৱতী কথা',* কুতুবনৰ *'মৃগাৱতী',* গজপতি ৰচিত 'কামকন্দলা', জায়চীৰ 'পদ্মাৱত' আদি এই ধাৰাৰ উল্লেখযোগ্য কাব্য।

৪.৫ ভক্তি-সাহিত্যৰ সামাজিক অভিব্যক্তি

সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক হিন্দুধৰ্মৰ ভিতৰত থাকিবলৈ উপযোগী সমল দিয়া আৰু আনকো হিন্দুধৰ্ম ল'বলৈ আকৰ্ষণ কৰা আৰু ইছলামৰ লগত সংঘৰ্ষৰ কাৰণ হ্ৰাস কৰা— এই তিনিটা সমস্যা প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি প্ৰাচীন কালৰে পৰা ক্ষীণভাৱে হ'লেও প্ৰবাহিত হৈ থকা ঐকান্তিক বৈষ্ণৱ, ভক্তিমাৰ্গক সণ্ঢালনিভাৱে প্ৰৱৰ্তন কৰিবলৈ ধৰ্ম সংস্কাৰকামীসকলে মনোনিৱেশ কৰে। বিষ্ণুৰ প্ৰতি ঐক্যান্তিক নিষ্ঠা আৰু ভক্তিৰ যোগেদি ভক্তিমাৰ্গত মুক্তি লাভ সম্ভৱ। সেইবাবেই ভক্তিমাৰ্গত জাতি-ধৰ্ম-সম্প্ৰদায় নিৰ্বিশেষে সকলো লোককে সমান অধিকাৰ প্ৰদান কৰা হৈছে।

মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষৰ ফালে এই ধৰ্মৰ পাতনি মেলে আৰু

সমাজত নৈতিক আদর্শ, আধ্যাত্মিক সাধনা আদিৰ জৰিয়তে প্রতিপত্তি বিস্তাৰ কৰে। উত্তৰ ভাৰততে সূৰদাস, কবীৰদাস, তুলসীদাস আদিৰ দৰেই অসমত মহাপুৰুষ শ্রীমন্ত শংকৰদেৱে বৈষ্ণৱধর্ম প্রচাৰৰ উদ্দেশ্যে আগত ৰাখি সাহিত্য সৃষ্টিৰ লগে লগে নাটক, গীত, অভিনয় আদিৰ মাধ্যমেদি সমাজখন সংগঠিত কৰি তোলে।

ভক্তিধর্ম প্রচাৰেই শংকৰদেৱৰ ৰচনাৰ মূল প্রেৰণা আছিল আৰু সেয়ে ৰচনাৰ বিভিন্ন স্থানত মূলৰ পৰা ফালৰি কাটি জনসাধাৰণৰ মনত ভগৱানৰ প্রতি ধাউতি আনিবৰ বাবে কৃষ্ণভক্তিপ্রধান অংশবোৰ বহলাই বর্ণনা কৰিছিল।

নিৰক্ষৰ জনসাধাৰণক ব্রহ্মজ্ঞান প্রদান কৰি ভক্তিৰ জৰিয়তে মুক্তিৰ পথ প্রশস্ত কৰাত ভক্তকবিসকলে গুৰুত্ব প্রদান কৰিছিল। সেইবাবেই নৱবিধা ভক্তিৰ অন্তর্গত শ্রৱণ-কীর্তনত অধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছে। ভগৱানৰ কৰুণা লাভৰ কাৰণে ভক্তকবিসকলে নিজকে ভগৱানৰ একান্ত দাস হিচাপে অহংকাৰশূন্য অন্তৰৰে ভগৱানৰ উপাসনা কৰিছিল। মানৱীয় গুণৰাজিৰ বিকাশ সাধনৰ যোগেদি বিনয়, দয়া, সত্যবাদিতা, সহিষ্ণুতা, পৰোপকাৰ আদি গুণৰ বিকাশ সাধন কৰি সমাজৰ কল্যাণ সাধন কৰাই আছিল এই ধর্মৰ প্রধান উদ্দেশ্য। সমাজৰ হিত বা মঙ্গলৰ উদ্দেশ্যে ভক্তকবিসকলে সেৱাৰ মনোভাৱ গ্রহণ কৰিছিল আৰু একান্ত ভক্তিৰ জৰিয়তে সমাজত ন্যায় আৰু শান্তি প্রতিষ্ঠাৰ প্রয়াস কৰিছিল।



জানি থোৱা ভাল

বৈষ্ণৱ কবিসকলে শিৱক বিষ্ণুৰ বৈৰীৰূপে জল্পনা কৰাতকৈ বিষ্ণুৰ সৈতে অভিন্ন ৰূপত প্রতিষ্ঠাৰ বাবেহে প্রয়াস কৰা দেখা যায়। কীর্তনৰ হৰমোহনত শঙ্কৰদেৱে শিৱৰ মুখেদি পার্বতীক এনেদৰে প্রবোধ দিছে ঃ

‘হৰিসে পৰস দেৱ হৰিকেসে কৰোঁ সেৱ
স্রজন্তা পালন্তা সবে হৰি।’

নৱ-বৈষ্ণৱ ধর্মই শাক্ত-তান্ত্রিক আদর্শৰ ঘোৰ বিৰোধিতা কৰিছিল যদিও দুই-এটি-তান্ত্রিক উপাদনো বৈষ্ণৱ ধর্মত প্রৱেশ নকৰাকৈ থকা নাই। তন্ত্রশাস্ত্রৰ দেহতত্ত্বৰ সাৰ কথাখিনি শঙ্কৰদেৱে মানি লৈছে। তন্ত্রৰ মতে মানৱ দেহতেই সমগ্র বিশ্বব্রহ্মাণ্ড বিৰাজ কৰিছে ঃ

‘দেহৰ মহিমা আবে শুনিয়ে ৰেকতে।
ব্রহ্মাণ্ডৰ গুণ মান আছে শৰীৰতে।।’

(নলাদি পাতন, পদ-১৯১)

এনে কাৰণতে বৈষ্ণৱ ধর্মৰ পাঁৰ লৈ সত্রসমূহৰ ছত্রছায়াতে ৰীতিয়া, অৰীতিয়া, ভিতৰপকীয়া, পকাসেৱা, ৰাতিথোৱা ইত্যাদি বিভিন্ন নামেৰে শাক্ত-তান্ত্রিক আচাৰে অসমৰ সমাজ জীৱনত খোপনি পুতিছিল।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ভক্ত কবিসকলে সমাজৰ আধ্যাত্মিক উৎকর্ষৰ বাবে কি কৰিছিল? (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৪.৬ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক উৎকর্ষ সাধনত ভক্তিৰ ভূমিকা

ভক্তিধর্ম নৈতিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। নৈতিক জীৱন যাপন অবিহনে আধ্যাত্মিকতাৰ গভীৰত প্রৱেশ কৰাটো সম্ভৱ নহয়। ভক্তকবিসকলে সেয়েহে বিনয় ভাবক সততে গুৰুত্ব দিছিল। গুৰুভক্তিৰ জৰিয়তে মানৱীয় অনুভূতিৰাজি বিকশিত কৰি সত্য, প্রেম, ন্যায়, অহিংসা আদিৰ উৎকর্ষ সাধন কৰাটো সম্ভৱ।

শংকৰদেৱ সমসাময়িক সমাজখনৰ সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক বিকাশৰ বাবে সততে প্রয়াস কৰিছিল। মানুহৰ মাজৰ পৰা অন্ধবিশ্বাস, কুসংস্কাৰ আদি দূৰ কৰি হিংসা-বিদ্বেষৰ অৱসান ঘটাই সামন্তবাদী সমাজ-ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তন সাধন কৰিছিল। তেওঁ সামাজিক অৰাজকতা আৰু বিশৃংখলাৰে পৰিপূর্ণ সমাজখনক সুসংগঠিত কৰি সমন্বয়ৰ ডোলেৰে বান্ধি জাতীয় জীৱনক শক্তিশালী কৰি তুলিছিল। দয়া, ক্ষমা, পৰোপকাৰ, সাধুতা, উদাৰতা, সত্যবাদিতা আদি মহান গুণসমূহৰ বিকাশ সাধন কৰি জনসাধাৰণক নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক জীৱন যাপনৰ প্রতি উৎসাহিত কৰিছিল। তেওঁৰ চিন্তা আৰু আদর্শৰ মাজতে নিহিত হৈ আছে মানৱ আৰু মানৱ সমাজৰ প্রতি কল্যাণকামী মনোভাৱ।

শংকৰদেৱ এগৰাকী মানৱতাবাদী পুৰুষ আছিল আৰু সেয়ে মানৱীয় মূল্যবোধক তেওঁ সততে গুৰুত্ব প্রদান কৰিছিল। সমাজৰ পিছপৰা আৰু শোষিতজনক মুক্তিৰ পথ প্রদর্শন কৰাৰ লগতে মানুহক মানুহ হিচাপে জীয়াই থকাৰ বাবে উপযুক্ত পথ প্রদর্শন কৰাত তেওঁ অগ্রণী ভূমিকা গ্রহণ কৰিছল। তেওঁ আজীৱন মানৱ কল্যাণৰ প্রয়াস কৰিছিল আৰু জীৱ মাত্রেই ঈশ্বৰৰ অংশ বুলি উপলব্ধি কৰি জীৱ-জন্তুৰ প্রতিও দয়াৰ ভাব পোষণ কৰিবলৈ উপদেশ দিছিল।

শংকৰদেৱে জাতিভেদ, বর্ণবৈষম্য দূৰ কৰি এখন শ্রেণীহীন সমাজ গঠন কৰিবলৈ প্রয়াস কৰিছিল আৰু তাৰ বাবে সামাজিক ব্যৱধান দূৰ কৰি সকলোকে আধ্যাত্মিক উৎকর্ষ সাধনৰ কাৰণে অনুপ্রাণিত কৰিছিল। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ চিন্তাধাৰা ভাৰতীয় আধ্যাত্মিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। তেওঁ মানুহৰ বদ-অভ্যাস ত্যাগ কৰি সমস্ত প্রাণীকে বিষ্ণুবুদ্ধি কৰিবলৈ পৰামর্শ প্রদান কৰিছিল।

‘হেনজানি অসুৰ স্বভাৱ এৰি।
সমস্ত প্রাণীকে পূজা বিষ্ণুবুদ্ধি কৰি।।’

মানুহৰ মহত্ব প্রতিষ্ঠাৰ কাৰণেই শংকৰদেৱে ধর্মক আধাৰ স্বৰূপে গ্রহণ কৰিছিল। মানৱতা আৰু মানৱ সমাজৰ কল্যাণ সাধনেই আছিল তেওঁৰ জীৱনৰ প্রধান ব্রত।

হৰিভক্তিয়ে মনুষ্য জীৱনক সার্থক কৰে আৰু সেয়াই পৰম্পদ লাভৰ একান্ত উপায়। সেয়ে শংকৰদেৱে আধ্যাত্মিকতাৰ আশ্রয় লৈ অমূল্য মানৱ জীৱনক পৰিপূর্ণ কৰি তুলিবলৈ আহ্বান জনাইছে ঃ

'দুর্লভ মনুষ্য জন্ম নকৰা নিস্ফল।
চিন্ত মনে মাধৱৰ চৰণ কমল।
হৰিসে সবাৰো আত্মা বান্ধৱ ঈশ্বৰ।
মায়াময় ইটো পুত্র-ভার্যা কলেৱৰ।' ইত্যাদি

সেইবাবেই মোহাচ্ছন্ন জীৱনৰ কল্পতৰু স্বৰূপ হৰিভক্তিৰ আশ্রয় গ্রহণ কৰিবৰ বাবে শংকৰদেৱে ভক্তসকলৰ প্রতি আহ্বান জনাইছে।



জানি থোৱা ভাল

ভক্তিধর্মত বিনয় আৰু সংযমৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। মানৱীয় গুণসমূহৰ বিকাশ সাধন কৰি মানুহে চিত্তশুদ্ধি আৰু ৰিপুদমনৰ যোগেদি সুখী আধ্যাত্মিক জীৱন লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। চিত্তৰ চঞ্চলতাই মানুহৰ পার্থিৱ দুখ-দুর্গতিৰ মূল কাৰণ। সেইবাবেই শঙ্কৰদেৱে লিখিছে ঃ

'কদমদল জল চিত্ত চঞ্চল
থিৰ নোহো তিল এক।' ইত্যাদি।

বিনয়, সংযম, দয়া, ক্ষমা, সত্যবাদিতা, প্রেম, নিঃস্বার্থতা ইত্যাদি মানৱীয় গুণৰাজিৰ বিকাশ সাধন কৰি মানুহ দেৱতালৈ উন্নীত হ'ব পাৰে। মধ্যযুগৰ ভক্ত কবিসকলে মানৱীয় উদাৱতাত গুৰুত্ব দি হৰিভক্তিৰ দুৱাৰ সর্বসাধাৰণৰ কাৰণে মুকলি কৰি দিছিল।



৪.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভক্তি-সাহিত্য সার্বজনীন মানৱীয় আবেদনৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু ভক্তকবিসকলে জাতিভেদ-বর্ণ-বৈষম্য আঁতৰাই সমাজত শান্তি প্রতিষ্ঠাৰ প্রয়াস কৰিছিল। মধ্যযুগৰ ভক্তি আন্দোলনে কেইবা শ বছৰ ধৰি ভাৰতীয় জীৱনত গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। আন্তৰিক প্রেম, ভক্তি আৰু নিষ্ঠাৰ যোগেদি ভগৱানৰ কৃপা লাভ সম্ভৱ বুলি বাহ্যিক আচাৰ-আচৰণৰ বিৰোধিতা কৰি ভক্তিধর্মই জনসাধাৰণৰ মনত স্থায়ী প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। ভক্তিধর্ম সগুণ আৰু নির্গুণ ভক্তি ধাৰাত বিভক্ত হৈ মধ্যযুগৰ ভক্তিসাহিত্যক পৰিপুষ্ট কৰে। মধ্যযুগৰ ভক্তিধর্মৰ মূল আধাৰ হ'ল *ভাগৱত পুৰাণ* আৰু *ভাগৱত গীতা*। তাৰ লগে লগে দুখনি মহাকাব্য আৰু পুৰাণসমূহৰ ভূমিকা আছিল অতি গুৰুত্বপূর্ণ। *ভাগৱত পুৰাণৰ* লগে লগে *বিষ্ণুপুৰাণ, হৰিবংশ, পদ্মপুৰাণ, বায়ুপুৰাণ* আদিৰ ভূমিকা এইক্ষেত্রত উল্লেখযোগ্য। ভক্তিসাহিত্য সংস্কৃত সাহিত্যৰ মাজেদি আহি বৌদ্ধ আৰু জৈন সাহিত্যৰ লগতে আধুনিক ভাৰতীয় সাহিত্যলৈ অনুবাদৰ যোগেদি সম্প্রসাৰিত হয়।

  ভক্তিমার্গত নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক জীৱন যাপনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। তাৰ লগে লগে মানৱীয় অনুভূতিৰাজিৰ বিকাশ সাধনৰ যোগেদি আৰাধ্য দেৱতাৰ উপাসনাৰ

মাজেদি শ্ৰৱণ-কীৰ্তনক আদৰ্শ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।

আচৰণৰ বিৰোধিতা, ঐক্যান্তিক নিষ্ঠা আৰু গুৰুভক্তিৰ মাধ্যমেদি মুক্তি লাভৰ হেতুকে ভক্তিক গুৰুত্ব দিবলৈ সোঁৱৰাই দিয়া হৈছে।

ভক্তি সাহিত্যত সমন্বয়ৰ ভাৱনা বিদ্যমান। বিভিন্ন দৰ্শন, ধৰ্মীয় চিন্তাৰ মাজত সমন্বয় সাধনৰ যোগেদি ভক্তিধৰ্মত উদাৰতাৰ আৰ্হি গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

ভক্তিধৰ্মই ভাৰতীয় জাতীয় জীৱনৰ দুষ্কৃতি নাশি সংস্কৃতি প্ৰতিষ্ঠাত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছিল। সেয়ে কাব্য, নাট, গীত আদিৰ মাধ্যমত জনসাধাৰণৰ মানসিক উৎকৰ্ষ সাধনত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল।

সগুণ ভক্তিধাৰা পৰৱৰ্তী কালত ৰামভক্তিধাৰা আৰু কৃষ্ণভক্তি ধাৰা এই দুই ভাগত বিভক্ত হয়। দুয়োটা ধাৰাতেই বিপুল সাহিত্যৰাজিৰ সৃষ্টি হয়। ভক্তকবিসকলে নিৰ্গুণ নিৰাকাৰ সাধনৰ পৰা আঁতৰি আহি ৰাম বা কৃষ্ণৰ ৰূপ গুণ, ঐশ্বৰ্য আৰু সৌন্দৰ্যক আধাৰ হিচাপে লৈ তেওঁলোকক পৰমপুৰুষ পৰমেশ্বৰ ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ কৰা প্ৰয়াসৰ পৰিণতি স্বৰূপে এই দুই ভক্তিধাৰাই মধ্যযুগত বিশেষ গুৰুত্ব লাভ কৰে।

নিৰ্গুণ ভক্তিধাৰাই সন্তকাব্য আৰু চুফী কাব্যৰ মাজেদি বিকাশ লাভ কৰে। দুয়োটা ধাৰাতেই পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে সাহিত্যৰ সৃষ্টি হয়।

ভক্তিধৰ্মৰ সামাজিক দিশটো যথেষ্ট তাৎপৰ্যপূৰ্ণ। সকলো শ্ৰেণীৰ লোককে ভক্তিধৰ্মৰ অংশীদাৰ কৰিবৰ কাৰণে ভক্তিকবিসকলে প্ৰয়াস কৰিছিল। জাতি-ভেদ-বৰ্ণ-বৈষম্য আঁতৰাই এখনি শ্ৰেণীহীন সমাজ গঠনৰ পোষকতা কৰিছিল। হিন্দু আৰু মুছলমানৰ মাজৰ সংঘৰ্ষ হ্ৰাস কৰি আনকি জনজাতি মূলৰ লোকসকলকো বিশ্বাস আৰু আস্থাত লৈ নৱবৈষ্ণৱ ভক্তিধৰ্মৰ অংশীদাৰ কৰা হৈছিল।



৪.৮ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। গোস্বামী, উপেন্দ্ৰনাথ; (১৯৭৮) ঃ ভাষা আৰু সাহিত্য, গুৱাহাটী ঃ মণি-মাণিক প্ৰকাশ

২। নাথ, ৰাজমোহন; (১৯৫০) ঃ নাৰদীয় ভক্তি সূত্ৰ

৩। নাথ, ৰাজমোহন; (১৯৫০) ঃ শাণ্ডিল্যৰ ভক্তি সূত্ৰ, শ্বিলং ঃ চপলা বকু ষ্টল

৪। নাথ, ৰাজমোহন; (১৯৫০) ঃ ভক্তি ৰত্নাকৰ, গুৱাহাটী ঃ দত্ত বৰুৱা এণ্ড কোম্পানী

৫। নাথ, প্ৰফুল্ল কুমাৰ; (২০১৭) ঃ ভক্তিমাৰ্গ আৰু ভাৰতীয় ভক্তিসাহিত্যত এভুমুকি, গুৱাহাটী ঃ বিশাল প্ৰকাশন

৬। নেওগ, মহেশ্বৰ; (১৯৮৬) ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ

৭। নেওগ, মহেশ্বৰ; (১৯৮৫) ঃ পুৰণি অসমৰ সমাজ আৰু সংস্কৃতি, ৪র্থ সংকলন, মহেশ্বৰ নেওগ স্মৃতি ন্যাস

৮। নেওগ, ডিম্বেশ্বৰ; (১৯৭৭) ঃ যুগনায়ক শংকৰদেৱ, গুৱাহাটী ঃ শুৱনি প্ৰকাশ

৯। নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ (সম্পাদনা); (২০১৪) ঃ অসমৰ নৱবৈষ্ণৱ ভক্তিধর্ম আৰু মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ, গুৱাহাটী ঃ এন এল পাব্লিকেশ্বন

১০। নাথ, প্রফুল্ল (সম্পাদক); (২০১৭) ঃ শংকৰদেৱ অধ্যয়নৰ ঐতিহ্য, গুৱাহাটী ঃ কে কে পাব্লিকেশ্বন

১১। শর্মা, সতেন্দ্রনাথ; (১৯৮৪) ঃ পুৰণি সাহিত্য অধ্যয়ন, ১ম সংকলন, গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ

১২। শাস্ত্রী, মনোৰঞ্জন; (১৯৯১) ঃ অসমৰ বৈষ্ণৱ দর্শনৰ ৰূপৰেখা, জার্নাল এম্পোৰিয়াম

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1. Bhandarkar R.G (1996) : Vaisnavism, Saivism and Minor Religious system; Varanashi.
2. Neog, Mahaswar (1965) : Sankardeva and his Times, Early History of Vaisnava faith and Movement in Assam, G.U.



৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শাখা ৪.৪ ৰ যি কোনো দুটা বা তিনিটা শাৰী উল্লেখ কৰিব।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মধ্যযুগৰ ভক্তি সাহিত্যলৈ অৰিহণা যোগোৱা বিভিন্ন সগুণ ভক্তিধাৰাৰ পন্থাৰ নামোল্লেখ..... সেই সমূহৰ চমু পৰিচয় আৰু প্রত্যেক পন্থাই ভক্তি সাহিত্যলৈ আগবঢ়োৱা অৱদানৰ উল্লেখ।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মধ্যযুগীয় ভক্ত কবিসকলে সমাজৰ লোকসকলক ভক্তি মার্গলৈ আনিবলৈ কেনে ধৰণৰ প্রয়াস কৰিছিল....জনগণৰ মনত আধ্যাত্মিক চেতনাৰ জাগৃতিৰ বাবে তেওঁলোকে লোৱা পদক্ষেপ।



৪.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভক্তিধর্মৰ সাধাৰণ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি? চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ ভক্তি সাহিত্যৰ প্রধান ধাৰাসমূহ কি কি? প্রতিটো ধাৰাৰে চমু আভাস দিয়ক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সগুণ ভক্তিধাৰাৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ভক্তি সাহিত্যৰ সামাজিক অভিব্যক্তি সম্পর্কে এটি চমু আভাস দিয়ক।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক উৎকর্ষ সাধনত ভক্তি সাহিত্যৰ ভূমিকা সম্পর্কে চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৫ ঃ ভক্তিতাত্ত্বিক গ্রন্থ হিচাপে *কীর্ত্তন-ঘোষা*

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* বিষয়বস্তু

৫.৪ *কীর্ত্তনৰ* বিভিন্ন অধ্যায়ৰ মূল আৰু ৰচনা কাল

৫.৫ *কীর্ত্তন-ঘোষাত* সংগ্রহ আৰু সম্পাদক

৫.৬ *কীর্ত্তন-ঘোষাত* প্রতিফলিত ভক্তিতত্ত্ব

৫.৭ *কীর্ত্তন-ঘোষাত* প্রকাশিত ৰস

৫.৮ *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দর্য

৫.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.১০ অধিক জানিবলৈ

৫.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

৫.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* বিষয়বস্তুৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* বিভিন্ন অধ্যায়ৰ মূল আৰু তাৰ ৰচনাকাল সম্পর্কে জ্ঞাত হ'ব
- *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* অন্তৰালত থকা ভক্তিতত্ত্ব সম্পর্কে আভাস পাব
- *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* ছন্দ, অলংকাৰ, ৰস আদি সাহিত্যিক সৌন্দর্যৰ ধাৰণা লাভ কৰিব
- *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* মাজেৰে প্রকাশিত শংকৰদেৱৰ কাব্য-প্রতিভা, গভীৰ দার্শনিক চিন্তা-চর্চা সম্পর্কে আভাস লাভ কৰিব।

৫.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় যান্মায়িসকৰ সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা দ্বিতীয় পাঠ্যবিষয় 'ভক্তি সাহিত্য'ৰ এইটো পঞ্চম অধ্যায়। অসমীয়া বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ চাৰিপুথিৰ ভিতৰত *কীর্ত্তন-ঘোষা* অন্যতম। মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ অর্থে যি সমূহ গীত-মাত, কাব্য-নাট, তত্ত্বমূলক ৰচনা সৃষ্টি কৰি থৈ গৈছে তাৰ ভিতৰত উৎকৃষ্ট হ'ল তেওঁৰ *কীর্ত্তন-ঘোষা* পুথিখন। *ভাগৱত পুৰাণখনক* আধাৰ হিচাপে লৈ *কীর্ত্তনৰ* পদ ঘোষাসমূহ ৰচনা কৰিছিল যদিও ভাগৱতৰ বাহিৰেও মহাভাৰত, বেদ, পুৰাণ-উপপুৰাণ আদিৰ পৰাও সমল সংগ্রহ কৰি

শঙ্কৰদেৱে *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* খণ্ডসমূহ ৰচনা কৰিছিল। বৈষ্ণৱ ধর্মৰ সকলো আদর্শ *কীর্ত্তন-ঘোষাত* প্রতিফলিত হৈছে। জনপ্রিয়তাৰ ফালৰ পৰা *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* গুৰুত্ব অধিক। *কীর্ত্তন-ঘোষাত* মুঠ সাতাইশ টা খণ্ড আছে। তাৰে তিনিটা খণ্ডক বাদ দি বাকীসমূহ ভাগৱত পুৰাণৰ পৰাই সংগৃহীত।

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ সাহিত্য ৰচনাৰ প্রধান উদ্দেশ্য আছিল ভক্তিধর্ম প্রচাৰ কৰা। কীর্ত্তন পুথিখন আখ্যান মূলক কাব্য আৰু তাৰ মাজেৰেই ভক্তিৰসৰ নিজৰা প্রবাহিত হৈছে। চাৰিবেদ, অষ্টাদশ পুৰাণ, উপনিষদ এই সকলোতে ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম গুণ *কীর্ত্তনৰ* মাজেৰে জীৱই ভৱ সংসাৰৰ পৰা উদ্ধাৰ পোৱাৰ গতি নিৰূপণ কৰা হৈছে। *কীর্ত্তনৰ* বিভিন্ন অধ্যায়ৰ মাজতো ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম-গুণ শ্রৱণ, কীর্ত্তন, স্মৰণ, অর্চন, বন্দন, সেৱন আদিৰ মাজেৰে এই সংসাৰৰ পাপ-তাপ আদিৰ পৰা উদ্ধাৰ পাব পাৰি তাৰ ব্যাখ্যা দাঙি ধৰা হৈছে। *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে সাম্যবাদ, সমাজ সংস্কাৰৰ মনোভাব, লোক শিক্ষা আদিও প্রকাশ পোৱাত এখনি আদর্শ গ্রন্থ হিচাপেও পুথিখন গৃহীত হৈছে।

আমাৰ এই আলোচনাত *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* বিষয়বস্তুসমূহৰ আভাস পোৱাৰ লগতে তাৰ মূল, ৰচনা কাল, সংগ্রহ আৰু সম্পাদনা সম্পর্কে পৰিচয় লাভ কৰিব। ভক্তি ধর্ম প্রচাৰেই মুখ্য উদ্দেশ্য হ'লেও শঙ্কৰদেৱৰ কাব্যিক প্রতিভাৰ গুণত পুথিখন সাহিত্যিক সৌন্দর্যৰে পূর্ণ হৈ উঠিছে। এই অধ্যায়ত *কীর্ত্তন-ঘোষাত* প্রকাশিত ৰস সম্পর্কেও আভাস লাভ কৰিব লগতে ভাৱ-ভাষা, ছন্দ-অলংকাৰ আদি সম্পর্কেও পৰিচয় লাভ কৰিব। ঘৰুৱা ভাষা শব্দ প্রয়োগ, উপমা আদিয়ে শঙ্কৰদেৱৰ কাব্যিক প্রতিভা প্রকাশৰ লগতে *কীর্ত্তন-ঘোষাক* পাঠক-শ্রোতাৰ জনপ্রিয় গ্রন্থ হিচাপেও স্বীকৃতি প্রদান কৰা হৈছে।

৫.৩ *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* বিষয়বস্তু

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ সাহিত্য প্রতিভাৰ শ্রেষ্ঠ নিদর্শন *কীর্ত্তন-ঘোষা*। অসমৰ বৈষ্ণৱ ধর্মৰ 'চাৰি পুথি'ৰ ভিতৰত শংকৰদেৱৰ *কীর্ত্তন-ঘোষা* আৰু *দশম স্কন্ধ* আৰু মাধৱদেৱৰ *নামঘোষা* আৰু *ভক্তি ৰত্নাৱলীক* শ্রেষ্ঠ স্থানত ৰখা হৈছে। শংকৰদেৱৰ *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* স্থান অন্যন্য আৰু সর্বোৎকৃষ্ট। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই তেওঁৰ লেখনীত *কীর্ত্তন-ঘোষা* সম্পর্কে এনেদৰে প্রকাশ কৰিছে— 'ভাষাৰ লালিত্য, ছন্দৰ ঝংকাৰ, সুৰৰ লাৱণ্য, ভাবৰ মাধুর্য ভক্তি দৃঢ়তা, চিন্তাৰ উচ্চতা আদিৰ সমষ্টিৰে কীর্ত্তন ৰচিত।'

কীর্ত্তন-ঘোষাত মুঠ ২৭টা খণ্ড আছে। ইয়াৰে 'উৰেষা বর্ণন', 'নামাপৰাধ' আৰু 'পাষণ্ড মর্দন'ৰ বাহিৰে বাকী আটাইকেইটা খণ্ডৰে বিষয়বস্তু ভাগৱত পুৰাণৰ আখ্যানেৰে ৰচিত। 'উৰেষা বর্ণন' *ব্রহ্মপুৰাণৰ* পৰা, 'নামাপৰাধ' *পদ্মপুৰাণৰ* পৰা আৰু 'পাষণ্ড মর্দন' খণ্ডটি *ভাগৱত, বিষ্ণুধর্মোত্তৰ আগম, বৃহন্নাৰদীয় পুৰাণ, পদ্ম পুৰাণ* আৰু *সুত সংহতিৰ* পৰা আহৰণ কৰা হৈছে। ভক্তিধর্মৰ বিভিন্ন তাত্ত্বিক দর্শন এই আখ্যানবোৰৰ পৰা সংগ্রহ কৰি শংকৰদেৱে কীর্ত্তন পুথিৰ ঘোষা সমূহ ৰচনা কৰিছে। প্রতিটো খণ্ড কেবাটাও কীর্ত্তনৰ সমষ্টিৰ আধাৰত ৰচিত। প্রতিটো কীর্ত্তন এটা ঘোষৰ দ্বাৰা আৰম্ভ কৰি পদসমূহ সংযোগ কৰি কীর্ত্তন কৰা হয়। একো একোটা খণ্ড

দুটাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বিশটামান কীৰ্ত্তনৰ সমষ্টিৰ। নিষ্কাম ভক্তি, দাস্য ভাৱ, প্ৰসাদ তত্ত্ব, সৎসংগ তত্ত্ব, অৱতাৰ তত্ত্বৰ পৰা বেদান্ত দৰ্শন, শিশুলীলা, ৰাসলীলা আদি বিভিন্ন কাহিনী কীৰ্ত্তনৰ খণ্ডবোৰত প্ৰকাশ পাইছে। তলত কীৰ্ত্তনৰ খণ্ডসমূহৰ বিষয়বস্তুসমূহৰ চমু আভাস দাঙি ধৰা হ'ল—

(১) চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰ বৰ্ণন ঃ এই খণ্ডটিত অৱতাৰ তত্ত্ব প্ৰকাশ হৈছে। চাৰিটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তনত বিষয়বস্তু বৰ্ণনা কৰা হৈছে। নাৰায়ণ কৃষ্ণৰ চব্বিশ টা অৱতাৰ ইয়াত উল্লেখ কৰা হৈছে। অৱতাৰসমূহ এনে ধৰণৰ — (১) মৎসৰূপে প্ৰলয় জলৰ পৰা চাৰিবেদ উদ্ধাৰ (২) কুৰ্মৰূপে মন্দৰ পৰ্বত পিঠিত ধাৰণ (৩) বৰাহ ৰূপে পৃথিৱী উদ্ধাৰ (৪) নৰসিংহৰূপে হিৰণ্যকাশিপু বধ (৫) বামন ৰূপে বলিক ছলনা কৰি (৬) পৰশুৰাম ৰূপে ক্ষত্ৰিয়ক নিধন (৭) ৰামৰূপে পিতৃ সত্য পালন (৮) হলিৰাম ৰূপে বীৰ নিধন (৯) বুদ্ধ অৱতাৰত বামানয় শাস্ত্ৰৰে মোহিত কৰা (১০) কল্কি অৱতাৰত ম্লেছ বধ সনত কুমাৰ ৰূপে (১১) পৃথু ৰজাক তত্ত্বজ্ঞান (১২) নাৰদ ৰূপে পঞ্চৰাত্ৰ তন্ত্ৰ প্ৰচাৰ (১৩) নৰ-নাৰায়ণ ৰূপে কামদেৱৰ দৰ্প চূৰ্ণ (১৪) কপিল ৰূপে দেৱাহুতিক উদ্ধাৰ (১৫) দত্তাত্ৰেয় ৰূপত যোগৰ কথা বৰ্ণনা (১৬) যজ্ঞ ৰূপে দেৱতাৰ ৰজা (১৭) মনু ৰূপে ত্ৰিজগত পূজা (১৮) ঋষভ ৰূপে পৃথিৱী ভ্ৰমণ তথা পৰম জ্ঞানৰ পথ দাতা (১৯) ধন্বন্তৰি ৰূপে বৈদ্য শাস্ত্ৰ প্ৰকাশ (২০) মোহিনী ৰূপে দেৱতাক অমৃত পান। (২১) ব্যাস ৰূপে শাস্ত্ৰ ৰচনা (২২) চতুৰ্ভূজ ৰূপে গজেন্দ্ৰক গ্ৰাহৰ পৰা উদ্ধাৰ (২৩) হয়গ্ৰীৱ ৰূপে নাসিকাৰ পৰা বেদ প্ৰকাশ (২৪) ধ্ৰুৱ ৰূপে ত্ৰৈলোকৰ পূজা— এনেদৰে শংকৰদেৱে নাৰায়ণৰ চব্বিশ অৱতাৰৰ বৰ্ণনাৰে অধ্যায়টি সম্পূৰ্ণ কৰিছে।

(২) নামাপৰাধ ঃ এই খণ্ডটিত দুটা কীৰ্ত্তন আছে। পদ্মপুৰাণৰ স্বৰ্গখণ্ডৰ পৰা ইয়াৰ বিষয়বস্তু লোৱা হৈছে। মহাপুৰুষ জনাই কৃষ্ণ নামৰ মাহাত্ম্যৰ কথাকে এই খণ্ডটিত বৰ্ণনা কৰিছে। কলিযুগত হৰি নাম বিনে আন গতি নাই। ব্ৰহ্মাৰ চাৰি পুত্ৰ আৰু নাৰদৰ মাজত হোৱা কথোপকথনৰ মাজেৰে হৰিনামৰ মাহাত্ম্য কথন এই খণ্ডটিৰ বিষয়।

(৩) পাষণ্ড মৰ্দন ঃ এই খণ্ডটিত চাৰিটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তনেৰে হৰি নাম কীৰ্ত্তনৰ শ্ৰেষ্ঠতা বৰ্ণনা কৰিছে। কলিকালত হৰি নামহে উদ্ধাৰ কৰে, হৰি কীৰ্ত্তনক নিন্দা কৰা জনৰ অধোগতি, সকলো ধৰ্মতকৈ হৰি নামৰ শ্ৰেষ্ঠতা আৰু একেবাৰে শেষত হৰিভক্তিৰ শ্ৰেষ্ঠতা এই খণ্ডটিত সামৰা হৈছে।

(৪) ধ্যান বৰ্ণন ঃ এই খণ্ডটিত দুটা ঘোষা-বা কীৰ্ত্তন আছে। বৈকুণ্ঠৰ অপৰূপ বৰ্ণনা আৰু নাৰায়ণৰ পাদ যুগলৰ পৰা মস্তকলৈকে ৰূপৰ বৰ্ণনা দি স্থিৰ মনে ভক্তই হৃদয়ত ধ্যান কৰি পৰম ভক্তিৰ সাধনা পোৱাৰ কথাকে এই খণ্ডটিৰ মূল বিষয়বস্তু।

(৫) অজামিল উপাখ্যান ঃ চাৰিটা ঘোষা-কীৰ্ত্তনৰ সমষ্টি। ইয়াতো হৰিনামৰ মাহাত্ম্য বৰ্ণনা কৰা হৈছে। ব্ৰাহ্মণ অজামিলে বেশ্যাত পতিত হৈ দহ পুত্ৰক জন্ম দি নানান মহাপাপ কৰে যদিও মৃত্যুৰ সময়ত সৰু পুত্ৰ নাৰায়ণৰ নাম লৈ সমস্ত পাপৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ বৰ্ণনা যমদূত, বিষ্ণুদূত, যম ৰজাৰ দূতৰ আগত কৰ্তব্যৰ কথা আৰু নামৰ মাহাত্ম্যৰ বৰ্ণনা আদিৰ মাজেৰে নামৰ মাহাত্ম্য কথন কৰা হৈছে। ভাৰতবৰ্ষত মনুষ্য জীৱন লাভ কৰি হৰিনাম লোৱাটোকে বাঞ্ছা কৰিছে।

(৬) প্ৰহ্লাদ চৰিত ঃ এই খণ্ডটি বাইশটা কীৰ্ত্তনেৰে পূৰ্ণ। কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য এই

খণ্ডটিত প্ৰকাশ পাইছে। বিষ্ণু ভক্ত প্ৰহ্লাদক আশীষ বৰ্ষণ কৰি নৰাসিংহ ৰূপী বিষ্ণুৱে হিৰণ্যকশিপুক বধ কৰি হৰিৰ— বিষ্ণুৰ মহিমা প্ৰকাশ কৰিছে। ভাগৱতৰ আখ্যানৰ কথাকে শংকৰদেৱে কীৰ্ত্তনতো ব্যাখ্যা কৰিছে।

(৭) গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান ঃ এই খণ্ডটিত তিনিটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তন আছে। গজেন্দ্ৰ আৰু গ্ৰাহৰ যুদ্ধ, ত্ৰিকূট পৰ্বতৰ বৰ্ণনা, সৰোবৰৰ বৰ্ণনা আদিৰ মাজেৰে আৰু হৰিৰ শৰণাপন্ন হোৱাৰ বৰ্ণনাৰে এই অধ্যায়টিৰ বিষয়বস্তু সামৰা হৈছে।

(৮) হৰমোহন ঃ দহটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তনেৰে এই খণ্ডটি ৰচিত হৈছে। ভগৱান বিষ্ণুৱে মোহিনী ৰূপ ধাৰণ কৰি দেৱতাসকলক অমৃত ভোগ কৰোৱাৰ বাবে হৰই সেই নাৰী ৰূপ দৰ্শনৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰাৰ কাৰণতে এই খণ্ডটিৰ সৃষ্টি। ভক্ত আৰু ভগৱানৰ লীলা আখ্যানটিৰ মাজেৰে প্ৰকাশ হৈছে। কামাতুৰ লোককো যে হৰি ভক্তিৰ মাধ্যমেৰে জ্ঞান দিব পাৰি তাকেই আখ্যানটিত প্ৰকাশ পাইছে।

(৯) বলিছলন ঃ পাঁচটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তনেৰে এই খণ্ডটি সমৃদ্ধ। বলি ৰজাৰ ৰাজ্যত হৰি নামৰ প্ৰচলন, ৰজা বলিয়ে হৰি নামৰ গুণত সকলো মায়াক দমন, বলি ৰাজ্যত সকলোৰে হৰি নাম কীৰ্ত্তন— এয়ে খণ্ডটিৰ বিষয়বস্তু।

(১০) শিশুলীলা ঃ এই খণ্ডটিত এঘাৰটা কীৰ্ত্তন সন্নিবিষ্ট। ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ জন্মৰ কাহিনীৰে আৰম্ভ হৈ গোকুলত কৃষ্ণৰ শিশুলীলাৰ কাহিনী এই খণ্ডটিৰ বিষয়বস্তু। ভক্তজনৰ মনত আনন্দ-ভক্তিৰ বাবেই তেওঁৰ অন্তহীন লীলা কাৰ্যৰ সমাপন দেখুৱা হৈছে।

(১১) ৰাসক্ৰীড়া ঃ ওঠৰটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তনেৰে এই খণ্ডটি ৰচিত জীৱাত্মা আৰু পৰমাত্মাৰ লীলা মালাৰ মূল ৰাসক্ৰীড়া। তেনে লীলাকে দেখুৱাবলৈ বৃন্দাবনত মনুষ্যৰূপে কৃষ্ণই গোপীসকলৰ সৈতে শৰত কালত অতি বিতোপন পূৰ্ণিমা ৰাতি ৰাসক্ৰীড়া কৰিছিল। নিবৃত্তি পথৰ দুৱাৰ কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাজেৰে দেখুৱাবলৈ গুৰুজনাই শৃংগাৰ ৰসযুক্ত ৰাসক্ৰীড়া খণ্ডটি ৰচনা কৰিছিল।

(১২) কংসবধ ঃ এই খণ্ডটিত পোন্ধৰটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তন আছে। ভাগৱতৰ কংসবধৰ কাহিনীটো ইয়াত শংকৰদেৱে চমুকৈ বৰ্ণনা কৰিছে। নাৰদ ঋষিয়ে কৃষ্ণই কেশীদৈত্যক বধ কৰা কীৰ্ত্তনেৰে আৰম্ভ কৰি কৃষ্ণৰ মথুৰা গমন, গোপীসকলৰ বিলাপ, অক্ৰূৰৰ জলত স্নান, বলোৰাম-কৃষ্ণৰ মথুৰা দৰ্শন, সুদামাৰ কৃষ্ণ ভক্তি, কুজীৰ সুন্দৰ শৰীৰ লাভ, কুবলয় হস্তীৰ লগত কৃষ্ণ-বলৰামৰ যুঁজ, চানুৰ মুস্তিকৰ যুদ্ধ, কংসবধ, উগ্ৰসেনৰ ৰাজপাট গ্ৰহণ, বসুদেৱ-দৈৱকীৰ মুক্তি আদি পোন্ধৰটা কীৰ্ত্তনেৰে এই খণ্ডটি সামৰা হৈছে।

(১৩) গোপী-উদ্ধৱ সংবাদ ঃ এই খণ্ডটিত মাত্ৰ এটা কীৰ্ত্তনত কৃষ্ণ-বিৰহত ব্যাকুল গোপীসকলক কৃষ্ণই সান্ত্বনা দিবলৈ পৰম-বান্ধৱ উদ্ধৱক বৃন্দাবনলৈ প্ৰেৰণ কৰা, উদ্ধৱৰ নন্দ-যশোদাকে আদি কৰি গোপীসকলক প্ৰবোধ দিয়া আৰু উদ্ধৱৰ ঈশ্বৰৰ নাম স্মৰণ কৰি সংসাৰ পাৰ কৰিবলৈ উপদেশ দিয়া আদিৰ মাজেৰে আখ্যান সামৰা হৈছে। একে বিষয় লৈ তেওঁ বৰগীতো ৰচনা কৰিছিল।

(১৪) কুজীৰ বাঞ্ছা পূৰণ ঃ এটা মাত্ৰ কীৰ্ত্তনতে মাত্ৰ সাধাৰণ সেৱাতে কৃষ্ণ কেনেদৰে

সন্তুষ্ট হয় তাৰ ব্যাখ্যা গুৰুজনাই দাঙি ধৰিছে। কুজীৰ কৃষ্ণ প্ৰেম আৰু মনুষ্য মূৰ্ত্তিক আলিংগন কৰি সংসাৰৰ পাপ-তাপৰ পৰা নিস্কৃতি লাভ পৰম আনন্দ লভা সৈৰিন্ধীৰ বাঞ্ছা পূৰণ কৰাৰ আখ্যান এই কীৰ্ত্তনত পোৱা যায়।

(১৫) অক্ৰুৰৰ বাঞ্ছা পূৰণ ঃ এই খণ্ডটোত এটা কীৰ্ত্তন আছে। কংসবধৰ পাছত কৃষ্ণ-বলৰামে অক্ৰুৰৰ গৃহত উপস্থিত হৈ অক্ৰুৰৰ পৰা যথাযোগ্য সেৱা লাভ কৰিছে। ভক্তৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব এই কীৰ্ত্তনটিত প্ৰকাশ পাইছে। ভক্ত-ভগৱানৰ পৰম আত্মীয়তাও ইয়াত প্ৰকাশ পাইছে। ঘোষাটিৰ শেষৰ পিনে অক্ৰুৰক হস্তিনাপুৰৰ পৰা পঞ্চ পাণ্ডৱৰ বাতৰি আনিবলৈ অনুৰোধ কৰি তেওঁৰ পৰা ৰাম কৃষ্ণই বিদায় লৈছে।

(১৬) জৰাসন্ধৰ যুদ্ধ ঃ ভাগৱত পুৰাণৰ আধাৰত তিনিটা কীৰ্ত্তনত জৰাসন্ধৰ সৈতে কৃষ্ণৰ তিনিবাৰ যুদ্ধ হোৱাৰ বৰ্ণনা দিছে। লগতে যুদ্ধৰ হাতী, সৈন্য, ৰথ আদিৰো বৰ্ণনা কৰিছে। কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে কলিযুগৰ লোকে কৃষ্ণৰ সেৱাৰ মাজেৰেহে যেন ফল লাভ কৰিব পাৰে আৰু মহাযজ্ঞ, দান, তপস্যা আদিও যে ৰাম-কৃষ্ণৰ নামৰ সমান নহয় তাকে প্ৰচাৰ কৰিছে।

(১৭) কালযৱন বধ ঃ শংকৰদেৱে দুটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে কাহিনী সমাপ্ত কৰিছে। কালযৱনৰ তিনি কোটি ম্লেছ সেনাৰে দ্বাৰকা আক্ৰমণ, কৃষ্ণৰ দ্বাৰা সাগৰৰ মাজত দ্বাৰকা নিৰ্মাণ, দ্বাৰকাৰ সুন্দৰ বৰ্ণনা, কালযৱনৰ সন্মুখেৰে কৃষ্ণ-বলোৰামৰ গমন, কৃষ্ণৰ ৰূপৰ বৰ্ণনা, কালযৱনৰ কৃষ্ণক আক্ৰমণ, মচুকুন্দৰ কাষেৰে কৃষ্ণৰ পৰ্বতলৈ গমন আৰু মুচুকুন্দক কৃষ্ণ বুলি ভাবি গোৰ মৰাত কালযবন মুচুকুন্দৰ দৰ্শনত ভস্ম হোৱা ভাগৱতৰ আখ্যানৰ আধাৰতে শঙ্কৰদেৱে এই খণ্ডটি ৰচনা কৰিছে।

(১৮) মুচুকুন্দৰ স্তুতি ঃ এই খণ্ডটি চাৰিটা কীৰ্ত্তনত সমাপ্ত। অসুৰৰ হাতৰ পৰা দেৱতাসকলক ৰক্ষা কৰা মান্ধাতাৰ পুত্ৰ মুচুকন্দই দেৱতাসকলৰ পৰা টোপনি কামনা কৰা, টোপনিৰ পৰা জগোৱাজনক ভস্ম কৰা, কালযবনে তেওঁক জগোৱাত কালযবন ভস্ম হোৱা আদি আখ্যান কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। পাছত কৃষ্ণৰ বৰত তেওঁ দ্বিজত্ব আৰু মোক্ষ লাভ কৰিছে। কলিযুগ আৰম্ভ হোৱাত কৃষ্ণক আৰাধনা কৰা আদিৰ বৰ্ণনা উক্ত কীৰ্ত্তনত পোৱা যায়।

(১৯) স্যমন্তক হৰণ ঃ এই খণ্ডটিত নটা কীৰ্ত্তন বা ঘোষা আছে। সূৰ্যৰ পৰা সত্ৰাজিতে স্যমন্তক মণি পাই অহংকাৰী হৈ উঠে। আনকি কৃষ্ণই বিচাৰোতেও তেওঁ নিদিলে। পিছত ভায়েক প্ৰসেনে মণিটো নি মৃগয়াত মৃত্যু বৰণ, জাম্বৱন্তৰ দ্বাৰা মণি হৰণ, জাম্বৱন্তক পৰাস্ত কৰি মণি গ্ৰহণ, জাম্বৱন্তৰ কৃষ্ণ ভক্তি, জাম্বৱতীক কৃষ্ণৰ বিবাহ, কৃষ্ণৰ সপত্নীক দ্বাৰকালৈ আগমন, সত্ৰাজিতক স্যমন্ত মণি প্ৰদান আদি আখ্যানৰ মাজেৰে এই খণ্ডটি সমাপ্ত হৈছে। কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য নটা কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

(২০) নাৰদৰ কৃষ্ণ দৰ্শন ঃ এই খণ্ডটিত পাঁচটা কীৰ্ত্তন আছে। ভগৱান কৃষ্ণৰ গৃহী জীৱনৰ চিত্ৰ গুৰুজনাই দাঙি ধৰিছে। বিশ্বকৰ্মাৰ দ্বাৰা নিৰ্মিত গৃহত নাৰদে কৃষ্ণক বিভিন্ন ৰূপত দেখা পালে আৰু কৃষ্ণৰ দ্বাৰা আপ্যায়িতও হৈছে। শঙ্কৰদেৱে পৰম দেৱতা কৃষ্ণক গৃহস্থী ৰূপত দেখুৱাই গৃহস্থীসকলৰ মনত কৃষ্ণ ভক্তি জগাই তোলাটোৱেই এই খণ্ডটিৰ উদ্দেশ্য।

(২১) বিপ্রপুত্র আনয়ন ঃ চাৰিটা কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে শংকৰদেৱে কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য বৰ্ণনা কৰিছে। দ্বাৰকাৰ বিপ্ৰৰ দশপুত্ৰক নাৰায়ণে কৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনক লগ পোৱাৰ মানসেৰে এই কাৰ্য কৰিছিল। কৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনে বিপ্ৰৰ পুত্ৰ বিচাৰি নাৰায়ণৰ গৃহ পাইছিল। আনকি অৰ্জুনো মৃত্যুৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা পৰিল। পৰম পুৰুষ শ্ৰীকৃষ্ণৰ অপাৰ মহিমা বৰ্ণনা কৰি পাঠক-শ্ৰোতাক অনাবিল আনন্দ দিয়া এই কীৰ্ত্তনৰ উদ্দেশ্য।

(২২) দামোদৰ বিপ্রোপাখ্যান ঃ চাৰিটা কীৰ্ত্তনত সমাপ্ত এই খণ্ডটিত দৰিদ্ৰ সখা দামোদৰে ফটাকানিৰ টোপোলাত নিয়া চিৰা খাই তেওঁক অতুল বৈভৱৰ গৰাকী পতাৰ কথা কাহিনীত ব্যক্ত হৈছে। ভক্তজনৰ সকলো কামনা-বাসনা পূৰ্ণ কৰাৰ গুৰিতে ভগৱান কৃষ্ণ, ভক্তসকল ভগৱানৰ হৃদয়তত থাকে তাকে গুৰুজনাই কীৰ্ত্তনত প্ৰকাশ কৰিছে।

(২৩) দৈৱকীৰ পুত্র আনয়ন ঃ তিনিটা কীৰ্ত্তনত সমাপ্ত কৰা এই খণ্ডটিতো ভগৱান কৃষ্ণৰ মহত্ত্ব প্ৰকাশ কৰা হৈছে। দৈৱকীৰ ছয় পুত্ৰক কৃষ্ণ-বলোৰামে সুতলত বলিৰ পৰা ছয় পুত্ৰক আনি দৈৱকীক প্ৰদান কৰাত দৈৱকীৰ স্তন পান কৰি ছয় পুত্ৰই মুক্তি লাভ কৰি স্বৰ্গলৈ গমন কৰে। দৈৱকীয়েও বিষ্ণুৰ মহিমাৰ বিষয়ে জ্ঞাত হ'ল। ভগৱান কৃষ্ণৰ অনন্ত মহিমা গুৰুজনাই এই খণ্ডটিত ব্যাখ্যা কৰিছে।

(২৪) বেদস্তুতি ঃ তিনিটা কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে শংকৰদেৱে ভক্তি তত্ত্বৰ কথা ব্যাখ্যা কৰিছে। এই খণ্ডটিৰ আধাৰ ভাগৱতৰ শ্ৰীধৰীয় টীকা সহ। বেদসমূহৰ দ্বাৰা সৰ্বজ্ঞ, সৰ্বব্যাপী নাৰায়ণক স্তুতি কৰা হৈছে। হৰি কীৰ্ত্তনৰ বাহিৰে তপ, জপ, তীৰ্থ, স্নান, যজ্ঞ একোৰে মাহাত্ম্য নাই। ঈশ্বৰৰ গুণ গাই য'ত ভক্তসকলে বাস কৰে সেয়াই পূণ্যভূমি। ভক্তিকে এই খণ্ডটিত শ্ৰেষ্ঠ বুলি মহাপুৰুষজনাই নানা যুক্তিৰে কীৰ্ত্তন কৰি গৈছে।

(২৫) লীলামালা ঃ ভগৱান কৃষ্ণৰ লীলামালাৰ কীৰ্ত্তন সাতটা কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে এই খণ্ডটিত প্ৰকাশ কৰা হৈছে। কৃষ্ণৰ জন্মৰ পৰা বিপ্রপুত্র আনয়ন, কালিয় দমনৰ পৰা কংস বধ, অক্রুৰৰ দ্বাৰা কৃষ্ণক মথুৰালৈ নিয়াৰ পৰা উগ্রসেনৰ সিংহাসন লাভ, গৰ্গ ঋষিৰ পৰা নৱগুণ গ্ৰহণৰ পৰা অষ্টমহিষীৰ কথা, নৰকাসুৰ বধৰ পৰা কৃষ্ণৰ ইন্দ্রপ্রস্থ গমন, ভীমৰ দ্বাৰা জৰাসন্ধ বধৰ পৰা দন্তবক্র বধলৈ, বিপ্র দামোদৰৰ বিপুল বৈভৱ লাভৰ পৰা কৃষ্ণ অৱতাৰত নানান লীলামালা প্ৰদৰ্শনৰ ব্যাখ্যা কীৰ্ত্তন আৰু শ্ৰৱণৰ মাজেৰে গ্ৰহণ কৰা এই খণ্ডটিৰ উদ্দেশ্য।

(২৬) শ্রীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্রয়াণ ঃ এই খণ্ডটিত ঊনৈশটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তন আছে। ভগৱান কৃষ্ণৰ সৰ্বব্যাপীৰূপ, কৰ্মবন্ধনৰ একমাত্র উপায় বৈষ্ণৱৰ সংগ গ্ৰহণ, প্রভাস যাত্রাৰ প্রচেষ্টা উদ্ধৱৰ প্ৰাৰ্থনা, দেৱতাৰ স্তুতি, বলৰাম-কৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্রয়াণৰ বৰ্ণনা, যদু নাৰীসকলৰ কৰুণ বিলাপ, অৰ্জুনৰ বিলাপ, যদু নাৰী বালক-বৃদ্ধক ইন্দ্রপ্রস্থলৈ প্রেৰণ, পঞ্চ পাণ্ডৱৰ বিলাপ আদিৰ বৰ্ণনা এই খণ্ডটিৰ মুখ্য বিষয়। ভগৱান কৃষ্ণৰ লীলা মালা, কৃষ্ণ স্মৰণ-কীৰ্ত্তন-মহিমা বৰ্ণন আদিৰে পাঠক-শ্ৰোতাৰ আনন্দ প্রদানেই এই খণ্ডটিৰ মূল কথা।

(২৭) উৰেষা বর্ণন ঃ এই খণ্ডটিত একৈশটা ঘোষা বা কীৰ্ত্তন আছে। গুৰুজনাই দ্বিতীয়বাৰ

তীৰ্থ ভ্ৰমণৰ পাছত এই কীৰ্ত্তন চোৱা কৰে। ইন্দ্ৰদুম্ন্য ৰজাৰ বলৰাম-কৃষ্ণ-সুভদ্ৰাৰ মূৰ্তি নিৰ্মাণৰ কাহিনী ইয়াত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। ভক্তিতত্ত্ব আৰু পুৰ্ণজন্মতত্ত্ব আদিৰ ব্যাখ্যা ইয়াত দাঙি ধৰা কৰিছে। ভক্তি ধৰ্ম- হৰি ভক্তিৰ বাহিৰে তীৰ্থ, স্নান, দান আদিৰ মহত্ত্ব যে নাই তাকো ইয়াত সন্নিবিষ্ট হৈছে। জগন্নাথ মন্দিৰ দৰ্শন কৰি গুৰুজনাৰ যি জ্ঞান ভক্তিৰ অনুপ্ৰেৰণা জাগে তাকে মূলৰ পৰা পৃথক নকৰি কাব্যিক ভাষাৰে আখ্যান হিচাপে ঠাই দিছে। 'উৰেষা বৰ্ণন'ক শংকৰদেৱৰ প্ৰথম কীৰ্ত্তন বুলি চৰিত পুথিসমূহে দাঙি ধৰে যদিও মাধৱদেৱে *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* শেষৰ ফালে এই খণ্ডটি সংযোগ কৰিছে।

ভাগৱতৰ তাৎপৰ্য ঃ

সূৰ্য পুৰাণ দশম স্কন্ধ ভাগৱতৰ তাৎপৰ্য দুটা কীৰ্ত্তনত গুৰুজনাই সমাপ্ত কৰিছে। কৃষ্ণৰ বাহিৰে আন কোনো শ্ৰেষ্ঠ দেৱতা নাই— ভাগৱতৰ দশম স্কন্ধৰ তাৎপৰ্যত এই কথাকে স্পষ্টভাৱে কোৱা হৈছে। হৰি বিনে আন গতি নাই। হৰি নামে সকলো পাপ হৰণ কৰে। পুণ্য লাভৰ একমাত্ৰ উপায় হ'ল হৰিনাম। কলিযুগত হৰি নামেই সংসাৰ তাৰণৰ একমাত্ৰ পথ। সেয়ে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে পুণ্যৰ ফলত জন্ম লাভ কৰা এই মানৱ জীৱনত হৰি নাম— কৃষ্ণ সেৱাই যে একমাত্ৰ জীৱন তাৰণৰ পথ তাকে উপদেশ দি ভক্তিধৰ্মৰ মাহাত্ম্য প্ৰচাৰ কৰিছে।

উক্ত খণ্ডসমূহৰ বিষয়বস্তুত ভগৱান কৃষ্ণৰ মহিমা প্ৰচাৰ কৰি ভক্তিধৰ্মৰ পথ শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে জন-সমাজত প্ৰচাৰ কৰিবলৈ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে প্ৰচেষ্টা কৰিছিল।

৫.৪ কীৰ্ত্তনৰ বিভিন্ন অধ্যায়ৰ মূল আৰু ৰচনা কাল

মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে বিভিন্ন সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ পৰা বিষয়বস্তু সংগ্ৰহ কৰি কীৰ্ত্তন ঘোষা ৰচনা কৰিছে। বিভিন্ন গ্ৰন্থৰ পৰা সাৰ সংগ্ৰহ কৰি স্ত্ৰী, শূদ্ৰ-সৰ্বসাধাৰণ সকলো শ্ৰেণীৰ লোকে বুজিব পৰাকৈ তেওঁ ৰচনা কৰা *কীৰ্ত্তন-ঘোষাক* 'মৌচাক' বুলিব পাৰি। শ্ৰৱণ আৰু কীৰ্ত্তনেই শংকৰদেৱৰ ধৰ্মৰ মূল সাধনা। শংকৰী ধৰ্মৰ প্ৰধান বিশেষত্বই হ'ল ভক্তি। সেয়েহে মহাপুৰুষজনাৰ ভক্তি ধৰ্মৰ আদৰ্শ গ্ৰন্থ হিচাপে কীৰ্ত্তন-ঘোষাই শ্ৰেষ্ঠ স্থান লাভ কৰিছে।

কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ অধ্যায়সমূহ বেছিভাগেই ভাগৱত পু�ৰাণৰ পৰা সংগৃহীত। ভাৰতবৰ্ষত ভাগৱত পুৰাণৰ জনপ্ৰিয়তা অতি বেছি। এখনি উত্তম ভক্তি শাস্ত্ৰ ৰূপেও ভাগৱত পুৰাণৰ জনপ্ৰিয়তা অধিক। ভাগৱত পুৰাণৰ বাহিৰেও পদ্ম পুৰাণ, বিষ্ণু ধৰ্মোত্তৰ, আগম, বৃহন্নাৰদীয় পুৰাণ, সুত সংহিতা, ব্ৰহ্মপুৰাণ আদি বিভিন্ন পুৰাণ- গ্ৰন্থৰ আধাৰত *কীৰ্ত্তন-ঘোষা* ৰচনা কৰা হৈছে।



জানি থোৱা ভাল

অষ্টাদশ পুৰাণৰ ভিতৰত *ভাগৱত পুৰাণক* 'পুৰাণসূৰ্য' বুলি কোৱা হয়। পুৰাণখনত ১৮,০০০ শ্লোক অন্তৰ্ভুক্ত আছে।

শংকৰী সাহিত্যৰ সাধক-গৱেষক বাপচন্দ্ৰ মহন্তই *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* খণ্ডসমূহক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিছে। তেনে ভাগ তিনিটা এনেধৰণৰ— (১) লীলা বিষয়ক (২) লীলাহীন প্ৰাৰ্থনা, তত্ত্ব আৰু ব্যৱস্থা প্ৰধান (৩) অন্য কাহিনী আৰু তীৰ্থ ব্যৱস্থা প্ৰধান। তলত এই তিনিটা ভাগৰ অন্তৰ্ভুক্ত খণ্ডসমূহ দাঙি ধৰা হ'ল—

(১) লীলা বিষয়ক ঃ

চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰ বৰ্ণন, প্ৰহ্লাদ চৰিত, গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান, হৰমোহন, শিশুলীলা, ৰাসক্ৰীড়া, কংসবধ, গোপী উদ্ধৱ সংবাদ, কুব্জীৰ বাঞ্ছা পূৰণ, অক্ৰূৰৰ বাঞ্ছা পূৰণ, জৰাসন্ধ যুদ্ধ, কালযৱন বধ, মুচুকুন্দৰ স্তুতি, স্যমন্ত হৰণ, নাৰদৰ কৃষ্ণ দৰ্শন, বিপ্ৰপুত্ৰ আনয়ন, দামোদৰ বিপ্ৰ উপাখ্যান, দৈৱকীৰ পুত্ৰ আনয়ন, লীলা মালা, শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ।

(২) লীলাহীন প্ৰাৰ্থনা, তত্ত্ব আৰু ব্যৱস্থা প্ৰধান ঃ

নামপৰাধ, পাষণ্ডমৰ্দন, ধ্যান বৰ্ণন, অজামিল উপাখ্যান, বলিছলন, বেদস্তুতি, তাৎপৰ্য।

(৩) অন্য কাহিনী আৰু তীৰ্থ-ব্যৱস্থা প্ৰধান ঃ

ঊৱেষা-বৰ্ণনা।

উক্ত খণ্ডসমূহৰ ভিতৰত 'উৱেষা বৰ্ণন' *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* প্ৰথম কীৰ্ত্তন বুলি চৰিতকাৰসকলে উল্লেখ কৰিছে। মহাপুৰুষ মাধৱদেৱে এই খণ্ডটিক *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* শেষত সংযোগ কৰিছে বুলি জনা যায়। ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰা হৈছে যে *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* বেছিভাগ খণ্ডৰ ওপৰতে ভাগৱত পু�ৰাণৰ প্ৰভাৱ অধিক। 'নামাপৰাধ', 'পাষণ্ড মৰ্দন' আৰু 'ঊৱেষা বৰ্ণন' এই তিনিটা খণ্ডৰ বাহিৰে বাকী আটাইকেইটা খণ্ড ভাগৱত পু�ৰাণৰ আখ্যানৰ ওপৰত আধাৰিত। দ্বাদশ স্কন্ধ ভাগৱত পু�ৰাণৰ পৰা কিছুমান আখ্যান বাছি লৈ নিজস্ব কাব্য কুশলতাৰে শংকৰদেৱে *কীৰ্ত্তন-ঘোষা* পুথিখন ৰচনা কৰে। তলত *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* খণ্ডসমূহৰ আধাৰ গ্ৰন্থৰ বিৱৰণ দাঙি ধৰা হ'ল— কীৰ্ত্তনৰ 'চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰ বৰ্ণন'ৰ মূল ভাগৱত পু�ৰাণৰ ১ম, ২য় আৰু ৮ম স্কন্ধৰ পৰা আহৰণ কৰা হৈছে। ইয়াত কৃষ্ণক 'ব্ৰহ্মৰূপী সনাতন' আৰু 'সৰ্ব অৱতাৰৰ কাৰণ নাৰায়ণ' বুলি মহাপুৰুষ জনাই উল্লেখ কৰিছে। 'প্ৰহ্লাদ চৰিত' খণ্ডটিৰ আধাৰ ভাগৱত পুৰাণৰ ৩য় (তৃতীয়) স্কন্ধ (১৫শ আৰু ১৬শ অধ্যায়) আৰু ৭ম স্কন্ধ। (২য়ৰ পৰা ১০ম অধ্যায়) কৃষ্ণ ভক্তি মাহাত্ম্যয়েই এই খণ্ডটিৰ বিশেষ আকৰ্ষণ। ৮ম স্কন্ধ ভাগৱতৰ আধাৰত 'গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান' খণ্ডটি ৰচনা কৰা হৈছে। মূলৰ ২য় অধ্যায়ৰ পৰা ৪র্থ অধ্যায়লৈ গজেন্দ্ৰ উপাখ্যানৰ কাহিনীৰ বৰ্ণনা আছে। কিন্তু মূলৰ বিস্তৃত ১৪২টা শ্লোকৰ সংক্ষিপ্ত আকাৰত মাথোন ৩৮টা পদৰ মাজতে গুৰুজনাই 'গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান'ৰ কাহিনী পূৰ্ণ কৰিছে। মূল ভাগৱতৰ বিস্তৃত বৰ্ণনা কীৰ্ত্তনত পাবলৈ নাই। তাকেই শংকৰদেৱৰ মৌলিক প্ৰতিভাৰ স্বাক্ষৰ প্ৰতিভাত হৈছে। 'অজামিল উপাখ্যানে ভাগৱত পুৰাণৰ ৬ষ্ঠ খণ্ডৰ ১ম, ২য় আৰু ৩য় অধ্যায়ত থকা অজামিল উপাখ্যানৰ কাহিনীৰ ভিত্তিতে কীৰ্ত্তনত এই আখ্যান মহাপুৰুষ জনাই সন্নিবিষ্ট কৰিছে। কৃষ্ণৰ নামৰ মহিমা এই খণ্ডটিৰ প্ৰধান তাৎপৰ্য। আনহাতে 'ধ্যান বৰ্ণন' খণ্ডটিৰো ভাগৱতৰ ৩য় স্কন্ধৰ আধাৰত ৰচিত। কিন্তু ভাগৱতৰ প্ৰভাৱ তাত সামান্যভাৱে পৰিছে। খণ্ডটিত শংকৰদেৱৰ মৌলিক প্ৰতিভাৰ স্বাক্ষৰ অধিক। 'হৰমোহন'

খণ্ডৰ আধাৰো ৮ম খণ্ড ভাগৱত পুৰাণ। ৮ম স্কন্ধৰ দ্বাদশ অধ্যায়ত হৰমোহন খণ্ডৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। মূলৰ বহুত কথাই শংকৰদেৱে নিজস্ব প্ৰতিভাৰে কীৰ্ত্তনত প্ৰকাশ কৰিছে। 'হৰমোহন'ৰ উপবনৰ বৰ্ণনাত কবিৰ কলা-কুশলী মনৰ প্ৰভাৱ পৰিস্ফুট হৈছে। নাৰীৰূপৰ বৰ্ণনা আৰু কবি প্ৰসিদ্ধিসমূহৰ মাজেৰে কবিৰ মৌলিক প্ৰতিভা বিকশিত হৈছে।

'শিশুলীলা' খণ্ডৰো আধাৰ গ্ৰন্থ ভাগৱত পুৰাণ। ভাগৱতৰ দশম স্কন্ধৰ তৃতীয় অধ্যায়ৰ আধাৰত কীৰ্ত্তনত ইয়াৰ বিষয়বস্তু কীৰ্ত্তন কৰা হৈছে। 'শিশুলীলা'ত শিশু কৃষ্ণৰ মোহন মুৰুতি ৰূপ আৰু ব্ৰজলীলাৰ কাহিনী আছে। মূলতকৈ শংকৰদেৱৰ ৰচনাত মাতৃ যশোদাৰ সাৰ্বজনীন মাতৃৰূপ আৰু শিশু কৃষ্ণৰ সাৰ্বজনীন শিশু চৰিত্ৰ ৰূপ বেছি মনোহৰ ৰূপত ফুটি উঠিছে। 'ৰাসক্ৰীড়া' খণ্ডটিও ভাগৱতৰ দশম স্কন্ধৰ আধাৰত ৰচিত। খণ্ডটিত শৃংগাৰ ৰসৰ প্ৰাধান্য থাকিলেও শংকৰদেৱৰ ৰচনাত ই নিৰ্মল ভক্তিৰসত উপনীত হৈছে। ইয়াৰ বাহিৰেও 'কংসবধ', 'গোপী উদ্ধৱ সংবাদ', 'কুজীৰ বাঞ্ছা পূৰণ', 'অক্ৰুৰৰ বাঞ্ছা পূৰণ', 'জৰাসন্ধ যুদ্ধ', 'কালযৱন বধ', 'মুচুকুন্দৰ স্তুতি', 'স্যমন্ত হৰণ', 'নাৰদৰ কৃষ্ণ দৰ্শন', 'বিপ্ৰপুত্ৰ আনয়ন', 'দামোদৰ বিপ্ৰ উপাখ্যান', 'দৈৱকীৰ পুত্ৰ আনয়ন', 'লীলা মালা', 'বেদস্তুতি' আদি ভাগৱতৰ দশম স্কন্ধৰ আধাৰত শংকৰদেৱে নিজস্ব প্ৰতিভাৰে কীৰ্ত্তন কৰি পুথিখন ৰচনা কৰিছে। 'শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ' খণ্ডটি ভাগৱতৰ একাদশ স্কন্ধৰ আধাৰত ৰচিত। এই খণ্ডটিত শংকৰদেৱে কৰুণ ৰসৰ সমাহাৰ দেখুৱাইছে। ভগৱান কৃষ্ণৰ আগত মৃত্যুৰ কথা চিন্তা কৰি উদ্ধৱৰ মনত যি শোকাভিভূত আবেগ উথলি উঠিছে সিয়ে পাঠক আৰু শ্ৰোতাৰ মনতো কৰুণ ৰসৰ উদ্ৰেক ঘটাইছে। 'স্যমন্ত হৰণ', 'নাৰদৰ কৃষ্ণ দৰ্শন', 'হৰমোহন', 'দৈৱকীৰ পুত্ৰ আনয়ন', 'শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ', 'অজামিল উপাখ্যান' আদি খণ্ডৰ মাজেৰে শংকৰদেৱে ভগৱান কৃষ্ণৰ মহিমামণ্ডিত ৰূপটো প্ৰকাশ কৰিছে। 'নামাপৰাধ' খণ্ডটি পদ্ম পুৰাণৰ পৰা লোৱা হৈছে। পদ্ম পুৰাণৰ অন্তৰ্গত সৃষ্টি, ভূমি, স্বৰ্গ, পাতাল, উত্তৰ এই পাঁচোটা খণ্ডৰ স্বৰ্গ খণ্ডৰ আখ্যানৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শংকৰদেৱে 'নামাপৰাধ' খণ্ডটি ৰচনা কৰিছে। 'পাষণ্ড মৰ্দন' খণ্ডটিৰ মূল হ'ল ভাগৱত, বিষ্ণু ধৰ্মোত্তৰ আগম, বৃহন্নাৰদীয় পুৰাণ, পদ্মপুৰাণ আৰু সুত সংহিতা। লগতে ভাগৱততে পুৰাণৰো কিছু শ্লোকৰ প্ৰভাৱ পৰাত তেনেদৰে 'বলিছলন'তো 'সূৰ্য পুৰাণ'— ভাগৱতৰ তেনে প্ৰভাৱ পৰা দেখা নাযায়। 'উৰেষা বৰ্ণন' খণ্ডটি ব্ৰহ্মপুৰাণ আৰু স্কন্ধ পুৰাণৰ আখ্যানক লৈ ৰচিত। শংকৰদেৱে নিজেই 'উৰেষা বৰ্ণন'ৰ বিষয়বস্তু ব্ৰহ্মপুৰাণৰ আধাৰত ৰচনা কৰা বুলি উল্লেখ কৰি গৈছে।

মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ অৰ্থে বিভিন্ন গীত, পদ, কাব্য, নাট, তত্ত্বমূলক ৰচনা আদি সময়ে সময়ে লিখি প্ৰচাৰ কৰি ধৰ্মৰ পথ সুগম কৰি তুলিছিল। *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* ঘোষাসমূহো তেওঁ বিভিন্ন সময়ত ৰচনা কৰিছিল। শংকৰদেৱৰ মহাপ্ৰয়াণৰ সময়ত তেনে ঘোষাসমূহ ভিন্ ভিন্ ঠাইত সিঁচৰতি হৈ আছিল। শংকৰদেৱে ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ অৰ্থে ঘোষাবোৰ বিভিন্ন ঠাইত বিভিন্ন সময়ত ৰচনা কৰিছিল। নাম প্ৰসংগৰ উপযোগীকৈ ৰচনা কৰা শংকৰদেৱৰ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* ৰচনা ক্ৰম সম্পৰ্কত বিভিন্ন সমালোচকে বিভিন্ন মতামত দাঙি ধৰিছে। কথা গুৰু চৰিত মতে শংকৰদেৱে প্ৰথমবাৰ তীৰ্থ ভ্ৰমণৰ পাছত জগদীশ মিশ্ৰৰ পৰা শ্ৰীধৰ স্বামীৰ টীকা সম্বলিত ভাগৱত

পুথিখন পাই *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* খণ্ডসমূহ ৰচনা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। 'কথা গুৰু চৰিত'ত এই কথাৰ উল্লেখ আছে। দৈত্যাৰি ঠাকুৰৰ 'শংকৰদেউ মাধৱদেউ' চৰিত পুথিতো ভাগৱতৰ পদ শুনাৰ পাছত শংকৰদেৱে কীর্ত্তন পুথি ৰচনা কৰিছিল বুলি জনা যায়। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱায়ো জগদীশ মিশ্রৰ পৰা ভাগৱত শুনাৰ পাছতহে শংকৰদেৱে কীর্ত্তন পুথি ৰচনা কৰিছিল বুলি মত প্রকাশ কৰিছে। কীর্ত্তনৰ ঘোষাসমূহৰ ক্রম শংকৰদেৱে ৰচনা কৰা মতে পুথিত সন্নিৱিষ্ট হোৱা দেখা নাযায়। ৰামচৰণ ঠাকুৰে বিভিন্ন ঠাইৰ পৰা সংগ্রহ কৰি সেইবোৰ একেলগে কীর্ত্তন পুথি আকাৰে একেলগ কৰে। সাহিত্যিক সমালোচক মহেশ্বৰ নেওগে কীর্ত্তন পুথিৰ খণ্ডসমূহৰ ৰচনা কালৰ এটি বিভাজন কৰি গৈছে। তলত কীর্ত্তন পুথিৰ ৰচনা কালৰ বিভাজন দাঙি ধৰা হ'ল—

(১) আদি বা বাৰভূঞা ৰাজ্যত কটোৱা কালছোৱা ডেকা বয়সৰ চপলতা তথা সমৃদ্ধিৰে ভৰা কাল (১৪৩৮ খৃষ্টাব্দলৈ বিস্তৃত)। এই সময়ছোৱাত শংকৰদেৱে উৰেষা বর্ণন (বৰদোৱাত থকা সময়ত), হৰমোহন, অজামিল উপাখ্যান, প্রহ্লাদ চৰিত, বলিছলন, গজেন্দ্র উপাখ্যান, চতুর্বিংশতি অৱতাৰ বর্ণন, ধ্যান বর্ণন আদি কীর্ত্তনৰ ঘোষা ৰচনা কৰে।

(২) মধ্য বা অসম ৰাজ্যত কটোৱা কাল— অশান্তি, বিৰোধ, আত্মসমালোচনা আৰু শেহান্তৰত অগ্রসৰৰ কাল (১৪৩৮ শকৰ পৰা ১৪৬৫ শকমানলৈ) এই কালছোৱাত মহাপুৰুষ জনাই পাষণ্ড-মর্দন, নামাপৰাধ, শিশুলীলা, ৰাসক্রীড়া, কংসবধ, গোপী উদ্ধৱ সংবাদ, কুব্জীৰ বাঞ্ছা পূৰণ, অক্রূৰৰ বাঞ্ছা পূৰণ আদি বিভিন্ন কীর্ত্তনৰ ঘোষা ৰচনা কৰে।

(৩) শেষ বা কোচ ৰাজ্যত কটোৱা কাল— অপেক্ষাকৃত শান্তি, ভক্তি আন্দোলনৰ সম্পূর্ণতা লাভ আৰু শংকৰদেৱৰ পূর্ণতম মনোবিকাশৰ কাল (১৪৬৫ শক মানৰ পৰা ১৪৯০ শকলৈ)— এই কালছোৱাত শংকৰদেৱে কীর্ত্তনৰ 'জৰাসন্ধ যুদ্ধ', 'কালযৱন বধ', 'মুচুকুন্দৰ স্তুতি', 'স্যমন্ত হৰণ', 'নাৰদৰ কৃষ্ণ দর্শন', 'বিপ্রপুত্র আনয়ন', 'দামোদৰ বিপ্র আখ্যান', 'দেৱকীৰ পুত্র আনয়ন', 'বেদ স্তুতি', 'লীলামালা', 'শ্রীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্রয়াণ', 'ভাগৱতৰ তাৎপর্য' আদি বিভিন্ন ঘোষা বিভিন্ন সময়ত ৰচনা কৰিছিল। ৰৰদোৱা, ধুৰাহাট আৰু পাটবাউসীত থকা কালছোৱাত কীর্ত্তন পুথিৰ খণ্ডবোৰ ৰচনা কৰিছিল যদিও তেওঁৰ জীৱনকালত এই ঘোষাসমূহ একত্রিত কৰি সংকলন হোৱা নাছিল। ইয়াৰ উপৰিও 'ৰুক্মিণীৰ প্রেম কলহ' আৰু 'ভৃগু পৰীক্ষা' খণ্ড দুটিও শংকৰদেৱৰ নামত থকা দেখা যায়। ৰামচৰণ ঠাকুৰে কীর্ত্তন ঘোষা পুথিখন সংকলন কৰাৰ সময়ত 'ৰুক্মিণীৰ প্রেম কলহ' খণ্ডটি পোৱা নাছিল। মাধৱদেৱে যদিও ৰামচৰণক কীর্ত্তনৰ খণ্ডসমূহ বিচাৰি আনি সংকলন কৰাৰ দায়িত্ব দিছিল, ৰামচৰণ ঠাকুৰে উক্ত খণ্ডটি বিচাৰি পোৱা নাছিল। কথা গুৰু চৰিতত আছে— "দেখি গুৰুজনে আগবাঢ়ি মাথাত কৈ আনি পাচদিনা হৰি গৃহত মেলি চাই দেখে, যি ছোৱা য'ত দিব হ'ব লাগে সেই ক্রমে হৈছে, দিছে। অমৃত মন্থনৰ প্রেমকলহৰ কীর্ত্তনহে জইতা কছাৰীত থাকিল নেপালে।" খণ্ডটি বিচাৰি নোপোৱাত মাধৱদেৱে খেদ কৰা নাছিল। মাধৱদেৱে হেনো কৈছিল— "নাপালা ভালেই হ'ল সি যি ঠাইলৈ যাব লাগে, গ'ল।" লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই তেওঁৰ 'শ্রী শ্রী শংকৰদেৱ আৰু শ্রী শ্রী মাধৱদেৱ' (পৃঃ ১৯২) গ্রন্থত এই কথাৰ উল্লেখ কৰি গৈছে।

ইয়াৰ বাহিৰেও 'ভৃগু পৰীক্ষা' নামৰ এটি কীর্ত্তন শংকৰদেৱৰ নামত পোৱা যায়। 'ৰুক্মিণীৰ প্রেম কলহ'ৰ দৰে এই খণ্ডটিও তলখাপৰ বুলি সমালোচকসকলে মন্তব্য প্রকাশ কৰিছে।

ৰামচৰণ ঠাকুৰে সংকলন কৰা *কীৰ্ত্তন-ঘোষাত* শংকৰদেৱে ৰচনা কৰা কীৰ্ত্তনসমূহৰ উপৰিও ৰত্নাকৰ কন্দলীৰ 'সহস্ৰ নাম বৃত্তান্ত' খণ্ডটিও সংযোগ কৰা হৈছে। ভগৱান কৃষ্ণৰ নামৰ মহিমা খণ্ডটিৰ মাজেৰে প্ৰকাশ পোৱা বাবেই মাধৱদেৱে ৰামচৰণ ঠাকুৰক এই খণ্ডটি *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* অন্তৰ্গত কৰাৰ বাবে আজ্ঞা দিছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। শ্ৰীধৰ কন্দলিৰ 'ঘুনুচা কীৰ্ত্তন' খণ্ডটিত কোনো কোনো *কীৰ্ত্তন-ঘোষাত* পোৱা যায়। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই এই খণ্ডটিক কীৰ্ত্তনৰ ভিতৰত সোমাবৰ উপযুক্ত নহয় বুলি মন্তব্য দাঙি ধৰিছে।

ৰামচৰণ ঠাকুৰে বিভিন্ন ঠাইৰ পৰা *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* বিভিন্ন খণ্ডসমূহ সংগ্ৰহ কৰি কীৰ্ত্তন পুথিখন সংকলন কৰিলে। এই সাঁচিপাতৰ পুথিখনকে ১৮৭৬ চনত হৰিবিলাস আগৰৱালাই আধুনিক ছপাযন্ত্ৰত ছপাই প্ৰকাশ কৰি এক মহৎ কাৰ্য সম্পাদন কৰিলে।

৫.৫ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* সংগ্ৰহ আৰু সম্পাদনা

মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে ভক্তিধৰ্ম প্ৰচাৰৰ উদ্দেশ্যে শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাধ্যম হিচাপে কীৰ্ত্তন ঘোষা পুথিখন ৰচনা কৰিছিল। তুলসী দাসৰ 'ৰাম চৰিত মানস'ৰ দৰে শংকৰদেৱৰ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* স্থানো অতি উচ্চ। গুৰুজনাই ১৪৮১ খৃষ্টাব্দত তীৰ্থ ভ্ৰমণ কৰিবলৈ গৈছিল। বত্ৰিশ বছৰ বয়সত তেওঁ ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন ঠাইত বাৰ বছৰ কাল তীৰ্থ ভ্ৰমণ কৰি ফুৰিছিল। সেই সময়ছোৱাতে পুৰী-বাৰানসী আদি ঠাইত ভক্তসকলৰ ধৰ্মীয় গীতসমূহ শুনাৰ তেওঁ সুযোগ পাইছিল। কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ 'পাষণ্ড মৰ্দন' অধ্যায়ত তেওঁ এই কথাৰ উল্লেখ কৰি গৈছে। ১৪৯৩ খৃষ্টাব্দত তীৰ্থ ভ্ৰমণৰ পৰা ঘূৰি আহি তেওঁ আলিপুখুৰীত থাকিবলৈ লয়। তেতিয়া তেওঁৰ বয়স ৪৪ বছৰ। ৪৫ বছৰ বয়সত তেওঁ দ্বিতীয় বিবাহ কৰে। আলিপুখুৰী আৰু গজলাসুতিত ষোল্লটা বছৰ কটাই ষাঠি বছৰ বয়সত পুনৰ বৰদোৱালৈ ঘূৰি আহি বৰদোৱাত সত্ৰ স্থাপন কৰে। তাতেই কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ ভালে সংখ্যক খণ্ড তেওঁ ৰচনা কৰে। শংকৰদেৱে একেখন ঠাইত থাকি একে সময়তে লেথাৰি নিছিগাকৈ কীৰ্ত্তন পুথিৰ খণ্ডসমূহ ৰচনা কৰা নাছিল। বিভিন্ন ঠাইত থাকি তেওঁ কীৰ্ত্তনৰ খণ্ডসমূহ ৰচনা কৰি শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে ভক্তি ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ কৰিছিল। শংকৰদেৱৰ জীৱন কালত বৰদোৱাৰ পৰা কোচবিহাৰলৈ কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ ভিন্ ভিন্ খণ্ড ভিন্ ভিন্ অঞ্চলত ভিন্ন পুথি ৰূপে প্ৰচলিত হৈ আহিছিল।

কীৰ্ত্তন-ঘোষাখন শংকৰদেৱৰ অতি প্ৰিয় গ্ৰন্থ আছিল। দৈত্যাৰি ঠাকুৰৰ চৰিত পুথি মতে ভূঞাসকলৰ লগত কছাৰীসকলৰ বিৰোধ চলি থকাত শংকৰদেৱ আদি কৰি ভূঞাসকলে বৰদোৱাৰ পৰা আহি গাংমৌত থাকিবলৈ লৈছিল। গাংমৌলৈ লৰালৰি কৰি পলাই আহোঁতে কীৰ্ত্তনখন এৰি আহিছিল। কিন্তু শংকৰদেৱে নিজ প্ৰাণলৈকো আওকাণ কৰি কছাৰীসকলৰ বাধাকো নেওঁচি তেওঁ *কীৰ্ত্তনৰ* খণ্ডসমূহ উদ্ধাৰ কৰি পলাই গৈছিল। শংকৰদেৱ বৰদোৱাত থকা সময়ছোৱাতে এই আক্ৰমণ হৈছিল আৰু শংকৰদেৱে খণ্ডসমূহ লৈ আহিছিল। বৰদোৱাত থকা সময়তে *কীৰ্ত্তনৰ* কাম তেওঁ আৰম্ভ কৰিছিল। *কীৰ্ত্তন-ঘোষা* পুথিখন মহাপুৰুষ জনাই বৰদোৱাত আৰম্ভ কৰি পাটবাউসীত সমাপ্ত কৰিছিল যদিও সিঁচৰতি হৈ থকা ঘোষাবোৰ একত্ৰ কৰাৰ আগতে কোচবেহাৰলৈ

যাব লগা হৈছিল। তেওঁৰ প্রধান শিষ্য মাধৱদেৱক পুথিখনৰ সংকলনৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছিল। কিন্তু মাধৱদেৱো কোচবেহাৰলৈ যোৱাত ভাগিনীয়েক ৰামচৰণ ঠাকুৰক *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* সম্পাদনাৰ দায়িত্ব অর্পণ কৰা হয়। চৰিত পুথিত এই কথা সুন্দৰভাৱে বর্ণনা কৰা হৈছে। শংকৰদেৱৰ জীৱিত কালতে তেওঁৰ শিষ্যসকলে ঘোষাবোৰ আওৰাবলৈ হাজো, দক্ষিণকুল, বৰনগৰ, বৰপেটা, কালজাৰ আদি বিভিন্ন ঠাইলৈ নিছিল। সেইবাবে ঘোষাবোৰ বিভিন্ন ঠাইত সিঁচৰতি হৈ আছিল। মাধৱদেৱৰ আজ্ঞা অনুসৰি ভাগিনীয়েক ৰামচৰণ ঠাকুৰে অশেষ কষ্ট কৰি ঘোষাবোৰ সংগ্রহ কৰিছিল। 'কথাগুৰু চৰিত'ত এই বিষয়ে এনেদৰে উল্লেখ আছে—

"আৰু ৰামচন্দ্রক বোলে মোৰ গুৰুজনে কীর্ত্তন ঘোষাখিনি গোটাব দিছিল, নুৰাইলোঁ গুৰুবাক্য ৰাখিব। তই গোটাই নিবি।"

মাধৱদেৱৰ আজ্ঞা পাই ৰামচৰণ ঠাকুৰে অশেষ কষ্ট স্বীকাৰ কৰি বিভিন্ন ঠাইত সিঁচৰতি হৈ থকা *কীর্ত্তনৰ* খণ্ডবোৰ একত্রিত কৰে। ৰামচৰণ ঠাকুৰে কীর্ত্তনৰ খণ্ডবোৰ একত্রিত কৰি কোচবেহাৰলৈ গৈ মাধৱদেৱক *কীর্ত্তন-ঘোষাখন* নিবেদন কৰে। ভাগিনীয়েক ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ কার্যত মাধৱদেৱ অতি আনন্দিত হয়। 'কথা গুৰুচৰিত'ত আছে—

"আৰু ৰামচৰণ ঠাকুৰ গ'ল বেহাৰে। পাই সেৱা কৈলে গৈ। বার্তা সবাৰে সুধিলে। সুধি বোলে ৰামচৰণ *কীর্ত্তন-ঘোষা* পুথিখন আনিছানে গোটাই? বোলে অনা হৈছে। হৈছে হে।"

ৰামচৰণে বিজয়পুৰত সোমাই যাওতে বিজয়পুৰৰ হৰিকৃষ্ণ আতৈয়ে পুথিখন কেইদিনমানৰ বাবে ৰাখিছিল। ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ মুখত সকলো বার্ত্তা পাই মাধৱদেৱে দুজন ভকতক সোনকালে পঠিয়াই দিয়াত ভকত কেইজনে বেগাই গৈ *কীর্ত্তন-ঘোষাখন* লৈ আহি সন্ধিয়া মাধৱদেৱৰ ওচৰ পালে। মাধৱদেৱে ৰামচৰণৰ কামত অভিভূত হৈ *কীর্ত্তন-ঘোষাখন* সভক্তিৰে ল'লে। কথা গুৰুচৰিতত এইদৰে উল্লেখ আছে—

"দেখি গুৰুজনে আগবাঢ়ি গৈ মাথাত কৈ আনি থৈ পাচদিনা হৰিগৃহত মেলি চাই দেখে, যি ছোৱা য'ত দিব হ'ব লাগে সেই ক্রমে হৈছে, দিছে।"

ৰামচৰণৰ কামত সন্তুষ্টি লাভ কৰি মাধৱদেৱে হেনো কৈছিল—

"পাছে প্রশংসাকৈ বোলে মোৰ গুৰুজনে গোটাব দিছিল, মই নুৰাইলোঁ, গুৰুবাক্য পৰি আছিল, সার্থক ভাগিন ধন, গুৰুবাক্য ৰাখিলে মোৰ।"

এনেদৰে ৰামচৰণ ঠাকুৰে অ'ত ত'ত সিঁচৰিত হৈ থকা কীর্ত্তনৰ খণ্ডসমূহ সংগ্রহ কৰি *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* সম্পাদনা পূর্ণ কৰিছিল। শংকৰদেৱৰ জীৱন কালত সম্পাদন নোহোৱা মহৎ কার্য এনেদৰেই মাধৱদেৱৰ আজ্ঞাত ৰামচৰণ ঠাকুৰে সমাধা কৰিছিল। ১৫৯৪ খ্রীষ্টাব্দৰ মার্চ-এপ্রিলৰ পৰা ১৫৯৬ খ্রীষ্টাব্দৰ মে-জুন মানৰ ভিতৰত *কীর্ত্তন-ঘোষাখন* সম্পাদিত হয় বুলি সমালোচকসকলে মত দাঙি ধৰে। *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* ৰচনাসমূহ শংকৰদেৱে ৰচনা কৰা ক্রম অনুসাৰে হোৱা নাই। ৰামচৰণ ঠাকুৰে 'চতুর্বিংশতি অৱতাৰ বর্ণন'ক আগত ৰাখি 'উৰেষা বর্ণন'ক শেষত স্থান দিছে।

ৰামচৰণ ঠাকুৰে সংকলন কৰা *কীর্ত্তন-ঘোষাত* 'ৰুক্মিণীৰ প্রেম কলহ' খণ্ডটি পোৱা নাযায়। *কীর্ত্তন-ঘোষাত* এই খণ্ডটি বিচাৰি নোপোৱাত মাধৱদেৱে ৰামচৰণক হেনো কৈছিল—

"নাপালা ভালেই হ'ল, সি যি ঠাইলৈ যাব লাগে গ'ল।" ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ সম্পাদিত *কীর্ত্তন-ঘোষাত* ৰত্নাকৰ কন্দলীৰ 'সহস্র নাম বৃত্তান্ত' খণ্ডটি আছে। কোনো কোনো কীর্ত্তন পুথিত শ্রীধৰ কন্দলীৰ 'ঘুনুচা কীর্ত্তন' খণ্ডটি সংযোজিত হোৱা দেখা যায়। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই এই খণ্ডটিৰ ৰচনা কীর্ত্তনৰ প্রধান লক্ষণেৰে বিবর্জিত বুলি মত প্রকাশ কৰিছে। মুঠতে বিভিন্ন গ্রন্থৰ আধাৰত ৰচনা কৰা শংকৰদেৱৰ কীর্ত্তন ঘোষাৰ খণ্ডসমূহ একত্রিত কৰি সংগ্রহ আৰু সম্পাদনাৰে ৰামচৰণ ঠাকুৰে এক মহৎ কার্য সাধন কৰিলে। অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ অনুপম গ্রন্থ হিচাপে ১৮৭৬ চনত হৰিবিলাস আগৰৱালাই *কীর্ত্তন-ঘোষা* পুথিখনক আধুনিক ছপাশালত ছপাই প্রকাশ কৰি উলিয়ায়।

৫.৬ *কীর্ত্তন-ঘোষাত* প্রতিফলিত ভক্তিতত্ত্ব

কীর্ত্তন-ঘোষা প্রধানকৈ এখন আখ্যান প্রধান গ্রন্থ। *কীর্ত্তন-ঘোষা* মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ ধর্মীয় আৰু সাহিত্যিক জীৱনৰ অক্ষয় কীর্ত্তি স্বৰূপ। কীর্ত্তন পুথিখন অকল শংকৰদেৱৰ সাহিত্যৰ ভিতৰতে নহয়, বৈষ্ণৱ ধর্মৰ চাৰি পুথিৰ ভিতৰতো অন্যতম। *কীর্ত্তনৰ* বিভিন্ন খণ্ডৰ আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে ভক্তিতত্ত্বৰ প্রাধান্য ঘোষণা কৰা হৈছে। ভক্তিৰ মূল আদর্শসমূহ জনসাধাৰণৰ আগত কীর্ত্তনৰ মাজেৰে দাঙি ধৰি ভক্তসকলৰ নীতি-আচাৰ, বিধানসমূহ উপস্থাপন কৰিছে। ভক্তিৰ সহায়তে ভক্তই পৰমার্থিক শান্তি লাভ কৰিব পাৰে। ভক্তিৰ মাধ্যমেৰে ভগৱান সন্তুষ্ট হয় আৰু ভক্তৰ সৈতে মিলিত হয়। ভক্তজনে সম্পূর্ণভাৱে আত্মসমর্পণ কৰিছে। ভক্তিয়ে পূর্ণতা লাভ কৰে। ভক্তিৰ ক্ষেত্রত কোনো জাতি, বর্ণ, লিংগৰ ভেদ নাই। জীৱ মাত্রেই ভক্তিৰ পথ গ্রহণ কৰিব পাৰে। আনহাতে, ভক্তিৰ ক্ষেত্রত ধন-ঐশ্বর্য আদিৰো কোনো প্রয়োজন নাই। 'প্রহ্লাদ চৰিত্র'ত কোৱা হৈছে এনেদৰে—

নলাগে ভক্তিত দেৱদ্বিজ ঋষি হইবে।
নলাগে সম্ভুত শাস্ত্র বিস্তৰ জানিবে।।
তপ জপ যজ্ঞ দান সবে বিড়ম্বন।
কেৱল ভক্তিত তুষ্ট হোন্ত নাৰায়ণ।।

(পদ-৩৮০)

কীর্ত্তন-ঘোষাৰ সমল *পদ্মপুৰাণ, বৃহন্নাৰদীয় পুৰাণ, সুত সংহিতা, ভাগৱত বিষ্ণু ধর্মোত্তৰ আগম, ব্রহ্মপুৰাণ* আদিৰ পৰাও লোৱা হৈছে যদিও সৰহভাগ খণ্ডৰেই সমল শ্রীমদ্ভাগৱত পুৰাণৰ পৰা লোৱা। *পদ্মপুৰাণত* ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম স্মৰণৰ দ্বাৰা মনৰ সকলো অপৱিত্রতা দূৰ হয় বুলি কোৱা হৈছে। *ভাগৱত পুৰাণত* হিৰণ্যকশিপুক ভক্ত প্রহ্লাদে ভক্তিৰ প্রকাৰৰ বিষয়ে কৈছে—

শ্রৱণং কীর্ত্তনং বিষ্ণোঃ স্মৰণং পাদসেৱনম।
অচনং ৱন্দনং দাস্যং সখ্যমাত্মনিৱেদনম।।

(ভাগৱত পুৰাণ- ৭/৫/২৩)

কীৰ্ত্তনৰ প্ৰহ্লাদ চৰিততো আছে—

শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন স্মৰণ বিষ্ণুৰ
অৰ্চন পদ সেৱন।
দাস্য সখিত্ব বন্দন বিষ্ণুৰ
কৰিব দেহা অৰ্পণ।।

(পদ- ৩৪০।।)

ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ, পাদসেৱন, অৰ্চন, বন্দন, দাস্যভাৱ, সখ্য আৰু আত্মনিবেদন এই ন বিধ হৈছে ভক্তিৰ লক্ষণ। ইয়াকে নবধা ভক্তি আখ্যা দিয়া হৈছে। এই নবধা ভক্তিৰ ভিতৰত আকৌ শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন উৎকৃষ্ট বুলি কোৱা হৈছে। ভাগৱতৰ দ্বিতীয় স্কন্ধত কোৱা আছে—

পূজা আদি যত ভক্তিৰ মধ্যত
শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন সাৰ।
কথা শ্ৰৱণৰ নাম কীৰ্ত্তনৰ
সমান নাহিকে আন।।

(ভাগৱত পুৰাণ- ২/৫২-৫৩)

কীৰ্ত্তন পুথিতো ইয়াৰ অনুৰণন শুনা যায়—

শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন কৰিবেক নিৰন্তৰ
সমস্ত ভূতকে দেখিবেক নাৰায়ণ।

আকৌ,

শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনে যাৰ অভ্যাস।।
নচাৱন্ত হৰি তাহাৰ পাশ।।

(পাষণ্ড মৰ্দন-পদ- ১৩৩)

শংকৰ গুৰুয়ে কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে কলিত কীৰ্ত্তন কৰিলেও ভগৱানৰ সহায় লাভ কৰিব পাৰি বুলি উল্লেখ কৰিছে— আকৌ, চাৰিও বেদৰ সাৰ যে অকল ভক্তিৰ মাধ্যমতহে পোৱা যায় তাকে কৈছে—

ভকতিত পৰে ধৰ্ম নাহি সংসাৰত।
চাৰিও বেদৰ জানা এহি সাৰতত্ত্ব।

(ৰাসক্ৰীড়া-পদ- ১০০৭)

ভক্তজনে যেতিয়া ভক্তিৰ মাধ্যমেৰে বিষ্ণুজ্ঞান লাভ কৰে, সেই ভক্তিকেই নিৰ্গুণা ভক্তি বুলি কোৱা হয়। ভগৱানৰ দুই ৰূপ-এক হ'ল পুৰুষোত্তম-বিশ্বৰ সকলোৰে তেওঁ গৰাকী আৰু সকলো ভূততে তেওঁ বিলীন হৈ আছে— এই দুই ৰূপকে এক জ্ঞান কৰি অৰ্চনা কৰা— অনুভৱ কৰাই হ'ল বিষ্ণুজ্ঞান। মানৱ জীৱনৰ সৰ্বদেহ মন ভগৱান, পৰম-পুৰুষ কৃষ্ণত সমৰ্পণ কৰি, ভক্তি সহকাৰে তেওঁক হৃদয়ত ধ্যান কৰিলে জীৱই মুক্তি লাভ কৰিব পাৰে। 'স্যমন্তক হৰণ' খণ্ডত আছে—

মুখে বোলা ৰাম হৃদয়ে ধৰা ৰূপ।
এতেকে মুকুতি পাইবা কহিলো স্বৰূপ।।

(স্যমন্তক হৰণ-পদ- ১১৩)

মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে নবধা ভক্তিৰ নিদর্শন কীর্ত্তন পুথিৰ বিভিন্ন আখ্যানৰ মাজেৰে উপস্থাপন কৰিছে। কীর্ত্তনৰ প্রতিটো খণ্ডই একোটা স্বয়ং সম্পূর্ণ আখ্যান। শংকৰদেৱে বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন ঠাইত এই খণ্ডসমূহ ৰচনা কৰিছিল। প্রতিটো খণ্ডৰ মাজেৰে নবধা ভক্তিৰ আদর্শ-নীতি জ্ঞান প্রতিফলিত হোৱা দেখা যায়।

'চতুর্বিংশতি অৱতাৰ' খণ্ডত নির্গুণ নাৰায়ণৰ বিভিন্ন সময়ত সগুণ আকাৰৰ কথা বর্ণনা কৰা হৈছে। খণ্ডটিৰ মাজেৰে যিজন সনাতন ব্রহ্ম, যিজন বিশ্বৰ স্রষ্টা, তেওঁ যে গোটেই বিশ্ব ব্রহ্মাণ্ড বিয়পি আছে, তেওঁৰ সগুণ আকাৰ বর্ণনা কৰি সর্ব অৱতাৰৰ কাৰণ যে নাৰায়ণ তাক ঘোষণা কৰিছে। ভগৱানৰ নাম, গুণ আৰু তেওঁৰ লীলা মালাৰ শ্রৱণ আৰু কীর্ত্তন যে সর্বোৎকৃষ্ট তাকো উল্লেখ কৰিছে। 'নামাপৰাধ' আৰু 'পাষণ্ড মর্দন' খণ্ডত হৰি বা কৃষ্ণ নামৰ মহিমা বর্ণনা কৰা হৈছে। হৰিৰ নাম কীর্ত্তনৰ দ্বাৰা সাতোটা কার্য সাধন হয়। সেই সাতোটা কার্য হ'ল— পদ খণ্ডন, মহাপূণ্য লাভ, বিষয়ত বিৰক্ত ভাৱ, কৃষ্ণৰ প্রতি ভক্তি, বৈষ্ণৱ জ্ঞান, মায়া তাৰণ আৰু শেষত ভগৱান হৰিৰ ভক্তিত লীন। 'নামাপৰাধ'ত আছে—

নামেসে কৰিবে পৰম সিদ্ধি।
হৰিৰ নাম জগতৰ নিধি।।

(পদ- ৫৯)

'অজামিল উপাখ্যান'ত পাপী অজামিলে মৰণ কালত অজ্ঞাতসাৰেই কনিষ্ঠ পুত্র নাৰায়ণৰ নাম লোৱা মাত্রকেই সকলো পাপৰ পৰা মুক্ত হৈ মুক্তি লাভ কৰিছে। ভগৱান কৃষ্ণকে একমাত্র মূল বুলি হৃদয়ত ধ্যান কৰিলেই সংসাৰৰ সকলো পাপ-তাপৰ পৰা পৰিত্রাণ পাব পাৰি। 'ধ্যান বর্ণন' খণ্ডত তাকেই ঘোষাৰ মাজেৰে উল্লেখ কৰা হৈছে। 'গজেন্দ্র উপাখ্যান'তো ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠত্ব দেখুওৱা হৈছে। বিষয়, অহংকাৰ ত্যাগ কৰি হৰিক ভক্তি কৰিলে ভগৱানো ভক্তৰ অধীন হৈ তেওঁক মুক্তি দান কৰে তাকেই খণ্ডটিৰ দেখুওৱা হৈছে। ভক্তি সকলোৰে বাবে সমান। তাত জাতি, বর্ণ, লিংগ, ধর্ম একো নাই। ব্রহ্ম বধ গুৰু বধ, পিতৃ-মাতৃ বধ কৰা পাপীজনেও হৰি কীর্ত্তনৰ মাজেৰে পূণ্য লভিব পাৰে। কীর্ত্তনৰ 'প্রহ্লাদ চৰিত্র' খণ্ডটিত ন বিধ ভক্তিৰ নিদর্শন প্রকাশ পাইছে। 'প্রহ্লাদ চৰিত' প্রহ্লাদৰ চৰিত্রৰ মাজেৰে কৃষ্ণ ভক্তি মাহাত্ম্য, ভক্তৰ লক্ষণ তথা ভাগৱত ধর্মৰ শিক্ষা পোৱা যায়। তপ-জপ, যজ্ঞ আদিত কৈ কৃষ্ণৰ লীলামালা শ্রৱণ-কীর্ত্তন কৰাটোহে কলিযুগৰ মানুহৰ বাবে উত্তম। 'প্রহ্লাদ চৰিত'ত আছে—

তপ জপ যজ্ঞ দান সৱে বিড়ম্বন।
কেৱল ভক্তিত তুষ্ট হোন্ত নাৰায়ণ।।

(পদ- ৩৮০।।)

ভগৱানৰ পৰম সত্যক উপলব্ধি কৰিবলৈ জ্ঞানতকৈ ভক্তিৰ মাহাত্ম্যহে অধিক তাকো

আখ্যানটিৰ মাজেৰে উল্লেখ কৰা হৈছে। উত্তম ভক্ত আৰু ভক্তিৰ স্বৰূপো আখ্যানটিৰ মাজেৰে প্ৰকাশ পাইছে। মাতৃৰ গৰ্ভতে নাৰদ মুনিৰ পৰা হৰিৰ কথা শ্ৰৱণ কৰি পাছলৈ কীৰ্ত্তন-স্মৰণ ভক্তিৰ মাজেৰে আত্ম শুদ্ধি হৈ প্ৰহ্লাদে সকলোকে বিষ্ণুময় দেখে। পাছত ফটিক স্তম্ভৰ মাজত বিষ্ণু থকাৰ কথা প্ৰহ্লাদে পিতৃ হিৰণ্যকশিপুক কোৱাত তেওঁ স্ফটিক স্তম্ভ ভাগি পেলায় আৰু তাৰ পৰা বিষ্ণু আবিৰ্ভাৱ হৈ দৈত্যৰাজক বধ কৰে। ভগৱানে ভক্তিক ৰক্ষা কৰাৰ লগতে বৈৰীজনকো মুক্তি দিয়াৰ নিদৰ্শন আখ্যানটিৰ মাজেৰে প্ৰতিফলিত হৈছে। 'দামোদৰ বিপ্ৰ আখ্যানো' ভক্তিৰসেৰে পূৰ্ণ। দৰিদ্ৰজনৰ মনতো ভক্তি ধৰ্মৰ মাজেৰে দাৰিদ্ৰতা মোচন কৰি আনন্দৰ জোৱাৰ অনাৰ ইংগিত আছে। এনে আনন্দৰ কাৰণে ভক্তিধৰ্মৰো প্ৰসাৰ ঘটাইছিল।

কীৰ্ত্তনৰ 'হৰমোহন' আৰু 'ৰাসক্ৰীড়া' খণ্ড ঘাইকৈ শৃংগাৰ ৰসাত্মক যদিও শৃংগাৰ ৰসৰ পৰা মুক্ত হৈ নিৰ্মল ভক্তিত প্ৰৱেশ কৰাৰ ধাৰণাহে তাত প্ৰকাশ হৈছে। 'হৰমোহন'ত ব্ৰহ্ম সত্য, জগত মিথ্যা, কথাষাৰৰ সত্যতা প্ৰমাণিত হৈছে—

তুমিসে কেৱল সত্য মিছা সবে আন।
জানি জ্ঞানীগণে কৰে হৃদয়ত ধ্যান।।
(।। পদ- ৫২২।।)

কীৰ্ত্তনৰ 'হৰমোহন' খণ্ড আৰু 'মুচুকুন্দৰ স্তুতি' খণ্ডত উত্তম ভক্ত আৰু ভক্তিৰ নিদৰ্শন উল্লেখ কৰা হৈছে। কৃষ্ণ কথা শ্ৰৱণৰ মাজেৰে মোক্ষপদ লভিব পাৰি আৰু হৰিনাম কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে সমস্ত পাপৰ পৰা পৰিত্ৰাণ লাভ কৰিব পাৰি।

হৰিৰ কীৰ্ত্তন কৰিয়া পাপৰ
মুণ্ডত মাৰিয়ো কৰি।
আন কাম এৰি বোলা হৰি হৰি
পলাওক পাতক ছাড়ি।।
(মুচুকুন্দৰ স্তুতি-পদ- ১৩৯০।।)

'কুজীৰ বাঞ্ছা পূৰণ' আৰু 'অক্ৰুৰৰ বাঞ্ছা পূৰণ' খণ্ড দুটিতো ভগৱান হে ভক্তৰ অধীন আৰু ভক্তিৰ বাবে ধন-সম্পদৰ নিষ্প্ৰয়োজন তাক উল্লেখ কৰা হৈছে। 'স্যমন্তক হৰণ'তো জাম্বৱন্তৰ ভক্তিত ভগৱান সন্তুষ্ট হৈছে। 'গোপী উদ্ধৱ সংবাদ' খণ্ডটিৰ মাজেৰেও শ্ৰেষ্ঠ ভক্তিৰ নিদৰ্শন দাঙি ধৰা হৈছে। গোপীনীসকলে কাম মনোভাৱেৰে ভগৱানক পূজা কৰিও শ্ৰেষ্ঠা ভক্তা হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। চাৰিবেদ, অষ্টাদশ পুৰাণ, ভাগৱত আদি শাস্ত্ৰত আৰু সনক, সনন্দ আদি মুনিসকলে ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম, গুণ-কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰেহে যে সংসাৰৰ পাপ-তাপৰ পৰা উদ্ধাৰ পাব পাৰি সেই কথা 'বেদস্তুতি' খণ্ডত বেদৰ মাজেৰে প্ৰকাশ কৰা হৈছে। ঈশ্বৰেই জগত সৃষ্টিৰ কাৰণ। জীৱ-জগতৰ মাজত মায়াৰ সৃষ্টি। কিন্তু ঈশ্বৰ মায়াতীত, পৰম নিয়ন্তা, নিত্য-মুক্ত, তেওঁ সৰ্বজ্ঞ, সৰ্বকৰ্তা মায়াই আৱৰি ৰাখে বাবেই মানুহে সত্য-অসত্যৰ মাজত প্ৰভেদ ধৰিব নোৱাৰে। মুকুট আৰু কুণ্ডল আৰু সোণৰ মাজত পাৰ্থক্য নথকাৰ দৰে জীৱ আৰু ঈশ্বৰৰ মাজতো কোনো পাৰ্থক্য নাই। 'বেদস্তুতি' খণ্ডত কোৱা হৈছে—

তুমি সত্য ব্ৰহ্ম তোহ্মাত প্ৰকাশে
জগত ইটো অসন্ত।
জগততে সদা তুমিয়ে প্ৰকাশা
অন্তৰ্যামী ভগৱন্ত।।

(।। পদ- ১৬৬২।।)

'শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ' খণ্ডতো ভগৱান-ব্ৰহ্মাই যে সত্য বাকী ব্ৰহ্ম আৰু জীৱ অভেদ এই কথা প্ৰকাশ কৰা হৈছে। এই সকলো মায়া বা অবিদ্যাৰ দ্বাৰা সিদ্ধ সংসাৰৰ বন্ধনৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰিবলৈ হ'লে হৰি ভক্তিৰ বাহিৰে আন কাম নাই। *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* প্ৰতিটো খণ্ডতে আছে হৰিনাম শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাহাত্ম্য।

কীৰ্ত্তনৰ 'শিশুলীলা' খণ্ডৰ কৃষ্ণ সাধাৰণ মানৱ শিশু হ'লেও তেওঁৰ লীলা অসীম। ভক্তৰ বান্ধৱ আৰু ভক্তবিৰোধীসকলৰ শত্ৰু হিচাপে তেওঁ কাৰ্য সম্পাদন কৰিছে। চক্ৰবাত, পুতনা ৰাক্ষসী, বকাসুৰ আদিক বধ, কালীয়দমন, কংস বধ আদি কাৰ্যৰ দ্বাৰা সন্তক পালন আৰু দুষ্টক দমন নীতি প্ৰকাশ হৈছে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে সংকটৰ পৰা সাধাৰণ শ্ৰেণীক উদ্ধাৰ কৰি এখন মানৱ সমাজ গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। ভগৱান কৃষ্ণৰ প্ৰতি ভক্তিৰ আনুগত্য প্ৰচাৰ কৰি এখন বৃহৎ সমাজ গঢ়াৰ আঁচনি গুৰুজনাই পৰিকল্পনা কৰিছিল।

কীৰ্ত্তন-ঘোষা মূলতঃ এখনি আখ্যানমূলক ভক্তিকাব্য। সাধাৰণতে *কীৰ্ত্তন-ঘোষাক* নাম প্ৰসংগৰ শ্ৰেণীত থ'ব পাৰি। কীৰ্ত্তনৰ অৰ্থ কীৰ্তি বা গুণৰ কীৰ্ত্তন কৰা। 'ঘোষা' আৰু 'পদ'ৰ মাজেৰে কীৰ্ত্তনৰ সমষ্টি। প্ৰতিটো খণ্ড কেবাটাও কীৰ্ত্তনৰ সমষ্টি আৰু প্ৰতিটো *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰে* আৰম্ভ কৰি পাছত পদ কীৰ্ত্তন কৰা হয়। ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম, লীলা গুণ আদিৰ উচ্চাৰণেই কীৰ্ত্তন। বিভিন্ন সময়ত ৰচিত কীৰ্ত্তনৰ ভিন ভিন খণ্ডৰ মাজেৰে শংকৰদেৱে ভগৱান কৃষ্ণৰ মাহাত্ম্য ব্যাখ্যা কৰাৰ লগতে শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনকে ধৰি নবধা ভক্তিৰ নিদৰ্শন কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে দাঙি ধৰিছে। সেই সময়ৰ সমাজৰ সংকীৰ্ণতা, অনৈক্য, ব্ৰাহ্মণ্যবাদ আদিক আঁতৰাই হৰিনামৰ শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে শূদ্ৰ-অন্ত্যজ আজি নিম্ন শ্ৰেণীক আকোঁৱালি এখন সংস্কাৰপূৰ্ণ সমাজ গঢ়ি তোলাটো আছিল মহাপুৰুষ জনাৰ কাম্য। কীৰ্ত্তনৰ আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে নীতি বা ধৰ্মৰ শিক্ষা দিয়াটোৱেই তেওঁৰ উদ্দেশ্য আছিল। মুঠতে, *কীৰ্ত্তন-ঘোষা* পুথিখনক অসমীয়া জাতীয় জীৱনৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ ভক্তিতত্ত্বমূলক পুথি হিচাপে স্বীকৃতি দিব পাৰি।

৫.৭ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাত* প্ৰকাশিত ৰস

কীৰ্ত্তন-ঘোষা শংকৰদেৱৰ কাব্য প্ৰতিভাৰ শ্ৰেষ্ঠ নিদৰ্শন। বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ চাৰি পুথিৰ ভিতৰত ই এখন অন্যতম শ্ৰেষ্ঠ গ্ৰন্থ। এই বিষয়ে আগতে উল্লেখ কৰা হৈছে। কৃষ্ণ ভক্তি প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰ মূল উদ্দেশ্য হ'লেও *কীৰ্ত্তন-ঘোষা* সাহিত্যিক গুণেৰেও সমৃদ্ধ। আমাৰ এই আলোচনাত *কীৰ্ত্তন-ঘোষাত* ৰস সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিম। ৰসতত্ত্বৰ দিশৰ পৰা আলোচনা কৰিলে *কীৰ্ত্তন-ঘোষাত* ভাৰতীয় অলংকাৰ শাস্ত্ৰত উল্লেখ কৰা নৱৰসৰ আস্বাদন অনুভৱ কৰিব পাৰি।

ৰস হ'ল এটা বিশেষ অৱস্থা আৰু ইয়াৰ সাধাৰণ অর্থ হ'ল সোৱাদ। 'সাহিত্য দর্পন'ৰ ৰচয়িতা বিশ্বনাথ কবিৰাজৰ মতে— "বিভাৱ, অনুভাৱ আৰু ব্যভিচাৰীভাৱৰ সহযোগত অভিব্যক্ত ৰতি আদি স্থায়ীভাৱেই হ'ল ৰস।" আলংকাৰিকসকলৰ মাজত সাহিত্যত ৰস সম্পর্কে মতভেদ থকা দেখা যায়। 'নাট্য শাস্ত্ৰ'ৰ প্ৰণেতা ভৰতমুনিয়ে শৃংগাৰ, হাস্য, কৰুণ, ৰৌদ্ৰ, বীৰ, ভয়ানক বীভৎস আৰু অদ্ভুত এই আঠ প্ৰকাৰ ৰসৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি গৈছে। পৰৱৰ্তী কালত অভিনৱ গুপ্ত আদি আলংকাৰিকসকলে শান্ত ৰসকো ৰসৰ অন্তর্গত কৰি ন প্ৰকাৰৰ ৰসৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। মধ্যযুগত বৈষ্ণৱ কবিসকলে উক্ত নৱৰসৰ লগতে ভক্তিৰসকো স্থান দিছে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱে তেখেতসকলৰ সকলো ৰচনাতে ভক্তিক ৰস বুলি উল্লেখ কৰিছে বুলি সমালোচক সত্যেন্দ্ৰ নাথ শর্মাই মন্তব্য দাঙি ধৰিছে। সত্যেন্দ্ৰ নাথ শর্মাৰ মতে শ্ৰৱণ, কীৰ্ত্তন, স্মৰণ আদিৰ দ্বাৰা ভক্তৰ হৃদয়ত উদয় হোৱা স্থায়ী ভাৱ, কৃষ্ণৰতিক বিভাৱ, অনুভাৱ আৰু ব্যভিচাৰী ভাবৰ যোগেদি আস্বাদিত হৈ ভক্তিৰসত পৰিণত হয়। *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* বিভিন্ন আখ্যানৰ মাজত বিভিন্ন ৰসৰ উদ্ৰেক ঘটিলেও ভক্তিৰসৰ অনাবিল আনন্দই পাঠক-শ্ৰোতাক ভক্তিৰসত নিমজ্জিত কৰি ৰাখে। ভক্তি হ'ল ভগৱানৰ প্ৰতি থকা প্ৰেম বা ৰতি। কীৰ্ত্তন পুথিৰ ঘোষাবোৰত ভগৱানৰ প্ৰতি ভক্তি বা ৰতি ভাৱ উদয় হোৱা বাবে তাত ভক্তিৰসৰো উদয় হৈছে। বৈষ্ণৱৰ সকলোতকৈ প্ৰিয়বস্তু ভগৱান কৃষ্ণ, সেয়েহে তেওঁলোকৰ ৰতি 'কৃষ্ণৰতি'। কৃষ্ণ ৰতি বা প্ৰেম হৃদয়ত ধ্যান কৰি ভক্তসকল ভক্তিৰসত নিমজ্জিত হোৱা দেখা যায়।

কীৰ্ত্তন-ঘোষাত ভক্তিৰস আস্বাদন কৰিলেও ইয়াৰ আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে পাঠক-শ্ৰোতাই আন ৰসসমূহো আস্বাদন কৰি আনন্দ লাভ কৰে। জ্ঞান নাথ বৰাদেৱে মন্তব্য দিছে— "কীৰ্ত্তনত হর্ষ-বিষাদ, প্ৰেম-বিৰহ, ক্ৰোধ-ক্ষমা আদিয়ে জুমুৰি পাতিছে, ইয়াত নৱ-ৰসৰ মিলন হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে 'হৰমোহন' ৰাসক্ৰীড়া আদিত শৃংগাৰ ৰস, হিৰণ্যকশিপু-নৰসিংহৰ যুদ্ধ, কংস বধ, জৰাসন্ধ যুদ্ধ, কালযৱন বধ আদিত বীৰ ৰস, পুতনাৰ কার্য, নৰসিংহৰ ভৈৰৱ মূর্ত্তিৰ ব্যাখ্যাত ভয়ানক ৰস, কৃষ্ণৰ অন্তর্ধানৰ পাছত 'ৰাসক্ৰীড়া' অধ্যায়ত, 'শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণ'ত কৰুণ ৰস, 'হৰমোহন' অধ্যায়ত হৰৰ কামুক অৱস্থাত আৰু 'দামোদৰ বিপ্ৰ' আখ্যানত হাস্যৰস, 'অজামিল উপাখ্যান' আৰু পুতনাৰ ৰূপ বর্ণনাত বীভৎস ৰস, নৰসিংহৰ আবির্ভাব, নাৰদৰ কৃষ্ণ দর্শন, 'শিশুলীলা'ত যশোদাৰ বিশ্বৰূপ দর্শনত অদ্ভুত ৰস, হিৰণ্যকশিপুৰ ক্ৰোধান্বিত অৱস্থাৰ বর্ণনাত ৰৌদ্ৰৰস, 'কুজীৰ বাঞ্ছা পুৰণ' 'হৰমোহন', 'কালীয় দমন', 'বলিছলন' আদিত শান্ত ৰসৰ উদ্ৰেক ঘটিছে।

তলত *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* খণ্ডবোৰৰ মাজেৰে নৱ ৰস কি দৰে প্ৰকাশ পাইছে আলোচনা কৰা হ'ল—

(১) শৃংগাৰ ৰস ঃ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* তিনিটা খণ্ডত শৃংগাৰ ৰসৰ উদ্ৰেক ঘটিছে। সেইকেইটা হ'ল 'গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান', 'হৰমোহন' আৰু 'ৰাসক্ৰীড়া'। 'গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান'ত গজেন্দ্ৰই হস্তিনীসকলৰ লগত কৰা কাম-কেলিৰ যোগেদি (পদ ৪৯১-৪৯২), 'হৰমোহন'ত বিষ্ণুৰ মোহিনী ৰূপত শিৱৰ কামনা-বাসনাৰ যোগেদি (পদ ৫৪৭-৫৪৯), 'ৰাসক্ৰীড়া'ত কৃষ্ণ আৰু গোপীনীসকলৰ মিলনৰ

যোগেদি (পদ ৮৪৩-৮৪৪) সম্ভোগ শৃংগাৰৰ বিকাশ ঘটিছে। আলিংগন, চুম্বন, মিলন আদিৰ মাজেৰে শৃংগাৰ ৰসৰ সৃষ্টি হৈছে।

(২) হাস্য ৰস ঃ অৱস্থা আৰু কার্যৰ অসংগতি ঘটিলেই হাস্য ৰসৰ সৃষ্টি হয়। কথা-বার্তা, শাৰীৰিক অংগী-ভংগী, পোছাক-পৰিচ্ছদ আদিৰ বিকৃতিৰ মাধ্যমেৰে হাস্যৰস উদ্ভৱ হয়। কীৰ্ত্তন-পুথিত হাস্য ৰসৰ মাত্রা কম। তথাপি 'হৰমোহন' খণ্ডত (পদ- ৫৭৩) মহাদেৱে মোহিনী ৰূপত মুগ্ধ হৈ নিজৰ কাপোৰ আদি ত্যাগ কৰিবলগীয়া হয়। তাত হাস্য ৰসৰ সৃষ্টি হৈছে। তেনেদৰে 'শিশুলীলা' খণ্ডতো (পদ ১২-৮১৩) শৰীৰৰ বিভিন্ন স্থানত পিন্ধা অলংকাৰ-বস্ত্রৰ ব্যৱহাৰে হাস্য ৰসৰ সৃষ্টি কৰিছে। 'দামোদৰ বিপ্র উপাখ্যান'তো হাস্যৰস সৃষ্টি হৈছে।

(৩) কৰুণ ৰস ঃ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* দুটা খণ্ডত কৰুণ ৰসৰ উদ্রেক ঘটিছে। কৰুণ ৰসৰ স্থায়ী ভাৱ হ'ল শোক। *কীৰ্ত্তনৰ* 'ৰাসক্রীড়া' খণ্ডত (পদ ৯১০-৯১১) কৃষ্ণ অন্তর্ধান হোৱাৰ পিছত গোপীসকলৰ মনত হোৱা বিৰহ বেদনাত, 'গাপী উদ্ধৱ সংবাদ' খণ্ডত শ্রীকৃষ্ণৰ অৱর্তমানও গোপীসকলৰ মনত উদয় হোৱা বিৰহত, 'শিশুলীলা' খণ্ডতো (পদ ৭৭৭) আৰু 'শ্রীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্রয়াণ' খণ্ডত (পদ- ১৮৪৪) উদ্ধৱৰ মনত হোৱা শোকৰ মাজেৰে কৰুণ ৰসৰ উদ্রেক হৈছে। 'স্যমন্তক হৰণ' খণ্ডতো (পদ-১৪৪৬) কৰুণ ৰসৰ আভাস পোৱা যায়।

(৪) বীৰ ৰস ঃ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* প্রায়বোৰ আখ্যানত বীৰ ৰস প্রকাশ পাইছে। বীৰত্ব পূর্ণ সংলাপ, যুদ্ধৰ বর্ণনা আদিত বীৰ ৰসৰ প্রাদুর্ভাৱ দেখা যায়। *কীৰ্ত্তনৰ* প্রায়বোৰ খণ্ডতে বিষ্ণু, বিষ্ণু ভক্তৰ লগত অসুৰ-দানৱৰ সংঘাত বা বিৰোধৰ বাবে যুদ্ধৰ বর্ণনা থকা দেখা যায়। 'প্রহ্লাদ চৰিত্র' হিৰণ্যকশিপু আৰু নৰসিংহৰ মাজৰ যুদ্ধ (পদ ৪০৬-৪০৭) কংস বধ খণ্ডৰ (পদ- ১১৯৭-১১৯৮), স্যমন্তক হৰণ (পদ ১৪২৮-২৯), জৰাসন্ধ বধ (পদ- ১৩২০-১৩২১), কালযৱন বধ আদি খণ্ডৰ মাজেৰে বীৰ ৰসৰ প্রাদুর্ভাৱ ঘটিছে।

(৫) ৰৌদ্র ৰস ঃ ৰৌদ্র ৰসৰ স্থায়ীভাৱ ক্রোধ। শত্রু ৰৌদ্র ৰসৰ আলম্বন বিভাব আৰু উদ্দীপন বিভাব হ'ল শত্রুৰ দ্বাৰা প্রকাশিত আচৰণ।



জানি থোৱা ভাল

সাহিত্য দর্পনৰ মতে—

ৰৌদ্রঃ ক্রোধস্থায়িভাৱো ৰক্তো ৰুদ্রাধিদৈৱতঃ।
আলম্বনমৰিস্তস্য তচ্চেষ্টোউদ্দীপনং মতম্।।

(সাহিত্য দর্পন- ৩/২২৭)

কীৰ্ত্তন-ঘোষাত ৰৌদ্র ৰসৰ প্রকাশ ঘটা দেখা যায়। বিশেষকৈ 'প্রহ্লাদ চৰিত্র' খণ্ডটিত বিষ্ণুভক্ত প্রহ্লাদক বিভিন্ন উপায়েৰে বধ কৰিব খুজিও অপাৰগ হোৱাত বিষ্ণু বিদ্বেষী হিৰণ্যকশিপুয়ে যি ক্রোধৰ প্রকাশ কৰিছে তাত ৰৌদ্র ৰসৰ সৃষ্টি হৈছে (পদ- ২৯৪, পদ- ৩৩৬ আদি)।

(৬) ভয়ানক ৰস ঃ ভয়ৰ বা ত্রাসৰ ভাৱ সৃষ্টি কৰাতেই ভয়ানক ৰসৰ উদ্ভৱ হয়।

ইয়াৰ স্থায়ী ভাৰ ভয়। গাৰ নোম শিয়ৰি উঠা, ঘাম ওলোৱা, কঁপনি উঠা আদি ভয়ানক ৰসৰ কাৰণ। কীর্ত্তনৰ বিভিন্ন ঠাইত এনে ভয়ানক ৰসৰ সৃষ্টি হৈছে 'শিশুলীলা' খণ্ডৰ (বাহী ২৪- পদ ৭২৫), প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ (পদ ৪০২-৪০৪) অজামিল উপাখ্যান আদিত ভয়ানক ৰসৰ উদাহৰণ পোৱা যায়।

(৭) বিভৎস ৰস ঃ জুগুপ্সা যি ৰসৰ স্থায়ীভাৰ তাতে বীভৎস ৰসৰ সৃষ্টি হয়। কীর্ত্তন পুথিৰ ভালেসংখ্যক খণ্ডত এনে বীভৎস ৰস প্ৰকাশ দেখা যায়। কীর্ত্তনৰ 'হৰমোহন' খণ্ডত মহাদেৱে মোহিনী নাৰীৰ পিছে পিছে দৌৰি যাওঁতে বাঘ ছাল সুলকি উলংগ হৈ পৰা (পদ-৫৫২), 'মুচুকুন্দ স্তুতি'ত প্ৰাণ এৰাৰ পাছত শৰীৰত বিষ্ঠা-পলু আদি উৎপন্ন হোৱা (পদ-১৩৮৫), 'অজামিল উপাখ্যান'ত অজামিলে বেশ্যাৰ পদগামিনী হোৱা কথাত (পদ, ১৭৪) 'শিশুলীলা'ত পুতনা ৰাক্ষসীৰ ৰূপ বর্ণনাত (পদ- ৬৫০) বীভৎস ৰসৰ প্ৰকাশ ঘটিছে।

(৮) অদ্ভুত ৰস ঃ অস্বাভাৱিক বা অলৌকিক বর্ণনাত অদ্ভুত ৰসৰ সৃষ্টি হয়। অদ্ভুত ৰসৰ স্থায়ীভাৰ বিস্ময়। কীর্ত্তন পুথিৰ কেবাটাও খণ্ডত ইয়াৰ প্ৰকাশ ঘটিছে। 'শিশুলীলা' খণ্ডত শিশু কৃষ্ণৰ লীলা মালাত পদ (৬৬৯-৬৭২), 'প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ'ৰ বিষ্ণুৰ নৰসিংহ অৱতাৰত (পদ ৪০১-৪০৪), 'নাৰদৰ কৃষ্ণ দর্শন' আদি খণ্ডত অদ্ভুত ৰসৰ প্ৰকাশ হোৱা দেখা যায়।

(৯) শান্ত ৰস ঃ শম অথবা গভীৰ নিৰাসক্তি বা নিস্পৃহ অৱস্থাত হোৱা ভাৱৰ পৰা শান্ত ৰস সৃষ্টি হয়। শান্ত ৰসৰ স্থায়ীভাৰ শম। শান্ত ৰসৰ বিষয়ে আলংকাৰিকসকলে মত প্ৰকাশ কৰিছে এনেদৰে—

"শান্ত শমস্থায়িভাৱ উত্তমপ্রকৃতির্মতঃ।"

(সাহিত্য দর্পন-৩/২৪৫)

*কীর্ত্তন-ঘোষা*ৰ বিভিন্ন ঘোষা বা কীর্ত্তনৰ মাজেৰে ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম-গুণ কীর্ত্তন কৰা হৈছে। কীর্ত্তনৰ 'প্ৰহ্লাদ চৰিত্ৰ' খণ্ডত এই ৰসৰ প্ৰকাশ অনুভূত হৈছে। কৃষ্ণই একমাত্ৰ ভজনীয় দেৱতা। আন সকলো মিছা (পদ- ৩৫৭-৩৫৮)। আকৌ, নৰসিংহৰ ভয়ংকৰ ৰূপৰ পাছত ব্ৰহ্মাৰ আদেশত আৰু প্ৰহ্লাদৰ স্তুতিত শান্ত ৰসৰ উদ্রেক হৈছে (পদ- ৪৪২-৪৪৩)

এনেদৰে *কীর্ত্তন-ঘোষা*ৰ বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজেৰে নৱৰসৰ উদ্ভৱ হৈছে। কিন্তু এই সকলো ৰসেই গৈ অৱশেষত ভক্তিৰসত নিমজ্জিত হৈছে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে *কীর্ত্তন-ঘোষা*ৰ আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে ভক্তিধর্মৰ প্ৰচাৰ কৰিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলাইছিল। ভগৱানৰ প্ৰতি ঐকান্তিক ভক্তি থাকিলে সংসাৰৰ সকলো পাপ-তাপৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰিব পাৰি। *কীর্ত্তন-ঘোষা*ত ভক্তিৰসেই মুখ্য স্থান লাভ কৰিছে— আন ৰসবোৰ গৌণ হিচাপে স্থান পাইছে। হৰিনাম কীর্ত্তনৰ মাজেৰে সকলো আপদ-বিপদৰ পৰা ৰক্ষা পাব পাৰি। তপস্যা, যাগ-যজ্ঞৰ মাজেৰে যি ফল পোৱা যায় হৰিনাম কীর্ত্তনৰ ফল ততোধিক। কীর্ত্তনৰ খণ্ডসমূহৰ মাজেৰে ভক্তিৰসৰ নিজৰা প্ৰবাহিত হৈছে। 'গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান'ত শাৰীৰিক বিপদৰ পৰা পৰিত্ৰাণ, 'কুজীৰ বাঞ্ছা পূৰণ'ত কুব্জপা নাৰীৰ কামনা সিদ্ধি, 'দামোদৰ বিপ্ৰ আখ্যান'ত হৰিৰ কৃপাত অতুল বৈভৱ লাভ আদিৰ মাজেৰে ভক্তিৰসৰ শ্ৰেষ্ঠত্ব ঘোষণা কৰা হৈছে। কীর্ত্তন পুথিৰ মাজেৰে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম-কীর্ত্তনেই ভক্তিৰ একমাত্ৰ পথ বুলি ঘোষণা কৰি গৈছে।

৫.৮ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য

কীৰ্ত্তন-ঘোষা প্ৰধানকৈ আখ্যান প্ৰধান গ্ৰন্থ। কীৰ্ত্তনৰ এই আখ্যানসমূহ ৰূপকধৰ্মী। প্ৰতিটো আখ্যানৰ মাজেৰে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণৰ সাকাৰ ৰূপৰ বিভিন্ন লীলামালা প্ৰকাশিত হৈছে। কীৰ্ত্তনৰ আখ্যানসমূহৰ কথা বস্তু ভাগৱত পুৰাণকে আদি কৰি বিভিন্ন সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ পৰা আহৰণ কৰা হৈছে যদি মহাপুৰুষজনাৰ সৃষ্টিশীল কলা নৈপুণ্যৰ গুণত কীৰ্ত্তনখন সাহিত্যিক সৌন্দৰ্যৰে পৰিপূৰ্ণ হৈ উঠিছে। *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* প্ৰতিটো খণ্ড কেবাটাও কীৰ্ত্তনৰ সমষ্টি আৰু এই প্ৰতিটো কীৰ্ত্তন নিৰ্দিষ্ট এটি ঘোষাৰে আৰম্ভ কৰি ঘোষাটি বাৰে বাৰে গাই পিছৰ পদসমূহ কীৰ্ত্তন কৰি যায়। এই কথা আগতে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে।

কীৰ্ত্তন-ঘোষা মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ ধৰ্মীয় আৰু সাহিত্যিক জীৱনৰ অক্ষয় কীৰ্তি। বৈষ্ণৱ সমাজত *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* জনপ্ৰিয়তা সৰ্বাধিক। অকল ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ ক্ষেত্ৰতে নহয়, সাহিত্যিক গুণৰ ফালৰ পৰাও কীৰ্ত্তন পুথিৰ জনপ্ৰিয়তা অসমীয়া সমাজত সৰ্বাধিক। কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে শংকৰদেৱে অকল ধৰ্ম প্ৰচাৰেই কৰিছিল এনে নহয়, নীতি শিক্ষাৰ উপাদানেৰে সংস্কৃতিবান জাতি এটাকো গঢ় দিবলৈ যত্ন কৰিছিল। মহাপুৰুষ জনাৰ কবি প্ৰতিভাৰ শ্ৰেষ্ঠ নিদৰ্শন কীৰ্ত্তন পুথিৰ মাজতে ব্যাপ্ত হৈ আছে। সত্যেন্দ্ৰ নাথ শৰ্মাৰ ভাষাত— "বিষয়বস্তুৰ মনোৰম প্ৰকাশে, ছন্দৰ বৈচিত্ৰ আৰু লালিত্যই, ভাৱ উজ্জীৱিত কৰিব পৰা উপযুক্ত শব্দ ব্যৱহাৰে আৰু সকলোৰে ওপৰত ভক্তিৰ মধুৰ প্ৰলেপে কীৰ্ত্তনখনক ল'ৰা, ডেকা আৰু বুঢ়া সকলো শ্ৰেণীৰ লোকৰ প্ৰিয় কৰি তুলিছে।"

আকৌ লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ ভাষাত— "ভাষাৰ লালিত্য, ছন্দৰ ঝংকাৰ, সুৰৰ লাৱণ্য, ভাবৰ মাধুৰ্য, ভক্তিৰ দৃঢ়তা, চিন্তাৰ উচ্চতা আদিৰ সমষ্টিৰে শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন ৰচিত। কীৰ্ত্তনৰ ভাষাৰ কবিত্বময় সৌন্দৰ্য, ক্ষিপ্ৰতা আৰু দৃঢ়তা, বৰ্ণনাৰ সৌন্দৰ্য আৰু জটিল কথাৰ সৰ্বজন গ্ৰাহ্য সৰল অথচ সুক্ষ্ম প্ৰকাশ লক্ষণীয় বিষয়।"

প্ৰাচীন আলংকাৰিকসকলেও সাহিত্য-কাব্যৰ লগত সৌন্দৰ্যৰ অঙ্গাঙ্গী সম্পৰ্কক স্বীকাৰ কৰি গৈছে। ভাষা-শব্দৰ মাধুৰ্য প্ৰকাশ, ছন্দৰ লালিত্য, ৰসৰ পয়োভৰ, অলংকাৰৰ প্ৰয়োগ আদিৰ সমাবেশেৰে সাহিত্যই পাঠক-শ্ৰোতাক অনাবিল আনন্দ সাগৰত মজি থাকিবলৈ অনুপ্ৰেৰণা যোগায়।



জানি থোৱা ভাল

প্ৰাচীন আলংকাৰিকৰ মতে—

ৰমনীয়ার্থ প্ৰতিপাদকঃ শব্দঃ কাব্যম্।।

মুঠতে ভাং-ভাষা, ছন্দ-অলংকাৰ, ৰস-ধ্বনি আদিৰ সুপ্ৰয়োগে সাহিত্য-কাব্যৰ সাহিত্যিক মূল্যৰ লগতে সৌন্দৰ্য বৃদ্ধি কৰে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ বিৰচিত *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* মাজতে এনেবোৰ

গুণ সন্নিৱিষ্ট হোৱা হেতুকে *কীর্ত্তন-ঘোষা* অসমীয়া সাহিত্যৰ এক অনুপম গ্রন্থ হিচাপে স্বীকৃত হৈ আহিছে। তলত *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দর্যৰ এটি আভাস দিবলৈ প্রয়াস কৰা হ'ল—

কবি-সাহিত্যিকসকলৰ কল্পনা-অনুভূতিৰ দ্বাৰা নিসৃত চিন্তা-চেতনাই ভাব সমৃদ্ধ হৈ সাহিত্যত প্ৰৱেশ কৰে। ভাৱৰ গভীৰতা অনুসৰি সাহিত্যিক সৌন্দর্য বিকশিত হয়। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ কীর্ত্তন ঘোষা এখন স্বতন্ত্র কাব্য কোষ। ২৭ টা খণ্ডৰ বিভিন্ন বিষয়বস্তুৰে ই সমৃদ্ধ। সুৰ লগাই বাৰে বাৰে ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম-কীর্ত্তন-শ্রৱণৰ মাজেৰে ভক্তি ধর্মৰ প্রসাৰত কীর্ত্তনৰ ভূমিকা অপৰিসীম। বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজেৰে ভগৱানৰ বিভিন্ন অৱতাৰৰ বর্ণনা কৰি, বিভিন্ন ৰসৰ উদ্‌গীৰণ কৰি শেষত ভক্তিৰস বিমল আনন্দত পাঠক-শ্রোতাক নিমজ্জিত কৰিব পাৰিছে। কীর্ত্তন পুথিৰ হর্ষ-বিষাদ, প্রেম-বিৰহ, ক্রোধ-ক্ষমা-দয়া আদি বিভিন্ন ভাবে পুথিখনক সাহিত্যিক মর্যাদা প্রদান কৰিছে।

ভাষা ঃ *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* ভাষা অতি সমৃদ্ধ আৰু সার্বজনীন। যাৰ ফলত পুথিখনে জনপ্রিয়তাৰ উচ্চ শিখৰত স্থান পাইছে। সংস্কৃতৰ এগৰাকী বিদগ্ধ পণ্ডিত হোৱা সত্বেও স্ত্রী, শূদ্র, অন্ত্যজাতি- অশিক্ষিত লোকৰ মাজত বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰ কৰিবলৈ তেওঁ সর্বসাধাৰণৰ কথিত ভাষাকেই কীর্ত্তন পুথিত প্রয়োগ কৰিছিল। উদাহৰণ স্বৰূপে—

নাৰদে দিলন্ত তিনি কতপা।
নমানিব আক কোননো লপা।।

(পাষণ্ড মর্দন- পদ- ৮৩)

আকৌ, সংস্কৃত 'কটাহ' শব্দৰ লগত 'ফুটিল' শব্দৰ সংমিশ্রণেৰে তৎসম শব্দৰ প্রয়োগ কৰিছে। ফলত থলুৱা শব্দৰ ভাণ্ডাৰ বৃদ্ধি হৈ সাহিত্যিক মূল্যৱো প্রসাৰ ঘটিছে।

(প্রহ্লাদ চৰিত- পদ-৩৯৮)

কীর্ত্তনৰ ভাষাত ব্যঞ্জনাধর্মীতাও আছে। আধুনিক অসমীয়া ভাষাৰ নিদর্শনো তাত আছে। জতুৱা-ঠাঁচ, প্রবাদ-পটন্তৰ, প্রত্যয়, বিভক্তি আদিৰ লগতে কীর্ত্তনত ব্যৱহৃত শব্দ সম্ভাৰ অতি চহকী। ইয়েই সাহিত্যিক সৌন্দর্য বৃদ্ধিত সহায়ক হৈছে। ধর্ম শিক্ষা, নীতি-শিক্ষা আদি বিভিন্ন গ্রন্থৰ পৰা সংগ্রহ কৰি থলুৱা কথিত ভাষাত সুৰ লগাই ৰচনা কৰি কীর্ত্তন ঘোষা পুথিখনত গুৰুজনাই সাহিত্যিক গুণ সন্নিৱিষ্ট কৰিছিল। অসমীয়া জতুৱা ঠাঁচ আৰু গ্রাম্য জীৱনৰ বাক্যৰীতি আৰু শব্দৰ ব্যৱহাৰে পদবোৰ মনত ৰখাৰ বাবেও সহজ হৈ পৰিছে।

ছন্দ ঃ কীর্ত্তনৰ ভাষাক প্রাণোচ্ছল কৰি তুলিছে ছন্দই। ঘোষা-পদ আদিত উপযুক্ত শব্দ ব্যৱহাৰ কৰি সুৰ আৰু লয়ৰে তাত গীতিধর্মীতা প্রদান কৰা হৈছে। (ধর্ম সিংহ ডেকা- ছন্দ আৰু অলংকাৰ) গ্রন্থ কৈছে— "মানুহৰ হৃদয়ত অনির্বচনীয় আৱেগ আৰু অনুভূতি জগাই তুলি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিব পৰা সুসংহত আৰু সুনিয়ন্ত্রিত মাধুর্যপূর্ণ, স্পন্দনময় ধ্বনি প্রবাহৰ বৈচিত্র্যপূর্ণ বিন্যাসেই ছন্দ"ই তেওঁৰ কীর্ত্তনত ছন্দৰ বৈচিত্র্য চমৎকাৰী। পদ, দুলড়ী, ছবি, লেচাৰি আদি ছন্দৰ বাহিৰেও সংস্কৃত 'ছন্দস্' শব্দৰ পৰা 'ছন্দ' শব্দৰ উৎপত্তি হৈছে—



জানি থোৱা ভাল

ভাৰতীয় আলংকাৰিকসকলে ৰসক কাব্যৰ আত্মা আৰু ছন্দক কাব্য শৰীৰৰ অলংকাৰ বুলি অভিহিত কৰিছে।

ঝুনা বা একাৱলী, ঝুমুৰী বা গজপতি, কুসুম মালা আদি নানা ছন্দই কীৰ্ত্তনৰ কাব্যিক সৌন্দৰ্য দুগুণে বৃদ্ধি কৰিছে। সমালোচক ডিম্বেশ্বৰ নেওগে কীৰ্ত্তনৰ ছন্দৰ প্ৰসংগত মন্তব্য দাঙি ধৰিছে এনেদৰে—

"কালিদাসৰ কুমাৰ সম্ভৱ বা ৰঘুবংশ, মিল্টনৰ স্বৰ্গহৰণ বা পুনঃ স্বৰ্গলাভ বোলা অমৰ কাব্যবোৰতো কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ নিচিনাকৈ ভাৱ বা ৰসৰ সলনিৰ লগে লগে উপযোগী ছন্দৰ অৱলীলা দেখিবলৈ পোৱা নাযায়।" কীৰ্ত্তন ঘোষাত মুঠ ছয়বিধ ছন্দৰ প্ৰয়োগ দেখা যায়। প্ৰতিটো ছন্দৰ প্ৰয়োগতে মহাপুৰুষজনাৰ সাহিত্যিক সৌন্দৰ্যৰ স্ফুৰণ ঘটিছে। কীৰ্ত্তনত প্ৰয়োগ হোৱা ছন্দৰ আৰু তাৰ সৌন্দৰ্য এনে ধৰণৰ— পদ বা পয়াৰ। যেনে ঃ

প্ৰথমে প্ৰণামো ব্ৰহ্মৰূপী সনাতন ৮+৬
সৰ্ব অৱতাৰৰ কাৰণ নাৰায়ণ ৮+৬
[চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰ]

এনেদৰে, পোন্ধৰটা আখৰযুক্ত দীৰ্ঘ পয়াৰৰো প্ৰয়োগ আছে। কীৰ্ত্তনৰ 'হৰমোহন' খণ্ড (পদ ৫৩৪) স্যমন্তক হৰণ খণ্ডত (পদ-১৪৩৬) লঘু ত্ৰিপদী বা দুলড়ী ছন্দৰ প্ৰয়োগ ঘটিছে। তেনেদৰে 'বলিছলন' (পদ-৬২২) আৰু 'হৰমোহন' খণ্ডত (পদ-৫৩৪) ছবি ছন্দৰ প্ৰয়োগ ঘটিছে। দুলড়ী বা ত্ৰিপদী ছন্দত লিখা হৰমোহনৰ উপবনৰ বৰ্ণনাত ফুলে ফুলে সুশোভিত হৈ যি পৰিৱেশৰ প্ৰতিফলন ঘটাইছে সি কবিৰ কাব্যিক প্ৰতিভাৰ নিদৰ্শন দাঙি ধৰিছে। তেনেদৰে বেদান্ত দৰ্শনৰ অদ্বৈতবাদৰ গভীৰ তত্ত্বমূলক কথাও ছন্দৰ মাজেৰে ভাৱ-ভাষা অক্ষুণ্ণ ৰাখি যি সাহিত্যিক সৌন্দৰ্যৰ সৃষ্টি কৰিছে সেয়াই কীৰ্ত্তন ঘোষাক অধিক জনপ্ৰিয় কৰি তুলিছে। উদাহৰণ—

মুকুট কুণ্ডল যেন সুৱৰ্ণৰ ভিন্ন নুহি
মিছা মাত্ৰ নাম-ৰূপ যত।
অহংকাৰ পঞ্চভূত তোমাত পৃথক নুহি
প্ৰভু পৰমাৰ্থ বিচাৰত।।
[বেদস্তুতি-পদ]

গুৰুজনাই বিষয়বস্তুৰ ভাৱ অনুসাৰে পদ, দুলড়ী, ছবি, ঝুমুৰী বা গজপতি, ঝুনা বা একাৱলী, দিগক্ষৰ আদি বিবিধ ছন্দৰ উপস্থাপনৰে কীৰ্ত্তনৰ ভাষাক প্ৰাণৱন্ত কৰি তুলিছে। ছন্দৰ এনে লয়যুক্ত বৰ্ণনাই পাঠক-শ্ৰোতাৰ অন্তৰত সাহিত্য ৰস পান কৰিবলৈ সুযোগ দিছে। কীৰ্ত্তন ঘোষাৰ আকৰ্ষণৰ মূলতে আছে গ্ৰন্থখনৰ বহু মাত্ৰিক ছন্দ।

ৰস ঃ আগৰ খণ্ডটিত কীৰ্ত্তন পুথিৰ ৰস সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে। ৰস হ'ল এটি

বিশেষ অনুভূতি এটি বিশেষ অৱস্থা। ভাৰতীয় অলংকাৰ শাস্ত্ৰত ভক্তিৰসৰ কথা স্বীকাৰ কৰা হোৱা নাই। মধ্যযুগত ভক্তি আন্দোলনৰ জোৱাৰ আৰম্ভ হোৱাত নাটক, কাব্য আদিত প্ৰকাশ পোৱা ৰসৰ মাজেৰে ভক্তিৰসকো ৰস শাৰীত স্থান দিয়া হৈছে। কীৰ্ত্তনৰ বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজেৰে নৱৰসৰ সমাহাৰ ঘটিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে হৰমোহন, ৰাসক্ৰীড়া আদি খণ্ডত শৃংগাৰ ৰস, শিশুলীলাত আৰু নাৰদৰ কৃষ্ণ দৰ্শনত অদ্ভুত ৰস, প্ৰহ্লাদ চৰিতত নৰসিংহ আৰু হিৰণ্যকশিপুৰ যুদ্ধ, কংসবধ, জৰাসন্ধ বধ, কালযৱন বধ আদি খণ্ডৰ মাজেৰে ভয়ানক ৰস আৰু বীৰ ৰস, ৰাসক্ৰীড়াত কৃষ্ণৰ অন্তৰ্ধানত আৰু শ্ৰীকৃষ্ণৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণত উদ্ধৱৰ মনত উদয় হোৱা শোকৰ মাজেৰে কৰুণ ৰস, হৰমোহনত দেৱাদিদেৱ হৰৰ কামবিহ্বল অৱস্থা, অজামিলৰ ব্যভিচাৰ, পুতনাৰ ৰূপ বৰ্ণনাত আৰু দামোদৰ বিপ্ৰ আখ্যানত ক্ৰমে বিভৎস আৰু হাস্যৰস, প্ৰহ্লাদ চৰিতত হিৰণ্যকশিপুৰ তৰ্জন-গৰ্জনত ৰৌদ্ৰ ৰস; আকৌ, কুজীৰ বাঞ্ছাপুৰণ, হৰমোহন, বলিছলন, কালীয় দমন, গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান, মুচুকুন্দৰ স্তুতি আদি খণ্ডত শান্ত ভক্তি ৰসৰ উদয় হৈছে। এনেবোৰ ৰসৰ মাজেৰে কীৰ্ত্তনৰ কাহিনী বৰ্ণনাত শ্ৰৱণ আৰু কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে পাঠক আৰু শ্ৰোতাই বিমল আনন্দ লাভ কৰিছে। কীৰ্ত্তনৰ সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য বৃদ্ধিত কীৰ্ত্তনৰ নৱৰস প্ৰধান উপাদান হৈ পৰিছে।

অলংকাৰ ঃ সাহিত্যক ৰমনীয় কৰি তুলিবৰ বাবে যি ৰহণ প্ৰয়োগ কৰা হয় তাকেই সাধাৰণ অৰ্থত অলংকাৰ বুলি কোৱা হয়। প্ৰকৃত অৰ্থত সৌন্দৰ্যই হ'ল অলংকাৰ। আচাৰ্য ভামহৰ মতে অলংকাৰবিহীন কমনীয় মুখমণ্ডল যি দৰে শোভা নাপায়, তেনেদৰে ৰূপক আদি অলংকাৰবিহীন সাহিত্য কৰ্মৰো শোভা প্ৰকাশ নাপায়—

ৰূপকাদিৰ লংকাৰস্তস্যান্যৈৰ্বহুধোদিতঃ।
ন কান্তমপি নিৰ্ভূষং ৰিভাতি ৰনিতামুখম।।

(কাব্যালংকাৰ- ১/১৩)

দণ্ডী, ভামহ, ৰামন, ৰুয্যক, আনন্দবৰ্দ্ধন, কবিৰাজ ৰাজশেখৰ, ভোজ, মম্মট, বিশ্বনাথ কবিৰাজ আদি আলংকাৰিকসকলেও কাব্য বা সাহিত্যৰ সৌন্দৰ্যকে অলংকাৰ বুলি মত প্ৰকাশ কৰি গৈছে। আদি কবি বাল্মিকীয়েও ৰামায়ণ মহাকাব্যত অলংকাৰৰ প্ৰয়োগ সাধন কৰিছে। ভাৰত মুনিৰ নাট্যশাস্ত্ৰতো অলংকাৰৰ প্ৰয়োগ আছে। অপ্ৰমাদী কবি মাধৱ কন্দলীৰ অনূদিত ৰামায়ণতো অলংকাৰৰ সাৰ্থক প্ৰয়োগ ঘটিছে।

শংকৰদেৱৰ *কীৰ্ত্তন-ঘোষা*তো অলংকাৰৰ সুপ্ৰয়োগে কীৰ্ত্তনৰ সাহিত্য গুণৰ সৌন্দৰ্য বৃদ্ধি কৰিছে। লগতে এক মহৎ শিল্পকলা হিচাপেও স্থিতি লাভ কৰিছে। অলংকাৰ দুই প্ৰকাৰৰ— শব্দালংকাৰ আৰু অৰ্থালংকাৰ। কীৰ্ত্তনত বৰ্ণনা বিষয়ক অধিক আকৰ্ষণীয় কৰি তুলিবলৈ ক'ৰবাত শব্দালংকাৰ আৰু ক'ৰবাত অৰ্থালংকাৰৰ প্ৰয়োগ হৈছে। ইয়াৰে কিছুমান ঘৰুৱা জীৱনৰ পৰা আহৰণ কৰা আৰু কিছুমান গুৰুজনাৰ স্বপ্ৰতিভাৰ স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে নিসৃত হোৱা। শব্দালংকাৰে শব্দৰ মাধুৰ্য বৃদ্ধি কৰে, আনহাতে অৰ্থালংকাৰে শব্দৰ অৰ্থক বিভূষিত কৰি তোলে। কীৰ্ত্তনত অনুপ্ৰাস, অন্ত্যানুপ্ৰাস, যমক, শ্লেষ প্ৰভৃতি শব্দালংকাৰ আৰু উপমা, ৰূপক, ভ্ৰান্তিমান, প্ৰতীপ, নিশ্চয়, সন্দেহ, উল্লেখ, অতিশয়োক্তি, সমাসোক্তি, স্বভাৱোক্তি আদি অৰ্থালংকাৰৰ পয়োভৰ

আছে। কীর্ত্তন পুথিত উল্লেখ থকা কেইটামান অলংকাৰ আৰু তেনে অলংকাৰসমূহে কীর্ত্তন পুথিৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য বৃদ্ধিত কেনেদৰে সহায় কৰিছে তাক দাঙি ধৰা হ'ল—

(ক) শব্দালংকাৰ ঃ

অনুপ্রাস ঃ সদৃশ ব্যঞ্জন বর্ণক ওচৰা-ওচৰিকৈ প্রয়োগ কৰি বাক্যক মনোৰমভাৱে উপস্থাপন কৰাকে অনুপ্রাস অলংকাৰ বোলা হয়। উদাহৰণ—

শেৱালি নেৱালি পলাস পাৰলি
পাৰিজাত যুথি-জাই।
বকুল বন্দুলি আছে ফুলি ফুলি
তাৰো সীমা সংখ্যা নাই।। (হৰমোহন- পদ ৫৩৫)

অন্ত্যানুপ্রাস ঃ কবিতাৰ চৰণৰ শেষ বর্ণৰ মিল থকাটোৱেই অন্ত্যানুপ্রাস। শব্দৰ এনে মিলৰ বাবে এক লয়ৰ সৃষ্টি হয় আৰু পাঠক শ্রোতাৰ মনত আনন্দৰ পৰশ পেলায়। উদাহৰণ ঃ

মৎসৰূপে অৱতাৰ ভৈলা প্রথমত।
উদ্ধাৰিলা বেদ প্রভু প্রলয় জলত।।
সত্যব্রত ৰাজাক দেখাইল নিজ মায়া।
নধৰিলে সমুদ্রে তোমাৰ মৎস কায়া।।
(চতুর্বিংশতি অৱতাৰ বর্ণন)

যমক ঃ সার্থক-নিৰর্থকভাৱে স্বৰ আৰু ব্যঞ্জন ধ্বনিসমূহৰ পুনৰুক্তি হ'লে তাক যমক অলংকাৰ বোলা হয়। কীর্ত্তনত এনে যমক অলংকাৰৰ উদাহৰণ এনেধৰণৰ—

ৰাম বনমালী গোপাল বনমালী
(কংসবধ-পদ-৮৭)

এনে উদাহৰণ আৰু অনেক তুলি ধৰিব পাৰি। ইয়াৰ বাহিৰেও বক্রোক্তি, শ্লেষ আদি শব্দালংকাৰেও কীর্ত্তনৰ কাব্যশোভা বৃদ্ধি কৰিছে।

(খ) অর্থালংকাৰ ঃ শব্দালংকাৰৰ দৰে অর্থালংকাৰৰ সুপ্রয়োগেও কীর্ত্তনৰ কাব্য শোভা তথা সাহিত্যিক সৌন্দর্য বৃদ্ধি কৰিছে। তলত কীর্ত্তনত থকা অর্থালংকাৰৰ কিছু আভাস দাঙি ধৰিবলৈ প্রয়াস কৰা হ'ল।

উপমা ঃ স্পষ্ট, উজ্জ্বল আৰু বিশেষত্ব সম্বলিত সাদৃশ্যই উপমা। সাহিত্য দর্পনত আছে—

'সাম্যং ৰাচ্যমৱৈধম্য ৰাক্যৈক্য উপমাদ্বয়ো।'
(সাহিত্য দর্পন- ১০/১৪)

কীর্ত্তনৰ আখ্যানসমূহত এনে উপমাৰ উদাহৰণ অনেক। উদাহৰণ স্বৰূপে—

সর্পে হেন ধৰিল ইন্দুৰ।
নিশৰদ দানৰ দন্দুৰ।।
****

নখে হিয়া বিদাৰিলা।।
যেহেন সর্পক পাৰে ভিৰি।
গৰুড়ে পেহ্লাইলা ঠোঁটে ছিৰি।।
(প্রহ্লাদ চৰিত-পাদ- ৪১৩-৪১৪)

বক্ষস্থলে মুকুতাৰ হাৰ।
আকাশী গংগাৰ যেন ধাৰ।।
(কংসবধ-পদ ১০৬০)

শংকৰদেৱ উপমা প্রয়োগত অতি সিদ্ধহস্ত আছিল। কীর্ত্তন পুথিৰ বাহিৰেও তেওঁ অন্যান্য ৰচনাতো উপমা অলংকাৰৰ প্রয়োগে তেওঁৰ সাহিত্যৰাজিক অপূর্ব সৌন্দর্য প্রদান কৰিছে।

উল্লেখ ঃ কোনো এটা বস্তুক বিভিন্ন দৃষ্টিকোণৰ পৰা চাই বিভিন্ন ৰূপে কল্পনা কৰাকে উল্লেখ অলংকাৰ বোলে (তীর্থ নাথ শর্মা- সাহিত্য বিদ্যা পৰিক্রমা)। কীর্ত্তনৰ কংসবধ আখ্যানত কৃষ্ণই যেতিয়া কংসবধৰ বাবে মথুৰালৈ গৈছিল তেতিয়া তেওঁক বিভিন্নজনে ভিন্ ভিন্ ৰূপত দেখিছিল আৰু সেয়াই উল্লেখ অলংকাৰ। উদাহৰণ ঃ

কৰিলা প্রকাশ ৰামে সমে সমাজত।
দেখৈ দশ প্রকাৰে কৃষ্ণক সিবেলাত।।
মালে বোলে কিনো ব্রজময় কলেৱৰ।
অন্যজনে বোলে এহেন্তেসে নৰবৰ।।
(কংস বধ- ১১৮১)

ওপৰৰ আলোচনাত কীর্ত্তন পুথিত উল্লেখ থকা কেইটামান শব্দালংকাৰ আৰু অর্থালংকাৰৰ হে উদাহৰণ দাঙি ধৰা হৈছে। ইয়াৰ বাহিৰেও উৎপ্রেক্ষা, নিদর্শনা, অতিশয়োক্তি, অর্থান্তৰ-ন্যাস, প্রতীপ, সংসৃষ্টি, বিৰোধাভাস আদি বিভিন্ন অলংকাৰে কীর্ত্তনৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য বৃদ্ধিত সহায়ক হৈছে।

কীর্ত্তন-ঘোষাৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য প্রকাশ পাইছে ইয়াৰ বিষয়বস্তুৰ মনোৰম উপস্থাপনৰ মাজেৰে। মহাপুৰুষ জনাই ভাগৱত পুৰাণ আৰু অন্যান্য বিভিন্ন সংস্কৃত গ্রন্থৰ পৰা সাৰ সংগ্রহ কৰি নিজস্ব প্রতিভাৰে তাক অসমৰ মাটি-পানীৰে সজাই তুলিছে। ল'ৰা-বুঢ়া, শিক্ষিত-অশিক্ষিত, পুৰুষ-নাৰী সকলোৰে ওপৰত কীর্ত্তন পুথিয়ে প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰিছে। সত্যেন্দ্র নাথ শর্মাই লিখিছে— "বিষয়বস্তুৰ মনোৰম প্রকাশে, ছন্দৰ বৈচিত্র্য আৰু লালিত্যই, তাৰ উজ্জীৱিত কৰিব পৰা উপযুক্ত শব্দৰ ব্যৱহাৰে আৰু সকলোৰে ওপৰত ভক্তিৰ মধুৰ প্রলেপে কীর্ত্তনক ল'ৰা, ডেকা, বুঢ়া সকলো লোকৰ প্রিয় কৰি তুলিছে।" *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* মৌলিক ৰূপটো প্রকাশ পাইছে ইয়াৰ কাব্যৰূপ, গীতিধর্মী ৰূপ আৰু কাহিনীসমূহৰ মাজেৰে প্রকাশ পোৱা কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য প্রতিষ্ঠাত। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই এই ক্ষেত্রত এনেদৰে মন্তব্য কৰিছে—

"পৃথিৱীৰ যতবোৰ সুন্দৰ ধর্মগ্রন্থ আছে, আমাৰ শংকৰদেৱ বিৰচিত কীর্ত্তন সেইসকলৰ ভিতৰত শিৰৰ মুকুট।" (অতুল চন্দ্র হাজৰিকা (সম্পাদক) বেজবৰুৱা গ্রন্থাৱলী, সাহিত্য প্রকাশ, ১৯৮৮, গুৱাহাটী)

কীর্ত্তন-ঘোষাৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য প্রকাশ পাইছে অসমৰ বিনন্দীয়া প্রকৃতিৰ ৰূপ বর্ণনাৰ মাজেৰে। পুৰাণ, মহাভাৰত আদিৰ কাহিনীসমূহক অসমীয়া মাটি, পানী, সংস্কৃতিৰ ৰহণেৰে সজাই কীর্ত্তন ঘোষাৰ ঘোষা-পদৰ মাজেৰে তাৰ ৰূপ অসমীয়াৰ প্রাণত স্থাপিত কৰিছে। কথিত ভাষাৰ প্রয়োগ আৰু ঘৰুৱা চিত্র বর্ণনাই কীর্ত্তনৰ কাব্যশোভা অটুট ৰখাত সহায় হৈছে। 'উৰেষা বর্ণন'ত ৰজা ইন্দ্রদ্যুম্ন ৰজাৰ সাংসাৰিক জীৱনৰ চিত্র ঘৰুৱা ভাষাৰে শংকৰদেৱে এনেদৰে উপস্থাপন কৰিছে—

জল যন্ত্র চক্রে জৰীবদ্ধ হয়া
খণ্ড ঘট যেন মত।
কতো উর্দ্ধগতি কতো অধোগতি
কতোহো থাকো মধ্যত।।
(উৰেষা বর্ণন, পদ-৯৬)

ব্যক্তিৰ সামাজিক জীৱনৰ অৱস্থা সহজ-সৰল, ঘৰুৱা ভাষাত প্রকাশিত উক্ত ঘোষাই পাঠকৰ অন্তৰ আহ্লাদিত কৰি তোলে।

কীর্ত্তন-ঘোষাৰ উপদেশধর্মী নীতি বাক্যই সমাজ সংস্কাৰ কৰাৰ লগতে ইয়াৰ সাংগীতিক ছন্দই ভক্তি সাগৰত ডুবি পাঠক-শ্রোতাক একতাৰ ডোলেৰে বন্ধাত সহায় কৰে। মানৱতাবাদী ধাৰণাও কীর্ত্তনৰ সৌন্দর্য বৃদ্ধিৰ কাৰণ। ভাগৱত পুৰাণৰ ভগৱান শ্রীকৃষ্ণৰ লীলা-মালা আদি মানৱী দর্শনৰ মাজেৰে প্রকাশ কৰি পাঠক-শ্রোতাক আনন্দ ৰসত নিমজ্জিত কৰাব পাৰিছে। ইয়াৰ বাহিৰেও সাম্য, মৈত্রী, আদর্শৰ ভাৱনাও কীর্ত্তন পুথিত ঘোষিত হৈছে। জ্ঞান নাথ বৰাই *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* আলোচনাত উল্লেখ কৰিছে—

কীর্ত্তনৰ অপাৰ ক্ষমতা। গোটেই দেশ, গোটেই জাতি ইয়াৰ পেটৰ ভিতৰত।"

সমাজ সংগঠন, সংস্কাৰ আৰু ধর্ম, কলা, শিল্প সাধনাৰ আদর্শ আৰু তাৎপর্যৰে পূর্ণ কীর্ত্তনৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য অতি অনুপম, সর্বকালৰ, সর্বজন গৃহীত বুলি স্বীকাৰ কৰিব পাৰি।



৫.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- *কীর্ত্তন-ঘোষা* মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ ধর্মীয় আৰু সাহিত্যিক জীৱনৰ অক্ষয় কীর্তি স্বৰূপ। *কীর্ত্তন-ঘোষা* প্রধানকৈ আখ্যান প্রধান গ্রন্থ। *কীর্ত্তন-ঘোষাক* নাম প্রসংগৰ শ্রেণীত ৰখা হৈছে। কাব্য কলাৰ দিশৰ ফালৰ পৰাও কীর্ত্তন *কীর্ত্তন-ঘোষাখন* এখনি স্বতন্ত্র কাব্য কোষ।
- *কীর্ত্তন-ঘোষাত* মুঠ সাতাইশ টা খণ্ড পোৱা যায়। প্রতিটো খণ্ড স্বয়ং সম্পূর্ণ। চৰিত পুথি মতে মহাপুৰুষ জনাই বিভিন্ন ঠাইত বিভিন্ন সময়ত কীর্ত্তনৰ খণ্ডসমূহ ৰচনা কৰিছিল। মাধৱদেৱৰ আজ্ঞানুসৰি ভাগিনীয়েক ৰামচৰণ ঠাকুৰে খণ্ডসমূহ সংগ্রহ কৰি *কীর্ত্তন-ঘোষাখন* সম্পাদনা কৰিছিল।

- *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* তিনিটা খণ্ডৰ বাহিৰে বাকীকেইটা ভাগৱত পুৰাণৰ পৰা সংগৃহীত। প্রতিটো খণ্ডৰ মাজেৰে ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠত্ব আৰু ভগৱানৰ মহিমা ঘোষিত হৈছে। নৱ-বিধা ভক্তিৰ ভিতৰত হৰিনাম শ্রৱণ-কীর্ত্তনক ইয়াত শ্রেষ্ঠত্ব প্রদান কৰা হৈছে। পাপী-তাপী সকলো শ্রেণীৰ লোকে হৰিনাম শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ মাধ্যমেৰে মায়াময় সংসাৰৰ বাধা-বিঘিনিৰ পৰা পৰিত্রাণ পাব পাৰে।
- কীর্ত্তন পুথিৰ সাহিত্যিক ৰস পুথিখনৰ অন্যতম বৈশিষ্ট্য। বিষয়বস্তুৰ লগত সংগতি ৰাখি বিভিন্ন ৰসৰ পয়োভৰ পুথিখনত থকা দেখা যায়। সাহিত্যৰ নৱ ৰসৰ প্রতিটো ৰসৰ ভাৱ খণ্ডসমূহত প্রকাশ পাইছে যদিও মূলতঃ সকলো ৰসেই শেষত ভক্তিৰসৰ বিমল সাগৰত নিমজ্জিত হৈছে।
- কীর্ত্তন পুথিৰ ছন্দ, অলংকাৰ, ভাৱ-ভাষা আদিয়ে পুথিখনৰ সৌন্দর্য বৃদ্ধি কৰিছে। পদ, দুলড়ী, ছবি, ঝুনা আদি বিভিন্ন ছন্দ সজ্জাই আৰু ঘৰুৱা ভাষা, জতুৱা ঠাঁচ আদিৰ ব্যৱহাৰে সকলো শ্রেণীৰ লোকৰ বাবে কীর্ত্তন পুথিখন বোধগম্য হৈছে। অলংকাৰৰ প্রয়োগেও কীর্ত্তন পুথিখনৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য বৃদ্ধি কৰিছে।
- কীর্ত্তন পুথিৰ বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজেৰে নৈতিক আদর্শ, শিক্ষা, দুষ্টক দমন আৰু সাধু-সন্তক পালন, সৎসঙ্গ সাম্যবাদী চিন্তাধাৰা, গণতান্ত্রিক মূল্যবোধ, লালিত্য গুণ আদিৰ পৰিচয় আমি লাভ কৰিব পাৰোঁ।
- বিভিন্ন সংস্কৃত গ্রন্থৰ পৰা বিষয়বস্তুসমূহ সংগ্রহ কৰি ৰচনা কৰিলেও অসমৰ মাটি-পানী, ভাৱ-ভাষাৰে সমৃদ্ধ কৰা কীর্ত্তন পুথিৰ মাজেৰে মহাপুৰুষ জনাৰ স্বকীয় প্রতিভাৰ কথাও আমি জানিব পাৰোঁ।



৫.১০ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্রন্থ ঃ

১। গোস্বামী, যতীন্দ্র নাথ (২০০২); অসমীয়া সাহিত্যৰ চমু বুৰঞ্জী; গুৱাহাটী ঃ অসম বুক ডিপো।

২। ডেকা, ধর্মসিংহ (১৯৮৪); ছন্দ আৰু অলংকাৰ; গুৱাহাটী ঃ অসম বুক ডিপো।

৩। দত্ত বৰুৱা, হৰি নাৰায়ণ (সম্পাঃ); (১৯৭০); কীর্ত্তন ঘোষা আৰু নামঘোষা; গুৱাহাটী ঃ দত্ত বৰুৱা এণ্ড কোম্পানী।

৪। নেওগ, ডিম্বেশ্বৰ (১৯৯৩); নতুন পোহৰত অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী; গুৱাহাটী ঃ শুৱনি প্রকাশ।

৫। নেওগ, মহেশ্বৰ (১৮৮৬); অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৬। পাঠক, দয়ানন্দ আৰু মজুমদাৰ বিমল (সম্পাঃ); (২০১৬); জাতীয় সংহতিলৈ শংকৰদেৱৰ অৱদান; ওড়িশা ঃ শ্রীশংকৰদেৱ সংস্কৃতি সমাজ, পুৰী প্রকল্প।

৭। বর্মন, শিৱনাথ (সম্পাঃ); (১৯৯৭); অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী; উত্তৰ গুৱাহাটী ঃ আনন্দ ৰাম বৰুৱা ভাষা-কলা-সংস্কৃতি সংস্থা।

৮। বায়ন, ভবজিৎ (২০১৪); সর্বভাৰতীয় ভক্তি আন্দোলন আৰু শংকৰদেৱৰ কীর্ত্তন ঘোষা ঃ গুৱাহাটী ঃ পাহি প্রকাশ।

৯। ভকত, দ্বিজেন্দ্র নাথ (১৯৯৮); কীর্ত্তন ঃ এক সমীক্ষাত্মক আলোচনা; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

১০। শইকীয়া বৰা, ইন্দিৰা (২০০৫); বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ অধ্যয়ন; গুৱাহাটী ঃ বাণী প্রকাশ।

১১। শইকীয়া, নগেন, (সম্পাঃ) (২০১২); বেজবৰুৱা ৰচনাৱলী, (২য় খণ্ড), গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

১২। শর্মা, কুসুম চন্দ্র (২০১৭); বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদ ঃ শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ সাহিত্য আলোচনা; গুৱাহাটী ঃ বান্ধৱ।

১৩। শর্মা, তীর্থনাথ (১৯৯১); সাহিত্য বিদ্যা পৰিক্রমা; গুৱাহাটী ঃ বাণী প্রকাশ প্রাইভেট লিমিটেড।

১৪। শর্মা, সত্যেন্দ্র নাথ (২০০৮); অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ আখ্যান প্রধান গ্রন্থ হিচাপে কীর্ত্তন ঘোষা পুথিখন আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* মাজেৰে প্রকাশ পোৱা ভক্তিৰস সম্পর্কে আলোচনা কৰক (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ *কীর্ত্তন-ঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দর্য বিচাৰ কৰক (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....



৫.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ *কীর্ত্তন-ঘোষা* আখ্যানমূলক ভক্তি কাব্য..... ইয়াৰে তিনিটা খণ্ডৰ বাহিৰে বাকীখণ্ডসমূহ *ভাগৱত পুৰাণৰ* পৰা সংগৃহীত..... ভক্তি ধর্ম প্রচাৰৰ বাবে আখ্যানসমূহ মনোৰমভাৱে প্রকাশ কৰিছে..... আখ্যানসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰিব লাগিব।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অলংকাৰ শাস্ত্রত ন বিধ ৰসৰ উল্লেখ আছে..... মধ্যযুগত ৰচিত ভক্তি

সাহিত্য সমূহৰ মাজেৰে ভক্তিৰসকো স্বীকাৰ কৰি লোৱা হয়..... *কীৰ্ত্তন-ঘোষাত* শৃংগাৰ, বীৰ, হাস্য, কৰুণ ভয়ানক, ৰৌদ্ৰ, বীভৎস, অদ্ভুত, শান্ত ৰস আদি প্ৰকাশ পাইছে ..... তেনে ৰস সমূহ ভক্তিৰসত বিলীন হৈছে..... আলোচনা কৰিব।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কীৰ্ত্তন মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ কবিত্ব প্ৰতিভাৰ উৎকৃষ্ট নিদৰ্শন..... প্ৰেম...বিৰহ, হৰ্ষ-বিষাদ, ভাষাৰ লালিত্য..... ছন্দ..... অলংকাৰ..... ভাবৰ মাধুৰ্য.....ক্ৰোধ..... দয়া.....আদি বিভিন্ন দিশ সামৰি আলোচনা আগবঢ়াব লাগিব।



৫.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ সাহিত্যকৃতিৰ এটি পৰিচয় দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন পুথিৰ খণ্ডসমূহৰ বিষয়বস্তু সম্পৰ্কে এটি আভাস দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* অন্তৰ্গত বিষয়বস্তুসমূহৰ মূল আৰু সেই খণ্ডসমূহৰ ৰচনা কাল সম্পৰ্কে এটি আভাস দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাত* প্ৰতিফলিত ভক্তিতত্ত্ব সম্পৰ্কে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ "ভাষাৰ লালিত্য, ছন্দৰ ঝংকাৰ, সুৰৰ লাৱণ্য, ভাৱৰ মাধুৰ্য, ভক্তিৰ দৃঢ়তা, চিন্তাৰ উচ্চতা আদিৰ সমষ্টিৰে শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন ৰচিত।" উক্ত কথাষাৰ যথাৰ্থভাৱে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাত* প্ৰকাশিত ৰস সম্পৰ্কে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য বিশ্লেষণ কৰি এটি প্ৰৱন্ধ যুগুত কৰক।

প্ৰশ্ন ৮ ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ এখনি মহৎ গ্ৰন্থ হিচাপে *কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ* এটি সমীক্ষাত্মক আলোচনা আগবঢ়াওক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৬ ঃ কীর্ত্তন ঃ অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ অজামিল উপাখ্যানত ভক্তিতত্ত্ব
৬.৪ বলিছলন আখ্যানত ভক্তিতত্ত্ব
৬.৫ দুয়োটা খণ্ডৰ ৰচনাশৈলীৰ তুলনা
৬.৬ দুয়োটা খণ্ডৰ মাজেৰে প্ৰকাশিত ভক্তিৰ মাহাত্ম্য
৬.৭ অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ
৬.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৬.৯ অধিক জানিবলৈ
৬.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)
৬.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- কীৰ্ত্তন পুথিৰ অন্তৰ্গত অজামিল উপাখ্যানৰ ভক্তিতত্ত্ব সম্পৰ্কে অৱগত হ'ব।
- কীৰ্ত্তন পুথিৰ অন্তৰ্গত বলিছলন খণ্ডটিৰ ভক্তিতত্ত্বৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।
- অজামিল উপ্যাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিৰ ৰচনাশৈলী সম্পৰ্কে পৰিচয় লাভ কৰিব।
- অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিৰ মাজেৰে প্ৰকাশিত হৰিনামৰ শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাহাত্ম্য সম্পৰ্কে ধাৰণা কৰিব পাৰিব।
- খণ্ড দুটিৰ মাজেৰে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ সৃজনী প্ৰতিভাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

৬.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় ষান্মাসিকৰ অন্তৰ্গত 'ভক্তি সাহিত্য' পাঠ্যবিষয়ৰ এইটো ষষ্ঠ অধ্যায়। এই অধ্যায়টিত আপুনি কীৰ্ত্তন পুথিৰ অন্তৰ্গত অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিত ভক্তিৰ মাহাত্ম্য সম্পৰ্কে পৰিচয় লাভ কৰিব। আগৰ অধ্যায়টিত আপুনি কীৰ্ত্তন পুথিৰ বিভিন্ন খণ্ডসমূহৰ বিষয়ে এটি সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিলে।

এই অধ্যায়টিত আপুনি কীৰ্ত্তন পুথিৰ অন্তৰ্গত অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিৰ অধ্যয়ন কৰিব। কীৰ্ত্তন-ঘোষা পুথিখনৰ অন্তৰ্গত সাতাইশ টা খণ্ডৰ ভিতৰত অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিও অন্যতম উল্লেখযোগ্য আখ্যান। দুয়োটা খণ্ডতে হৰিনামৰ মাহাত্ম্য ঘোষণা কৰা হৈছে।

অজামিল উপাখ্যানত হৰি নাম কীর্ত্তনৰ মাজেৰে পাপী-তাপী সকলোৱে যে এই সংসাৰৰ দুখ-দুর্দশাৰ পৰা পৰিত্রাণ পাব পাৰে তাকেই প্রকাশ কৰা হৈছে। মনুষ্য জন্ম লাভ কৰি হৰি নাম শ্রৱণ-কীর্ত্তন কৰিলেহে মোক্ষ পদ লাভ কৰিব পাৰি। অজামিলে নাৰায়ণৰ নাম স্মৰণ কৰি কেনেদৰে সকলো পাপৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰিলে তাৰ আভাস পাব।

বলিছলন খণ্ডতো বলিৰ বিষ্ণু ভক্তিৰ মাজেৰে বিষ্ণু-হৰিৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ কৰা হৈছে। খণ্ডটিত হৰিনামৰ শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ মাহাত্ম্য ঘোষণা কৰা হৈছে। চন্দ্র-সূর্য থাকে মানে বলিৰাজৰ যশৰাজি যে বিয়পি থাকিব তাক আখ্যানটিৰ মাজেৰে বর্ণনা কৰা হৈছে। দুয়োটি খণ্ডৰ বর্ণনা ভক্তিপ্রধান। শংকৰদেৱে নৱবিধা ভক্তিৰ ভিতৰত হৰিনামৰ শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ ওপৰতে অধিক গুৰুত্ব দিছে। হৰিনামে সকলো পাপ-তাপৰ পৰা যে ৰক্ষা কৰিব পাৰে খণ্ড দুটিৰ মাজেৰে প্রতিফলিত হৈছে। ভাৱ-ভাষা, ছন্দ-অলংকাৰ আদিৰে পূর্ণ খণ্ড দুটিয়ে পাঠক-শ্রোতাৰ অন্তৰত ভক্তিৰ ঘৰ উদ্রেক কৰিব পাৰিছে। এই অধ্যায়টিত অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিৰ মাজেৰে প্রতিফলিত ভক্তিৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিব।

৬.৩ অজামিল উপাখ্যানত ভক্তিতত্ত্ব

কীর্ত্তনৰ অজামিল উপাখ্যান খণ্ডটি ভাগৱত পুৰাণৰ ষষ্ঠ স্কন্ধৰ উপৰিও প্রথম তিনিটা অধ্যায়ৰ কাহিনীৰ আধাৰত ৰচিত। ভগৱান কৃষ্ণৰ নামৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ এই খণ্ডটিৰ মাজেৰে অতি সুন্দৰ ৰূপত প্রকাশ পাইছে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে ভগৱানৰ নাম মাহাত্ম্যৰ মাজেৰে বৈষ্ণৱ ধর্মৰ বিভিন্ন উপদেশ এই খণ্ডটিৰ মাজেৰে প্রদান কৰিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে—

হৰিনামে সবে পাতক দহৱৈ
জ্ঞানে বা অজ্ঞানে বোলৈ।
যেন হুতাশনে শুখানি কাষ্ঠক
আতি অপ্রয়াসে পোলৈ।।
প্রমাদত থাকি যিটো হৰি বোলৈ
সিয়ো সবে দুখ তৰৈ।
যেন মহৌষধি নজানি ভুঞ্জিলে
তাৰো গর্ভৰোগ হৱৈ।। (পদ-১৮৬)

গুৰুজনাই অজামিল উপ্যাখ্যানৰ দুটা— এটা চমু আৰু এটা বহল পৰিসৰৰ আখ্যান সম্পন্ন কৰিছে। কীর্ত্তনত তাৰে চমু ভাগহে আছে। চাৰিটা ঘোষাত আখ্যানটি সামৰা হৈছে। ইয়াৰে চাৰিটা ঘোষাত মুঠ ৪২ টা পদ আছে। ভাগৱত পুৰাণৰ মূল অজামিল উপাখ্যানৰ চমু বর্ণনাৰে কীর্ত্তনত অজামিল উপাখ্যান খণ্ডটি উপস্থাপন কৰা হৈছে।

বাৰভূঞা ৰাজ্যত কটোৱা সময়ছোৱাত শংকৰদেৱে কীর্ত্তনৰ কেবাটাও খণ্ড ৰচনা কৰিছিল। তাৰ ভিতৰত অজামিল উপাখ্যানো অন্যতম। নামৰ মহিমাকে মুখ্য হিচাপে লৈ অজামিলৰ পৰিচয়, যমদূত বিষ্ণুদূত আদিৰ বর্ণনাৰে প্রথম ঘোষা বা কীর্ত্তনটি আৰম্ভ কৰা হৈছে। অজামিল প্রথমতে

ব্ৰাহ্মণ জাত আছিল যদিও বেশ্যাৰ সংগত পৰিল। অজামিলৰ ঔৰষত সেই বেশ্যাৰ গৰ্ভতে দহজন পুত্ৰৰ জন্ম হ'ল। তাৰে কনিষ্ঠ পুত্ৰ নাম ৰখা হৈছিল নাৰায়ণ। কীৰ্ত্তনত আছে—

বিপ্ৰৰ ঔৰষে বেশ্যাৰ গৰ্ভত
দশ পুত্ৰ জাত ভৈল।।
আতি দায়াতৰে কনিষ্ঠ পুত্ৰৰ
নাৰায়ণ নাম থৈল।।

[পদ-১৭৪]

বেশ্যাৰ সংগত পৰি অজামিল সৎ বাহ্মণ হৈয়ো জাতি-কুল সকলো ত্যাগ কৰিলে। পুত্ৰ-ভাৰ্যা আদিক পোহপাল কৰি যত মহাপাপ সকলো তেওঁ মূৰ পাতি ল'বলগীয়াত পৰিল। অধৰ্ম কৰিয়ে তেওঁৰ আয়ুসো লাহে লাহে শেষ অৱস্থালৈ আহিল। অজামিলৰ মৃত্যু সন্নিকটত তিনিজন যমদূতে পাপীৰূপী অজামিলৰ আত্মাক বান্ধি নিবলৈ আহিল। যমদূতৰ কলা-কৃষ্ণ বৰ্ণ শৰীৰ, থুলন্তৰ জংঘা, অজামিলক বান্ধি নিবলৈ হাতত জৰী, লোৰ টাঙোন, চকু বক্ৰ কৰা চেহেৰা আদিৰ বৰ্ণনাই যমদূতৰ ভয়ংকৰ ছবি এখনি পাঠক-শ্ৰোতাৰ মনৰ আগত দাঙি ধৰিছে। যমদূতৰ তেনে ভয়ংকৰ অৱস্থা দেখি অজামিলে ভয়তে চেতন হেৰাই কনিষ্ঠ পুত্ৰ নাৰায়ণক কাতৰভাৱে মাতিলে—

ভয়ে অজামিলে পুত্ৰক ডাকিল
আইস নাৰায়ণ বুলি।

[পদ-১৭৬।।]

নাৰয়ণৰ নাম লোৱা মাত্ৰকে চাৰিজন সুদৰ্শন বিষ্ণুদূত আহি যমদূতৰ হাতৰ পৰা অজামিলৰ বান্ধ মোকলাই দি তেওঁক মুক্ত কৰিলে। শংকৰদেৱে বিষ্ণুদূতৰ মনোমুগ্ধকাৰী ৰূপৰ বৰ্ণনাও অধ্যায়টিত অতি সুন্দৰভাৱে উপস্থাপন কৰিছে। কীৰ্ত্তনত উল্লেখ কৰা বিষ্ণুদূতৰ সৌন্দৰ্য, পৰিহিত সাজ-পাৰ, অলংকাৰৰ বৰ্ণনা অতি চমৎকাৰী। বিষ্ণুদূতে যমদূতক খেদি অজামিলৰ বান্ধোন ছিঙি বৈকুণ্ঠলৈ লৈ যোৱা কথা আখ্যানটিত বৰ্ণোৱা হৈছে।

কীৰ্ত্তনৰ অজামিল উপাখ্যান অধ্যায়টিৰ মাজেৰে হৰিনামৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশৰ লগতে ভাৰতীয় দৰ্শনৰ দিশো প্ৰতিফলিত হৈছে। পাপী অজামিলে এবাৰ মাত্ৰ নাৰায়ণৰ নাম উচ্চাৰণ কৰা মাত্ৰকে সমস্ত পাপৰ পৰা মুক্তি লাভ কৰি বৈকুণ্ঠলৈ যাব পাৰিছে। বিষ বুলি অমৃত পান কৰিলে অমৃতৰে সুফল পোৱাৰ দৰে অজামিলেও শুদ্ধে বা অশুদ্ধে পুত্ৰ নাৰায়ণৰ নাম উচ্চাৰণ কৰি মুক্তি লাভ কৰি বৈকুণ্ঠত গতি পাইছে। হৰিৰ নাম কীৰ্ত্তন কৰি মহাপাপীয়েও পাপৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পায়। জ্ঞানে বা অজ্ঞানে যিজনে হৰিৰ নাম লয় তেওঁ যমৰ যাতনা, দুখৰ পৰাও পৰিত্ৰাণ পায়। আখ্যানটোৰ দ্বিতীয় ঘোষাত বিষ্ণুদূতৰ দ্বাৰা নামৰ মাহাত্ম্য কথন কৰা হৈছে।

হৰিনাম কীৰ্ত্তনৰ দ্বাৰা চিত্তৰ শোধন হয়— পাপ দূৰ হয়। অগ্নিয়ে শুকান কাঠক অতি অনায়াসে দহন যিদৰে কৰে, তেনেদৰে জানি বা নাজানি হৰিনাম কীৰ্ত্তন কৰিলেও পাপ নাশ হয়। অজামিলে মৃত্যুৰ সময়ত নাৰায়ণ নাম স্মৰণ কৰা মাত্ৰকে সকলো পাপৰ পৰা মুক্ত হ'ল।

মৰিবাৰ বেলা ইটো অজামিলে
নাৰায়ণ নাম লৈল।
কোটি জনমৰ যত মহাপাপ
তাৰো প্রায়শ্চিত্ত ভৈল।।
[।। পদ-১৮২।।]

"চিত্তৰ শোধন হৰিৰ কীর্ত্তন" ফলত মহাপাপী জনৰো যে উদ্ধাৰৰ উপায় নিশ্চিত অজামিল উপাখ্যানে তাৰ নিদর্শন দাঙি ধৰিছে।

অজামিল উপাখ্যানৰ তৃতীয় ঘোষাতো নামৰ মহিমাৰ কথা বর্ণনা কৰা হৈছে। হৰি নাম বিনা যমদূতৰ শাস্তি নিশ্চিত। যিজনে ধর্ম, অর্থ, কাম, মোক্ষ বিচাৰে তেওঁৰ বাবে হৰি নামে সকলো সহজলভ্য কৰি তুলিব পাৰে। যিজনে হৰি নাম কীর্ত্তন-শ্রৱণ কৰে তেওঁ আন তীর্থলৈ যোৱাৰো প্রয়োজন নাই। উদাহৰণ স্বৰূপে—

ধর্ম অর্থ কাম যিটো অভিলাষে
যি চাৰৈ মোক্ষৰ পথ।
সিয়ো হৰিনাম কীর্ত্তন কৰিয়া
পাৰৈ সব মনোৰথ।।
[।। পদ-২০১।।]

অজামিল উপাখ্যানৰ নীতি শিক্ষাৰো স্থান আছে। মানুহে বিবেকৰ অধীন হৈ সৎ ভাব, সৎ কর্ম, সৎ চিন্তা আদি কৰিব পাৰে, কিন্তু যেতিয়া ইন্দ্রিয়ৰ অধীন হৈ পৰে তেতিয়া নানা ধৰণৰ কুপ্রবৃত্তিয়ে মানুহৰ মন অধিকাৰ কৰি বহে। অজামিল ব্রাহ্মণো আদিতে এজন সৎ-চিন্তা সম্পন্ন ব্যক্তি আছিল। কিন্তু ঈন্দ্রিয় আসক্তিত তেনে গুণ লোপ পাই তেওঁ ঘোৰ পাপ কর্মত লিপ্ত হৈ বিবেকহীন হৈ পৰে।

খণ্ডিত কর্মফল বিশ্বাসী ভাৰতীয় দর্শনৰ কথাও উল্লেখ আছে। অজামিলে পূর্বতে কৰি অহা সৎ কর্মৰ বাবে পিছৰ জীৱনত অসৎ প্রবৃত্তিত লিপ্ত হ'লেও পুত্র নাৰায়ণৰ নাম উচ্চাৰণ কৰি বৈকুণ্ঠগামী হ'ব পাৰিছে। প্রকৃততে ঈশ্বৰৰ নামেই হওক বা পুত্রৰ নামেই হওক 'নাৰায়ণ' এই নাম উচ্চাৰণ কৰি অজামিলৰ পূর্বৰ সমস্ত পাপ নির্মূল হ'ল।

অজামিল উপাখ্যান খণ্ডিৰ মাজেৰে বৈষ্ণৱ ধর্মৰ ভক্তিতত্ত্ব প্রচাৰ কৰা হৈছে। ভক্তিয়েই বৈষ্ণৱ ধর্ম দর্শনৰ মূল ভেটি। ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম ভক্তি সহকাৰে অন্তৰত আৰাধনা কৰিলেই সকলোৱে মুক্তি লাভ কৰিব পাৰে। 'স্যমন্তক হৰণ'ত আছে—

ভাই মুখে ৰাম বোলা হৃদয়ে ধৰা ৰূপ।
এতেকে মুকুতি পাইবা কহিলো স্বৰূপ।।
[।। পদ-১১৩।।]

অজামিল উপাখ্যান আখ্যানটোত ভক্তিমার্গৰ তত্ত্ব কথাত নিহিত হৈ আছে। যমদূত আৰু বিষ্ণুদূতৰ তর্ক-যুক্তি, বিষ্ণুদূতৰ নামৰ মাহাত্ম্য কথন আদিত তেনে ভক্তিতত্ত্ব সোমাই আছে।

গুৰুজনাই খণ্ডটিৰ মাজেৰে ভগৱান নাম, ভক্তি আদিৰ মহিমা প্ৰকাশ কৰি মানৱ জীৱন সুখী আৰু সার্থক কৰিবলৈও অনুপ্ৰেৰণা যোগাইছে। স্মৰণ ভক্তিৰ পৰাকাষ্ঠা অজামিল উপাখ্যান খণ্ডটিত ঘোষিত হৈছে।

৬.৪ বলিছলন আখ্যানত ভক্তিতত্ত্ব

'বলিছলন' খণ্ডটি ভাগৱত পুৰাণৰ অষ্টম খণ্ডৰ শেষ অধ্যায়ৰ আধাৰত ৰচনা কৰা হৈছে। একেটা কাহিনীক লৈ শংকৰদেৱে বলিছলন কাব্যখনো ৰচনা কৰে। কাব্যখনত বামন পুৰাণৰ প্ৰভাৱ কিছু পৰিমাণে পৰিলক্ষিত হয়। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে কীর্ত্তনত সংক্ষিপ্তভাৱে আখ্যানটিৰ ৰূপ দিছে। খণ্ডটিত পাঁচটা কীর্ত্তন আৰু তেত্ৰিশটা পদৰ মাজেৰে আখ্যান ভাগৰ বর্ণনা কৰা হৈছে। সুতল পুৰীত বলিয়ে হৰি ভক্তি প্ৰচাৰ কৰি, বলিৰ ভক্তি ৰাজ্যৰ বর্ণনাৰে কাহিনী ভাগ পৰিপূর্ণ হৈছে। বলিয়ে সুতল পুৰীত কেনেদৰে হৰি ভক্তিৰ মহিমা প্ৰচাৰ কৰিছিল, তাক গুৰুজনাই মৌলিক প্ৰতিভাৰে সৃষ্টি কৰি ভক্তজনৰ হৃদয়ত ভক্তিৰসৰ নিজৰা বোৱাইছিল। আখ্যানটিৰ মাজেৰে হৰি নাম কীর্ত্তনৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ কৰি নৱধা ভক্তিৰ শ্ৰেষ্ঠ শ্ৰৱণ আৰু কীর্ত্তনৰ মহিমা বর্ণনা কৰিছে। বাৰভূঞা ৰাজ্যত কটোৱা সময়ছোৱাতে বলিছলন খণ্ডটি ৰচনা কৰিছিল বুলি গৱেষক-সমালোচকসকলে মত দাঙি ধৰে। শংকৰদেৱে 'গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান', 'হৰমোহন' আৰু বলিছলন খণ্ডকেইটি বৰদোৱাত থকা সময়ছোৱাতে ৰচনা কৰিছিল বুলি কোৱা হয় যদিও 'কথা গুৰু চৰিত'ত 'গজেন্দ্ৰ উপাখ্যান' আৰু 'বলিছলন' খণ্ডৰ উল্লেখ নাই।

ভগৱানে বামন অৱতাৰ ধাৰণ কৰি দেৱতাসকলৰ মংগলৰ অর্থে বলিক ছলনা কৰি সুতল পুৰীলৈ পঠালে। সুতল পুৰীত বলিয়ে সকলো বিষয়-বাসনা পৰিত্যাগ কৰি ভগৱান ভক্তিত মন-প্ৰাণ সমর্পণ কৰিলে। ভক্তিৰ পৰাকাষ্ঠা প্ৰকাশ পোৱাৰ লগতে ভক্তিবাদেও এই স্তুতিত ভুমুকি মাৰিছে। বলিয়ে বিষ্ণুভক্তিৰ বলত বৈকুণ্ঠতকৈও অধিক শ্ৰেষ্ঠ স্থান সুতলত বসতি কৰিবলৈ অনুগ্ৰহ লাভ কৰিছিল।



জানি থোৱা ভাল

সপ্ত পাতাল ঃ অতল, বিতল, সুতল, তলাতল, পাতাল, মহাতল, ৰসাতল।

সুতল হৈছে এখন পৰিত্ৰ ঠাই— য'ত সর্বদা ভগৱান বিষ্ণুৰ নাম-গুণ শ্ৰৱণ-কীর্ত্তন হৈ থাকে। স্বয়ং ভগৱান বিষ্ণু তাত বিৰাজমান হৈ থাকে।

এই খণ্ডটিত পাদ সেৱনৰ তাৎপর্য প্ৰতিফলিত হৈছে। সুতল পুৰীত মাধৱৰ সুদর্শন চক্ৰই সভাসদৰ ভূমিকা পালন কৰিছে। বলিৰ ভক্তিত বশ্যতা মানি ভগৱান বিষ্ণুয়ে হাতত গদা লৈ দুৱাৰ ৰক্ষী হৈ থাকিব ধৰিলে। ত্ৰিভুবনত বলিৰ সমান ভাগ্যবান আৰু কোনো নোহোৱা হ'ল।

সদায়ে থাকন্ত দামোদৰ যাৰ কাছে।
বলিসম ভাগ্যৱন্ত আন কোন আছে।।
[পদ- ৬২০]

বিষ্ণুৱে শ্যাম-বৰণীয়া অনুপম শৰীৰ, পদ্মলোচন, কৰ্ণত কুণ্ডল, ডিঙিত কৌস্তুভমণি আৰু বৈজয়ন্তী মালা, শিৰত কিৰীটি, হাতত কেয়ুৰ-কংকণ, ভৰিত নুপুৰ, ককালত পীতবস্ত্র-মেখেলা আদিৰে সুশোভিত হৈ বলিৰ আগত সর্বদা বিদ্যমান হ'ব ধৰিলে। ভগৱান বিষ্ণুৰ এনে দৰশনত বলিৰ মন পৱিত্র হৈ পৰে। শৰীৰ ৰোমাঞ্চিত হৈ বলিয়ে হাতত তাল লৈ কৃষ্ণ গুণ গায়, নৃত্য কৰে, কৃষ্ণ প্রেমাকুল হৈ কেতিয়াবা হাঁহে, কান্দে, মুর্চাও যায়। বলিৰ ভক্তিত ভগৱান বিষ্ণুয়ে নিজেও আশ্চর্য প্রকাশ কৰে। বলিৰ কৃষ্ণ ভক্তি ইমানেই প্রগাঢ় যে কৃষ্ণ নাম তেওঁ প্রতি মুহূর্ততে কীর্ত্তন কৰে। বিষ্ণুৰ পাদ সেৱন কৰি বলিয়ে মায়াকো জিনিব পাৰিছে। বলিছলনত আছে—

মাধৱৰ পাৱত অর্পিলা আপোনাক।
বলিসে জিনিল ইটো দুর্জয় মায়াক।।
এহি বুলি পুষ্প বৰিষন্ত ঘনে ঘন।
বোলা হৰি হৰি সবে সভাসদ গন।
[পদ-৬২১]

কীর্ত্তনৰ 'বলিছলন' খণ্ড তেওঁৰে 'বলিছলন কাব্য'ৰ অংশ বিশেষ। কীর্ত্তনৰ বলিছলন খণ্ডতো বলিৰাজৰ ভক্ত জীৱনৰ কথা বর্ণনা কৰা হৈছে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে ভক্তিৰ বর্ণনাৰ মাজেৰে বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ পথ সুগম কৰি তুলিছিল।

বলিছলন খণ্ডত দেখুওৱা হৈছে যে যিজনে বলিৰ ৰাজ্যত বিষ্ণুৰ বিদ্রোহ-আচৰণ কৰে তেওঁক বিষ্ণুৰ সুদর্শন চক্রই খেদি নানা শাস্তি বিহে। ইপিনে অসুৰ স্বভাৱ ত্যাগ কৰি বলি ৰাজ বৈষ্ণৱ ভক্তিত পীড়িত হোৱাত তেওঁৰ সভাসদ-দৈত্যসকলে দৈত্যৰাজ বলিৰ বুদ্ধি ভ্রষ্ট হোৱা বুলি ভাবি নিজ নিজ গৃহাভিমুখে গমন কৰে—

কুল ধর্মে ভৈল হীন যেন বাতুলৰ চিহ্ন
ইহাৰ সেৱাত নাহি ফল।
হেন কানাকানি কৰি উঠি গৈলা ঘৰাঘৰি
কতো কতো দানৱ নিষ্কল।।
[পদ-৬২৪]

কীর্ত্তন পুথিত নৱবিধা ভক্তিৰ শ্রৱণ-কীর্ত্তনক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। বলিছলন খণ্ডতো হৰিনাম শ্রৱণ-কীর্ত্তনকে অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। কিয়নো, হৰিনাম শ্রৱণ-কীর্ত্তনে মনত আনন্দ প্রদান কৰে, পাপ বিমোচন কৰে।

শ্রৱণে আনন্দ কৰে কীর্ত্তনে পাতক হৰে
হৰি-নাম মুকুতি-দায়ক।

সেয়েহে বলি ৰাজে দৈত্যসকলক হৰিনামক অৱজ্ঞা নকৰিবলৈ অনেক বুজনি দিলে।

কিন্তু ফল নধৰিল। সুদর্শন চক্রই দৈত্যসকলক খেদি খেদি দৈত্যপুৰীত প্ৰৱেশ কৰিলে আৰু কাৰোবাৰ শিৰছেদন, কাৰোবাৰ নাক-কাণ, কাৰোবাৰ কঁকাল-হাত-ভৰি আন কাৰোবাৰ আকৌ জিভা ছেদ কৰিলে। পৰিত্রাণৰ উপায় নেদেখি বাকী থকা দৈত্যগণে বলিৰ মান্যতা স্বীকাৰ কৰি বলিত শৰণ ল'লে। বলিয়ে তেওঁলোকক হৰিনামৰ মাহাত্ম্যৰ কথা বুজায় আৰু হৰিনাম স্মৰণ কৰাই তেওঁক মুক্তি লাভ কৰাৰ বাবেও প্রার্থনা জনায়—

কৃপাময় দৈত্যপতি শিক্ষা দেন্ত প্রতি প্রতি
শুনিয়োক সমস্তে দানৱ।
যিটো হৰি কথা কৱে হৰি নাম সদা লৱে
সিসে মোৰ পৰম বান্ধৱ।।

বলিয়ে হৰিনাম স্মৰণ কৰা জনৰ, হৃদয়ত হৰিনাম ৰূপ ধ্যান কৰা জনৰ নিজকে ভৃত্যৰো ভৃত্য বুলি পৰিচয় দিছে।

সুতল পুৰীত-বলিৰ ৰাজ্যত কটোৱালৰ নির্দেশনাত হৰি নাম বিৰোধীসকলক নানা শাস্তি বিহাৰ ফলত সকলোৱে হৰি নামেৰে পুৰীখন জয় জয়কাৰ কৰি তুলিলে।

বলিছলন খণ্ডৰ দ্বিতীয়, তৃতীয়, চতুর্থ আৰু পঞ্চম কীর্ত্তনত বলিৰাজৰ ভক্তিৰ মাজেৰে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে বিষ্ণু ভক্তি প্রচাৰৰ ঘোষণা কৰিছে মাথোন। বলিৰ বিষ্ণু ভক্তিৰ মাজেৰে চন্দ্র, সূর্য থাকে মানে তেওঁৰ হৰি ভক্তিৰ আকুলতা-আদর্শ সংসাৰত ৰৈ যাব বুলিও খণ্ডটিৰ মাজেৰে প্রকাশ কৰা হৈছে। খণ্ডটিৰ মাজেৰে ভক্ত বৎসলতাৰ ছবিও প্রতিফলিত হৈছে। মুঠতে গুৰুজনাই তেওঁৰ স্ব প্রতিভাৰ গুণেৰে হৰিনামৰ মাহাত্ম্য বলিছলন খণ্ডটিৰ মাজেৰে প্রকাশ কৰিছে। পঞ্চম কীর্ত্তনৰ শেষত মোক্ষৰ নিদান স্বৰূপ অমৃত সমান কৃষ্ণ কথা স্মৰণ, শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ মাজেৰে হৰিৰ নাম-গুণ ঘোষণা কৰিবলৈ গুৰুজনাই সকলোকে আহ্বান জনাইছে—

হেন অনুমানি কৃষ্ণৰ কাহিনী
শুনিয়া হয়ো সন্তোষ।
আন কাম এড়ি সমজ্যায়ে বেড়ি
কৰিয়োক হৰি ঘোষ।।

কীর্ত্তনৰ কাহিনীৰ মাজেৰে ভক্তিতত্ত্ব ঘোষণা কৰা হৈছে। ভগৱান নাম স্মৰণ-শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ মাজেৰে জীৱই মুক্তি লাভ কৰিব পাৰে আৰু সকলোতে সিদ্ধি লাভ কৰিব পাৰে তাকেই মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে খণ্ডটিৰ মাজেৰে প্রকাশ কৰিছে।

৬.৫ দুয়োটা খণ্ডৰ ৰচনাশৈলীৰ তুলনা

অসমীয়া ভক্তি সাহিত্যসমূহৰ ভিতৰত মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ কীর্ত্তন-ঘোষা অন্যতম। ২৭টা স্বয়ং সম্পূর্ণ আখ্যান বা কাহিনীৰে ই পূর্ণ। সমগ্র ভাৰতৰ ধর্মীয় গ্রন্থসমূহৰ মাজত গীতা-ভাগৱতে যি স্থান লাভ কৰিছে শংকৰদেৱৰ কীর্ত্তন-ঘোষাও তেনে স্থান লাভ কৰিছে। কীর্ত্তন-

ঘোষাৰ মাজেৰে নাম-ধর্মৰ শ্রেষ্ঠত্ব প্রতিফলিত হৈছে। কীর্ত্তনৰ আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে ভগৱান বিষ্ণু-কৃষ্ণৰ নাম-গুণ আদিৰ মহিমা প্রকাশ কৰি মহা মহা পাতকীকো পাপ-তাপ পৰা উদ্ধাৰ কৰাৰ নিদর্শন দাঙি ধৰা হৈছে। কীর্ত্তনৰ তিনিটা খণ্ডক বাদ দি বাকী আটাইকেইটা খণ্ডৰে আধাৰ গ্রন্থ হৈছে ভাগৱত পুৰাণ। ভাগৱত পুৰাণৰ ভগৱান কৃষ্ণৰ লীলা-মাহাত্ম্যৰ সাৰ সংগ্রহ কৰি নিজস্ব কাব্যিক প্রতিভাৰে মহাপুৰুষ জনাই কীর্ত্তনৰ পদসমূহ ৰচনা কৰিছিল।

কীর্ত্তন পুথিৰ অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন আখ্যানতো ভগৱান বিষ্ণু-কৃষ্ণৰ মহিমাকে প্রদর্শন কৰা হৈছে। দুয়োটা খণ্ডৰে আধাৰ গ্রন্থ ভাগৱত পুৰাণ। অজামিল উপাখ্যানটি ভাগৱত পুৰাণৰ ষষ্ঠ স্কন্ধৰ প্রথম, দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় অধ্যায়ৰ আধাৰত ৰচিত। আকৌ, বলিছলন আখ্যানটিও ভাগৱতৰ অষ্টম স্কন্ধৰ আধাৰত ৰচিত। ভাগৱত পুৰাণৰ ভক্তিতত্ত্বকে বৈষ্ণৱ ধর্মত স্বীকাৰ কৰি লোৱা হৈছে।

দুয়োটা খণ্ড মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে আদি বাৰভূঞা ৰাজ্যত কটোৱা কাল-অর্থাৎ ১৪৩৮ শকলৈকে এই সময়ছোৱাত ৰচনা কৰিছিল। দুয়োটা খণ্ডই গুৰুজনাই বৰদোৱাত থাকোঁতে ৰচনা কৰিছিল বুলি চৰিতকাৰসকলে ক'ব খোজে।

কীর্ত্তন ঘোষা পুথিখনৰ খণ্ডসমূহ কাহিনী বা আখ্যানমূলক ভক্তিকাব্য। তেনে স্থলত অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন আখ্যানৰো বিষয়বস্তু কাহিনী বা আখ্যানমূলক ভক্তিকাব্য। মহাপুৰুষজনাই দুয়োটা খণ্ডৰে একোখনকৈ সুকীয়া কাব্য পুথিত ৰচনা কৰিছে। কীর্ত্তন পুথিত তাৰ সাৰ অংশ পদ-ঘোষাত সর্বসাধাৰণৰ বোধগম্য হোৱাকৈ আৰু সুৰীয়াকৈ গাব পৰাকৈ ৰচনা কৰিছে। অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলনৰ ঘোষাবোৰকো সুৰীয়াকৈ বাৰে বাৰে গোৱাৰ ফলত ভক্তিৰসৰ উদ্রেক হৈছে।



জানি থোৱা ভাল

ঘুষ্ ধাতুৰ পৰা ঘোষা শব্দ নিষ্পন্ন হৈছে। ঘোষা শব্দৰ অর্থ (পুনঃ পুনঃ) আবৃত্তি। অর্থাৎ বাবে বাৰে সুৰ লগাই গোৱা।

কীর্ত্তন ঘোষাৰ প্রতিটো খণ্ডৰ মাজেৰে ভক্তিতত্ত্বৰ মহিমা ঘোষিত হৈছে। প্রতিটো খণ্ডতে এই পৰম তত্ত্ব প্রকাশিত হৈছে। পৰমতত্ত্ব ঘোষিত হোৱা এনে অমৃত বৰশা কথাই সর্বসাধাৰণৰ মনত এক বিমল আনন্দ প্রকাশ কৰিছে। অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলনত ভক্তিতত্ত্বৰ চৰম আস্থা নিদের্শিত হৈছে আৰু পাঠকে বিমল ভক্তিৰস পান কৰিবলৈ অগ্রসৰ হৈছে। অজামিল উপাখ্যানত চাৰিটা কীর্ত্তনত মুঠ বিয়াল্লিছটা পদ আছে। ভাগৱত পুৰাণৰ আধাৰত ৰচনা কৰিলেও চতুর্থ কীর্ত্তনত প্রকাশ কৰা বিষ্ণুৰ নামৰ মহিমা কীর্ত্তনত শংকৰদেৱৰ স্বকীয় প্রতিভাৰ স্বাক্ষৰ ফুটি উঠিছে। আনহাতে, বলিছলনত পাঁচটা কীর্ত্তনত মুঠ তেত্রিশটা পদ আছে। ভাগৱত পুৰাণৰ পৰা সাৰ সংগ্রহ কৰি ৰচনা কৰাৰ কথা শংকৰদেৱে নিজেই উল্লেখ কৰিছে—

কৃষ্ণৰ কিংকৰে ভনিল শংকৰে
ভাগৱত পদচয়।।
[বলিছলন-পদ-৬৪০]

ভক্তিতত্ত্ব প্ৰকাশক পুথি হিচাপে কীৰ্ত্তনৰ স্থান অনন্য যদিও ইয়াৰ সাহিত্যিক সৌন্দৰ্যৰ বাবে কীৰ্ত্তন পুথি একক আৰু গ্ৰন্থখনি শংকৰদেৱৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ শ্ৰেষ্ঠতম কীৰ্ত্তি। এনে ক্ষেত্ৰত অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিৰ সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য তথা খণ্ড দুটিৰ সাহিত্যিক মূল্য স্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি।

দুয়োটা খণ্ডতে ৰচনাশৈলীত সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য বিদ্যমান। বেজবৰুৱাৰ ভাষাত— "ভাষাৰ লালিত্য, ছন্দৰ ঝংকাৰ, সুৰৰ লাৱণ্য, ভাবৰ মাধুৰ্য, ভক্তিৰ দৃঢ়তা, চিন্তাৰ উচ্চতাই কীৰ্ত্তন ঘোষাক অলৌকিক সৌন্দৰ্য দান কৰিছে।" অজামিল উপ্যাখান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিও ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম নহয়। ভাৱ, ভাষা, ছন্দ, অলংকাৰ, ৰস আদিৰে পূৰ্ণ দুয়োটা খণ্ডতে শংকৰদেৱৰ ৰচনাশৈলীৰ পূৰ্ণ প্ৰতিভাৰ স্বাক্ষৰ প্ৰস্ফুটিত হৈছে।

ভাবৰ মাধুৰ্য, আবেগ, চিন্তা চেতনাই কীৰ্ত্তনৰ কাব্য শোভা বৃদ্ধি কৰিছে। কীৰ্ত্তনৰ অন্তৰ্গত অজামিল উপাখ্যান-বলিছলন গুৰুজনাৰ উচ্চস্তৰীয় ভাৱ বিকশি উঠিছে। নামধৰ্মৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰি ভক্তিধৰ্মৰ ভাৱধাৰা দুয়োটা খণ্ডতে মূৰ্ত্ত হৈ উঠিছে। ভগৱান বিষ্ণুৰ নাম-কীৰ্ত্তন দুয়োটা খণ্ডৰে অন্তৰ্নিহিত ভাৱ।

কীৰ্ত্তন পুথিৰ ভাষা সাৰ্বজনীন। মূল সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ পৰা সাৰ সংগ্ৰহ কৰি ৰচনা কৰিলেও খণ্ডসমূহ অসমীয়া ভাৱ-ভাষাৰে তাক সমৃদ্ধ কৰি তুলিছে। উদাহৰণ—

হৰি হেন ইটো দুগুটি অক্ষৰ
জিহ্বা অগ্ৰে থাকে যাৰ।
গংগা গয়া কাশী প্ৰয়াগ সেতুক
যাইবাক নলাগে তাৰ।।
[অজামিল উপাখ্যান-পদ-২০৪।।]

বলিছলনতো এনে ভাৱ-ভাষাৰ প্ৰয়োগ আছে। তৎসম, তদ্ভৱ, থলুৱা শব্দ, ঘৰুৱা শব্দ, আৰ্যভিন্ন শব্দ, উপমা-অলংকাৰ আদিয়েও দুয়োটা খণ্ডৰে সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য বৃদ্ধি কৰিছে।

কীৰ্ত্তনৰ এই খণ্ড দুটাত বিষ্ণু দূত আৰু ভগৱান বিষ্ণুৰ ৰূপৰ বৰ্ণনাও সুন্দৰ। প্ৰকৃতিৰ ৰূপ বিষ্ণুদূত আৰু বিষ্ণুৰ ৰূপত অংকিত কৰিছে যেনে ঃ

নাসাতিল ফুল অধৰ ৰাতুল
দান্ত মুকুতাৰ পান্তি।
শিৰত ৰত্নৰ কিৰীটি কৰ্ণত
মকৰ কুণ্ডল জ্বলে
[অজামিল উপাখ্যান-পদ-১৭৮-১৭৯]

তেনেদৰে বলিছলনত—

শ্যামল শৰীৰ শিৰে কিৰীটি উজ্বল।
কমললোচন চাৰু মকৰ কুণ্ডল।।
কণ্ঠত কৌস্তভ কৰে কংকণ কেয়ুৰ।
কটিত মেখলা পদ পংকজে নুপুৰ।।
[বলিছলন-পদ-৬১২]

প্রবাদ-প্রবচনৰ ব্যৱহাৰো দুয়োটা খণ্ডতে দেখা যায়।

(১) যেন হুতাশনে শুখান কাষ্ঠক
আতি অপ্রয়াসে পোলৈ
[অজামিল উপাখ্যান-পদ-১৮৬]

(২) বিষ্ণুৰ চক্রৰ নভৈল ভাগৰ
হস্তী যেন মাৰৈ মাখি।
[বলিছলন-পদ-৬২৯]

পদ, দুলড়ী, ছবি আদি ছন্দৰ ব্যৱহাৰেও দুয়োটা খণ্ডৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য বৃদ্ধি কৰিছে। অজামিল উপাখ্যানৰ কাহিনী দুলড়ী ছন্দত ৰচিত। আনহাতে, বলিছলনৰ কাহিনী পদ বা পয়াৰ, ছবি আৰু দুলড়ী ছন্দত ৰচিত।

কীর্ত্তন ঘোষাত অলংকাৰৰ প্রয়োগেও ইয়াৰ সৌন্দর্যত সুৱগা চৰাইছে। প্রতিটো খণ্ডতে প্রয়োগ হোৱা শব্দালংকাৰ আৰু অর্থালংকাৰে কাহিনীৰ ভাৱ-ভাষাক ৰমনীয় কৰি তুলিছে। অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ডতো উপমা, ৰূপক, শ্লেষ আদি অলংকাৰে খণ্ড দুটিৰ শোভা বর্দ্ধন কৰিছে। বিষ্ণুদূতৰ ৰূপ বর্ণনাত, বলিৰাজৰ সুতল পুৰীত বিষ্ণুৰ সুন্দৰ ৰূপে কাব্যিক সৌন্দর্য বর্দ্ধনত সহায়ক হৈছে।

উপমা, ৰূপক আদি অলংকাৰৰ সহায়েৰে ভক্তিৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ কৰাত কীর্ত্তনৰ আখ্যানসমূহে পাঠক আৰু শ্রোতাৰ হৃদয় বিগলিত কৰি তুলিব পাৰিছে। অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন দুয়োটা খণ্ডতে এনে ৰচনাশৈলীয়ে আখ্যান দুটিক সমৃদ্ধ কৰি তুলিছে।

কীর্ত্তন পুথিৰ আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে নৱ ৰসৰ উদ্রেক হৈছে। কিন্তু এই আটাইবোৰ ৰসেই ভক্তিৰসত বিলীন হৈছে। অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলনতো ভক্তিৰসৰ প্রাধান্যই অধিক। অজামিল উপাখ্যানত ভগৱানৰ নামৰ মাহাত্ম্য আৰু বলিছলন খণ্ডটিত ভগৱান কৃষ্ণৰ শ্রৱণ-কীর্ত্তন আদি ভক্তি ধর্মৰ বিভিন্ন দিশ প্রতিভাত হৈছে। দুয়োটা খণ্ডৰে মূল হ'ল নৱবিধা ভক্তিৰ শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ প্রাধান্য। দুয়োটা খণ্ডতে শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ মাজেৰে ভক্তিৰ মাহাত্ম্য পাঠক-শ্রোতাৰ মনত প্রৱলভাৱে প্রকটিত হৈছে। কীর্ত্তন পুথিৰ আখ্যানসমূহ ভক্তি সাহিত্যৰ উৎকৃষ্ট নিদর্শন। উক্ত দুয়োটা খণ্ডতো ভক্তিৰ প্রাধান্য দেখুওৱা হৈছে। অজামিল উপাখ্যানত অজামিলে পুত্রৰ নামেই হওক বা ভগৱানৰ নামেই হওক 'নাৰায়ণ' নাম স্মৰণ কৰি সকলো পাপৰ পৰা নিস্তাৰ লাভ কৰিলে। হৰিৰ নাম স্মৰণে সকলো পাপ নাশ কৰে—

চিত্তৰ শোধন হৰিৰ কীৰ্ত্তন
পাপৰ আলু উভঞ্জে।।

[অজামিল উপাখ্যান-পদ-১৮৪]

অজামিল উপাখ্যানটিৰ মাজেৰে হৰিনামৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ কৰিবৰ বাবে অজামিলৰ মৰণ কালৰ অৱস্থাটো উপস্থাপন কৰা হৈছে। অজামিল পূৰ্ব কালত সৎ, জ্ঞানী, সদাচাৰী লোক আছিল। সেয়েহে কনিষ্ঠ পুত্ৰৰ নাম ৰাখিছিল 'নাৰায়ণ'। জীৱনৰ পিছৰ কালছোৱাত বেশ্যাৰ সংগত পৰি জাত, কূল, সংগ সকলোতে ব্যভিচাৰে দেখা দিলে। মৃত্যুৰ বিভীষিকা উপস্থিত হ'লত কনিষ্ঠ পুত্ৰ নাৰায়ণক উপাই নাপাই মতাত তেওঁ সকলো পাপৰ পৰা নিষ্কৃতি লাভ কৰিলে। বিষ্ণুদূত উপস্থিত হৈ যমদূতৰ পৰা তেওঁক বৈকুণ্ঠলৈ লৈ গ'ল। প্ৰৱল অগ্নিয়ে শুকান কাঠক পুৰি চাৰখাৰ কৰাৰ দৰে হৰিনাম উচ্চাৰণে তেওঁৰ সমস্ত পাপ নিৰ্মূল কৰিলে। আখ্যানটিত কৰ্মফল বিশ্বাসী ভাৰতীয় দৰ্শনৰ স্বৰূপো প্ৰকাশ পাইছে। অজামিল প্ৰথমে যিহেতু এজন সৎ ব্যক্তি, সদাচাৰী ব্ৰাহ্মণ আছিল গতিকে পূৰ্বকালৰ সৎ কৰ্মৰ ফল, ঈশ্বৰ আৰাধনাৰ সুফল জ্ঞানে বা অজ্ঞানে 'নাৰায়ণ' নাম উচ্চাৰণ কৰি লাভ কৰিলে। হৰিনামৰ মাহাত্ম্য, শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ প্ৰাধান্য আখ্যানটিৰ মাজেৰে সুন্দৰভাৱে প্ৰকাশ পাইছে।

তেনেদৰে, বলিছলন আখ্যানটিতো হৰিনাম কীৰ্ত্তনৰ মাহাত্ম্য তথা শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ প্ৰাধান্য বৰ্ণনা কৰা হৈছে। বলিয়ে সুতল পুৰীত ভোগ-বাসনা সকলো ত্যাগ কৰি ভগৱানৰ ভক্তিত নিমজ্জিত হোৱাৰ লগতে দৈত্যকুলৰ সকলোকে হৰিনামত মত্ত হ'বলৈ আহ্বান জনাইছে। বলিৰ ভক্তিত আনকি ভগৱান বিষ্ণুৱে হাতত গদা লৈ দুৱৰী হৈ থাকিল। সুদৰ্শন চক্ৰই সভাসদ ৰূপে থাকিল। দৈত্যৰ স্বভাৱ এৰি হৰি ভক্তিত মন-প্ৰাণ সপি দিয়া বলিৰ স্বভাৱত দৈত্যসকল অসন্তুষ্টি প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু দেখা গ'ল হৰি বিৰোধীসকলক বিষ্ণুৰ সুদৰ্শন চক্ৰই খেদি খেদি নানা শাস্তি দিলে। ফলত তেওঁলোকেও হৰিত শৰণ ল'লে। বলিৰাজে তেওঁলোকক এনেদৰে বুজনি দিলে যে— যিজনে হৰিৰ নাম স্মৰণ কৰে, তেওঁলোক মোৰ মৰম বান্ধৱ। তোমালোকেও অসুৰ স্বভাৱ পৰিত্যাগ কৰি হৰিত শৰণ লোৱা। কাৰণ-যিজনে হৰিনাম স্মৰণ কৰে, হৃদয়ত হৰিৰ ৰূপ ধ্যান কৰে— মই তেওঁৰ ভৃত্যৰো ভৃত্য। বলিৰাজে দিবা-নিশাই, শয়নে-সপোনে হৰিনাম শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰি চন্দ্ৰ-দিবাকৰ থাকে মানে যশ ৰাখি গৈছে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱেও বলিছলন খণ্ডটিৰ সামৰণিত কৃষ্ণ ভক্তিত ধ্যান দি হৰিধ্বনিৰে মোক্ষ লাভ কৰিবলৈ আহ্বান জনাইছে।

নৱবিধা ভক্তিত শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ ভূমিকা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। এনে ভক্তিত ভগৱানো ভক্তৰ অধীন হৈ পৰে। অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন আখ্যানত তাৰেই প্ৰকাশ ঘটিছে।

কীৰ্ত্তনৰ অন্তৰ্গত আখ্যানসমূহত ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম-কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে ভক্তৰ হৃদত ভক্তিৰ নিজৰা বোৱাইছে। গুৰুজনাই অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিৰ মাজেৰে ভগৱান কৃষ্ণৰ নাম-গুণ, ভক্তি, সৎ সংগ আদিৰ মহিমা প্ৰকাশ কৰিছে। ভগৱানৰ ওচৰত আত্মনিবেদন কৰি মোক্ষ লাভ কৰাৰ উপদেশ দিছে। কিয়নো হৰি নামেহে সকলোকে সংসাৰৰ পাপ-তাপৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰি মানৱ জীৱন সাৰ্থক কৰি তুলিব পাৰে।

৬.৬ অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন আখ্যানৰ (খণ্ড দুটাৰ) মাজেৰে প্ৰকাশিত ভক্তিৰ মাহাত্ম্য

কীর্ত্তন ঘোষা পুথিখন আখ্যানমূলক ভক্তিকাব্য। দ্বাদশ স্কন্ধ ভাগৱত পুৰাণৰ পৰা কাহিনী কিছুমান নির্বাচন কৰি মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে তেওঁৰ কুশলী হাতৰ পৰশেৰে তাক নিজস্বভাৱে সজাই তুলিছে।

অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন আখ্যানত ভক্তিৰ মাহাত্ম্য আলোচনা কৰাৰ আগতে ভক্তি বা ভক্তিৰ স্বৰূপ জনাটো বাঞ্ছনীয়।

ভক্তি পদৰ অর্থ হৈছে সেৱা। ভক্তি শব্দই সাধাৰণ অর্থত ভগৱানৰ সেৱা বুজায়। সংস্কৃত 'ভজ্' ধাতুৰ লগত 'ক্তিন্' প্রত্যয় যোগ হৈ 'ভক্তি' পদটি গঠিত হৈছে। ঈশ্বৰ বা ভগৱানৰ প্রতি কোনো ফল বাঞ্ছা নকৰাকৈ ঈশ্বৰক প্রার্থনা কৰাকে অর্থাৎ ঈশ্বৰৰ প্রতি থকা অনুৰক্তিকে ভক্তি বুলি কোৱা হয়। ভক্তিৰ দ্বাৰা মনত পৰম জ্ঞানৰ উদয় হয় আৰু ভক্তই পার্থিৱ বস্তুলৈ আকাংক্ষা নকৰা হয়। কীর্ত্তনত এই কথাৰ উল্লেখ আছে—

তুমিসে কেৱলে সত্য মিছা সবে আন।
জানি জ্ঞানীগণে কৰৈ হৃদয়ত ধ্যান।।
নমাগোহো সুখ ভোগ নলাগৈ মুকুতি।
তোমাৰ চৰণে মাত্র থাকোক ভকতি।।

[হৰমোহন-পদ-৫২২।।]

মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে তেওঁৰ কীর্ত্তন ঘোষাত ভক্তিৰ স্বৰূপ সম্পর্কে উল্লেখ কৰিছে যে কর্তব্যপৰায়ণ ৰাজকর্মচাৰীয়ে নিজৰ কথা চিন্তা নকৰি যিদৰে নিস্বার্থভাৱে ৰজাৰ সেৱা কৰে, ভগৱানৰ প্রতি ভক্তিও তেনে হোৱাটো বাঞ্ছনীয়।

বৈষ্ণৱসকলৰ মাজত ভগৱান শ্রীকৃষ্ণয়ে হ'ল প্রধান উপাস্য দেৱতা। ভগৱান কৃষ্ণ কৰুণাময়— তেওঁ জীৱক কৃপাদৃষ্টি কৰে। কৃষ্ণই সকলোৰে ভক্তিক আকর্ষণ কৰে— সেইবাবেই তেওঁ কৃষ্ণ অর্থাৎ "কর্ষতি সর্বং কৃষ্ণঃ।"



জানি থোৱা ভাল

'কৃষ্' ধাতুৰ পাছত 'নক্' প্রত্যয় সংযোগ কৰি (কৃষ্+নক্) 'কৃষ্ণ' শব্দটি সম্পন্ন হৈছে।

কীর্ত্তন ঘোষাৰ মাজেৰে নাম ধর্মৰ শ্রেষ্ঠত্ব প্রকাশ পোৱাৰ লগতে ভগৱান কৃষ্ণৰ বিভিন্ন লীলা মালাৰ মাজেৰে ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠত্বও প্রকাশ পাইছে। গুৰুজনাই ভগৱানৰ চৰণত সেৱা ভক্তি আগবঢ়াই জীৱক মোক্ষ লাভ কৰিবলৈ আহ্বান জনাইছে। ভক্তিধর্মৰ বিভিন্ন তত্ত্ব কীর্ত্তন ঘোষা পুথিখনৰ বিভিন্ন আখ্যানৰ মাজেৰে মনোৰমভাৱে প্রকাশ পাইছে। নিষ্কাম ভক্তি, প্রসাদ তত্ত্ব,

অৱতাৰ তত্ত্ব, সৎ সংগ তত্ত্ব, দাস্য ভাৱ, মায়া বিনাশৰ উপায় স্বৰূপে ভক্তি, বেদান্ত দর্শন, শিশুলীলা, ৰাসলীলা আদি বিভিন্ন দিশ আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে প্রবাহিত হৈছে।

ভাগৱত পুৰাণত ন প্রকাৰৰ ভক্তিৰ উল্লেখ আছে। ইয়াক নৱধা ভক্তি বুলি কোৱা হয়—

শ্রৱণং কীর্ত্তনং বিষ্ণোঃ স্মৰণ-পাদ সেৱনম।
অর্চনং ৱন্দনং দাস্যং সখ্যমাত্মনিৱেদনম।।

[ভাগৱত পুৰাণ-৭/৫/২৩]

অর্থাৎ শ্রৱণ, কীর্ত্তন, স্মৰণ, পাদসেৱন, অর্চন, বন্দন, দাস্য ভাৱ, সখ্য আৰু আত্ম নিবেদন— এই ন প্রকাৰ ভক্তিৰ লক্ষণ। কীর্ত্তন পুথিতো ইয়াৰ প্রতিফলন দেখা যায়। পূর্বৱর্তী অধ্যায়ত নৱবিধা ভক্তিৰ বিষয়ে আলোকপাত কৰা হৈছে। প্রহ্লাদ চৰিত খণ্ডটিত ভক্তিৰ এই ন-প্রকাৰৰ কথা উল্লেখ আছে। উদাহৰণ—

শ্রৱণ-কীর্ত্তন স্মৰণ বিষ্ণুৰ
অর্চন পদ সেৱন।
দাস্য সখিত্ব বন্দন বিষ্ণুৰ
কৰিব দেহা অর্পণ।।
নৱবিধ ভক্তি বিষ্ণুত আচৰৈ
সেহিসে পাঠ উত্তম।।

[প্রহ্লাদৰ চৰিত পদ-৩৪০]

কীর্ত্তন পুথিৰ অন্যান্য খণ্ডৰ বাহিৰেও অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলনতো ভক্তিৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ পাইছে। অজামিল উপাখ্যানৰ কাহিনীত ভগৱানৰ নামৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ পাইছে। গুৰুজনাই হৰিনামৰ মাহাত্ম্য প্রদর্শন কৰিবৰ বাবেই অজামিল উপাখ্যানত মহাপাপী অজামিলৰ মৰণ কালৰ আখ্যানৰ বর্ণনা কৰিছে। ইতিমধ্যে আলোচনা কৰা হৈছে যে ভগৱান কৃষ্ণই ভক্তক কৃপা দৃষ্টি কৰে। বৈষ্ণৱৰ মতে এনে কৃপায়ে প্রসাদ তত্ত্ব। কীর্ত্তন পুথিৰ বিভিন্ন খণ্ডৰ মাজেৰে এনে প্রসাদ তত্ত্বৰ প্রতিফলন ঘটিছে। অজামিল উপাখ্যানত মৰণ কালত জ্ঞাত বা অজ্ঞাতসাৰে কনিষ্ঠ পুত্র 'নাৰায়ণ'ক যমদূতৰ ভয়ংকৰ ৰূপ দেখি ভীতি বিহ্বল হৈ মতা বাবেই অজামিলে যমদূতৰ হাতৰ পৰা নিস্তাৰ লভি বিষ্ণুদূতৰ প্রসাদ লাভ কৰিছে। মৰণমুখী অজামিল বিপ্রৰ মুখত হৰিৰ কীর্ত্তন বাণী শুনি যমদূতক খেদি বিষ্ণুদূত উপস্থিত হৈছিল—

নাৰায়ণ নাম বুলিবাৰ পদে
নিস্তাৰিল অজামিল।
বিষ্ণুক চিন্তিয়া চতুর্ভুজ ৰূপে
বৈকুণ্ঠত আৰোহিল।।

[অজামিল উপাখ্যান পদ-১৮৮।।]

জ্ঞানে বা অজ্ঞানে 'নাৰায়ণ' নাম উচ্চাৰণ কৰা মাত্রকে অজামিলে সকলো পাপ-তাপৰ পৰা নিস্তাৰ পালে। অগ্নিয়ে শুকান কাঠক অনায়াসে পুৰি পেলোৱাৰ দৰে হৰি নামেও পাপক

অনায়েসে হৰণ কৰে। আখ্যানটোত এই কথা সুন্দৰ উদাহৰণেৰে দাঙি ধৰিছে—

হৰিনামে সবে পাতক দহৰৈ
জ্ঞানে বা অজ্ঞানে বোলৈ।
যেন হুতাশনে শুখান কাষ্ঠক
আতি অপ্রয়াসে পোলৈ।।

[অজামিল উপাখ্যান পদ-১৮৬।।]

আখ্যানটিৰ মাজেৰে দাস্য ভাবৰো উদ্রেক হৈছে—

মাধৱৰ মতি হোৱৈ তাক প্রতি
যিমতে কৰৈ নির্য্যাণ।
আন প্রায়শ্চিত্তে পৱিত্র কৰিবে
নোৱাৰৈ তাৰ সমান।।

[অজামিল উপাখ্যান পদ-১৮৪।।]

হৰিনাম কীর্ত্তনত দেশ, কাল, নিয়ম-নীতিৰ প্রসংগ নাই হৰিনাম ভক্তি সহকাৰে হৃদয়ত আৰাধনা কৰিলে পাপী-তাপী সকলোৱে মুক্তি পাব। অজামিল উপাখ্যানত নামৰ মাহাত্ম্য ইমানেই বেছি যে ঈশ্বৰৰ নামেই হওক বা পুত্রৰ নামেই হওক 'নাৰায়ণ' নাম উচ্চাৰণ কৰা বাবেই অজামিলৰ সকলো পাপ নাশ হ'ল।

প্রমাদত থাকি যিটো হৰি বোলৈ
সিয়ো সবে দুখ তৰৈ।
যেন মহৌষধি নজানি ভুঞ্জিলে
তাৰো গর্ভৰোগ হৰৈ।।

[অজামিল উপাখ্যান পদ-১৮৬।।]

কীর্ত্তন পুথিৰ ঘোষাসমূহৰ মাজেৰে ভগৱান কৃষ্ণক দুষ্টক দমন কৰোঁতা শাসকৰ প্রতিভূ ৰূপেও চিত্রিত কৰা হৈছে। অজামিল উপাখ্যানত মৰণমুখী বিপ্র অজামিলৰ মুখত হৰিৰ কীর্ত্তন বাণী শুনি যমদূতক খেদি মাৰি বিষ্ণুদূত উপস্থিত হৈছিল। যমদূত আৰু বিষ্ণুদূতৰ মাজত যুক্তি তর্কৰ অৱতাৰণা হ'ল। অজামিলে মহা পাপ কৰাৰ বাবে প্রায়শ্চিত ভুঞ্জিবৰ বাবে যমপুৰীলৈ যোৱা উচিত— এয়া হ'ল যমদূতৰ যুক্তি। আনহাতে, বিষ্ণুদূতৰ যুক্তি মতে নাৰায়ণৰ নাম উচ্চাৰণ কৰি সকলো পাপৰ পৰা মুক্ত হৈ অজামিলে পূণ্য লাভ কৰি বৈকুণ্ঠলৈ— অর্থাৎ বিষ্ণুপুৰীলৈ যোৱা উচিত। এই কথা লৈয়ে যমদূত আৰু বিষ্ণুদূতৰ মাজত তর্কযুদ্ধ।

হৰিৰ কীর্ত্তনে মহা পাতকক
যিমতে কৰে নির্য্যাণ।
আন প্রায়শ্চিত্তে পৱিত্র কৰিবে
নোৱাৰৈ তাৰ সমান।

[অজামিল উপাখ্যান, পদ-১৮৪।।]

কিয়নো মহা পাতকীকো হৰি কীর্ত্তনৰ বাহিৰে আন একোয়ে প্রায়শ্চিত্ত কৰিব নোৱাৰে। বিষ্ণুদূতে যমদূতৰ হাতৰ পৰা অজামিলক ৰক্ষা কৰি হৰি নাম কীর্ত্তনৰ গুণ ব্যাখ্যা কৰিছে।

যমদূত আৰু বিষ্ণুদূতৰ যুক্তি তর্কৰ মাজেৰে নিবৃত্তি মার্গৰ শ্রেষ্ঠত্ব ঘোষণা কৰা হৈছে। যমদূত আৰু বিষ্ণুদূতৰ যুক্তি তর্কৰ মাজেৰে ভক্তিতত্ত্বও ঘোষিত হৈছে। অজামিল উপাখ্যানৰ দ্বিতীয় ঘোষাটোত বিষ্ণুদূতৰ দ্বাৰা নামৰ মাহাত্ম্য কথন বর্ণনা কৰা হৈছে। হৰিনাম কীর্ত্তনে মহাপাপী-পাপক যিদৰে পৰিত্রাণ কৰিব পাৰে আৰু তাৰ দ্বাৰাই পাপীকো পবিত্র কৰে, শাস্ত্র বা আন কোনো প্রায়শ্চিত্ত বা আন বিধানে তাক পৰিত্রাণ কৰিব নোৱাৰে। আনকি যমদূতেও গোচৰ দিয়া দূতৰ আগত নাৰায়ণ যে জগতৰ ঈশ্বৰ আৰু তেওঁৰ আজ্ঞাতে যম ৰজাই প্রজাক পালন কৰে তাক নিবেদন কৰিলে। ভক্তিতত্ত্বৰ গুপুত কথাও যে হৰি ভক্তি আৰু সেই হৰি ভক্তিৰ নীতি আচৰণ কৰিলে দুর্লভ মুকুতি থিতাতে লাভ কৰিব পাৰি তাকো ইয়াত উল্লেখ কৰা হৈছে—

পৰম গুপুত হৰিনাম ধর্ম
জানি আছো শুদ্ধভাৱে।
যাক আচৰিলে ঠাৱতে বসিয়া
দুর্লভ মুকুতি পাৱে।।

[অজামিল উপাখ্যান, পদ-১৯২।।]

হৰিৰ ভক্তি যে মনুষ্য জীৱনৰ শ্রেষ্ঠ ধর্ম তাকো যমৰজাই দূতৰ আগত নিবেদন কৰিছে। পাপী অজামিলে 'নাৰায়ণ' নাম উচ্চাৰণ কৰি পৰম গতি লাভ কৰাৰ লগতে নিজ বংশ-কুল উদ্ধাৰ কৰি যমৰো দায় এৰালে।

তৃতীয় কীর্ত্তনতো হৰিনামৰ মহিমা বর্ণনা কৰা হৈছে। হৰিনাম বিনা মহাযোগীজনো ভ্রষ্ট হ'ব পাৰে। আনহাতে, হৰি গুণ কীর্ত্তন কৰোঁতাজনৰ বাবে গংগা, গয়া, কাশী, প্রয়াগ-সেতু আদি তীর্থক্ষেত্রলৈ যোৱাৰো কোনো প্রয়োজন নাই। হৰিনাম যিজনে সর্বদা স্মৰণ কৰে-মুখত থাকে তেতিয়াই শতকোটি পাপ তৎক্ষণাতে ভস্ম হৈ যায়। চতুর্থ কীর্ত্তনত হৰিনামৰ-ভক্তিধর্মৰ মাহাত্ম্য এনেদৰেই প্রকাশ কৰা হৈছে যে ব্রহ্মচাৰী, গৃহবাসী, বনবাসী, সন্ন্যাসী, যতী যিমানেই নাথাকক হৰি নামৰ বিনা কোনেও পৰম গতি লাভ কৰিব নোৱাৰে। আকৌ, হৰি নামৰ মাহাত্ম্য এনেকুৱা যে সূর্য্য গ্রহণত এক কোটি ধেনু ব্রাহ্মণক দান দিলেও নতুবা প্রয়াগ-গংগাৰ জলত দশ-কল্পমান বাস কৰিলেও নাইবা অযুত সম্পাদন কৰি মেৰুৰ সমান সোণ দান দিলেও গোবিন্দ কৃষ্ণ নামৰ একশত ভাগ ৰেণুৰ সমানো নহয়। হৰি ভক্তিৰ মাহাত্ম্যৰ এনে বর্ণনা কৰি কীর্ত্তনত আকৌ হৰিৰ নামৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ এনেদৰে কৰিছে—

হৰি হেন ইটো দুগুটি অক্ষৰ
উচ্চাৰিলে একবাৰ।
মোক্ষৰ পথক যাইবাক লাগিয়া
সিয়ে ভৈল কাচপাৰ।

[অজামিল উপাখ্যান, পদ-২১২।।]

অজামিল উপাখ্যানত কর্মফলবাদী ভাৰতীয় দর্শনৰ কথাও নিহিত আছে। কর্মৰ ফল সদায় দীর্ঘস্থায়ী। অজামিলৰ পূর্বৰ কার্য-কর্মত সৎ-সদাচাৰী, সৎ কর্মৰ ফল আছিল। পিছৰ কর্ম-কাণ্ডত হৰি গুণ বিৰোধী অসৎ আচৰণ কৰিলেও হৰি নামৰ মাহাত্ম্যৰ গুণত পুত্র নাৰায়ণৰ নাম উচ্চাৰণ কৰা হেতুকে সমস্ত পাপৰ পৰা তেওঁ নিস্কৃতি পালে। অজামিল আদিতে সৎ স্বভাৱৰ, বিবেকী সদাচাৰী লোক আছিল। গতিকে মৰণ কালত তেওঁ পূর্বৰ সৎ কর্মৰ ফল ভোগ কৰিলে। অজামিল উপাখ্যানটিৰ তাৎপর্য এয়ে যে জ্ঞানে বা অজ্ঞানে পুত্র নাৰায়ণৰ নাম উচ্চাৰণ কৰাৰ বাবে। আকৌ, জীৱনৰ আদি ছোৱাত সৎ জীৱন, সৎ আচৰণ, ঈশ্বৰৰ সাধনা কৰাৰ বাবে। কীৰ্ত্তন ঘোষাত নৱবিধা ভক্তিৰ পৰাকাষ্ঠা ঘোষিত হ'লেও হৰিনাম শ্রৱণ-কীৰ্ত্তনৰ গুৰুত্ব অধিক। অজামিল উপাখ্যানতো ইয়াৰ প্রতিফলন ঘটিছে। হৰিনাম শ্রৱণ-কীৰ্ত্তনৰ দ্বাৰা ধর্ম-অর্থ-মোক্ষ এই চতুর্বর্গ সাধিত হয়।

ধর্ম অর্থ কাম যিটো অভিলাষে
যি চাৱৈ মোক্ষৰ পথ।
সিয়ো হৰিনাম কীৰ্ত্তন কৰিয়া
পাৱৈ সৱ মনোৰথ।।

[অজামিল উপাখ্যান, পদ-২০১।।]

মুঠতে অজামিল উপাখ্যানৰ মাজেৰে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে হৰিনামৰ শ্রৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাজেৰে ভক্তিৰ মাহাত্ম্যৰ প্রকাশ দাঙি ধৰিছে।

অজামিল উপাখ্যানৰ দৰে বলিছলন উপাখ্যানতো হৰিভক্তিৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ পাইছে। পূর্বৰ এটি শাখাত বলিছলন উপাখ্যানত ভক্তিতত্ত্বৰ বিষয়ে কোৱা হৈছে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে কীৰ্ত্তনৰ বিভিন্ন আখ্যানৰ মাজেৰে ভক্তিধর্মৰ মূল আদর্শসমূহ সকলো শ্রেণীৰ মানুহে বুজিব পৰাকৈ উপস্থাপন কৰিছে। ভক্তিৰ দ্বাৰাহে ভগৱান সন্তুষ্ট হয়। আকৌ, ভক্তিৰ ক্ষেত্রত জাতি, বর্ণ, লিংগ ভেদৰ স্থান নাই আৰু ভক্তিৰ বাবে ধন ঐশ্বর্যৰো প্রয়োজন নাই। আনহাতে নৱবিধা ভক্তিৰ ভিতৰত শ্রৱণ-কীৰ্ত্তন যে শ্রেষ্ঠ তাকো কীৰ্ত্তনৰ খণ্ডসমূহৰ মাজেৰে প্রকাশ কৰা হৈছে। ভগৱানৰ নাম শ্রৱণ-কীৰ্ত্তন কৰিলে বাকীবোৰ দিশো ভক্তৰ মনত প্রৱেশ কৰিব— সমস্ত পৃথিৱীতে নাৰায়ণক লাভ কৰিব। পাষণ্ড মর্দন-খণ্ডটিতো আছে—

শ্রৱণ-কীৰ্ত্তনে যাৰ অভ্যাস।
নছাৰন্ত হৰি অহাৰ পাশ।।

[পাষণ্ড মর্দন পদ-১৩৩।।]

মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন পুথিৰ অন্তর্গত বলিছলন খণ্ডটিতো ভক্তিতত্ত্বৰ মাহাত্ম্য বিভিন্ন পদৰ মাজেৰে প্রতিফলিত হৈছে। বলিয়ে বিষ্ণুৰ বামন অৱতাৰৰ দ্বাৰা ছলনাত পৰি সুতল পুৰীত বিষ্ণুৰাজ্য স্থাপন কৰিলে। বিষ্ণুৰ আশীর্বাদত বৈকুণ্ঠতকৈয়ো অধিক শ্রেষ্ঠ সুতল পুৰীত বলিয়ে ৰাজ্য পাতিবলৈ অনুগ্রহ লাভ কৰিলে। বলিছলন খণ্ডটিত নির্গুণ ভক্তিৰ লক্ষণ প্রকাশ পাইছে। নির্গুণ ভক্তিত কামনা-বাসনাৰ গোন্ধ নাথাকে। বলিৰাজে প্রতি মুহূর্ততে হৰিনাম স্মৰণ

কৰি মায়াকো বশ কৰিব পাৰিছে। বলি ৰজাই বিষ্ণু ভক্তিৰ যোগেদি বিষ্ণুজ্ঞান লাভ কৰিছে। এই বিষ্ণু জ্ঞানেই জ্ঞানময়ী ভক্তি অথবা নির্গুণা ভক্তি। গোটেই বিশ্বব্রহ্মাণ্ডতে যিজন ব্যাপ্ত হৈ আছে আৰু সকলোৰে দেহত জীৱাত্মা ৰূপে বিৰাজ কৰিছে। বিষ্ণুক উপলব্ধি কৰিয়ে বলিয়ে বিষ্ণু জ্ঞান লাভ কৰিছে। বলিৰাজে বিষ্ণু ভক্তিত আত্মনিবেদন কৰিছে। আত্মনিবেদন ভক্তিৰ চৰম অৱস্থা। ভক্তই নিজৰ দেহ-প্রাণ মন আত্মাক ভগৱানৰ চৰণত সমর্পণ কৰিলে সেই ভক্তিত চৰম অৱস্থা লাভ কৰা বুজায়। এনে ভক্তিকে আত্মনিবেদন বুলিব পাৰি।



জানি থোৱা ভাল

ভক্তিক দুটা ভাগত ভাগ কৰা হয়— সুগুণ ভক্তি আৰু নির্গুণ ভক্তি।
সগুণ ভক্তি — কামনা-বাসনাযুক্ত।
নির্গুণ ভক্তি — কামনা-বাসনাহীন।

ভক্তি হ'ল পৰম পুৰুষার্থ। ভক্তিৰ মাজেৰে আনন্দ লাভ কৰিলে ভক্তৰ মনত কামনা-বাসনাৰ ভাব নাইকিয়া হয়। বলিৰাজে বিষয় সুখ সকলো বাদ দি মাথো বিষ্ণুৰ নামকে শ্রৱণ-কীর্ত্তন কৰে। কৃষ্ণ ভক্তিত গদ্ গদ্ হৈ বলিয়ে প্রতি মুহূর্ততে কীর্ত্তন কৰে। যাৰ ফলত স্বয়ং বিষ্ণুয়ো হাতত গদা লৈ বলিৰাজৰ সুতল পুৰীত দুৱাৰ ৰক্ষীৰ ভূমিকা পালন কৰিছে। আখ্যানটিত ভগৱানক তেওঁৰ ভক্তসকলৰ প্রতি কৃপাশীল বুলি দেখুওৱা হৈছে। খণ্ডটিত ভক্তিৰ মাহাত্ম্য এনেদৰে দেখুওৱা হৈছে যে বলিয়ে কৃষ্ণৰ ভক্তিত ইমানেই ব্যাকুল হৈ পৰিছে যে কেতিয়াবা হাতত তাল লৈ কৃষ্ণৰ নাম কীর্ত্তন কৰে, কৃষ্ণৰ গুণ গায়, কৃষ্ণ ভক্তিত মতলীয়া হৈ নৃত্য কৰে, কেতিয়াবা হৰিষ মনে হাঁহে আকৌ কেতিয়াবা হুকহুকাই কান্দে, মুর্চ্চা যায়। এনে অৱস্থাত বলি ৰাজ্যৰ দৈত্য-দানৱসকলেও কীর্ত্তন আৰম্ভ কৰে। ভক্তিৰ বলেৰে বলিয়ে জগতখনকে পৱিত্র কৰি তোলে— হৰিয়ো বলিৰ ভক্তিত বিস্মিত হৈ পৰে। কীর্ত্তনত আছে—

জগতকে পৱিত্র কৰন্ত দৈত্যপতি।
হৰিয়ো বিস্ময় দেখি বলিৰ ভকতি।।

[বলিছলন।। পদ-৬১৯।।]

বলি ৰাজ্যত বিষ্ণুবিৰোধী লোকক বিষ্ণুৰ সুদর্শন চক্রই খেদি খেদি কাৰোবাৰ মুণ্ড ছেদ কৰিছে, কাৰোবাৰ নাক, কাণ, জিভা, বুকু ছেদ কৰিছে। ফলত বিষ্ণু দ্রোহী দৈত্যসকলেও বিষ্ণুৰ বশ্যতা স্বীকাৰ কৰি হৰি নাম শ্রৱণ-কীর্ত্তনেৰে সুতলপুৰী বিষ্ণুপুৰীত পৰিণত কৰিছে। নৱবিধা ভক্তিৰ নির্গুণ হৰিৰ নাম-গুণ শ্রৱণ-কীর্ত্তন কৰি দৈত্যকূলে মোক্ষ লাভ কৰিছে। নৱবিধা ভক্তিৰ স্মৰণ ভাবো খণ্ডটিত প্রকাশ পাইছে। ভগৱানৰ নাম মনত স্মৰণ কৰা, তেওঁৰ ৰূপ হৃদয়ত ধ্যান কৰা— অর্থাৎ ভগৱানৰ নাম-গুণ তেওঁৰ ৰূপ হৃদয়-চিত্তেৰে চিন্তা কৰায়ে হ'ল স্মৰণ। বলিয়ে বিষ্ণুদ্রোহী দৈত্যসকলক হৰি গুণৰ কথা বুজাইছে। অসুৰ স্বভাৱ এৰি হৰি ভকতিত দেহ-

মন অর্পণ কৰিবলৈকো আহ্বান জনাইছে। দাস্য ভক্তিৰ স্বৰূপো বলিৰাজৰ হৰি ভক্তিত প্রকাশ পাইছে এনেদৰে—

মুখে হৰি নাম স্মৰৈ হৃদয়ত ৰূপ ধৰৈ
তাহাৰ ভৃত্যৰো মই ভৃত্য।।
[বলিছলন-।। পদ-৬৩৩।।]

বলিছলন খণ্ডটিৰ মাজেৰে ভক্তিতত্ত্বৰ পাদসেৱনৰ তাৎপর্যও প্রতিষ্ঠিত হৈছে। ভক্তই দাস্য ভাৱত একান্ত চিত্তে হৃদয়ত ভগৱানৰ পাদ যুগল সেৱা কৰাৰ মানসিকতাত পাদসেৱনৰ ভাৱ প্রকাশ পায়। পাদ সেৱনৰ জৰিয়তে ভক্তজনৰ অন্তৰত দাস্য, সখীত্ব আৰু আত্মনিবেদনৰ ভাব প্রকাশ হৈ উঠে। বলিৰ বিষ্ণু ভক্তিৰ মাজেৰে মাধৱৰ পাদ যুগলত নিজকে অর্পণ কৰি দুর্জয় মায়াৰ পৰা নিস্তাৰ পোৱাৰ নিদর্শন দাঙি ধৰা হৈছে। বলি ৰাজ্যত আনকি হৰি গুণ নোলোৱা সকল শাস্তি বিহাৰ বিধানো প্রদান কৰা হৈছে। সেয়েহে দৈত্যকূলৰ মাজত হৰি নামৰ প্রসাৰে ব্যাপকতা লাভ কৰিছে। মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে লিখিছে—

সুদৃঢ় ভকতি ভাৱে দৈত্যপতি
কৰিলা কর্ম নির্মূল।
সংসাৰক তৰি পুৰুষ উদ্ধাৰি
নিস্তাৰিল দৈত্যকূল।।
[বলিছলন-পদ-৬৩৮।।]

শংকৰদেৱে বলিৰ হৰি ভক্তিৰ মাজেৰে বলিৰ হৰি ভক্তিৰ আদর্শ, যশৰাশি সংসাৰত চন্দ্র-দিবাকৰ থাকে মানে বিয়পি থাকিব বুলি প্রকাশ কৰিছে।

ভক্তিযোগ সকলো যোগতকৈ শ্রেষ্ঠ। সনাতন ধর্মৰ মূল পথ চাৰিটা। যেনে ঃ কর্ম, জ্ঞান, যোগ আৰু ভক্তি। এই চাৰিটাৰ ভিতৰত ভগৱানৰ চৰণ তথা কৰুণা লাভৰ সহজ আৰু উত্তম উপায় হৈছে ভক্তি। মনৰ অজ্ঞানতা দূৰ কৰিবৰ বাবে ভক্তিৰ বাহিৰে আন উপায় বা পথ নাই। অনেক তপ-সাধনা-যাগ-যজ্ঞৰ ফল মাথোন ভক্তিৰ জৰিয়তেহে পাব পাৰি। শ্রীমদ্ভাগৱতত আছে—

ভক্তিহীন নৰে যত কর্ম কৰে
সকলে বিফল হয়।
তপ জপ গণ যাত সমর্পণ।
বিনে ফল নধৰয়।।
[শ্রীমদ্ভাগৱত-দ্বিতীয় স্কন্ধ, পদ-৫২।।]

ভক্তিতত্ত্ব দর্শন প্রকাশক গ্রন্থ ৰূপে কীর্ত্তন পুথিৰ আখ্যানসমূহ অনন্য। ভক্তিৰ মাজেৰেই জীৱই মায়াৰ পৰা মুক্ত হ'ব পাৰে। শ্রৱণ-কীর্ত্তন ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠ পথ। কীর্ত্তনৰ অন্যান্য আখ্যানসমূহতো হৰি নামৰ শ্রেষ্ঠত্ব প্রতিপন্ন কৰা হৈছে। অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন আখ্যানতো হৰি নামৰ শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ কৰি ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠত্ব প্রতিপন্ন কৰা হৈছে।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ অজামিল উপাখ্যানৰ বিষয়বস্তু সম্পর্কে আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ অজামিল উপাখ্যানত হৰি ভক্তিৰ শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ মহিলা সম্পর্কে আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ বলিছলন খণ্ডটিৰ বিষয়বস্তু সম্পর্কে আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....



৬.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- কীর্ত্তন-ঘোষা পুথিখনত মুঠ ২৭টা খণ্ড পোৱা যায়। প্রতিটো খণ্ড একোটা স্বয়ং সম্পূর্ণ আখ্যান। কীর্ত্তন পুথিৰ অন্তর্গত অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিও একো একোটা স্বয়ং সম্পূর্ণ আখ্যান।

  অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন দুয়োটা খণ্ডৰে আধাৰ গ্রন্থ ভাগৱত পুৰাণ।

  দুয়োটা খণ্ডৰ মাজেৰে হৰিনামৰ মাহাত্ম্য ঘোষণা কৰা হৈছে। নৱ-বিধা ভক্তিৰ ভিতৰত শ্রৱণ-কীর্ত্তনকে খণ্ড দুটাত গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছে। পাপী অজামিলে হৰিনাম স্মৰণৰ মাজেৰে মহাপাপৰ পৰা উদ্ধাৰ হৈছিল। বলিৰাজৰ হৰি ভক্তিৰ মাজেৰে চন্দ্র-দিবাকৰ থাকে মানে তেওঁৰ যশৰাশি বিয়পি থকাৰ কথাও আমি জানিব পাৰোঁ।

  ভাৱ-ভাষা, ছন্দ-অলংকাৰ আদিয়ে দুয়োটা খণ্ডতে সাহিত্যিক সৌন্দর্য প্রদান কৰিছে। বিষয়বস্তুৰ লগত সংগতি ৰাখি ভক্তিৰসকে খণ্ড দুটাৰ মাজেৰে প্রকাশ কৰা হৈছে। উপমা আদিৰ সার্থক প্রয়োগৰ বিষয়েও আমি জানিব পাৰোঁ।

  মহাপুৰুষ শংকৰদেৱে দুয়োটা খণ্ডৰে সুকীয়াকৈ দুখনি কাব্য গ্রন্থও ৰচনা কৰিছে। কীর্ত্তন পুথিত চমুকৈ খণ্ড দুটাৰ মাজেৰে হৰিনামৰ শ্রেষ্ঠত্ব প্রকাশ কৰা হৈছে।



৬.৯ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। ডেকা, ধৰ্মসিংহ (১৯৮৪); ছন্দ আৰু অলংকাৰ; গুৱাহাটী ঃ অসম বুক ডিপো।

২। দত্ত বৰুৱা, হৰি নাৰায়ণ (সম্পাঃ) (১৯৭০); কীৰ্ত্তন-ঘোষা আৰু নামঘোষা; গুৱাহাটী ঃ দত্ত বৰুৱা এণ্ড কোম্পানী।

৩। বৰ্মন, শিৱনাথ (সম্পাঃ); (১৯৯৭); অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী; উত্তৰ গুৱাহাটী ঃ আনন্দ ৰাম বৰুৱা ভাষা-কলা-সংস্কৃতি সস্থা।

৪। বায়ন, ভবজিৎ (২০১৪); সৰ্বভাৰতীয় ভক্তি আন্দোলন আৰু শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন ঘোষা; গুৱাহাটী ঃ পাহি প্ৰকাশ।

৫। ভকত, দ্বিজেন্দ্ৰ নাথ (১৯৯৮); কীৰ্ত্তন ঃ এক সমীক্ষাত্মক আলোচনা; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

৬। মজুমদাৰ, বিমল (২০১৭); ভক্তি সাহিত্য ঃ গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

৭। শইকীয়া, নগেন (সম্পাঃ) (২০১২); বেজবৰুৱা ৰচনাৱলী, (২য় খণ্ড) গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৮। শৰ্মা, তীৰ্থনাথ (১৯৯১); সাহিত্য বিদ্যা পৰিক্ৰমা; গুৱাহাটী ঃ বাণীপ্ৰকাশ প্ৰাইভেট লিমিটেড।



৬.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন-ঘোষাৰ অন্তৰ্গত অজামিল উপাখ্যান ভাগৱত পুৰাণৰ আধাৰত ৰচিত। ভাগৱত পুৰাণৰ ৬ষ্ঠ স্কন্ধৰ..... অধ্যায়ৰ বিষয়বস্তু অজামিল উপাখ্যানত ..... বৰ্ণিত। হৰিনামৰ মাহাত্ম্য ..... প্ৰকাশ পাইছে।

২ নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ কীৰ্ত্তন পুথিৰ আখ্যানসমূহৰ মাজেৰে নৱ-বিধা ভক্তিৰ প্ৰকাশ ঘটিছে।..... শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ গুৰুত্ব অধিক। অজামিল উপাখ্যানত..... হৰি ভক্তিৰ মহিমা ..... শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন.....জ্ঞানে বা অজ্ঞানে..... ভগৱানৰ নাম স্মৰণ আদিত ভক্তিতত্ত্বৰ প্ৰকাশ ঘটিছে।

৩ নং প্ৰশ্ন উত্তৰ ঃ কীৰ্ত্তন পুথিৰ অন্তৰ্গত বলিছলন খণ্ডটি ভাগৱত পুৰাণৰ আধাৰত ৰচিত। ভগৱান পুৰাণৰ ..... অষ্টম স্কন্ধৰ বিষয়বস্তু কীৰ্ত্তনত সামৰা হৈছে।..... বলিৰাজৰ..... সুতলপুৰীত ভগৱান বিষ্ণুৰ হৰিনাম..... শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন..... সুতলপুৰীত বিষ্ণুৰ অৱস্থান..... দৈত্যসকলৰ বিষ্ণুত শৰণ..... শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাহাত্ম্য আদি বৰ্ণনা কৰিব লাগিব।



৬.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ কীৰ্ত্তন পুথিৰ খণ্ডসমূহৰ এটি আভাস দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ অজামিল উপাখ্যানত প্ৰকাশ পোৱা ভক্তিতত্ত্ব সম্পৰ্কে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ বলিছলন আখ্যানৰ মাজেৰে বিষ্ণু-ভক্তিৰ মাহাত্ম্য কিদৰে প্ৰকাশ পাইছে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ডটিত প্ৰকাশ পোৱা শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মহিমা সম্পৰ্কে এটি আভাস দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ডটিৰ সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য নিজৰ ভাষাৰে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ অজামিল উপাখ্যান আৰু বলিছলন খণ্ড দুটিৰ মাজেৰে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ সাহিত্যিক প্ৰতিভা সম্পৰ্কে এটি প্ৰৱন্ধ যুগুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৭ ঃ ভক্তি তাত্ত্বিক গ্রন্থ হিচাপে *নামঘোষা*

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য

৭.২ পৰিচয়

৭.৩ *নামঘোষাৰ* আধাৰ গ্রন্থ

৭.৪ *নামঘোষাত* গুৰু ভক্তিৰ মাহাত্ম্য

৭.৫ *নামঘোষাত* মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমা

৭.৬ *নামঘোষাত* কৃষ্ণভক্তিৰ মাহাত্ম্য

৭.৭ *নামঘোষাত* গুৰুদেৱ-নাম-ভকত আদিৰ তত্ত্ব

৭.৮ *নামঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দর্য্য

৭.৯ *নামঘোষাৰ* ভক্তি তত্ত্ব

৭.১০ 'নামঘোষা'ৰ অন্তর্নিহিত দর্শন

৭.১১ 'নামঘোষা'ৰ অনুবাদ ৰীতি

৭.১২ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৭.১৩ অধিক জানিবলৈ

৭.১৪ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

৭.১৫ আৰ্হি প্রশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাস বৈষ্ণৱ যুগৰ শ্রেষ্ঠ অন্যতম সাহিত্যিক মাধৱদেৱৰ লগত পৰিচয় আৰু তেওঁৰ সাহিত্য ৰাজিৰ সম্যক পৰিচয় লাভ কৰিব
- মধ্যযুগৰ ভক্তি আন্দোলনৰ ফলশ্রুতিত অসমত শঙ্কৰদেৱ প্রচাৰিত বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রচাৰ আৰু প্রসাৰত মাধৱদেৱৰ ভূমিকা সম্বন্ধে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শ্রেষ্ঠ ভক্ত কবি হিচাপে মাধৱদেৱৰ সাহিত্যৰাজিৰ শ্রেষ্ঠতম সৃষ্টি *'নামঘোষা'*ৰ সম্যক পৰিচয় লাভ কৰিব
- মাধৱদেৱৰ জীৱন দর্শন, *নামঘোষাত* প্রতিষ্ঠিত বৈষ্ণৱ ধর্মৰ ভক্তি তত্ত্ব সম্পর্কে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব
- মাধৱদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু কাব্যিক প্রতিভাৰ ফলশ্রুতিত *নামঘোষাৰ* আধ্যাত্মিক ধ্রুপদী গ্রন্থৰূপে সার্বজনীনতা আৰু মানৱীয় জীৱনৰ প্রকৃত ধর্ম সম্পর্কত যি শিক্ষা প্রদান কৰি গ'ল তাৰ আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৭.২ পৰিচয়

স্নাতকোক্তৰ অসমীয়া তৃতীয় যাণ্মাসিকৰ অন্তর্গত সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষার্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা প্রথম পাঠ্যবিষয় 'ভিক্তি সাহিত্য' শিৰোনামাৰ এই পাঠ্যবিষয়ৰ এইটো সপ্তম অধ্যায়। *'নামঘোষা'* বৈষ্ণৱ যুগৰ অন্যতম শ্রেষ্ঠ সাহিত্যিক মাধৱদেৱৰ অসমীয়া জাতীয় জীৱনলৈ অপূর্ব দান। বৈষ্ণৱ ধর্ম, দর্শন, সাহিত্য আৰু সঙ্গীতৰ সমন্বয়ত সৃষ্টি হোৱা *'নামঘোষা'*ই সার্বজননীন বিশ্ব সাহিত্যত এখনি ধ্রুপদী গন্থৰূপেও স্বীকৃত হৈছে। ভক্তি তাত্ত্বিক গ্রন্থ হিচাপে 'নামঘোষা'ই পৰমার্থ বিচাৰৰ জটিল আধ্যাত্মিক তত্ত্বক প্রাঞ্জল কাব্যিক অভিব্যঞ্জনাৰে সমগ্র মানৱ সমাজক আকর্ষণ আৰু উপকৃত কৰিবলৈ সমর্থ হৈছে।

শঙ্কৰদেৱৰ পৰম ভক্ত মাধৱদেৱে আধ্যাত্মিক আৰু সাহিত্যিক জীৱনত যিবোৰ গ্রন্থ প্রণয়ন কৰি বৈষ্ণৱযুগৰ স্বর্ণসৌধ নির্মাণ কৰিছিল সেই সকলোবোৰৰ ভিতৰত *'নামঘোষা'*ই সর্বশ্রেষ্ঠ। শঙ্কৰদেৱৰ দ্বাৰা প্রচাৰিত বৈষ্ণৱ ধর্ম বা একশৰণ নামধর্মৰ মূল ভিত্তি ভক্তিৰ মহিমা প্রকাশৰে এখনি উচ্চ মানদণ্ডৰ ভক্তিকাব্য ৰূপে স্বীকৃতি লাভ কৰিছে।

ষষ্ঠদশ শতিকাৰ শেষভাগত মাধৱদেৱে নামধর্ম প্রচাৰৰ উদ্দেশ্যে গুৰু শঙ্কৰদেৱৰ আজ্ঞা আৰু পৰামর্শ মতে জীৱনৰ শেষভাগত মহিমামণ্ডিত এই ভক্তি কাব্যখনি ৰচনা কৰে। পাণ্ডিত্য আৰু সৃজনাত্মক মৌলিক প্রতিভাৰ অপূর্ব স্বাক্ষৰ *'নামঘোষা'* গ্রন্থখনি মাধৱদেৱৰ জীৱনজোৰা ভক্তি ধর্মক্ষেত্র কর্ষণৰ সর্বোৎকৃষ্ট ফল। *'নামঘোষা'*ৰ *'নাম'* শব্দটোৱে ভাৱ প্রধান অংশ আৰু 'ঘোষা' শব্দটোৱে ক্রিয়াত্মক অংশৰ পৰিচয় দিছে। ভক্তি সাধন মার্গত *'সাধন'* আৰু *'সাধ্য'*— উভয় স্তৰতে নামৰ মাহাত্ম্য ঘোষণা হৈছে বাবেই গ্রন্থনৰ নাম *'নামঘোষা'* ৰখা যেন লাগে। নামঘোষাক সংক্ষেপে 'ঘোষা' বুলিও কোৱা হয়। ইয়াৰ 'নাম শব্দটোৱে কেৱল হৰিনাম বা ভগৱানৰ নামকহে বুজাইছে। অর্থাৎ ভগৱান শ্রীকৃষ্ণৰ নামসমূহ আৰু তেওঁৰ লীলাকহে বুজিব লাগিব। তেনেকৈ 'ঘোষা' শব্দটোও তাৎপর্যপূর্ণ। সংস্কৃত 'ঘুষ' (ডাঙৰৈ বা উচ্চ স্বৰে প্রকাশ কৰা)— ঘুষ + অ + আৰ পৰা ঘোষা হৈছে। 'ঘোষ' মানে 'নাদ'। 'নদ' শব্দে 'ঘঞা' অর্থাৎ 'ধ্বনি'। 'নাম উচ্চাৰণৰ লগত 'নাদ' বা 'ঘোষ'ৰ সুক্ষ্মভাৱে দৃঢ় সম্বন্ধ আছে। ভগৱানৰ নাম পুনঃ আবৃত্তিৰ কথা আছে বাবেই এই গ্রন্থৰ নাম *'নামঘোষা'*। *'নামঘোষা'*ত এহেজাৰ এটি ঘোষা আছে বাবে ইয়াক *'হেজাৰী ঘোষা'* বুলিও কোৱা হয়।

নামঘোষা' মাধৱদেৱৰ জীৱনৰ শেষ বয়সৰ ৰচনা বাবে ইয়াক 'মহাপ্রস্থানিক গীত' বুলিও কোৱা হয়। *গুৰুচৰিত কথা* মতে মাধৱদেৱ যেতিয়া সাম্প্রদায়িক উৎপীড়নত কামৰূপ ৰাজ্য এৰি গৈ কোচবিহাৰৰ অন্তর্গত ভেলাডোৱাৰত সত্র পাতি আছিল তেতিয়া সমগ্র জীৱনজুৰি শঙ্কৰদেৱৰ লগত কটোৱা ভক্ত জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰে শঙ্কৰদেৱৰ উপদেশ অনুসৰি *'নামঘোষা'* গ্রন্থখন ৰচনা কৰে। বৈষ্ণৱ ধর্ম সম্পর্কীয় সকলো প্রশ্নৰ সমাধান *'নামঘোষা'*তে আছে বুলি মাধৱদেৱে নিজে কৈ গৈছে— "গুৰু সেৱাকৈ যি পালো তাকে ঘোষাতে থৈছো; অনেক শাস্ত্র বিচাৰি যি ৰসতত্ত্ব পালো তাকো ঘোষাতে থৈছো। এতেকে পদার্থে, ভাৱার্থে, তত্ত্বার্থে, নিজার্থে, গূঢ়ার্থে, পৰমার্থে, অন্তজোৰা

সৈতে, সন্তৰ কৃপাত পাব, আমাক সম্পূর্ণ দেখিবা।" (গুৰুচৰিত কথা, ছেদ ৯২৭, ১ম সংস্কৰণ)

*'নামঘোষা'*ত নামধর্মৰ তাত্ত্বিক কথাসমূহ শৰণ, ভজন, নমস্কাৰ, উপদেশ, আত্ম উপদেশ, আত্মনিন্দা, বস্তুপ্রকাশ, প্রশংসা, খেদ, ভাগৱত প্রশংসা আদি সাতত্রিশ টা পটলত ভাগ কৰিছে। কোনো কোনো পটলৰ পুনৰাবৃত্তি হৈ শিৱোনামৰ সংখ্যা নৱৈ হৈছেগৈ। সংস্কৃত 'পটল' শব্দৰ মূল অর্থ হৈছে ৰাশি, সমূহ, গোট (Unit) *'নামঘোষা'*ৰ আৰম্ভণী যি ৰসময়ী ভকতিত হৈছে, সেই ৰসময়ী ভকতি আদ্যন্ত *নামঘোষাত* ৰৈ গৈছে। *নামঘোষাত* বাণীকান্ত কাকতীয়ে তিনিটা ভাৱৰ ধাৰা মিহলি হৈ থকা বুলি কৈছে ঃ পুণ্যশ্লোক শঙ্কৰ স্মৃতি, আত্মলঘিমা আৰু কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য)। এই তিনিওটা ভাৱৰ ধাৰাৰ মূল কাৰণ হৈছে তত্ত্বক হৃদয়ৰ অনুভূতিলৈ ৰূপান্তৰ কৰি নিজকো দ্রৱীভূত কৰিব পৰা ৰসময়ী ভক্তিৰ আবেগ।

৭.৩ *নামঘোষাৰ* আধাৰ গ্রন্থ

নামঘোষাৰ এহেজাৰ ঘোষাৰ ভিতৰত আধাখিনিহে মাধৱদেৱৰ নিজা বা মৌলিক। বাকীখিনি ৩১ খনতকৈয়ো অধিক সংস্কৃত গ্রন্থৰ পৰা শ্লোকৰ সাৰ বা তত্ত্ব সংগ্রহ কৰি ভক্তিৰ মাধ্যমেদি কাব্যছন্দৰ বৈচিত্র্যৰ মাজেদি সুৱৰ যাদুস্পর্শৰে *নামঘোষাক* নির্মাণ কৰে। সংসাৰৰ ক্লেশ কষ্টৰ পৰা মানৱৰ পৰিত্রাণৰ উপায় প্রদান কৰিবলৈ নাম, দেৱ, গুৰু, ভকতৰ মাহাত্ম্য উদ্ধাৰৰে সৃষ্টিৰ ৰহস্য উদ্‌ঘাটন কৰিব। ভক্ত কবিজনাই বিভিন্ন উৎসৱৰ পৰা সমল সংগ্রহ কৰিছিল। এনে আধাৰ গ্রন্থ সমূহ হ'ল—বিষ্ণুপুৰীৰ *ভক্তি ৰত্নাৱলী, ভাগৱত পুৰাণ, শ্রীমদ্ভাগৱত গীতা,* শ্রীধৰ স্বামীৰ *ভাৱার্থদীপিকা, ভক্তি ৰত্নাকৰ, স্কন্ধ পুৰাণ, পদ্মপুৰাণ, পাণ্ডবীয় গীতা, মহাভাৰত* (উদ্যোগ পর্ব), *নৰসিংহ পুৰাণ, বৈষ্ণৱা মৃতলহৰী, মোহমুদগৰ, ব্রহ্মাণ্ডপুৰাণ, গৰুড় পুৰাণ, সিদ্ধান্ত প্রদীপ, গীতগোবিন্দম, নাৰদ সংহিতা, বহন্নাৰদীয় পুৰাণ, ভৱিষ্যৎপুৰাণ, বামনপুৰাণ, মৎস পুৰাণ, ভক্তিবিবেক* আদি। মুঠতে সমগ্র *'নামঘোষা'* গ্রন্থখনত ২৪৫ টা শ্লোকৰ অনুবাদ আছে। তাৰে বেছিভাগ শ্লোক ভাগৱত পুৰাণ আৰু *শ্রীমদ্ভাগৱত গীতাৰ* পৰা সংগৃহীত। *ভাগৱত পুৰাণৰ* শ্রীধৰ স্বামীৰ *ভাগৱত ভাৱার্থ দীপিকাৰ* ভাষ্যখনি শঙ্কৰদেৱৰ লগতে মাধৱদেৱেও অনুসৰণ কৰিছিল। দুয়োজনৰ মতে *ভাগৱত পুৰাণ* হ'ল সমস্ত বেদান্তৰ সাৰ। এই কথা মাধৱদেৱে *নামঘোষাৰ* উপদেশ অংশত দিছে।—

সমস্ত বেদান্ত সাৰ মহাভাগৱত শাস্ত্র
ইয়াৰ অমৃত ৰস পাই।
পৰম সন্তোস পান কৰিলে যিজনে তাৰ
অন্যত্র ৰসত ৰাতি নাই।। ১৮।।

*'নামঘোষা'*গ্রন্থৰ আৰম্ভণি 'ভজন' শিৱোনামৰ ঘোষাটি বিষ্ণুপুৰী সন্ন্যাসী ৰচিত। *'ভক্তি ৰত্নাৱলী'*ৰ স্বকৃত 'কান্তিমালাটীকাৰ মুক্তাৱপি নিস্পৃহা — নিত্যং শৰণ্যং ভজে।। এই মঙ্গলচাৰণ শ্লোকটিৰ অনুবাদ। ইয়াৰ ভাৱানুবাদ এনে স্পষ্ট যে মূল সংস্কৃত শ্লোক তত্ত্বটোৱে ঘোষণাশাস্ত্রত এখনি নিখুঁত চিত্রৰূপ ধাৰণ কৰিছে। এই প্রথম আৰু দ্বিতীয় ঘোষাটোৱে *'নামঘোষা'*গ্রন্থৰ মূল

প্রতিপাদ্য বিষয়টোৰ অৱতাৰণা কৰিছে। 'মুক্তিটো নিস্পৃহ যিটো ঘোষাফাঁকিতে গুৰু, ভকত, ভকতি উপাস্য দেৱতা যদুপতি (কৃষ্ণ) আৰু ভজন প্ৰণালীৰ সাৰভূত তত্ত্ব প্ৰকাশ পাইছে। এইদৰে *'নামঘোষা'* সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত মাধৱদেৱৰ বিস্তৃত অধ্যয়ন আৰু পাণ্ডিত্যৰ পৰিচয় পোৱা যায়। বিভিন্ন শাস্ত্ৰৰ সাৰোদ্ধাৰ কৰি মাধৱদেৱে ভক্তি কাব্য *নামঘোষা* নিৰ্মাণ কৰে। মৌমাখিয়ে মৌচাক নিৰ্মাণ কৰোতে যি অপূৰ্ব কলা-কৌশল ব্যৱহাৰ কৰে মাধৱদেৱেও নিজস্ব প্ৰতিভা আৰু নন্দনতাত্ত্বিক যাদুৰে ছবি, দুলড়ী, লেছাৰী, শৰণ ছন্দ, নামছন্দৰে বিভিন্ন সুৰ তাল লয়ত ঘোষিব পৰা পদ চৰণ আৰু ভক্তসকলে সহজে অনুধাৱন কৰিব পৰাকৈ আকষৰ্ণীয় ৰূপত 'নামঘোষাত নিয়োগ কৰিছে। সেয়ে 'নামঘোষা' এখনি তাত্ত্বিক অনুবাদ গ্ৰন্থ হ'লেও বিশ্বজনীন শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্যত পৰিণত হৈছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ *'নামঘোষা'*ৰ আধাৰত গ্ৰন্থ কি?

(৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৭.৪ *'নামঘোষা'*ত গুৰু ভক্তিৰ মাহাত্ম্য

*'নামঘোষা'*ৰ বহু ঠাইত গুৰু মাহাত্ম্যৰ বৰ্ণনা আছে। বৈষ্ণৱ ভক্তি মাৰ্গত গুৰুৰ স্থান সকলোতকৈ ওপৰত। অসমৰ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম আৰু সাহিত্যত শঙ্কৰ-মাধৱৰ মিলন গুৰু শিষ্যৰ এক অপূৰ্ব মণি-কাঞ্চন সংযোগ। মৌলিক প্ৰতিভা, শাস্ত্ৰ, অধ্যয়ন আৰু জ্ঞানত মাধৱদেৱ শঙ্কৰতকৈ কোনো গুণে কম নাছিল। প্ৰথম সাক্ষাতত মাধৱদেৱে তিনি প্ৰহৰ বেলা শঙ্কৰদেৱৰ লগত তৰ্কত অৱতীৰ্ণ হৈছিল আগম শাস্ত্ৰজ্ঞানৰ আধাৰত। শেষত যেতিয়া শঙ্কৰদেৱে ভাগৱতৰ 'যথা তৰোমূল শ্লোকটি মাতিলে, তেতিয়াহে মাধৱদেৱৰ অজ্ঞানতা দূৰ হ'ল, প্ৰকৃত পথৰ সন্ধান পালে। তেতিয়ই শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱক গুৰু মানি ওৰেটো জীৱন ঐকান্তিক নিষ্ঠা আৰু যত্নৰে গুৰু সেৱা কৰি ওৰেটো জীৱন পাৰ কৰিলে আৰু জগতক শিষ্যত্বৰ চৰম নিদৰ্শন দাঙি ধৰিলে। মাধৱদেৱৰ বাবে গুৰু শঙ্কৰ কি আছিল সেইয়া তেওঁৰ 'জয় গুৰু শঙ্কৰ, সৰ্ব গুণাকৰ' গুৰু ভটিমাটিয়েই স্পষ্ট কৰি তুলিছে। *'নামঘোষা'*ৰ প্ৰথম ঘোষা 'মুক্তিটো নিস্পৃহ যিটো ভজনটিত গুৰুভক্তিৰ প্ৰচ্ছন্নৰূপ নিগৰি থকা দেখা যায়। গুৰু ভক্তিৰ জৰিয়তেহে আধ্যাত্মিক উৎকৰ্ষ সাধন হয়। সংসাৰত মায়া বা অবিদ্যা ভেদ কৰি ভগৱন্তক লাভ কৰাৰ একমাত্ৰ সহজ নিষ্কণ্টক পথ বা উপায় হ'ল ভক্তি। ভক্তিমাৰ্গৰ পাৰমাৰ্থক তত্ত্ব জ্ঞানৰ দ্বাৰাই ভকতৰ মনৰ শঙ্কা আঁতৰাব পৰাজনহে প্ৰকৃত গুৰু। সৎগুৰুৰ ওচৰত আত্মসমৰ্পণ কৰি নামবস্তু গ্ৰহণ কৰা অতি প্ৰয়োজনীয়। শঙ্কৰদেৱ আছিল তেনে এগৰাকী তত্ত্ব পুৰুষ আৰু প্ৰকৃত গুৰু। সেয়ে *নামঘোষাত* মাধৱদেৱে প্ৰকাশ কৰিছে—

'শঙ্কৰে সংশয় ছেদি শাস্ত্ৰৰ তত্ত্বক ভেদি
প্ৰচাৰিলা কৃষ্ণৰ ভকতি ।। ৩৫।।

আকৌ—

শ্রীমন্ত শঙ্কৰ হৰি ভকতৰ
জানা যেন কল্পতৰু।
তাহান্ত বিনায় নাই নাই নাই
আমাৰ পৰম গুৰু।। ৩৭৫।।

*'নামঘোষা'*ৰ গুৰুমাহাত্ম্যত মাধৱদেৱে হৰিভক্তি পন্থৰ উপদেশ দি দুখময় সংসাৰ পাৰ কৰোঁতা গুৰুৰ ঋণ পৰিশোধ কৰিবলৈ সেৱাৰ বাহিৰে যে অন্য উপায় নাই সেই কথা উল্লেখ কৰিছে—

যিটো মহামতি গুৰুজনে হৰিভক্তি পন্থ উপদেশ
দিয়া দুখময় সংসাৰ পাৰ কৰে।
হেনয় পৰম গুৰু ঋণ শুজিবাক প্ৰতি জানানিষ্ঠ
অন্যস উপায় নাহি অঞ্জলিত পৰে।। ৬৮০।।

*'নামঘোষা'*ৰ 'বস্তু প্ৰকাশ' খণ্ডত মাধৱদেৱে গুৰু শংকৰদেৱক সম্পূৰ্ণৰূপত প্ৰকাশ কৰিছে—

'হৰি নাম ৰসে বৈকুণ্ঠ প্ৰকাশে
প্ৰেম অমৃতৰ নদী।
শ্রীমন্ত শঙ্কৰে পাৰ ভাঙি দিলে
বহে ব্ৰহ্মাণ্ডক ভেদি।। ৩৭১।।

কৃষ্ণ প্ৰেম ভক্তিৰ অমৃত 'নামৰস' কেৱল বৈকুণ্ঠতহে আছিল। অৰ্থাৎ মধ্যযুগত গুপ্ত হৈ থকা সংস্কৃত শাস্ত্ৰসমূহ মাতৃ ভাষালৈ অনুবাদ কৰি পৰম গুৰজনাই অন্ধকাৰ অজ্ঞানতা আঁতৰাই সমাজলৈ পৰম জ্ঞান কঢ়িয়াই আনে। অৰ্থাৎ হৰিনাম প্ৰেম অমৃতৰ নদী বৈকণ্ঠৰ পৰা লোকসমাজলৈ বোৱাই আনে গুৰু শঙ্কৰদেৱে। সেয়েহে *নামঘোষাত* উচ্চস্বৰে গুৰুলৈ পৰম স্বীকৃতি জনাই মাধৱদেৱে গাইছে—

পৰম অমূল্য ৰত্ন হৰিৰ নামৰ পেড়া
অতি গুপ্ত স্বৰূপে আছিল।
লোকক কৃপায়ে হৰি শঙ্কৰ স্বৰূপে আসি
মুদ ভাঙ্গি সমস্তকে দিল।। ১০০।।

গুৰু ব্ৰহ্মা, গুৰু বিষ্ণু, গুৰুদেৱ মহেশ্বৰ। গুৰু সাক্ষাত পৰম ব্ৰহ্ম তস্মৈ শ্রীগুৰুৱে নমঃ। এই শ্লোকৰ সাৰতত্ত্বৰে মাধৱদেৱে *'নামঘোষা'*ৰ গুৰু ভক্তিৰ মাহাত্ম্য এইদৰে হৃদয়ৰ গভীৰ উপলব্ধিৰে প্ৰকাশ কৰিছে—

হৰি যেন অতি কৃপাময় ভক্ত গুৰুজনো সেহি নয়
দুয়োজন এক শৰীৰত মাত্ৰ ভিন্ন।
কৃপাৰসে তুষ্ট হুয়া চিত্ত লোকৰ হিতক চিন্তি নিত
নিজগুণে তুষ্ট দুয়ো অহঙ্কাৰে হীন।। ৬৮৪।।

এইদৰে মাধৱদেৱে অতুলনীয় গুৰু ভক্তিৰ কথাৰে বিভিন্ন ঘোষা অলঙ্কৃত কৰি নামঘোষাত গুৰু মাহাত্ম্যক উচ্চ স্বৰে ঘোষণা কৰিছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ *'নামঘোষা'*ত উল্লেখ থকা গুৰু ভক্তি কি?

(১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৭.৫ *নামঘোষাত* মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমা

নামঘোষাৰ আলোচনা প্ৰসঙ্গত বাণীকান্ত কাকতিয়ে যি তিনিটা ভাৱধাৰাৰ কথা কৈছিল তাৰ ভিতৰত মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমা অন্যতম। বিস্তৃত অধ্যয়নেৰে সৰ্বশাস্ত্ৰ বিশাৰদ হৈয়ো মাধৱদেৱ আছিল পাণ্ডিত্য-অভিমানশূণ্য, নিৰহংকাৰী নিৰ্মল ব্যক্তিত্ত্বৰ অধিকাৰী। আনহাতে বিষয় বাসনাই গ্ৰাস কৰিব নোৱাৰা আদৰ্শ সংযমী আৰু সংগ্ৰামী মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ দাস্য ভক্তি বা আত্মলঘিমা অতি প্ৰকট আৰু অন্তৰৰ নিভৃত কোণৰ পৰা নিৰ্গৰিত। সেয়েহে *নামঘোষাত* মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমা, আত্ম নিবেদন, গুৰু ভক্তি, গুৰু সেৱা আৰু দাস্য ভক্তিয়ে চৰম বিকাশ লাভ কৰিছে।

মাধৱদেৱে কিন্তু ভগৱানক জগতৰ নাথ বা স্বামী ৰূপে গ্ৰহণ কৰি নিজকে তেওঁৰ ভৃত্য বুলি সেৱা আগবঢ়াইছে। সেয়ে তেওঁ নিজকে দাসকু দাস, দীন-হীন মাধৱ, মুৰখমতি, দাসৰো দাস, ভৃত্যৰো ভৃত্য বুলি পৰিচয় দিছে। *নামঘোষাৰ* সৰহ সংখ্যক ঘোষাতে দাস্য ভক্তিৰ আভা দেখা যায়। ভক্ত কবিজনাই যেন আজীৱন কৃষ্ণৰ দাস হিচাপে আত্মসমৰ্পণ কৰি দাস্য ভাৱৰ মহাসাগৰত অৱগাহন বৰ্ণৰ পৰম শান্তি লাভ কৰিছে। তেওঁ নিজকে অনাথ, আশ্ৰয়হীন দুৰাচাৰ, মূঢ়মতি, অধম বুলি ভগৱন্তৰ কৃপা বিচাৰিছে, আশ্ৰয় বিচাৰিছে—

'মই অনাথক দয়া কৰহু পৰমানন্দ
দাস বুলি ধৰিয়ো মনত
থৈয়া নিজ ভৃত্যৰ সঙ্গত।
আঙ্গুলি মুখত কৰো দান্তে তৃণ তুলি ধৰো
কেশ চিণ্ডি দিও চৰণত।। ৭০।।

*'নামঘোষা'*ত ইশ্বৰৰ নাম মহিমা প্ৰকাশ কৰাৰ লগে লগে মাধৱদেৱৰ দৈন্য স্পষ্ট ৰূপত প্ৰকাশ কৰি ভক্তিশাস্ত্ৰ খনিকে ভকতৰ প্ৰাণ স্পন্দন স্বৰূপ কৰি থৈ গৈছে।

'মোৰ সম পাপী লোকে নাহিকেই তিনি লোক
তুমি সম নাহি পাপ হাৰী।
ইজানি গোবিন্দ মোক যেন যুৱাই কৰিয়োক
তুৱা পদে কৰোহা গোহাৰি।। ১৩৬।।

এনে আত্মলঘিমা সূচক ভাৱ প্ৰকাশ কৰাটো শুদ্ধ, নিস্পৃহ ভক্ত নহ'লে সঁচাকৈয়ে কঠিন। প্ৰাৰ্থনাসূচক ঘোষা চৰণত ভক্ত কবিজনাই দাস্য ভাৱৰ চূড়ান্ত ৰূপ দিছে। যেনে—

মই দুৰাচাৰ কেৱলে তোমাৰ
অপৰাধী নাৰায়ণ।
ক্ষমিয়োক হৰি লৈয়ো দাস কৰি
পশিলো হেৰা শৰণ।। ১৮৩ ।।

আকৌ,

'নাজানোহো আৱাহন নাজানোহো বিসর্জন
পূজামন্ত্র নাজানো কিঞ্চিত
এতেকে পৰমেশ্বৰ দাস ভৈলো চৰণত
মোৰ গতি সাধিবে উচিত।। ১৩৯।।

এদিৰে অনাসক্ত, ভক্তকবি মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমাই কৈ অন্ত কৰিব নোৱাৰি। গোটেই ঘোষা শাস্ত্রখনত আদিৰ পৰা অন্তলৈকে প্রায়বোৰ ঘোষাৰ মাজত দাস্যভাৱৰ বোঁৱতী সুঁতি অন্তঃশ্রোতা ফাল্গু নদীৰ দৰে বৈ আছে। *'নামঘোষা'*ত মাধৱদেৱৰ দাস্যভাৱ অতি বিনয়সূচকভাৱে প্রকাশ পাইছে আৰু ইয়াকে মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমা বোলা হৈছে।

৭.৬ *'নামঘোষা'*ত কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য

কৃষ্ণতত্ত্ব বা কৃষ্ণভক্তিয়েই *নামঘোষাৰ* মূল প্রতিপাদ্য বিষয়। মাধৱদেৱে তেওঁৰ হৃদয়ত নিগৰিত প্রগাঢ় ভক্তিৰে *নামঘোষাৰ* বিভিন্ন ঘোষাত পূর্ণব্রহ্ম কৃষ্ণৰ প্রকৃত স্বৰূপ, তত্ত্ব আৰু মাহাত্ম্যৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে। ভাগৱতৰ 'কৃষ্ণস্তু ভগৱান স্বয়ম' আৰু শ্রীমদ্ভাগৱত গীতাৰ কৃষ্ণক পৰম ব্রহ্ম ৰূপে প্রতিষ্ঠাপিত তত্ত্বক ভক্ত কবি মাধৱদেৱে তেওঁৰ কালজয়ী ভক্তি কাব্য *'নামঘোষা'*ত যদুপতি, দৈৱকীনন্দন শ্রীকৃষ্ণক নিৰাকাৰ নির্গুণ ৰূপত অংকিত কৰি তাৰ জৰিয়তে পৰম ব্রহ্মৰ তত্ত্ব আৰু ভক্তিৰ অবিস্মৰণীয় বাণী ব্যক্ত কৰিছে।

নামঘোষাৰ আৰম্ভণিতে ভক্তপ্রেমীক তত্ত্বদর্শী মাধৱদেৱে পৰম পুৰুষ শ্রীকৃষ্ণক এনেদৰে ভজন কৰিছে—

'সমস্ত মস্তক মণি নিজ ভকতৰ বৈশ্য
ভজো হেন দেৱ যদুপতি ।। ১।।

আকৌ লগতে কৈছে—

যাৰ ৰাম কৃষ্ণ নাম নাৱে ভৱসিন্ধু তৰি
পাৱে পৰমপদ পাপী যত।
সদানন্দ সনাতন হেনয় কৃষ্ণক সদা
উপসা কৰোহো হৃদয়ত।।২।।

উদ্ধৃত প্রথম ঘোষাফাঁকিত চৰাচৰ জগতৰ সমস্ত দেৱতা, ঋষি, মুনি, সিদ্ধ, পাৰিষদ আদি সকলোৰে শিৰৰ ভূষণ ভকত বৎসল দেৱ যদুপতি কৃষ্ণক ভজনা কৰাৰ কথা কৈছে।

দ্বিতীয়ফাঁকি ঘোষাত সদানন্দ, সনাতন ৰাম-কৃষ্ণ নামধাৰী পূৰ্ণমূৰ্তি কৃষ্ণদেৱক উপাসনা কৰি জীৱই পৰম্পদ বা মুক্তি লভিব পাৰে।

পূৰ্ণ ব্ৰহ্মমূৰ্ত্তি কৃষ্ণ আকৌ সকলো অৱতাৰৰো কাৰণ—

'মৎস, কুৰ্ম নৰসিংহ বামন পৰশুৰাম
হলিৰাম বৰাহ শ্ৰীৰাম।
বুদ্ধ কল্কি নামে দশ আকৃতি ধৰিছা কৃষ্ণ
তযু পাৱে কৰোহো প্ৰণাম।।৩।।

এইজন কৃষ্ণদেৱে অৱতাৰ ধাৰণ কৰি দুষ্টক দমন আৰু সন্তক পালন কৰি আছে।

এইদৰে ভক্ত কবিজনাই *নামঘোষাৰ* আৰম্ভণিতেই হৃদয়ৰ ভক্তিৰে কৃষ্ণতত্ত্ব উন্মোচন কৰি পিছলৈ ক্ৰমে বিভিন্ন ঘোষাত পূৰ্ণব্ৰহ্ম কৃষ্ণৰ স্বৰূপ, তত্ত্ব আৰু মাহাত্ম্যৰ ব্যাখ্যা দিছে।

নামঘোষত কৃষ্ণ ভক্তি মাহাত্ম্য অতি বিশদভাৱে আলোচিত হৈছে। মাধৱদেৱে 'কৃষ্ণ' শব্দৰ ব্যুৎপত্তিগত অৰ্থ দেখুৱাই মূৰ্তিমন্ত আনন্দস্বৰূপ পৰমব্ৰহ্ম ৰূপে বৰ্ণনা কৰিছে—

'কৃষ্ণ হেন শব্দ ইটো পৃথিৱীবাচক ভৈল
ণ আনন্দত প্ৰৱৰ্তয়
দুইৰো এক পদ ভৈলে পৰম ব্ৰহ্ম ৰূপ কৃষ্ণ
নাম আনন্দক মাত্ৰ কয়।। ১৪০।।

নামঘোষাৰ বিভিন্ন ঠাইত কৃষ্ণক চৈতন্য স্বৰূপ আৰু সুমধুৰ মঙ্গল, অব্যক্ত, মূৰ্তিশূণ্য, সৰ্বধৰ্ম, অনুপম আৰু সকলো নিগম তত্ত্বৰ সাৰ, শুদ্ধ আত্মা, নিত্য, সত্য, বুদ্ধ আৰু অখণ্ডিত জ্ঞান, শান্ত, চিদানন্দ, অনন্ত মহিমণ্ডিত, ভকতৰ ইষ্ট আৰু জগতৰ গুৰু বুলি সৰল অথচ গভীৰ তত্ত্বপূৰ্ণ বক্তব্যৰে ব্যক্ত কৰিছে।

ঈশ্বৰ বা ভগৱানৰ পৰিচয় দিয়া জটিল দাৰ্শনিক কৰ্ম। কিন্তু মাধৱদেৱে *'নামঘোষা'*ত দুটা শাৰীত এইদৰে ঈশ্বৰৰ সংজ্ঞা নিৰূপণ কৰিছে—

"প্ৰকৃতি পুৰুষ দুইৰো নিয়ন্তা মাধৱ।
সমস্তৰে আত্মা হৰি পৰম বান্ধৱ।।"

উপৰোক্ত তত্ত্বৰ বিস্তৃতি ঘটাই মাধৱদেৱে ঈশ্বৰ নিৰ্ণায়ক আন এটি ঘোষাও ৰচনা কৰিছে। "ঈশ্বৰ সৃষ্টি স্থিতি অন্তকাৰী সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ দেৱতা ঃ কৃষ্ণ বিনে শ্ৰেষ্ঠ দেৱ নাহি আৰ" বৰ্ণনাৰে অনাদি অনন্ত, নিৰ্গুণ, অথচ গুণৰ নিয়ন্ত্ৰক, জন্ম মৃত্যু ৰহিত, সুন্দৰ, সনাতন গুণনিধি আদি কৃষ্ণতত্ত্বৰ মাহাত্ম্য বিশ্লেষণ কৰিছে। সেইদৰে *'নামঘোষা'*ৰ 'নমস্কাৰ'ৰ শেষত দৈৱকীনন্দন কৃষ্ণক নাৰায়ণ তত্ত্ববোধৰে শৰণ মাগিছে—

হে কৃষ্ণ তযু পাৱে পশিলো শৰণ।
মই অনাথৰ নাথ তুমি নাৰায়ণ।।

শেষত দেখা যায় সমগ্ৰ নামঘোষাৰ বিভিন্ন ঘোষাত ব্যাপ্ত হৈ থকা কৃষ্ণভক্তি তত্ত্বৰ সামগ্ৰিক ৰূপক ভক্ত কবিজনাই তেওঁৰ অমৰ সৃষ্টিৰ এটি ঘোষাত উচ্চস্বৰে যেন প্ৰকাশ কৰিছে—

'কৃষ্ণ এক দেৱ দুখহাৰী কাল মায়াদিৱো অধিকাৰী
কৃষ্ণ বিনে শ্রেষ্ঠ দেৱ নাহি নাহি আৰ।
সৃষ্টি স্থিতি অন্তকাৰী দেৱ অন্ত বিনে আন নাহি কেৱ
জানিবা বিষ্ণুসে সমস্ত জগত সাৰ।। ৫৮৮।।

অর্থাৎ জীৱৰ সকলো দুঃখ হৰণ কৰোঁতা একমাত্র দেৱতা কৃষ্ণ, তেৱেঁই কাল মায়াদিৱো অধিকাৰী। কৃষ্ণৰ বাহিৰে আন কোনো শ্রেষ্ঠ দেৱতা নাই। তেৱেই সৃষ্টি, স্থিতি অন্তকাৰী দেৱ। তেওঁত বাহিৰে আন কোনো দ্বিতীয় জন নাই। এতেকে বিষ্ণুৱেই সমস্ত জগতৰ সাৰ বুলি জানিবা।

এইদৰে মাধৱদেৱে *'নামঘোষা'*ত কৃষ্ণদেৱ তত্ত্বক মহিমামণ্ডিত ৰূপত প্রতিষ্ঠা কৰিছে।

৭.৭ *'নামঘোষা'*ত গুৰুদেৱ-নাম-ভকত আদিৰ তত্ত্ব

বৈষ্ণৱ ধর্মৰ মূল চাৰিবস্তু গুৰু, ভকত, নাম, দেৱৰ তত্ত্ব মাধৱদেৱে *'নামঘোষা'*ত নির্দেশ কৰি গৈছে। বেদান্তৰ সাৰ মহাভাগৱতত দেৱৰ উত্তম কৃষ্ণ, গুৰুৰ উত্তম শঙ্কৰগুৰু, মন্ত্রৰ উত্তৰ নাম, কর্মৰ উত্তম ঈশ্বৰসেৱা বৈষ্ণৱ ধর্মৰো এই সৈদ্ধান্তিক মত মাধৱদেৱে কর্তৃত্বসম্পন্ন শাস্ত্রৰ ভিত্তিত প্রতিষ্ঠা কৰিছে। সেয়েহে ক'ব পাৰি যে *'নামঘোষা'* মাধৱদেৱৰ অমৰ সৃষ্টিত গুৰুদেৱ-নাম-ভকত এই চাৰিও তত্ত্বৰ মমার্থে সমাবেশ ঘটিছে।

নামঘোষাৰ প্রথমটি ঘোষা 'ভজন'ত গুৰু, ভকত, নাম, দেৱৰ তত্ত্ব প্রতিফলিত হয়। প্রথমটি ঘোষাতে কোৱা হৈছে যে কামনা-বাসনাহীন আনকি মুক্তিতো নিস্পৃহ ৰসময়ী ভক্তিৰে কৰা শ্রৱণ কীর্তনত সদানন্দ কৃষ্ণৰ লীলা-মালা, গুণ-গৰিমা সততে নিমজ্জিত, যিজনৰ প্রেমময়ী ভক্তিত 'সমস্ত মস্তক মণি' স্বয়ং ভগৱানো বশ হয়, তেনে ভক্তহে গুৰুৰ বাবে যোগ্য। 'গুৰু' শব্দৰ অর্থ তাৎপর্যপূর্ণ। 'গু' পদে 'গুহা' বা অন্ধকাৰ। 'ৰ' পদে 'ৰশ্মি' বা 'পোহৰ'? এই মায়াময় গুহা অন্ধকাৰ ৰূপী সংসাৰৰ পৰা যিজনাই পোহৰৰ বাট দেখুৱাই দিব পাৰে প্রকৃতার্থত সেইজনাই গুৰু। গুৰু অবিহনে কোনো কার্যই সিদ্ধি নহয়। 'গুৰু'ৰ নির্দেশত ভগৱন্তক উপাসনা কৰিলেহে সংসাৰ বন্ধনৰ পৰা মুক্ত হ'ব পাৰি। ভৱসাগৰ পাৰ হ'ব পৰা নৌকাৰ কাণ্ডাৰী হ'ল গুৰু। গুৰুৰ উপদেশ লৈ সৎসঙ্গত থাকি ভগৱন্তৰ চৰণত একান্তমেন শৰণাপন্ন হ'লে ভকত বৎসল ভগবানে ভক্তক উদ্ধাৰ কৰাটো নিশ্চিত। সেয়েহে দ্বিতীয় ঘোষাত কৈছে—

'যাৰ ৰাম কৃষ্ণ নাম নাৱে ভৱ সিন্ধু তৰি
পাৱে পৰম্পদ পাপী যত।
সদানন্দ সনাতন হেনয় কৃষ্ণক সদা
উপাসা কৰো হৃদয়ত।। ২।।

জগতখন হ'ল অসাৰ, অনিত্য। ভগৱন্ত হ'ল নিত্য, শুদ্ধ, নির্মল আৰু নির্গুণ। ভগৱন্তই মায়া বা অবিদ্যাৰ জৰিয়তে অসন্ত জগতখনক সন্ত ৰূপত প্রকাশ কৰে, যাৰ বাবে 'ৰচিত সর্পৰ ভ্রম' হোৱাৰ দৰে জীৱই সংসাৰখনতে সর্বস্ব বুলি মজি থাকে। এই অসাৰ অসত্যৰ সন্ধান পাবলৈ

হ'লে গুৰুভক্তিৰ জৰিয়তে আধ্যাত্মিক উৎকর্ষ সাধন হ'ব লাগিব। মায়া বা অবিদ্যাৰ আভৰণ ভেদ কৰি ভগৱন্তক লাভ কৰাৰ একমাত্র সুগম পথ হ'ল ভক্তি। সমস্ত শাস্ত্রৰ সাৰোদ্ধাৰ কৰি শ্রীমন্ত শঙ্কৰদেৱে জীৱ তৰণৰ হেতু ভকতিৰ ভাণ্ডাৰ প্রকাশ কৰিলে। পবিত্র ভকতিৰ অমিয়া জনগণক পান কৰাই যিজনা গুৰুৱে উপাসনা, আৰাধনা আৰু মোক্ষপ্রাপ্তিৰ সন্ধান দিলে সেইজন গুৰু গুৰুৰো পৰম গুৰু। সেয়েহে সম্যকভাৱে মাধৱদেৱে *'নামঘোষা'*ত ব্যক্ত কৰিছে—

'শ্রীমন্ত শঙ্কৰ হৰি ভকতৰ
জানা যেন কল্পতৰু
তাহান্ত বিনায় নাই নাই নাই
আমাৰ পৰম গুৰু।। ৩৭৫।।

এইদৰে *'নামঘোষা'*ৰ 'বস্তু প্রকাশ' অধ্যায়ত গুৰু তত্ত্বৰ প্রকাশ অতি তাৎপর্যপূর্ণভাৱে ভক্তসকলৰ কল্পতৰু শ্রীশঙ্কৰৰ কথা কোৱা হৈছে। বৈকুণ্ঠত 'কল্পতৰু' নামে এজোপা বৃক্ষ আছে। এই কল্পতৰু বৃক্ষ সর্বকাম সফল কৰে। শ্রীমন্ত শঙ্কৰ ভক্ত সকলৰ কল্পতৰু গুৰু। ভাগৱতৰ চাৰিবস্তু *'নামঘোষা'* ঘোষাৰো চাৰিবস্তুৰ অন্য এক প্রকাশ হ'ল 'দেৱ'। ভাৰতীয় সংস্কৃতিয়ে 'তেত্রিশ কোটি দেৱতা'ৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰিলেও অসমৰ বৈষ্ণৱ ধর্মত 'অনন্ত কোটি ব্রহ্মাণ্ডৰ হৰি অধিকাৰী' এজন দেৱতাৰ অস্তিত্বকহে স্বীকাৰ কৰিছে। সেইজনেই কৃষ্ণ দেৱতা। সকলো দুখ, সুখ, সৃষ্টি স্থিতি আৰু লয়ৰ অধিকাৰী হ'ল কৃষ্ণ দেৱতা। ভাগৱত পুৰাণ, 'কৃষ্ণস্তু ভগৱান স্বয়ম' সাৰ সংগ্রহেৰে নির্মাণ কৰা *'নামঘোষা'*ত ব্রহ্মা আৰু হৰৰো উপাস্য দেৱতা একমাত্র প্রাণকর্তা পৰমশক্তি পুৰুষোত্তম কৃষ্ণদেৱতাৰহে জয়গান গাইছে—

'কৃষ্ণ এক দেৱ দুখহাৰী কাল মায়াদিৰো অধিকাৰী
কৃষ্ণ বিনে শ্রেষ্ঠ নাহি নাহি আৰ।
সৃষ্টি স্থিতি অন্তকাৰী দেৱ তান্তবিনে আন নাহি কেৱ
জানিবা বিষ্ণুসে সমস্ত জগত সাৰ।। ৫৮৮।।

লগতে *নামঘোষাত* মাধৱদেৱে ইয়াকো প্রকাশ কৰিছে যে বিষ্ণু বা কৃষ্ণভক্তিৰ বাহিৰে অন্য দেৱতাক পূজা সেৱা কৰিলে নিস্ফল হৰি নাম অর্থাৎ একান্ত ভক্তিৰে ভগৱানক স্মৰণ কৰিব পাৰিলেই পৰম ধর্ম সাধন হয়। দেৱৰো দেৱতা দৈৱকী নন্দন কৃষ্ণ। তেওঁৰ গুণ নামেই পৰম ধর্ম।

শঙ্কৰদেৱৰ *কীর্ত্তন, দশম,* আৰু মাধৱদেৱৰ *নামঘোষা, ৰত্নাৱলী*ক মহা পুৰুষীয়া ধর্ম অর্থাৎ একশৰণ হৰি নাম ধর্মৰ 'চাৰি বেদ বা চাৰি খুটি' বোলা হয়। শ্রীমন্ত শঙ্কৰৰ হাতত গুৰু আৰু দেৱতত্ত্ব প্রকাশ পাইছে। মাধৱদেৱে পুৰুষত প্রকাশ পাইছে নাম আৰু ভকত তত্ত্ব। সেয়েহে চাৰি শাস্ত্রৰ *কীর্ত্তনত* গুৰুতত্ত্ব আৰু *দশমত* দেৱতত্ত্ব— নামঘোষাত নামতত্ত্ব আৰু ৰত্নাৱলীত ভকত তত্ত্ব শক্তিশালীভাৱে প্রকাশি উঠিছে। ইয়াতে ভক্তসকলে শঙ্কৰ মাধৱ অভেদ্য ৰূপত *কীর্ত্তন-দশম* শ্রীমন্ত শঙ্কৰৰ মূর্ত্তি স্বৰূপ আৰু *ঘোষা ৰত্নাৱলী* শ্রী মাধৱ পুৰুষৰ মূর্ত্তি স্বৰূপ ভাৱত গ্রহণ কৰিছে।

মাধৱদেৱৰ *'নামঘোষা'* নামতত্ত্ব প্রকাশক এখনি আদর্শ গ্রন্থ। মাধৱদেৱে ঘোষাসমূহক

অনেক ভাগত ভাগ কৰিছে যদিও নামান্বয়, নাম মহিমা আদি অনেক পটলত বিশেষভাৱে নাম মাহাত্ম্যক ব্যক্ত কৰা দেখা যায়। তদুপৰি শৰণছন্দ বা ঘোষা ছন্দ আৰু নামছন্দ বা পটলসমূহতো নাম মহিমাকে প্ৰকাশ কৰিছে। 'নাম' দুটি অক্ষৰৰ এটি শব্দ আৰু অর্থসূচক শব্দই নাম। নামঘোষাত 'নাম' দুটি অক্ষৰৰ এটি শব্দ আৰু অর্থসূচক শব্দই নাম। নামঘোষাত 'নাম শব্দই ভগৱন্তৰ নামক বুজাইছে। যিজনে চৰাচৰ ব্ৰহ্মাণ্ডৰ গৰাকী, যিজন নিৰ্গুণ, নিৰাকাৰ, নিত্য, সত্য, বুদ্ধ পৰমানন্দ বিষ্ণুৰ নাম। এই নাম অনাদি অনন্ত। ভগৱন্তৰ নাম লৈ অন্ত কৰিব নোৱাৰি। ব্ৰহ্মাই চাৰিমুখে, অনন্তই সহস্ৰ মুখেও নামৰ সংখ্যা ক'ব নোৱাৰিলে। শিৱই সহস্ৰনাম, ব্ৰহ্মাদি দেৱগণে অষ্টোত্তৰ শতনাম আৰু বেদে অষ্ঠ প্ৰকাৰৰ নামৰ স্বৰূপ প্ৰকাশ কৰিলে। কিন্তু প্ৰকৃততে ইশ্বৰৰ নামত প্ৰকৃত সংখ্যা কোনেও জানিবলৈ সক্ষম নহ'ল। মাধৱদেৱে *'নামঘোষা'* গ্ৰন্থখনিত ১৬৪ টি নামৰ উল্লেখ কৰিছে। আমি সাধাৰণতে ব্যৱহাৰ কৰা নামৰ উপৰিও অনেক নামৰ উপস্থাপন কৰিছে ঈশ্বৰৰ গুণ, যশ, কার্যকাৰণ তথা কাৰক সূচকভাৱে। ভক্ত কবিজনাই হৃদয়ৰ গভীৰ আবেগ, ভক্তি আৰু কৰুণ আবেদনৰ বিভিন্ন ঘোষাৰ পংক্তিত প্ৰায়োগিক ৰূপত ব্যৱহাৰ কৰিছে তাৰ দ্বাৰা ঘোষাৰ অর্থই প্ৰাঞ্জল কৰি তোলা নাই, লগতে নাম মাহাত্ম্যও প্ৰকাশ কৰিছে। বেদ-বেদান্ত, উপনিষদ আদি ধর্ম গ্ৰন্থৰ মূল উদ্দেশ্য আৰু লক্ষ্যই হৈছে ভগৱানৰ নামৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ কৰা। *নামঘোষা*ও নামতত্ত্ব বিচাৰমূলক এখনি আদর্শ গ্ৰন্থ।

চাৰি বস্তুৰ আন এক প্ৰকাশ হ'ল ভকত। 'ভ' মানে ভগৱন্ত ভয় বিমোচন, 'ক' মানে কৃষ্ণ ভক্তি আৰু 'ত' মানে তৰণৰ উপায় কৃষ্ণত শৰণ। ভকত ভগৱন্তৰ অতি প্ৰিয়। এই কথা শ্ৰীকৃষ্ণই নিজ মুখে গীতাত কৈছে যে ভগৱন্ত ভক্তৰ অধীন, ভকত বৎসল। তেওঁ নিৰাকাৰ, চৰাচৰ যদিও ভকতৰ ওচৰত বন্দী। ভকতে যি কামনা কৰে ভগৱন্তই অচিৰেই তাক পূৰণ কৰে।

মাধৱদেৱৰ নামঘোষাত এই সম্পর্কত কোৱা হৈছে—

'একান্ত ভকতসৱে নির্গুণ কৃষ্ণ গুণ
গাৱে সদা বাসিয়া যথাত।
বৈকুণ্ঠকো পৰিহাৰ যোগীৰো হৃদয় এৰি
থাকা হৰি সাক্ষাতে তথাতি।।

কিন্তু ভকতৰ ভক্তিপূর্ণ হয় সাধু বা সৎসঙ্গত, অর্থাৎ ভক্তৰ সংসর্গতহে সৎসঙ্গ অবিহনে ভকতি অপূর্ণ। সত্য, দয়া, ক্ষমা ভকতিৰ মূলমন্ত্ৰ। মাধৱপুৰুষে *নামঘোষাত* ব্যক্ত কৰিছে—

'মহন্তৰ সঙ্গে হৰি কথা ৰসে
মনক জিনিয়ো ভাই।
মায়াক তৰিয়া হৰিক পাইবাৰ
উপায় আৰৰ নাই।।

এইদৰেই মাধৱদেৱৰ *'নামঘোষা'*ত গুৰু দেৱ নাম ভকতৰ তত্ত্ব অতি সহজ সৰল আৰু প্ৰাঞ্জলভাৱে বিভিন্ন ঘোষাত পৰিস্ফুট হৈ উঠিছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ 'ভকত' শব্দটো বিশ্লেষণ কৰক।

(১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৭.৮ *নামঘোষাৰ* সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য্য

নামঘোষা মাধৱদেৱৰ সাহিত্যিক জীৱনৰ শ্ৰেষ্ঠ কীৰ্ত্তনস্তম্ভ। আধ্যাত্মিক শাস্ত্ৰৰূপেও শ্ৰেষ্ঠত্ব দাবী কৰিব পৰা গ্ৰন্থ *'নামঘোষা'*ৰ সাহিত্যিক মূল্য অপৰিসীম। সভ্যতা, সংস্কৃতি আৰু জীৱন পদ্ধতিত চহকী এটা জাতিৰ পৰিচয় পোৱা যায় সেই জাতিৰ সাহিত্য সম্পদত। বিশ্বজনীনতা উৎকৃষ্ট সাহিত্যৰ এক লক্ষণ। দেশ কাল ভেদে মানুহৰ জীৱন পদ্ধতি, ভাষা বেলেগ হ'লেও চিন্তা, আবেগ, অনুভূতিৰ ক্ষেত্ৰত সকলো মানুহেই একে। সাহিত্যই যিহেতু মানুহৰ আবেগ অনুভূতি আৰ স্বভাৱিক প্ৰকাশ কৰে সেয়ে বিনা দ্বিধাই ক'ব পাৰি যে ভক্তি সাহিত্য বা আধ্যাত্মিক শাস্ত্ৰ বিশ্বজননী আৰু সাৰ্বজনীন।

ভক্তি সাহিত্যক কোনো জাতীয় সীমাৰ ভিতৰত আৱদ্ধ ৰাখিব নোৱাৰি। *নামঘোষা* দৰাচলতে এখনি বিশ্ব সাহিত্যৰ সাৰ্বজননী শ্ৰেষ্ঠ ভক্তি সাহিত্য। সাহিত্যক প্ৰধানভাৱে দুটা ভাগত ভগাব পাৰি। জ্ঞানৰ সাহিত্য আৰু শক্তিমন্তৰ সাহিত্য। জ্ঞানৰ সাহিত্যই পাঠকৰ মনত জ্ঞানৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি মানৱ সমাজক ব্যৱহাৰিক তথ্য প্ৰযুক্তিৰ প্ৰগতিত অগ্ৰসৰ কৰে। আনহাতে শক্তিমন্তা বা প্ৰাণৰ সাহিত্যৰ লক্ষ্য হ'ল পাঠকৰ হৃদয় মন আলোকিত কৰি বৌদ্ধিক প্ৰজ্ঞাৰ পোহৰ বিলোৱা। মাধৱদেৱে সত্য, সুন্দৰৰ আবেগসনা বৌদ্ধিক অনুভূতিক মৌলিক সৃজনাত্মক শিল্প প্ৰতিভাৰে আধ্যাত্মিক জীৱনৰ অভিজ্ঞতাক 'নামঘোষাত উপস্থাপন কৰিছে। যাৰ ফলত উৎকৃষ্ট আধ্যাত্মিক ৰস সাহিত্যৰূপে 'নামঘোষাই স্বীকৃতি পাবলৈ সক্ষম হৈছে। বিনোৱা ভাৱেই নামঘোষাৰ ওপৰত এইদৰে মন্তব্য কৰিছিল—'ই বিশ্বৰ সৰ্বোৎকৃষ্ট ধৰ্ম গ্ৰন্থবোৰৰ ভিতৰত অন্যতম। ইয়াত থকা 'সেৱা ৰসসাৰ' পৃথিৱীৰ অন্য গ্ৰন্থত বিৰল। আমাৰ লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাই কৈছিল— 'পৃথিৱীৰ সু-সভ্য দেশত এনে এখন Sricture বা শাস্ত্ৰ ওলোৱা নাই যাক আমাৰ 'নামঘোষা' শাস্ত্ৰখনৰে সৈতে একেশাৰীত ঠগিত থব পাৰি। ইয়াত কোনো কাহিনী পোৱা নাযায় বা শাত্ৰখন বৰ্ণনাত্মক নহয়। কৃষ্ণভক্তি তত্ত্বৰ ওপৰত ৰচিত গ্ৰন্থখনত মাধৱদেৱে পাণ্ডিত্য, শৈল্পিক প্ৰতিভাৰে নিগুৰ্ণ, নিৰাকাৰ, ভগৱন্তৰ নামৰ মহিমাকেই প্ৰাঞ্জল ভাৱে প্ৰকাশ কৰিছে। বৈষ্ণৱধৰ্মৰ ওপৰত লিখা এনে এখনি অনুপম তাত্ত্বিক পুথি ভাৰতবৰ্ষ নালাগে বোধকৰো বিশ্বতে বিৰল।

নামঘোষাৰ অধিকাংশ ঘোষাক উত্তম কবিতাৰ শ্ৰেণীত পেলাব পাৰি। ধৰ্মৰ বিষয় বস্তুৰে পুথিখন আগবঢ়ালেও এই কবিতাবোৰ যেন এজন ৰহস্যবাদী কবিৰ অকৃত্ৰিম অনুভূতিৰ নিজৰা। 'নামঘোষা'ত ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ মনোভাৱতকৈ ভক্ত হৃদয়ৰ গভীৰ আৰু সুদৃঢ় আত্মবিলোপনৰ সুৰে সৰগী সৌন্দৰ্য দান কৰিছে। সকলো সৌন্দৰ্য্যৰে একক সত্ত্বাক সন্ধান কৰি ৰহস্যবাদী ভক্ত কবিজনাই

প্রিয়তম আত্মাৰ পৰম দেৱতাৰ সৌন্দর্যত দ্রৱীভূত হৈ যাবলৈ সক্ষম হৈছে। এইখিনিতেই মাধৱদেৱৰ ব্যক্তিত্বক বাদ দি 'নামঘোষা'ৰ শ্রেষ্ঠ সাহিত্যবোৰ আলোচনা সম্পূর্ণ কৰিব নোৱাৰি।

নামঘোষাৰ বিষয় বস্তু দার্শনিক তত্ব হোৱা বাবে অতি বিশাল আৰু গভীৰ। মহাপুৰুষীয়া বৈষ্ণৱ ধর্ম দর্শনৰ চূড়ান্ত সাৰ সংগ্রহ। পণ্ডিত ভক্ত কবি, ছান্দসিক মাধৱদেৱে তেওঁৰ অমস সৃষ্টি 'নামঘোষা'ত সমালোচক বাণীকান্ত কাকতিয়ে সেয়েহে মন্তব্য কৰিছে যে সাহিত্য হিচাপে নামঘোষাৰ মূল্য ইয়াৰ গভীৰ ভক্তিৰসত। এই দৃষ্টিভঙ্গীৰেই বিনোৱাজীয়েও পুনঃ কৈছিল— 'নামঘোষা' নিঃ সন্দেহে অতি উচ্চ ভাৱ আৰু সাহিত্যৰ সকলো তত্ত্ব বিশিষ্ট এখন উচ্চমানৰ সাহিত্য। সঁচাকৈয়ে মহৎ ধ্রুপদী গ্রন্থখনিৰ কাব্যিক সৌন্দর্য অতুলনীয় আৰু অনুপম।

নামঘোষাৰ কিছু সংখ্যক ঘোষা বিভিন্ন সংস্কৃত শাস্ত্রৰ শ্লোকানুবাদ হ'লেও কাব্যখনিৰ কোনখিনি অনুবাদ আৰু কোনখিনি কবিজনাৰ স্বকীয় সৃষ্টি তাৰ পার্থক্য ধৰিব নোৱাৰি। কিছুমান ঘোষা পংক্তিত শ্লোকৰ মূলৰো অধিক কবিত্ব, লালিত্য, মাধুর্য আৰু ভক্তি উচ্ছাসৰ শব্দ চাতুর্য্যৰ পদ বিন্যাস দেখিবলৈ পোৱা যায়। *নামঘোষাৰ* পটল বিভাজন গ্রন্থখনিৰ নিজা বৈশিষ্ট্য। ঘোষা সমূহে ৩৭ টা পটলত বিভাজিত। সেইবোৰ ভজন, নমস্কাৰ, উপদেশ, নিন্দা, প্রার্থনা, মহিমা, আত্মউপদেশ, বস্তুপ্রকাশ, প্রশংসা, অনুধিতা, নাম, পৰমার্থসাৰ, হৰবাৰ, নামান্বয়, খেদ, ইশ্বৰ নির্ণয় ইত্যাদি। আকৌ এই ৩৭ টা ভাগৰ পনৰাবৃত্তি ঘটি প্রায় ৯০/৯১ ভাগত সমস্ত গ্রন্থখনি বিভাজিত হৈছে।

প্রাচীন ভাৰতীয় আলঙ্কাৰিকসকলৰ মতে কাব্যিক সৌন্দর্য লুকাই থাকে কবিতাৰ ৰস, অলঙ্কাৰ, ছন্দসজ্জা আৰু ভাৱ-ভাষাৰ সুগম প্রয়োগত। ৰসহীন কাব্য কেতিয়াও সার্থক কাব্য বা কবিতা হ'ব নোৱাৰে। *নামঘোষাত* ভক্তিৰসৰ প্লাৱন নামিছে। ত্রয়োদশ শতিকাত ভক্তিৰসিক বোপদেৱে ভক্তিকো ৰস হিচাপে স্বীকৃতি দিছে। তেওঁৰ *'মুক্তাফল'* নামৰ গ্রন্থত শৃংগাৰ, হাস্য, কৰুণ, বীৰ আদি ন বিধ ৰসৰ যোগেদি ভক্তিৰস আস্বাদন কৰিব পাৰি বুলি কৈছে। মাধৱদেৱে বাৎসল্য, দাস, ভক্তি ৰসৰ যোগেদি তেওঁৰ সাহিত্যৰাজিত পাঠকক অৱগাহন কৰাইছে। সেই বাৰেই বাণীকান্ত কাকতিয়ে এইদৰে মন্তব্য কৰে 'এপিনে যেনেকৈ মাধৱদেৱে নিজৰ ৰচিত গীত, নাট আদিত বাৎসল্য ভক্তিৰ পকাষ্ঠা দেখুৱাইছে আনপিনে তেনেকৈ *নামঘোষাতো* হৃদয়ৰ আবেগ ঢালি দি দাস্যভাৱক কবিত্বৰ চৰম সীমালৈ লৈ গৈছে। বাৎসল্য ৰসৰ উদয়াচলত আবির্ভূত হৈ দাস্যভাৱৰ অস্তাচলত মাধৱদেৱৰ সাহিত্য প্রতিভা মাৰ গৈছে। *নামঘোষা* গ্রন্থখনি এখনি ভক্তিৰসৰ কাব্য, সেইকথা মাধৱদেৱে গ্রন্থৰ আৰম্ভণিতেই ঘোষণা কৰিছে। সার্থক সাহিত্যৰ এইটো এটা প্রধান লক্ষণ।

কাব্যিক সৌন্দর্যৰ বিচাৰত ৰসৰ পিছতেই অলংকাৰৰ স্থান। অলংকাৰৰ সুষম প্রয়োগে কাব্যৰ সৌন্দর্য দুগুণে বৃদ্ধি কৰে। অলংকাৰৰ প্রয়োগে ভাৱ প্রকাশ কৰা শব্দক কাব্যত অধিক প্রভাৱশালী কৰে। তদুপৰি অলংকাৰ প্রয়োগত বাক্য আৰু ভাৱ স্পষ্টৰূপত ধৰা দিয়ে। উদাহৰণ স্বৰূপে "শ্রীমন্ত শঙ্কৰ/ হৰি ভকতৰ/ জানা যেন কল্পতৰু/ তাহান্ত বিনাই/ নাই নাই নাই। আমাৰ পৰম গুৰু" এই ঘোষাফাকিত শ্রীমন্ত শঙ্কৰদেৱ ভকতৰ বাবে বৈকুণ্ঠৰ কল্পতৰু সদৃশ। ইয়াত 'কল্পতৰু' বৃক্ষক উপমা হিচাপে গ্রহণ নকৰি আন উপমাৰে বুজাবলৈ গ'লে গুৰুজনাৰ স্বৰূপ

ইমান সুন্দৰ আৰু ব্যাপক নহ'লহেঁতেন। মাধৱদেৱে এনেদৰে *নামঘোষাত* যথোপযুক্ত অলঙ্কাৰ প্ৰয়োগ কৰি গ্ৰন্থখনিৰ নান্দনিক দিশত চাৰুত্ব বা মনোহাৰিত্ব প্ৰদান কৰিছে।

ৰস আৰু অলংকাৰৰ সমানেই ছন্দয়ো কাব্যৰ সৌন্দৰ্য বৃদ্ধিত বিশেষভাৱে অৰিহণা যোগায়। অনুপ্ৰাস আদি শব্দালংকাৰৰ দৰেই ছন্দয়ো কাব্যক গীতৰ মাধুৰ্য দান কৰে। কাব্যৰ ছন্দ হ'ল শব্দ বিন্যাসৰ ফলত ওপজা এক প্ৰকাৰ সৌন্দৰ্য। শব্দবিন্যাসৰ বেলিকা কবিয়ে সংযম, বাধা বা বিৰতিৰ সৃষ্টি কৰে, যাৰ ফলত কাব্য শ্ৰুতিমধুৰ হৈ পৰে। পূৰ্বকবি মাধৱ কন্দলি, শঙ্কৰদেৱৰ পদাঙ্ক অনুসৰণ কৰি মাধৱদেৱে পুৰণি সাহিত্যত ব্যৱহৃত পদ, ছবি, দুলড়ী, লেছাৰী এই চাৰিটা ছন্দসজ্জা ব্যৱহাৰ কৰাৰ উপৰিও ঘোষা ছন্দ আৰু নাম ছন্দ নামে দুটা ছন্দৰ শব্দ বিন্যাসৰ কৌশল মাধৱদেৱৰ নিজস্ব। মাধৱদেৱৰ জীৱন ছন্দৰ ধ্বনি এই ঘোষা ছন্দ আৰু নাম ছন্দৰ মাজত নিহিত হৈ আছে। এনে ছন্দত ৰচিত ঘোষাসমূহ তেওঁৰ ভক্তি বিগলতি হৃদয়ৰ পৰা নিগৰি ওলোৱা ভগৱৎ প্ৰেমৰ মন্দাকিনীৰ অফুৰন্ত প্ৰৱাহ।

এইদৰে *নামঘোষাৰ* সামগ্ৰিক দিশ পৰ্যালোচনা কৰি চালে দেখা যায় যে *নামঘোষা* মূলতঃ তত্ত্বপ্ৰধান আধ্যাত্মিক গ্ৰন্থ হ'লেও নন্দনতাত্ত্বিক দিশতো ছন্দৰ ঝংকাৰ, ভাষাৰ মাধুৰ্য, ভাৱৰ প্ৰসাৰতা আৰু মাধৱদেৱৰ ভক্তিকাতৰ কৰুণ আকূতিয়ে এখন সফল আৰু উৎকৃষ্ট বিশ্বজনীন ভক্তি সাহিত্যৰ ৰূপ দিছে।

৭.৯ *'নামঘোষা'ৰ* ভক্তি তত্ত্ব

ভক্তিতত্ত্ব প্ৰকাশক গ্ৰন্থ হিচাপে *নামঘোষা* অতুলনীয়। ভক্তিত্ত্ব হ'ল সনাতন হিন্দু ধৰ্মৰ এটি প্ৰধান তত্ত্ব। অতি সহজভাৱে ক'বলৈ হ'লে ঈশ্বৰৰ প্ৰতি একান্ত প্ৰেম বা অনুৰাগেই হ'ল ভক্তি। আত্ম নিবেদন ভক্তি তত্ত্বৰ মূল কথা। বৈষ্ণৱ ধৰ্ম পৰম্পৰা মতে ভক্তজনে শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনেৰে ভক্তিৰ আখৰা আৰম্ভ কৰি আত্ম নিবেদনেৰে ভকতিৰ চূড়ান্ত অৱস্থাত উপনীত হয়। *'নামঘোষা'ত* ভক্তি ধৰ্মৰ তত্ত্ব প্ৰকাশিত হৈছে।

হৰিভক্তিৰ পাৰমার্থিক তত্ত্ব লাভ হয়। এই সম্পৰ্কত মাধৱদেৱে *'নামঘোষা'ত* কৈছে—

'হৰিভক্তি ৰাজমার্গ গুৰু পদ নাম চন্দ্ৰ প্ৰকাশিত
শ্ৰুতি জননীৰ পদ পথ অনুসৰি।। ৬২৩।।

হৰিভক্তিক ৰাজমার্গ বা ৰাজপথ বোলা হৈছে। এই ৰাজপথত 'গুৰুপদ' আৰু 'শ্ৰুতিত জননীৰ পদ' হে অনুসৰণ কৰি খোজ দিব লাগিব। ৰাজপথ সকলো পথৰ ভিতৰতে শ্ৰেষ্ঠ, সেইদৰে হৰি ভক্তিও শ্ৰেষ্ঠ।

গুৰু ভক্তি পৰায়ণ মাধৱদেৱে শঙ্কৰদেৱৰ ধৰ্মৰ তত্ত্ব, সাহিত্যৰ তত্ত্ব আৰু জীৱন তথা জগত সম্পৰ্কে গ্ৰহণ কৰা দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৰা ক'তো সামান্যভাৱেও আঁতৰি যোৱা নাই। ভাগৱত পুৰাণৰ মূল সত্ত্বা 'কৃষ্ণস্তু ভগবান স্বয়ম' সৰোগত কৰি শঙ্কৰদেৱে লক্ষ্য প্ৰাপ্তিৰ যি পন্থা নিৰূপন কৰিছিল সি তাত্ত্বিক দার্শনিকৰ জ্ঞানপথ নহয়; নতুবা কর্মকাণ্ডৰ পূজা উপাসনাও নহয়। সেই পথ হ'ল অবিচল বিশ্বাসৰ ভেটিত প্ৰতিষ্ঠিত ভক্তিৰ এক শৰণ ধৰ্ম। 'কৃষ্ণ' শব্দৰ বুৎপত্তিগত অর্থ হ'ল

পৃথিৱীৰ আনন্দৰ কাৰণ। শ্রীকৃষ্ণৰ মূল লক্ষ্য হ'ল বেদান্তৰ ব্রহ্ম আৰু সেই নিগুর্ণ নিৰাকাৰ ব্রহ্মক উপলব্ধি কৰাৰ ঘাই আধাৰ হ'ল সগুণ, সাকাৰ কৃষ্ণ। সগুণ ঈশ্বৰৰ ধ্যানৰ মাজেৰে নিগুর্ণ ব্রহ্মৰ জ্ঞান ঈশ্বৰৰ ওচৰত ভক্তিৰে আত্মনিবেদন কৰিব পাৰিলেহে সম্ভৱ। আত্মসমর্পণৰ মাজেৰেই পৰম ব্রহ্মাৰ মিলন সংঘটনা ভাগৱতী, নামধর্মৰ মূল কথা।

তপ জপ যজ্ঞ দান সবে বিড়ম্বন।
কেৱল ভক্তিত তুষ্ট হোন্ত নাৰায়ণ।।
আকৌ— কৃষ্ণ মোৰ গতি মতি কৃষ্ণত ভকতি প্রীতি
কৃষ্ণ পাৱে নিমজ্জক মন।। ৯৭।।

উপনিষদৰ যি তত্ত্ব শঙ্কৰদেৱে ভাগৱতী বৈষ্ণৱ ধর্মৰ মাজত অতি নিভৃত স্থানত থৈ গ'ল। এই তত্ত্বই মাধৱদেৱৰ সকলো ৰচনাৰ বিশেষকৈ *নামঘোষাৰ* ঘাই তত্ত্ব।

সকলো উপনিষদ ধেনু দোগ্ধা ভৈলা তানে নন্দসুত
তাব বৎস ভৈল কুণ্ডীসূত ধনঞ্জয়।
দুগ্ধ ভৈল মহা গীতামৃত কৃষ্ণৰ চৰণে দিয়া চিত্ত
সুবুদ্ধি সকলে সন্তোষ পান কৰায় ।। ৬৬৯।।

মাধৱদেৱৰ *নামঘোষা*ই শংকৰ প্রৱর্তিতে বৈষ্ণৱ ধর্মৰ তত্ত্ব, মত আৰু পন্থ এই তিনিওকে প্রতিষ্ঠা কৰাৰ লগতে ভক্তিবিৰোধীসকলৰ সকলো যুক্তি খণ্ডন কৰি বৈষ্ণৱ ধর্ম নিষ্কণ্টক কৰি গৈছে। *'নামঘোষা'*ৰ উপদেশৰ মাজত এই তত্ত্ব আৰু পন্থ পৰিস্ফুট হৈছে।

অব্যক্ত ঈশ্বৰ হৰি কিমতে পূজিক তাঙ্ক
ব্যাপকত কিবা বিসর্জন।
এতাৱত মূর্ত্তিশূণ্য কেনমতে চিন্তিবাহা
ৰাম বুলি শুদ্ধ কৰ মন।। ৮।।

সকলো সাধন মার্গৰ চৰম লক্ষ্য হ'ল মুক্তি। এই মুক্তি সকলো সাধকৰ পৰম পুৰুষার্থ। কিন্তু বৈষ্ণৱ ধর্মত একান্ত ভকতসকলে মুক্তি সুখকো বাঞ্ছা নকৰে। কেৱল ৰসময়ী ভক্তিহে বাঞ্ছা কৰে। *নামঘোষাৰ* প্রথম ঘোষাতেই তেনে মুক্তিকো নিস্পৃহ ভকত জ্ঞানকহে প্রণাম কৰিছে মাধৱদেৱে। *নামঘোষাৰ* ঈশ্বৰ ভক্তিৰ ওচৰত মুক্তি বা নির্বাণ গৌণ হৈ পৰিছে। এই ঘোষাতে আৰম্ভ হ'ল ত্রিধাৰা প্রোত— গুৰুভক্তি অর্থাৎ গুৰু শঙ্কৰস্মৃতি, কৃষ্ণভক্তি মাহাত্ম্য আৰু যি ভক্তিত কৃষ্ণও ভকতৰ বশ হয়, সেই ভক্তিৰ বাবে মাধৱদেৱৰ অনুনয় বিনয়। এইদৰে মাধৱদেৱে *নামঘোষাৰ* প্রথম চাৰিটা ঘোষাতে গুৰ ভকত নাম দেৱ তত্ত্বৰ লগতে একান্ত ভকতৰ নাম গুণ কীর্তনৰ মহিমাও ব্যাখ্যা কৰিছে।

শ্রৱণ, কীর্ত্তন, স্মৰণ, অর্চন, পদসেৱন, দাস্য, সখিত্ব, বন্দন আৰু আত্মনিবেদন এই নৱবিধি ভক্তিৰ ভিতৰত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে বৈষ্ণৱ ধর্মত শ্রৱণ-কীর্ত্তনক শ্রেষ্ঠ স্থান দিছে। মাধৱদেৱেও *'নামঘোষা'*ত শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ শ্রেষ্ঠতা বহুকেইটা ঘোষাত উচ্চস্বৰে প্রকাশ কৰিছে।

'শুনা সভাসদচয় নেৰিবা শাস্ত্রৰ লয়
হৰি গুণ ভাগৱত সাৰ।

সাধু সংগ অনুসৰা শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তন কৰা
পৰিহৰা পাষণ্ড আচাৰ।। ৩৮।।

বৈষ্ণৱ ধৰ্মত অৱতাৰবাদ স্বীকাৰ কৰা হৈছে। ভগৱতগীতাৰ 'যদা যদাহি ধৰ্মস্য গ্লানিভৱতি ভাৰত' শ্লোকৰ দ্বাৰা দেখুওৱা হৈছে যে যেতিয়া অসৎ শক্তিয়ে মানৱীয় মূল্যবোধক ধ্বংস কৰিব বিচাৰে, তেতিয়াই ভগৱন্তই তেওঁৰ পৰম বিভূতিৰে দুষ্টক দমন আৰু শান্তক পালন কৰিবলৈ অৱতাৰ ধাৰণ কৰে। শঙ্কৰদেৱে কীৰ্তনঘোষাৰ আৰম্ভণিতে চতুৰ্বিংশতি অৱতাৰ বৰ্ণনা কৰাৰ দৰেই মাধৱদেৱে *নামঘোষাৰ* প্ৰথম পৰ্যায়তে দশ অৱতাৰৰ কথা বৰ্ণনা কৰিছে—

মৎস কুৰ্ম্ম নৰসিংহ বামন পৰশুৰাম
হলিৰাম বৰাহ শ্ৰীৰাম।
বুদ্ধ কল্কি নামে দশ আকৃতি ধৰিছা কৃষ্ণ
তযু পাৱে কৰোহো প্ৰণাম।। ৩।।

বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ 'একশৰণ তত্ত্ব' শংকৰদেৱৰ দৰেই মাধৱদেৱেও *নামঘোষাত* একশৰণ তত্ত্ব' গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে—

হৰিপদে সেৱা নকৰে নিমিত্তে
মায়ায়ে বান্ধি ফুৰাৱে।
তাৱত মায়াক নকৰে ৰহিত
শৰণ নলয় যাৱে।। ১৮২।।

অৰ্থাৎ যেতিয়ালৈকে জীৱই ভগৱন্তৰ অভয় চৰণত একান্তভাৱে শৰণাপন্ন নহয়, তেতিয়ালৈকে মায়াৰ বন্ধন ছেদ কৰি মুক্ত হ'ব নোৱাৰে। আকৌ মাধৱদেৱে *'নামঘোষা'ত* প্ৰসাদতত্ত্বৰো সম্ভেদ দিছে—

যেবে হৰি পদে শৰণ পশিয়া
হৰি নাম লৱেমুখে।
হৰিৰ প্ৰসাদ পাৱয় সিজনে
মায়াকো তৰয় সুখে।। ৩৬৭।।

নামঘোষাৰ বহু ঘোষাত সৎ সংগৰ মাহাত্ম্যও প্ৰকাশ পাইছে। সাধু মহন্তৰ সংগত হৰি কথা শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ দ্বাৰা জীৱই মায়াৰ বন্ধন ছেদ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।

মহন্তৰ সংগে হৰি কথা ৰসে
মনক জিনিয়া ভাই।
মায়াক তৰিয়া হৰিক পাইবাৰ
উপায় আৱৰ নাই।। ২১৪।।

এইদৰে *নামঘোষাৰ* বিশ্লেষণত দেখা যায় যে *নামঘোষাত* মাধৱদেৱৰ শক্তি-ভক্তি তত্ত্ব, আবেগ সকলোৰে এটি মধুৰ সমন্বয়ত *নামঘোষা* এখনি কালজয়ী উৎকৃষ্ট ভক্তিতাত্ত্বিক গ্ৰন্থৰূপে পৰিগণিত হৈছে।

৭.১০ *'নামঘোষা'ৰ* অন্তর্নিহিত দর্শন

বেদান্তৰ ব্রহ্মবাদ মাধৱদেৱৰ *'নামঘোষা'ৰ* ঘাই আধাৰ। বেদান্ত মানে বেদৰ অন্ত য'ত বেদৰ সাৰ কথাবোৰকে মন্থন কৰি অধিকতৰ গভীৰ আৰু বিস্তৃত ৰূপ দিয়া হৈছিল। সেয়েহে সামগ্রিকভাৱে উপনিষদসমূহে উমৈহতীয়াভাৱে যি মতবাদ বা দর্শনৰ ৰূপ দিছিল সেই দর্শনেই 'বেদান্ত দর্শন'। *নামঘোষাত* বেদান্তৰ ব্রহ্মক কৃষ্ণ ৰূপে দেখুওৱা হৈছে অর্থাৎ কৃষ্ণই ব্রহ্ম।

বেদান্তৰ মায়াক ব্রহ্মৰ অংশ বুলি এই মায়াক কেতিয়াও অবিদ্যা আৰু কেতিয়াবা অজ্ঞানতা বোলা হৈছে। বেদান্তই মোক্ষ প্রাপ্তিৰ সর্বোত্তম উপায় বুলি ব্রহ্মজ্ঞানত নির্দেশ কৰিছে। মাধৱদেৱে *নামঘোষাত* মোক্ষ প্রাপ্তিৰ বাবে জ্ঞানক স্বীকাৰ কৰিও মোক্ষ লাভৰ ক্ষেত্রত ঈশ ভক্তিতহে গুৰুত্ব দিয়া দেখা যায় —

পৰম নিপুণ সৱে বুজিয়া শাস্ত্রৰ তত্ত্ব
হৰিপদ পঙ্কজে ভজিয়া।
হৰি কীর্ত্তনৰ মহা নির্ভয় আনন্দে মজি
থাকে সুখে মুকুতি তেজিয়া।। ৯১।।

বেদান্তত স্পষ্ট হৈ পৰা শৰণ তত্ত্বকে *নামঘোষাত* স্থান দিয়া হৈছে। আত্মনিবেদনৰ যোগেদি ভগৱানক শৰণ প্রাপ্তিত *নামঘোষাৰ* ভক্তিবাদ প্রশস্ত হৈ উঠিছে। মায়াৰ বন্ধনৰ পৰা মুক্ত হ'বৰ বাবেও শৰণ অপৰিহার্য। *নামঘোষাত* মাধৱদেৱে উল্লেখ কৰিছে—

হৰি নাম কীর্ত্তনত নাহি কাল দেশ পাত্র
নিয়ম সংযম একো বিধি।
হৰিত শৰণ লৈয়া কেৱল হৰিৰ নাম
কীর্ত্তনে কৰন্তে হোৱে সিদ্ধি।। ২৮।।

বেদান্ত দর্শনৰ ধ্যান মাহাত্ম্যক মাধৱদেৱে *নামঘোষাত* একেদৰেই ৰাখিছে। সর্বব্যাপ্ত ব্রহ্মক হৃদয়ত ধ্যান কৰিলে ব্রহ্মোপলব্ধি সহজ হয়। উপনিষদত 'ভক্তিবাদে' পোখা মেলিছিল যদিও ইয়াৰ পূর্বে ঋকসংহিতাৰ বিষ্ণুস্তুতিতে ভক্তিৰ বীজ লুকাই আছিল। বিষ্ণুস্তুতিৰ বীজটো উপনিষদ যুগত গভীৰ স্পষ্ট হৈ পৰিল। মাধৱদেৱৰ সমগ্র *নামঘোষাখনেই* ভক্তিবাদী গ্রন্থ। *নামঘোষাত* পৰম দুর্লভ ঈশ্বৰক একমাত্র ভক্তিয়েহে বশ কৰিব পাৰে বুলি স্পষ্টকৈ কৈছে। ইয়াত জ্ঞান, কর্ম, যাগ-যজ্ঞ সকলো সাধন ব্যৱস্থাৰ উর্ধত ভক্তিয়েহে সর্বোত্তম সাধন ব্যৱস্থা ৰূপে গৃহীত হৈছে।

নামঘোষাৰ শ্রৱণ-কীর্ত্তনৰ গূঢ়ার্থ ব্রহ্মজ্ঞানৰ লগত জড়িত। হৰি কথা শ্রৱণ কীর্ত্তনৰ যোগেদি ব্রহ্মজ্ঞান, আত্মজ্ঞান, জগত আৰু ব্রহ্মৰ অনিত্যতা আৰু নিত্যতা সম্পর্কে জ্ঞান হয়। সেইবাবেই শ্রৱণ কীর্ত্তনৰ গুৰুত্ব অপৰিসীম। *'নামঘোষা'ত* ঈশ্বৰৰ নামৰ মাহাত্ম্য প্রদর্শন কৰি নামকেই ঘোষিবলৈ কৈছে। দার্শনিক অর্থত শ্রৱণ আৰু নামতত্ত্ব বেদান্তৰ *বৃহদাৰণ্যক উপনিষদ* আৰু *নামঘোষা* উভয়তে একে।

এইদৰে আলোচনা কৰিলে দেখা যায় যে *নামঘোষাৰ* ব্রহ্ম, মায়া, মোক্ষ, শৰণ, ধ্যান, গুৰুভক্তি, নাম আদি বিশিষ্ট দিশসমূহৰ উৎস বেদান্ত দর্শন আৰু ভাগৱত পুৰাণৰ মূল তত্ত্ব 'কৃষ্ণস্তু ভগবান স্বয়ম্'। পণ্ডিত শাস্ত্রবিশাৰদ ভক্ত কবি, ছান্দসিক, সংগীতজ্ঞ মাধৱদেৱে এই তাত্ত্বিক

দর্শনক স্থানবিশেষে লোকসমাজৰ উপযোগীকৈ সহজ সৰল ৰূপ দি মৌলিক সৃজনী প্রতিভাৰে ৰসামৃত কৰি ভক্ত সমাজলৈ আগবঢ়ায়। ফলস্বৰূপে *'নামঘোষা'*ত তত্ত্ব অথাৎ দর্শন আৰু ৰসৰ অপূর্ব সমন্বয় ঘটিছে।

৭.১১ *'নামঘোষা'*ৰ অনুবাদ ৰীতি

শঙ্কৰ মাধৱ গুৰু-শিষ্যৰ মণি-কাঞ্চন সংযোগ অসমত ধর্ম, সাহিত্য, সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্রত এক নৱজাগৰণৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ দুয়োজনে ধর্ম প্রচাৰৰ অর্থে গীত-পদ, কাব্য, নাটক আৰু তত্ত্বমূলক গ্রন্থ ৰচনা কৰি বৈষ্ণৱ যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ ভঁৰাল সমৃদ্ধ কৰিছিল। সমগ্র সৃষ্টিৰাজিৰ ভিতৰত শঙ্কৰদেৱৰ কীর্ত্তন, দশম আৰু মাধৱদেৱৰ ঘোষা, ৰত্নাৱলী শ্রেষ্ঠ গ্রন্থ যাক একশৰণ নাম ধর্মৰ চাৰি খুঁটি বুলি আখ্যা দিয়া হয়। উল্লিখিত ঘোষা অর্থাৎ, *'নামঘোষা'* মাধৱদেৱৰ আধ্যাত্মিক আৰু সাহিত্যিক জীৱনৰ শ্রেষ্ঠ কীর্ত্তিস্তম্ভ স্বৰূপ। শ্রেষ্ঠ সাহিত্য ৰূপেও *'নামঘোষা'*ই বিশ্বজননীনতাৰ পৰিচয় দিবলৈ সক্ষম হয়।

চৰিত পুথি মতে শঙ্কৰদেৱৰ আজ্ঞা মতে মাধৱদেৱে *নামঘোষা* গ্রন্থখনি লিখিবলৈ লয়। এহেজাৰ এটা ঘোষা সন্নিবিষ্ট গ্রন্থখন সম্পূর্ণ কৰিবলৈ মাধৱদেৱক ডেৰকুৰি বছৰ সময় লাগিছিল। কিছু সংখ্যক ঘোষা শংকৰদেৱৰ জীৱিত কালত আৰু সৰহখিনি তেৰাৰ মৃত্যুৰ পিছত সুন্দৰীদিয়াত লিখে যদিও সম্পূর্ণ কৰিছিল ভেলাদুৱাৰত। *নামঘোষা* সকলো সাহিত্যিক গুণৰে সমৃদ্ধ অন্যতম শ্রেষ্ঠ তত্ত্বমূলক গ্রন্থ।

নামঘোষাত আৰম্ভণিৰ পৰা ৬৮৩ নং ঘোষালৈকে সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত বিভিন্ন আধাৰ গ্রন্থৰ নির্বাচিত ২৪০ টা শ্লোক অসমীয়ালৈ অনুবাদৰ যোগেদি ভাৱার্থ প্রকাশ ৰূপত গ্রহণ কৰিছিল। বাকী ৬৮৪ ৰ পৰা ১০০১ নং ঘোষা মাধৱদেৱৰ সম্পূর্ণ মৌলিক সৃষ্টি। নামধর্ম প্রচাৰৰ উপযোগী হোৱাকৈ মাধৱদেৱে অনুবাদৰ উৎস হিচাপে অধ্যয়ন কৰা গ্রন্থসমূহ হৈছে শ্রীমদ্ভাগৱত পুৰাণ, শ্রীধৰ স্বামীৰ ভাগৱত ভাৱার্থ দীপিকা, বিষ্ণুপুৰী সন্নাসীৰ *ভক্তি ৰত্নাৱলীৰ কান্তিমালা টীকা, পাণ্ডৱগীতা, শঙ্কৰাচার্য্যৰ মোহমুদগৰ, ভগৱতগীতা, ব্রহ্মপুৰাণ, পদ্মপুৰাণ, বৃহন্নাৰদীয় পুৰাণ, বিষ্ণুপুৰাণ, কমল পুৰাণ, স্কন্ধ পুৰাণ, মহাভাৰত, ব্রহ্মাণ্ড পুৰাণ*ইত্যাদি। অনূদিত ২৪০ টা শ্লোকৰ ভিতৰত ৯৮ টা শ্লোকেই *ভাগৱত পুৰাণৰ* পৰা সংগৃহীত।

উল্লিখিত তথ্যৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট হয় যে *নামঘোষা* মাধৱদেৱৰ সম্পূর্ণ অনুবাদ গ্রন্থ নহয়, আংশিক অনুবাদ গ্রন্থহে। দ্বিতীয়তে অনুবাদ ৰীতিৰ ক্ষেত্রতো মাধৱদেৱে সাৰানুবাদ অর্থাৎ ২৪০ টা শ্লোকৰ মূলাত্মক নামঘোষাত ভাৱার্থ প্রকাশক হিচাপে প্রয়োগ কৰিছে। বৈষ্ণৱ সাহিত্য ৰচনাৰ প্রসঙ্গত শঙ্কৰদেবে মাধৱদেৱক কৈছিল 'মূল ৰাখিব পাৰিলে সজ'। এই নীতিয়ে অনুবাদ গ্রন্থৰ নির্মাণত স্রষ্টাৰ মৌলিক সৃজনাত্মক ক্ষমতাৰ বাবে বাধাৰ সৃষ্টি নকৰা নহয়। কিন্তু মাধৱদেৱে *নামঘোষা* সৃষ্টিৰ ক্ষেত্রত এই বাধা জয় কৰিছিল। *নামঘোষা* সৃষ্টিৰ অন্তৰালত মাধৱদেৱৰ গভীৰ আৰু বিস্তৃত অধ্যয়নে আৰু ভগৱৎ প্রেম ভক্তিৰ ঐকান্তিক সাধনাৰে প্রাপ্ত জীৱন অভিজ্ঞতাক মৌলিক সৃজনাত্মক প্রতিভাৰ সমন্বয়ৰে *নামঘোষাক* এক অনন্য ৰূপ দিবলৈ সক্ষম হৈছিল।

মাধৱদেৱে নিজে *নামঘোষা* প্রসঙ্গত কৈছে 'মই গুৰু সেৱাকৈ যি পালো ঘোষাতে থৈছো;

অনেক শাস্ত্র বিচাৰি যি ৰসতত্ত্ব পালো তাকো ঘোষাত থৈছো ; আৰু পৰমাত্মা হৈছে হৃদিত থাকি যি বুদ্ধি দিলে তাকো মই ঘোষাতে থৈছো। (গুৰু চৰিত কথা, ছেদ ৯২৭)। নামঘোষা পঢ়োতে বা গাওতে ক'ৰবাৰ অনুবাদ পঢ়া যেন সমুলি নালাগে। কবিজনাৰ হৃদয়ৰ পৰা নিগৰি বৈ অহা অমৃত প্রেমময় ৰস নিজৰা যেনহে অনুভূত হয়। বিভিন্ন ফুলৰ মৌ সংগ্রহ কৰি মৌমাখিয়ে যিদৰে মৌচাক নির্মাণ কৰে, ঠিক তেনেকৈ কবিজনাই যাদুকৰী কৌশলেৰে ঘোষা শাস্ত্রখনি নির্মাণ কৰিছিল। মূল শ্লোকৰ তত্ত্ব অক্ষুন্ন ৰাখি ভাৱানুবাদৰ মাজেদি যি পদ ভাঙনি, সেয়া এনে স্বতঃস্ফূর্ত আৰু স্বাভাৱিক যে *'নামঘোষা'ৰ* পদচৰণৰ সুৰ মাধুর্য্য আৰু ভক্তিৰ মুচ্ছনাই মূল সংস্কৃত শ্লোকসমূহকো ম্লান কৰি পেলাইছে।

উদাহৰণস্বৰূপে মাধৱদেৱৰ 'ব্রহ্মা আদি কৰি জীৱ যত ৰাম ৰাম ৰাম ৰাম' ঘোষাফাঁকিৰ মূল *গৰুড় পুৰাণৰ* সংস্কৃত শ্লোক ঃ "ব্রহ্মা দি তৃণপর্যন্তং ভূৱগ্রাম চতুর্বিধং। চৰাচৰ মিদং প্রসূণ্ডং যয্য মায়ামা।।" অনূদিত ঘোষা চৰণত সুৰকাৰ মাধৱদেৱে 'ৰাম' শব্দৰ পাঁচ বাৰকৈ ব্যৱহাৰ কৰি লেছাৰী ছন্দত ৰূপ দিছে। কথা বস্তুৰ 'মায়া শয্যাৰ উপমা কবিৰ স্বকীয় কল্পনা। ভাবানুবাদ ক্রমে স্পষ্ট যে মূল সংস্কৃত তত্ত্বটিয়ে ঘোষা শাস্ত্রৰ অপূর্ব চিত্রৰূপ ধাৰণ কৰিছে। মহান কবিৰ মহান প্রতিভা অবিহনে এনে মৌলিকত্ব অনুবাদত সম্ভৱ নহয়।

দার্শনিক তত্ত্বসমূহৰ মাজে মাজে গুৰু শঙ্কৰৰ গুণ-গৰিমাৰ কথা সভক্তিৰে উপস্থাপন কৰি মাধৱদেৱে নিজা গুৰুভক্তি আৰু অভিজ্ঞতা সমূহ সোণৰ আঙঠিত বাখৰ খজাদি খাজি অপূর্ব কাব্যৰীতিৰ পৰিচয় দিছে। সেয়েহে *নামঘোষা'*এখনি গভীৰ ভক্তিতত্ত্ব নিৰূপক গ্রন্থ হৈয়ো সর্ব কালৰ মানৱ সমাজৰ গ্রহণীয় শ্রেষ্ঠ সাহিত্যত পৰিণত হৈছে।

কাব্যানুভূতি আৰু কবিতাৰ কাৰিকৰী দিশত মাধৱদেৱ আছিল সূক্ষ্মদর্শী। সৰল, কোমল ব্যঞ্জনাময় শব্দচয়নেৰে অন্তৰৰ ভাৱনা আৰু ভক্তিৰ তত্ত্বক *নামঘোষাৰ* বিভিন্ন ঘোষাত সুসমন্বয় ঘটাইছিল। সঁচাকৈয়ে মাধৱদেৱৰ অনুবাদ আছিল চমকপ্রদ, মৌলিক কবিতাৰ দৰেই সেইবোৰৰ ব্যঞ্জনা। অদ্ভুত কথা যে মূলৰ শ্লোকৰ ভাঙনি কৰোতে মূলৰ শব্দই কবিয়ে শব্দ বহুৱাই যায়; সেই তৎসম শব্দবোৰে কিন্তু ভাষাক ভাৰাক্রান্ত নকৰে, বৰং জতুৱা অসমীৰ দৰে প্রকাশিত পদবোৰ পাঠক-গায়কৰ কণ্ঠত আৰু মনত গলি লীন হৈ যায়। তলত দিয়া *'পাণ্ডবীগীতা'ৰ* শ্লোকটি আৰু তাৰ অনুবাদ ভাষাটি চালে দেখা যায়—মূলশ্লোক ঃ কৃষ্ণ ! ত্বদীয়পদ পঙ্কজ পঞ্চৰান্তে

অদ্যৈৱ মে ৱিশতু মানস ৰাজহংসং
প্রাণ প্রয়ান সময়ে কয়ংৱাত পিত্তৈঃ
কণ্ঠাৱৰো ধর্নাৱধৌ স্মৰণ কুতস্তে।।

মাধৱদেৱে লেছাৰি ছন্দত এটি স্তৱকৰ ভিতৰতে অতি সংবেদনশীলকৈ সকলো প্রকাশ কৰিছে—

হে কৃষ্ণ তজু পাদপদ্ম পঞ্জৰ ভিতৰে মোৰ মন
ৰাজহংস পশি থাকোক সুখে সর্বথা।
প্রাণ প্রয়াণৰ সময়ত কফ বাত পিত্ত আদি যত
কণ্ঠ নিৰোধনে তোমাৰ স্মৰণ কথা।। ৬৬৪।।

ঘোষাফাঁকিত দেখা গৈছে মূলৰ একো কথা বাদ পৰা নাই, মূলৰ শব্দৰ অনুৰণণো বাজি থাকিল, মূলৰ প্রতি শব্দৰ ভাৱো মৌলিক কবিতাৰ দৰে অব্যাহত থাকিল। আন এটি উদাহৰণ তলত দাঙি ধৰা হ'ল।

মূল শ্লোক ঃ নাহং ৱিপো ন চ নৱপতির্নাপি বৈশ্যো ন শূদ্রো
নো ৱা ৱণী ন ঢ গৃহপতিনৌ ৱনস্থো যতির্ৱা।
কিন্তু প্রোদ্য নিখিল পৰমানন্দ পূর্ণামৃতাব্ধে
গোপী ভুর্তঃ পদ কমলয়োর্দাসানুদাস ঃ।

নামঘোষা ঃ

নোহোজানা আমি চাৰিজাতি চাৰিও আশ্রমী নোৱো আজি
নোহো ধর্মশীল দানব্রত তীর্থ গামী।
কিন্তু পূর্ণানন্দ সমূদ্রৰ গোপী ভক্ত পদ কমলৰ
দাসৰো দাস তান দাস ভৈলো আমি।। ৬৭১।।

উক্ত ঘোষাফাঁকিৰ অনুবাদ প্রসংগত মহেশ্বৰ নেওগে কয় যে উল্লিখিত শ্লোকটিৰ পুনর্জন্ম ঘটিছে মাধৱদেৱৰ *নামঘোষাৰ* উল্লিখিত ঘোষাটিৰ যোগেদি।

মূল শ্লোকত থকা সামান্য গদ্যগন্ধিতাও মাধৱদেৱৰ ঘোষা ফাকিত নিৰন্তৰ কবিতা হৈ পৰিছে আৰু প্রকাশৰ ভঙ্গীতো এক যেন ৰহস্য সোমাই পৰিছে। 'দাসানুদাস ঃ' শব্দটোত দাস্যৰ আৰু এটি মাত্রা বঢ়াই দিয়াত অনুভৱ গাঢ়তা বাঢ়িছে। বিশেষকৈ লেছাৰি ছন্দৰ ঘোষাখিনিত এনে ভাবে গাঢ় অনুভৱ ব্যঞ্জিত হয়। তেনেদৰে আত্মনিন্দা, কাকুতি শীর্ষক ঘোষাখিনিত এফালে বৈদ্যান্তিক সিদ্ধান্তবোৰৰ স্পর্শ আৰু আনফালে দাস্য ভক্তিৰ কাতৰ নিবেদন কৰুণ হৈ প্রকাশ পাইছে। মাধৱদেৱৰ অপূর্ব প্রতিভাৰ কাৰণে অনুবাদৰ ছাঁ থকা আৰু মৌলিক ঘোষাখিনিৰ ভেদাভেদ নির্ণয় কৰা টান হৈ পৰিছে। তত্ত্ব আৰু ৰসৰ অপূর্ব সমন্বয়ৰ 'সৃষ্টি নামঘোষা' এখনি শ্রেষ্ঠ আধ্যাত্মিক কাব্য আৰু চিৰায়ত ৰস সাহিত্য। এনেবোৰ বৈশিষ্ট্যৰ বাবেই সন্ত বিনোৱাজীয়ে *'নামঘোষা'ক* তেওঁৰ প্রথম আই 'গীতা'ৰ সমকক্ষ এখনি গ্রন্থ বুলি শিৰত তুলি লৈছিল। আংশিক অনুবাদ হ'লেও পণ্ডিত আৰু সুকবি মাধৱদেৱৰ প্রতিভাই *'নামঘোষা'ক* বিশিষ্ট আকর্ষণীয় ৰূপ প্রদান কৰিছে।



৭.১২ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়ৰ বিভিন্ন শাখা-উপশাখাত মাধৱদেৱৰ *নামঘোষাৰ* বিস্তৃত বিশ্লেষণাত্মক অধ্যয়ন আগবঢ়োৱাৰ ফলত *নামঘোষা* গ্রন্থখনক সম্যক ৰূপত আমি জানিলোঁ।
- *নামঘোষা* গ্রন্থখনি আংশিক অনুবাদ গ্রন্থ ৰূপে বিভিন্ন আধাৰ গ্রন্থবোৰৰ পৰিচয় পোৱা গ'ল। তেওঁৰ অভূতপূর্ব মৌলিক প্রতিভাৰে অনুবাদক সৃজনাত্মক পুন নির্মাণৰ চমৎকাৰ

উদাহৰণ দাঙি ধৰি মাধৱদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু অনুবাদ ৰীতিৰ জ্ঞান দিয়ে।

- এক শৰণ বৈষ্ণৱ ধর্মৰ চাৰি বস্তু গুৰু-দেৱ-নাম-ভকতৰ বিশ্লেষণ *নামঘোষাৰ* বিভিন্ন উদাহৰণেৰে প্ৰাঞ্জলভাৱে বুজাই দিয়া হৈছে।
- *নামঘোষা* ভক্তিতত্ত্বপ্ৰধান গ্ৰন্থ ৰূপে প্ৰতিপাদিত বিভিন্ন দিশ অৱতাৰবাদ, প্ৰসাদ তত্ত্ব, মায়াবাদ, ভক্তিৰ মহত্ব, ঈশ্বৰ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য, শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তনৰ প্ৰাধান্য আদি সহজ সৰলভাৱে এই অধ্যায়ত বর্ণনা কৰা হৈছে।
- একশৰণ বৈষ্ণৱ বা নামধর্মৰ দর্শন, *নামঘোষাৰ* অন্তর্নিহিত দর্শন আলোচনা কৰোতে ফুটি উঠিছে। তদুপৰি বেদান্ত দর্শনৰ অদ্বৈতবাদ, নির্গুণ ব্ৰহ্ম, ব্ৰহ্ম, পৰমব্ৰহ্মৰ আলোচনাৰে *নামঘোষাৰ* তাত্ত্বিক দিশটো এই অধ্যায়ত ফুটি উঠিছে।
- *নামঘোষাৰ* সাহিত্যিক নন্দনতাত্ত্বিক সৌন্দর্যৰ বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা দেখুওৱা শ্ৰেষ্ঠ সার্বজনীন বিশ্বসাহিত্যৰ মাজত *নামঘোষাক* নির্ণয় কৰি অসমীয়া ভাষা সাহিত্য সংস্কৃতিৰ সমৃদ্ধিশালী ৰূপ বিচাৰি পোৱা যায়।



৭.১৩ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। দত্ত বৰুৱা, হৰিনাৰায়ণ (১৯৭০); সটীক নামঘোষা; গুৱাহাটী ঃ দত্ত বৰুৱা এণ্ড কোম্পানী।

২। দাস, ইলাৰাম (২০১৪); নামঘোষা ৰসামৃত কৃষ্ণ; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

৩। দাস, হৰমোহন (সম্পা) (১৯৫৭); মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ নামঘোষা (হিন্দী ইংৰাজী অনুবাদসহ); কলিকতা।

৪। নাথ,জীৱকান্ত (সম্পা) (২০০২); নামঘোষাৰ সমীক্ষান্তক অধ্যয়ন ঃ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ ।

৫। চলিহা, ভৱ প্ৰসাদ (সম্পা) (১৯৮৯); মাধৱদেৱ আৰু সংস্কৃতি ঃ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।

৬। নেওগ, মহেশ্বৰ (১৯৮৯); শ্ৰীশ্ৰী মাধৱদেৱ ঃ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।

৭। শইকীয়া,পূর্ণানন্দ(১৯৯০); মাধৱদেৱ ভক্তি সাহিত্য; গুৱাহাটী ঃ বৰা প্ৰকাশন।

৮। দাস, কৈলাশ আৰু কলিতা মৰল, ৰজিতা (সম্পা)(২০০৬); অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য; শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।

৯। শাৰৈ, পদ্মৰাম (১৯৯৭); ভক্তিধর্ম আৰু ভক্তি কাব্যত এভুমুকি; গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ঃ ছার্ভিছ বুক ছেল্‌ছ।

১০। দত্ত, অনিমা (২০০৩); অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্য আৰু দর্শন; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

১১। নাথ, প্ৰফুল্ল কুমাৰ (২০১২); ভক্তি মার্গ আৰু ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যত এভুমুকি; গুৱাহাটী ঃ বাণী মন্দিৰ।

১২। মজুমদাৰ, বিমল (১৯৯৯); ভক্তিসাহিত্য; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।



৭.১৪ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৰল ৰূপৰেখা)

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *নামঘোষা* কাৰ ৰচনা তাৰ উল্লেখ.....কি কি মূলৰ পৰা *নামঘোষা*ৰ সাৰ গ্রহণ কৰা হৈছে তাক চমুকৈ লিখিব।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইয়াত মাধৱদেৱে তেওঁৰ গুৰু শঙ্কৰদেৱৰ কথা কৈছে.....গুৰু ভক্তিৰ জৰিয়তে ব্যক্তিৰ মানসিক তথা আধ্যাত্মিক উৎকর্ষ সাধন কৰা.....তাৰ চমু ব্যাখ্যা।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *নামঘোষাত* উল্লেখ থকা চাৰি বস্তুৰ অন্যতম 'ভকত'.....ভকত শব্দৰ অন্তর্গত প্রত্যেকটো বর্ণৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিব।



৭.১৫ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ ভক্তি তাত্ত্বিক গ্রন্থ হিচাপে *নামঘোষাৰ* ওপৰত এটি প্রৱন্ধ যুগুত কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ *'নামঘোষা'ৰ* সাহিত্য গুণ উদ্ধাৰ কৰি মাধৱদেৱৰ প্রতিভা সম্পর্কে এটি নিবন্ধ যুগুত কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ *নামঘোষাৰ* দার্শনিক ভিত্তি কি? নামঘোষাৰ বিভিন্ন ঘোষাত প্রতিফলিত হোৱা ঘোষাৰ অন্তর্নিহিত দর্শনৰ ব্যাখ্যা কৰা।

প্রশ্ন ৪ ঃ *নামঘোষাত* ব্যাখ্যা কৰা গুৰুভক্তিৰ মহিমা আৰু মাধৱদেৱৰ আত্মলঘিমা কেনেদৰে প্রদর্শিত হৈছে বিচাৰ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ *নামঘোষাৰ* মাজেদি প্রতিফলিত হোৱা কৃষ্ণ ভক্তি বিচাৰ কৰক।

প্রশ্ন ৬ ঃ *নামঘোষা* বর্ণিত গুৰু-দেৱ-নাম-ভকতৰ তাত্ত্বিক বিচাৰ দাঙি ধৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ ঃ *নামঘোষাৰ* উপদেশ আৰু নিন্দা

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পৰিচয়
৮.৩ *নামঘোষাত* উপদেশৰ তাৎপর্য
৮.৪ *নামঘোষাত* নিন্দাৰ তাৎপর্য
৮.৫ *নামঘোষাত* হৰি ভক্তিৰ মাহাত্ম্য
৮.৬ *নামঘোষাত* সংসাৰ তাৰণৰ উপায়
৮.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৮.৮ অধিক জানিবলৈ
৮.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)
৮.১০ আর্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- *নামঘোষা* বৈষ্ণৱ ভক্ত সমাজৰ ভক্তি দর্শনৰ মাজেদি জীৱন চর্য্যাৰো যে এখন দিগদর্শনকাৰী গ্রন্থ তাৰ পৰিচয় লাভ কৰিব। কিয়নো মাধৱদেৱে *নামঘোষাত* উপদেশ, নমস্কাৰ, প্রার্থনা, আত্ম উপদেশ, বস্তুপ্রদেশ, নিবেদন, খেদ, অনুনাথনা, ইশ্বৰ নির্ণয়, যুগধর্ম, পৰমার্থ আদি নানান বিষয়ৰ উত্থাপন কৰিছে। সেই বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়াব পাৰিব।
- এই অধ্যয়ত উপদেশ আৰু নিন্দা শীর্ষক ঘোষাৰ মাজেদি মানুহৰ অধ্যাত্মিক জীৱনত আগবাঢ়ি যাবলৈ দিয়া পৰামর্শ আৰু মানৱজীৱনৰ প্রমূল্য উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰা বাবে প্রকাশ কৰা আক্ষেপ আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- উপদেশ, আত্ম উপদেশ, নিন্দা শীর্ষ ঘোষাসমূহ বিশ্লেষণ কৰি ভক্ত কবিজনাই মানৱক আগবঢ়োৱা পৰামর্শসমূহ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

ইয়াৰ অষ্টম অধ্যায়ত আপুনি মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ *নামঘোষাৰ* পৰিচয় লাভ কৰিলে। এই অধ্যায়টোত *নামঘোষাৰ* উপদেশ আৰু নিন্দা' শীর্ষক বিষয়ৰ আলোচনাই গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। *নামঘোষাৰ* বিভিন্ন তাত্ত্বিক বিশ্লেষণৰ লগতে বক্তসকলৰ বাবে আগবঢ়োৱা মানৱ জীৱনৰ প্রমূল্য তথা আধ্যাত্মিক জীৱনৰ অগ্রসৰ হ'বলৈ আগবঢ়োৱা উপদেশৰ বিষয়েও পঢ়িবলৈ পাব।

ইতিমধ্যে সপ্তম অধ্যায়ৰ অধ্যয়নত আমি মাধৱদেৱৰ *নামঘোষাৰ* তত্ত্ব, দৰ্শন, সাহিত্যক গুণৰাজিৰ পৰিচয় পালোঁ। এই অধ্যায়ত সেই *নামঘোষাৰ* 'উপদেশ' আৰু 'নিন্দা' শীৰ্ষক ঘোষাসমূহৰ লগত আমি পৰিচিত হ'ম। লগতে ঘোষাসমূহৰ বিশ্লেষণে মানৱজীৱনৰ দুখ ক্লেশ আদি ত্রিতাপৰ পৰা পৰিত্রাণ, কেনেকৈ ঈশ্বৰত শৰণ লৈ হৰি নাম-কীৰ্ত্তনৰে মুক্তি পাব পাৰি তৰো উপায় ভক্তসমাজৰ প্রতি আগবঢ়াব। মাধৱদেৱৰ ঘোষাসমূহৰ মাজেদি প্রকাশিত বক্তব্যসমূহ কেৱল ধর্মৰ বাবেই নহয়, সামাজিক জীৱনৰ বাবেও অতি প্রয়োজনীয়। বাস্তৱ জীৱনৰ অজস্র মহত্ত্বম উপলব্ধিও *নামঘোষাৰ* এই ঘোষাসমূহৰ বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা প্রকাশিত হ'ব।

৮.৩ *নামঘোষাত* উপদেশৰ তাৎপর্য

নামঘোষা পৰমভক্ত কবি মাধৱদেৱৰ আধ্যাত্মিক জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰ ছন্দোময় প্রকাশ। ভক্তিগন্থ হিচাপে এখন শ্রেষ্ঠ গ্রন্থ *নামঘোষাত* একশৰণ নাম ধর্মৰ চাৰিবৱস্তু গুৰু, ভকত, নাম দেৱৰ মাহাত্ম্য তথা স্বৰূপ বিশ্লেষণৰ লগতে সংসাৰ চক্রত মায়াৰ দ্বাৰা আবৃত মানুহে কেনেকৈ পৰিত্রাণ পাব পাৰে, এই সম্পর্কতো বিভিন্ন ঘোষাৰ মাজেদি বিশ্বৰ মানৱ সমাজক জ্ঞান দি থৈ গৈছে। সেয়েহে অসমৰ সমাজ জীৱনত *নামঘোষাৰ* প্রভাৱ অপৰিসীম। *'নামঘোষা'*ই সৎসঙ্গৰ মহিমা দান কৰাৰ উপৰি সদাচাৰ, নৈতিক জ্ঞান আৰু আধ্যাত্মিক উৎকর্ম সাধানৰ শিক্ষা আগবঢ়ায়। মাধৱদেৱৰ এই উপদেশমূলক ঘোষা 'উপদেশ' শীৰ্ষক শাখাত অতি সুন্দৰকৈ বর্ণনা কৰি গৈছে। এই উপদেশমূলক ঘোষাসমূহে মানৱক শুদ্ধ পথৰ সন্ধান আৰু নির্দেশ দি মানবীয় গুণেৰে বিভূষিত হোৱাৰ পথ উন্মুক্ত কৰে।

উপদেশ, আত্ম-উপদেশ, মহিমাযুক্ত উপদেশ আদি শিতানত মাধৱদেৰে এক কৃষ্ণদেৱত শৰণ গ্রহণ কৰি তেওঁৰ গুণ নাম শ্রৱণ-কীৰ্ত্তন কৰি আজি সুগম পথ ভক্তিৰে আগবাঢ়িব পাৰি 'উপদেশ' শিতানৰ ঘোষাত অতি মুকলিভাৱে সহজ সৰল ৰূপত মানৱ সমাজে অনুধাৱন কৰিব পৰাকৈ বর্ণনা কৰা হৈছে। বিভিন্ন ঘোষাৰ মাজেদি আগবঢ়োৱা বক্তব্যত সর্বাধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে মানুহে মনক জয় কৰাৰ ওপৰত। উদাহৰণস্বৰূপে 'নামঘোষা'ৰ ২৩০ নং ঘোষাত কৈছে—

হৰি পদে ধৰ অন্যায় নকৰে
দুর্জন মন পামৰ।
সাক্ষী হুয়া হৰি হিয়াৰ ভিতৰে
আছাদেৱ দণ্ডধৰ।। ২৩০।।

এইদৰে *নামঘোষাত* ধর্মীয় আনুষ্ঠানিকতাৰ অন্তৰালত ভক্তৰ কতর্ব্য হিচাপে দিয়া উপদেশৰ উপৰিও মানৱ সমাজৰ সাংস্কৃতিক আৰু আধ্যাত্মিক জীৱন সঞ্চালিত কৰিব পৰা বিভিন্ন ঘোষা বিশ্লেষণ কৰিলে তলত উল্লেখ কৰা গুৰুত্বপূর্ণ দিশসমূহ প্রতিফলিত হয়।

প্রথমে, পামৰ মনক জয় কৰি হৃদয়ৰ পৰা কপটভাৱে সমুলঞ্চে পৰিহাৰ কৰা। শুদ্ধভাৱ, শুদ্ধচিতে, দৃঢ়তা আৰু আনন্দৰে কৃষ্ণ নাম শ্রৱণ-কীর্তন কৰা।

যিটোজনে শুদ্ধভাৱে হৰিত শৰৎ লৈয়া
হৰিক সুহৃদ বুলি আছে।
হৰিৰ প্ৰসাদে সিটো, বিঘ্নিৰ মুণ্ডত ভৰি
দিয়া হৰি গুণ গায়া নাচে।। ৬।।

অৰ্থাৎ যিজন লোকে শুদ্ধ চিত্তে হৰিত শৰণ লৈ হৰিক পৰম সুহৃদ বুলি বিশ্বাস কৰে, হৰিৰ কৃপাত সিজনে সকলো বিঘিনিক অতিক্ৰম কৰি হৰিগুণ গাই আনন্দত নাচে।

সংসাৰত জন্ম গ্ৰহণ কৰি মানুহে জীৱনত নানা দুখ, ক্লেশ ভোগ কৰিব লাগে। জীৱনৰ এই দুখ ক্লেশবোৰ তিনি ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি। এই তিনি তাপ হৈছে— আধিভৌতিক, আধিদৈৱিক আৰু আধ্যাত্মিক। পশু-পক্ষী, জীৱ-জন্তু, ভূত পিশাচ আদিৰ পৰা যি দুখ তাপ পোৱা যায় তাক আধিভৌতিক তাপ বোলে। পানী, বতাহ, ঠাণ্ডা, গৰম আদি প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগবোৰৰ পৰা যি দুখ তাপ পোৱা যায় আধিদৈৱিক তাপ বোলে। জ্বৰ, তাপ, পীড়া, নানা প্ৰকাৰৰ বেমাৰ-আজাৰৰ পৰা পোৱা শাৰীৰিক তাপ আৰু কাম, ক্ৰোধ, লোভ, মোহ, বিষাদ, শোক, দ্বেষ, ঈৰ্ষা আদি মানসিক তাপবোৰক আধ্যাত্মিক তাপ বোলা হয়। এই ত্ৰিতাপৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পাবলৈ হ'লেও এক ঈশ্বৰত শৰণ লোৱা প্ৰয়োজন। সেয়েহে মাধৱদেবে ঘোষাত কৈছে—

আত্মনাশ হেতু কাম, ক্ৰোধ লোভ
নৰকৰ তিনি দ্বাৰ।
জানি আক তেজি কেৱলে কৃষ্ণৰ
ভকতিক কৰা সাৰ।। ২০৯
আকৌ বিষয় সম্বন্ধ সুখ সমস্ত যোনিতে পায়
হৰিসেৱা একো স্থানে নাই।
হৰিৰ সেৱাৰ যোগ্য কেৱলে মনুষ্য তনু
জানি ফুৰা হৰি গুণ গাই ।। ২৯।।

সেয়েহে কাম, ক্ৰোধ, লোভ-মোহ এই তিনি ৰিপুক দমন কৰিবলৈ কায় মন বাক্যে জীৱনৰ ধৰ্ম— কৰ্তব্য-কাম কৰি ধৰ্ম পথত বিচৰণ কৰিব লাগে। ইন্দ্ৰিয়সমূহক সংযত কৰি মানৱীয় কৰ্মত আত্মনিয়োগ কৰিব লাগে। পাষণ্ড আচাৰ বা হিংসা, দ্বেষ, অকাৰ্য, আচাৰ পৰিহাৰ কৰিবলৈ সাধু-সঙ্গৰ আশ্ৰয়ৰ প্ৰয়োজন। সেইয়াও ঘোষাত অতি হৃদয়গ্ৰাহীভাৱে উপদেশ দিছে—

শুনা সভাসদচয় নেৰিবা শাস্ত্ৰৰ নয়
হৰি গুণ ভাগৱত সাৰ।
সাধু সঙ্গ অনুসৰা শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন কৰা
পৰিহৰা পাষণ্ড আচাৰ।। ৩৪।।

আকৌ কৈছে—

মৰণুৰ সঙ্গে হৰিৰ কথা ৰসে
মনক ভজিয়া ভাই।

মায়াক এৰিয়া হৰি পাইবাৰ
উপায় আৱৰ নাই।। ২১৪।।

মানুহৰ মন আছে, বুদ্ধি আছে, বিবেকো আছে। মন-বুদ্ধি বিবেকেৰে মানুহে প্ৰকৃত সত্য উপলব্ধি কৰিব পাৰে নে নোৱাৰে তাকে পৰীক্ষা কৰিবলৈ যেন ভগৱানে মানুহক সংসাৰত মায়া জাপি দিছে। মায়াৰ বাবেই জগতখন প্ৰপঞ্চময়। এনে মায়াৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ কামনাৰে মাধৱদেৱে আত্মউপদেশ শীৰ্ষক ঘোষাত ব্যক্ত কৰিছে—

মায়াৰ নিগ্ৰহে মই পৰম আতুৰ ভৈলো
প্ৰাণ যদুপতি জীৱন যদুপতি।
অনাথৰ নাথ হৰি তুমি কৃপাময় বিনে
মোৰ আৰু নাহি আন গতি।। ৬৫।।

ভক্তি পন্থাৰ সৰ্বমূল হৈছে ভগৱান কৃষ্ণৰ চৰণত শৰণ গ্ৰহণ। ভগৱন্তৰ ওচৰত শৰণ লৈ সকলো পাপী তাপীয়ে ভৱা সিন্ধু পাৰ হৈ পৰম্পদ মুক্তি লাভ কৰি পাৰে। সেয়ে কৃষ্ণক বা ভগৱানক হৃদয়ত স্থাপন কৰি ভক্তি অৰ্থ নিবেদনেৰে কৰ্ম কৰি যোৱাটো মনুষ্য জীৱনৰ পালনীয় পবিত্ৰ কৰ্ত্তব্য। এনে জীৱন চৰ্য্যাৰ বাবে আত্ম অনুশাসন মানি চলা আদি প্ৰয়োজনীয়। আত্ম অনুশাসন সম্ভৱ হয় হৰিক ভজনা কৰিহে। অজ্ঞান আন্ধাৰৰ পৰা মুক্ত হৈ জ্ঞানৰ সম্ভেদ পালেহে মানুহে এই জীৱনৰ ৰহস্য তত্ত্ব বুজি পায়। অজ্ঞান আন্ধাৰত ডুব গৈ থকা মানুহে এই ঐহিক জীৱনৰ সুখ-সম্পদ, ঐশ্বৰ্য্য, বিত্ত, পুত্ৰ, কন্যা পৰিবাৰকে মুখ্য বুলি ডুবি থাকে। সম্পদ কালৰ সোণালী মুহূৰ্তত ঈশ্বৰক মনত পেলাবলৈ সময়ো নাই, বুজিও নাপায়, প্ৰয়োজনীয়তাও অনুভৱ নকৰে। ইয়াকে বুজাবলৈ মাধৱদেৱে ঘোষাত শুনাবলৈকে প্ৰকাশ কৰিছে—

ক্ষুদ্ৰ সুক্ষে বহু আশা কৰি
ভৱকুপে জীৱ আছে পৰি
কাল সৰ্পে দংশি হৰিল চেতন তাৰ। ৬৬৫

এনে বিপৰ্য্যয়ৰ একমাত্ৰ উপায় পশুৰ যোগ্য বৈষয়ীক সুখ আৰু আনন্দ পৰিহাৰ কৰি কৃষ্ণৰ গুণ নাম শ্ৰৱণ কীৰ্তন কৰা, অজ্ঞানতা দূৰ কৰি আত্ম অনুশাসনেৰে মানবীয় কৰ্মত প্ৰবৃতে হোৱা। সেয়ে মাধৱদেৱৰ *নামঘোষা* গ্ৰন্থত মহিমাযুক্ত উপদেশ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। এনে উপদেশত ভক্তসকলক নামৰ মহিলা, গুৰুৰ মাহাত্ম্য, ভক্তিৰ মাহাত্ম্য, হৰি ভক্তিৰ বিভিন্ন উপায় তথা ফলাফল আদি উপযুক্তভাৱে *নামঘোষাত* অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। এইবোৰ মাধৱদেৱৰ মৌলিক সংযোজন, এইবোৰৰ ব্যাখ্যা অনুধাৱন নকৰাকৈ ভক্তি ধৰ্মৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ বুজা সম্ভৱ নহয়। মানৱ জীৱনৰ প্ৰমূল্যক মাধৱদেৱে তেওঁৰ উদ্দেশ্যমূলক ঘোষাসমূহৰ মাজেদি ৰক্ষিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। যিটো মানৱ ব্যক্তিজীৱন আৰু সমাজ জীৱনলৈ মাধৱদেৱৰ অমূল্য অৱদান।

৮.৪ *নামঘোষাত* নিন্দাৰ তাৎপৰ্য

নামঘোষা মাধৱদেৱৰ ভক্তি তত্ত্ব সৰ্বস্ব গ্ৰন্থ হ'লেও দেখা যায় যে এই গ্ৰন্থ উপদেশমূলকো। যাৰ বাবে *নামঘোষাক* আৱেগমূলক ভক্তি কাব্যও বুলিব পাৰি। কাৰণ ইয়াত কবি প্ৰাণৰ ব্যক্তিগত

আৱেগ অনুভূতি মর্মস্পর্শী ৰূপত প্রকাশ পাইছে।

মায়ামোহৰ জালত আৱদ্ধ হৈ মানৱে সৎ পথৰ সন্ধান পাবলৈ অক্ষম হয়। *'নামঘোষা'ৰ* ২২২ নং ঘোষাত মাধৱদেৱে উপযুক্ত উপমাসহ এই কথা বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিছে—

যম কাল মায়া মৃত্যুৱে বেঢ়িয়া
আছে বাঘজানি কৰি
হেনয় জীৱক কোনে ৰাখিবেক
বিনে কৃপাময় হৰি।। ২২২।।

মায়াৰ আকর্ষণক বাঘজালিৰ লগত তুলনা কৰিছে। বাঘৰ সন্মুখত পৰিলে বাঘৰ কিবা এক সম্মোহিনী শক্তিৰ প্রভাৱত পৰি লৰচৰ কৰিব নোৱাৰা অৱস্থা হয়, এয়ে বাঘজালি। মায়াৰ ক্ষেত্রতো সেই একে কথা। যম, কাল, মায়া, মৃত্যুৱে বাঘজালি কৰি আৱদ্ধ ৰখা জীৱক কৃপাময় হৰি বিনে উদ্ধাৰ কৰোতা আন কোনো নাই। মাধৱদেৱৰ আত্মোলব্ধি বিনে এনে ব্যঞ্জনা সম্ভৱ নহয়। ভক্তিৰ প্রাৰম্ভিক প্রয়োজনেই হৈছে আত্ম উপলব্ধি। মাধৱদেৱ *'নামঘোষা'ত* অনুশোচনা, শঙ্কা, খেদ, আত্মনিন্দা, নিন্দা, বিৰক্তি আদি পৰিচ্ছেদৰ ঘোষাসমূহত আত্মোলব্ধিৰ সহায়ত নিজৰ হীনতা, অজ্ঞানতা দূৰ কৰি পৰম পুৰুষৰ মহত্ব উপলব্ধি কৰি ভগৱন্তৰ চৰণত আত্মসমর্পণৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব দিছে। আত্মজ্ঞান লাভ কৰি মানৱাত্মাৰ হৈ খেদ প্রকাশ কৰিছে মহাকবি মাধৱদেৱে—

মনুষ্য যোনিৰ কর্ম্মে নিঃশেষ যোনিত ফুৰি
দীনবন্ধু দামোদৰ এ
হৰি হৰি বাৰে বাৰে ভুঞ্জিলো নাহি পাৰ।
দীনবন্ধু কতবা ভুঞ্জিলো অপাৰ
ইবেলি তোমাৰ দুই চৰণে শৰণ লৈলো
দীনবন্ধু দামোদৰ এ
হৰি হৰি নকৰিবা মোক পৰিহাৰ।
প্রাণবন্ধু চৰণত ৰাখিয়ো ইবাৰ হৰি এ ।। ৭৫৭।।

এই ক্ষেদ বা ক্ষোভৰ অন্তত যি আত্ম উপলব্ধি ঘটিছে তাৰ বলত নিন্দা, আত্মনিন্দা স্বাভাৱিক হৈ উঠিছে। মানৱী জন্ম ধৰি পশুৰ যোগ্য কর্ম কৰাজন নিন্দাৰ যোগ্য—

সমস্তৰে আদি নৰতনু উদ্যম কৌটিয়ে নপায় পুনু
কোনো ভাগ্যোদয়ে পায়া নাৱ দৃঢ় আতি।
গুৰু ভৈলা তাত কর্ণধাৰ কৃষ্ণ ভৈলা অনুকূল বায়ু
তথাপি সংসাৰ নতৰয় আত্মঘাতী।। ৬২৪।।

এনে আত্ম উপলব্ধিৰেহে আত্মনিন্দা সম্ভৱ। এই আত্মনিন্দাই মনৰ মল দূৰ কৰে আৰু পৰমার্থতত্ত্ব লাভৰ পথ প্রশস্ত কৰে। আত্মনিন্দাই মানৱক আত্মসচেতন কৰে, পৰমপদৰ সন্ধান দিয়ে আৰু ঈশ্বৰ প্রাপ্তি সম্ভৱ কৰি তোলে। মাধৱদেৱে ৭৫১নং ঘোষাত আত্মনিন্দা শিৰোনামৰে আত্ম বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা মানুহৰ অজ্ঞানতাৰ কথা প্রকাশ কৰিছে—

তুমি প্ৰাণ প্ৰিয়তম ঃ সুহৃদ পৰম দেৱ
প্ৰাণবন্ধু পীতাম্বৰ এ
তুমিসে কেৱলে আত্মা মোৰ।
তোমাক নজানি জড় মিছা শৰীৰক মঞি
প্ৰাণবন্ধু পীতাম্বৰ এ
আত্মা বুলি ভৈলো সেৱা চোৰ।
প্ৰাণবন্ধু কিনো মঞি অজ্ঞানী দুৰ্ঘোৰ হৰি এ ।। ৭৫১।।

পৰমাত্মা সম্বন্ধে এনে ৰহস্যবাদী উপলব্ধি হোৱা হেতুকেই তেওঁৰ পৰম ৰসময় ভগৱন্তৰ চৰণ ছায়াত আকুলভাৱে আশ্ৰয় প্ৰাৰ্থনা কৰি একান্ত 'শৰণ' বাঞ্ছা কৰিছে—

ইবাৰ কৰুণাময় ঃ হৰি কমলাপতি ঃ
মোকে নছাৰিবা নাৰায়ণ।
অৰুণ চৰণ তলে ঃ হৰি কমলপতিঃ
সত্যে সত্যে পশিলো শৰণ।।

এইদৰে নিন্দা, আত্মনিন্দা শীৰ্ষক ঘোষাসমূহৰ দ্বাৰা মাধৱদেৱে সমগ্ৰ মানৱৰ হৃদয় স্পৰ্শ কৰি পৰম জ্ঞানৰ সন্ধান দি মানৱ সমাজক উপকৃত কৰিছে।

৮.৫ *নামঘোষাত* হৰি ভক্তিৰ মাহাত্ম্য

নামঘোষা এখনি সাৰ্থক ভক্তি তত্ত্বৰ গ্ৰন্থ। ইয়াত বৰ্ণিত ঈশ্বৰ ভক্তি তত্ত্ব' 'কৃষ্ণৰ ভক্তিয়েই হ'ল 'হৰি নাম প্ৰেমৰস'। হৰিভক্তিত পাৰমাৰ্থিক 'তত্ত্ব লাভ হয়। হৰি ভক্তিৰ বাবে অনুকৰণ কৰিব লগা বিভিন্ন পথ সন্ধান দান নামঘোষাৰ মূল লক্ষ্য বা উদ্দেশ্য। *'নামঘোষা'ৰ* নামান্বয়ত ভগৱানক বিভিন্ন নামৰ অন্বয় কৰি সেই নামসমূহৰ মাজেদি হৰি ভক্তি বা কৃষ্ণ ভক্তিৰ মাহাত্ম্য ঘোষিত হৈছে। 'কৃষ্ণ' নামৰ 'কৃষ্ণ' শব্দই পৃথিৱী আৰু 'ন' ই-আনন্দ বুজায়। 'কৃষ্ণ' আৰু 'ন' লগ লাগি পৰম ব্ৰহ্মৰূপ 'কৃষ্ণ' নাম হৈছে, যি কেৱল পৰম আনন্দকে বুজায়। সেইদৰে 'ৰাম' শব্দই ৰসন কৰা, আনন্দ লভা বুজায়। এক ঈশ্বৰকে যোগীসকলে ধ্যান কৰি আনন্দ লভে। গতিকে 'ৰাম' পদে পৰম ব্ৰহ্মৰূপে 'কৃষ্ণ' নাম হৈছে, যি কেৱল পৰম আনন্দকে বুজায়। সেইদৰে 'ৰাম শব্দই' ৰমন কৰা, আনন্দ লভা বুজায়। এক ঈশ্বৰকে যোগীসকলে ধ্যান কৰি আনন্দ লভে। গতিকে 'ৰাম' পদে পৰমব্ৰহ্মকে বুজাইছে। সেইদৰেই ঈশ্বৰৰ নাম লোৱাৰ লগে লগে সকলো দুখ হৰণ কৰে কাৰণে ঈশ্বৰক হৰি বোলাও হয়। এইদৰে হৰি, কৃষ্ণ, বিষ্ণু, ৰাম, ইত্যাদি শতসহস্ৰ নামেৰে ভগৱানৰ মাহাত্ম্যক *নামঘোষাত* বৰ্ণনা কৰা হৈছে। সেয়ে হৰিভক্তিৰ মাহাত্ম্য মানে কৃষ্ণভক্তিৰ মাহাত্ম্য।

এই সম্পৰ্কত আগৰ অধ্যায়ত আলোচনা কৰা হৈছে। আপুনি এই সম্পৰ্কত আগৰ অধ্যায়ত কৃষ্ণভক্তি মাহাত্য শীৰ্ষক কথাখিনিত চকু ফুৰাব পাৰে।

৮.৬ *নামঘোষাত সংসাৰ তাৰণৰ উপায়*

সংসাৰত মায়াৰ বশৱৰ্তী হৈয়েই মানুহে মায়াৰ ৰচনা জগত প্রপঞ্চকে সত্য বুলি জ্ঞান কৰি পৰিশেষত নানা প্রকাৰ দুখ ভোগ কৰে। মাধৱদেৱে *নামঘোষাত* সংসাৰৰ ত্রিতাপক্লিষ্ট জীৱক (আগৰ অধ্যায়ত ত্রিতাপ সম্পর্কে বিশ্লেষণ কৰা হৈছে) সকলো প্রকাৰ সংসাৰৰ দুখ নিবাৰণৰ উপায় অর্থাৎ সংসাৰ তাৰণৰ উপায় দিছে। পৰমব্রহ্মৰ স্বৰূপ আবৃত কৰি বিক্ষেপণ শক্তিৰে মিছা জগতৰ ধাৰণা বহন কৰি প্রপঞ্চময় জগত আৰু সংসাৰ নিয়ন্ত্রণ কৰিছে। কপট গুণযুক্ত মায়াক অবিদ্যা আৰু ঈশ্বৰক সহযোগী ৰূপে সংসাৰ সৃষ্টি আৰু পালনত সহায় কৰাৰ বাবে প্রকৃতি বুলিও কয়। *'নামঘোষা'*ৰ বিভিন্ন ঘোষাত মায়াক এক ৰহস্যময়ী শক্তিৰূপে বর্ণনা কৰে যিয়ে জীৱক সংসাৰত অবিৰাম দুখ আৰু যন্ত্রণা দিয়ে।

এই সংসাৰ দুখৰ পৰা জীৱৰ সহজে নিস্তাৰ নাই। জন্ম-মৃত্যুৰ চক্রত জীৱ আৱর্তিত হৈ থাকে। ব্রহ্মপোলব্ধি নোহোৱালৈকে জীৱই পুনঃ পুনঃ জন্ম লৈ নিকাৰ ভুঞ্জে। যেতিয়ালৈকে জীৱই অবিদ্যা বা অজ্ঞান আন্ধাৰ ফালি সংসাৰৰ অনিত্যতা সম্পর্কে সচেতন নহয় তেতিয়ালৈকে জীৱই নিজকে পৰম ব্রহ্মৰ অংশ বুলি উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে। এই মায়া তৰণৰ উপায় স্বৰূপে *নামঘোষাত* একান্ত ভক্তিকে সাৰোগত কৰিছে।

নমো নমো নাৰায়ণ প্রসন্ন হয়োক হৰি
কৰিয়োক মায়াৰ নির্মাণ
আপোনাৰ মহিমাক আপুনি বেকত কৰি
জীৱক কৰিয়ো পৰিত্রাণ।।

আনহাতে আকৌ ভগৱানত আত্মসমর্পন নকৰালৈকে মায়াই লগ এৰা নিদিয়ে।

তাৱত মায়াত নতৰে হৰিত
শৰণ নলৱে যেৱে।।

মায়া শব্দটোৰ ধাতুগত অর্থ 'মা' নিষেধবাচক, 'য়া' প্রাপ্তি বাচক। অর্থাৎ যি প্রাপ্ত হৈয়ো নাপাই, সেয়ে মায়া। মায়া ঐশী শক্তি, যাৰ লক্ষণ নাই অর্থাৎ জগতৰূপ কার্য আছে। মায়া নাথাকিলে মুক্তি স্বতঃসিদ্ধ অৱস্থা হ'লহেতেন। *নামঘোষাত* ঈশ্বৰৰ মায়া সম্পর্কে ব্যক্ত কৰিছে—

হে কৃষ্ণ তুমি মাত্র চৈতন্যস্বৰূপ নিত্য
সত্য শুদ্ধ, জ্ঞান অখণ্ডিত।
আৱৰ যথেক ইটো তোমাৰ বিনোদ ৰূপ
চৰাচৰ মায়াৰ কল্পিত।।

নামঘোষাৰ মতে এক কৃষ্ণত শৰণ গ্রহণ নকৰিলে মায়াৰ পৰা হাত সাৰিব নোৱাৰি। কেৱল ভকতিৰ যোগেদিহে কৃষ্ণৰ কৃপাত আত্মজ্ঞান লাভ হ'ব পাৰে। অবিদ্যাক নাশ কৰি আত্মজ্ঞান লাভ কৰিলেহে নিজ শৰীৰটোক আত্মা বুলি থকা ভাৱ দূৰ হ'ব? অর্থাৎ দেহ (গহৰ ভাৱৰ পৰা ওপৰলৈ উঠি সমস্ত প্রাণী আৰু সমস্ত ভূততে এক আত্মা মাত্র বিৰাজ কৰা দেখিব লাগিব।

জীৱাত্মা পৰমাত্মাৰ অংশ ৰূপে এই ভাৱ যেতিয়া উদয় হ'ব, তেতিয়াই মানুহ আধ্যাত্মিক স্তৰলৈ উন্নীত হয়।

অনাত্মা দেহক আত্মা বুদ্ধি কৰি হৰি হৰি হৰি এ তুমি পৰমাত্মা ইশ্বৰে ভৈলো বঞ্চিত।।

তোমাক নজানি জড় মিছা শৰীৰক মই
প্ৰাণ প্ৰভু পীতাম্বৰ এ
আত্মা বুলি ভৈলো সেৱা চোৰ।

যিজনে কেৱল নিজৰ দেহটোক নিজৰ একমাত্ৰ পৰিচয় বুলি ভাবি থাকে, তেওঁ নিজৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে। আধ্যাত্মিক স্তৰলৈ যোৱাৰ প্ৰথম উপায় হৈছে ইন্দ্ৰিয় সংযম। যি ইন্দ্ৰিয় সংযম কৰিব নোৱাৰে তেওঁ কাম, ক্ৰোধ, লোভ, মোহ আদি ৰিপুবিলাকৰ কবলত থাকে। ইন্দ্ৰিয়বিলাকে মনত প্ৰবল প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। সেয়ে মন ইন্দ্ৰিয়ৰ দাস হ'লে আত্মজ্ঞান কেতিয়াও লাভ হ'ব নোৱাৰে। আধ্যাত্মিকতা মনৰ সংস্কৃতি। কায়মনোবাক্যে পূণ্য সংযমী হ'ব পাৰিলেহে আধ্যাত্মিকতাত আগবাঢ়িব পাৰে। কি প্ৰক্ৰিয়াৰে কেনেদৰে মনক নিয়ন্ত্ৰণ কৰি ভগৱানৰ প্ৰতি একান্ত ভক্তিৰ অৱস্থানলৈ নি সংযমী হ'বৰ বাবে সাধনাৰ প্ৰয়োজন এই সম্পৰ্কতো মাধৱদেৱৰ *'নামঘোষা'*ৰ ৮৯/৯০ ঘোষাত জিভা, ৯১ নং ঘোষাত কাণ, ৯২ নং ঘোষাত মন, ৯৩ নং ঘোষাত হৃদয়, ৯৪ ত বুদ্ধি, ৯৫ ত অহংকাৰ, আৰু ৯৬ ত চিত্ত সকলোবোৰ ইন্দ্ৰিয় সুখৰ পৰা আঁতৰি হৰি ভক্তি সুখী হ'ব বাবে আহ্বান জনাইছে।

হৰি ভক্তি সম্পৰ্কতো মাধৱদেৱে কৈছে—

হৰিত শৰণ লৈয়া যিটো জন এ
হৰিৰ চৰিত্ৰ শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন কৰে।
দুৰ্ঘোৰ অপাৰ সংসাৰ সাগৰ এ
সিটো মহাজনে অতি মহাসুখে তৰে।। ৭১৫।।

এইদৰে বিভিন্ন ঘোষাৰ মাজেদি মাধৱদেৱে মানৱ সমাজক সংসাৰ তাৰণৰ উপায় নিৰ্দেশ কৰিছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ *নামঘোষাৰ* অসমীয়া সমাজ জীৱনলৈ কি অৱদান আছে? (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ *নামঘোষা* ক'ত কেনেকৈ আত্ম মূল্যায়ন।
(১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....



৮.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ পৰা আমি জানিব পাৰিলোঁ যে নামঘোষা এখনি তাত্ত্বিক গ্ৰন্থই নহয়, এখনি উৎকৃষ্ট শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্য। সাৰ্বজনীন শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্যই যিদৰে সমাজক পথ নিৰ্দেশ কৰে, ঠিক কেনেকৈ নামঘোষাৰ উপদেশমূলক ঘোষা সমূহে মানৱ সমাজক পথ নিৰ্দেশ দিছে।
- নামঘোষাত ভক্তিৰ বিভিন্ন তত্ত্বসমূহ ব্যাখ্যা কৰাৰ উপৰিও এক শৰণ বৈষ্ণৱধৰ্মৰ ধ্বজা বহন কৰি ভক্ত সমাজক আধ্যাত্মিক পথলৈ আনিবলৈ সক্ষম হৈছে।
- এই অধ্যায়নৰ উপদেশ, নিন্দা শীৰ্ষক ঘোষাসমূহৰ ব্যাখ্যাৰে মানৱ জীৱনৰ মহত্ব প্ৰদৰ্শন কৰি এনে মহৎ জীৱন লাভ কৰা মানুহে নিজস্ব কৰ্মনাশৰে মনুষ্য জীৱন বিফল কৰাত ক্ষোভ প্ৰকাশ কৰিছে। সেয়েহে 'খেদ', 'উপদেশ'ৰ যোগেদি আত্ম উপলব্ধিৰ পাঠ মানৱ সমাজক দিছে।
- আত্ম উপলব্ধি নোহোৱালৈকে মানুহ আধ্যাত্মিক স্তৰলৈ উন্নীত হ'ব নোৱাৰে। সেয়েহে বিভিন্ন ঘোষাৰ যোগেদি হৰি ভক্তিৰ মাহাত্ম্য দেখুৱাইছে। হৰি ভক্তিৰ দ্বাৰা কেনেকৈ অবিদ্যাক নাশ কৰি ব্ৰহ্মা, পৰম ব্ৰহ্মাৰ জ্ঞান আয়ত্ত্ব কৰিব পাৰি আৰু তাৰ দ্বাৰা ইন্দ্ৰিয়াসক্ত ৰিপুবোৰক দমন কৰি সংসাৰত মনুষ্য জীৱন সফল কৰিব পাৰি, তাৰ সম্ভেদ দিছে বিভিন্ন ঘোষাই। এইদৰে মানৱ জীৱনৰ প্ৰমূল্যত গুৰুত্ব দি সংসাৰ তাৰণৰ উপায় স্বৰূপ বিভিন্ন উপায় এই অধ্যায়ৰ বিষয় বস্তুৱে সামৰিছে।



৮.৮ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। দত্ত বৰুৱা,হৰিনাৰায়ণ (১৯৭০); সটীক নামঘোষা; গুৱাহাটী ঃ দত্ত বৰুৱা এণ্ড কোম্পানী।
২। দাস,ইলাৰাম (২০১৪); নামঘোষা ৰসামৃত কৃষ্ণ; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।
৩। দাস,হৰমোহন (সম্পা) (১৯৫৭); মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ নামঘোষা (হিন্দী ইংৰাজী অনুবাদসহ); কলিকতা।
৪। নাথ,জীৱকান্ত (সম্পা) (২০০২); নামঘোষাৰ সমীক্ষান্তক অধ্যয়ণ ঃ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ ।
৫। চলিহা, ভৱ প্ৰসাদ (সম্পা)(১৯৮৯); মাধৱদেৱ আৰু সংস্কৃতি ঃ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।
৬। নেওগ, মহেশ্বৰ (১৯৮৯); শ্ৰীশ্ৰী মাধৱদেৱ ঃ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।
৭। শইকীয়া,পূৰ্ণানন্দ (১৯৯০); মাধৱদেৱ ভক্তি সাহিত্য; গুৱাহাটী ঃ বৰা প্ৰকাশন।

৮। দাস, কৈলাশ আৰু কলিতা মৰল, ৰজিতা (সম্পা) (২০০৬); অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য; শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।

৯। শালৈ, পদ্মৰাম (১৯৯৭); ভক্তিধর্ম আৰু ভক্তি কাব্যত এভুমুকি; গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ঃ ছার্ভিছ বুক ছেল্‌ছ।

১০। দত্ত, অনিমা (২০০৩); অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্য আৰু দর্শন; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

১১। নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ (২০১২); ভক্তি মার্গ আৰু ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যত এভুমুকি; গুৱাহাটী ঃ বাণী মন্দিৰ।

১২। মজুমদাৰ, বিমল (১৯৯৯); ভক্তিসাহিত্য; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৮.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কৰল ৰূপৰেখা)

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নামঘোষাৰ তাত্ত্বিক দিশটোৰ উপৰিও মানুহৰ ব্যক্তি আৰু সমাজ জীৱনলৈ আগবঢ়োৱা শিক্ষাৰ এটি দিশ আছে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শ্রেষ্ঠ সাহিত্য গুণেৰে সমৃদ্ধ *নামঘোষা* উপদেশ, আত্মপদেশ, নিন্দা, খেদ, আত্ম নিন্দা আদি বিভিন্ন শিতানত মাধৱদেৱে কেনেদৰে আত্মোপলব্ধিৰে শিক্ষা প্রদান কৰিছে। সেই দিশত আলোকপাত কৰিলেই হ'ব।

৮.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১ ঃ *নামঘোষা* গ্রন্থৰ 'উপদেশ' শীর্ষক অধ্যায়ত অন্তর্ভুক্ত ঘোষাৰ উদ্ধৃতি দি মাধৱদেৱৰ বক্তব্য বিচাৰ কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ *নামঘোষাত* নিন্দা'ৰ তাৎপর্য বিচাৰ কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ *নামঘোষাত* মানৱৰ প্রতি কি বার্তা প্রেৰণ কৰিছে?

প্রশ্ন নং ৪ ঃ *নামঘোষাত* বর্ণিত ঘোষাৰ উদ্ধৃতি দি হৰি ভক্তিৰ মাহাত্ম বিচাৰ কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ ঃ ভট্টদেৱৰ *কথা ভাগৱত* ঃ সাধাৰণ আলোচনা

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য

৯.২ পৰিচয়

৯.৩ ভট্টদেৱৰ পৰিচয়

৯.৪ ভট্টদেৱৰ সাহিত্য প্ৰতিভা

৯.৫ *কথা-ভাগৱত* আৰু ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতি

৯.৬ *কথা-ভাগৱততে* ভট্টদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু ব্যক্তিত্ব

৯.৭ *কথা-ভাগৱততে* প্ৰকাশিত ভক্তি তত্ত্ব

৯.৮ *কথা-ভাগৱত* আৰু অসমীয়া গদ্য পৰম্পৰা

৯.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৯.১০ অধিক জানিবলৈ

৯.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

৯.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভট্টদেৱৰ সময়, জীৱন আৰু সাহিত্য কীৰ্তি সম্পৰ্কে শিক্ষাৰ্থীসকল পৰিচিত হ'ব।
- অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাসত ভট্টদেৱৰ এক ঐতিহাসিক পৰিচয় আছে তাক আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- কথা-ভাগৱত, কথা-গীতা আৰু কথা-ৰত্নাৱলীৰ যোগেদি যে ভট্টদেৱে সাহিত্যৰ মাধ্যম হিচাপে পোন প্ৰথমতে অসমীয়া ভাষাৰ গদ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰে তাক জানিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা তৃতীয় ষান্মাসিকৰ দ্বিতীয় পাঠ্যবিষয় 'ভক্তি সাহিত্য'ৰ এইটো নৱম অধ্যায়। এই অধ্যায়টোৰ অধ্যয়নৰ বিষয় অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ জনক বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টাচার্য। চমুকৈ জনপ্ৰিয় ৰূপত পৰিচিত ভট্টদেৱে গদ্য সাহিত্যৰ প্ৰথম স্বাক্ষৰ বহণ কৰে কথা-ভাগৱত অনুবাদ কৰি। ভাগৱত এখনি অতি প্ৰসিদ্ধ আৰু জনপ্ৰিয় পুৰাণ। ইয়াত বিশেষভাৱে পূৰ্ণ অৱতাৰ শ্ৰীকৃষ্ণৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশিত হৈছে। এই ভক্তি প্ৰধান তাত্ত্বিক গ্ৰন্থৰ সাৰ গ্ৰহণ কৰি ভট্টদেৱে কথা-ভাগৱত অতি সৰলৰূপত গদ্যভাষাৰে প্ৰকাশ কৰে।

ভাগৱত-পুৰাণৰ বিষয়-বস্তু ভক্তিতত্ত্ব আৰু পৰমব্ৰহ্ম তত্ত্বৰ দাৰ্শনিক গভীৰ বিষয়বস্তুক সহজ-সৰল অসমীয়া কথা বা গদ্যত প্ৰকাশ কৰি লোক সমাজৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰা ভাগৱত কথাও এই অধ্যায়ত আলোচিত হ'ব।

৯.৩ ভট্টদেৱৰ পৰিচয়

অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাসত স্বৰ্ণযুগৰূপে খ্যাত মধ্যযুগৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্য- শংকৰোত্তৰ কালৰ এজন প্ৰতিভাশালী কবি সাহিত্যিকৰ আছিল বৈকুণ্ঠনাথ ভাগৱত ভট্টাচার্য বা ভট্টদেৱ (খৃঃ ১৫৫৮-১৬৩৮)। ভট্টদেৱ অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ পিতৃ স্বৰূপ অর্থাৎ গদ্য সাহিত্যৰ জনক ৰূপে পৰিচিত। ভট্টদেৱৰ সমসাময়িক যুগ আছিল পদ্য বা ছন্দৰ যুগ অর্থাৎ সাহিত্য ৰচনাৰ প্ৰচলিত মাধ্যম আছিল পদ্য বা ছন্দ। কিন্তু ভট্টদেৱে যথেষ্ট সাহস আৰু পাৰদর্শিতাৰে দেখুৱাই গ'ল যে মানুহে ব্যৱহাৰিক দৈনন্দিন জীৱনত ব্যৱহাৰ কৰা ।কথা বা গদ্যতো সাহিত্য সৃষ্টি হ'ব পাৰে। আনকি সুদূৰ ষোড়শ শতিকাতে গীতা আৰু ভাগৱতৰ দৰে ভক্তি তাত্ত্বিক দার্শনিক গ্ৰন্থৰো গদ্য ৰূপত অনুবাদ কৰি অসমীয়া ভাষা সাহিত্যক ভাৰতীয় আন আন প্ৰাদেশিক ভাষাৰ সাহিত্যৰ মাজত গদ্য সাহিত্যৰ সৌধ নির্মাণ কৰিলে। ফলস্বৰূপে অসমীয়া ভাষা সাহিত্যৰ ইতিহাসত এখনি স্মাৰক আসন লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হ'ল।

ভট্টদেৱৰ আচল নাম বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টাচার্য। এই ১৫৫৮ খৃঃত কামৰূপ জিলাৰ বৰনগৰৰ ওচৰৰ ভেৰাগ্ৰামত জন্ম গ্ৰহণ কৰে। নীলকণ্ঠ দাস কৃত 'দামোদৰ চৰিত' মতে ভট্টদেৱৰ জন্ম বজালী অঞ্চলৰ বিছনকুছিত। ৰামৰায়ৰ *'গুৰুলীলা'* মতে তেওঁৰ জন্ম ভেৰাগ্ৰামত বুলি কোৱা হয়। তেওঁৰ পিতৃৰ নাম কবি সৰস্বতী আৰু মাতৃৰ নাম আছিল তাৰাদেৱী। শ্ৰীচন্দ্ৰ ভাগৱতীৰ পৰিনাতি ভট্টদেৱ পৰাশৰ গোত্ৰীয় ব্ৰাহ্মণ আৰু পিতৃ শ্ৰী চন্দ্ৰ ভাৰতী ওৰফে কবি সৰস্বতীও বিখ্যাত পণ্ডিত আছিল। বৰনগৰৰ গোপালদেৱ নামৰ শাস্ত্ৰ বিশাৰদ পণ্ডিত এজনৰ সংস্কৃত টোলত বিদ্যার্থী হিচাপে বৈকুণ্ঠ নাথে অলপ দিনৰ ভিতৰতে ব্যাকৰণ, কাব্য, স্মৃতি, ভাগৱত, দর্শন আদি অধ্যয়ন কৰিব পৰা সংস্কৃত ভাষাৰ জ্ঞানৰ লগে লগে শাস্ত্ৰ জ্ঞানতো বিশেষ ব্যুৎপত্তি লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এদিন তেওঁ এখন বিৰাট সভাত তেওঁৰ স্বভাৱসুলভ বাগ্মিতা আৰু মধুৰ ভঙ্গীৰে ভাগৱত ব্যাখ্যা কৰি সকলো লোককে আকর্ষণ কৰিছিল। তেতিয়াৰে পৰা সমাজে তেওঁক 'ভাগৱত ভট্টাচার্য' উপাধি দিয়ে। ভাগৱত শাস্ত্ৰত অগাধ পাণ্ডিত্য আৰু লোক সমাজক সহজ সৰলভাৱে বুজাই দিব পৰা তেওঁৰ প্ৰখৰ প্ৰতিভা দেখি লোক সমাজে তেওঁক'ব্যাসদেৱো' বুলিছিল। পিছলৈ লাহে লাহে ভট্টদেৱ নামেই জনপ্ৰিয় হৈ পৰিল। সেই সময়তে তেওঁ বিবাহপাশত আৱদ্ধ হৈ সংসাৰীও হয়।

পিছত পিতাকৰ কথামতে পাটবাউসীলৈ গৈ গুৰু দামোদৰদেৱত শৰণ লয়। গুৰু দামোদৰদেৱ আৰু ভট্টদেৱৰ সংযোগো বৈষ্ণৱ যুগৰ শংকৰ মাধৱৰ 'মণিকাঞ্চন সংযোগ'ৰ দৰে অসমীয়া জাতি, সংস্কৃতি আৰু ভাষা-সাহিত্যলৈ এক অপূর্ব সংযোগ। দামোদৰ দেৱ যেতিয়া পৰীক্ষিত নাৰায়ণ ৰজাৰ ৰোষত পৰি কামৰূপ ৰাজ্য এৰি কোচবিহাৰলৈ যাব লগা হয়, তেতিয়া

ভট্টদেৱক তেওঁৰ নিজ পাটবাউসী সত্ৰত ভাগৱতী পাতি সত্ৰৰ ভাৰ দি গৈছিল আৰু লগতে যাবৰ সময়ত দিয়া আন আন উপদেশৰ লগতে গদ্যভাষাত অর্থাৎ কথা ৰূপত এখন ভাগৱত ৰচনা কৰিবলৈ কয়। সেই মতেই ভট্টদেৱে টীকা ভাষ্য অনুসৰণ কৰি অশেষ কষ্ট আৰু সাধনাৰে ভাগৱতৰ চমু আৰু সৰল গদ্যৰূপ দি দ্বাদশ স্কন্ধ ভাগৱত অনুবাদ কৰে। ভট্টদেৱৰ সৃষ্টিৰাজিৰ যোগেদি প্রকাশিত হোৱা পাণ্ডিত্য, সৃজনীক্ষম প্রতিভা আৰু শাস্ত্রজ্ঞানৰ ব্যুৎপত্তি তথা ব্যাখ্যাৰ অসাধাৰণ ক্ষমতা দেখি পণ্ডিত সমাজে 'কবিৰত্ন' উপাধিও দিয়ে।

অসমীয়া সাহিত্যলৈ ভট্টদেৱৰ অৱদান অতুলনীয় আৰু অমৰ। সাহিত্যৰ ইতিহাসত ভট্টদেৱৰ কীর্তিস্তম্ভ হ'ল— কথা-ভাগৱত, কথা-গীতা আৰু কথা-ৰত্নাৱলী। ইয়াৰোপৰি অসমীয়া ভাষাত লিখা গ্রন্থ নন্দোৎসৱ, প্রসাদমালা, সাত্বত তন্ত্র আৰু বিষ্ণু সহস্রনাম। সংস্কৃত ভাষাত লিখা গ্রন্থ হ'ল— ভক্তিসাৰ, ভক্তি বিবেক, ভাগৱত অধিকৰণ আৰু শৰৎ মল্লিকা। দামোদৰদেৱৰ প্রিয় শিষ্যৰূপে পাটবাউসীত ধর্ম প্রচাৰ কৰাৰ উপৰিও তেওঁ ব্যাসকুছিত এখন সত্রও স্থাপন কৰে। সমাজত শিক্ষা বিস্তাৰ কৰি সমাজ সংস্কাৰকৰ ভূমিকাৰেও ভট্টদেৱে পৰম নিষ্ঠা আৰু অক্ষুণ্ণ গৌৰৱৰে জীৱন অতিবাহিত কৰিছিল। জীৱনৰ শেষ দিনলৈকে কর্তব্য সম্পাদন কৰি ১৬৩৮ খৃঃত যোগী পুৰুষৰ দৰে ভট্টদেৱে ইহলীলা সম্বৰণ কৰে।

৯.৪ ভট্টদেৱৰ সাহিত্য প্রতিভা

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত ভট্টদেৱৰ অতুলনীয় সাহিত্যিক অৱদানৰে অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ জনক ৰূপে এখনি চিৰস্মৰণীয় আসন অধিকাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। সংস্কৃত ভাষাত ব্যুৎপত্তি লাভ কৰা প্রখৰ আৰু প্রত্যুৎপন্নমতি এই প্রতিভাশালী সাহিত্যিকজনাই জীৱনজোৰা সাধনাৰে অসমীয়া সমাজ আৰু সাহিত্যৰ সেৱা কৰিছিল। তেওঁৰ অমৰ সৃষ্টি *কথা-ভাগৱত, কথা-গীত, কথা-ৰত্নাৱলী*ৰ উপৰিও প্রসংগমালা, সাত্বিতক তন্ত্র, বিষ্ণু সহস্র নাম, নন্দোৎসৱ গ্রন্থৰ যোগেদি শংকোত্তৰ সমাজ আৰু সাহিত্যত ভক্তি ধর্মৰ প্রচাৰ আৰু প্রসাৰত ভট্টদেৱে বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰিছিল। সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত *'ভক্তি-বিৱেক'* গ্রন্থখনিও এখনি অতি উচ্চস্তৰৰ ভক্তি তাত্ত্বিক গ্রন্থ। বিভিন্ন শাস্ত্রৰ সাৰ সংগ্রহ কৰি বৈষ্ণৱ ধর্মৰ মতাদর্শ সুপ্রতিষ্ঠিত কৰিবলৈ ভট্টদেৱে এই প্রকৰণ গ্রন্থখনি ৰচনা কৰিছিল। ভক্তি বিবেকৰ মূল পাঠৰ যোগেদি একশৰণীয়া ধর্মমতৰ আভাস পাব পাৰি। লগতে ভক্তি ধর্মৰ মূল ভজনীয় বিষ্ণুৰ নাম মাহাত্ম্য, শ্রৱণ-কীর্তনৰ যোগেদি ভগৱৎ প্রাপ্তি কথা জ্ঞাত হয়। ইয়াৰোপৰি ভক্তিসাৰ, ভাগৱত অধিকৰণ, শৰণমালিকা আদি সংস্কৃত ভাষাৰ গ্রন্থসমূহৰ যোগেদি ভট্টদেৱে একশৰণ ভাগৱতী ধর্মৰ দামোদৰীপন্থী বিষ্ণুভক্তিৰ কথা প্রচাৰ কৰিছিল। সোমাপতি দেৱশর্মাই তেওঁৰ *'দেৱ দামোদৰ গুৰু'* গ্রন্থত ভট্টদেৱ বিৰচিত গ্রন্থৰূপে *গুৰু বংশাৱলী, দামোদৰ ব্যাখ্যান, ৰৱগীত* আৰু *সত্ত নির্ণয়* এই চাৰিখন গ্রন্থৰ নামো সংযোগ কৰিছে। উপৰোক্ত প্রকাশিত অপ্রকাশিতসমূহ গ্রন্থৰাজিৰ যোগেদি শাস্ত্র বিশাৰদ ভট্টদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু সাহিত্য প্রতিভাৰ পৰিচয় পোৱা যায়।

শংকৰদেৱৰ পৰৱৰ্তী যুগত একশৰণীয়া ভাগৱতী ধৰ্ম তিনিটা পন্থাত বিভক্ত হয়। মহাপুৰুষীয়া, দামোদৰীয়া আৰু হৰিদেৱী। দামোদৰীয়া শাখাটো পণ্ডিতী শাখা। দামোদৰদেৱে আৰু তেওঁৰ বহুতো শিষ্য পণ্ডিতে আগৰ তান্ত্রিক মতৰ শাস্ত্রৰ বচন বৈষ্ণৱী মাৰ্গত শাস্ত্রৰ বচনৰে প্রতিষ্ঠা কৰি ভাগৱতী ধৰ্মৰ গুৰুত্ব প্রতিষ্ঠা কৰে। দামোদৰদেৱে ধৰ্মপ্রচাৰৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় ভক্তি তাত্ত্বিক গ্রন্থসমূহৰ ৰচনাৰ বাবে তেওঁৰ প্রতিভাশালী শিষ্য কেইজনমানক দামোদৰপন্থী ভক্তিধৰ্মৰ প্রচাৰত সহায় হ'ব পৰাকৈ গ্রন্থ ৰচনা কৰিবৰ বাবে নিয়োজিত কৰে। সেয়েহে তেওঁ ভাগৱত শাস্ত্রত ব্যুৎপত্তি লাভ কৰা ভট্টদেৱক ধৰ্ম প্রচাৰৰ আন আন উপদেশৰ লগতে কথাৰূপত এখনি ভাগৱত ৰচনা কৰিবলৈ নিয়োগ কৰে। ভট্টদেৱে সংস্কৃত ভাষাৰ গ্রন্থৰাজি অধ্যয়ন কৰাৰ উপৰিও ভাগৱতৰ বিভিন্ন টীকা ভাষ্য অধ্যয়ন আৰু অনুসৰণ কৰি ভাগৱতৰ প্রথম স্কন্ধ প্রথমে অনুবাদ কৰি গুৰু দামোদৰদেৱক দেখু�ৱালে। প্রথম স্কন্ধ ভাগৱত অনুবাদ চাই দামোদৰদেৱে বিশাল, ব্যাপক আলোচনাযুক্ত ভাগৱতৰ সলনি চমু আৰু সৰল কথাৰূপ দিবলৈহে ভট্টদেৱক উপদেশ দিলে, যাতে ভাগৱতৰ জটিল তত্ত্ব কথা লোক সমাজৰ অল্প শিক্ষিত আৰু অশিক্ষিত জনসাধাৰণে সহজে বুজিব পাৰে। পিছত ভট্টদেৱে মূল *ভাগৱত পুৰাণ*ৰ প্রত্যেক স্কন্ধৰ একোটা চমু সাৰাংশ ৰচনা কৰি *দ্বাদশ স্কন্ধ ভাগৱতক* সম্পূর্ণ *কথা-ভাগৱতত* ৰচনা কৰে। এই প্রসংগত *গুৰুলীলাত* কোৱা হৈছে—

'প্রভু দামোদৰৰ আজ্ঞায়ে মহাসন্ত।
শ্লোক ভাঙি ভাগৱত কথা কৰিলন্ত।।
অবিৰোধে স্ত্রীশূদ্রে চাওালে পঢ়য়।
সংক্ষেপিয়া কথাৰূপ কৈলা মহাশয়।।'

এইদৰে অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ সৃষ্টিৰ ক্ষেত্রত দেখা যায় যে গদ্য সাহিত্যৰ সৃষ্টিত ভট্টদেৱ আছিল যন্ত্র আৰু যন্ত্রী আছিল গুৰু দামোদৰদেৱ। গুৰু-শিষ্যৰ মণিকাঞ্চন সংযোগেৰে সৃষ্টি হোৱা— *কথা-ভাগৱতেই* অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ প্রথম নিদর্শন। প্রতিভাশালী পণ্ডিত কবি সাহিত্যিক ভট্টদেৱে কেৱল কথা-ভাগৱতৰ সৃষ্টিতেই ক্ষান্ত নাথাকি তাৰ পিছতে *কথা-গীতা, কথা-ৰত্নাৱলী* লিখি অসমীয়া গদ্য সাহিত্যক নতুন মাত্রা প্রদান কৰিলে। সুদূৰ ষোড়শ শতিকাতে অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ সুদৃঢ় ভেটি প্রতিষ্ঠিত হ'ল। ভাৰতৰ আন আন প্রান্তীয় ভাষাৰ গদ্য সাহিত্য বহু পিছতহে আৰম্ভ হয়।

কথা-ভাগৱতৰ সৃষ্টিত ভট্টদেৱে কথা-বস্তুৰ বাবে ভিন্ন টীকা ভাষ্যৰ সহায় ল'লেও অসমীয়া ভাষাৰ গদ্যৰূপ সৃষ্টি কৰিবলৈ সংস্কৃত তৎসম শকৰ লগে লগে বহুতো তদ্ভৱ শব্দৰ নির্মাণ কৰিছে। যাৰফলত অসমীয়া ভাষাই সাহিত্যিক মাধ্যমৰ মর্যাদাপ্রাপ্ত হৈছে। 'কথা-গীত'ত লেখতে শংকৰী, ভাস্কৰী, দামোদৰী আৰু শ্রীধৰী এই চাৰিটা টীকা আলোচনা কৰি গীতাৰ তত্ত্বমূলক বিষয়বস্তু প্রকাশ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। ইয়াৰ ভিতৰত ভক্তিপ্রধান শ্রীধৰী টীকাৰ প্রভাৱ যথেষ্ট। ভট্টদেৱে কথা-ভাগৱত, কথা-গীতা দামোদৰদেৱৰ জীৱিত অৱস্থাতেই সম্পূর্ণ কৰে। ১৯২০ শকত দামোদৰদেৱ স্বর্গীয় হয়। সেই হিচাপে ষোড়শ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে এই দুয়োখন গ্রন্থ ৰচিত বুলি ক'ব পাৰি।

ভট্টদেৱে অসমীয়া সাহিত্য জগতৰ কেৱল গদ্য সাহিত্যৰ জনক ৰূপেই নহয়, গদ্য সাহিত্যৰ ত্রিস্তম্ভ কথা-গীত, কথা-ভাগৱত, কথা-ৰচনাৱলীৰ ভাৰতৰ সাহিত্য ইতিহাসত অসমীয়া গদ্য সাহিত্যক পোনপ্রথমে প্রতিষ্ঠিত কৰিলে, তেখেতৰ আন আন সৃষ্টিৰাজিয়েও অসমীয়া সমাজ আৰু সাহিত্যক উপকৃত কৰিছিল। আজীৱন ভক্তি সাধক এই কবি সাহিত্যিক জনাই সাৱস্বত নিৰন্তৰ সাধাণাৰে অসমৰ সমাজ আৰু সংস্কৃতিত ন-দিগন্তৰ প্রক্ষেপ কৰিছিল। ইয়াৰ মূলতে আছিল শাস্ত্রবিশাৰদ পণ্ডিতজনাৰ অফুৰন্ত প্রতিভা আৰু সাধনা।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভট্টদেৱৰ জীৱন আৰু সাহিত্য কৃতিৰ বিষয়ে লিখক।
(২০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৯.৫ কথা-ভাগৱত আৰু ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতি

মহাপুৰুষ গুৰু দামোদৰদেৱৰ প্রিয় শিষ্য আছিল বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টাচার্য। সংস্কৃত ভাষাৰ বিদগ্ধ পণ্ডিত জনাই আহৰণ কৰা ভাগৱতৰ ব্যুৎপত্তিৰ লগতে স্বভাৱসুলভ বাগ্মিতা আৰু মধুৰ ভংগীৰে ভাগৱত ব্যাখ্যা কৰি জন সমাজক মুগ্ধ কৰিব পাৰিছিল। তাৰ বাবে সমাজে তেওঁক ভাগৱত ভট্টাচার্য উপাধি দিয়ে। ভট্টদেৱৰ এই পাণ্ডিত্য আৰু প্রতিভা লক্ষ্য কৰি গুৰু দামোদৰদেৱে তেওঁক ভাগৱতৰ কথা-বস্তুক আৱাল-বৃদ্ধ-বণিতা সকলোৱে বুজিব পৰাকৈ গদ্য ভাষাত সৃষ্টি কৰিবলৈ আদেশ দিয়ে। গুৰুৰ আদেশ শিৰোধার্য কৰি পোনপ্রথমে ভট্টদেৱে এক গদ্যশৈলী নির্মাণ কৰি *'কথা-ভাগৱত'* সৃষ্টি কৰে। এইদৰে *'কথা-ভাগৱত'*ৰ যোগেদি ভট্টদেৱে অসমীয়া ভাষাত প্রথম গদ্য ভাষাৰ জন্ম দিবলৈ সক্ষম হ'ল। ভট্টদেৱৰ আগলৈকে অসমীয়া সাহিত্যৰ চর্চা হৈছিল পদ বা পদ্য ভাষাৰ যোগেদি। 'কথা-ভাগৱত'ৰ যোগেদি ভট্টদেৱে সোড়শ শতিকাতে প্রমাণ কৰি দেখুৱালে যে কথা বা গদ্যভাষাও সাহিত্যৰ মাধ্যম হ'ব পাৰে। এই অধ্যায়ত ভট্টদেৱৰ সাহিত্য প্রতিভা আৰু পাণ্ডিত্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব। ভট্টদেৱৰ সাধাৰণ পৰিচয়ৰ উপৰিও কথা-ভাগতৰ দর্শনৰ যোগেদি ভট্টদেৱৰ ভক্তিতত্ত্বৰ প্রকাশিত হয়। তাৰ বাবে ভট্টদেৱে শ্রীধৰ স্বামীৰ টীকা ভাষ্যক অনুসৰণ কৰিছিল। তদুপৰি ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতি, ভাষা আৰু সাহিত্যিক প্রতিভাৰে সমুজ্জ্বল ব্যক্তিত্বক আলোচনা কৰা হ'ব।

ভট্টদেৱে দ্বাদশ স্কন্ধ ভাগৱত ১৫১৫ শকৰ পৰা ১৫১৯ শক (১৫৯৩ খৃঃ— ১৫৯৭ খৃঃ) অসমীয়া গদ্যত ভাঙনি কৰে বুলি হেমচন্দ্র গোস্বামীয়ে *কথা-গীতাৰ* ভূমিকাত কৈ গৈছে। লগতে ইয়াকো কৈছে যে 'অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ সৃষ্টি কার্যত ভট্টদেৱ যন্ত্র মাথোঁন, যন্ত্রী আছিল দামোদৰদেৱ।' অর্থাৎ গুৰু দামোদৰদেৱৰ আজ্ঞা, অনুপ্রেৰণাতে ভট্টদেৱে পোনপ্রথমতে প্রথম স্কন্ধ ভাগৱত অসমীয়া গদ্য ভাঙনি কৰি দামোদৰদেৱক দেখুৱালত দামোদৰ দেৱে পঢ়ি চাই কয়—

'কিন্তু এতখানি, বহু কথা ভৈলে, পুথিও হৈবে বৰ।'
বাহুয় কন্ধৰ, কথাক লিখিতে, লাগিবে পাত বিস্তৰ।।
এতেকে ইয়াক, কহিতে নপাৰি, নকৰিবে কেহো যত্ন।
সংক্ষেপ কৰিয়া, সাৰ মাত্ৰ লৈয়া, কৰা কথা কবিৰত্ন।।

ইয়াৰ পিছত পাটবাউসীলৈ ঘূৰি আহি গুৰুৰ আজ্ঞামতে 'সংক্ষেপ কৰিয়া, সাৰ মাত্ৰ লৈয়া' ভট্টদেৱে দ্বাদশ স্কন্ধ ভাগৱত ১৫১৫ শকৰ পৰা ১৫১৯ শকৰ ভিতৰত (১৫৯৩ খৃঃ-১৫৯৭ খৃঃ) অসমীয়া গদ্যত ভাঙনি কৰিছে বুলি পণ্ডিত হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে 'কথা-গীতা'ৰ ভূমিকাত কৈ গৈছে।

ভট্টদেৱৰ আগলৈকে কোনো লেখকে গোটেই দ্বাদশ স্কন্ধ ভাগৱত অকলে নিজস্বভাৱে অনুবাদ কৰা দেখা নাযায়। বিভিন্নজন কবিয়ে বিভিন্ন স্কন্ধহে পদ্যত অনুবাদ কৰিছিল। ভাগৱতৰ বিভিন্ন অংশ নিজা অভিৰুচি আৰু কা�ৰণত অনুবাদ কৰাৰ বাবে ৰচনাৰীতিৰ সামঞ্জস্য ৰক্ষিত হোৱা দেখা নাযায়।

ভট্টদেৱৰ কথা-ভাগৱতে সেই যুগৰ লোক সমাজৰ সৰ্ব সাধাৰণৰ বাবে আধ্যাত্মিক জ্ঞানৰ পথকেই মুকলি কৰি দিয়া নাছিল। তাৰোপৰি গদ্য সাহিত্যৰ সৃষ্টিৰে পৰৱৰ্তী লেখক সকলৰ বাবেও পথ মুকলি কৰি দিছিল। তেওঁৰ সৰল ৰচনা-ৰীতি, চুটি চুটি বাক্য বিশিষ্ট লেখনি আৰু কথোপকথন মূলক ৰচনাভংগীয়ে পৰৱৰ্তী চৰিতকাৰসকলক প্ৰভাৱান্বিত কৰিছিল। কথা-ভাগৱত সৃষ্টিতে থমকি নৰৈ উদ্যোগী, পণ্ডিত কবিজনাই *'কথা-গীতা', 'কথা-ৰত্নাৱলী'*ও লিখি উলিয়ায়। তিনিওখন গন্থৰে বিষয়বস্তু দার্শনিক তত্ত্ব সম্বলিত হোৱা স্বত্বেও ভট্টদেৱে অশেষ চেষ্টা, সাধনা আৰু প্ৰতিভাৰ সমন্বয়ত নিজস্ব গদ্যশৈলীৰে সৰ্বসাধাৰণে বুজিব পৰাকৈ সহজ-সৰল গদ্যভাষাৰ সৃষ্টি কৰিলে। সেয়া সঁচাকৈয়ে অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাসত এক চমৎকাৰ সংযোজন। লগতে ভাৰতীয় প্ৰাদেশিক সাহিত্যৰ ভিতৰতে প্ৰাচীনতম অমূল্য সম্পদ ৰূপে পৰিগণিত হ'ল।

ভট্টদেৱে 'কথা-ভাগৱত'ৰ আৰম্ভণিতে লিখিছে— 'মঞি অল্পমতি তথাপি শ্ৰীদামোদৰৰ আজ্ঞায়ে সন্তসৱৰ অনুমোদনে টীকা ভাষ্য অনুসৰি সংক্ষেপ প্ৰকাৰে নিৱন্ধো।' যি সময়ত ভাগৱত পুৰাণৰ নিচিনা গভীৰ তত্ত্ব শাস্ত্ৰ এখনৰ গ্ৰন্থক সম্পূৰ্ণৰূপত গদ্য ভাষাত লিখিব লগা হৈছিল সেই সময়ত ভট্টদেৱৰ আগত অসমীয়া কোনো লিখিত গদ্যৰ আৰ্হিও নাছিল। সেই সময়ত সকলো সাহিত্য পদ্যত লিখাৰেই নিয়ম আছিল। শংকৰদেৱৰ অংকীয়া নাটৰ সংলাপ বা বচনত এক লয়যুক্ত গদ্য ব্যৱহাৰ হৈছিল যদিও, সেয়া প্ৰকৃত অসমীয়া ভাষা নহয়, অসমীয়া ব্ৰজাৱলীহে আছিল। তদুপৰি লোক সমাজত ব্যৱহৃত ফকৰা যোজনা, জতুৱা ঠাঁচ আদিৰে পৰিপূৰ্ণ জনসাধাৰণৰ কথিত ভাষাতো ভাগৱতৰ নিচিনা আধ্যাত্মিক তত্ত্বৰ কথাবোৰ প্ৰকাশ কৰাও সম্ভৱ নহয়। আনহাতে মূল সংস্কৃত ভাষাৰ তৎসম শব্দৰে ভাৰাক্ৰান্ত কৰি ভাগৱতৰ কথা ৰূপ দিলে সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে দুৰ্বোধ্য হৈ পৰে। আনহাতে সম্পূৰ্ণ কথিত ভাষাত লিখিলে ভাগৱতৰ মানদণ্ডও ৰক্ষিত নহয়, লগতে ভাগৱতৰ প্ৰতি জনসাধাৰণৰ শ্ৰদ্ধাভাৱ কমিবও পাৰে। এনে সন্ধিক্ষণত ভট্টদেৱে অতি দূৰদৰ্শিতাৰে অসমীয়া গদ্য ভাষাৰ সৃষ্টিত বিভিন্ন সমস্যা সমাধান কৰি এক গদ্যৰীতিৰ জন্ম দিলে।

ভট্টদেৱে তেওঁৰ পূৰ্বৱৰ্তী প্ৰাকশংকৰী যুগৰ পৰা কবিসকলে তেওঁলোকৰ কাব্যদিত ব্যৱহাৰ কৰি অহা ভাষাৰ শব্দাৱলী গ্ৰহণ কৰিলে। লগতে সমাজত সদ্য ব্যৱহৃত কামৰূপী ভাষাৰ শব্দ সমূহকো স্থান বিশেষে সংগতি ৰক্ষা কৰি ব্যৱহাৰ কৰিব পৰাকৈ নিৰ্বাচিত ৰূপত গ্ৰহণ কৰিলে। গদ্য ৰচনা কৰিবলৈ যিহেতু ব্যাকৰণসন্মত বাক্যবিন্যাস প্ৰকৰণৰ নিয়ম আগত ৰাখিব লাগে তাৰ বাবে সংস্কৃত ব্যাকৰণৰ নিয়ম প্ৰধানভাৱে অৱলম্বন কৰি উক্ত শব্দাৱলীৰে একপ্ৰকাৰ গহীন আৰু কিছু পৰিমাণে কৃত্ৰিম গদ্যৰ সৃষ্টি কৰি লয়। 'খালন্ত', 'বোলন্ত' আদি যুক্ত ব্যঞ্জনান্ত ক্ৰিয়া আৰু তৎসম শব্দৰ সঘন প্ৰয়োগে ভট্টদেৱী গদ্যশৈলীক গহীন কৰি তোলাৰ লগতে অলপ কৃত্ৰিমো কৰি তুলিছে। অৱশ্যে এইটোও স্বীকাৰ্য্য যে এনে গহীন ভাষাৰ মাজেদি গীতা-ভাগৱত আদিয়ে গদ্যৰূপ লোৱাত গ্ৰন্থ কেইখনৰ যথোচিত গাম্ভীৰ্য ৰক্ষা পৰিছে। আকৌ ভট্টদেৱৰ গদ্যশৈলীত ঘৰুৱা শব্দ বা জতুৱা ঠাচ একেবাৰে নাই বুলিও ক'ব নোৱাৰি। তেওঁৰ সমগ্ৰ গ্ৰন্থখন পঢ়োতাজনে দেখিবলৈ পাব— স্থানবিশেষে সংস্কৃতীয়া শব্দৰ। কাষত শ্ৰুতি-মাধুৰ্য নকমোৱাকৈ অসমীয়া ঘৰুৱা শব্দৰ ব্যৱহাৰে ভট্টদেৱী গদ্যশৈলী সৌষ্ঠৱপূৰ্ণ কৰি তুলিছে। কোনো ঠাইত জতুৱা ঠাচৰ ব্যৱহাৰেও ভট্টদেৱৰ গদ্যশৈলী মনোৰম আৰু যথার্থ অর্থ প্ৰকাশক কৰি তুলিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে কথা ভাগৱতৰ পৰা কেইটামান ব্যৱহাৰ মন কৰক। থানথিত (৭/৭), আলাসতে, দেওদি, আলগতে (১০/৪৪), ঘাৰ মোচাৰি (১০/৩৬/৩৭), কাণাকাণি (১০/৫৬) ইত্যাদি।

প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ- এই দুয়োবিধ উক্তিৰ ব্যৱহাৰ *'কথা-ভাগৱতৰ'* গদ্যত থাকিলেও প্ৰত্যক্ষ উক্তিৰেই প্ৰাধান্য লক্ষ্য কৰা যায়। 'অৰে', 'হে' আদিৰ দ্বাৰা সাধাৰণতে প্ৰত্যক্ষ উক্তি আৰম্ভ হৈছে। যেনে ঃ- 'আকাশ বাণী বোলয় ঃ অৰে কংস যাক ৰথত লৈয়া যাস ঃ এইৰ অষ্টম গৰ্ভে তোক বধিবেক (১০/১) 'কেহো বোলে ঃ হে সখী-সৱ ঃ লগত শ্ৰীকৃষ্ণ বাৰ্তা পুছা' (১০-৩০) ইত্যাদি। বহুবচন বুজাবৰ বাবে তেওঁ 'সৱ' আৰু 'গণ' শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে। 'সৈতে'ৰ পৰিবৰ্তে 'সমে'ৰ ব্যৱহাৰ দেখা যায়। নিষেধাৰ্থক 'ন' আকাৰ নোহোৱাকৈ প্ৰায়ে ব্যৱহাৰ কৰা দেখা যায়। ক'ৰবাত আকৌ আকাৰৰ সংযোগো হৈছে। কিছুমান ক্ৰিয়াৰ দুটাকৈ ৰূপ ব্যৱহাৰ কৰিছে। নাম ধাতুৰ প্ৰয়োগো *'কথা ভাগৱতৰ'* নানা ঠাইত দেখা যায়। ভট্টদেৱৰ গদ্যৰ স্থানবিশেষে প্ৰথমাদি সাতটা বিভক্তিৰ চিন যথাক্ৰমে 'এ', 'ক', 'দ্বাৰা', 'অক', 'পৰা', 'ৰ' আৰু 'ত'ৰ ব্যৱহাৰ আৰু স্থান বিশেষে আকৌ আধুনিক ৰূপ দেখা যায়। কামৰূপী কথিত ভাষাৰ নানান শব্দৰ প্ৰয়োগে দৃঢ়ভাৱে প্ৰমাণ কৰে যে ভট্টদেৱৰ গদ্যৰ ভাষা তদানীন্তন কথিত ভাষাৰ পৰা সম্পূৰ্ণৰূপে বেলেগ হোৱা নাছিল, লগতে ভাষাই আধুনিকীকৰণৰহে বাট কাটিছিল। লগতে এইটোও স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে কথিত ভাষাৰ যিকোনো ৰূপ সাহিত্যিক ৰচনাত হুবহু বহুৱাব নোৱাৰি। অর্থাৎ এতিয়া গদ্য সাহিত্যৰ মানদণ্ড নিৰ্ণয় কৰিবলৈ গ'লে দেখা যায় সাহিত্যৰ ভাষা আৰু কথিত ভাষাৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। যিমানেই প্ৰসিদ্ধ সাহিত্যিক নহওক, জনপ্ৰিয় সাহিত্যিক নহওক তেওঁৰ ভাষা যৎসামান্য হ'লেও কৃত্ৰিম হয়। অর্থাৎ লোক ব্যৱহাৰত মানুহে মুখেৰে যি কথা কয়, কলাত্মক সৃষ্টিশীল সাহিত্যত তেনে উকাৰূপত ভাষাৰ ব্যৱহাৰ নহয়।

শ্ৰীধৰী টীকাৰ অৱলম্বনত ভক্তিৰস অমৃত অটুট ৰাখি কথা-বস্তু প্ৰতিপাদনৰ পৌৰাণিক

গাম্ভীর্য ৰক্ষা কৰি বিদগ্ধ, শাস্ত্রজ্ঞ পণ্ডিত ভট্টদেৱে পৰিমিত ভাষাৰ মাজেদি এক নিজস্ব শৈলীত ভাগৱতৰ গদ্যৰূপ দিছে এক নিজস্ব গতত, য'ত ভাগৱতৰ সাৰ কথা লুপ্ত হোৱাও নাই, আনহাতে জনসাধাৰণেও ভাগৱতৰ ভক্তি ৰস অমৃত বুজিব নোৱাৰাও নহয়। লিখিত গদ্যৰ আৰ্হি আগত নোহোৱাকৈয়ে যথাসম্ভৱ ব্যাকৰণৰ নিয়মেৰে লোক সমাজে বুজি উঠাকৈ ভট্টদেৱে যি শৃংখলিত গদ্য-ভাষা সৃষ্টি কৰিলে সেয়া পৰৱর্তী লেখক সকলৰে গদ্যত সাহিত্য ৰচনাৰ বাবে পথ প্রদর্শন কৰিলে। লগতে সার্থক সৃষ্টি সেই গদ্যই ৰূপ দিয়া গ্রন্থ কেইখনৰ মূল্য কেৱল অসমীয়া সাহিত্যতে নহয় ভাৰতীয় প্রাদেশিক সাহিত্যৰ ক্ষেত্রতো অমূল্য সম্পদ হৈ পৰিল। এইক্ষেত্রত ভট্টদেৱৰ প্রচেষ্টা, সাধনা আৰু পাণ্ডিত্য তথা প্রতিভা চিৰদিনৰ বাবে স্বীকৃত হ'ল।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ স্রষ্টা ৰূপে ভট্টদেৱৰ চমু মূল্যায়ন কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৯.৬ *কথা-ভাগৱতত* ভট্টদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু ব্যক্তিত্ব

ভট্টদেৱৰ পাণ্ডিত্য আৰু ব্যক্তিত্ব নির্ণয় কৰিবলৈ গ'লে আমি প্রথমতে ভট্টদেৱৰ বংশ পৰিচয়, ল'ৰালিকাল আৰু শিক্ষার্থী জীৱনলৈ মন কৰিব লাগিব। ভট্টদেৱৰ জন্ম হৈছিল পৰাশৰ গোত্রীয় এটি নৈষ্ঠিক ব্রাহ্মণ পৰিয়ালত। শ্রী চন্দ্র ভাগৱতীৰ পৰিনাতি আছিল ভট্টদেৱ। পিতৃ কবি সৰস্বতীও বিখ্যাত পণ্ডিত আছিল আৰু মাতৃৰ নাম আছিল তাৰাদেৱী। অনুমান কৰিব পাৰি যে এটি সুন্দৰ সাত্বিক পৰিৱেশত ভট্টদেৱৰ জন্ম, লালন-পালন আৰু শৈশৱ কাল অতিবাহিত হৈছিল। সুব্যক্তিত্ব গঠনৰ বাবে এনে পৰিৱেশ, পাৰিপার্শ্বিকতা আৰু পণ্ডিত বংশৰ সু-পুত্রৰূপে পাব লগা শৈশৱৰ শিক্ষা তথা আদর্শই ভট্টদেৱৰ ব্যক্তিত্বক সুগঢ়িত ৰূপ দিছিল। তদুপৰি ভট্টদেৱৰ শিক্ষা জীৱন অতিবাহিত হৈছিল বৰনগৰ অঞ্চলৰ গোপালদেৱ নামৰ শাস্ত্র বিশাৰদ পণ্ডিত এজনৰ তত্ত্বাৱধান। গোপালদেৱৰ সংস্কৃত টোলত বিদ্যার্থী ৰূপে ভর্তি হোৱা বৈকুণ্ঠনাম ওৰফে ভট্টদেৱে ইমান সুন্দৰকৈ সংস্কৃত ভাষা জ্ঞান আয়ত্ব কৰিছিল যাৰ ফলত অলপ দিনৰ ভিতৰতে তেওঁ কাব্য, স্মৃতি, ব্যাকৰণ, ভাগৱত দর্শন আদি শাস্ত্রসমূহ অধ্যয়ন আৰু অনুধাৱন কৰিব পাৰিছিল। আনকি ভট্টদেৱ অতি কম দিনৰ ভিতৰতে শাস্ত্র বিশাৰদ হৈ ভাগৱতৰ আধ্যাত্মিক তত্ত্বজ্ঞানতো ব্যুৎপত্তি লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হ'ল। ভট্টদেৱৰ পাণ্ডিত্যপূর্ণ আৰু ব্যক্তিত্বপূর্ণ জীৱনৰ সফলতা পর্যবেক্ষণ কৰিলে দেখা যায় যে ভট্টদেৱৰ জীৱনৰ ভাগ্য, সুযোগ আৰু সুবিধাৰ ঋজু সংযোজন ঘটিছিল। আনহাতে ব্যক্তি হিচাপেও ভট্টদেৱ কর্মযোগী, সাধক আৰু সত্যনিষ্ঠ সেৱক হোৱাৰ বাবে সকলোবোৰৰ সমাহাৰত ভট্টদেৱে এটি সুস্থ-সৱল ব্যক্তি জীৱন কটোৱাৰ বাদেও সৃষ্টিক্ষম প্রতিভাৰ বিকাশ ঘটাই এজন শ্রেষ্ঠ সাহিত্যিক ৰূপে সমাজৰ ধর্ম, সাহিত্য, সমাজ জীৱন আৰু সংস্কৃতিৰ

পূজাৰী ৰূপে অনবদ্য অৱদান আগবঢ়াবলৈ সক্ষম হ'ল।

ভট্টদেৱৰ সাহিত্যিক আধ্যাত্মিক জীৱনৰ গতি পথৰ দিক্‌দর্শন হ'ল গুৰু দামোদৰদেৱৰ দীক্ষা গ্ৰহণ কৰিবলৈ গৈ সৎগুৰু দামোদৰদেৱক লগ পোৱাৰ পৰা। সংস্কৃত ভাষা আৰু ভাগৱৎ শাস্ত্ৰত বুৎপত্তি লাভ কৰি প্ৰথমতে বৈকুণ্ঠনাথে বৰনগৰ অঞ্চলত ভাগৱত পাঠ কৰি সাধাৰণ ৰাইজক ভাগৱতৰ তাৎপৰ্য বুজাই ফুৰিছিল। এদিন এখন বিৰাট সভাত তেওঁৰ স্বভাৱসুলভ বাগ্মিতা আৰু মধুৰ ভংগীৰে ভাগৱত ব্যাখ্যা কৰি সকলোকে মোহিত কৰি পেলোৱাত সমাজে থেওঁক 'ভাগৱত ভট্টাচার্য' উপাধি দিয়ে। পিছলৈ তেওঁ ভট্টদেৱে নামেই খ্যাত হ'ল। সেই সময়তে তেওঁ বিয়া কৰাই গার্হস্থ্য জীৱনতো প্ৰৱেশ কৰিলে।

পিছত পিতাকৰ কথামতে পাটাবাউসীলৈ গৈ গুৰু দামোদৰদেৱৰ শৰণ লয়। বৰনগৰত বহুদিন ধৰি ভাগৱত পাঠ কৰি থকা সময়তে ভট্টদেৱে দেৱ দামোদৰৰ গুণ-যশৰ কথা শুনিছিল। দেৱ দামোদৰ গুৰুৱে তেওঁৰ দিব্য শৰীৰৰ শোভা আৰু দিব্য শক্তিৰে সেই সময়ৰ বিজ্ঞ, সুপণ্ডিতসকলক চুম্বকে লোক আকর্ষণ কৰি অনাৰ দৰে আকৃষ্ট কৰি ভক্তিৰসত আপ্লুত কৰাইছিল। পাটবাউসীলৈ গৈ দামোদৰ দেৱৰ শান্ত-সৌম্য মনোহৰ ৰূপ দেখি তেওঁৰ ওচৰত ভট্টদেৱ দীক্ষাৰ প্ৰতি গদ্‌ গদ্‌ হৈ উঠে আৰু তেওঁৰ শিষ্যত্ব গ্ৰহণ কৰে। শংকৰদেৱ-মাধৱদেৱ নতুবা ৰামকৃষ্ণ পৰমহংস আৰু স্বামী বিবেকানন্দৰ মিলনৰ দৰে দেৱ দামোদৰ গুৰু আৰু ভট্টদেৱৰ মিলনকো 'মণিকাঞ্চন' সংযোগ বুলিব পাৰি। ভট্টদেৱ দামোদৰদেৱৰ অন্যতম প্ৰিয় শিষ্য। দামোদৰদেৱে অসমৰ পূব, পশ্চিম, উত্তৰ, দক্ষিণ আৰু মেৰু (নাভি) পাঁচোটা কেন্দ্ৰ স্থাপন কৰি মেৰুস্থল পাটবাউসী সত্ৰৰ আৰ্হিত সত্ৰ স্থাপন কৰি শিষ্যসকলৰ দ্বাৰা ধর্মপ্ৰচাৰত মনোনিৱেশ কৰি জগতৰ কল্যাণৰ হকে কাম কৰি গৈছিল। তেওঁ ভকত শিষ্যসকলৰ দ্বাৰা নানা গ্ৰন্থ সৃষ্টি কৰি অসমীয়া ভাষাক সুদৃঢ় ৰূপ দিবলৈ যত্ন কৰিছিল আৰু লগে লগে ভক্তিধর্মৰ সুগম পথৰ সন্ধান দি জন সমাজকো আধ্যাত্মিক জ্ঞান দি জীৱনৰ শিক্ষা দিবলৈ বিচাৰিছিল। ভক্ত বা শিষ্যৰ মনত সদ্‌গুৰু ঈশ্বৰ সদৃশ। সেয়ে তেওঁৰ আজ্ঞা, উপদেশ, প্ৰেৰণাই শিষ্যক অফুৰন্ত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। এনে আদর্শৰে দেৱ দামোদৰৰ শিষ্যসকলে মনক বিষয়ৰ পৰা মুক্ত কৰি ইষ্টদেৱত সম্পূর্ণৰূপে সমর্পণ কৰি ৰাখিবলৈ নানা গ্ৰন্থ, গীত-পদ আদি ৰচনাত মনোনিৱেশ কৰিছিল।

ভট্টদেৱৰ ব্যক্তিত্ব, পাণ্ডিত্য, প্ৰতিভা, শক্তিৰ ওপৰত গুৰু দামোদৰদেৱৰ বিশ্বাস আছিল। সেয়ে তেওঁৰ নিজ পাটবাউসী সত্ৰত ভট্টদেৱৰ ভাগৱতী পাতি সত্ৰৰ ভাৰ দি যাবৰ সময়ত দিয়া আন আন উপদেশৰ লগতে গদ্যভাষাত এখন সম্পূর্ণ ভাগৱত ৰচনা কৰিবলৈ আজ্ঞা দিলে—

"আৰু এক জগত ঈশ্বৰ আজ্ঞা ধৰা।
কথা বন্ধে এক খণ্ড ভাগৱত কৰা।।
পূর্বে মহাপুৰুষে কৰিলা দশস্কন্ধ।
কীর্তন, ভটিমা, ছবি, দুলড়ী সুছন্দ।।
তাতোকৈ সুগম কৰিও ভাগৱত।
স্ত্ৰী-শূদ্ৰ সর্বলোকে বুজে যেন মত।।"

দামোদৰদেৱ বিজয় নগৰত এবছৰ থকাৰ পিছত পৰীক্ষিত নাৰায়ণৰ আজ্ঞামতে তেওঁৰ ৰাজ্য এৰিবলগীয়া হয় আৰু লক্ষ্মীনাৰায়ণৰ ৰাজ্য কোচবিহাৰলৈ যাত্রা কৰে। ভট্টদেৱে এই সংবাদ পাই পাটবাউসীৰ পৰা গৈ সোণকোষ নদী পাৰ হোৱাৰ সময়ত বাটতে গুৰু দামোদৰদেৱক লগ ধৰে। মূল শ্লোকৰ উপৰিও শ্রীধৰ স্বামীৰ টীকা ভাষ্য আদিৰে বহলভাৱে ৰচনা কৰা ভাগৱতৰ প্রথম স্কন্ধৰ অসমীয়া গদ্য ভাঙণিটো লগত লৈ গৈ বাটতে গুৰুক দেখুৱালে। দামোদৰদেৱে পঢ়ি চাই ভট্টদেৱক উপদেশ দিলে যে বিস্তৃত ৰূপত কথা বস্তু বর্ণালে গ্রন্থ কলেৱৰ ডাঙৰ হ'ব, সর্বসাধাৰণে কেনেকৈ এই গ্রন্থ যত্ন কৰি পঢ়িব, গতিকে ভাগৱতৰ সাৰভাগ লৈ সংক্ষেপ ৰূপত গদ্য ভাষাত বাৰ স্কন্ধ লিখিব লাগে যাতে আৱাল-বৃদ্ধ-বণিতা সকলোৱে পঢ়িব পাৰে। ইয়াৰ পিছত পাটবাউসীলৈ ঘূৰি আহি ভট্টদেৱে 'সংক্ষেপ কৰিয়া, সাৰ মাত্র লৈয়া' দ্বাদশ স্কন্ধ ভাগৱত অসমীয়া গদ্যত ভাঙণি কৰিছে। ভট্টদেৱে ভাগৱত গদ্যত লিখাৰ মূলতে হৈছে দূৰদর্শী স্বপ্নদ্রষ্টা গুৰু দামোদৰ দেৱৰ উপদেশ আৰু অনুপ্রেৰণা। হেমচন্দ্র গোস্বামীয়ে *কথা গীতা*ৰ পাতনিত উল্লেখ কৰা দৰে "অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ সৃষ্টি কার্যত ভট্টদেৱ যন্ত্র মাথোঁন, যন্ত্রী আছিল দামোদৰদেৱ"।

পাটবাউসীত থাকোতে দামোদৰদেৱৰ ভতিজাক শ্রীকৃষ্ণদেৱৰ লগত ভট্টদেৱৰ মনোমালিন্য হোৱাত দামোদৰদেৱে দুয়োকে তেওঁৰ অন্তিম সময়ৰ সুখাদ্য বস্তু লৈ কোচ বিহাৰলৈ মাতি পঠায়। ভট্টদেৱে কথা-ভাগৱত শেষ কৰি গুৰুত অর্পণ কৰেগৈ। শ্রীকৃষ্ণদেৱে সুস্বাদু খাদ্যবস্তু লৈ গৈ খুড়াকক লগ ধৰে গৈ। অন্তিমকালত ভৱৰোগৰ মহৌষধ এই ভাগৱত শাস্ত্রই আমাৰ পৰম সুখাদ্য বুলি দামোদৰদেৱে ভট্টদেৱৰ ভাগৱত গ্রহণ কৰিলে আৰু তেতিয়া ভট্টদেৱক পাটবাউসী সত্রৰ অধিকাৰ পাতিলে। কৃষ্ণদেৱক ভাগৱতী হৈ থাকিবলৈ নির্দেশ দিলে। ভট্টদেৱে পাটবাউসীত ধর্ম প্রচাৰ কৰাৰ উপৰিও শ শ ছাত্র পঢ়াই শিক্ষা প্রচাৰো কৰিছিল। পাটবাউসী সত্রৰ বাহিৰেও তেওঁ ব্যাসকুছি সত্র স্থাপন কৰে। ইয়াতেই ১৫৬০ শক ই ১৬৩৮ খৃষ্টাব্দমানত যোগীৰ দৰে ভট্টদেৱে ইহলীলা সম্বৰণ কৰে। লগ ধৰেগৈ। অন্তিমকালত ভৱৰোগৰ মহৌষধ এই ভাগৱত শাস্ত্রই আমাৰ পৰম সুখাদ্য বুলি দামোদৰদেৱে ভট্টদেৱৰ ভাগৱত গ্রহণ কৰিলে আৰু তেতিয়া ভট্টদেৱক পার্টবাউসী সত্রৰ অধিকাৰ পাতিলে। কৃষ্ণদেৱক ভাগৱতী হৈ থাকিবলৈ নির্দেশ দিলে। ভট্টদেৱে পাটবাউসীত ধর্ম প্রচাৰ কৰাৰ উপৰিও শ শ ছাত্রক পঢ়াই শিক্ষা প্রচাৰো কৰিছিল। পাটবাউসী সত্রৰ বাহিৰেও তেওঁ ব্যাসকুছি সত্র স্থাপন কৰে। ইয়াতেই ১৫৬০ শক ১৬৩৮ খৃষ্টাব্দমানত যোগীৰ দৰে ভট্টদেৱে ইহলীলা সম্বৰণ কৰে।

ভট্টদেৱৰ সৃষ্টিৰাজিৰ কীর্তিস্তম্ভ হ'ল *কথা-ভাগৱত, কথা-গীতা* আৰু *কথা-ৰত্নাৱলী*। ভট্টদেৱৰ ভাগৱত ব্যুৎপত্তি আৰু শাস্ত্র ব্যাখ্যাত অসাধাৰণ ক্ষমতা দেখি পণ্ডিত সমাজে তেওঁক কবিৰত্ন আৰু ভাগৱত ভট্টাচার্য উপাধিৰে বিভূষিত কৰিছিল। উল্লিখিত তিনিখন সুপ্রসিদ্ধ গ্রন্থৰ উপৰিও শৰণমালিকা, গুৰুবংশাৱলী আৰু প্রসঙ্গমালা অসমীয়া ভাষাত ৰচিত। *'ভক্তিসাৰ'*ত কৃষ্ণৰ পূর্ণব্রহ্মত্ব প্রতিপাদন কৰি ভক্তিৰ শ্রেষ্ঠত্ব দেখুৱাইছে। *'ভক্তিবিবেক'*সংগ্রহ গ্রন্থ। পুৰাণ, সাহিত্য, উপনিষদ আদিৰ পৰা শ্লোক সংগ্রহ কৰি শ্রৱণ-কীর্তন আদি নৱধা ভক্তিৰ মহিমা, বিষ্ণুৰৰ শ্রেষ্ঠত্ব,

সাকাৰ-নিৰাকাৰতত্ত্ব আদি জ্ঞাপন কৰা শ্লোকসমূহ ইয়াত শৃংখলাবদ্ধভাৱে সজাইছে আৰু শ্লোকবোৰৰ গূঢ়ার্থ প্রাঞ্জল সংস্কৃত ভাষাত প্রকাশ কৰিছে। ভক্তিবিবেক প্রকৰণ গ্রন্থখনিত ভক্তি ধর্মৰ ইতিহাসৰ এটি পৰিচয় লাভ কৰিব পাৰি। সত্রৰ যাৱতীয় প্রসংগ আদি পৰিচালনা কৰা, টোলৰ অধ্যাপনাৰ বাহিৰেও সমাজ কল্যাণৰ কামত ব্যস্ত থকা ভট্টদেৱে অসমীয়া আৰু সংস্কৃত দুয়োটা ভাষাতে যিমানবোৰ গ্রন্থ ৰচনা কৰি গৈছে, সেয়া সাধাৰণ লোকৰ বাবে অকণো সম্ভৱ নহয়।

'ভক্তিবিৱেক' ভট্টদেৱৰ ভক্ত জীৱনৰ এক অনুপম স্বীকৃতি। শেষ বয়সৰ ৰচনা। ১৫৪৩ শকৰ মাৰ মাহৰ দেওবাৰ এটিত তেওঁ গ্রন্থখন ৰচনা কৰি শেষ কৰিছিল বুলি সামৰণিত থকা ভনিতাৰ পৰা জানিব পাৰিব। গ্রন্থখনিৰ মাজেদি ভট্টদেৱৰ জীৱন দর্শন তথা পাণ্ডিত্যৰ পৰিচয় পোৱা যায়। দামোদৰীয় পন্থাৰ এক শৰণীয়া ধর্মৰ তত্ত্ব আৰু ভট্টদেৱৰ ধর্মসাধনা তথা আধ্যাত্মিক দর্শন ভক্তিবিবেকত প্রতিফলিত হৈছে। গুৰু দামোদৰদেৱৰ প্রতি থকা ভক্তিৰ নির্দশন আৰু বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রতি থকা আনুগত্য কথাও অনুমান কৰিব পাৰি গ্রন্থখন অধ্যয়নৰ যোগেদি। দামোদৰীয় পন্থাৰ নিত্য-নৈমিত্তিক কর্ম, আচাৰ-ৰীতি, কর্মপন্থা, সত্রৰ ভকত তথা শিষ্যসকলৰ কর্মপন্থা আদিও ভক্তি বিৱেকত প্রকাশ পাইছে. ভট্টদেৱে নিজে নিত্য-নৈমিত্তিক কাম-কাজ, সত্রৰ পৰিচালনা সুচাৰুৰূপে সম্পাদনা কৰাৰ উপৰিও ধর্মপ্রচাৰ, সমাজ কল্যাণ কর্ম-ৰাজি, ভাগৱত ব্যাখ্যা, গ্রন্থ আদি ৰচনাত মনোনিবেশ কৰিছিল সেয়াও গ্রন্থখনিৰ মাজেৰে জানিব পাৰি।

অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ জনক ৰূপে চিৰ পৰিচিত ভট্টদেৱৰ কথা-ভাগৱত, কথা-গীতা, কথা ৰত্নাৱলী অসমীয়া সাহিত্যৰ আপুৰুগীয়া সম্পত্তি আৰু প্রাচীন গদ্য সাহিত্যৰ অপূর্ব নিদর্শন। *'কথা-ভাগৱত'*ত ভট্টদেৱৰ কঠিন বিষয়বস্তুক চমু আৰু সৰলভাৱে প্রকাশ কৰিব পৰা ক্ষমতা, পাণ্ডিত্য আৰু ভক্তিপৰায়ণতা মনোৰমভাৱে সুস্পষ্ট ৰূপত প্রকাশিত হৈছে। ভট্টদেৱেই প্রথমতে সদ্য প্রচলিত গতানুগতিক নানা অলঙ্কাৰ বিশিষ্ট পাণ্ডিত্য প্রদর্শক আড়ম্বৰপূর্ণ ভাষাৰ পৰা বাহিৰ হৈ আহি নিৰলঙ্কাৰ সৰল ভাষা আৰু গদ্যৰীতিৰ সৃষ্টি কৰে। যি গদ্যৰীতিয়ে পৰৱর্তী গদ্যলেখকসকলক বহু পৰিমাণে প্রভাৱান্বিত আৰু অনুপ্রাণিত কৰে। অহঙ্কাৰশূন্য, পাণ্ডিত্যৰে শাস্ত্রবিশাৰদ বিদগ্ধ সংস্কৃত ভাষাৰ পণ্ডিত ভট্টদেৱৰ নিৰলস-সাৰস্বত সাধনাৰ ফলশ্রুতিত সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যৰাজিয়েই কবি সাহিত্যিকজনাৰ জীৱন দর্শন, পাণ্ডিত্য আৰু ব্যক্তিত্বৰ অফুৰন্ত স্বাক্ষৰ বহন কৰি যাব।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ভট্টদেৱৰ পাণ্ডিত্যপূর্ণ ব্যক্তিত্বৰ চমু পৰিচয় দিয়ক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

৯.৭ *কথা-ভাগৱতত* প্রকাশিত ভক্তি তত্ত্ব

ভাগৱত পুৰাণ এখন ভক্তি প্রধান গ্রন্থ। ভক্তি ৰসাত্মক সংস্কৃত সাহিত্য আৰু দর্শনবিলাকৰ ভিতৰৰ *ভাগৱত পুৰাণ* নিঃসন্দেহে শ্রেষ্ঠ। অষ্টাদশ পুৰাণৰ ভিতৰত শ্রেষ্ঠতৰ ভিত্তিতে *ভাগৱত*

পুৰাণক সূর্য পুৰাণ নামেও জনা যায়। ইয়াত প্রধান উপাস্য দেৱতা হিচাপে পৰম পুৰুষ শ্রীকৃষ্ণৰ মাহাত্ম্য প্রকাশ হৈছে। ভাগৱতৰ মতে শ্রীকৃষ্ণ কেৱল ভগৱানৰ এটা অংশ নহয়, তেওঁ পূর্ণ অৱতাৰ পৰম ব্রহ্ম (কৃষ্ণস্তু ভগৱান্ স্বয়ম্)। ব্রহ্ম পৰমাত্মা বা ভগৱান ভাগৱতৰ মতে এক (one), অন্ত (etemal) আৰু অদ্বয় (non-dual) জ্ঞানস্বৰূপ সত্ত্বা।

ভাগৱতৰ মূলমন্ত্রই হৈছে ঈশ্বৰত বিশ্বাস, ভক্তিৰে ভগৱানৰ ওচৰত সম্পূর্ণভাৱে আত্মনিবেদন। সেইবাবেই একশৰণ ভক্তিধর্মৰ মূল বুনিয়াদ হৈছে *ভাগৱত পুৰাণ*। সকলো ধর্মৰে ভেটি স্বৰূপ একোটা দর্শন আছে। সকলো দর্শন ঘাইকৈ তিনিটা বস্তুক কেন্দ্র কৰি গঢ়ি উঠে— ব্রহ্ম বা ঈশ্বৰ, জীৱজগত আৰু পদার্থ বা জড়জগত। এই তিনিটা বিষয়ৰ সূক্ষ্মাতিসূক্ষ্ম আলোচনা লৈয়েই বিভিন্ন দার্শনিক মতবাদ গঢ়ি উঠিছে। দার্শনিক তথ্যৰ বিচাৰত *ভাগৱত পুৰাণক* বেদান্ত, সাংখ্য আৰু মীমাংসা আদি ভা�ৰতীয় দর্শনবিলাকৰ এক সম্বন্বয়ী মতবাদ বুলিব পাৰি। ভাগৱতৰ লীলা তত্ত্ব বা *'অৱতাৰবাদ'*ৰ ভিত্তিতেই শ্রীকৃষ্ণক যুগাৱতাৰ পৰমব্রহ্ম বুলি ভাগৱতে বিশ্বাস কৰে।

ভাগৱতে কয় ঃ সংকীর্ণ স্বার্থপৰতা আৰু অহং ভাৱ এৰি ভক্তই ভগৱানত সম্পূর্ণভাৱে আত্মসমর্পণ কৰিব লাগে। নিজকে 'কর্তা' বা কোনো কার্যৰ অধিকাৰী জ্ঞান নকৰি কৰুণাময় পৰমেশ্বৰে যিৰূপে নিযুক্ত কৰে ঠিক সেই ৰকমে ভক্তই কাম কৰি যায়; তেতিয়া তেওঁৰ অন্তৰলৈ আসক্তি আৰু ফলাকাঙ্খা আহিব নো�ৱাৰে। ফলত মুক্তিৰ পথ মুকলি হয়।

ভাগৱতৰ মতে ভক্তি দুবিধ ঃ সগুণ আৰু নির্গুণ। সত্ব, ৰজঃ, তমঃ গুণৰ সমাবেশত সগুণ ভক্তিও তিনি ধৰণৰ হয়। সত্ব গুণ বিশিষ্ট ভক্ত সদায় সকলো সময়তে ঈশ্বৰত আত্মসমর্পণ কৰি নিজ কর্তব্যত ৰত হয়। সেয়েহে সাংসাৰিক সুখ, দুখ বা পাপ-পুণ্যজনিত কোনো মানসিক বিকৃতিয়ে তেওঁৰ মনক কোনো প্রকাৰে উদ্বিগ্ন কৰিব নোৱাৰে। আন দুবিধ সগুণ ভক্তি ৰাজসিক আৰু তামসিক ভক্তৰ সাংসাৰিক ভোগ বিলাস আৰু বিষয়-বাসনাৰ প্রতি আসক্তি থাকে। সেয়েহে এই ভক্তই সুখ-দুখৰ অনুভূতি পায়। ৰাজসিক ভক্তই ধন-ঐশ্বর্য, যশ-কীর্তিৰ কাৰণে আৰু তামসিকে হিংসা, দ্বেষ, ঘৃণা আদিৰ কাৰণে ভগৱানক উপাসনা কৰে। কিন্তু সাত্বিক ভক্তি অহৈতুকী। আনবিধ ভক্তি নির্গুণ ভক্তি। ইয়াৰ উৎস সত্ব, ৰজঃ আৰু তমঃ গুণকো অতিক্রম কৰা গভীৰতম অনুভূতি। আকাঙ্খা বা বাসনাৰ কোনো মানসিক বিকৃতি আহি এই ভক্তৰ মনক চঞ্চল কৰিব নোৱাৰে। যেতিয়া এই ভক্তিৰ ভাৱ হৃদয়ত উদ্রেক হয় তেতিয়া ভক্ত আৰু ভগৱানৰ মাজত ভেদ জ্ঞান নাথাকে। ভক্ত তেতিয়া 'অহং ব্রহ্মাস্মি' বা 'সোহহং' ভাৱত বিভোৰ হয়। ভাগৱতৰ এই নির্গুণ ভক্তিয়ে বৈদান্তিকৰ 'অদ্বৈত সিদ্ধি'ৰ পথ মুক্ত কৰে। ভক্ত তেতিয়া সম্পূর্ণ জীৱন্মুক্ত আৰু 'সৎচিদানন্দ'ৰ অনুভূতিত বিভোৰ হয়। এয়ে ভাগৱতত প্রতিষ্ঠাপিত ভক্তিতত্ত্ব।

এতিয়া আমাৰ আলোচ্য বিষয় হ'ল *কথা-ভাগৱতত* প্রকাশিত ভক্তিতত্ত্ব। কথা-ভাগৱত ভট্টদেৱে সৃষ্টি কৰিছে ভাগৱতৰ সাৰ ভাগ গ্রহণ কৰি। গুৰু দামোদৰদেৱৰ আজ্ঞা আৰু উপদেশ অনুসৰি ভট্টদেৱে কেনেকৈ কথা-ভাগৱত নির্মাণ কৰিছিল এই সম্পর্কত আগৰ কেইবাটাও উপৰিভাগত আমি বিতংভাৱে আলোচনা কৰি আহিছোঁ। ভট্টদেৱে নিজেও কথা-ভাগৱত সৃষ্টিৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন শাস্ত্রৰ লগতে কেনেকৈ শ্রীধৰ স্বামীৰ 'ভাগৱত ভাৱার্থ দীপিকা' অর্থাৎ শ্রীধৰীটীকা

অনুসৰণ কৰিছিল তাক নিজ মুখে স্বীকাৰ কৰিছে। ভট্টদেৱ নিজেও এজন বৈষ্ণৱ ধর্মৰ ভক্ত তথা একশৰণ ভক্তিধর্মৰ দামোদৰী পন্থাৰ বৈষ্ণৱ মন্ত্রত দীক্ষিত হৈছিল সৎগুৰু দামোদৰদেৱৰ ওচৰত। সেয়ে দ্বাদশস্কন্ধ ভাগৱতৰ বিভিন্ন অধ্যায়ৰ মাজেদি কথা-ভাগৱতত ভক্তিতত্ত্ব অতি সহজ-সৰলভাৱে সর্বসাধাৰণৰ কাৰণে প্রকাশ কৰিছিল । ভট্টদেৱৰ কথা-ভাগৱতৰ বিশেষত্বই হৈছে ইয়াক এক হাতেৰে ক্রমভঙ্গ নোহোৱাকৈ একগতত লিখা; মূলৰ কোনো কথাই ইয়াত বাদ পৰা নাই। দ্বিতীয়তে ভাগৱতৰ অগাধ পণ্ডিত ভট্টদেৱে ভাগৱতৰ বিষয়বস্তু হজম কৰিছে আৰু তাৰ সাৰখিনি নিজা ৰূপ দিয়াৰ নিচিনাকৈ কথা-ভাগৱত লিখিছে। সেয়ে মূলসাৰ ভক্তি তত্ত্বৰ ক্ষেত্রত ভট্টদেৱ অলৰ অচৰ হৈ ওপৰত উল্লেখ কৰা ভাগৱতৰ ভক্তি তত্ত্বক সহজ ৰূপত জনসাধাৰণৰ বোধগম্যতাৰ প্রতি লক্ষ্য কৰি সহজ-সৰল গদ্য ভাষাত প্রকাশ কৰিছে। ভক্তি নিৰূপক গ্রন্থ ভাগৱতে প্রতিপাদন কৰি দেখুৱায় যে ভক্তি লাভ কৰিব পাৰি নিস্কাম কর্ম-সম্পাদন, ভগৱানৰ পূজা-উপাসনা আৰু তেওঁৰ শ্লাম শ্রৱণ, মনন, নিদিধ্যাসন আদি উপায়ৰ দ্বাৰা। কথা-ভাগৱততো এনে ভক্তি তত্ত্বই বিভিন্ন মাহাত্ম্যসূচক ভগৱান আৰু ভক্তৰ কথাবস্তুৰ মাজেদি প্রতিপাদন হৈছে।

৯.৮ *কথা-ভাগৱত* আৰু অসমীয়া গদ্য পৰম্পৰা

সৎগুৰু দামোদৰদেৱে দূৰদর্শী দৃষ্টিভঙ্গীৰে সর্বসাধাৰণ ৰাইজৰ কল্যাণার্থে ভাগৱতৰ শিক্ষা প্রচাৰ কৰা, লগতে লোক ভাষাৰ যোগেদি বোধগম্যভাৱে ভাগৱতৰ ভক্তিতত্ত্বৰ তাৎপর্য্যৰ প্রচাৰ- প্রসাৰৰে জনসাধাৰণক মানৱ জীৱনৰ প্রমূল্য বুজাই সমাজৰ প্রগতি সাধনার্থে কথা-ভাগৱত সৃষ্টিৰ বাবে ভট্টদেৱক আজ্ঞা আৰু উপদেশ দি অনুপ্রাণিত কৰিছিল। দামোদৰীয় সম্প্রদায়ৰ এটা মুখ্য ভাগ হৈছে সাধুসংগ। তেওঁৰ স্থাপিত সত্রসমূহত দিনে-নিশাই দ্বাদশ প্রসংগৰ দ্বাৰা ভাগৱত চর্চা কৰে আৰু সকামী সকলকো ভগৱৎমুখী হ'বলৈ উদ্বুদ্ধ কৰায়। এনে সত্রবোৰক সৎ সংগী সত্রই বুলিছিল। সৎ সংগৰ দ্বাৰা ভক্তসকল অন্তর্মুখী হৈ পৰে, তেতিয়াহে ভক্তিতত্ত্ব আৰু ৰহস্য বোধগম্য হ'ব পাৰে সত্রসমূহৰ প্রচলিত এই শিক্ষাক সমাজমুখী কৰি তুলিবলৈ দামোদৰদেৱে তেওঁ প্রিয় শিষ্য ভট্টদেৱক তেওঁৰ ভাগৱত পাণ্ডিত্য আৰু ব্যাখ্যাৰ প্রতিভা দেখি অসমীয়া গদ্যত ভাগৱতৰ সৰল ভাঙনি কৰিবলৈ কয়। পূর্বতে সৃষ্টি হোৱা ভাগৱতসমূহ সর্বসাধাৰণৰ বোধগম্য নোহোৱাৰ অনুমান কৰি দামোদৰদেৱে এই বুলি উপদেশ দিলে যে 'তাতোকৰি সুগম কৰিও ভাগৱত। 'স্ত্রী-শূদ্র সর্বলোকে বুজে যেন মত।।' গতিকে দেখা যায় অসমীয়া ভাষা সাহিত্যত গদ্য পৰম্পৰাৰ শুভ আৰম্ভণিৰ নিদর্শন কথা-ভাগৱত সৃষ্টিৰ মূলতে দামোদৰদেৱৰ উপদেশ আৰু অনুপ্রেৰণা। ক'বলৈ গ'লে 'অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ সৃষ্টি কার্যত ভট্টদেৱ যন্ত্র মাথোন, যন্ত্রী আছিল দামোদৰদেৱ।' (হেমচন্দ্র গোস্বামীৰ কথাত সুৰ মিলাই)

ইয়াৰ পাছত গুৰুৰ উপদেশ আৰু প্রেৰণা শিৰোধার্য্য কৰি সংস্কৃত ভাষাৰ বিদগ্ধ পণ্ডিত ভট্টদেৱে (ভাগৱত ভট্টাচার্য, কবিৰত্ন) পাটবাউসীলৈ ঘূৰি আহি গুৰুৰ আজ্ঞামতে 'সাক্ষেপ কৰিয়া, সাৰ মাত্র লৈয়া) দ্বাদশস্কন্ধ ভাগৱত (১৫৯৭ খ্রীঃ) অসমীয়া গদ্যত ভাঙনি কৰি উলিয়ায় আৰু স্বৰচিত কথা-ভাগৱতখনি ভট্টদেৱে কোচবিহাৰলৈ গৈ গুৰুৰ অন্তিম অৱস্থাত নিবেদন কৰে।

ভট্টদেৱৰ আগতে অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ সৃষ্টি হোৱা নাছিল। সেইবাবে ভট্টদেৱক অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ জনক বুলি কোৱা হয়। পূৰ্বৰ অঙ্কীয়া নাটত সংলাপ বা বচন আৰু মন্ত্ৰ সাহিত্যত পোৱা লয়যুক্ত গদ্যত এটি গদ্যধৰ্মী নমুনা পোৱা যায়, তাক প্ৰকৃত গদ্য সাহিত্য বুলিব নোৱাৰি। ভট্টদেৱৰ দিনতো পুথি পদ্যত লিখাৰেই প্ৰথা প্ৰচলিত আছিল। কিন্তু ভট্টদেৱে সাহসেৰে চলিত প্ৰথাৰ পৰা আঁতৰি এক সৰল প্ৰচেষ্টাৰে অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত গদ্য বা কথাৰূপত সাহিত্য *কথা-ভাগৱত* সৃষ্টি কৰি অকল অসমীয়া ভাষা সাহিত্যতে নহয় ভাৰতীয় ভাষা সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীতে এক নতুন যুগৰ সূচনা কৰিলে। সেয়া হ'ল অসমীয়া গদ্য পৰম্পৰা। ভট্টদেৱৰ পৰৱৰ্তী সাহিত্যিকসকলেও ভট্টদেৱক অনুসৰণ কৰি চৰিত সাহিত্য, বুৰঞ্জীৰ গদ্যৰ মাজেদি অসমীয়া ভাষা সাহিত্যক বহু দূৰ আগবঢ়াই নিলে।

ভট্টদেৱে কথা-ভাগৱত সৃষ্টি কৰিবলৈ পূৰ্বৰ কবিসকলে কাব্যত ব্যৱহাৰ কৰা ভাষাৰ পৰা শব্দ সংগ্ৰহ কৰিছিল। সমসাময়িক লোকসমাজৰ কথিতৰূপ কামৰূপী ভাষাৰ শব্দ গ্ৰহণৰ উপৰিও গদ্যৰ বাক্যবিন্যাস ৰীতিত সংস্কৃত ভাষাৰ ব্যাকৰণ ব্যৱহাৰ কৰিছিল। কথা-ভাগৱতৰ পিছতে কথা-গীতা, কথা-ৰত্নাৱলী এই তিনিখন দুৰ্বোধ্য সংস্কৃত গ্ৰন্থৰ অসমীয়া গদ্য ভাঙনি কৰে। অৱশ্যে কথা-গীতাৰ গদ্য কথা ভাগৱততকৈ বেছি মধুৰ আৰু উন্নত পৰ্য্যায়ৰ। ভট্টদেৱৰ গদ্যৰ ভাষা সংস্কৃতীয়া আৰু গহীন। তেওঁ আছিল সংস্কৃত ভাষাৰ পণ্ডিত। গতিকে তেওঁৰ ভাষা সংস্কৃতীয়া হোৱা স্বাভাৱিক। দ্বিতীয়তে তেওঁৰ ৰচিত তিনিওখন গ্ৰন্থৰে বিষয়বস্তু গভীৰ দাৰ্শনিকতত্ত্ব সম্বলিত। তেনে বিষয়ক দৈনন্দিন ব্যৱহৃত লোকভাষাৰ শব্দত প্ৰকাশ কৰাটো কঠিন, লগতে *ভাগৱত গীতাৰ* নিচিনা পবিত্ৰ ধৰ্মগ্ৰন্থক যদি জনসাধাৰণৰ কথিত ভাষাৰ মাজেদি লিখা হয়, যি নিয়মত শংকৰদেৱে অসমীয়া ব্ৰজাৱলী ভাষা ব্যৱহাৰ কৰিছিল, তেন্তে গ্ৰন্থৰ প্ৰতি জনসাধাৰণৰ ভক্তিভাৱ কমিব। তৃতীয়তে আধ্যাত্মিক দৰ্শনৰ কিছু কথা ব্যক্ত কৰিবলৈ কিছু সংস্কৃত শব্দ অসমীয়া শব্দৰ অভাৱতে ভট্টদেৱে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তথাপিতো ভট্টদেৱে পূৰ্বৰ গতানুগতিক নানা অলঙ্কাৰ বিশিষ্ট আড়ম্বৰপূৰ্ণ ভাষাৰ পৰা বাহিৰ হৈ আহি নিৰলঙ্কাৰ বোধগম্য ভাষা ব্যৱহাৰ কৰি পৰোক্ষ উক্তিতকৈ প্ৰত্যক্ষ উক্তি আৰু কথোপকথনমূলক গদ্যৰীতিৰ দ্বাৰা অসমীয়া সাহিত্যত এক নতুন দিশ নিৰ্ণয় কৰিলে।

ভট্টদেৱৰ প্ৰথম সৃষ্টি *কথা-ভাগৱতে* যে অকল সেই যুগৰ সৰ্বসাধাৰণৰ আধ্যাত্মিক জ্ঞান লাভৰ পথকেই উজু কৰি দিছিল এনে নহয়, ই পৰৱৰ্তী লেখকসকলৰ বাবে গদ্য সাহিত্যৰ বাট মুকলি কৰি দিছিল। ইয়াৰ চুটি চুটি বাক্যবিশিষ্ট সৰল ৰচনা-ৰীতি আৰু কথোপকথনমূলক ৰচনাভঙ্গীৰ দ্বাৰা পৰৱৰ্তী চৰিতকাৰসকল প্ৰভাৱান্বিত হৈছিল। ভট্টদেৱৰ পৰৱৰ্তী গদ্য বৈষ্ণৱ গদ্য আৰু বৰঞ্জীৰ গদ্যই যথাক্ৰমে সত্ৰ আৰু ৰাজসভাৰ আশ্ৰয়ত গঢ় লৈ উঠে। প্ৰথমবিধৰ ভাষা সংস্কৃত শব্দংবহুল, গহীন কিয়নো আধ্যাত্মিক ভক্তি সম্পৰ্কীয়; দ্বিতীয়বিধ গদ্যৰ ভাষা কিন্তু ঘৰুৱা আৰু দেশজ শব্দংবহুল, গতিকে কথিত আৰু বেছি স্বাভাৱিক তথা ব্যৱহাৰিক। এই দ্বিতীয়বিধ গদ্য পৰম্পৰাই আধুনিক গদ্য সাহিত্যক স্পষ্টভাৱে স্পৰ্শ আৰু পুষ্ট কৰিব পাৰিছে। যাৰ ফলত অসমীয়া

গদ্য সাহিত্যৰ প্ৰৱাহ নিৰলসভাৱে বৈ আহি আধুনিক গদ্য সাহিত্যৰ পথাৰখনক শস্যশালী কৰি তুলিবলৈ সমৰ্থ হৈছে।

মুঠতে ভট্টদেৱৰ কথা-ভাগৱত আৰু কথা গীতাই সুদূৰ ১৬শ শতিকাতে অসমীয়া গদ্য সাহিত্যক এক মানদণ্ডপূৰ্ণ সুপ্ৰসিদ্ধ স্তৰত প্ৰতিষ্ঠিত কৰি অসমীয়া সাহিত্যৰ গাম্ভীৰ্য আৰু গুৰুত্ব বঢ়াই ভাৰতীয় প্ৰাদেশিক ভাষা সাহিত্যৰ ইতিহাসত উজ্বলি আছে। এই দুখন গদ্য পুথি ভাৰতীয় প্ৰাদেশিক ভাষাসমূহৰ ভিতৰতেই আদি বা প্ৰথম গদ্য সাহিত্য। কথা-গীতা সম্বন্ধে আচাৰ্য প্ৰফুল্লচন্দ্ৰ ৰায়ে মুক্ত কণ্ঠে স্বীকাৰ কৰিছে ঃ ''Indeed the prose Gita of Bhattadeva composed in the sixteenth century is unique of its kind..... It is a priceless treasure. Assamese prose literature developed to a stage in the far distant sixteenth century, which no other literature of the warld reached except the writings of Hooker and Latimor in England. It shows clearly, the Assamese literature developed to a standard in the sixteenth century which the Bengali literature reached only in the time of Iswar Chandra and Bankim Chandra.'

ৰবীন্দ্ৰ নাথেও *'কথা-গীতা'* পঢ়ি সম্পাদক হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীলৈ লিখিছিল— 'You may be very well be proud of the author of this book who could handle prose in such a remarkable lucid style more than a century before we had any prose in Bengali.' আনকি আশুতোষ মুখাৰ্জীয়ে কৈছিল— 'The people who could write Gita in such prose in the sixteenth century was not a small people'.

এইদৰে *কথা-ভাগৱত, কথা-গীতা* অসমীয়া গদ্য পৰম্পৰাৰ আৰম্ভণিৰ দুটা সুদৃঢ় স্তম্ভ স্বৰূপে আৰু কবিৰত্ন ভাগৱত ভট্টাচাৰ্য্য, অৰ্থাৎ বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টচাৰ্য ওৰফে ভট্টদেৱ অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ জনকৰূপে চিৰদিন জিলিকি থাকিব।



৯.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আমি বৈকুণ্ঠনাথ ভাগৱত ভট্টাচাৰ্য্যৰ সময়, ব্যক্তি পৰিচয় আৰু পণ্ডিতজনাৰ সাহিত্য কীৰ্তিৰ সম্যক পৰিচয় লাভ কৰিলো।
- অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত শংকৰ-মাধৱৰ তিৰোধানৰ পিছৰ এশ বছৰ যোড়শ শতিকাৰ পৰা সপ্তদশ শতিকালৈ অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশৰ যুগ। এই গদ্য সাহিত্যৰ উদ্ভৱ অৰ্থাৎ আৰম্ভ হৈছিল বৈকুণ্ঠনাথ ভাগৱত ভট্টাচাৰ্য ওৰফে ভট্টদেৱৰ হাতত। সেয়ে ভট্টদেৱক অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ জনক বুলি কোৱা হয়। ভট্টদেৱে

কেতিয়া, কেনেকৈ আৰু কাৰ অনুপ্ৰেৰণাত গদ্য সাহিত্যৰ সৃষ্টি কৰিলে সেই সম্পৰ্কে এই অধ্যায়ত বিতংভাৱে আলোচিত হ'ল।

- ভট্টদেৱৰ গদ্য সাহিত্যৰ প্ৰথম নিদৰ্শন *'কথা-ভাগৱত'*ৰ গদ্যৰীতিকে ধৰি অসমীয়া সমাজ সাহিত্য-সংস্কৃতিলৈ ভট্টদেৱৰ বিভিন্ন সৃষ্টিৰাজিৰ অৱদান মূল্যায়ন কৰি লেখকজনাৰ মৌলিক প্ৰতিভা, পাণ্ডিত্য, ব্যক্তিত্ব আৰু দৰ্শন সম্পৰ্কে আলোচনা কৰাত অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাসত ভট্টদেৱৰ স্থান নিৰূপণৰ বাবে আমি স্পষ্ট ধাৰণা লাভ কৰিলো।
- ভট্টদেৱ কেৱল এজন বিদগ্ধ সংস্কৃত ভাষাৰ পণ্ডিত, অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ জনক ৰূপেই নহয় ভক্তিমন্তা কবি সাহিত্যিক ৰূপেও তেওঁৰ সৃষ্টিৰাজিৰ মাজেৰে প্ৰকাশিত ভক্তিতত্ত্ব বিচাৰ কৰাত অধ্যায়টিৰ যোগেদি মহাপুৰুষীয়া একশৰণ ধৰ্মৰ দামোদৰী পন্থাৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব পৰা গ'ল।



৯.১০ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। শৰ্মা, সত্যেন্দ্ৰনাথ; অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্ৰকাশ

২। শৰ্মাদলৈ, হৰিনাথ; বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টাচাৰ্য বিৰচিত শ্ৰীশ্ৰী মদ্ভাগৱত কথা বা কথা ভাগৱত, ১ম খণ্ড, গুৱাহাটী ঃ বাণী প্ৰকাশ

৩। নেওগ, মহেশ্বৰ; শ্ৰীভাগৱত কথা (প্ৰথম স্কন্ধ), গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুকষ্টল

৪। শৰ্মা, যাদৱদেৱ; ভট্টদেৱ; টিহু ঃ কামাখ্যা প্ৰেছ

৫। ভট্টাচাৰ্য,বসন্ত কুমাৰ; মধ্যযুগৰ সাহিত্য, নলবাৰী ঃ সমন্বয় গ্ৰন্থালয়



৯.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'কথা-ভাগৱত' গ্ৰন্থৰ গ্ৰন্থকাৰৰ চমু পৰিচয় আৰু সাহিত্য প্ৰতিভাৰ বিচাৰ কৰিব।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰ স্ৰষ্টা ৰূপে ভট্টদেৱৰ স্থান বিচাৰ কৰিব।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অসমীয়া গদ্য পৰম্পৰাগত ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতি (style)ৰ বৈশিষ্ট্য সমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰিব।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'কথা-ভাগৱত'ত প্ৰকাশিত ভক্তিতত্ত্বৰ আলোচনা কৰিব।



৯.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভট্টদেৱৰ পৰিচয় দি কবি-সাহিত্যিক জনাৰ সৃষ্টিৰাজিৰ সম্যক বিশ্লেষণ দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ *'কথা-ভাগৱত'*ৰ সৃষ্টি সম্পৰ্কে আঁতি-গুৰি দাঙি ধৰি অসমীয়া গদ্যসাহিত্যৰ ইতিহাসত *'কথা-ভাগৱত'* আৰু লেখক জনাৰ স্থান নিৰ্ণয় কৰা।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভট্টদেৱৰ জীৱন দৰ্শন, পাণ্ডিত্য আৰু ব্যক্তিত্ব নিৰ্ণয় কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ *'কথা-ভাগৱত'*ত প্ৰকাশিত ভক্তিতত্ত্ব সম্পৰ্কত এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ সংস্কৃত *'ভাগৱত-পুৰাণ'*ৰ গদ্য ভাঙনি হিচাপে ভট্টদেৱৰ *'কথা-ভাগৱত'*ৰ গদ্যৰীতিৰ এটি বিশ্লেষণ দাঙি ধৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ *কথা ভাগৱত* ঃ প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় অধ্যায়

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ *কথা ভাগৱত* ঃ প্ৰথম অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা
১০.৪ *কথা ভাগৱত* ঃ দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা
১০.৫ *কথা ভাগৱতৰ* গদ্য ৰীতিৰ বৈশিষ্ট্য
১০.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.৭ অধিক জানিবলৈ
১০.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)
১০.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভট্টদেৱৰ *কথা ভাগৱতৰ* প্ৰথম অধ্যায় আৰু দ্বিতীয় অধ্যায়ত সন্নিবিষ্ট পাঠৰ লগত পৰিচিত হ'ব পাৰিব।
- *কথা ভাগৱতৰ* বৰ্ণিত বিষয়বস্তু সম্পৰ্কে সম্যক ধাৰণা সম্যক লাভ কৰিব।
- লেখকৰ ভাগৱতৰ দৰে দাৰ্শনিক তত্ত্ব কথাক যি সৰল ৰূপ দিব পৰা ক্ষমতা, পাণ্ডিত্য আৰু ভক্তি পৰায়ণতা তাক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় ষাণ্মাসিকৰ অন্তৰ্গত সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা 'ভক্তি সাহিত্য'ৰ এইটো দশম অধ্যায়। ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়টিত অসমীয়া গদ্য সাহিত্যৰজনক ভট্টদেৱৰ ব্যক্তিত্ব প্ৰতিভাৰ বিষয়ে পঢ়িলে। এই অধ্যায়ত আপুনি ভট্টদেৱৰ *কথা ভাগৱত* ঃ প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ কথা পঢ়িবলৈ পালে। ভাগৱত এখন অতি প্ৰসিদ্ধ আৰু জনপ্ৰিয় পুৰাণ। ভক্তি ৰসাত্মক সংস্কৃত সাহিত্য আৰু দৰ্শন বিলাকৰ ভিতৰত ভাগৱত পুৰাণ এখন শ্ৰেষ্ঠ গ্ৰন্থ। ভাৱগতৰ মতে প্ৰধান উপাস্য দেৱতা পৰম পুৰুষ শ্ৰীকৃষ্ণ ভাগৱতৰ এটা অংশ নহয়, তেওঁ পূৰ্ণ অৱতাৰ পৰম ব্ৰহ্ম। অৰ্থাৎ 'কৃষ্ণস্তু ভগৱান স্বয়ম। ব্ৰহ্ম পৰামাত্ম বা ভগৱান, ভাগৱতৰ মতে এক (One), অনন্ত (eternal) আৰু অদ্বয় (non dual) জ্ঞান স্বৰূপ সত্তা। ভাগৱতে কয় ঃ সংকীৰ্ণ স্বাৰ্থপৰতা আৰু অহংকাৰ এৰি ভক্তই ভগৱানত সম্পূৰ্ণভাৱে আত্মসমৰ্পণ কৰিব পাৰে। পৰমেশ্বৰে যি ৰূপে নিযুক্তি কৰে সেইমতে কেৱল নিমিত্ত ৰূপে যদি

ভক্তই কাম কৰি যায় তেন্তে ভক্তৰ অন্তৰলৈ আসক্তি আৰু ফলাকাঙ্ক্ষা আহিব নোৱাৰে। ফলত মুক্তিৰ পথ সুগম হয়। ভাগৱতে শ্ৰেষ্ঠ ভক্তি নিৰ্গুণ ভক্তিৰ কথা কয়। এই নিৰ্গুণ ভক্তি উত্তম ভক্তি, যাক লাভ কৰিব পৰা যায় নিষ্কাম কৰ্মসম্পাদন, ভগৱানৰ পূজা উপসনা, শ্ৰৱণ, মনন, নিদিধ্যাসন আদি উপায়ৰ দ্বাৰা।

ভাগৱতৰ উৎপত্তি সম্পৰ্কত ভাগৱততেই পোৱা যায়। এদিনাখন সৰস্বতীৰ জলত স্নান কৰি পবিত্ৰ কদৰিকাশ্ৰমত বহি ব্যাসদেৱে দিব্য জ্ঞানৰ দ্বাৰা কাল-প্ৰভাৱ দেখিলে। তেওঁৰ মনলৈ চিন্তা আহিল কি কৰিলে সকলো বৰ্ণ আৰু আশ্ৰমৰ মংগল হ'ব। লোক কুশলার্থে তেওঁ বেদ বিভাগ, পুৰাণ, মহাভাৰত আদি নানা শাস্ত্ৰ প্ৰণয়ন কৰিলে। তথাপি তেওঁৰ মনে যথার্থ শান্তি পোৱা নাছিল। এনে সময়তে নাৰদ মুনি আহিলত ব্যাসদেৱে নাৰদমুনিৰ আগত মনৰ অশান্তিৰ কথা ক'লে। নাৰদে তেতিয়া ক'লে-ব্যাসদেৱে নানা শাস্ত্ৰ প্ৰণয়ন কৰিলেও ভগৱান শ্ৰীহৰিৰ নিৰ্মল যশ বিস্তাৰিতভাৱে বৰ্ণনা কৰা নাই। এই কাম কৰিলেহে তেওঁ মনত শান্তি পাব। নাৰদ গুচি যোৱাৰ পাছত ব্যাসদেৱ ধ্যানস্থ হ'ল, তেতিয়া তেওঁ পৰমেশ্বৰ আৰু তেওঁৰ অধীনা মায়াক দেখা পালে। ইয়াৰ পিছতে ব্যাসদেৱে হৰি যশ প্ৰধান ভাগৱত প্ৰণয়ন কৰে আৰু প্ৰথমতে বিষয়াভিলাসশূণ্য নিজ পুত্ৰ শুকদেৱক পঢ়ায়। শুকমুনিয়ে পিছত ৰজা পৰীক্ষিতক মৃত্যুৰ আগে আগে ভাগৱতৰ তত্ত্ব কথা কৈছিল বুলি জনা যায়। সংক্ষেপতে এয়াই হ'ল ভাগৱত সৃষ্টি আৰু বিষয়বস্তুৰ পৰিচয়।

১০.৩ *কথা ভাগৱত* ঃ প্ৰথম অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা

কথা ভাগৱতৰ প্ৰথম অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা আগবঢ়োৱাৰ আগতে মূল ভাগৱতৰ প্ৰথম অধ্যায়ৰ বিষয়বস্তুক অতি সংক্ষেপে কৈ ল'ব খুজিছো। মূল মতে নৈমিষাৰণ্যত সহস্ত্ৰ বছৰ ধৰি যজ্ঞ কৰি থকা শৌনকাদি মুনিসকলে মহাত্মা সূতক এই কেইটা প্ৰশ্ন সুধিলে— (১) সূতে মহাভাৰত, পুৰাণ আৰু সমগ্ৰ ধৰ্মশাস্ত্ৰ অধ্যায়ন কৰিছে। বেদ ব্যাস আদি মুনিসকলে যি জানে তাকো তেওঁ জানে। কলিযুগৰ অল্পায়ু, বুদ্ধিহীন আৰু ৰুগীয়া মানুহৰ অনন্ত শাস্ত্ৰ শ্ৰৱণৰ ক্ষমতা নাই। গতিকে তেওঁ নৰসমাজৰ হিতৰ কাৰণে, বুধিনিষ্ঠ উপায়ৰ দ্বাৰা সমগ্ৰ শাস্ত্ৰৰ সাৰ উদ্ধাৰ কৰি ক'ব লাগে। (২) কি বিশেষ কাৰ্যসাধনৰ কাৰণে ভগৱানে দৈৱকীৰ ঘৰত জন্ম লৈছিল। (৩) ভগৱানৰ সৃষ্ট্যাদি লীলা। (৪) ভগৱানৰ অৱতাৰ কথা (৫) শ্ৰীকৃষ্ণৰ চৰিত কথা (৬) ধৰ্মৰূপে কৃষ্ণ বৈকুণ্ঠলৈ গ'লে ধৰ্ম ক'ত থাকিব।

কথা ভাগৱতৰ প্ৰথম অধ্যায়ত ভট্টদেৱে নমো গনেশ্চায় বুলি সংস্কৃতত শ্লোকটি উল্লেখ কৰাৰ পাছত 'সূতৰ প্ৰতি শৌনকাদিৰ প্ৰশ্ন' শীৰ্ষক শিৰোনামেৰে প্ৰথমে এটি নিজা মংগলাচৰণ জয় জয় শ্ৰীকৃষ্ণ বুলি পৰমমংগল মুক্তিদায়ক পৰমেশ্বৰক প্ৰণাম জনাই 'তাহান চৰিত্ৰ শ্ৰী ভগৱত শাস্ত্ৰ' সংক্ষেপে লিখাৰ উদ্দেশ্য উল্লেখ কৰিছে। লগতে নিজকে অলপমতি বুলি প্ৰকাশ কৰি গুৰু দামোদৰৰ আজ্ঞাত, বিভিন্ন দীবাৎয্য অনুসৰি সন্তসৰৰ অনুমোনার্থে সংক্ষিপ্ত ৰূপত কথা নিবন্ধো বুলি সূচনা কৰিছে।

তাৰ পিছত প্ৰথম স্কন্ধৰ কথা কওঁ বুলি বিশ্ব সৃষ্টি আদি নৱ লক্ষণে লক্ষিত জগতৰ পৰম আশ্ৰয় শ্ৰীকৃষ্ণক নমস্কাৰ জনাইছো 'নৱ লক্ষণে লক্ষিত' কথাষাৰতে সৃষ্টি তত্ত্বৰ ব্যাপক কথা সোমাই আছে। নৱ লক্ষণ অর্থাৎ সর্গ, বিসর্গ, স্থানস, পোষণ.....ইশানু কথা নিৰোধ মুক্তি আৰু আশ্ৰয়। পৰমব্ৰহ্মাৰ পৰা প্ৰকৃতিৰ তিনি গুণৰ বৈষম্য হৈ মহত্তত্ব, অহঙ্কাৰ তত্ত্ব....., শকাদি পঞ্চ তন্মাত্ৰ,..... আকাশাদি মহাভূত আৰু ইন্দ্ৰিয় বিলাকৰ উদ্ভৱ হয়। এইবিলাকে বিৰাত অর্থাৎ ব্ৰহ্মাণ্ড দেহ নিৰ্মাণ কৰে। উভয়বিধ সৃষ্টিকে সর্গ বোলে। ব্ৰহ্মাৰ নাম 'বিসর্গ'। ভগৱানৰ সৃষ্ট বস্তুক যিহে পালন কৰে সিয়েই স্থান। ভক্তৰ প্ৰতি ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহেই 'পোষণ' কর্মৰ বাসনাই' অনুগৃহীত সাধুসকলৰ ধর্মৰ নাম 'মন্বন্তৰ'। ভগৱানৰ অৱতাৰ কথা আৰু তেওঁৰ ভক্তৰ চৰিত্ৰ বর্ণনাকে। 'ঈশানুকথা বোলে। প্ৰলয় কালত হৰিয়ে যোগনিদ্ৰা অৱলম্বন কৰিলে জীৱগণে নিজ শক্তিৰ দ্বাৰা তেওঁত লয় হয়। ইয়াকে 'নিৰোধ' বোলে। আত্মাই অন্যথা ৰূপ এৰি যেতিয়া ব্ৰহ্ম স্বৰূপত অৱস্থান কৰে, তাকেই 'মুক্তি' বোলে। আত্মাই অন্যথা ৰূপ এৰি যেতিয়া ব্ৰহ্মস্বৰূপত অৱস্থান কৰে, তাকেই মুক্তি বোলে। মাৰ পৰা বিশ্বৰ সৃষ্টি, স্থিতি আৰু প্ৰলয় হয়। তেৱেঁই 'আশ্ৰয়'। ইয়াৰ ভিতৰত দশমটো সর্বপ্ৰধান আৰু ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণক নমস্কাৰ জনাই শ্ৰীকৃষ্ণ দ্বৈপায়ন ব্যাসদেৱে বিভিন্ন শাস্ত্ৰ সৃষ্টি কৰাৰ পিছতো মনত শান্তি নোপোৱাত নাৰদ মুনিৰ উপদেশ অনুসৰি ভট্টদেৱে ভাগৱত শাস্ত্ৰৰ মূল বিষয় শ্ৰীকৃষ্ণৰ মাহাত্ম্য বা বিভূতিসমূহ চিন্তন মনন কৰিছে। যাৰ দ্বাৰা জগত প্ৰপঞ্চ সৃষ্টি হৈছে। প্ৰকৃতি (ঈশ্বৰৰ সৃষ্টি কৰা আদি শক্তি) আৰু পুৰুষৰ (জগতৰ সক্ৰিয় আদি শক্তি, পৰমব্ৰহ্ম) দ্বাৰা। এই ৰহস্য জ্ঞান জানিবৰ বাবে ভাগৱতেই হৈছে শ্ৰেষ্ঠ গ্ৰন্থ। য'ত শ্ৰীনাৰায়নে কৈছে যে এই সংসাৰৰ তিনি তাপৰ পৰা উদ্ধাৰ হ'বলৈ হৰি ভজন অর্থাৎ শ্ৰীকৃষ্ণৰ শ্ৰৱণ-কীর্তন শ্ৰেষ্ঠ উপায়। সকলো শাস্ত্ৰৰ ভিতৰত ভাগৱতৰ অমৃত ভক্তিৰসৰ সকলোতকৈ শ্ৰেষ্ঠ। হৰিভজনৰ দ্বাৰাহে এই ভক্তি লাভ কৰিব পাৰি। বেদ কল্পলতাৰ ফল ভাগৱত শাস্ত্ৰৰ অমৃত ৰস বৈকুণ্ঠত আছিল, নাৰদে আনি ব্যাসক দিলে। ব্যাসে শুকক পঢ়ালে। আৰু শুকৰ মুখেৰে পৃথিৱীত ব্যক্ত হ'ল। এতেকে ভক্তিৰসৰ পান কৰোতাসকলে ভাগৱত চর্চাৰ দ্বাৰা আধ্যাত্মিক উত্তৰণ সাধিব পাৰে। গতিকে সকলো লোককে নিতৌ শ্ৰী ভাগৱত শ্ৰৱণ কীর্তন কৰিবলৈ লেখকে আহ্বান জনাইছে।

এইদৰে ভট্টদেৱে ভাগৱত সৃষ্টিৰ কথা কৈ পৰৱর্তী স্তৱত ভাগৱতৰ প্ৰথম স্কন্ধৰ বিষয় বস্তুক আগবঢ়াইছে। পাঠমতে নৈমিষাৰণ্যত শৌনকাদি ঋষিসকলে বিষ্ণুপ্ৰাপ্তিৰ অর্থে সহস্ৰ বছৰ যজ্ঞ কৰিছিল। এদিন প্ৰভাততে যজ্ঞ কর্ম কৰি পুৰাণ বক্তা সুত (ৰোমহর্ষনৰ পুত্ৰস ব্যাসদেৱৰ শিষ্য)ক প্ৰশ্ন কৰিলে। হে সুত, তুমি সকলো পুৰাণ, মহাভাৰত নানা শাস্ত্ৰ পঢ়ি ব্যাখ্যা কৰিছা, ব্যাসদেৱৰ দ্বাৰা তুমি ভাগৱত শিক্ষা পাইছা কাৰণ গুৰুৱে গূঢ় ৰহস্যৰ জ্ঞান দিয়ে। তুমি সেই ৰহস্যৰ কথা কলিযুগৰ অল্পমতি অলপ আয়ুৰ আৰু নানা তাপত তাপিত নৰ মনুস্যক সকাহ দিবলৈ আহ্বান জনালে।

লগতে সুতক এই প্ৰশ্নও কৰা হ'ল যে ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণনো দৈৱকীৰ গর্ভত কি নিমিত্তে উপজিছিল? যাৰ নাম উচ্চাৰণে জীৱৰ কর্ম বন্ধনৰ ফলত লাভ কৰা পুনঃ পুনঃ জন্মৰ সকলো দুখ নাশ হয়। তেওঁৰ কথা শুনিলে কলিমলৰ বিনাশ হ'ব।

"নাৰদাদি ভক্তগণে যি সৃষ্টি আদি লীলা গাই হৰি অৱতাৰৰ কথা কয়, তাকো কোৱা। যাতে সকলো লোকে ভাগৱতৰ ভক্তি ৰসৰ কথা শুনি তৃপ্তি পায় আৰু তেনে ভক্তি ৰসৰ আস্বাদৰ

মাধুৰ্য্য নকমে, বৃদ্ধিহে হয়। লগতে শ্ৰীকৃষ্ণৰ অৱতাৰৰ লীলা কোৱা য'ত বলভদ্ৰ সহিতে যি কৰ্ম কৰিছিল সকলো সামৰি কোৱা যাতে ভক্ত প্ৰসন্ন হয়। আন এটা প্ৰশ্নত সুধিলে ধৰ্মৰ ৰক্ষক শ্ৰীকৃষ্ণ বৈকুণ্ঠলৈ গ'লে কি হ'ব? এই ছটা প্ৰশ্ন বুজাই কোৱা। যজ্ঞাদিত আকুল যদিও মুনিসবেও এই অমৃত কথা শুনিব। কলি কালৰ ভয়াবহতা দেখি তাৰ পৰা সাৰিবৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰিছোঁ। গতিকে এই অমৃত কথা শুনি আমি উপকৃত হ'ম।" সামৰণিত কৃপাময় ভগৱন্তক প্ৰণাম কৰি ভগৱন্তক জানিবৰ বাবে ঋষি সকলে এনে প্ৰশ্নৰ অৱতাৰণা কৰিছে বুলি ভট্টদেৱে অধ্যায়টি সামৰণি মাৰিছে। ইয়াত ভাগৱতক সংসাৰৰ জয় গ্ৰন্থ বুলি কোৱা হৈছে। আলোক বা পোহৰে অন্ধকাৰৰ বস্তু প্ৰকাশ কৰাৰ নিচিনাকৈ এই শাস্ত্ৰয়ো স্থূল আৰু সখম জগতৰ মাজত আত্মা ক'ত কিভাৱে লুকাই আছে তাক দেখুৱায়।

১০.৪ *কথা ভাগৱত* ঃ দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ চমু আলোচনা

ভট্টদেৱে দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ কথা ভাগৱতত 'সূতৰ উত্তৰ' শিৰোনামেৰে কথা বস্তুৰ আৰম্ভ কৰিছে। মুনিসৱৰ এই ছয় প্ৰশ্ন শুনি সূত আনন্দিত হ'ল। প্ৰথমে গুৰু শুকদেৱক পৰিণাম কৰি সংসাৰৰ ছয় গ্ৰন্থ ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিলে। সেই পুৰুষৰে পৰম ধৰ্ম সাধিত হয়, যি জনৰ হৰি ভক্তিত ৰতি হয়। ভগৱানক জানিবলৈ জ্ঞানৰ উদয় হ'ব লাগিব। জ্ঞানৰ উদয় হ'লেহে আসক্তি জন্মে ভগৱানৰ প্ৰতি আসক্তিয়ে হৈছে ভক্তি। ভক্তি বিনে এই জ্ঞান সমূলি সম্ভৱ নহয়।

জগতৰ সকলো ধৰ্মৰে মোক্ষ প্ৰাপ্তিহে উদ্দেশ্য, কাম বা কামনা বাসনা নহয়। গতিকে জীৱনৰ আকাক্ষা হ'ব লাগে তত্ত্ব জিজ্ঞাসা। তত্ত্বজিজ্ঞাসাৰে ব্ৰহ্মজ্ঞান প্ৰাপ্তি হয়। ভগৱান বা পৰমব্ৰহ্মক অন্তৰত স্মৰণ কৰি যি কৃষ্ণৰ শ্ৰৱণ-কীৰ্তনেৰে ধ্যান মগ্ন হয়, তেওঁৰ কৰ্মগ্ৰন্থি ছেদ হয়। গতিকে এই ভক্তি পন্থাক কোনে ৰতি নকৰিব? লগতে ইয়াকো কোৱা হৈছে যে সৎ গুৰুক আশ্ৰয় কৰি ভক্তিপথত আগবাঢ়িলে হৰিকথাত নিশ্চয় ৰতি বাঢ়িব। কামনা বাসনা নাশ হ'ব। কাম, ক্ৰোধ, লোভ, মোহ এই কামনা বাসনা এৰিব পাৰিলে মন প্ৰসন্ন হয়, চিত্ত অৰ্থাৎ হৃদয় পবিত্ৰ হয়। তেতিয়া হৰিত নিৰ্মল ভক্তি উপজে। অহংকাৰ শূণ্য জীৱহে মুক্ত হয়। সেয়ে বিবেকীজনে পৰম আনন্দে ভগৱান বাসুদেৱক নিৰলস ভক্তি কৰে।

এই ভক্তি আকৌ ভক্তৰ গুণ অনুসৰি ভাগ কৰি ব্যক্ত কৰিছে। সত্বমূৰ্ত্তি অৰ্থাৎ সাত্তিক ভক্তিয়ে কেৱল পৰম ব্ৰহ্মৰ কৃপাহে বিচাৰে। বাসুদেৱৰ কৃপাত এনে ভক্তিৰ মোক্ষ প্ৰাপ্তি ঘটে। ৰাজসিক, অমাসিকজনে ধন সম্পত্তিত পুত্ৰৰ অৰ্থে দেৱতাক ভজন কৰে। কিন্তু বেদাদি শাস্ত্ৰগণে বাসুদেৱ অৰ্থাৎ সমস্ত ঐশ্বৰ্য-বিভূতিৰ দ্বাৰা যিজন প্ৰকাশিত বাসুদেৱৰ পুত্ৰ কৃষ্ণকহে ভজনা কৰাৰ কথা কৈছে।

সৃষ্টি আদি প্ৰশ্নৰ উত্তৰত কৈছে— বাসুদেৱে মায়াৰ সহায়ত জগত সৃষ্টি কৰিছে। প্ৰথমতে মায়াৰ জগতৰ সুক্ষম কাৰণ প্ৰকাশিত হয়। ক্ৰমশঃ সেইবোৰ পৰমাণুত পৰিণত হয় আৰু শেষত এইবোৰ কাৰণৰ পৰা স্থূলজগত সৃষ্টি হয়। স্থূলজগতত নানা দেহত জীৱকো নানা দেহত জীৱকো নানা ভোগ কৰাইছে। জগত পালনৰ কাৰণে কৃষ্ণই নানা অৱতাৰ ধৰি ক্ৰিয়া কৰি

লোকক পালন কৰিছে। এইদৰে দুই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ সামৰি ভাগৱতৰ অন্যতম এক তত্ত্ব অৱতাৰবাদ বা লীলাতত্ত্বক সামৰিছে।

এইদৰে চাৰি প্ৰশ্ন সিদ্ধান্তত প্ৰতিপাদিত শ্ৰীকৃষ্ণৰ মাহাত্ম্যক স্মৰণ কৰি ভট্টদেৱেও কথা ভাগৱতত দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ পাঠ সামৰি এই কৃষ্ণতে শৰণ মাগি সামাজিক লোকসকলক নিৰন্তৰে হৰিৰ শ্ৰৱণ-কীৰ্তন কৰিবলৈ আহ্বান জনায়।

১০.৫ *কথা ভাগৱতৰ* গদ্যৰীতিৰ বৈশিষ্ট্য

আগৰ অধ্যায়ত *কথা ভাগৱত* গদ্যৰীতি আৰু অসমীয়া গদ্য পৰম্পৰাগত ভট্টদেৱে পোন প্ৰথমে পূৰ্ণাংগ গদ্যৰূপত কথা ভাগৱত সৃষ্টি কৰিব লগাত সন্মুখীন হোৱা অসুবিধা সমূহৰ বিষয়েও বিতংভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। সেয়ে ইয়াত ভট্টদেৱৰ কথা ভাগৱতৰ গদ্যৰীতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ সংক্ষেপে আলোচনা কৰা হ'ল। অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত শংকৰ মাধৱৰ তিৰোধানৰ পাছত এশ বছৰ যোড়শ শতিকাৰ পৰা সপ্তদশ শতিকালৈ অসমীয়া গদ্যসাহিত্যৰ উদ্ভৱ আৰু বিকাশৰ যুগ বুলিব পাৰি। শংকৰদেৱৰ অংকীয়া নাটৰ সংলাপ বা বচনত ব্যৱহৃত লয়যুক্ত গদ্যক বহুতে গদ্যৰ প্ৰথম নিদৰ্শন বুলি ক'লেও সেই গদ্যক প্ৰকৃত অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকী বুলিব নোৱাৰি। অসমীয়া ব্ৰজাৱলী ৰূপে পৰিচিত এই ভাষাৰ অংকীয় নাটৰ গদ্যত মৈথিলীৰ আধিপত্য পোৱা যায়। দ্বিতীয়তে গদ্যৰচনাৰ বাক্য বিন্যাস তাত ৰক্ষা হোৱা নাই। ভট্টদেৱৰ হাততহে প্ৰকৃত অসমীয়া গদ্যৰ সৃষ্টি হয়। এই গদ্যৰ উৎপত্তিৰ মূলতে দুটামান কাৰণ নিৰ্দেশ কৰিব পাৰি। প্ৰথমে জনসাধাৰণে গদ্যভংগীতহে কথা পাতে, ছন্দত নহয়। গতিকে কথা কোৱাৰ ভংগীত যদি সাহিত্য ৰচনা কৰা যায় তেন্তে সেই সাহিত্য বুজাত সহজ হ'ব, জনসাধাৰণৰ বেছি ওচৰ চাপিব। দামোদৰদেৱে এই কাৰণেই ভট্টদেৱক স্ত্ৰী-শূদ্ৰ সকলোৱে বুজিব পৰাকৈ কথাবন্ধে ভাগৱত ৰচনা কৰিবলৈ কৈছিল। গুৰুৰ আজ্ঞা শিৰোধাৰ্য কৰি ভট্টদেৱক অকল কথা ভাগৱত সৃষ্টি কৰাই নহয়, কথা-গীতা, কথা ৰত্নাৱলী- তিনিখনকৈ প্ৰসিদ্ধ তত্ত্বপ্ৰধান সংস্কৃত শাস্ত্ৰ অসমীয়া গদ্যলৈ অনুবাদ কৰি অসমীয়া ভাষাক উচ্চ মৰ্যাদা দান কৰাৰ লগে লগে অসমীয়া গদ্যভাষাৰ প্ৰকাশিত শক্তিৰ পৰিচয় দিয়ে।

ভাগৱতৰ অগাধ পণ্ডিত ভট্টদেৱে ভাগৱতৰ বিষয়বস্তুক নিজস্বভাৱে অনুধাৱন কৰাৰ পিছতহে সাৰকথাখিনি স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱেৰে লিখিছে। উপযুক্ত ভাৰ প্ৰকাশৰ বাবে সংস্কৃতিয়া শব্দ আৰু অসমীয়া শব্দৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগে স্বতঃস্ফূৰ্ণণৰ পৰিচয় দিছে। সেয়ে কথা ভাগৱত হুবহু অনুবাদো (Literal Translation) নহয়। নাইবা বহলভাৱে লিখা (Explanatory) ৰচনাও নহয়। ইয়াত ভট্টদেৱৰ নিজস্ব বৈশিষ্ট্য ৰক্ষিত হৈছে।

ভাগৱতৰ কথা বস্তু অনুসৰণৰ ক্ষেত্ৰত ভট্টদেৱে গদ্যানুবাদ কৰিছে শ্ৰীধৰ স্বামীৰ টীকাৰ আদৰ্শত। এই কথা তেওঁ *কথা গীতাৰ* আৰম্ভণিতে নিজে স্পষ্ট কৰিছে— "শ্ৰীধৰ ভক্তিত মাত্ৰ নিৰূপণ কৰে, শংকৰী টীকা জ্ঞানক প্ৰধান কৰি ব্যাখ্যা কৰে, ভাস্কৰী কৰ্মক প্ৰধান কৰে, দামোদৰী তিনিও যোগক সমান কৰে। বৈষ্ণৱসৰৰ প্ৰীতিৰ অৰ্থে ভক্তিপ্ৰধান টীকাৰ মতকে প্ৰায় লিখিব।"

গতিকে দেখা যায় যে ভক্তিমন্ত পুৰুষ ভট্টদেৱে গদ্যসাহিত্যৰ সামগ্ৰীক ৰূপৰ মাজত শ্ৰীধৰী টীকাক বেছি গুৰুত্ব দিছিল। এইদৰে কথা বস্তুৰ দৰ্শন গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰতো ভট্টদেৱৰ নিজস্বতা আৰু যুক্তিযুক্ততা প্ৰতিফলিত হৈছে।

বিষয়বস্তুক সম্যক ৰূপে বুজি লৈ নিজস্ব অনুভূতিৰে উপযুক্ত ভাষাৰ মাধ্যমত এক নিৰ্দিষ্ট ৰূপ দিবলৈ চেষ্টা কৰে তেতিয়াই লেখকৰ নিজস্ব শৈলী ফুটি উঠে। শাস্ত্ৰবিশাৰদ ভট্টদেৱে অধ্যয়নৰ যোগেদি কথাবস্তুক হজম কৰি নিজ অনুভূতিৰঞ্জিত কথা ৰূপায়ণ আৰু ঠায়ে ঠায়ে টীকাৰ ৰীতি প্ৰকট হ'লেও ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতিৰ নিজস্ব সুকীয়া হোৱা কথা বস্তুৱে কথা ভাগৱতত সংক্ষিপ্ত সংক্ষিপ্ত ৰূপ, কথা গীতাত বিস্তৃত ৰূপ আৰু কথা ৰত্নাৱলীত লৈছে মধ্যম ৰূপ। কথা ভাগৱতৰ ভাষা সংক্ষিপ্ত ৰূপ সাৰানুগামী হোৱাত পৰিমিত শৈলীৰ (Economic) বৈশিষ্ট লক্ষ্য কৰা যায়।

কথা ভাগৱতত আৰু কথা গীতৰ ঠায়ে ঠায়ে কথোপকথনমূলক গদ্যৰীতি পৰিলক্ষিত হয়। ভট্টদেৱৰ তিনিওখন গ্ৰন্থৰ গদ্যৰীতিয়ে যুক্তিপদ (Logical) ৰচনা ৰীতি পৰিস্ফুত হৈছে। যুক্তিশাস্ত্ৰত যেনেকৈ পূৰ্বপদ (Premise) পৰা সিদ্ধান্তত (Conclusion) উপনীত হয়, ভট্টদেৱেও তেওঁৰ ৰচনাৰ ওপৰৰ বাক্য কিছুমানৰ পৰা একোটা সিদ্ধান্ত দেখুৱাইছে। কোনো এটা প্ৰশ্ন উপস্থাপন কৰি লৈ তাৰ উত্তৰ যুক্তিৰ মাজেদি শ্ৰীধৰ স্বামীয়ে ব্যাখ্যা কৰিছে। টীকাৰ আদৰ্শত প্ৰশ্নৰ উপস্থাপন আৰু তাৰ ব্যাখ্যা কৰা পদ্ধতিৰ মাজেদি গঢ়ি উঠা ৰীতিটোকে ভট্টদেৱী গদ্যৰ ব্যাখ্যাত্মক (Expository) ৰীতিও বুলিব পাৰি। ভট্টদেৱৰ গদ্য ভাষা আৰু বিষয়বস্তু দুয়োটাৰে মূল উৎস বাক্য শ্লোক হোৱাৰ বাবে লেখকৰ অনভিপ্ৰেতভাৱে হ'লেও কথা ভাগৱতৰ ৰচনাৰ মাজত কোনো অংশই গদ্যৰ বাক্য নিবাস প্ৰকৰণৰ নিয়ম (Rules of system) হেৰুৱাই ছন্দোময় লালিত্য গ্ৰহণ কৰিছে। যেনে- 'কোমল ৰূপ' শ্যাম সুন্দৰ পীতাম্বৰঃ প্ৰসন্ন বদনঃ কমল নয়নঃ নাসা তিলফুলঃ মুখে মনং হাসঃ কটাক্ষ বিকাশ.....' পূৰ্ব কবিৰ কাব্যৰাজিৰ এনে ধৰণৰ পদ্যধৰ্মী ৰচনাৰ দৃষ্টান্ত কথা ভাগৱতৰ মাজতো কম, কথা গীতাৰ মাজতো পাবলৈ টান, আৰু কথা ৰত্নাৱলীৰ মাজত নায়েই। সেই ক্ষেত্ৰত ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতিত বাক্যবিন্যাস ৰীতি সংস্কৃত ব্যাকৰণ অনুসৰি ৰক্ষিত কৰিবলৈ লেখকে চেষ্টা কৰিছে।

কথা ভাগৱতৰ ৰচনা ৰীতি সংস্কৃতীয়া আৰু গহীন ভাগৱতৰ গভীৰ ভাৱ সংস্কৃতীয়া গহীনভাষাৰে প্ৰকাশ কৰা কাৰণে কথা ভাগৱতৰ গাম্ভীৰ্য বাঢ়িছে। ভাবো ঠিকমতে প্ৰকাশ হৈছে। অৱশ্যে সংস্কৃতীয়া শব্দৰ মাজত শ্ৰুতি মাধুৰ্য নকমাকৈ ঠায়ে ঠায়ে অসমীয়া শব্দৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰৰ কথাও ভট্টদেৱৰ ৰচনা ৰীতিত উল্লেখ কৰিব পাৰি। এই ক্ষেত্ৰত ভট্টদেৱৰ পূৰ্ববীসকলৰ কাব্যৰ ভাষাৰ পৰা আৰু তৎকালীন সমাজত কামৰূপী ভাষাৰ পৰা শব্দগ্ৰহণ কৰি পাৰ্যমানে ব্যৱহাৰোপযোগী ঠাইত ব্যৱহাৰ কৰাও দেখা যায়। ভাগৱত পুৰাণৰ দৰে তাত্ত্বিক গ্ৰন্থৰ অনুবাদ গত্যৰূপত বিষয় বস্তুৰ গ্ৰহণ যোগ্যতা সৰ্বসাধাৰণ সমাজত, সাধাৰণ কথিত ভাষাৰ শব্দ প্ৰয়োগে খৰ্ব কৰিব বা শ্ৰদ্ধা নকৰিব বুলিও মুক্ত ব্যঞ্জনান্ত 'খালন্ত', 'বোলন্ত' আদি ব্যৱহাৰ কৰা যেন লাগে। যেনেকৈ শংকৰ, মাধৱদেৱে গীত-পদ আদিত ব্ৰজবুলি মিহলাই তেওঁলোকৰ ৰচনাৰীতি গহীন কৰি তুলিছিল। এইটো হয়তো ভট্টদেৱৰ অভিপ্ৰেত নিজস্ব ৰীতিও হ'ব পাৰে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভট্টদেৱৰ ৰচনা কৰা 'কথা ভাগৱত'ৰ প্ৰথম অধ্যায়ৰ বিষয়ে লিখক। (২০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভট্টদেৱে ৰচনা কৰা 'কথা ভাগৱত'ৰ দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ পৰিচয় আগবঢ়াওক। (২০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....



১০.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- এই অধ্যায়টিৰ অধ্যয়নৰ পৰা ভট্টদেৱৰ কথা ভাগৱতৰ সন্নিবিষ্ট ভট্টদেৱৰ ভাষাৰ নিজস্ব ৰূপ উপলব্ধি হ'ল।
- ভাগৱতৰ কথা বস্তুক ভট্টদেৱে কেনেকৈ নিজস্ব এক গতত উপস্থাপন কৰিছে প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ আলোচনা কৰিবলৈ গৈ গম পোৱা গ'ল।
- মূলৰ বিস্তৃত বা বহল বিষয়বস্তুক অতি সংক্ষেপে ভট্টদেৱে এই অধ্যায় দুটাত নিজস্ব ৰীতিত বৰ্ণনা কৰিছে।
- প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় দুয়োটা অধ্যায়তে ভাগৱত সৃষ্টিৰ কথাক ভট্টদেৱে অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে আৰু মূলৰ ভক্তিতত্ত্বক প্ৰস্ফুটিত কৰিবলৈ সক্ষম হয়।
- দ্বিতীয় অধ্যায়ৰ বিষয়বস্তুত ভাগৱতৰ নিৰ্গুণ ভক্তিক শ্ৰেষ্ঠতা প্ৰতিপালন কৰিছে।



১০.৭ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত; গুৱাহাটী

২। হৰিনাথ শৰ্মাদলৈ ঃ বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টাচাৰ্য বিৰচিত শ্ৰীশ্ৰী মদ্ভাগৱত কথা বা কথা ভাগৱত, ১ম খণ্ড, গুৱাহাটী ঃ বাণী প্ৰকাশ

৩। মহেশ্বৰ নেওগ ঃ শ্ৰীভাগৱত কথা (প্ৰথম স্কন্ধ), গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুকষ্টল

৪। যাদৱদেৱ শৰ্মা ঃ ভট্টদেৱ; টিহু ঃ কামাখ্যা প্ৰেছ

৫। বসন্ত কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য ঃ মধ্যযুগৰ সাহিত্য, নলবাৰী, সমন্বয় গ্ৰন্থালয়



১০.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ *কথা ভাগৱতৰ* প্ৰথম অধ্যায়ৰ কথা বস্তু বৰ্ণনাত ভাগৱত কোনে কৰা আগত কৈছে আৰু কলিযুগত ভাগৱত শাস্ত্ৰৰ শ্ৰেষ্ঠতা নিৰূপণ।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ *কথা ভাগৱতত* নিৰ্গুণ ভক্তিৰ শ্ৰেষ্ঠতা প্ৰতিপাদন।



১০.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ *কথা ভাগৱতত* ভট্টদেৱৰ নিজস্ব গদ্যৰীতিৰ পৰিচয় পোৱা যায়। ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতিৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ *কথা ভাগৱতৰ* প্ৰথম অধ্যায়ত সন্নিবিষ্ট বিষয়বস্তু আপোনাৰ নিজৰ ভাষাত আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ *কথা ভাগৱতৰ* দ্বিতীয় অধ্যায়ত সন্নিবিষ্ট বিষয়বস্তু আপোনাৰ নিজৰ ভাষাত আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ভট্টদেৱৰ গদ্যৰীতিয়ে বা *কথা ভাগৱতৰ* গদ্য ভাঙনিয়ে অসমীয়া ভাষা সাহিত্যত গদ্য সাহিত্যৰ এক নতুন ধাৰাৰ জন্ম দিলে। ভট্টদেৱৰ পৰৱৰ্তী যুগৰ অসমীয়া গদ্যসাহিত্যৰ এটি চমু পৰিচয় দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ *কথা ভাগৱতৰ* প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় অধ্যায়ত-বিষয়বস্তুত সন্নিবিষ্ট ভক্তিৰ স্বৰূপ দাঙি ধৰি বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ ভক্তি আন্দোলনত আগবঢ়োৱা অৱদানৰ কথা বিচাৰ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ চমুটোকা লিখা ঃ

ক) *কথা ভাগৱতত* শ্ৰীধৰ স্বামীৰ টীকাৰ ব্যৱহাৰ।

খ) অসমীয়া গদ্যসাহিত্যত কথা ভাগৱতৰ স্থান।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণ* ঃ সাধাৰণ আলোচনা

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য

১১.২ পৰিচয়

১১.৩ অসমীয়া ৰামায়ণ পৰম্পৰা

১১.৪ দুর্গাবৰৰ কাব্য প্রতিভা

১১.৫ *গীতি-ৰামায়ণৰ* মূল আৰু ৰচনা কাল

৬১.৬ *গীতি-ৰামায়ণৰ* ৰচনাৰীতি

১১.৭ *গীতিৰামায়ণত* প্রক্ষিপ্ততা

১১.৮ *গীতি-ৰামায়ণৰ* সাহিত্যিক সৌন্দর্য

১১.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১১.১০ অধিক জানিবলৈ

১১.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১১.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- 'ৰামায়ণ' সম্পর্কে জানিব পাৰিব
- দুর্গাবৰৰ সাহিত্য প্রতিভাৰ সম্পর্কে জ্ঞান লাভ কৰিব
- অসমীয়া সাহিত্যত ৰচিত ৰামায়ণী সাহিত্য সম্পর্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'* কাব্যৰ বিষয়ে সবিশেষ জানিব পাৰিব
- লগতে মূল ৰামায়ণ আৰু দুর্গাবৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* তুলনামূলক আলোচনা কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব।

১১.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় ষান্মাসিকৰ অন্তর্গত এইখন সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষার্থীসকলৰ বাবে আগবঢ়োৱা দ্বিতীয় পাঠ্যবিষয়। এইখন পাঠ্যবিষয় 'ভক্তি সাহিত্য'ৰ এইটো একাদশ অধ্যায়। ইয়াৰ শীর্ষক 'দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণ ঃ সাধাৰণ আলোচনা'। ষোড়শ শতিকাৰ প্রথমার্ধৰ কবি দুর্গাবৰৰ সম্পূর্ণ নাম-দুর্গাবৰ কায়স্থ। গীতি-ৰামায়ণৰ বাহিৰেও তেওঁৰ আন এখন কাব্য হ'ল 'বেউলা-আখ্যান'। তেওঁক পাঁচালী কবি হিচাপেও জনা যায়।

অসমীয়া সাহিত্যত পোনপ্রথমে প্রাক্ শংকৰীযুগৰ শ্রেষ্ঠ কবি মাধৱ কন্দলীয়ে 'ৰামায়ণ'

ৰচনা কৰে। দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ' মূল বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ তুলনাত অপ্রমাদী কবি মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ প্রভাৱহে যথেষ্ট পৰিমাণে পৰিছে বুলিব পাৰি। তথাপি কবিৰ মৌলিক প্রতিভাক প্রশংসা কৰিব লাগিব। মূল কাহিনীৰ সাৰভাগ গ্রহণ কৰিলেও কবিৰ কাব্যিক প্রতিভাই গীতি-ৰামায়ণক অন্যন্যতা প্রদান কৰিছে। এই অধ্যায়ত দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ সকলোবোৰ দিশ সামৰি আলোচনা কৰা হ'ব।

১১.৩ অসমীয়া ৰামায়ণ-পৰম্পৰা

দশম-একাদশ শতিকাৰ *কালিকা পুৰাণত* অসমত ৰামায়ণৰ প্রভাৱ আৰু ৰামকথাৰ উল্লেখ থকাৰ বিষয়ে প্রথমে জনা গৈছিল। ইয়াৰ আগৰ সময়ছোৱাত ৰামৰ বিষয়ে কোনো ধৰণৰ ৰচনাৰ প্রমাণ বর্তমানলৈ উদ্ধাৰ হোৱা নাই। কিন্তু ইয়াৰ আগেয়ে ৰামায়ণৰ কথাৰ প্রচলন নাছিল তেনে নহয়; কিন্তু আর্য সভ্যতাৰ লগতেই ৰামায়ণৰ কাহিনী নিশ্চয় অসমত প্রচাৰ হৈছিল। বিভিন্ন সময়ত হিন্দু পৰাক্রমী ৰজাৰ ৰাজত্ব কালত দুয়োখন মহাকাব্য 'ৰামায়ণ' আৰু 'মহাভাৰতৰ' কাহিনী জনসমাজত প্রচলিত থকাৰ লগতে অতি জনপ্রিয়ও আছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। *কালিকাপুৰাণত* ৰাম-সীতাৰ জন্মৰ পৰা বিবাহ আদিৰ লগতে ৰাম-ৰাৱণৰ যুদ্ধ আদি সম্পর্কেও বর্ণনা পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰৱর্তী সময়ত ৰচিত ডাকৰ বচনতো লংকাৰ নামৰ উল্লেখ পোৱা যায়; যদিও ৰাম সীতাৰ কথা তাত পোৱা হোৱা নাই। ইয়াৰোপৰি অসমীয়া সাহিত্যৰ প্রথম লিখিত নিদর্শন চর্যাপদবোৰতো বেপাৰ-বাণিজ্যৰ ঠাই হিচাপে লংকাৰ উল্লেখ মনকৰিবলগীয়া। মন্ত্রপুথিবোৰতো কম-বেছি পৰিমাণে ঠায়ে ঠায়ে ৰামায়ণৰ কাহিনী আৰু কেইবাটাও চৰিত্রৰ উল্লেখ পোৱা যায়। যদিও মন্ত্রপুথিৰ সঠিক ৰচনাকাল বর্তমানলৈ নিঃসন্দেহে ক'ব নোৱাৰি, তথাপি এইবোৰৰ প্রচলনৰ সময় প্রাক-শঙ্কৰী যুগৰ সমসাময়িক বুলি বহুকেইগৰাকী পণ্ডিতে মতামত আগবঢ়াইছে। এইবোৰৰ বাহিৰেও অসমীয়া সমাজত প্রচলিত বিয়াগীতবোৰত জনক নন্দিনী সীতা, পুৰুষোত্তম ৰামৰ বর্ণনা কৰি দৰা-কইনাক বিভিন্ন দিশেৰে তেওঁলোকৰ লগত ৰিজাই গীত গোৱাৰ প্রথা পুৰণি সময়ৰ পৰাই আছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। সেয়ে অসমীয়া সাহিত্য তথা সমাজত যে ৰামায়ণৰ জনপ্রিয়তা আছিল তাত কোনো সন্দেহ থাকিব নোৱাৰে।

মাধৱ কন্দলী ঃ অসমীয়া ৰামায়ণ পৰম্পৰাৰ ইতিহাস অতি পুৰণি। উত্তৰ ভাৰতৰ আন আন প্রাদেশিক ভাষাৰ তুলনাত অসমীয়া ভাষাতেই প্রথম ৰামায়ণ অনূদিত হৈছিল। মাধৱ কন্দলীৰ পদত সাতটা কাণ্ডত তেওঁ 'ৰামায়ণ' অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰাৰ প্রমাণ আছে যদিও পাঁচটা কাণ্ডহে উদ্ধাৰ হয়। দুর্ভাগ্যবশতঃ উদ্ধাৰ নোহোৱা 'আদি কাণ্ড' আৰু 'উত্তৰা কাণ্ড' তেওঁৰ উত্তৰসূৰী বৈষ্ণৱ সাহিত্যিক শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱে ৰচনা কৰে। কবিৰ উক্তিয়ে আন এক দিশৰ উন্মোচন কৰে যে ভাৰতবর্ষৰ লগতে অসমত শাসন কৰা ৰজা-মহাৰজা সকলো মহাকাব্যৰ প্রতি আকর্ষিত হৈছিল। কবি মাধৱ কন্দলীয়েও তেওঁৰ পৃষ্ঠপোষক ৰজা মহামাণিক্যৰ অনুৰোধতেই 'ৰামায়ণ'ৰ অনুবাদ কৰিছিল। লংকা কাণ্ডৰ শেষৰ পদত এই কথা উল্লেখ কৰি কৈছে—

"কবিৰাজ কন্দলী যে আমাকে সে বুলিৱয়
কহিলোহো সর্বজন বোধে।
ৰামায়ণ সুপয়াৰ শ্রী মহামাণিক্য যে
বৰাহ ৰজাৰ অনুৰোধে।"

তেওঁ ৰামায়ণৰ গোটেইবোৰ কাণ্ড বহলাই বর্ণনা কৰাৰ বিপৰীতে চমুকৈ ছন্দোবদ্ধ কৰে। তথাপি মূল সাৰভাগ নষ্ট হ'বলৈ নিদি সুন্দৰকৈ সুযোগ বুলি কোনো কোনো অংশত কাব্যিক ৰহণ সানি পাঠক-শ্রোতাৰ আকর্ষণো অব্যাহত ৰাখিছে। মুঠতে মূল কাহিনীৰ পৱিত্রতা তথা মর্যাদা অক্ষুণ্ণ ৰাখি নিজ সাধ্যানুসৰি চতুর্দশ শতিকাতে ৰামায়ণক এক অনুপম ৰূপ দি গৈছে। যি ৰূপে পিছৰ কবিসকলক ৰামায়ণ চর্চাত সঘনে মোহাচ্ছন্ন কৰিব পাৰিছে। তেওঁ ৰামায়ণৰ কাহিনী চমুকৈ সাৰভাগ বর্ণনাৰ প্রসংগত কৈছে—

"সাতকাণ্ড ৰামায়ণ পদবন্ধে নিবন্ধিলো
লম্ভা পৱিহৰি সৰোদ্ধতে।
মহামাণিক্যৰ বোলে কাব্যৰস কিছু দিলো
দুগ্ধক মথিলোঁ যেন ঘৃতে।।"

প্রাক্ শংকৰী যুগৰ শ্রেষ্ঠ কবি মাধৱ কন্দলীয়ে প্রধানকৈ বাল্মীকিৰ 'ৰামায়ণ'ৰ পূব ভাৰতীয় পাঠ অনুকৰণ কৰিহে অসমীয়ালৈ 'ৰামায়ণ'খন অনুবাদ কৰিছিল। তেওঁ তুলসীদাস, কৃত্তিবাস আদিৰ ৰামায়ণ তথা পুৰাণৰ ৰামকথাৰ পৰা সমুলি বিৰত থাকি বাল্মীকিৰ ৰামায়ণক মূল আধাৰ হিচাপে গ্রহণ কৰিছিল। লগতে অসমীয়া পাঠক আৰু অসমীয়া সমাজৰ ৰুচিৰ প্রতিও সচেতন দৃষ্টি ৰাখিছিল। ক'ৰবাত যদি মূল কাহিনী সংকোচন কৰিছিল আকৌ আন কোনো ঠাইত কিছু নিজা সংযোজনো আছিল। যেনে— গৌড়ীয় পাঠৰ অযোধ্যাকাণ্ডৰ এশ ঊনৈশটা সর্গৰ কথা অসমীয়া সংস্কৰণত একচল্লিশটা অধ্যায়ত, অৰণ্যকাণ্ডৰ পসত্তৰ টা সর্গৰ মাত্র বাইছটা অধ্যায়ত, লংকাকাণ্ডৰ এশ আঠাইশটা সর্গৰ কথা অসমীয়াত ছাপন্ন (৫৬) টা অধ্যায়তেই সামৰিছে। এই সংকোচনে মূল কাহিনীৰ হানি-বিঘিনি ঘটাইছে বুলি ক'ব পৰা নাযায়। অসমীয়া কবিৰ মৌলিকতাই ৰামায়ণখনৰ মর্যাদা দুগুণে বৃদ্ধি কৰিছে।

কন্দলীৰ ৰামায়ণত অসমৰ প্রাকৃতিক পৱিৱেশৰ এক অপৰূপ বর্ণনা দাঙি ধৰিছে। কেৱল সেয়াই নহয় সীতাৰ ৰূপ বর্ণনা অসমীয়া কবিৰ নিজস্ব, বাল্মীকিৰ কাব্যত তেনে কোনো বর্ণনা পোৱা নাযায়। সেই সময়ত অসমত প্রচলিত কুটীৰ শিল্প আৰু বৃত্তিয়াল জাতিসমূহৰ পৱিচয়ো অতি কৌশলৰে বর্ণনা কৰিছে। মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণে হিন্দু সমাজত প্রচলিত আচাৰ-অনুষ্ঠান আদিৰো সন্ভেদ দিয়ে। অসমত মধ্য যুগৰ আগৰে পৰাই শৈৱ আৰু শাক্ত ধর্মৰ যি প্রাৱল্য আছিল, তাৰ নিদর্শনো কন্দলীৰ ৰামায়ণত দেখা পোৱা গৈছে। মূল ৰামায়ণত নথকা বহুবোৰ উপাদান যেনে খাদ্যসম্ভাৰ, সাজপাৰ, অলংকাৰ, বাদ্যযন্ত্র, ফুল-ফল, গছ-লতিকা, ফল-মূল ইত্যাদিৰ উল্লিখন কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ আন এক বিশেষত্ব।

শংকৰদেৱ ঃ মাধৱ কন্দলীয়ে পোনপ্রথমে ৰামায়ণৰ কাহিনী অনুবাদ কৰিছিল তাত

যিদৰে কাৰো দ্বিমত থাকিব নোৱাৰে; ঠিক একেদৰে তেওঁ যে ৰামায়ণৰ সাতোটা কাণ্ড অনুবাদ কৰিছিল তাৰ প্ৰমাণো তেওঁৰ পদত ৰক্ষিত হৈছে। তথাপি দুৰ্ভাগ্যবশতঃ প্ৰথম আৰু শেষৰ কাণ্ড দুটা বিলুপ্ত প্ৰায় হোৱাত শংকৰদেৱে শেষৰ কাণ্ডটো আৰু প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱে প্ৰথমৰ কাণ্ডটো ৰচনা কৰাৰ কথা আমাক "গুৰু চৰিত"বোৰে জানিবলৈ দিয়ে। অসমীয়াত উত্তৰ কাণ্ডক "উত্তৰাকাণ্ড" বোলা হৈছে। হয়তো লংকা, অযোধ্যা, কিষ্কিন্ধা আদি লগত একে ছন্দেৰে উচ্চাৰণ হোৱাকৈ সুন্দৰক 'সুন্দৰা' আৰু উত্তৰক 'উত্তৰা' হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ব্যাকৰণগত দিশৰ পৰা চালে ইয়াক ভুল বুলিব নোৱাৰি। যিহেতু মহাপুৰুষ সংস্কৃত সাহিত্যত বিদগ্ধ পণ্ডিত আছিল, তথাপি তেওঁ আছিল অসমৰ নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰক আৰু প্ৰসাৰক; গতিকে বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ শেষৰ অংশটো তেওঁ নিজা দৃষ্টিভংগীৰে উপস্থাপন কৰিছে। ৰাম আৰু সীতাৰ কাহিনীক মূল হিচাপে গ্ৰহণ কৰি আনুসংগিক সৰু-বৰ নানা ঘটনা বা কাহিনীক শংকৰদেৱে উত্তৰাকাণ্ডত সম্পূৰ্ণৰূপে বৰ্জন কৰা দেখা গৈছে। শংকৰদেৱে বাল্মীকিৰ ছকুৰি সৰ্গত বিভক্ত উত্তৰা কাণ্ডৰ কথা মাথো ত্ৰিছটা অধ্যায়তে সামৰিব লগীয়া হৈছে। তথাপি সীতাৰ বনবাস, সীতা বিচ্ছেদ আৰু ৰামৰ কৰুণ অৱস্থা আদি গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশবোৰক পূৰ্ণ মৰ্যাদা প্ৰদান কৰিছে। এনে কৰাৰ বাবেই অসমীয়া ৰামায়ণ অধিক সংহত তথা প্ৰাসংগিক কাহিনীৰ প্ৰবাহ সৱহ বুলিব লাগিব। এটা কথা স্বীকাৰ্য্য যে যদিও বৈষ্ণৱ পণ্ডিত শংকৰদেৱে বাল্মীকিৰ বৰ্ণনা চমু কৰিছে, তথাপি নীৰস ৰূপ এটাও পাঠকক দিয়া নাই। য'ত যি ধৰণে পল্লৱিত কৰিব লাগে; সেয়া অক্ষুণ্ণ ৰাখিছে। যেনে— ৰামৰ অশ্বমেধ যজ্ঞত লৱকুশৰ ৰামায়ণৰ গানৰ যোগেদি সীতাৰ যেতিয়া সম্ভেদ পালে, তেতিয়া ৰামে শত্ৰুঘ্ন, হনুমানকে ধৰি চাৰিজনক সীতাক আশ্ৰমৰ পৰা বুজাই-বঢ়াই অযোধ্যালৈ আনিবলৈ পঠায় আৰু তেওঁলোকে সীতাক সেই, মতে অনুৰোধ জনায়। লগতে ৰামৰ সন্তাপ আৰু অযোধ্যাবাসীৰো সীতা বিচ্ছেদত সন্তাপৰ কথা কয়। তেতিয়া সীতাই ৰামৰ নিষ্ঠুৰতাৰ কথা সোঁৱৰাই দি অযোধ্যালৈ ঘূৰি যাবলৈ অস্বীকাৰ কৰে। সেই সময়ছোৱাত সীতাৰ মনৰ ভাৱবোৰক অসমীয়া কবিয়ে সৰ্বসাধাৰণৰ অন্তৰ স্পৰ্শ কৰাকৈ অতি সংবেদনশীলতাৰে বৰ্ণনা কৰিছে। ৰাজসভাতো যেতিয়া ৰামে সীতাৰ পুনৰ পৰীক্ষা লোৱাৰ কথা কৈছিল; তেতিয়াও সীতাৰ মনৰ খং, বেজাৰ, বেদনা প্ৰকাশ কৰি কৈছিল—

"স্বামী তপ, যপ যজ্ঞ, স্বামী যোগ ধ্যান।
স্বপনে সচিতে মই নিচিন্তোহো আন।।
তথাপি আমাত আন চিত্ত বিহৰিল।
চুমাতে কামোৰ যেন আলাগতে কিল।।"

সীতাৰ হৃদয় বিদাৰক পদবোৰ মূলৰ তুলনাত অধিক বেছি স্বাভাৱিক আৰু কাৰুণ্যসিক্ত। এই দিশত বাল্মীকিৰ পৰা শংকৰদেৱ একেবাৰে আঁতৰি আহিছে। মূলত সীতাৰ মুখত একেবাৰে সীমিত শব্দ প্ৰয়োগ কৰিছে। কিন্তু যুগনায়ক শংকৰদেৱে সীতাৰ প্ৰতি অধিক সহানুভূতিৰে তেওঁৰ নাৰী মনৰ প্ৰতিটো হা-হুমুনিয়াক উত্তৰাকাণ্ডত গাম্ভীৰ্য্যতাৰে দাঙি ধৰিছে।

মাধৱ কন্দলীৰ পিছত সম্পূৰ্ণ ৰামায়ণৰ পৰিৱৰ্তে শংকৰদেৱেও মাত্ৰ এটা কাণ্ড ৰচনা কৰিও ৰামায়ণৰ কাহিনীক অতি মনোৰমকৈ অসমীয়া ৰাইজৰ আগত তুলি ধৰিছে।

মাধৱদেৱ ঃ "মহাপুৰুষ শ্ৰী শ্ৰী শংকৰদেৱৰ নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰত সহায় আৰু সহযোগী প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱেও গুৰু বাক্য শিৰোগত কৰি 'ৰামায়ণ'ৰ প্ৰথম খণ্ড বা 'আদিকাণ্ড' ৰচনা কৰাৰ 'কথা গুৰুচৰিত'ত উল্লেখ আছে। কিন্তু এই ক্ষেত্ৰত পণ্ডিতসকলৰ মাজত সময়ে সময়ে মতভেদ দেখা যায়। মাধৱ কন্দলী আৰু শংকৰদেৱৰ কাণ্ডবোৰত বাল্মীকিৰ 'ৰামায়ণ'ৰ প্ৰভাৱ স্পষ্ট; আনহাতে মাধৱদেৱ ৰচিত আদি কাণ্ডত কৃত্তিবাসী ৰামায়ণৰ প্ৰভাৱ দেখা যায়। যেনে— বাল্মীকিৰ ৰামায়াণত নথকা অথচ কৃত্তিবাসী ৰামায়ণত থকা কৌশল্যা, কৈকেয়ী, সুমিত্ৰাৰ বিবাহ, অযোধ্যাৰ ওপৰত শনিৰ দৃষ্টি আৰু সেই সংক্ৰান্তত জটায়ুৰ লগত বন্ধুত্ব, সিন্ধুমুনি বধ আৰু অন্ধমুনিৰ অভিশাপ, গণেশৰ হস্তীমুণ্ড হোৱাৰ কাৰণ, সম্বৰাসুৰৰ লগত দশৰথৰ যুদ্ধ আদি ঘটনাবোৰ বিশেষভাৱে মন কৰিবলগীয়া। ইয়াৰ পৰা এটা কথা স্পষ্টকৈ ক'ব পাৰি যে মাধৱদেৱেও ৰামৰ লগত পোনে পোনে সংগতি থকা ঘটনাবোৰকহে অধিক গুৰুত্ব সহকাৰে লৈ আদি কাণ্ডত স্থান দিছে। কিয়নো বাল্মীকিৰ আদিকাণ্ডৰ— গংগা-উমাৰ বৃত্তান্ত, কাৰ্তিকৰ জন্ম, সগৰ ৰজাৰ বৃত্তান্ত, ভগীৰথৰ গংগা আনয়ন, সমুদ্ৰমন্থন, মহাদেৱৰ বিষপান, বশিষ্ট-বিশ্বামিত্ৰৰ সংঘৰ্ষ, বিশ্বামিত্ৰৰ ব্ৰাহ্মণত্ব লাভ, ত্ৰিশংকুৰ উপাখ্যান আদিবোৰ মাধৱদেৱে সম্পূৰ্ণৰূপে পৰিহাৰ কৰিছে। যদিও মাধৱদেৱে পোনপটীয়াকৈ বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ অসমীয়া অনুবাদ নকৰিলেও কন্দলীৰ 'ৰামায়ণ'ত আদিকাণ্ড সুন্দৰকৈ খাপ খাইছে। বৈষ্ণৱ কবিজনে মৌলিক প্ৰতিভাৱে কাহিনীৰ প্ৰসাৰণ সংকোচন কৰিলেও ৰাম-সীতাৰ মূল কাহিনীৰ একো বুঢ়া-টুটা নকৰি বৰং অতি নীতি-নিষ্ঠতাৱে দাঙি ধৰিছে।

অনন্ত কন্দলী ঃ অসমীয়াত মাধৱ কন্দলী, শংকৰ-মাধৱৰ পিছত অনন্ত কন্দলীয়েও ৰামায়ণ ৰচনা কৰিছিল বুলি জনা যায়; তথাপি তেওঁ সাতটা কাণ্ডই অনুবাদ কৰিছিল নে পাঁচটা তাত এতিয়াও সন্দেহৰ ছাঁ বিদ্যমান। 'কথা-গুৰুচৰিত'ৰ সম্পাদক উপেন্দ্ৰচন্দ্ৰ লেখাৰুৱে অনন্ত কন্দলীৰ ৰামায়ণৰো পাঁচটা কাণ্ডহে পোৱা গৈছে বুলি মত পোষণ কৰিছে। কিন্তু অনন্ত কন্দলী বিৰচিত বুলি অযোধ্যা কাণ্ড, অৰণ্য কাণ্ড আৰু কিষ্কিন্ধা কাণ্ড খণ্ডকেইটাহে বৰ্তমানলৈ সন্দেহাতীতভাৱে উদ্ধাৰ হৈছে। বাকী দুই বা চাৰি কাণ্ডৰ কোনো লিখিত প্ৰামাণিক তথ্য পোৱা হোৱা নাই বুলি ড° সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাই তেওঁৰ "ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত" গ্ৰন্থত স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিছে। মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ কাব্যিক সৌন্দৰ্য্য আৰু বৰ্ণনাৰ আকৰ্ষণীতাত অনন্ত কন্দলীও বাৰুকৈয়ে মোহিত হৈছিল। মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ পৰা আঁতৰি আহি ৰামায়ণ ৰচনাৰ মানস কৰিছিল; য'ত ৰামচন্দ্ৰক সাধাৰণ পুৰুষৰ বিপৰীতে ঈশ্বৰৰ অৱতাৰ ৰূপেহে অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। ভক্তিৰ আৰু ঐশ্বৰিকতাৰ নিজৰা প্ৰৱাহিত কৰিব বিচাৰিলেও পূৰ্বকবিৰ প্ৰভাৱে তেওঁক চানি ধৰাৰ কথা অযোধ্যাকাণ্ডত উল্লেখ কৰি কৈছে—

"মাধৱ কন্দলী বিৰচিলা ৰামায়ণ।
তাক শুনি আমাৰ আকুল কৰে মন।।
ৰামৰ সামান্য সন্ত গুণ যথাৱত।

ভজনীয় গুণ যত নভৈল বেকত।।"

কন্দলীয়ে ৰাম আৰু কৃষ্ণৰ মাজত প্ৰভেদ নাৰাখি যিমান পাৰি সন্মিলিত ৰূপত হৰিভক্তি প্ৰকাশ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। ৰামক উপাস্য দেৱতা, ৰাম আৰু কৃষ্ণ অভেদ, ৰামক ভজন কৰাৰ মহৎফল, শ্ৰৱণ-কীৰ্ত্তনৰ মাহাত্ম্য আদিৰ সংমিশ্ৰণ কৰিলেও মূল কাহিনীৰ গতিময়তাত কোনো ধৰণে ব্যাঘাত কৰা যেন নালাগে। যদিও অনন্ত কন্দলী এগৰাকী এক শৰণীয়া বৈষ্ণৱ নাছিল; তথাপি বৈষ্ণৱ বিৰোধীও নাছিল; সেয়েহে ধাৰ্মিক দিশত উদাৰতা থকা দেখা যায়। সংস্কৃত ভাষাত পাণ্ডিত্য থকাৰ পাছতো বাল্মীকি 'ৰামায়ণ'ৰ বিপৰীতে মাধৱ কন্দলীৰ অসমীয়া 'ৰামায়ণ'খনকে অনন্ত কন্দলীয়ে মূল আধাৰ হিচাপে লোৱা বুলি নিঃসন্দেহে ক'ব পাৰি। তথাপিও মৌলিকতাৰ পৰশো মন কৰিবলগীয়া। মাধৱ কন্দলীয়ে ৰামক যিদৰে এজন আদৰ্শ বীৰপুৰুষ হিচাপে সুন্দৰ উপস্থাপন কৰিছে; আনফালে অনন্ত কন্দলীয়ে আধ্যাত্মিকতাৰ প্ৰলেপেৰে ৰামচন্দ্ৰক মৰ্যাদা পুৰুষোত্তম হিচাপে প্ৰতিপন্ন কৰিছে। য'তেই যিদৰে সুযোগ পাইছে ৰামক ঈশ্বৰৰ অৱতাৰী পুৰুষ হিচাপে দাঙি ধৰাৰ দিশত দুয়োগৰাকী কন্দলীৰ 'ৰামায়ণ'ৰ প্ৰধান নিমিলা দিশ যেন লাগে। এইক্ষেত্ৰত কিছু কিছু দিশত অনন্ত কন্দলী ভাগৱত পু�ৰাণৰ প্ৰতি গভীৰ আস্থা আৰু তাৰে পৰিণতি বুলিলে হয়তো ভুল কৰা নহ'ব।

দুর্গাবৰ ঃ দুর্গাবৰৰ সময়ৰ বিষয়ে সঠিককৈ ক'ব পৰা নগ'লেও তেওঁৰ *বেউলা আখ্যান* নামৰ পুথিত কিছু তথ্য পোৱা যায়। "বেউলা আখ্যান"ৰ মতে তেওঁৰ পিতৃৰ নাম চন্দ্ৰধৰ কায়স্থ। কবিগৰাকীৰ সম্পূৰ্ণ নাম দুর্গাবৰ কায়স্থ; সময় প্ৰায় ষোড়শ শতিকাৰ প্ৰথমাৰ্ধত আবিৰ্ভাৱ হোৱা বুলি জনা যায়। এই পুথিতেই নীলাচল পাহাৰৰ কথা আৰু সমসাময়িক শাসনকৰ্তা হিচাপে ৰজা বিশ্বসিংহৰ নাম পোৱা যায়। *বেউলা আখ্যান* ৰচয়িতাজনেই যে 'গীতিৰামায়ণ'ৰো ৰচোঁতা, তাত কিন্তু আজিও সন্দেহ আঁতৰা নাই। *বেউলা আখ্যান* যিদৰে শাক্ত ধৰ্মৰ সম্পূৰ্ণ গাথা; আনহাতে '*গীতিৰামায়ণ*' বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ লগত কম পৰিমাণে হ'লেও সংপৃক্ত। যি কি নহওঁক কিয় মতভেদ থাকিলেও বহুকেইগৰাকী পণ্ডিতে দুর্গাবৰ এজনেই বুলি সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত উল্লেখ কৰিছে।

দুর্গাবৰৰ *গীতিৰামায়ণতো* পূৰ্ব কবি কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ প্ৰভাৱ মনকৰিবলগীয়া। কথাবস্তু আৰম্ভণিৰ গতি মন্থৰ হ'লেও পৰিসমাপ্তি কিছু খৰটকীয়া। তথাপি স্বপ্ৰতিভা প্ৰকাশ কৰি গীতসমূহত যি আৱেগৰ প্ৰকাশ কৰিছে, সেয়া অনুপম। সংস্কৃত ভাষাৰ কবিৰ দক্ষতা কিমান তাক জনাৰ উপায় নাই; তেওঁৰ *গীতি-ৰামায়ণত* বাল্মীকিৰ ৰামায়ণ প্ৰভাৱ নাই বুলি ক'ব পাৰি। মাধৱ কন্দলী পদবোৰকে নিজা প্ৰলেপেৰে আটকধুনীয়া কৰি সজাব পাৰিছে। কোনো কোনো ঠাইত *শিৱ-মহাপুৰাণ, আনন্দ ৰামায়ণ* আদিৰ প্ৰভাৱো যৎকিঞ্চিত পৰিছে। কৰুণ ৰসক অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰি দুর্গাবৰে *গীতিৰামায়ণ* বহুবোৰ গীত ৰচনা কৰিছে। ইয়াৰোপৰি ভাষাৰ দিশত চালে দেখা যায় যে তেওঁৰ ভাষাই কথিত ভাষাৰ ওচৰ চাপিছে। কৃত্ৰিম শব্দৰ ব্যৱহাৰৰ পৰা বিৰত থাকি আধুনিক ভাষাৰ ওচৰ চপা শব্দৰ প্ৰয়োগ কৰিছে—

"ৰাজা বোলে দ্বাৰী কোৱাগৈ লৰি
বাৰীৰ ভিতৰে যাওঁক।

আছে ৰক্ষীগণ চলোক ব্রাহ্মণ
ফল মাগি তাতে খাওক।।"

মুঠতে অসমীয়া ৰামায়ণ পৰম্পৰাত অন্যান্য ৰামায়ণৰ দৰেই দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণ*খনৰো এক সুকীয়া বৈশিষ্ট্য আছে।

'ৰামায়ণ' অনুবাদৰ উপৰিও অসমীয়া সাহিত্যত ৰামায়ণক লৈ বহু চর্চা প্রাচীন সময়ৰ পৰা আজিৰ আধুনিক সাহিত্যলৈ শিপাই আছে। অসমৰ নৱ-বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রচাৰক মহাপুৰুষ শ্রীশ্রী শঙ্কৰদেৱে "*ৰাম-বিজয়*" নাট ৰচনা কৰিছে। সেই নাটৰ কাহিনীৰ মূল "*ৰামায়ণ*"। ইয়াৰ পৰৱর্তী সময়ত সপ্তদশ শতিকাৰ বর্তমান নগাঁও জিলাৰ মায়ং অঞ্চলৰ সত্রাধিকাৰ হৃদয়ানন্দ কায়স্থ বা অনন্ত ঠাকুৰে *শ্রীৰাম-কীর্ত্তন* নামৰ এখন পুথি ৰচনা কৰে। "কালশিলা সত্রৰ সত্রাধিকাৰ ঠাকুৰে মহাপুৰুষ শংকৰদেৱৰ "*কীর্ত্তন*" পুথিৰ আধাৰত ৰামায়ণ কাহিনীক "*শ্রীৰাম-কীর্ত্তন*"ৰ আকাৰ দিয়ে বুলি জানিব পৰা যায়। এঘাৰশ চাৰিটা পদত ৰচিত এখন পূর্ণাংগ ৰাম কথা। যিহেতু কাব্যকাৰৰ সময় সপ্তদশ শতিকা; গতিকে তেতিয়ালৈকে অনুদিত হোৱা আৰু কেইবাখনো সংস্কৃত ভাষাত ৰচিত ৰামায়ণৰ কাহিনীৰ প্রভাৱ তেওঁৰ এই কীর্ত্তনত পৰা দেখা গৈছে। ঠাকুৰে পদ, দুলড়ী, ছবি, একাৱলী, ঝুমুৰী, কুসমমালা আদি ছন্দ সুন্দৰ প্রয়োগ কৰাৰ উপৰিও দশাক্ষৰী নামৰ এক ছন্দৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে; যি ছন্দ বৈষ্ণৱ পণ্ডিতসকলৰ ৰচনাতো দেখা পোৱা নাযায়। যেনে—

"শুনিয়োক ঋষি মহাৰায়'
পিতৃ দিয়াছন্ত তযু ঠায়।।"

ঠাকুৰ "শ্রীৰাম কীর্ত্তন'ক পণ্ডিত ড° সতেন্দ্রনাথ শর্মাই তেওঁৰ "ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত" গ্রন্থত "পকেট ৰামায়ণ" আখ্যা দিছে। ৰামায়ণৰ সাতোটা কাণ্ডতে অতি চমুকৈ সামৰিছে। অথচ কোনো দৰকাৰী অংশ বাদ দিয়াও নাই, কম শব্দৰে সম্পূর্ণ ঘটনা উচিত মূল্যায়ন কৰিছে। ভাষা, ছন্দ আদি ব্যৱহাৰো অতি উন্নতমানৰ বুলিব পাৰি। ৰামচৰিত্রৰ গাম্ভীর্য ৰক্ষাৰ লগতে ঈশ্বৰ প্রতিপন্ন কৰাটো সার্থক হৈছে।

অষ্টাদশ শতিকাৰ আন এগৰাকী পণ্ডিত হ'ল ৰঘুনাথ মহন্ত। বৈষ্ণৱ ধর্মৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত এইগৰাকী কবিয়েও "ৰামায়ণ-কথা", "অদ্ভুত ৰামায়ণ" আৰু "শত্রুঞ্জয়" নামৰ তিনিখন গ্রন্থ ৰচনা কৰে। ইয়াৰে দুখন পদত আৰু এখন গদ্যত ৰচিত। কবি ৰঘুনাথ মহন্তৰ "ৰামায়ণ-কথা'ৰ কাহিনীৰ মূল কথাবস্তু ৰামায়ণৰ পৰা সংগ্রহ কৰা। "ৰামায়ণ-কথা"ৰ প্রতিটো অধ্যায়ৰ শেষত ৰামৰ চৰণত আত্মসমর্পণ জাতীয় ভক্তিবিগলিত পদৰ সংযোজন কৰিছে। সেই পদে কবিৰ ৰামৰ প্রতি থকা ভক্তি স্বৰূপ সুন্দকৈ ফুটাই তুলিছে। কবিৰ "অদ্ভুত ৰামায়ণ" আৰু "শত্রুঞ্জয়"। দুয়োখনত বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ কথাবস্তুৰ স্পষ্ট প্রভাৱ নাই যদিও ৰামায়ণৰ চৰিত্রৰ কার্যকলাপৰ ভিত্তিতেই ইয়াৰ কাহিনী নির্মিত হৈছে। "ৰামায়ণ-কথা"ৰ মূল্য ইয়াৰ গদ্যৰীতিত। কবিগৰাকীৰ জীৱনৰ শেষ বয়সৰ ৰচনা হোৱাৰ বাবেই যিদৰে ভক্তিয়ে মাহাত্ম্য লাভ কৰিছে, ঠিক একেদৰে গদ্যশৈলী অধিক সুবোধ্য আৰু শুৱলা হোৱা দেখা গৈছে। মহন্তৰ এই "ৰামায়ণ-কথা" গ্রন্থতো মাধৱ কন্দলীৰ "ৰামায়ণ"ৰ প্রভাৱ সুস্পষ্ট। তথাপি ঠায়ে ঠায়ে মৌলিক প্রতিভাৰ সঞ্চাৰ ঘটাতো নিশ্চিত। আধুনিক

ভাৰতীয় ভাষাসমূহৰ গদ্যত ৰচনা কৰা ৰামায়ণৰ ভিতৰত মহন্তৰ "ৰামায়ণ-কথা" অন্যতম ৰচনা। এইগৰাকী কবিয়েই কাণ্ড হিচাপে ৰামায়ণ ৰচনাৰ একেবাৰে শেষৰ বুলিব পাৰি। কিয়নো ইয়াৰ পিছত আৰু এনেদৰে ৰামায়ণ ৰচোঁতাৰ নাম বুৰঞ্জীত পোৱা নাযায়। তথাপি ৰামায়ণ চর্চাত কোচ ৰাজসভাৰ এক উজ্বল ভূমিকা আছে।

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী কোচ-ৰাজবংশীয় ৰজাসকলৰ নাম সোণালী আখৰেৰে লিপিবদ্ধ হৈ আহিছে। শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ, ৰাম সৰস্বতী আদি সকলক যিদৰে পৃষ্ঠপোষকতা প্রদান কৰিছিল; ঠিক একেদৰেই ৰঘুৰাম, লক্ষ্মীৰাম দ্বিজ, শ্রীনাথ দ্বিজ, ৰঘুনাথ দ্বিজ, ৰুদ্রৰাম দ্বিজ, মাধৱ দ্বিজ, ব্রজসুন্দৰ দ্বিজ আদিকৈ কেইবাজনো কবিয়ে কোচৰজাৰ পৃষ্ঠপোষকতাতে ৰামায়ণ-মহাভাৰত আদিৰ চর্চা অব্যাহত ৰাখিছিল। কোচ ৰজা নৰনাৰায়ণৰ পিছত লক্ষ্মীনাৰায়ণ, বীৰনাৰায়ণ, প্রাণনাৰায়ণ, মোদনাৰায়ণ, মহেন্দ্রনাৰায়ণ, হৰেন্দ্রনাৰায়ণ আদি ৰজাসকলে ৰাজসভাৰ দুৱাৰ সাহিত্যিকসকলৰ বাবে মুকলি কৰি ৰাখিছিল। তেওঁলোকৰ পৃষ্ঠপোষকতাতো ৰামায়ণ, মহাভাৰত, পুৰাণ আদিৰ অনুবাদ কৰিবলৈ অনুপ্রেৰণা যোগাইছিল বুলি জানিব পাৰি। এই সময়ছোৱাত পূর্ণাংগ ৰূপত 'ৰামায়ণ' অনুবাদ নহ'লেও বহুকেইটা কাণ্ডৰ পুনৰ ৰচনা যে হৈছিল তাত কোনো সন্দেহ নাই।

এইবোৰৰ উপৰিও 'ৰামায়ণ'ৰ আধাৰত কাব্য-নাট আদিৰ চর্চা অসমীয়াত আধুনিক যুগলৈকে অব্যাহত থাকে। যদিও এইবোৰত কল্পনাৰ আশ্রয় অধিক, তথাপি ৰামায়ণৰ কাহিনীৰ বীজ নিহিত হৈ আছে। এইবোৰৰ ভিতৰত ৰাম সৰস্বতীৰ নামত ভনিতা থকা 'লক্ষ্মণৰ শক্তিশেল', অনন্ত কন্দলীৰ নামত প্রচলিত 'মহীৰাৱণ বধ,' 'মন্দোদৰীৰ মণিহৰণ', 'নাগাক্ষযুদ্ধ', 'শত্রুঞ্জয়', 'অদ্ভুত ৰামায়ণ', 'লৱকুশ যুদ্ধ' আদিবোৰ বিশেষভাৱে মনকৰিবলগীয়া। মুঠতে 'ৰামায়ণৰ' কাহিনীক ভিত্তি কৰি গীত, নৃত্য, নাট, গদ্য আদি সকলো প্রকাশৰ কলাত্মক শিল্পৰ প্রচাৰ আৰু প্রচলন প্রাচীন সময়ৰ পৰাই আমাৰ সমাজত অব্যাহত আছে।

যিদৰে অসমীয়া গীত যেনে— বিয়াগীত, বাৰমাহী গীত আদিতো ৰামায়ণৰ প্রভাৱ মন কৰিবলগীয়া। আমাৰ মন্ত্রপুথিতো ৰাম-হনুমানৰ নাম পোৱা যায়। বাৰমাহী গীতত ৰাম বাৰমাহী, সীতা বাৰমাহী, কৌশল্যা বাৰমাহী আদিত তেওঁলোকৰ মনৰ কথাবোৰ গীতৰ আকাৰে সুন্দৰকৈ প্রকাশিত হৈছে। যেনে—

১। "দিহা ঃ ওহে, প্রভু ৰঘুনাথ সংসাৰৰ সাৰ।
ৰাক্ষসকুলক প্রভু কৰিলা উদ্ধাৰ।।
পদ ঃ আঘোণ মাসত ৰামে মনে কৰি চিন্তা।
কিমতে বঞ্চিবো আমি সংগে লৈয়া সীতা।।"
(ৰাম-বাৰমাহী)

২। "দিহা ঃ কান্দে মোৰ জানকী সীতা।
বহাগৰ মাহতে বাপু আশোকৰে তলে।।"
(সীতা বাৰমাহী)

অসমীয়া বিবাহ অনুষ্ঠানত পৰিবেশিত বিভিন্ন গীতত ৰাম-সীতাৰ নামৰ বিশেষভাৱে উল্লেখ পোৱা যায়। যেনে—

১। "মাৰাৰ অলংকাৰ থোৱা কাটি কৰি।
ঐ ৰাম, দেউতাৰাৰ অলংকাৰ থোৱাহে।।
ৰামে দি পঠাইছে বিচিত্ৰ অলংকাৰ।
ঐ ৰাম, হাতে জোৰ কৰি লোৱাহে।।"
(জোৱোণৰ গীত)

২। ৰাম কৃষ্ণ সন্ধ্যাতে গমনে।
ৰাম কৃষ্ণ যাত্ৰা সুমংগলে।।
হৰি মোৰ ঐ, পানী তুলিবলৈ যাওঁ।।
(পানী তোলা গীত)



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ অসমীয়া ভাষাত প্ৰথমে কোনে ৰামায়ণ অনুবাদ কৰিছিল? অসমীয়া সাহিত্যত তাৰ গুৰুত্ব বিচাৰ কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ অসমীয়া ৰামায়ণ পৰম্পৰাৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১১.৪ দুর্গাবৰৰ কাব্য প্ৰতিভা

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত দুর্গাবৰৰ নামত দুখন পুথি পোৱা যায়; এখন *বেউলা-আখ্যান* আৰু আনখন হ'ল *গীতি-ৰামায়ণ*। দুর্গাবৰক বৈষ্ণৱ যুগৰ অবৈষ্ণৱ কবি বা বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ প্ৰভাৱমুক্ত কবি বুলিও জনা যায়। কিন্তু তেওঁৰ ৰচিত কাব্যই তেওঁ যে একেবাৰে বৈষ্ণৱ প্ৰভাৱমুক্ত কবি আছিল; তেনে ধাৰণাত ব্যাঘাত জন্মায়। তেওঁৰ *বেউলা আখ্যান* শাক্ত ধৰ্মৰ সৈতে জড়িত। কিন্তু *গীতি-ৰামায়ণত* তেওঁ ৰামক ঈশ্বৰৰ অৱতাৰ হিচাপে অস্বীকাৰ কৰা নাই। কবিৰ ৰচিত দুখন পুথিহে যিহেতু আমি পাওঁ; গতিকে সেই দুয়োখন পুথিৰ আধাৰতেই কবিগৰাকীৰ কাব্যিক প্ৰতিভা বিচাৰ কৰিবলৈ যত্ন কৰা হ'ল।

দুর্গাবৰৰ 'বেউলা আখ্যান'ত উল্লেখ থকা মতে মহাৰাজ বিশ্বসিংহ আৰু তেওঁৰ পুতেকসকলৰ ৰাজত্ব কালৰ সময়ত নীলাচল বা কামাখ্যা পীঠত থাকি *বেউলা আখ্যান* ৰচনা কৰাৰ কথা পুথিখনিৰ পৰা জানিব পাৰি। *'বেউলা-আখ্যান'*ৰচনাৰ ক্ষেত্ৰত দুর্গাবৰে 'পদ্মা-পুৰাণ'ক আধাৰ গ্ৰন্থ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছে। তথাপি তাৰে বেউলাৰ আখ্যানটোৱেহে বিশেষভাৱে গ্ৰন্থখনক

প্ৰভাৱান্বিত কৰিছে। *'বেউলা-আখ্যান'* কবিৰ সম্পূৰ্ণ মৌলিক প্ৰতিভাৰ ফচল। ইয়াত কোনো ধৰণৰ উপকথা বা উপাখ্যানৰ সমাবেশ নাই; বৰং বৰ্ণনীয় বিষয়ক সুন্দৰভাৱে আগুৰি ধৰি আখ্যানৰ পৰা আঁতৰি নগৈ পোনপটীয়াভাৱে ঘটনা পৰম্পৰা চিত্ৰিত কৰিছে। *'বেউলা-আখ্যান'*ৰ গীতবোৰো ৰাগ-ৰাগিনীযুক্ত হোৱা হেতুকে ই সাঙ্গীতিক গুণসম্পন্ন আৰু তুলনামূলকভাৱে অধিক শুৱলা। ইয়াত চন্দ্ৰধৰ সাউদৰ লগত পদ্মাদেৱীৰ বিৰোধ, চন্দ্ৰধৰৰ ওপৰত পদ্মাৰ প্ৰতিশোধমূলক অত্যাচাৰ, বেউলা-লখীন্দাৰৰ বিবাহ, লখীন্দাৰৰ সৰ্পদংশনত মৃত্যু, পতিৰ প্ৰাণ বিচাৰি বেউলাৰ অনিৰ্দেশ যাত্ৰা আৰু শেষত নেতাৰ সহায়ত স্বৰ্গত উপস্থিতি, লখীন্দাৰৰ প্ৰাণ লাভ, লখীন্দাৰক পুনৰ প্ৰাণদান কৰি বেউলাৰ চম্পাৱতী নগৰলৈ প্ৰত্যাৱৰ্তন আৰু শেষত চন্দ্ৰধৰৰ পদ্মাপূজা কৰিবলৈ সন্মত হোৱাতে কাব্যখনৰ সামৰণি পৰিছে। মুঠতে মূল বিষয়বস্তু অতি গাম্ভীৰ্য্যপূৰ্ণ ৰূপত উপস্থাপন কৰাত কৰি সাৰ্থক হৈছে। কাব্যত যি দৰে সমসাময়িক সামাজিক অৱস্থাৰ আভাস দাঙি ধৰিছে, ঠিক একেদৰে কৰুণ ৰসসিক্তও কৰিবলৈ যথাসম্ভৱ চেষ্টা কৰিছে। লগতে শৈৱ ধৰ্ম আৰু শাক্ত ধৰ্মৰ পৰিস্থিতি কাব্যখনত সুন্দৰকৈ দাঙি ধৰিছে। *বেউলা-আখ্যানৰ* চৰিত্ৰ সৃষ্টিত কবিগৰাকীয়ে বিশেষ কৃতিত্ব অৰ্জন কৰিছে বুলিলে ভুল কৰা নহ'ব; কিয়নো ইয়াত সাধাৰণ মানুহ দেৱতালৈ উন্নীত হৈছে; একেদৰে দেৱতাও সাধাৰণ মানুহৰ শৰীৰলৈ নামি আহিছে। চৰিত্ৰৰ এনে বিশেষত্ব কবিৰ মৌলিক চিন্তাৰ পৰিণতি। ইয়াৰোপৰি বেউলা-লখীন্দাৰৰ কৰুণ কাহিনীৰ মাজেদি অসমীয়া বাণিজ্যৰ বস্তু, মুদ্ৰা-ব্যৱহাৰ, পৰম্পৰাগত সাজপাৰ, অলংকাৰ তথা থলুৱা নানা ৰীতি-নীতিৰ, অবিশ্বাস-সংস্কাৰ আদিৰ অতি বাস্তৱসন্মত বৰ্ণনা দাঙি ধৰাত কবি দুর্গাবৰ সাৰ্থক হৈছে।

দুর্গাবৰ আনখন পুথি *'গীতি-ৰামায়ণ'* বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ আদৰ্শত ৰচিত হ'লেও বৰ্ণনীয় বিষয় আৰু পৰিৱেশন ৰীতিৰ ফালৰ পৰা দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ক* মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ জনপ্ৰিয় সংস্কৰণ বুলি ক'ব পাৰি। বিভিন্ন ৰাগ-সংগীতৰ সমাৱেশেৰে ওজাপালিৰ উপযোগীকৈ ৰচিত হোৱা বাবে দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ক* পাচ্যতত্ত্ববিদ ড° মহেশ্বৰ নেওগে 'মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ ওজাপালিৰ সংস্কৰণ' বুলি কৈছে।

মাধৱ কন্দলীৰ পদ ৰামায়ণৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত দুর্গাৱৰী 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ 'আদি' আৰু 'অযোধ্যা' কাণ্ড বাদ দি বাকী পাঁচটা কাণ্ডহে পোৱা গৈছে। সেই কাণ্ড কেইটা অৰণ্য কাণ্ড, কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ড, সুন্দৰা কাণ্ড, লংকা কাণ্ড আৰু উত্তৰা কাণ্ড। ইয়াৰে কিষ্কিন্ধা, সুন্দৰা আৰু লংকা কাণ্ডৰ বিষয়বস্তু সম্পূৰ্ণৰূপে মাধৱ কন্দলীৰ পদ ৰামায়ণৰ বিষয়বস্তুৰ আধাৰত গঢ়লৈ উঠিছে। কাব্যখনিৰ বিষয়বস্তু বৰ্ণনাৰ ক্ষেত্ৰত কবিয়ে মাজে মাজে জনশ্ৰুতিৰ ওপৰতো নিৰ্ভৰ কৰিছে। কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ডত ঋষ্যমুখ গিৰিত ৰাম-লক্ষ্মণৰ কাষত ব্ৰাহ্মণ ৰূপেৰে হনুমানৰ উপস্থিতি, সুগ্ৰীৱৰ লগত ৰামৰ মিত্ৰতা, সুগ্ৰীৱৰ দ্বাৰা ৰামচন্দ্ৰৰ কৰ্তব্য সোঁৱৰণ, বালি সুগ্ৰীৱৰ বিবাদ, বালিয়ে সুগ্ৰীৱক ৰাজ্যৰ পৰা খেদি পঠিওৱাৰ বিৱৰণ, বালি আৰু সুগ্ৰীৱৰ যুদ্ধ, সুগ্ৰীৱৰ পলায়ন, বালিৰ ৰামনিন্দা, বালিৰ অন্তিম বিলাপ, ৰামৰ ওপৰত তাৰাৰ অভিযোগ, ৰামৰ প্ৰতি তাৰাৰ অভিশাপ, বালিৰ মৃত্যু, বালিৰ অন্ত্যেষ্টিক্ৰিয়া আদিৰ বৰ্ণনা কৰা হৈছে। সুন্দৰা কাণ্ডত হনুমানৰ সাগৰ অতিক্ৰম, অশোক বনত হনুমানৰ উপস্থিতি, হনুমানৰ সীতা দৰ্শন, মধুবন বিনাশন, আৰু লংকা নাশ, বিভীষণৰ

ৰামত শৰণ, বিভীষণৰ অভিষেক, সাগৰ পূজা, সাগৰ দমন আদিৰ বিৱৰণ দাঙি ধৰা হৈছে। লংকা কাণ্ডত ৰাম-ৰাৱণৰ যুদ্ধৰ পিছত সীতাৰ উদ্ধাৰ, ৰামৰ সীতা ত্যাগৰ বাসনা প্ৰকাশ, সীতাৰ অগ্নি পৰীক্ষা, ব্ৰহ্মাৰ ৰামস্তুতি, ৰামৰ সীতা পৰীক্ষাৰ উদ্দেশ্য অযোধ্যালৈ প্ৰত্যাৱৰ্তনৰ ঘটনা বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

কবি দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ অৰণ্য কাণ্ডটো আটাইতকৈ মনোৰম আৰু বিস্তৃত। এই কাণ্ডত কবিয়ে মূল বাল্মীকি অথবা মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণত নথকা নানা কথা আৰু পৰিস্থিতিৰ সংযোগ কৰিছে। সীতাৰ দ্বাৰা ফল্গু নদীৰ পাৰত দশৰথক হাতে হাতে পিণ্ডদান, ৰাম-সীতাৰ পাশাখেল, দণ্ডকা অৰণ্যত সীতাৰ মায়া অযোধ্যাৰ সৃষ্টি, মায়া প্ৰজাৰ লগত ৰাম-সীতাৰ চিত্ৰাৱলী চতুৰ্দশীৰ মোটখেল, সীতাক মন্দোদৰীৰ কন্যাৰূপে বৰ্ণনা কৰা, শূৰ্পনখাই লক্ষ্মণৰ চুম্বন-আলিংগণ বিচৰা, সীতাই ৰামক পুষ্পজৰীৰে বন্ধা, সোণৰ হৰিণ আনি দিব বুলি ৰাম বন্ধন মুক্ত হোৱা, বনবাসৰ কষ্ট সহিব নোৱাৰি নিজে আঁতৰি যোৱা বুলি সন্দেহ কৰা, চাকৈ-চকোৱাই ৰামক পৰিহাৰ কৰা, সীতাই ৰাৱণ-মন্দোদৰীক পিতৃ-মাতৃ বোলা আদি বিষয়বস্তুৰে দুর্গাবৰে নিজৰ কাব্যিক প্ৰতিভা দাঙি ধৰিছে। মূলত নথকা এনে ধৰণৰ বৰ্ণনাই অৰণ্য কাণ্ডৰ আকৰ্ষণ দুগুণে বৃদ্ধি কৰিছে।

অসমীয়া সাহিত্য জগতত কবি আৰু সংগীতজ্ঞ হিচাপে দুর্গাবৰৰ এখনি বিশিষ্ট আসন আছে। বিশেষকৈ 'গীতি-ৰামায়ণ'ত যি ৰাগ-ৰাগিনীৰ উল্লেখ আছে সেইবোৰে তেওঁ যে এজন উচ্চ মানবিশিষ্ট সংগীতজ্ঞ আছিল সেই কথাৰ প্ৰমাণ বহন কৰি আহিছে।

দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ পৰাই সেই সময়ৰ অসমৰ সংগীতৰ ক্ষেত্ৰখনৰ বিষয়ে জানিব পাৰি। পুথিখনত থকা মুঠ ৫৮ টা গীতৰ ভিতৰত মাত্ৰ ১ টা গীতৰ বাহিৰে ৫৭ টা গীততে ৰাগ নিৰ্দিষ্টকৈ দিয়া আছে। পুথিখনিত মুঠ ২২ টা ৰাগৰ গীত সন্নিবিষ্ট আছে। সেইকেইটা হ'ল— বেলোৱাৰ, বৰাড়ি, গুঞ্জৰী, ধনশ্ৰী, ৰামগিৰি, অহিৰ, বসন্ত, সহাই, পটমঞ্জৰী, গান্ধাৰ, শ্ৰীগান্ধাৰ, গন্ধকালি ইত্যাদি। এইখনিতে এটা মন কৰিবলগীয়া কথা হ'ল যে দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'* গীতৰ ৰাগৰ লগত শঙ্কৰী যুগৰ গীতৰ ৰাগৰ মাজত কোনো মিল নাই। পুৰণি অসমৰ ৰাগ-সংগীতৰ নিদৰ্শন দাঙি ধৰা দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণৰ* প্ৰসংগত মহেশ্বৰ নেওগে প্ৰাক্‌শংকৰী যুগৰ অসমীয়া সংগীতৰ নিদৰ্শন বুলি অভিহিত কৰিছে। ইবোৰ পাঁচালী গীতৰ অধিক কাষচপা বাবেই বৰ্তমানেও ওজাপালিত এই গীতৰ ব্যৱহাৰ মনকৰিবলগীয়া।

দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* পাতে পাতে কবিৰ অনুভূতিৰ কোমলতা আৰু মানসিক বিশ্লেষণ, দক্ষতাৰ অনুপম পৰিচয় পোৱা যায়। কবিয়ে বিভিন্ন অৱস্থা কাব্যৰ নায়ক-নায়িকা ৰাম-সীতাৰ মনৰ ভাৱ-অনুভূতিক চিত্ৰকৰৰ দৰে অতি নিপুণতাৰে অংকন কৰিছে। সেয়েহে *গীতি-ৰামায়ণ* এখন মনোৰম ৰসসিক্ত কাবলৈ উন্নীত হৈছে। সংস্কৃত সাহিত্যত যিদৰে ভৱভূতিয়ে কৰুণ ৰস সঞ্চাৰ কৰি খ্যাতি অৰ্জন কৰিছিল; ঠিক একেদৰে অসমীয়া সাহিত্যতো কবি দুর্গাবৰে কৰুণ ৰস সৃষ্টিৰে অধিক পাৰদৰ্শিতা প্ৰদৰ্শন কৰাই নহয়, এগৰাকী ৰসজ্ঞ কবি হিচাপেও পৰিচয় লাভ কৰে। কৰুণ ৰস সৃষ্টি সাৰ্থকতাৰ বাবেই তেওঁক "অসমৰ ভৱভূতি" আখ্যা দিয়া হয়। কৰুণ ৰসৰ বাহিৰেও যুদ্ধ-বিগ্ৰহৰ জৰিয়তে বীৰ, ৰৌদ্ৰ আদিবোৰ ৰসৰো সুন্দৰ উপস্থাপন কাব্যত পোৱা যায়।

মুঠতে *'গীতি-ৰামায়ণ'* আৰু *'বেউলা আখ্যান'* দুয়োখন পুথিতে কবিৰ সৃষ্টিশীলতাৰ পৰিচয় পোৱা গৈছে। কাহিনীক কিদৰে বাস্তৱসন্মত ৰূপ প্রদান কৰি পাঠক-শ্রোতাক আমোদ প্রদান কৰিব লাগে সেয়া কবিৰ ভালদৰে জ্ঞাত। বিষয়বস্তু, ৰস, ৰাগ-ৰাগিনী সকলোতে কবিৰ কাব্যিক প্রতিভাই অনন্য ৰূপত জিলিকি উঠিছে।

১১.৫ *গীতি-ৰামায়ণৰ* মূল আৰু ৰচনা কাল

দুর্গাবৰ কায়স্থই ৰচনা কৰা *'গীতি-ৰামায়ণ'খনক* ১৯৫৪ চনত মহেশ্বৰ নেওগে সম্পাদনা কৰি প্রকাশ কৰে। ইয়াৰ ভূমিকা লিখিছিল বাণীকান্ত কাকতিয়ে। মহেশ্বৰ নেওগ সম্পাদিত *'গীতি-ৰামায়ণ'*ত অৰণ্যকাণ্ডৰ পৰা উত্তৰাকাণ্ডলৈ আছে। কিন্তু এই পুথি প্রকাশৰ কেইবা দশকৰ আগতেই বিষয়চন্দ্র বিশ্বাসী নামৰ পণ্ডিত এগৰাকীয়ে সম্পাদনা কৰি উলিওৱা *'গীতি-ৰামায়ণ'*অৰণ্যকাণ্ডৰ পৰা লংকা কাণ্ডলৈকে আছিল বুলি সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী প্রণেতা মহেশ্বৰ নেওগে তেওঁৰ *'অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা'* গ্রন্থৰ উল্লেখ কৰিছে। দুয়োখন গ্রন্থতে উল্লিখিত 'অযোধ্যাকাণ্ডৰ কথা ভৈলা সমাপতি' বাক্যলৈ চাই দুর্গাবৰে অযোধ্যা কাণ্ডটো ৰচনা কৰিছিল বুলি বিবেচনা কৰাৰ অৱকাশ আছে।

মাধৱ কন্দলীৰ পদ ৰামায়ণৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ অৰণ্য কাণ্ডটো আটাইতকৈ মনোৰম বুলিব পাৰি; কিয়নো এই কাণ্ডত মাধৱ কন্দলীৰ অসমীয়া অনুবাদ ৰামায়ণ আৰু বাল্মীকিৰ মূল ৰামায়ণৰ পৰা আঁতৰি আহি সম্পূর্ণৰূপে নিজা প্রতিভাৰে অসমীয়া সমাজ জীৱনৰ লগত ৰজিতা খুৱাই ৰচনা কৰিছে।

অৰণ্যাকাণ্ডৰ মূল ঘটনা যেনে— সীতাৰ দ্বাৰা ফল্গু নদীৰ পাৰত দশৰথক পিণ্ডদান, ৰাম-সীতাৰ পাশাখেল, দণ্ডকা অৰণ্যত সীতাৰ মায়া-অযোধ্যাৰ সৃষ্টি, মায়া প্রজাৰ লগত ৰাম-সীতাৰ চিত্রাৱলী চতুর্দশীৰ মোটখেল, সীতাক মন্দোদৰীৰ কন্যাৰূপে বর্ণনা কৰা, শূর্পনখাই লক্ষ্মণৰ চুম্বন-আলিংগন বিচৰা, সীতাই ৰামক পুষ্পজৰীৰে বন্ধা, সোণৰ মায়া হৰিণ আনি দিব বুলি ৰাম বন্ধনমুক্ত হোৱা, বনবাসৰ কষ্ট সহিব নোৱাৰি নিজে আঁতৰি যোৱা বুলি ৰামে সীতাক সন্দেহ কৰা, চাকৈ-চকোৱাই ৰামক পৰিহাস কৰা, সীতায়ে ৰাৱণ-মন্দোদৰীক পিতৃ-মাতৃ বোলা আদিবোৰক মূল বিষয়বস্তু হিচাপে গ্রহণ কৰি সজোৱা অৰণ্য কাণ্ডই 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ অধিক ঠাই অধিকাৰ কৰি আছে।

অৰণ্যকাণ্ডৰ বিষয়বস্তু কবিয়ে সম্পূর্ণ নিজা দৃষ্টিভংগী আৰু অসমীয়া সমাজৰ লগত খাপ খোৱাকৈ ৰচনা কৰিছে। কিয়নো দশৰথে সীতাক নিজে পিণ্ড বিচৰাৰ পাছতো সীতাৰ মনত ৰামৰ প্রতি থকা ভয় ভাৱৰ বাবে কৈছে— 'শুনি কোপ কৰিবন্ত ৰাম গদাধৰ।' তথাপি দশৰথক কথাক আওকাণ কৰাৰ সাহসো গোটাব নোৱাৰি বায়ু, বিপ্র, চন্দ্র, সূর্য্য, ফল্গুনদী আৰু বসুমতীক সাক্ষী কৰি পিণ্ডদান কৰিবলৈ সাজু হ'ল। সীতাৰ হাতে পিণ্ড পায় দশৰথ স্বর্গলৈ গুচি গ'ল যদিও পুত্র হিচাপে ৰামে পিণ্ডদান কৰিব বিচৰাত সীতাই নিজ হাতে পিণ্ডদানৰ কাহিনী বিৱৰি কয়।

ৰামে বিশ্বাস নকৰাৰ বাবে সীতাই ছয় সাক্ষীক মাতি আনে যদিও তেওঁলোকেও মিছা মাতি একো নাজানে বুলিহে কয়। অৱশেষত ৰামৰ ক্রোধ দেখি দশৰথে স্বর্গৰ পৰা আহি ৰামক সঁচা ঘটনাৰ বর্ণনা দাঙি ধৰে। সীতাই মিছা মতাত বাবে দেৱতাসকলক শাও দিয়ে। ফল্গুনদীক মাটিৰ তলত গুপ্তধাৰ হৈ থাকিবলৈ, চন্দ্র-সূর্যক ৰাক্ষসৰ খাদ্য হ'বলৈ, তুলসীক 'কুকুৰে মুতিব সদা তোমাৰ গাৱত' বুলি, কুশবনক 'মার্জনীয় জাত হৌক তোহোৰ অংকুশ' আৰু কলগছক 'অপৱিত্র হৈৱ তোৰ পাখা দুই চোচ', বুলি শাও দিয়ে। য'ত মূল ৰামায়ণ এই শাও ৰামে দিয়ে, দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণত সীতাই দিয়ে, তথাপি তাতো বিসংগতি— বিপ্র, বসুমতী, বায়ুৰ মিছা সাক্ষীত শাও পালে তুলসী, কুশবন, কলগছ আদিয়েহে।

দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ত* বৈষ্ণৱ প্রভাৱ আছে, তথাপি ইয়াক বৈষ্ণৱ সাহিত্য বুলি ক'ব নোৱাৰি। জনসমাজৰ সমল আৰোপিত কাহিনী আৰু নায়ক-নায়িকাক সাধাৰণ মানৱীয় আচৰণেৰে অতি সুন্দৰকৈ উপস্থাপন ক�ৰিছে। কিন্তু ভৌগোলিক অৱস্থিতিৰ শুদ্ধতাৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্ব প্রদান কৰা যেন লাগে। তথাপি এই কাণ্ডত ৰাম-সীতাৰ কামপর্বত প্রকাশ পোৱা সৰু-বৰ ধেমালিবোৰে কাণ্ডটোক অধিক আকর্ষণীয় কৰি তুলিছে। লগতে থলুৱা উৎসৱ-অনুষ্ঠান আদিৰো বাস্তৱ বর্ণনা কৰিছে।

অৰণ্য কাণ্ডৰ বাহিৰেও দুর্গাবৰৰ আন চাৰিটা কাণ্ড হ'ল— কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ড, সুন্দৰা কাণ্ড, লংকা কাণ্ড আৰু উত্তৰা কাণ্ড। ইয়াৰে কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ড, সুন্দৰা কাণ্ড আৰু লংকা কাণ্ডৰ বিষয়বস্তুৰ ক্ষেত্রত দুর্গাবৰে সম্পূর্ণৰূপে পূর্বকবি মাধৱ কন্দলীৰ 'পদ ৰামায়ণ'ৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হৈছে। তথাপি কাব্যৰ বিষয়বস্তুৰ বর্ণনা ক্ষেত্রত সময়ে সময়ে জনশ্রুতিৰ কায চাপিছে, যিয়ে গীতি-ৰামায়ণক জনমানসত অনন্য ৰূপে প্রতিষ্ঠা লাভৰ সহায়ক হৈছে।

'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ডৰ মূল কাহিনীভাগত আছে— ৰাম-লক্ষ্মণ-ঋষ্যমুখ গিৰিত থকাৰ সময়ত ব্রাহ্মণৰ বেশত তেওঁলোকৰ ওচৰলৈ হনুমানৰ আগমন, সুগ্রীৱৰ লগত ৰামৰ মিত্রতা স্থাপন, সুগ্রীৱৰ দ্বাৰা ৰামচন্দ্রক তেওঁৰ কর্তব্যৰ সোঁৱৰণ, বালি আৰু সুগ্রীৱ দুয়ো ভাতৃৰ মাজত বিবাদৰ সূত্রপাত হোৱা, ফলশ্রুতিত দুয়োৰে মাজত যুদ্ধ হয় আৰু সেই যুদ্ধত বালিৰ হাতত সুগ্রীৱ পৰাজিত হয়, পৰাজিত হোৱা সুগ্রীৱে আত্মসমর্পণ নকৰি পলায়ন কৰে। বালিৰ ৰামনিন্দা, বালিৰ অন্তিম বিলাপ, বালিৰ এনে অৱস্থাৰ বাবে বালি পত্নী তাৰাৰ ৰাম আৰু সুগ্রীৱ দুয়োৰে ওচৰত অভিযোগ, স্বামীৰ দুর্ভোগৰ বাবে তাৰাৰ ৰামক অভিশাপ, তেনেবোৰ সময়তে বালিৰ মৃত্যুবৰণ আৰু বালিৰ মৃত্যুৰ পাছত ৰীতি-নীতিৰে অন্ত্যেষ্টিক্রিয়া সমাপন হয়; ইত্যাদিবোৰ ঘটনাৰ মাজেদিয়েই কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ডৰ সমাপ্তি হয়। সুন্দৰা কাণ্ডত হনুমানৰ সাগৰ অতিক্রম, অশোক বনত হনুমানৰ উপস্থিতি, হনুমানৰ সীতা দর্শন, মধুবন বিনাশন আৰু লংকা নাশ, বিভীষণৰ ৰামত শৰণ, বিভীষণৰ অভিষেক, সাগৰ পূজা, সাগৰ দমন আদি কথাৰ বর্ণনা অতি মনোৰমকৈ এই কাণ্ডত দাঙি ধৰিছে।

দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* মূলৰ অধিকাংশ কন্দলীৰ অসমীয়া ৰামায়ণৰ পৰা গ্রহণ কৰিছে আৰু বহুবোৰ আন আন কবিৰ ৰচনাৰ পৰাও অনুপ্রেৰণা লৈ অসমৰ প্রেক্ষাপটৰ লগত

মিলাই মৌলিক প্ৰতিভাৰে ৰচনা কৰিছিল। বহু সময়ত পণ্ডিত-সমালোচকে বাল্মীকিৰ লগত তেওঁৰ সম্পৰ্ক নাই বুলি ক'ব বিচাৰে যদিও সংস্কৃত ভাষাত থকা জ্ঞানৰ দিশলৈ লক্ষ্য কৰিলে বাল্মীকিৰ ৰামায়ণ অনুকৰণ নকৰিলেও অধ্যয়ন কৰিছিল বুলি ভবাৰ থল আছে। মূল কাহিনী য'ৰ পৰা যেনেকৈয়ে সংগ্ৰহ নকৰক কিয় 'ৰামায়ণ' সকলোবোৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশকে 'গীতি-ৰামায়ণ'ত স্থান দিছে।

'গীতি-ৰামায়ণ' ৰচনা কাল সম্পৰ্কে বৰ্তমানলৈ কোনো সঠিক তথ্য পোৱা হোৱা নাই। দুৰ্গাবৰৰ আবিৰ্ভাৱৰ সময় আৰু তেওঁৰ বুলি বিবেচিত দুয়োখন গ্ৰন্থৰ পদত উল্লিখিত বিভিন্নবোৰ দিশলৈ লক্ষ্য কৰি পণ্ডিতসকলে মতামত আগবঢ়াইছে। ১৯৪৮ চনতে প্ৰকাশিত পণ্ডিত উপেন্দ্ৰ চন্দ্ৰ লেখাৰুৰ মূল্যৱান গ্ৰন্থ *'অসমীয়া ৰামায়ণ সাহিত্য'*ত নামৰ গ্ৰন্থত দুৰ্গাবৰৰ সময় সম্পৰ্কে মতামত দি কৈছে—

'গীতি-ৰামায়ণ' আৰু *'বেউলা আখ্যান'* ৰচক কবি দুৰ্গাবৰ, বা দুৰ্গাদাস, কোচ ৰজা বিশ্বসিংহৰ দিনৰ। বিশ্বসিংহৰ ৰাজত্ব ইং ১৫১৫ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পৰা ১৫৪০ খ্ৰীষ্টাব্দলৈহে (গেইট ছাহাবৰ অসম বুৰঞ্জী) আৰু ৰায় বাহাদুৰ কনক লাল বৰুৱাৰ Early History of Kamrup ১৫৪০ খ্ৰীষ্টাব্দত নৰনাৰায়ণ ৰজা হয় এই বিশ্বসিংহৰ পুত্ৰ নৰনাৰায়ণৰ দিনতেই শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ, অনন্ত কন্দলী, ৰামসৰস্বতী আদিৰ প্ৰতিভা বিশেষকৈ প্ৰকাশ পায়। বেউলা আখ্যানত কবিয়ে বিশ্বসিংহ নৃপৰবক বন্দনা কৰিছে। ইয়াৰ দ্বাৰাই তেওঁৰ কাল নিৰ্ণয় কৰা হয়। তেওঁ লিখিছে—

"কমতা ঈশ্বৰ বন্দো বিশ্বসিংহ নৃপবৰ।
আঠচল্লিশ মহিষী বন্দো ওঠৰ কোঞৱ।।'

তেওঁৰ পৰিচয় সম্পৰ্কে অন্যান্য উল্লেখ এনেধৰণৰ —

"কবি দুৰ্গাবৰে বিৰচিলা অনুপাম।
পৰ্ব্বত গহন নীলগিৰি যাৰ নাম।।
নীলাচল নামে গ্ৰাম সংসাৰতে সাৰ।
আছয় পাৰ্ব্বতী অসুৰৰ ক্ষয়ঙ্কাৰ।।
বাহুবল শিকদাৰ গন্ধৰ্ব অৱতাৰ।
কবি দুৰ্গাবৰে গীত কৰিলা প্ৰচাৰ।।
শ্ৰীকায়স্থ চন্দ্ৰধৰ তাৰ পুত্ৰ দুৰ্গাবৰ।
বিৰচিল গীত বিতোপন।।"

আনহাতে সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী প্ৰণেতা মহেশ্বৰ নেওগে তেওঁৰ *'অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা'* গ্ৰন্থত কৈছে, 'দুৰ্গাবৰক বিশ্বসিংহ আৰু নৰনাৰায়ণৰ ৰাজত্বকালৰ লোক বুলি ধৰিলে প্ৰমাদৰ সম্ভাৱনা থাকিব যেন নালাগে। এড্ৱাৰ্ড গেইটৰ (A History of Assam)ৰ মতে বিশ্বসিংহৰ শাসনকাল ১৫১৫ চনৰ পৰা ১৫৪০ চনলৈ। এই ফালৰ পৰা দুৰ্গাবৰক প্ৰাক্‌শংকৰী কবি বোলাৰ অৰ্থ নাই। ১৫১৫ চনতে শংকৰদেৱৰ বয়স ৬৬ বছৰ। আনফালে তেওঁৰ ওপৰত শংকৰদেৱৰ

ভক্তি-আন্দোলনৰ প্ৰভাৱ লক্ষ্য কৰিলে তেনে উক্তিলৈ যুক্তিৰ ঠেৰু একেবাৰেই নোহোৱা হয়গৈ। বৰঞ্চ দুর্গাবৰ শংকৰদেৱৰ সমসাময়িক আৰু বয়সত আৰু জ্ঞানত কুমলীয়া বুলিহে আমাৰ ভাব হয়।"

একেদৰে সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী প্ৰণেতা সতেন্দ্ৰনাথ শর্মাই *'অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত'* নামৰ গ্ৰন্থত *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* ৰচনাকাল সম্পৰ্কে স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰিছে এনেদৰে—

'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ সঠিক ৰচনাকাল জনা নাযায়। ৰচনাৰ ভংগীৰ পৰা কবিৰ এই কাব্য পূৰ্ঠ বয়সৰ যেন লাগে। বেউলা-আখ্যানত কবিয়ে ৰজা বিশ্বসিংহ আৰু তেওঁৰ ওঠৰজন পুতেক আৰু বাহুবল শিকদাৰৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। *'গীতি-ৰামায়ণ'ত* কাৰো উল্লেখ নাই, অৱশ্যে বর্তমান সম্পূর্ণ গীতি-ৰামায়ণ উদ্ধাৰ হোৱা নাই, কেৱল অৰণ্যকাণ্ডৰ পৰা বাকীছোৱাহে উদ্ধাৰ হৈছে।"

যিহেতু কন্দলীৰ দৰে দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'তো* প্ৰথম বা শেষৰ অংশ কেইটা পোৱা নাযায়; গতিকে ইয়াৰ ৰচনা কাল সম্পৰ্কে সঠিক মন্তব্য দিব পৰা নাযায়। তথাপি তেওঁৰ *বেউলা আখ্যানত* থকা শাক্ত ভক্তিৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ আৰু *'গীতি-ৰামায়ণ'ত* কম পৰিমাণে হ'লেও ভক্তি-আন্দোলনৰ প্ৰভাৱ আৰু মধ্যযুগীয় অসমীয়া সমাজ-সংস্কৃতি তথা শিল্পকলাৰ উৎকৃষ্ট উপস্থাপনে কাব্যখনিক তেওঁৰ পৈণত বয়সৰ ৰচনা হিচাপে বিবেচনা কৰাই নহয় *'বেউলা আখ্যান'ৰ* পিছৰ ৰচনা বুলিও ক'ব পাৰি।

মুঠতে ৰচনাৰ গাম্ভীর্য্য, ভক্তি-আন্দোলনৰ প্ৰভাৱ, প্ৰাক্‌শংকৰী কবি মাধৱ কন্দলীৰ প্ৰভাৱ আদিয়ে এটা কথা স্পষ্ট কৰে যে দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'* কোনো দিশৰ পৰাই প্ৰাক্‌শংকৰী যুগৰ সাহিত্য-শিল্প নহয়। লগতে শংকৰদেৱৰো যথেষ্ট পিছৰ সময়ৰ; কিন্তু কিমান পিছৰ সঠিককৈ কোৱা টান। এক কথাত ক'বলৈ গ'লে *'গীতি-ৰামায়ণ'* ষোড়শ শতিকাৰ শেষৰ কালৰ ৰচনা বুলি ক'ব পাৰি।

১১.৬ গীতি-ৰামায়ণৰ ৰচনাৰীতি

দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ ৰচনা ৰীতি বিচাৰ কৰিবলৈ হ'লে 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ প্ৰতিটো কাণ্ডৰ বিষয়বস্তু উপস্থাপনৰ কৌশল, সমাজ চিত্ৰ, ৰাগ-ৰাগিনীৰ ব্যৱহাৰ আদিবোৰৰ পুংখানুপুংখ বিশ্লেষণ কৰাৰ লগতে কবিৰ মৌলিকতা বিচাৰ কৰাৰো প্ৰয়োজন হ'ব।

'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ সকলোবোৰ কাণ্ডতকৈ অৰণ্যকাণ্ডটো আটাইতকৈ আকর্ষণীয় আৰু আকাৰতো বৃহৎ। এই ৰামায়ণৰ বিশেষত্ব হ'ল ইয়াক গীতৰ আকাৰত লিখা হৈছিল। গীতবোৰত ৰাগ সংগীতৰ সুৰ বন্ধা আছে। প্ৰাচীন কালৰে পৰাই যে অসম ভূমিত গীত-ৰাগৰৰ উচ্চস্তৰীয় চর্চা আছিল, সেই কথাৰ প্ৰমাণ গীতি-ৰামায়ণত পোৱা গৈছে। কবিগৰাকীৰ বুদ্ধিমত্তা আৰু কাব্যিক গুণৰ প্ৰশংসা কৰি ক'ব লাগিব যে— গীতেৰে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰা ঘটনাৰ ক্ষেত্ৰত মনোৰমভাৱে পদৰো ব্যৱহাৰ কৰিছে। ভাৱ অনুসৰি গীতবোৰত সুকীয়া ৰাগ ব্যৱহাৰ মনকৰিবলগীয়া; যিয়ে শ্ৰোতাৰ মাজত অধিক সমাদৃত হ'বলৈ বেছি পৰ ৰ'বলগীয়া নহয়। 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ প্ৰায় বিশ প্ৰকাৰৰ ৰাগৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে।

কবিয়ে বিশেষ বিচাৰ কৰি ৰামায়ণৰ মূল কথাৰ সূত্ৰ ৰাখি বিশেষ বিশেষ ঘটনা আদি

চমু-চমুকৈ গীত আৰু পদত গাই গৈছে। কবিৰ একো একোটি গীত খণ্ডবাক্য নির্বাচন, উদ্ভাৱনা, ৰচনা নৈপুণ্যত কবিয়ে নিজকে প্রকৃত শিল্পী বুলি পৰিচয় দিব পাৰিছে। তেওঁ স্বাধীন চিন্তাৰে লোকৰুচি অনুসাৰে কাব্য ৰচনা কৰি বিশেষ কৃতিত্ব লাভ কৰিছে। কবিৰ নিজা উদ্ভাৱনা শক্তিৰ পৰিচয়, তেওঁৰ ৰাম-সীতাই বনত পাশা খেলা, খেৰি খেলা, সীতাই ৰামক হিৰন্ময় মৃগক বধ নকৰাকৈ ধৰি আনিবলৈ কোৱা, ৰাৱণে সীতাক হৰণ কৰাৰ পাছত সীতাৰ মনত লোক অপবাদৰ ভয় আৰু ৰামৰো সীতাৰ প্রতি সন্দেহ কৰাৰ লগতে বনবাসৰ কষ্ট সহিব নোৱাৰি নিজে আঁতৰি যোৱা আদিবোৰ কথাই কবিয়ে যে সাধাৰণ মানুহৰ মনঃস্তত্বৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি উল্লেখ কৰিছে তাক অতি সহজে অনুমান কৰিব পাৰি। দুর্গাবৰ এনে ৰচনাৰীতিৰ প্রতি লক্ষ্য কৰি ড° বাণীকান্ত কাকতিয়ে তেখেতৰ 'পুৰণি অসমীয়া সাহিত্য' গ্রন্থত 'ইয়াক বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ গাঁৱলীয়া সংস্কৰণ' বুলিছে।

কেৱল সেয়াই নহয় সীতা হৰণত সাধাৰণ লোকে সীতাৰ মনৰ ভাব কেনে হ'ব পাৰে ভাবিবলৈ বাধ্য হ'ব; যিবোৰ কথা বাল্মীকি বা কন্দলীৰ ৰামায়ণত নাই। তথাপি লোকমন তথা লোক-সমাজৰ কথা-চিন্তা কৰি কবিয়ে সীতাৰ মুখত এটি সুন্দৰ বিলাপত গীত সংযোগ কৰিছে—

"মই অলক্ষিণী লাগি প্রভুক পঠাইলোঁ হে—
লক্ষ্মণকো পঠাইলো উদ্দেশ্যে।
শূন্য গৃহ পায়া মোক ৰাৱণে হৰিলা হে—
নষ্ট ভৈলো আপোনাৰ দোষে।।"

এই গীতে সীতাৰ মনগহণৰ প্রতিটো দিশ অতি বাস্তৱ ৰূপত দাঙি ধৰিবলৈ সমর্থ হৈছে।

দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণৰ ৰচনাৰীতি তেনেই সৰল। সাধাৰণ মানুহে সহজতে উপলব্ধি কৰিব পৰাকৈ কাহিনী ভাগ বর্ণনা কৰিছে। সময়ানুসৰি অনুপম ৰাগ-ৰাগিনীৰ ব্যৱহাৰ কৰি সাধাৰণ লোকৰ মন আকর্ষণ কৰি আনন্দ প্রদান কৰিবলৈ কবি সক্ষম হৈছে। ৰাম-সীতাৰ ঘাত-প্রতিঘাতৰ কাহিনীৰ মাজেদি অসমৰ ৰীতি-নীতি, ব্যৱহাৰ-পৰম্পৰা আদিক অতি সুন্দৰকৈ দাঙি ধৰা। কবিগৰাকীৰ ৰচনাৰ নিপুণতাৰ বাবেই লোকৰঞ্জন সম্ভৱ হোৱাৰ লগতে কাহিনীৰ গাম্ভীর্য্যও ৰক্ষিত হৈছে। ৰচনাৰীতি তথা অভিনৱত্বই *'গীতি-ৰামায়ণ'ক* সুকীয়া মর্যাদা প্রদান কৰি আহিছে।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ দুর্গাবৰৰ কাব্য প্রতিভা সম্পকে চমুকৈ আলোচনা কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ ৰচনাৰীতিৰ বিশেষত্ব কি? বহলাই আলোচনা কৰক।
(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১১.৭ গীতি-ৰামায়ণত প্ৰক্ষিপ্ততা

অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত *গীতি-ৰামায়ণৰ* স্থান সুকীয়া। অসমীয়া সামাজিক পৰম্পৰাৰ লগত খাপ খোৱাকৈ ৰচনা কৰা সৰ্বভাৰতীয় কাব্যত সংকোচন-সংবৰ্দ্ধন অস্বাভাৱিক নহয়। প্ৰতিভাৱান কবি দুর্গাবৰে আদি কবিৰ মূল ৰামায়ণৰ পৰা প্ৰায়ভাগ সময়তে আঁতৰি থকা বুলি সমালোচকসকলে মতপোষণ কৰি আহিছে। আনহাতে কোনো কোনোৱে দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ত বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ ছাঁটোৱেই পৰা নাই বুলি ক'ব খোজে। তথাপি কাহিনীবস্তুত মূল ৰামায়ণত উল্লিখিত প্ৰায় সকলো গুৰুত্বপূৰ্ণ ঘটনাৰ বিৱৰণ আছে। কিন্তু বহু সময়ত 'ৰামায়ণ'ৰ কাহিনীৰ প্ৰক্ষিপ্তকৰণ নোহোৱা নহয়। অৱশ্যে এটা কথা স্বীকাৰ্য্য যে আদি কবি বাল্মীকিৰ দ্বাৰা বিৰচিত আদি কাব্য ৰামায়ণৰ আক্ষৰিক অনুবাদ বা বেলেগ এখন সমাজৰ প্ৰেক্ষাপটত খাপ-খোৱাকৈ হুবহু নকল অসম্ভৱ।

গীতি-ৰামায়ণৰ সকলোবোৰ কাণ্ডৰ বিষয়ে অবিতৰ্কিতভাৱে কোনো তথ্য যিহেতু পোৱা নাযায়, গতিকে সম্পাদিত হোৱা *'গীতি-ৰামায়ণ'* আৰু সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীৰ তথ্যৰ আধাৰত ইয়াৰ প্ৰক্ষিপ্ততা সম্পৰ্কে বিচাৰ কৰা হ'ব। সাতটা কাণ্ডত বিভক্ত ৰামায়ণত আদি কাণ্ড, অযোধ্যা কাণ্ড, অৰণ্য কাণ্ড, কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ড, লংকা কাণ্ড বা যুদ্ধ কাণ্ড আৰু উত্তৰা কাণ্ড ইত্যাদি; ইয়াৰে আদি কাণ্ডত দশৰথৰ পৰিচয়ৰ পৰা আৰম্ভ কৰি দশৰথৰ তিনি ভার্যাৰ বিবাহৰ লগতে বংশ পৰিচয়ৰ কথাও উল্লেখ আছে। ইয়াৰোপৰি ৰাম আৰু ৰামৰ তিনি ভাতৃৰ জন্মৰ কাহিনীৰ লগতে সীতাৰ জন্ম আৰু বংশ পৰিচয়ৰ বিৱৰণো ৰামায়ণৰ আদি কাণ্ডতে পোৱা যায়। তাৰোপৰি সীতাৰ সয়ম্বৰ, বিশ্বামিত্ৰৰ দ্বাৰা দশৰথৰ ৰাজ্যলৈ আগমন, দশৰথৰ পুত্ৰৰ দ্বাৰা বিশ্বামিত্ৰক সহায়, বিশ্বামিত্ৰৰ দ্বাৰা দশৰথৰ চাৰি পুত্ৰক যুদ্ধ বিদ্যা দান, ৰামৰ সয়ম্বৰ জয়, সীতা লাভ, ৰামৰ তিনি ভাতৃৰ বিবাহ, পৰশুৰামৰ আবির্ভাৱ, ৰাম-পৰশুৰাম যুদ্ধ, পৰশুৰামৰ পৰাজয়, ৰামৰ মিথিলা ত্যাগ, ৰাম-সীতা আৰু তিনি ভাতৃৰ ভার্যাৰ সৈতে অযোধ্যা আগমনত আদি কাণ্ডৰ সমাপ্তি ঘটিছে।

দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ত* অযোধ্যাকাণ্ডৰ কথা উল্লেখ কৰি অৰণ্যকাণ্ডৰ পৰাহে আৰম্ভণি কৰা হৈছে। সেয়ে *'গীতি-ৰামায়ণ'* আদি কাব্যৰ দৰে দশৰথৰ বংশ পৰিচয়, ৰাম জন্ম ৰহস্য, সীতাৰ জন্ম ৰহস্য, ৰাম-সীতাৰ বিবাহ আদিৰ বিৱৰণ পোৱা নাযায়। মূলৰ এই ঘটনাবোৰ দুর্গাবৰে সম্পূৰ্ণৰূপে বৰ্জন কৰিছে। লোকসমাজ আৰু লোকমনৰ সকলো আৱেগ-অনুভূতিক মূল হিচাপে লৈ কবিয়ে ৰামায়ণৰ কাহিনীৰ লগত মৌলিক প্ৰতিভাৰে সংযোজন বিয়োজন কৰিছে। সেয়ে দশৰথৰ বংশ পৰিচয়ৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বাল্মীকিৰ আদি কাণ্ডত থকা কোনো ঘটনাৰ বিৱৰণ *'গীতি-ৰামায়ণ'ত* উল্লেখ নাই।

মূল *'ৰামায়ণ'ৰ* অযোধ্যাকাণ্ডটো বহু বেছি ডাঙৰ নহ'লেও ৰাম আৰু তিনি ভাতৃৰ বিবাহৰ পিছৰ অযোধ্যা আগমনৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ৰামক অযোধ্যাৰ ৰাজ্যভাৰ দিয়াৰ দশৰথৰ মনোভাৱ, মন্থৰাৰ কুমন্ত্ৰণা, কৈকেয়ীৰ দশৰথৰ পূৰ্বৰ বৰ দানৰ কথা স্মৰণ, ভৰতক ৰাজ্যভাৰ আৰু ৰামক চৈধ্য বছৰ বনবাসৰ বাবে খোজা, দশৰথৰ সন্মতি, ৰামৰ চৈধ্য বছৰ বনবাসৰ বাবে

ৰাজ্য ত্যাগ, দশৰথৰ দেহত্যাগ, ভৰতৰ ৰাজ্যভাৰ গ্ৰহণৰ প্ৰতি অসন্মতি, ৰামাক বিচাৰি ৰাজ্যলৈ অনাৰ মিছা চেষ্টা, ৰামৰ পিতৃসত্য পালন, ৰামৰ পাদুকা লৈ ভৰতৰ অযোধ্যালৈ ঘূৰি অহাৰ ঘটনাৰে অযোধ্যা কাণ্ডৰ বৰ্ণনা কৰা হৈছে। গোটেই ৰামায়ণৰ পাতনি এই কাণ্ডতে ঘটা বুলি ক'ব পাৰি। ৰামৰ বনবাসক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই ৰামায়ণৰ কাহিনীয়ে পূৰ্ণতা পাইছে। পাপ-পূণ্য, ঈশ্বৰত্ব-মনুষ্যত্ব সকলোবোৰ দিশৰে আদিপাঠ এই অযোধ্যা কাণ্ড।

পৰিতাপৰ কথা এয়ে যে যি কাৰণতে হওক বৰ্তমান পৰ্যন্ত অযোধ্যাকাণ্ড দুৰ্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণৰ* অংশ হ'ব পৰা নাই। তেওঁৰ ৰচনাত মাত্ৰ অযোধ্যাকাণ্ডৰ নামহে উল্লেখ আছে। সেই কাণ্ডৰ কোনো পদ পোৱা হোৱা নাই; সময়ানুসৰি কিছু ঘটনাৰ আভাস দিয়া আছে যদিও মূলৰ দৰে কাহিনীৰ শৃংখলাবদ্ধতা নাই। অযোধ্যা কাণ্ডৰ এই কাহিনীবোৰক তেওঁ *গীতি-ৰামায়ণত* প্ৰকাশ কৰা নাই। সেয়ে দুৰ্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ত* এই ঘটনাবোৰক সম্পূৰ্ণৰূপে প্ৰক্ষিপ্তকৰণৰ মাজেদি কাহিনীয়ে গতি কৰিছে।

দুৰ্গাবৰৰ দ্বাৰা ৰচিত 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ মনোৰম অধ্যায় বা কাণ্ডটো হ'ল অৰণ্যাকাণ্ড। এই কাণ্ডটিত কবিৰ মৌলিক প্ৰতিভাৰ পৰিচয় প্ৰতিটো পদতে পোৱা গৈছে। কিন্তু মূলৰ বহুবোৰ ঘটনাক ইয়াত সম্পূৰ্ণৰূপে বাদ দিয়া হৈছে। মূল ৰামায়ণৰ শূৰ্পনখাৰ কাহিনী যিদৰে বহলভাৱে পোৱা গৈছে; গীতি-ৰামায়ণত সেই কাহিনীক সংক্ষিপ্ত কৰি থূলমূলভাৱে ঘটনাটোৰ উল্লেখ কৰিছে। অৰণ্যকাণ্ডত সোণৰ হৰিণ লাভৰ প্ৰতি আকাংক্ষা, সীতাহৰণ আদিবোৰ ঘটনাৰ বিৱৰণ আছে। দুৰ্গাবৰেও এই সমস্ত ঘটনা একেটা কাণ্ডতে ব্যাখ্যা কৰিছে যদিও সম্পূৰ্ণৰূপে জাতীয় সাজেৰে সজাবলৈ যৎপৰোনাস্তি চেষ্টা কৰিছে। এইদৰে বাকীবোৰ কাণ্ড যেনে কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ড, সুন্দৰা কাণ্ড আৰু লংকাকাণ্ড আদিতো মূলৰ সৰু-বৰ বহু ঘটনাৰ প্ৰক্ষিপ্তকৰণ নোহোৱা নহয়। বালি-সুগ্ৰীৱৰ ঘটনাক যথেষ্ট পৰিমাণে ঘটি-পিহি আকাৰ দিয়াৰ লগতে যুদ্ধৰ বৰ্ণনাবোৰতো সংক্ষিপ্ততা মন কৰিবলগীয়া।

মূল ৰামায়ণত যিদৰে আদি কাণ্ডৰ পৰা উত্তৰাকাণ্ডলৈকে ৰামৰ জন্মৰ পৰা স্বৰ্গযাত্ৰালৈকে সকলোবোৰ ঘটনা এটাৰ পাছত এটাকৈ বৰ্ণনা আছে, ঠিক তেনেদৰে, দুৰ্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণত* সাতকাণ্ডৰ বিৱৰণ পোৱা নাযায়। অৱশ্যে এটা কথা স্বীকাৰ্য যে দুৰ্গাবৰ আৰু বাল্মীকি বা আন আন কবিৰ ৰচনাত পাৰ্থক্য থকাটোৱে স্বাভাৱিক। আদি কবি বাল্মিকী আছিল 'ৰামায়ণ' কাহিনীৰ প্ৰথম স্ৰষ্টা তথা সমসাময়িক সময়ৰ প্ৰতিনিধি; আনহাতে পৰৱৰ্তী অনুবাদকসকলে তাৰ হাজাৰ বছৰৰ পাছত পঢ়ি-শুনি নিজ ধ্যান-ধাৰণাৰে সেই কাহিনী ৰূপায়ণ কৰিছে। সেয়ে বাল্মীকিৰ কাহিনীক ন-ৰূপ দিওঁতে দীঘ-পথালি অলপ বঢ়া-টুটা হোৱাটো কোনো অপৰাধ নহয়। বৰং দুৰ্গাবৰ 'গীতি-ৰামায়ণ' এনে বঢ়া-টুটাৰ ক্ষেত্ৰত কিছুমান মনোৰম দিশহে দৃষ্টিগোচৰ হয়, যিবোৰ দিশে দুৰ্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ক বিশেষ ৰূপেহে সমাজত পৰিগণিত কৰিছে।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৫ ঃ দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'খন বিষয়বস্তুৰ ফালৰ পৰা কোনবোৰ দিশত আঁতৰি আহিছে চমুকৈ আলোচনা কৰক।

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ দুর্গাবৰে 'গীতি-ৰামায়ণ'ত কৰা সংযোজন-বিয়োজন ৰামায়ণৰ সৌন্দর্য তথা গাম্ভীর্য্যত কিবা প্রভাৱ পেলাইছেনে? বিচাৰ কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১১.৮ গীতি-ৰামায়ণৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য

যি কোনো এখন কাব্যগ্রন্থই পাঠকৰ মন আকর্ষণ কৰিবলৈ হ'লে তাৰ সাহিত্যিক গুণাগুণৰ পৰিমাণ যথেষ্ট হোৱাটো বাঞ্ছনীয়। দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ও এখন উচ্চ সাহিত্যিক সৌন্দর্য্যৰে ভৰা কাব্যগ্রন্থ। ইয়াত বিষয়বস্তু-বর্ণনাশৈলীয়েও হওক বা পদ্য-গদ্যৰ ব্যৱহাৰেই নহওঁক কিয় সকলোতে কবিৰ পৈণত হাতৰ পৰশ লক্ষণীয়। ইয়াৰোপৰি বেছিভাগ ঘটনাৰ বর্ণনাই গীতৰ মাধ্যমেৰে হোৱা 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ গীতৰ ৰাগৰ ব্যৱহাৰ বা ৰসৰ ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্রত কবিগৰাকীয়ে সুকীয়া কৃতিত্ব প্রদর্শন কৰিছে। ব্যাকৰণগত দিশৰ পৰাও কবি যথেষ্ট সচেতন।

'ৰামায়ণ'ৰ দৰে সুবিশাল আৰু ঈশ্বৰ-অৱতাৰী পুৰুষ তথা দেৱতাৰে ভৰপূৰ কাহিনী এটা সাধাৰণীকৰণ কৰি পাঠকৰ হাতত তুলি দিয়াটো অতি কঠোৰ তথা শ্রমপূর্ণ কাম। তথাপি কাহিনী আকাৰত প্রক্ষিপ্ত কৰিলেও মর্যাদা অক্ষুণ্ণ ৰাখিছে। ৰামৰ জন্মৰ আগৰে পৰা দশৰথৰ বংশ পৰিচয়, বিবাহ আদিৰ বিস্তৃত বিৱৰণ থকা মূল ৰামায়ণ কাহিনীক সুনিপুণ কবিয়ে নিজৰ কাব্য প্রতিভাৰে সংক্ষিপ্তৰূপে বর্ণনা কৰি ঘটনাৰ ক্রমে ৰক্ষা কৰাই নহয়; বর্ণনীয় বিষয়কো মনোহাৰিত্ব প্রদান কৰিছে।

দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ মূল বিশেষত্ব হ'ল তাৰ গীতবোৰ। যিবোৰ গীতত তেওঁ ভিন্ন সুৰ আৰোপ কৰিছে। এই সুৰবোৰেৰে ওজাই ৰামায়ণৰ পদবোৰ গালে শ্রুতি মধুৰ হয়। শাস্ত্রীয় গাম্ভীর্যপূর্ণ ৰাগহে 'গীতি-ৰামায়ণ'ত সংযোগ কৰিছে। যেনে— বেলোৱাৰ, বড়াৰি, গুঞ্জৰি, ধনশ্রী, ৰামগিৰি, অহিৰ, ভাটিয়ালী, বসন্ত, সুহাই, শ্রীগান্ধাৰৰ লগতে আৰু বহুবোৰ ৰাগ পোৱা যায়। প্রায় ২০ প্রকাৰৰ ৰাগেও যে *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* সাহিত্যিক সৌন্দর্য্য বৃদ্ধি কৰিছে, তাত কোনো সন্দেহ নাই।

'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য্য অধিক বৃদ্ধি কৰিছে কাব্যত প্রয়োগ কৰা বীৰ আৰু কৰুণ ৰস সমাহাৰে। দুর্গাবৰে কেইবা প্রকাৰৰ ৰস ব্যৱহাৰ সময়াসুৰি কৰিছে; যদিও কৰুণ ৰস প্রকাশত কবিয়ে বিশেষ পাৰদর্শিতা দেখুৱাইছে। যিবোৰ ঠাইত কবিয়ে কৰুণ ৰসৰ সঞ্চাৰ কৰিছে তেনে পৰিস্থিতি মূল ৰামায়ণত কমহে পোৱা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰাৱণে সীতাক হৰণ কৰা পিছত সীতাই যি বিলাপ কৰিছে তাত এগৰাকী নাৰীৰ অন্তর্জগতৰ সকলো ভয়-অপমান-গ্লানিৰ বহির্প্রকাশ ঘটিছে। এনে সময়ত সীতা আৰু এগৰাকী সাধাৰণ নাৰীৰ মাজত বিশেষ কোনো

পার্থক্য নোহোৱা হৈছে। নিজৰ ভুলৰ বাবেই এনে কার্য্য হ'বলৈ পালে বুলি কৈ নিজকে ধিক্কাৰ দি স্বামীয়ে ঘূৰি আহি তেওঁক নাপায় কি ভাবিব আদি কথাত ভয় ভাব প্রকাশ কৰিছে—

"কি জানি কি ভৈল বুলি অৰণ্যে ভ্রমিলো হে—
চিন্তা কৰি হৈবো আকুলিতা।।
আনে মন্দ বুলিবেক তাকো প্রভু শুনিবেক
নানা কথা ভাবিবো মনত।।
অৱশ্যে কু অভিপ্রায়ে পঠাহৈলে লক্ষ্মণে হে—
যত দোষ পৰিবো মোহোত।।
অসতী ৰমণী সীতা পলালে অন্তৰি হে—
ভাবিবো মনত ৰঘুপতি।।' (লেখাৰু, ৭৭-৭৮)

কৰুণ ৰসেৰে নাৰী মনৰ ভাব-অনুভূতি প্রকাশৰ লগতে চৰিত্রৰ সাধাৰণীকৰণে সাহিত্যিক মর্যাদা দুগুণে বৃদ্ধি কৰিছে। সাধাৰণ যেন লাগিলেও গৰিমাত কোনো প্রভাৱ পৰা নাই।

গীতি-ৰামায়ণৰ বিষয়বস্তু, চৰিত্রৰ উপস্থাপন, পৰিৱেশ সৃষ্টি, ৰাগ-তাল ব্যৱহাৰ, ৰসৰ উপযুক্ত সঞ্চাৰে কাব্যখনিৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য্য যথেষ্ট পৰিমাণে বঢ়াই তোলাৰ লগতে পাঠকৰ আদৰো লাভ কৰিছে।



১১.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অধ্যায়টিৰ পৰা আমি অসমীয়া সাহিত্যত ৰামায়ণ পৰম্পৰাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলো। প্রাক্‌শংকৰী যুগৰ কবি মাধৱ কন্দলীয়ে বাট মুকলি কৰি দিয়া ৰামায়ণ পৰম্পৰা আজিৰ আধুনিক সাহিত্যলৈয়ো গতি কৰিছে।
- পাঁচালী কবি হিচাপে জনাজাত এইগৰাকী দুর্গাবৰৰ বিষয়ে কম-বেছি পৰিমাণে জানিব পৰাৰ লগতে তেওঁৰ ৰচনাৰাজি আৰু কাব্যিক প্রতিভাৰ বিষয়েও জানিব পাৰিলো।
- এই অধ্যায়টি অধ্যয়নৰ যোগেদি *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* মূল আৰু ইয়াৰ ৰচনাৰ সময় সম্পর্কে জানিব পৰা হ'ল।
- *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* ৰচনাৰীতি সুকীয়া। ইয়াত পদ্য-গদ্য দুয়োটায়ে আছে। তথাপি বর্ণনীয় বিষয়ত পদ্য বা গীতেৰেহে বুজাবলৈ যত্ন কৰা হৈছে। য'ত গীতৰ দ্বাৰা সম্ভৱ নহয়, তেনে ঠাইতহে গদ্যৰ ব্যৱহাৰ হৈছে।
- *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* প্রক্ষিপ্তকৰণ ক'ত কেনেদৰে হৈছে সেই বিষয়ে জানিব পাৰিলো।
- সাহিত্য চিৰস্থায়ী হ'বৰ বাবে যি সাহিত্যিক গুণাগুণ বা সৌন্দর্য্যৰ দৰকাৰ সেইবোৰ গীতি-ৰামায়ণত কিদৰে ৰক্ষিত হৈছে এই অধ্যায়টিৰ অধ্যয়নৰ মাজেদি আমি জানিব পাৰিলোঁ।



১১.১০ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। নেওঁগ, মহেশ্বৰ (২০০০) ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা; গুৱাহাটী ঃ বনলতা

২। লেখাৰু, উপেন্দ্ৰ চন্দ্ৰ (১৯৪৮) ঃ 'অসমীয়া ৰামায়ণ সাহিত্য'; গুৱাহাটী ঃ কটন কলেজ

৩। শৰ্মা, সতেন্দ্ৰ নাথ (২০০৭) ঃ 'ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত'; গুৱাহাটী ঃ বীণা লাইব্ৰেৰী

৪। শৰ্মা, সতেন্দ্ৰনাথ (২০০৬) ঃ 'অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত'; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্ৰকাশ

৫। শৰ্মা, হেমন্ত কুমাৰ; (১৯৮৪) ঃ 'অসমীয়া সাহিত্যৰ দৃষ্টিপাত'; গুৱাহাটী ঃ বীণা লাইব্ৰেৰী

৬। মহন্ত, কেশদা (১৯৮৬) ঃ 'বিচিত্ৰ ৰামায়ণী কথা'; যোৱহাট ঃ প্ৰকাশক-বাপচন্দ্ৰ মহন্ত

৭। গোস্বামী, উপেন্দ্ৰনাথ (সম্পা) (১৯৭২) ঃ ভাষা আৰু সাহিত্য, গুৱাহাটী।

৮। নাথ, প্ৰফুল্ল কুমাৰ (২০১৭) ঃ ভক্তিমাৰ্গ আৰু ভাৰতীয় ভক্তি-সাহিত্যত এভুমুকি, বিশাল প্ৰকাশন।

(২০০৯) ঃ পুৰণি অসমীয়া সাহিত্যৰ ইতিহাস, বকুলেণ্ড



১১.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কৰল ৰূপৰেখা)

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মাধৱ কন্দলী..... মাধৱ কন্দলীয়ে ৰচনা কৰা বাল্মীকি ৰামায়ণৰ অনুবাদৰ আলোচনা..... মাধৱ কন্দলীয়ে তেওঁৰ অনুবাদত কেনে ধৰণৰ মৌলিকত্ব আৰোপ কৰিছিল..... অসমীয়া সাহিত্যত মাধৱ কন্দলীৰ অনুবাদৰ গুৰুত্ব।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কোনে কোনে কাব্য সৃষ্টিৰ মাজেদি ৰামায়ণৰ কাহিনীভাগক বিশিষ্ট ৰূপত দাঙি ধৰিছিল..... সেই কবিসকলে পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰা ৰজাসকল।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণত* গীতৰ প্ৰয়োগ.... গীতিবোৰক শুৱলা আৰু আকৰ্ষণীয় কৰিবলৈ প্ৰায় একৈশটা (২১) ৰসৰ প্ৰয়োগ..... ভগৱানৰ অৱতাৰী চৰিত্ৰসমূহক মানৱীকৰণ, সৰ্বভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটৰ কাহিনীক অসমীয়া সাজেৰে উপস্থাপন, গীতেৰে ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰা গাম্ভীৰ্যপূৰ্ণ ঘটনাৰ বৰ্ণনাত গদ্যৰ ব্যৱহাৰ আদি..... ৰসৰ অপূৰ্ব সমাহাৰ, কৰুণ ৰস প্ৰকাশক গীতৰ প্ৰয়োগ বিশেষভাৱে মন কৰিবলগীয়া।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গদ্য আৰু পদ্য উভয়ৰে প্ৰয়োগ..... ৰস উদ্ৰেককাৰী গীতৰ সমাহাৰ..... কাহিনীৰ সংক্ষিপ্তকৰণ..... চৰিত্ৰৰ মানসিক জগতৰ বহিঃপ্ৰকাশ..... অসমীয়া সংস্কৃতিৰ মাজেৰে কাহিনীৰ উপস্থাপন..... থলুৱা ৰীতি-নীতি, উৎসৱ-পাৰ্বন, যোজনা-পটন্তৰ আদিৰ

ব্যৱহাৰ..... গীতৰ কথা বা ঘটনা অনুসৰি সুকীয়া ৰাগৰ প্ৰয়োগ ইত্যাদি।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণ* মূল বাল্মীকি বা মাধৱ কন্দলীৰ দুয়োখনৰ পৰাই কাহিনী, চৰিত্ৰ, পৰিস্থিতি, দৃষ্টিভংগী আদিবোৰ দিশত আঁতৰি আহিছে।..... বাল্মীকিৰ বৃহৎ ৰামায়ণৰ তুলনাত দুর্গাবৰী ৰামায়ণ সংক্ষিপ্ত। আনুষংগিক কাহিনীক সংক্ষিপ্ত কৰি মূল কাহিনীপ্ৰবাহ অব্যাহত ৰাখিছে..... চৰিত্ৰবোৰক সাধাৰণ মানুহৰ এজন হিচাপে উপস্থাপন কৰিছে।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণৰ* প্ৰক্ষিপ্তকৰণে কাব্যৰ সৌন্দর্য্যতো আৰু গাম্ভীর্য্যতো কোনো প্ৰভাৱ পেলাব পৰা নাই..... কবিয়ে মূল পৰিস্থিতি বা ঘটনাত কোনো প্ৰক্ষিপ্তকৰণ কৰা নাই। চৰিত্ৰবোৰৰ উপস্থাপনত বিশেষ ধৰণৰ সাল-সলনি কৰা নাই। গাম্ভীর্য্যত আঘাত কৰিব পৰা অংশত কবিয়ে হাত দিয়া নাই। মৌলিকতাৰ পৰশেৰে কাহিনীক থলুৱা আৱৰণহে দিছে।



১১.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ দুর্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ মাজেৰে সেই সময়ৰ সামগ্ৰিক ছবিখন কেনেদৰে প্ৰকাশ হৈছে। আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ দুর্গাবৰে ৰচনা কৰা 'ৰামায়ণ'খনক *গীতি-ৰামায়ণ* বোলাৰ কাৰণ কি? অসমীয়া সমাজত এই ৰামায়ণৰ প্ৰভাৱ নির্ধাৰণ কৰি প্ৰৱন্ধ যুগুত কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ অসমীয়া ভাষাত প্ৰথমে কোনে ৰামায়ণ ৰচনা কৰিছিল? সেই ৰামায়ণ প্ৰভাৱ কিদৰে দুর্গাবৰৰ *গীতি ৰামায়ণত* পৰিছে— আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১২ ঃ *গীতি-ৰামায়ণ* ঃ অৰণ্যকাণ্ড আৰু কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ *গীতি-ৰামায়ণৰ* অৰণ্যকাণ্ডৰ চমু পৰিচয়
১২.৪ *গীতি-ৰামায়ণৰ* কিষ্কন্ধ্যাকাণ্ডৰ চমু পৰিচয়
১২.৫ *গীতি-ৰামায়ণত* কবিৰ দৃষ্টিভংগী
১২.৬ *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু *ৰাল্মিকীৰ ৰামায়ণ*
১২.৭ *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু কৃতিবাসী ৰামায়ণ
১২.৮ *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু *মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণ*
১২.৯ *গীতি-ৰামায়ণৰ* বিষয়বস্তুত লোকজীৱনৰ প্ৰভাৱ
১২.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.১১ অধিক জানিবলৈ
১২.১২ সম্ভাব্য প্ৰশ্নাৱলী

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- দুর্গাবৰ কায়স্থৰ জীৱন আৰু সাহিত্যকৃতিৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- দুর্গাবৰৰ দ্বাৰা ৰচিত *গীতি-ৰামায়ণৰ* দুটা কাণ্ডৰ আলোচনা আগবঢ়াব পাৰিব
- *গীতি-ৰামায়ণৰ* ৰচনাত ফুটি উঠা কবিৰ দৃষ্টিভংগীৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব
- আদিকবি বাল্মীকিৰ দ্বাৰা ৰচিত আদি কাব্য *ৰামায়ণৰ* বিষয়েও প্ৰসংগক্ৰমে জানিব পাৰিব
- দুর্গাবৰৰ ৰামায়ণৰ বাহিৰেও কীর্ত্তিবাসৰ ৰামায়ণৰ পৰিচয়মূলক আলোচনা আগবঢ়াব পাৰিব
- সাহিত্যই কিদৰে সমসাময়িক সময়ৰ প্ৰতিচ্ছবি বহন কৰে সেই কথা *গীতি-ৰামায়ণৰ* আলোচনাৰ মাজেদি জানিব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

'ভক্তি সাহিত্য' শিৰোনামৰ পাঠ্য বিষয় এইটো দ্বাদশ অধ্যায়। ইয়াৰ শীর্ষক *'গীতি-ৰামায়ণৰ* অৰণ্যকাণ্ড আৰু কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ড'। দুর্গাবৰ কায়স্থৰ দ্বাৰা ৰচিত *গীতি-ৰামায়ণখনত* সম্পূর্ণৰূপে কবিৰ মৌলিকতাৰ পৰিচয় পোৱা যায়। ইয়াৰোপৰি ই অসমীয়া সমাজ জীৱনৰ লগত ৰজিতা খায় পৰা এখন সুন্দৰ কাব্য। সেয়ে বহুতো পণ্ডিতে দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণক

'গাঁৱলীয়া সংস্কৰণ' বুলি কৈছে। বাল্মিকীৰ মূল ৰামায়ণতকৈ কন্দলীৰ 'ৰামায়ণ'ৰ প্ৰভাৱ বেছিকৈ স্পষ্ট হোৱা দুৰ্গাবৰৰ 'গীতি-ৰামায়ণ' অসমীয়া সাহিত্যৰ মূল্যৱান সম্পদ।

১২.৩ *গীতি-ৰামায়ণৰ* অৰণ্যকাণ্ডৰ চমু পৰিচয়

দুৰ্গাবৰৰ ৰামায়ণত অৰণ্যকাণ্ডৰ পৰা উত্তৰাকাণ্ডলৈকে পোৱা যায়, প্ৰথম দুটা কাণ্ড পোৱা নাযায়। কিন্তু অৰণ্যকাণ্ডৰ প্ৰাৰম্ভতে থকা এটা পদে তেওঁ অযোধ্যা কাণ্ড ৰচনা কৰিছিল বুলি অনুমান কৰাত সহায় কৰে। এই কথা সাহিত্য-সমালোচক সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাই তেওঁৰ ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰিছে—

"অযোধ্যাকাণ্ডৰ কথা ভৈলা সমাপতি।
অৰণ্যকাণ্ডৰ কথা শুনিয়ো সম্প্ৰতি।।"

দুৰ্গাবৰে অৰণ্যকাণ্ড আৰম্ভ কৰিছে দশৰথৰ গয়াপিণ্ডদানৰ বৰ্ণনাৰ যোগেদি। বাল্মিকী আৰু মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণত অযোধ্যাকাণ্ডতে মন্দাকিনী নদীৰ জলত তৰ্পণ কৰি ইঙ্গুদি ফলেৰে ৰামে ভৰত, বশিষ্ঠ আদি লোকৰ উপস্থিতিত পিতাক দশৰথক পিণ্ডদান কৰে। কিন্তু আমাৰ আলোচ্য কবি দুৰ্গাবৰৰ বৰ্ণনাত ৰামে ভৰতক আশ্বাস দি অযোধ্যালৈ ওভতাই পঠিয়াই তাৰ পিছতহে গয়াত দশৰথৰ পিণ্ড দিবলৈ পূৱলৈ উজাই আহে। ৰাম-লক্ষ্মণে পিণ্ডৰ কাৰণে বনৰ পৰা ফল-মূল আহৰণ কৰিবলৈ যাওঁতে সীতাই ফল্গু নদীৰ বালিৰে পিণ্ড সাজি কৌতুক কৰি থাকোঁতে দশৰথে দেখা দি বালিৰ পিণ্ড খাই স্বৰ্গলৈ যাবলৈ ইচ্ছা কৰি সীতাক পিণ্ড দিবলৈ কয়। সীতাই প্ৰথমতে বালিৰ পিণ্ড দিবলৈ নুখুজিছিল যদিও দশৰথৰ অনুৰোধত উপায়ন্তৰ হৈ চন্দ্ৰ, সূৰ্য, ব্ৰাহ্মণ, পৃথিৱী, বায়ু আৰু ফল্গু নদীক সাক্ষী কৰি দশৰথক পিণ্ডদান কৰে। সীতাৰ পিণ্ড খাই ৰজা দশৰথে আনন্দমনে স্বৰ্গলৈ বুলি যাত্ৰা কৰে। পাছত ৰাম আৰু লক্ষ্মণে বনৰ পৰা ফল ফুল আদি লৈ আহি পোৱাত সীতাই সকলো কথা বিৱৰি কয়। ৰামে কিন্তু সীতাৰ কথা বিশ্বাস কৰিব নোখোজাত সীতাই এজন এজনকৈ সাক্ষী কেইজনক মতাই আনি ৰামক ক'বলৈ দিয়াত সকলোৱে দেখা নাই বুলি মিছা মাতে। সীতাৰ এনে বিপত্তি দেখি স্বৰ্গৰ পৰা দশৰথ নিজেই নামি আহি সীতাৰ কথা সমৰ্থন কৰে আৰু ৰামৰ হাতৰ পিণ্ড খাই স্বৰ্গলৈ উভতি যায়। সীতাই চন্দ্ৰ-সূৰ্যক ৰাহুৱে গ্ৰাস কৰিব বুলি শাও দিয়ে, ফল্গু নদীক অন্তঃসলিলা হ'বলৈ, তুলসীৰ গাত কুকুৰে মুতিবলৈ, কুশবন মাৰ্জনি হ'বলৈ আৰু কলৰ বাকলি অপৱিত্ৰ হ'বলৈ অভিশাপ দিয়ে। আশ্চৰ্যকৰ কথা এয়ে যে সীতাই পিণ্ড দিয়াৰ সময়ত চন্দ্ৰ, সূৰ্য, ব্ৰাহ্মণ, পৃথিৱী, বায়ু আৰু ফল্গু নদীহে সাক্ষী হিচাপে আছিল, কিন্তু তেনে স্থলত তুলসী, কুশবন আৰু কলক শাও কি কাৰণে দিয়া হ'ল আৰু ব্ৰাহ্মণ পৃথিৱী, বায়ু আদিক শাও কি কাৰণে দিয়া নহ'ল সেই বিষয়ে কোনো উল্লেখ নাই।

দুৰ্গাবৰে মাধৱ কন্দলী অথবা বাল্মিকীৰ ৰামায়ণত নথকা বহুবোৰ কথা আৰু পৰিস্থিতিৰ সংযোগ অৰণ্যকাণ্ডত কৰাদেখা যায়। লোকজীৱনৰ মনোৰঞ্জন আৰু অসমৰ প্ৰকৃতি জগতৰ অপূৰ্ব বৰ্ণনাৰে অৰণ্যকাণ্ডক অনন্য ৰূপ দিয়াত কবি দুৰ্গাবৰ সাৰ্থক হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰাম আৰু সীতাৰ পাশা খেল, দণ্ডকা অৰণ্যত সীতাৰ দ্বাৰা মায়া অযোধ্যাৰ সৃষ্টি কৰা, মায়া প্ৰজাৰ লগত ৰাম আৰু সীতাৰ চিত্ৰাৱলী চতুৰ্দশীৰ মোট খেল খেলাৰ আনন্দ, শূৰ্পনখাই লক্ষ্মণৰ চুম্বন-

-আলিংগন বিচৰা, সীতাই ৰামক পুষ্পজৰীৰে বন্ধা, সোণৰ মায়া হৰিণ আনি দিবৰ বাবে ৰামৰ বন্ধনমুক্ত হোৱা, বনবাসৰ কষ্ট সহিব নোৱাৰি সীতা নিজে আঁতৰি যোৱা বুলি ৰামে সীতাক সন্দেহ কৰা, সীতাক মন্দোদৰীৰ কন্যা ৰূপে বর্ণনা কৰা আৰু সীতাই ৰাৱণ-মন্দোদৰীক পিতৃ মাতৃ বুলি কোৱা, ৰামে চাকৈ-চকোৱাক পৰিহাস কৰা আদিৰ কাহিনীৰ মাজেদিয়েই অৰণ্যকাণ্ডটো সমাপ্ত হৈছে। গাঁৱলীয়া কবিয়ে সীতাক কোনো অৱতাৰী নাৰী হিচাপে বিচাৰ কৰা বিপৰীতে মানৱীকৰণ কৰিহে উপস্থাপন কৰা যেন অনুমান কৰিব পাৰি। কিয়নো অৰণ্যকাণ্ডৰ কাহিনীত সীতা এগৰাকী স্বামী আৰু জ্যেষ্ঠজনৰ প্রতি সততে আনুগত্য প্রকাশ কৰা নাৰী, যি নাৰীয়ে শহুৰেকৰ কথাক শ্রদ্ধা-সন্মানেৰে গ্রহণ কৰে আৰু স্বামীৰ প্রতিও অগাত্য স্নেহ ভাব পোষণ কৰে। পৰিয়ালৰ পৰা আঁতৰি থকা স্বামীৰ মনোৰঞ্জনৰ বাবে যৎপৰোনাস্তি চেষ্টা কৰা দেখা গৈছে। ইয়াৰোপৰি ৰামকো দুই-এঠাইত সাধাৰণীকৰণ কৰা হৈছে। ৰামৰ সীতাৰ প্রতি কৰা অবিশ্বাসৰ যোগেদি ৰামক সাধাৰণ মানুহৰ শাৰীলৈ অৱনমিত কৰা হৈছে।

সম্পূর্ণ মৌলিকতাৰে দুর্গাবৰ *গীতি-ৰামায়ণৰ* অৰণ্যকাণ্ডটো ৰচিত য'ত কবিয়ে সম্পূর্ণ স্বাধীনতা অৱলম্বন কৰিছে যদিও কাহিনী বিকৃত হৈছে বুলি ক'ব নোৱাৰি। আনবোৰ ৰামায়ণৰ কাহিনীৰ পৰা পৃথক হৈছে বুলিব লাগিব। দুর্গাবৰ আটাইকেইটা কাণ্ডৰ তুলনাত অৰণ্যকাণ্ডটো যথেষ্ট বিশাল আৰু এই কাণ্ডৰ কাহিনী উপস্থাপন শৈলী আদিয়েই *'গীতি-ৰামায়ণ'* প্রধান অংগ বুলিবও পাৰি। কবি মূলৰ পৰা আঁতৰি আহিলেও ৰাম সীতাৰ গৰিমা অক্ষুণ্ণ ৰখাত সার্থক হৈছে।

১২.৪ *গীতি-ৰামায়ণৰ* কিষ্কন্ধ্যাকাণ্ডৰ চমু পৰিচয়

বিষয়বস্তুৰ ফালৰ পৰা আদি কবি বাল্মিকীৰ আদি কাব্য *ৰামায়ণৰ* লগত দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণৰ* কাহিনীৰ মিল থাকিলেও অধ্যায় বা কাণ্ড হিচাপে কিছু সাল সলনি নথকা নহয়। পণ্ডিতৰ সমালোচকসকলে দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণত,* বাল্মিকীৰ ৰামায়ণখনতকৈ আমাৰ পূর্ব কবি মাধৱ কন্দলীৰ অসমীয়া ৰামায়ণৰ প্রভাৱহে যথেষ্ট পৰিমাণৰ বুলি কৈছে। তথাপি কাণ্ডবোৰ ভালদৰে বিচাৰ কৰিলে কবিৰ মৌলিক প্রতিভাৰ স্বাক্ষৰ পোৱা যায়। কন্দলীৰ ৰামায়ণত যিদৰে পাঁচটা কাণ্ডহে উদ্ধাৰ হৈছে, ঠিক একেদৰে দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণতো* মাথো পাঁচটা কাণ্ড পোৱা যায় বুলি পণ্ডিত সমালোচক তথা সাহিত্য বুৰঞ্জীৰ প্রণেতাসকলে স্পষ্ট মতামত আগবঢ়ায়। অৰণ্যকাণ্ড, কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড, সুন্দৰাকাণ্ড, লংকাকাণ্ড আৰু উত্তৰাকাণ্ড এই পাঁচোটা কাণ্ডৰ ভিতৰতে অৰণ্যকাণ্ড বিশাল আৰু মনোৰম। অৰণ্যকাণ্ডৰ পৰৱর্তী কাণ্ডটো হ'ল কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড, এই কাণ্ডৰ বিষয়বস্তুৰ বর্ণনাত মাধৱ কন্দলীৰ পদ ৰামায়ণৰ পৰা প্রভাৱ পৰিছে বুলি জানিব পাৰি।

কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডৰ কাহিনী অনুসৰি পিতৃ সত্য পালন কৰি চৈধ্য বছৰ বনবাস পালন কৰি থকা ৰাম আৰু লক্ষ্মণ ঋষ্যমুখ গিৰিত থকা সময়তে ৰামৰ পৰম ভক্ত হনুমানে ব্রাহ্মণৰ বেশেৰে তেওঁলোকৰ কাষত উপস্থিত হয়, ব্রাহ্মণবেশী হনুমানে ৰাম আৰু সুগ্রীৱৰ মাজত পৰিচয় কৰায় দিয়ে। সীতাৰ অনুপস্থিতিত ৰামৰ অৱস্থা একেবাৰে তথৈবচ। তেনে এক কৰুণ পৰিস্থিতিত ৰাম কর্তব্যৰ পৰা বিচ্যুত হৈ পৰে। তেনে অৱস্থাত সুগ্রীৱেহে ৰামক কর্তব্যৰ কথা সোঁৱৰাই দিয়া বুলি *গীতিৰামায়ণৰ* কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডত উল্লেখ আছে। সীতাহৰণৰ পাছত পৰম ভক্ত হনুমান আৰু মিত্রস্বৰূপ

সুগ্রীৱক পাই ৰামো যথেষ্ট পৰিমাণে সুস্থিৰ হৈ পৰে আৰু সীতা উদ্ধাৰৰ বাবে নতুন উদ্যমেৰে প্রচেষ্টা হাতত লয়। ইফালে বালি আৰু সুগ্রীৱ দুয়ো ভাতৃৰ মাজত বিবাদ, বালিয়ে সুগ্রীৱক নিজ ৰাজ্যৰ পৰা খেদি পঠিওৱাৰ বিৱৰণ দুর্গাবৰে এই কাণ্ডত উল্লেখ কৰিছে। নিজ ৰাজ্য তথা নিজ অধিকাৰৰ পৰা বঞ্চিত হৈ সুগ্রীৱে ভাতৃ বালিৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধত অৱতীর্ণ হয় যদিও পৰাক্রমী বালিৰ ওচৰৰ পৰা পলায়ন কৰে। ৰামচন্দ্রই সুগ্রীৱক যুদ্ধত সহায় কৰাৰ বাবে বালিৰ ৰামক নিন্দা কৰা, বালিৰ অন্তিম ক্ষণত অন্তিম বিলাপ কৰিছে। বালিৰ এনে অৱস্থাৰ বাবে বালিৰ পত্নীয়ে ৰামৰ ওচৰত অভিযোগ কৰিছে। কেৱল অভিযোগ কৰিয়েই ক্ষান্ত নাথাকি বালি পত্নী তাৰাই স্বামীৰ জীৱন কাঢ়ি লোৱাৰ বাবে ৰামক অভিশাপ দিছে। বালিৰ মৃত্যু আৰু বালিৰ অন্ত্যোষ্টিক্রিয়া সমাপনৰে এই কাণ্ডৰো পৰিসমাপ্তি ঘটিছে।

কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডত সীতা হৰণৰ পিছৰ সময়ৰ ঘটনাৱলী বর্ণনা কৰা হৈছে। অৰণ্যকাণ্ডৰ যি সীতাহৰণ কাৰুণ্য সেই কাৰুণ্যৰ প্রভাৱ কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ডলৈকে বৈ আছে। তথাপি এই কাণ্ডত বীৰ ৰসৰো উদ্রেক হৈছে আৰু কাণ্ডৰ গতানুগতিকতা সুন্দৰকৈ ৰক্ষিত হৈছে। এই ক্ষেত্রত আলোচক সতেন্দ্রনাথ শর্মাই তেওঁৰ *'ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত'* গ্রন্থত কৈছে,— 'অৰণ্যকাণ্ডৰ তেওঁৰ বিলম্বিত গতি কিছুদুৰ কিষ্কিন্ধ্যা আৰু সুন্দৰাকাণ্ডলৈ ৰক্ষা কৰিছে। তথাপি অৰণ্যৰ দৰে বিননিৰ ৰাউচিত থমকি থমকি যাব লগা হোৱা নাই।' কবিৰ প্রতিটো কাণ্ডই স্বকীয়তাৰ নমুনা বহন কৰিছে। তাত ব্যৱহাৰ কৰা গীতবোৰে এক সুকীয়া মনোহাৰিত্বও লাভ কৰিছে। এই কাণ্ডত অৰণ্যকাণ্ডৰ তুলনাত কমকৈ পদ ত্রিপদীৰ ব্যৱহাৰ হ'লেও আন আন কাণ্ডৰ তুলনাত কম বুলিব নোৱাৰি। অৰণ্যকাণ্ডত ৪৯১ টা পদ-ত্রিপদীৰ ব্যৱহাৰ কৰাৰ লগতে কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডত ৩১০ টা পদ-ত্রিপদীৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে। এই দিশৰ পৰা চালে কবি দুয়োটা কাণ্ডকে সমানে গুৰুত্ব সহকাৰে লৈ কাণ্ড ৰচনা কৰা বুলি অনুমান কৰিব পাৰি।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ অসমীয়া ভাষাত প্রথম পদ-ৰামায়ণ ৰচোঁতাগৰাকীৰ নাম কি?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ গীতি-ৰামায়ণ মতে সীতাই দশৰথক পিণ্ড দিয়াৰ সময়ত কাক কাক সাক্ষী হিচাপে ৰাখিছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সীতাই চন্দ্র-সূর্যক কিয় আৰু কি অভিশাপ প্রদান কৰিছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ গীতি-ৰামায়ণৰ মতে কোনো মায়া অযোধ্যাৰ সৃষ্টি কৰিছিল?

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণৰ অৰণ্য আৰু কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডত কিমান পদ-ত্রিপদীৰ ব্যৱহাৰ হৈছে?

.....

১২.৫ *গীতি-ৰামায়ণত* কবিৰ দৃষ্টিভংগী

ষোড়শ শতিকাৰ প্ৰথমাৰ্ধত আবিৰ্ভাৱ হোৱা দুৰ্গাবৰ কায়স্থৰ ৰচনাৰ মাজত তেওঁৰ আত্মপৰিচয়ৰ বিৱৰণ পাবলৈ নাই। কিন্তু কবিগৰাকীৰ *গীতি-ৰামায়ণে* তেওঁৰ বিষয়ে কেইটামান দিশ স্পষ্ট কৰি দিয়ে। দুৰ্গাবৰ যদিও অবৈষ্ণৱ কবি আছিল তথাপি তেওঁ নিজকে 'ৰামৰ কিংকৰ' বুলি কোৱালৈ চাই অনুমান কৰিব পাৰি যে নৱ-বৈষ্ণৱ ধৰ্মত দীক্ষিত নহ'লেও একশৰণ ধৰ্মৰ প্ৰতি আনুগত্য স্বীকাৰ নকৰাকৈ থকা নাছিল। ইয়াৰোপৰি দুৰ্গাবৰ যে এগৰাকী সংগীতজ্ঞ আছিল তাত সন্দেহৰ অৱকাশ থাকিব নোৱাৰে। উল্লেখ কৰা অনুসৰি তেওঁ বাহুবল শিকদাৰৰ ওচৰত সংগীতৰ শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিছিল। সংগীতত বিশাৰদ দুৰ্গাবৰে *'গীতি-ৰামায়ণ'*ত সৰ্বমুঠ একৈশ টা (২১) ৰাগৰ প্ৰয়োগ কৰিছে যি সঁচাকৈয়ে এক আশ্চৰ্যকৰ বিষয়। মধ্য যুগতো যে অসম ভূমিত সংগীতৰ চৰ্চা অতি উচ্চ মানৰ আছিল ইয়াৰ পৰাই জানিব পাৰি।

'গীতি-ৰামায়ণ'ত কবিৰ দৃষ্টিভংগী বিচাৰ কৰিলে পোনতে দেখা যায় যে ৰাগৰ প্ৰধান গীতৰ মাজেৰে ৰামায়ণৰ কাহিনী বৰ্ণনাৰ জৰিয়তে কবিয়ে বিয়াহৰ ওজাপালিক উদ্দেশ্য কৰিয়েই হয়তো ৰচনা কৰিছিল। সেয়ে ৰাম-সীতাৰ কাহিনীত থলুৱা ৰহণ সানি কোনো কোনো অংশত অধিক কৰুণ ৰসৰ সঞ্চাৰ কৰে। বৰ্তমানো নামনি অসমৰ বহুবোৰ অঞ্চলত *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* গীতবোৰ ওজাপালি অনুষ্ঠানৰ কেন্দ্ৰবিন্দু হোৱা দেখা যায়। কবিয়ে ৰাম সীতাৰ বিৰহৰ মাজেদি সাধাৰণ চহা লোকৰ দৈনন্দিন বিৰহক কিছু পৰিমাণে কম কৰিব পাৰিব বুলি ভাবিছিল। দুৰ্গাবৰক কানো কোনো সমালোচকে গাঁৱলীয়া কবি বুলি কৈছে যদিও তেওঁ একেবাৰে সংস্কৃত জ্ঞানশূন্য, অনভিজ্ঞ কবি আছিল তেনে নহয়। কিয়নো গীতি-ৰামায়ণৰ প্ৰতিটো পদেই স্বকীয় প্ৰতিভা আৰু কাব্যগুণৰ সমৃদ্ধতাৰ প্ৰমাণ বহন কৰে। ৰাম সীতাৰ দৰে ভগৱানৰ অৱতাৰী চৰিত্ৰক কবিয়ে একেবাৰে পৃথিৱীৰ সাধাৰণ তেজ-মঙহৰ মানুহৰ ৰূপত অংকন কৰিছে। উদাহৰণ স্বৰূপে ক'ব পাৰি যে সীতাক ৰাৱণে হৰণ কৰাৰ পাছত ৰামে সীতাই বনত কষ্ট পায় নিজেই আঁতৰি যোৱা বুলি কৰা সন্দেহে ৰামক সাধাৰণ মানুহৰ চিন্তা শক্তিৰ লগত ৰিজাব পাৰি। যি সময়ত ৰাৱণে সীতাক দেখি সীতাৰ ৰূপ-সৌন্দৰ্যৰ চৰ্চা মাৰীচৰ লগত কৰিছে; তেনে বৰ্ণনাৰ অন্তৰালতো ৰাৱণক কোনো ৰাজ্যৰ পৰাক্ৰমী ৰজাৰ দৰে অনুভূত নহৈ সাধাৰণ মানুহৰ দৰেহে লাগিছে, যিজনে এগৰাকী নাৰীক মাথো নাৰী হিচাপেহে চাব বিচাৰিছে। কেৱল এয়াই নহয়, চন্দ্ৰ-সূৰ্য, পৃথিৱী-বায়ু, নদী আদিয়েও দুৰ্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'*ত মিছা কথা কয় যাৰ বাবে সীতাই সিহঁতক অভিশাপ প্ৰদান কৰিছে। ভাৰতীয় দৰ্শনত, আত্মা-পৰমাত্মাৰ যি স্থিতি সেই বিষয়েও *গীতি-ৰামায়ণ'*ত উল্লেখ আছে। হিন্দু পৰম্পৰা অনুসৰি পিণ্ড দিয়াৰ যি ব্যৱস্থা তাকো কবিয়ে অতি সুন্দৰ ৰূপত উপস্থাপন কৰিছে। পিণ্ড দিয়াৰ অধিকাৰ কেৱল মাত্ৰ পুত্ৰ সন্তানেহে পালন কৰা ধৰণৰ ৰীতি-নীতিবোৰো বৰ্ণিত হৈছে। শৰীৰ ত্যাগৰ পাছত পূণ্য আত্মা স্বৰ্গলৈ যাত্ৰা কৰে। দশৰথো মৃত্যুৰ পাছত স্বৰ্গৰাজ্যৰে অধিবাসী, পিণ্ড গ্ৰহণ কৰি তেওঁ পুনৰ স্বৰ্গলৈ বুলি যাত্ৰা কৰে।

দুৰ্গাবৰে সকলো চৰিত্ৰকে মানৱীকৰণ কৰিছে। য'ত দুখ, সুখ, খং, ৰাগ আদিবোৰ চিৰন্তন

সত্য ৰূপত দেখা গৈছে। নিজ পত্নী অবিহনে ৰাম দুখত ভাঙি পৰিছে, পত্নীৰ লগত বনত আনন্দ- উৎসৱো কৰিছে, পত্নীৰ বতৰা দিব নোৱাৰা চাকৈ চকোৱাক অভিশাপ দিছে; কোনো কোনো সময়ত সাধাৰণ মানৱ হিচাপে পত্নীক অবিশ্বাস আৰু সন্দেহৰ দৃষ্টিৰেও চাইছে। তথাপি ঠায়ে-ঠায়ে বীৰ ৰসৰ উদ্রেকে ৰামক অৱতাৰী পুৰুষ হিচাপেও প্রতিপন্ন কৰিছে। মূল কথাবস্তু বর্ণনাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা গীতিবোৰে বাক্য লগতে কবিৰ মানসিকতাক অতি স্বচ্ছতাৰে প্রদর্শন কৰিছে। মূল ৰামায়ণত নথকা চৰিত্রৰ মানসিক জগতখনত প্রৱেশ কৰিবলৈ থলুৱা কবিৰ অহৰহ চেষ্টা। সেয়ে মূলৰ কাহিনীৰ পৰা বহুসময়ত আঁতৰি আহি নিজাকৈ পৰিবেশ পৰিস্থিতিৰ সৃষ্টি কৰি পাঠক শ্রোতাৰ সহানুভূতি বুটলিবলৈ সক্ষম হৈছে। সাধাৰণ মানুহৰ চিৰন্তন মানৱীয় অনুভূতিক কবিয়ে অধিক গুৰুত্ব সহকাৰে লৈ প্রকাশ কৰিছে। দুর্গাবৰে ৰাৱণে সীতাক হৰণ কৰাৰ পাছত সীতাৰ মনৰ ভাৱপ্রকাশ কৰিব পৰাকৈ এটি বিলাপ গীত ৰচনা কৰিছে—

"অ কি বিধিহে—
কর্ম বন্ধ এৰাইতে ন পাৰি।
নির্ম্মল কুলৰ মাজে কলংক ৰাখিলো হে—
এবে ভৈলো কুল খিলিঙ্কাৰি।।
মই অলক্ষিণী লাগি প্রভুক পঠাইলো হে—
লক্ষ্মণকো পঠাইলো উদ্দেশে।
শূন্য গৃহ পায়া মোক ৰাৱণে হৰিলা হে—
নষ্ট ভৈলো আপোনাৰ দোষে।।"

ইয়াত সীতা এগৰাকী তেনেই সাধাৰণ নাৰী; যিয়ে ৰাৱণক প্রত্যুত্তৰ দিয়াৰ বিপৰীতে নিজৰ ওপৰতে দোষাৰোপ কৰি বিলাপ কৰিছে। দৰাচলতে সীতাৰ কি দশা হৈছিল সেই কথা আন আন কবিয়ে বর্ণনা নকৰাকৈ গৈছিল। দুর্গাবৰে মাথো সকলো পাঠকৰ মনৰ পৰা সন্দেহৰ ভাব আঁতৰাই সহানুভূতিৰ ভাৱহে জগাই তুলিছে।

এনেদৰে বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে দুর্গাবৰে মৌলিক প্রতিভাৰে ৰামায়ণ'ক এটা ন ৰূপত সজালে, য'ত মানৱীয় অনুভূতি-আৱেগ মূল্যবোধ আৰু মানসিক জগতখনেও স্থান লাভ কৰিলে।

১২.৬ *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু বাল্মীকিৰ *ৰামায়ণ*

দুর্গাবৰ কায়স্থই ৰচনা কৰা ৰামায়ণখনক দুর্গাবৰী ৰামায়ণ বা গীতি-ৰামায়ণ বুলি জনা যায়। ভাৰতীয় জনমানসত 'ৰামায়ণ'ৰ গুৰুত্ব সর্বাধিক হোৱাই নহয়, যুগ যুগ ধৰি এই মহাকাব্যই ভাৰতীয় সভ্যতাৰ ঐতিহ্য বহন কৰি আহিছে। ৰচনাৰ কাল অনুসৰি বৈদিক সাহিত্যৰ পাছতেই ৰামায়ণৰ স্থান। ভাৰতীয় ঐতিহ্যৰ 'ৰামায়ণ'ক আদি কাব্য আৰু বাল্মীকিক আদি কবি' হিচাপে অভিহিত কৰা হয়। বাল্মীকিৰ দ্বাৰা ৰচিত মূল কাহিনীত কোনো কথা-কাহিনী অথবা তত্ত্বাদর্শৰ

দ্বাৰা আচ্ছাদিত হোৱা নাই বৰং মূল কাহিনীকহে প্ৰাধান্য দিয়া হৈছে। লগতে কাব্যিকতাও বাল্মীকিৰ *'ৰামায়ণ'ৰ* এক অনন্য সৌন্দৰ্য্যৰ আকৰ। প্ৰকৃতি চিত্ৰণ, ৰাজ প্ৰসাদৰ বিলাসিতাত চকু চাট মৰা জাক্‌জমকতা, বহু সময়ৰ সংকটপূৰ্ণ পৰিস্থিতিত মানৱ মন আৰু চৰিত্ৰৰ প্ৰতিক্ৰিয়া, চৰিত্ৰৰ উপযুক্ত বৰ্ণনাৰ ৰসিকতাই যুগে যুগে সকলোৰে হৃদয়ত ঘৰ সাজি আহিছে।

দুৰ্গাবৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'ত বাল্মিকীৰ 'ৰামায়ণ'খনৰ পোনপটীয়া প্ৰভাৱ স্পষ্ট নহ'লেও দুৰ্গাবৰেও তেওঁৰ 'গীতি-ৰামায়ণ'খনিত উপ-কথা কাহিনীৰ সংযোজনত সীমাবদ্ধতা আৰোপ কৰিছে। গদ্য-পদ্য দুয়োটাই ব্যৱহাৰ কৰি কাহিনীবস্তু বৰ্ণনা কৰিবলৈ বিচাৰিছে যদিও মূল ৰাম-সীতা বা অন্যান্য মহাকাব্যিক চৰিত্ৰৰ মাহাত্ম্যত কোনো প্ৰভাৱ পৰিবলৈ দিয়া হোৱা নাই। একেদৰে বাল্মীকিৰ ৰামায়ণত কাব্যিক সৌন্দৰ্যই যিদৰে মনোহাৰীত্ব প্ৰদান কৰিছে; একেদৰে থলুৱা কবিৰ গীতিধৰ্মিতাই 'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ মাধুৰ্য্য বৃদ্ধি কৰিছে বুলি নিঃসন্দেহে ক'ব পাৰি। সংস্কৃত আলংকাৰিকসকলৰ দৰে তাত্ত্বিক বৰ্ণনাৰ পৰা বিৰত থাকিলেও দুৰ্গাবৰে প্ৰাদেশিক অভিজ্ঞতাৰে গীতিৰাজিৰ মাজেদি যি ৰসাস্বাদন কৰিছে সি সঁচাকৈয়ে অপূৰ্ব।

কাহিনীৰ উপস্থাপনৰ ক্ষেত্ৰত বাল্মীকিৰ *'ৰামায়ণ'* আৰু দুৰ্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* মাজত পাৰ্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। কাণ্ডবোৰত কাহিনীৰ কিছু সাল-সলনি ঘটিলেও মূল কাহিনীত কোনো বৃহৎ পৰিৱৰ্তন সাধন হৈছে বুলি ক'ব পৰা নাযায়। সৰু বৰ কিছু ঘটনাক এৰা ধৰা কৰা অৱশ্যে হৈছে। সৰ্বভাৰতীয় পটভূমিৰ মহাকাব্যত আঞ্চলিকতাৰ প্ৰলেপ সানিবলৈ যাওঁতে কোনো কোনো অংশত বঢ়া-টুতা হোৱাটো অস্বাভাৱিক ঘটনা নহয় বুলিবই লাগিব। যিহেতু দুৰ্গাবৰৰ ৰামায়ণত অৰণ্যকাণ্ডটো সবাতোকৈ বৃহৎ, গতিকে তাত বহুবোৰ ঘটনাৰ সমাৱেশ নিশ্চিত। অৰণ্যকাণ্ডৰ পিছলৈ কাণ্ডবোৰ ক্ৰমে সংকুচিত হৈ পৰিছে। আনহাতে বাল্মিকীৰ লংকা কাণ্ড সবাতোকৈ ডাঙৰ, তাৰ পাছতহে অযোধ্যাকাণ্ড। দুৰ্গাবৰে তেওঁৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ত* উত্তৰাকাণ্ডত ৰাম ৰাজ্যাভিষেকতে কাব্যৰ পৰিসমাপ্তি কৰিছে। বাল্মিকীৰ ৰামায়ণত ৰামৰ ৰাজ্যাভিষেকৰ পিছত সীতাৰ নিৰ্বাসন, ৰামৰ অশ্বমেধ যজ্ঞ, লৱকুশৰ জন্ম আৰু ৰামায়ণ গীত, সীতাৰ পাতাল প্ৰৱেশ, লক্ষণ বৰ্জন, ৰামৰ স্বৰ্গাৰোহণ আদিৰ সবিশেষ বৰ্ণনা পোৱা গৈছে। ৰামৰ ৰাজ্যাভিষেকৰ কাহিনীভাগ বাল্মীকি আৰু মাধৱ কন্দলী দুয়োৰে ৰামায়ণৰ লংকাকাণ্ডৰহে ভিতৰুৱা। লংকাকাণ্ডক যুদ্ধকাণ্ড হিচাপেও জনা যায়। দুৰ্গাবৰক গাঁৱলীয়া কবি বোলা হয় যদিও তেওঁ যে পাণ্ডিত্যৰ গোন্ধ নথকা Unsophisticated কবি আছিল এনে কথাও ক'ব নোৱাৰি। সংস্কৃতত পাণ্ডিত্য কিমান আছিল আমি জনাৰ উপায় নাই, কাৰণ তেওঁৰ ৰামায়ণে বাল্মীকিৰ লগত পৰিচয় থকাৰ প্ৰমাণ দাঙি নধৰে। কিন্তু তেওঁ যে কাব্য পৰম্পৰাৰ লগত কিছু পৰিচিত আছিল সেই বিষয়ে তেওঁৰ ৰচনাৰ নিদৰ্শনে ঠায়ে ঠায়ে স্পষ্টকৈ দাঙি ধৰে।

আগতেই উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে দুৰ্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'* কবিৰ মৌলিক প্ৰতিভাৰ স্বাক্ষৰ। সেয়ে এনে বহুবোৰ ঘটনাৰ স্থান-কাল তেওঁ আপোনভাৱে সজাইছে যে কাহিনীবস্তুৰ গৰিমা যাতে অব্যাহত থাকে। যেনে- বাল্মীকিৰ ৰামায়ণত অযোধ্যাকাণ্ডতে মন্দাকিনী নদীৰ জলত তৰ্পন কৰি ইঙ্গুটি ফলেৰে ৰামে ভৰত আৰু বশিষ্ঠ আদিৰ উপস্থিতিত ৰজা দশৰথক পিণ্ডদান

কৰে। কিন্তু দুর্গাবৰৰ ৰামায়ণত অৰণ্যকাণ্ডৰ আৰম্ভ কৰিছে দশৰথৰ গয়াপিণ্ড দানৰ বর্ণনাৰ যোগেদি। ৰামে ভৰতক আশ্বাস দি অযোধ্যালৈ পঠায় গয়াত দশৰথক পিণ্ড দিবলৈ পূবলৈ উজাই আহে। ৰাম-লক্ষ্মণে পিণ্ডৰ বাবে বনৰ পৰা ফল-ফুল সংগ্রহ কৰি লৈ যাওঁতে সীতাই ফল্গু নদীৰ বালিৰে পিণ্ড সাজি কৌতুক কৰি থকা অৱস্থাত দশৰথ আহি দেখা দি সীতাৰ বালিৰ পিণ্ড গ্রহণ কৰি স্বর্গলৈ যায় যদিও ৰাম-লক্ষ্মণে এই কথা বিশ্বাস নকৰি সেই সময়ত সাক্ষী হিচাপে থকা চন্দ্র, সূর্য, পৃথিৰী, বায়ু, ব্রাহ্মণ আৰু ফল্গু নদীক মাতি আনি সোধ-পোছ কৰে। সীতাৰ হাতে বালিৰ পিণ্ড গ্রহণৰ ঘটনা বাল্মীকিৰ ৰামায়ণত যিদৰে উল্লেখ নাই, একেদৰে কন্দলীৰ ৰামায়ণতো নাই। ই দুর্গাৱৰৰ স্বকীয় সৃষ্টি। কবিয়ে এনে ধৰণৰ ঘটনাৱলীৰ মাজেদি সীতাৰ প্রতি পাঠক-শ্রোতাৰ সহানুভূতি অধিক পৰিমাণে আকর্ষণ কৰিব বিচৰা যেন লাগে। ইয়াৰোপৰি দুর্গাৱৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* অৰণ্যকাণ্ডত ৰামে চাকৈ-চকোৱাক শাপ দিয়া আৰু বগলীৰ মুখৰ পৰা সীতা হৰণৰ সম্ভেদ পোৱা এই দুয়োটা কথাৰে উল্লেখ বাল্মীকিৰ ৰামায়ণত পোৱা নাযায়।

উপৰোক্তবোৰৰ বাহিৰেও দুর্গাৱৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ত* পোৱা সীতাৰ দ্বাৰা মায়া অযোধ্যাৰ সৃষ্টি, চিত্রাৱলী চতুর্দশীৰ মোট খেলৰ আনন্দ আদিবোৰো বাল্মীকিৰ ৰামায়ণত পোৱা নাযায়। থলুৱা কবিয়ে অসমৰ প্রকৃতিৰ লগতে নাৰীৰ মনৰ ভাৱ প্রকাশৰ বাবেই হয়তো এনে ধৰণৰ সংযোজন কৰিছিল। এইবোৰৰ জৰিয়তে ৰামৰ প্রতি সীতাৰ অগাধ প্রেম আৰু ৰাম সীতাৰ আনন্দ বিহ্বলতাৰ মাজেদি সাধাৰণ জনতাক আত্মিক সম্পর্ক আৰু সুখৰ সংজ্ঞা আদি সামান্যতম আভাস প্রদান কৰিছে। দুর্গাবৰৰ ৰচনাত কৈকেয়ী এগৰাকী একেবাৰে স্বার্থপৰ আৰু জেদী প্রকৃতিৰ নাৰী হিচাপে অংকিত হৈছে—

"কৈকেয়ী থাকিল এক বিষ লাৰু লই
ৰামে যদি নামাতে মৰিবো বিষ খাই।।"

উত্তৰাকাণ্ডৰ এই পদটিৰ মতে কৈকেয়ীয়ে হাতত বিষ দি তৈয়াৰ কৰা লাড়ু লৈছে, যদিহে ৰামে তেওঁ সম্ভাষণ নকৰে বা মাত নিদিয়ে তেওঁ সেই লাড়ু সেৱন কৰিব। কিন্তু বাল্মীকিৰ ৰামায়ণত এনে কোনো কথা বা কাহিনীৰ অৱতাৰণা পাবলৈ নাই, ইত্যাদিবোৰৰ বাহিৰেও দুর্গাবৰ *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু *বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ* মাজৰ মূল প্রভেদটো হ'ল চৰিত্রৰ সাধাৰণীকৰণ, কৰুণ ৰসৰ প্রাধান্য আৰু কাহিনীৰ সংক্ষিপ্ততা। বাল্মীকিৰ অৱতাৰী চৰিত্র ৰাম-সীতা দশৰথ লক্ষ্মণ আদিবোৰ দুর্গাবৰ *গীতি-ৰামায়ণৰ* বেছি স্থানতে সাধাৰণ মানৱ হিচাপে অংকিত হৈছে। আনহাতে পৰিস্থিতি সাপেক্ষে যিদৰে গীতৰ জৰিয়তে কৰুণ ৰসৰ সঞ্চাৰ কৰিছে সি মূল ৰামায়ণত পোৱা নাযায়। ৰাৱণে সীতাক হৰণ কৰাৰ সময়ত সীতাৰ মনৰ ভাৱ প্রকাশক গীতটো ইয়াৰ উৎকৃষ্ট উদাহৰণ বুলিব পাৰি। লগতে মহর্ষি বাল্মীকিৰ দ্বাৰা ৰচিত আদি কাব্য *'ৰামায়ণ'ক* থলুৱা ৰূপত সজাবলৈ যাওঁতে মূলৰ পৰা বহুত সময়ত আঁতৰি আহিছে। বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ বহুবোৰ পৰিস্থিতি তথা ঘটনাক সংক্ষিপ্ত কৰিছে আৰু আনুসংগিত ঘটনাক একেবাৰে এৰি গৈছে। তথাপি মূল কাহিনীৰ গতিক অব্যাহত ৰাখিবলৈ অহৰহ চেষ্টা কৰিছে।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ *গীতি-ৰামায়ণ*তমুঠতে কিমানটা ৰাগৰ গীত পোৱা যায়?

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ *গীতি-ৰামায়ণৰ* গীতবোৰত ৰাগৰ লগতে তাল নির্দিষ্ট কৰা আছেনে?

.....

প্রশ্ন নং ৮ ঃ 'আদি কবি' বুলি কাক কোৱা হয়?

.....

প্রশ্ন নং ৯ ঃ কোনখন কাব্যক 'আদি কাব্য' বোলা হয়?

.....

১২.৭ *গীতি-ৰামায়ণ* আৰু *কৃত্তিবাসী ৰামায়ণ*

দুর্গাৱৰ আৰু কৃত্তিবাস দুয়োজনৰে ৰামায়ণৰ মূল আধাৰ সুকীয়া। কৃত্তিবাসৰ ৰামায়ণ বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ ওপৰত অধিক পৰিমাণে আধাৰিত আৰু কবি দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণত আকৌ বাল্মীকিৰ পৰশ স্পষ্টকৈ দেখাই নাযায়। আনহাতে দুর্গাবৰৰ ৰামায়ণৰ আধাৰ গ্রন্থ প্রাক শংকৰী যুগৰ শ্রেষ্ঠ কবি মাধৱ কন্দলীৰ অসমীয়া ৰামায়ণখন। এই দিশত মন কৰিবলগীয়া কথাটো হ'ল যে মাধৱকন্দলী আৰু কৃত্তিবাস দুয়োৰে ৰামায়ণৰ মূল আধাৰ আকৌ বাল্মীকিৰ ৰামায়ণ। কিন্তু দুয়োগৰাকীয়ে তেওঁলোকৰ ৰচনাত মূলৰ আক্ষৰিক অনুবাদ কৰা নাছিল অর্থাৎ বিষয়বস্তুত মৌলিকতা আৰোপ কৰিছিল। সেয়ে প্রতিগৰাকী ৰামায়ণ ৰচোঁতাৰ কাহিনীত কিছু পৰিমাণে নতুনত্বৰ সঞ্চাৰ ঘটিছে।

কৃত্তিবাসৰ 'ৰামায়ণ'তো মূলত পাঁচোটা কাণ্ড আছে— অযোধ্যাকাণ্ড, অৰণ্যকাণ্ড, কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ড, সুন্দৰাকাণ্ড, লংকাকাণ্ড। একেদৰে দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'*তো পাঁচটা কাণ্ডহে উদ্ধাৰ হয়— অৰণ্যকাণ্ড, কিষ্কিন্ধ্যা কাণ্ড, সুন্দৰাকাণ্ড, লংকাকাণ্ড, আৰু উত্তৰাকাণ্ড। কাণ্ডৰ ফালৰ পৰা পাঁচটা কাণ্ডত ৰামায়ণ দুখন পোৱা যায় যদিও কাণ্ডবোৰৰ মাজত কিছু অমিল দেখা যায়। কৃত্তিবাসৰ ৰামায়ণৰ অযোধ্যাকাণ্ডত শ্রীৰামচন্দ্রৰ ৰাজ্য অভিষেক আয়োজনৰ উদ্যোগ গ্রহণ কৰি সমস্ত অযোধ্যা নগৰত আনন্দ উৎসৱ অব্যাহত থাকে। মন্থৰাৰ কুমন্ত্রণাত কৈকেয়ীয়ে কিদৰে ৰামক বনবাসৰ বাবে দশৰথক পতিয়ন নিয়াই আৰু ভৰতক ৰজা পাতিবলৈ মান্তি কৰাই এই কাণ্ডতেই ৰাম বনলৈ গৈছে, দশৰথৰ মৃত্যু ঘটিছে। সীতাই দশৰথক পিণ্ড দিছে, সীতাৰ দ্বাৰা ব্রাহ্মণ, তুলসী, ফল্গু নদী আদি শাপগ্রস্ত হৈছে আৰু বটবৃক্ষক আশীর্বাদ দিছে।

আনহাতে দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণ* অযোধ্যাকাণ্ডৰ কথা উল্লেখ আছে যদিও কি ঘটনা সন্নিবিষ্ট হৈছে জানিব পৰা নাযায়। অৰণ্যকাণ্ড আৰম্ভ হৈছে দশৰথৰ পিণ্ডদান কৰা কার্যৰ যো-জা কৰাৰ পৰা। গতিকে দুর্গাবৰৰ কাহিনী অনুসৰি ৰাম বনবাসলৈ যাবলগীয়া হোৱা, দশৰথৰ মৃত্যু

আদিবোৰৰ উল্লেখ নাই। এইখিনিতে মন কৰিবলগীয়া কথা হ'ল যে কৃত্তিবাসৰ ৰামায়ণতো সীতাই দশৰথক পিণ্ড দান কৰাৰ কথা অযোধ্যাকাণ্ডত স্থান পাইছে, যি ঘটনা দুর্গাবৰৰ অৰণ্যকাণ্ডটো পোৱা গৈছে। কৃত্তিবাসে সংক্ষেপতে বর্ণনা কৰিলেও সীতাই ব্রাহ্মণ, তুলসী আৰু ফল্গু নদীক অভিশাপ দিয়াৰ কথাও জানিব পাৰি। এই ক্ষেত্রত সত্যেন্দ্রনাথ শর্মাই তেওঁৰ *ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত* গ্রন্থত দুর্গাবৰী *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* এই ঘটনা বাল্মীকি অথবা কন্দলী দুয়োখনতে নাই বুলি স্পষ্টকৈ কৈছে। কৃত্তিবাসী ৰামায়ণত সীতাই বালিৰ পিণ্ড দিয়া কথাটো অলপ ইফাল-সিফাল ৰূপত পোৱা গৈছে বুলিহে কয়।

দুর্গাবৰৰ অৰণ্যকাণ্ডত ৰামে চাকৈ চকোৱাক অভিশাপ দিয়া আৰু বগলীৰ মুখৰ পৰা সীতাহৰণৰ সম্ভেদ পোৱা এই দুটা কথা বাল্মীকি বা মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণত পোৱা নাযায়। কৃত্তিবাসী ৰামায়ণৰ অৰণ্য কাণ্ডত পোৱা যায় যে ৰামে সীতান্বেষণ কৰোঁতে চক্রবাক (চকোৱা) চৰাইক সোধাত চৰাইটোৱে উপহাস কৰি কয়, 'তোমালোক দুজন ডেকা মানুহ হৈ এজনী নাৰীক ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰিলা। মই সামান্য চৰাই হৈয়ো দুজনী পত্নীক ৰক্ষা কৰিবলৈ সমর্থ হৈছো। ক্ষত্রিয় হৈ নিজৰ পত্নীক ৰক্ষা কৰিব নোৱাৰাটো লাজৰ কথা।' ৰামে তাক ৰতিসুখৰ পৰা বঞ্চিত হ'বলৈ শাও দিয়ে আৰু পত্নীৰ পৰা পৃথক হৈ থাকিব লাগিব বুলি কয়।

(১) কৃত্তিবাসৰ মতে ৰামে শ্রাদ্ধৰ বস্তু যোগাৰ কৰিবলৈ নিজৰ হাতৰ আঙঠি বেচিবলৈ গাঁৱলৈ যাওঁতে দশৰথে দর্শন দি সীতাক পিণ্ড খোজে। সীতাই ব্রাহ্মণ, তুলসী আৰু ফল্গুক সাক্ষী ৰাখি পিণ্ড দান কৰে। ৰাম আহিলত সিহঁতে মিছা মতাত সীতাই শাও দিয়ে, কিন্তু বৰগছে সত্য কোৱাত ৰামে বৰগছক অক্ষয় হ'বলৈ আৰু সীতাই গ্রীষ্মকালত বৰ গছৰ ছায়া শীতল আৰু শিশিৰত উষ্ম হ'বলৈ বৰদান কৰে।

দুর্গাবৰ কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডৰ কাহিনীৰ লগত পূর্বভাৰতীয় কবি কৃত্তিবাসৰ ৰামৰ কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডৰ লগত বহুতো মিল থকা পৰিলক্ষিত হয়। দুর্গাবৰৰ কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডৰ কাহিনী আৰম্ভ হৈছে সীতাৰ হৰণৰ পাছত হনুমানৰ ব্রাহ্মণ ৰূপে বনত থকা ৰাম লক্ষ্মণক সংগ দিয়াৰ পৰা কাহিনীৰ আৰম্ভণি হৈছে, একেদৰে কৃত্তিবাসৰ ৰামায়ণতো কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডৰ আগতে সীতাৰ হৰণ কার্য্য সমাপন হৈছে। ইয়াৰোপৰি ৰাম আৰু সুগ্রীৱৰ চিনাকী, বালি সুগ্রীৱৰ যুদ্ধ, বালিৰ মৃত্যু, বালি পত্নীৰ ৰামক নিন্দা আদি ঘটনাৰো দুর্গাবৰৰ *গীতিৰামায়ণৰ* একেটা অধ্যায়ৰে অংশ।

একেদৰে আন আন কাণ্ডবোৰো বহু পৰিমাণে মিল থকাটো পৰিলক্ষিত হয়। হয়তো দুয়োগৰাকী থলুৱা কবিয়ে মূল ৰামায়ণৰ কাহিনী প্রক্ষিপ্ত কৰাৰ প্রয়াসৰ বাবেই উপস্থাপন একে ধৰণৰ হৈ পৰিছে। তাৰোপৰি ৰচকৰ দৃষ্টিভংগীও বিশেষভাৱে মন কৰিবলগীয়া। দুয়োগৰাকীৰ সম্মুখত এখন সমাজ আছিল, যি সমাজক অবলম্বন কৰি তেওঁলোকে ৰচনা কৰিবলৈ লৈছিল। সেয়ে হয়তো মিল ৰৈ গৈছিল। অৱশ্যে পার্থক্যও নথকা নহয়।

১২.৮ *গীতি-ৰামায়ণ আৰু মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণ*

দুর্গাৱৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* কথাবস্তু ধীৰ গতিত আৰম্ভ হৈ দ্রুত পদক্ষেপত শেষ হৈছে। অৰণ্যকাণ্ডৰ ঘটনাৱলী কবিয়ে ধীৰে ধীৰে উন্মোচন কৰিছে। এই কাণ্ডতেই সমস্ত সৃজনশীল প্রতিভা নিয়োগ কৰি সীতাহৰণৰ কাৰুণ্য আৰু বিচ্ছেদ ব্যথা কবিয়ে বর্ষাপ্লাৱণৰ দৰে ধাৰাষাৰে বোৱাই দিছে আৰু সেই কাৰণে পূর্বকবিৰ ৰচনাৰ প্রভাবো এই কাণ্ডত আন কাণ্ডৰ তুলনাত কম। প্রসংগক্রমে উল্লেখযোগ্য যে পূর্বকবি অপ্রমাদী মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণৰ সার্বিক প্রভাৱ 'গীতি-ৰামায়ণৰ ওপৰত পৰিছে আৰু বহু ঠাইত কন্দলিৰ পদাৱলী যথাযথভাৱে দুর্গাবৰে বর্ণনাত্মক অংশত ব্যৱহাৰ কৰিছে; কোনো কোনো বর্ণনাত কন্দলিৰ পদ ঠায়ে ঠায়ে জঁপিয়াই চমু কৰিছে আৰু কেতিয়াবা কন্দলিৰ বাক্য আৰু কথাকে ছন্দৰ পৰিৱর্তন ঘটাই দুই চাৰিটা শব্দ সংযোগ কৰি প্রকাশ কৰিছে। কিন্তু চৰিত্রৰ চিন্তা, অনুভূতি, আৱেগে য'ত প্রাধান্য লাভ কৰিছে তাতে স্বপ্রতিভা প্রকাশৰ সুৰুঙা উলিয়াই কবি গীতিমুখৰ হৈ পৰিছে। সেই কাৰণেই কবি দুর্গাৰৰৰ কৃতিত্ব প্রকাশ পাইছে গীতসমূহৰ আৱেগজনিত চাৰিত্রিক আত্মপ্রকাশত।

কাহিনীৰ পৰিসৰলৈ চালে দুর্গাবৰ আৰু কন্দলিৰ ৰামায়ণৰ মাজত সৰু পার্থক্য দেখা যায় যদিও দুর্গাবৰৰ *গীতিৰামায়ণ* মূল আধাৰ গ্রন্থ 'কন্দলিৰ ৰামায়ণ, তথাপি দুর্গাবৰে তাতো প্রক্ষিপ্ত কৰা পৰিলক্ষিত হয়। কাণ্ডবোৰত প্রয়োগ কৰা পদ-ত্রিপদীৰ সংখ্যাৰ পৰাই কোনটো কাণ্ডত কবিয়ে কিমান মনোনিবেশ কৰিছিল তাৰ আভাস পাব পাৰি। দুর্গাৰৰৰ 'ৰামায়ণ'ত অযোধ্যাকাণ্ডৰ উল্লেখনহে হোৱা দেখা পোৱা গৈছে, তাৰ কোনো পদ বা গীতৰ কথা জনা নাযায়। আনহাতে মাধৱ কন্দলীৰ অযোধ্যাকাণ্ডৰ পদ-ত্রিপদীৰ সংখ্যা ১২৫৪ আৰু দুর্গাবৰ লংকাকাণ্ডত মাত্র ৭৫ টা পদ ত্রিপদীৰ বিপৰীতে কন্দলিৰ লংকাকাণ্ডত ২,৩৩৫ টা পদ-ত্রিপদী আছে। এইবোৰ কথাই প্রমাণ কৰে যে দুর্গাবৰে কন্দলিৰ ৰামায়ণক আর্হি হিচাপে গ্রহণ কৰিলেও বহু ঠাইত বহু পৰিমাণে সংক্ষিপ্ত কৰিছে।

দুর্গাবৰৰ ৰামায়ণত মাধৱ কন্দলিত থকা কিছুমান কথা এৰি জঁপিয়াই গৈছে আৰু সেইখিনিৰ অভাৱ পূৰণ কৰিছে গীতৰ প্রাচুর্যেৰে। মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণত থকা, কিন্তু দুর্গাবৰে বাদ দিয়া প্রধান ঘটনাৰ ভিতৰত বিৰাধ বধ, বাতাপি ইল্বল বৃত্তান্ত, সাগৰ পাৰ হওঁতে হনুমানে পোৱা বাধা, সুগ্রীৱৰ সৈন্য আহৰণৰ বিৱৰণ, স্বয়ংপ্রভাৰ কাহিনী, লংকাত চন্দ্রলোকত হনুমানৰ লংকা নগৰী দর্শন আৰু তাৰ বিৱৰণ, ৰাক্ষস সেনাৰ লগত হনুমানৰ যুদ্ধ, কপিসৈন্যৰ দ্বাৰা ৰাৱণৰ মধুবন ধ্বংস, অংগদৰ দৌত্যকার্য, বিভিন্ন ৰাক্ষস সেনাপতিৰ লগত ৰামসৈন্যৰ যুদ্ধৰ বিৱৰণ, ৰামলক্ষ্মণৰ নাগপাশত বন্ধন, কুম্ভকর্ণ আৰু ইন্দ্রজিতৰ যুদ্ধ আৰু পতন, লক্ষ্মণৰ শক্তিশেল আদি বহুতো কথা দুর্গাবৰে হয় বাদ দিছে, নহয় প্রসংগক্রমে মাত্র উল্লেখ কৰি গৈছে। লংকাকাণ্ডৰ ঘটনা সৱহভাগেই বর্ণনাৰ পৰা বাদ পৰিছে। লংকাকাণ্ড আৰু উত্তৰাকাণ্ড ইমান খৰখেদা কিয় কৰিলে সেই বিষয়ে অনুমান কৰা টান। দৰাচলতে উত্তৰাকাণ্ড নাই বুলিলেও হয়, কাৰণ উত্তৰাকাণ্ডৰ যিখিনি বর্ণনা দিছে সেইখিনি প্রকৃততে লংকাকাণ্ডৰে কথা। মাধৱ কন্দলিৰ কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডৰ পৰা আনি দুর্গাবৰে তাতে অলপ ৰং চৰাই আৰু এটা ঘটনা অৰণ্যকাণ্ডত সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। জটায়ুৰ

ভায়েক সম্পাতি চৰাইৰ পুতেক সুপার্শ্বই সীতাহৰণ প্রসংগত ৰাৱণক দিয়া বাধা আৰু ৰাৱণৰ অনুনয়ত পথ এৰি দি ১৬ টা হাতী নখ আৰু ঠোঁটত লৈ বাপেকৰ ওচৰলৈ আহাৰ যোগাবলৈ যোৱা ঘটনাটো মাধৱ কন্দলিৰ কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডৰ শেষত সম্পাতিয়ে বানৰ সৈন্যৰ আগত কৈছে। উত্তৰাকাণ্ডত কৈকেয়ীয়ে ৰামে সম্ভাষণ নকৰিলে বিষ খাবলৈ বিহৰ লাডু হাতত লৈ থকা কথা বাল্মীকি বা মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণত পোৱা নাযায়। দুর্গাবৰে লিখিছে—

"কৈকেয়ী থাকিল এক বিষ লাৰু লই
ৰামে যদি নামাতে মৰিবো বিষ খাই।।'
মাধৱ কন্দলিত আছে এনেদৰে—
'দেখিবোহা সুখ অতি পুত্র মহাবীৰ।
মনত বিষাদ বৰ ভৈলা কৈকেয়ীৰ।।
মুখত মধুৰ মনে মনে গুণি আছে।
হৃদয়ত খুৰ চলি গৈলা পাছে পাছে।।"

দুর্গাবৰৰ গীতৰ ভাষা আৰু স্বকীয় পদসমূহৰ ভাষা কথিত ভাষাৰ ওচৰ চপা, মাধৱ কন্দলিৰ ভাষাত শব্দাৱলীৰ কৃত্রিম ৰূপ নাই বুলিলেও হয়। দুই এঠাইত একেবাৰে আধুনিক গঢ় লৈছে যেনে—

'ৰাজা বোলে দ্বাৰী কোৱাগৈ লৰি
বাৰীৰ ভিতৰে যাওঁক।
আছে ৰক্ষীগণ চলোক ব্রাহ্মণ
ফল মাগি তাতে খাওক।।"

সত্যেন্দ্রনাথ শর্মাই তেওঁৰ *'অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত'* গ্রন্থত কৈছে— 'গীতি-ৰামায়ণ' বাল্মীকিৰ অনুবাদ নহয় বৰং অপ্রমাদী কবি মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণৰ জনপ্রিয় সংস্কৰণ। কিষ্কিন্ধ্যা, সুন্দৰা আৰু লংকাকাণ্ডৰ পদৰ বেছি ভাগেই মাধৱ কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ পৰা হৰণ কৰা। গীতো দুই এটা মাধৱ কন্দলীৰ বর্ণনাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। কন্দলীৰ ৰামায়ণৰ প্রভাৱ থাকিলেও কথাবস্তু বিন্যাসত ঠায়ে ঠায়ে কন্দলীৰ পৰা আঁতৰি গৈছে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা দেখা গ'ল যে মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণ আৰু দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণৰ* যথেষ্ট মিল থাকিলেও দুর্গাবৰৰ স্বকীয়তাই গীতিৰামায়ণৰ সৌন্দর্য দুগুণে বৃদ্ধি কৰিছে। অসমৰ জনসাধাৰণৰ বাবে, অসমীয়া পৰিবেশেৰে ৰচনা কৰা গীতপ্রধান ৰামায়ণ সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ বুৰঞ্জীত এক অমূল্য সম্পৰূপে যুগে যুগে বিবেচিত হৈ আহিছে।

১২.৯ গীতি-ৰামায়ণৰ বিষৱবস্তুত লোকজীৱনৰ প্রভাৱ

কবিৰাজ কন্দলিৰ পাছতে ৰামায়ণৰ কাহিনী লৈ কাব্য ৰচনা কৰোঁতাসকলৰ ভিতৰত দুর্গাবৰ কায়স্থৰ নাম প্রথমে ল'ব লাগিব। কাব্যখনৰ ৰচনাৰ সঠিক সময় জনা নাযায়। তথাপি কবিগৰাকীৰ ৰচনা ভংগীৰ পৰাই *'গীতি-ৰামায়ণ'* তেওঁৰ পৈণত বয়সৰ ৰচনা বুলি অনুমান

কৰিব পৰা যায়। মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণৰ গাঁৱলীয়া সংস্কৰণ বুলি *দুর্গাবৰ গীতি-ৰামায়ণ*খনক কোৱা হয়। হয়তো লোক জীৱনৰ ওপৰত ভেজা দি ৰচনা কৰাৰ বাবেই সমালোচকসকলে এই অভিধা ব্যৱহাৰ কৰে। কবিয়ে সামাজিক ৰীতি-নীতি, আচাৰ আচৰণ আদি অতি নিখুঁতভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিছে। বিশেষকৈ চৰিত্রৰ মানসিক বিশ্লেষণত কবিয়ে লোক জীৱনৰ আশ্রয় লৈছে। বাল্মীকি বা মাধৱ কন্দলিৰ ৰামায়ণ ৰাম, সীতা লক্ষ্মণকে আদি কৰি অন্যান্য চৰিত্রবোৰ বেছি ভাগ সময়তে অৱতাৰী চৰিত্র হিচাপে প্রকাশ পাইছে, কিন্তু দুর্গাবৰৰ গীতি-ৰামায়ণৰ চৰিত্রবোৰ একেবাৰে তেজ মঙহেৰে গঢ়া মাটিৰ মানুহ সদৃশ। সেই বাবেই মূলৰ বহু ঘটনাক দুর্গাবৰে উল্লেখ কৰা নাই। দুর্গাবৰৰ চৰিত্রৰ মানসিক স্থিতি প্রকাশত গীতবোৰে এক বিশেষ ভূমিকা পালন কৰিছে। সীতাক হেৰুৱাই ৰামে একেবাৰে সাধাৰণ মানুহৰ দৰে দুখ প্রকাশ কৰিছে—

"অ' কি লক্ষ্মণ, নাই বুধি সীতাক নাপায়,
নয়নৰ লোহে মোৰ পন্থক নেদেখোঁ হে,
সন্তাপে পোৰয় মোৰ হিয়া।।
চকোৱা ভাৰ্চ্ছিলো মোক তাক পাসৰিলো হে
গৈলো মই বৃক্ষতল লাগি
বৃক্ষত পুছিলো পাছে উদ্দিশ নাপালো হে
প্রিয়া হেৰুৱাইলো মৃগ লাগি।।"

সাধাৰণ মানুহৰ অনুতপ্ত হোৱা যি পৰিবেশ-পৰিস্থিতি, ৰামকো তেনে ধৰণেৰে অংকন কৰিছে। এনে ধৰণৰ আচৰণ কবিয়ে নিশ্চয় লোকজীৱনৰ পৰাই বুটলি লৈছিল।

কেৱল যে ৰামৰ দুখ বেদনাকে প্রকাশ কৰি কবিয়ে চৰিত্রটিক লোকজীৱনৰ কায চপাই নিছে তেনে নহয়; সীতাৰ প্রতিও একে দৃষ্টিভংগীয়েই দেখা গৈছে। ৰজাৰ জীয়ৰী বা প্রৱল প্রতাপী শ্রী ৰামচন্দ্রৰ পত্নী হৈও তেওঁ এগৰাকী তেনেই সাধাৰণ নাৰী যিয়ে ৰাৱণৰ দ্বাৰা অপহৃত হোৱা অৱস্থাত হুংকাৰ কৰাৰ বিপৰীতে বিলাপ কৰিছে। চৰিত্রটোত তেজস্বিতা নাই; আছে মাথো অভাগী হৈ পৰা বিষাদ কাতৰতাহে—

"অসতী ৰমণী সীতা পলালে অন্তৰি হে
ভাবিবো মনত ৰঘুপতি।
বনবাসে বাস কৰি বৰ দুখ পাইলা হে—
সি গুণে এৰিলা নিজ পতি।।"

অসমীয়া নাৰী স্বভাৱগতভাৱে যেনেকুৱা হয় সীতাকো তেনে এক ৰূপতেই দেখা গৈছে যি নিজৰ স্বামী আৰু পৰিয়ালৰ অন্যান্য সদস্যৰ প্রতি অধিক আনুগত্য প্রকাশ কৰে। শহুৰেকৰ প্রতি শ্রদ্ধা, দেওৰেকৰ প্রতি অগাধ মৰম আৰু স্বামীৰ প্রতি অফুৰন্ত প্রেম আৰু ভক্তিভাৱ। সেইবাবে শহুৰেকক পিণ্ড দি এগৰাকী প্রকৃত বোৱাৰীৰ কর্তব্য পালন কৰিছে। স্বামীক দুঃখিত অৱস্থাত দেখি মায়া-অযোধ্যাৰ সৃষ্টি কৰি স্বামীক সান্ত্বনা দিব বিচাৰিছে। চৰিত্রবোৰৰ মানসিক বিশ্লেষণৰ বাহিৰেও কাহিনীৰ বিন্যাসতো লোক জীৱনৰ প্রভাৱ মন কৰিবলগীয়া। অৰণ্যকাণ্ডত সীতা হৰণৰ লগত সংগতি ৰাখি যি ধৰণে কৰুণ ৰসাত্মক গীতেৰে কাহিনী বর্ণনা কৰিছে, সেই ৰসে সর্বসাধাৰণৰ চকু সেমেকাই

তুলিছে। ইয়াৰোপৰি গীতবোৰত থলুৱা যোজনা, পটন্তৰ তথা জতুৱা ঠাঁচ আদিৰ ব্যৱহাৰো মন কৰিবলগীয়া—

"চন্দ্রতো সুন্দৰ দেখি মুখ অগ্রভাগ।
কেতেকীৰ বর্ণ সম দেহা অনুৰাগ।।
মৃণাল সদৃশ যেন বাহু দুইখান।
সিন্দুৰ চামৰ হৰি ৰত্নে যে শোভন।।
হৃদয় সুবর্ণ কর্ণ দেহা মধ্য ক্ষীণ।
লয়লাস গতি যায় ৰাজহংস চিন।।
নয়ন উৎপল যেন শোভিন নির্মল।
ডালিম সদৃশ তনু দেখি বিয়াকুল।।"

ইয়াৰোপৰি বনত থকা সময়ছোৱাত প্রকৃতিজগতৰ বর্ণনাতো কবি গৰাকী সততে লোক জীৱনৰ কায চাপিছে।তেওঁৰ ৰামায়ণত বর্ণিত সকলো ফল-ফুল, তৰু-লতা, চৰাই চিৰিকতি বা সুগন্ধি ফুল আদি সকলোবোৰ যে আমাৰ চৌপাশত সততে দেখা পোৱা, আমাৰ তেনেই চিৰ পৰিচিতহে।

চৰিত্রৰ উপস্থাপন, প্রকৃতি চিত্রণ, ৰস-অলংকাৰ সকলোতে লোকজীৱনৰ প্রভাৱ বিদ্যমান। দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণৰ* আন এক মন কৰিবলগীয়া হ'ল ভাষাৰ ব্যৱহাৰ। গাঁৱলীয়া কবি হিচাপে খ্যাতি লাভ কৰা দুর্গাবৰে *গীতি-ৰামায়ণৰ* গীতত আৰু পদতো কথিত ভাষাৰ ব্যৱহাৰ কৰিছে। আগতেই উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে দুর্গাবৰে *গীতি-ৰামায়ণত* সংযোগ কৰা গীতবোৰ মূলতঃ ওজাপালিৰ ওজাই গীত হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। সেয়ে হয়তো ভাষাই আৰু অধিক আধুনিকতা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। সাধাৰণতে মধ্য যুগৰ ভক্তি সাহিত্যৰ ৰচকসকলে কাব্য গ্রন্থৰ গাম্ভীর্য ৰক্ষার্থে ব্রজাৱলী ভাষাৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল যদিও কোনো কোনো ৰচকৰ ৰচনাত থলুৱা পৰশ বহু পৰিমাণে ৰৈ গৈছে। চৰিত্রক মানৱীকৰণ কৰা হেতুকেই হওঁক নতুবা সাধাৰণ জনগণৰ মন সহজে আকর্ষণ কৰাৰ বাবেই নহওঁক কিয়, দুর্গাবৰৰ *গীতি-ৰামায়ণ,* থলুৱা শব্দবে ভাৰাক্রান্ত বুলিলে ভুল কৰা নহ'ব।

এনেদৰে আলোচনা কৰিলে দেখা যায় যে দুর্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* প্রায়বোৰ দিশতে লোকজীৱনৰ প্রভাৱ বিদ্যমান।



১২.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অধ্যায়টোৰ পৰা আমি দুর্গাবৰৰ অনবদ্য সৃষ্টি *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* আটাইতকৈ দীঘল আৰু মৌলিক সৃষ্টি- অৰণ্য কাণ্ডৰ কাহিনীভাগৰ লগতে কবিৰ কাব্যিক প্রতিভাৰ বিষয়েও জানিব পাৰিলো।

- কিষ্কিন্ধ্যাকাণ্ডটো আকাৰত সৰু হ'লেও কবি গৰাকীৰ বিশেষ প্ৰতিভাৰ পৰিচয় স্পষ্ট। কাহিনী লগতে সংযোজন আৰু সংক্ষিপ্তকৰণ আদিৰ বিষয়েও জানিব পৰা গ'ল।
- অসমীয়া ভাষাত ৰচিত কাব্য খনত কবিগৰাকীৰ দৃষ্টিভংগী সম্পৰ্কেও এই অধ্যায়টিৰ পৰাই জানিব পাৰিলো।
- মূল ৰামায়ণৰ লগত দুৰ্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* কি কি দিশত সাদৃশ্য-বৈসাদৃশ্য আছে সেই বিষয়ে জানিব পাৰিলো।
- বাংলা কবি কৃতিবাসৰ ৰামায়ণ আৰু আমাৰ অসমীয়া গাঁৱলীয়া কবিৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* বিষয়বস্তুৰ তুলনামূলক জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰিলো।
- দুৰ্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'ৰ* মূল আৰ্হি কন্দলি ৰামায়ণ, এই দিশত দুয়োগৰাকী কবিৰ ৰামায়ণৰ বিষয়ে থুল-মুলকৈ জানিব পৰা গ'ল।
- দুৰ্গাবৰ কোনবোৰ দিশত লোকজীৱনৰ অধিক কাষ চাপি গৈছিল , লোকজীৱনৰ কেনে ধৰণৰ প্ৰভাৱ *গীতি-ৰামায়ণ* পৰিছে সেই বিষয়েও জানিব পাৰিলো।



১২.১১ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

১। নেওগ, বিভা দত্ত, (২০০৬) ঃ সাহিত্য সমীক্ষা, ধেমাজি ঃ কিৰণ প্ৰকাশ

২। মহন্ত, লক্ষ্মীকান্ত, (১৯৯১) ঃ অসমীয়া সাহিত্য অধ্যয়ন, গুৱাহাটী ঃ বনলতা

৩। শৰ্মা, সত্যেন্দ্ৰনাথ, (২০০৭) ঃ ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত, গুৱাহাটী ঃ বীণা লাইব্ৰেৰী

৪। শৰ্মা, সত্যেন্দ্ৰনাথ, (২০০৬) ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত, গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্ৰকাশ

৫। লেখাৰু, উপেন্দ্ৰচন্দ্ৰ, (১৯৪৮) ঃ অসমীয়া ৰামায়ণ সাহিত্য, গুৱাহাটী ঃ কটন কলেজ



১২.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মাধৱ কন্দলী

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ চন্দ্ৰ, সূৰ্য, ব্ৰাহ্মণ, পৃথিৱী, বায়ু, ফল্গু নদী।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰামৰ সন্মুখত মিছা মতাৰ বাবে সীতাই চন্দ্ৰ সূৰ্যক ৰাহুৱে গ্ৰাহ কৰিবলৈ অভিশাপ দিয়ে।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সীতাই।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৪৯১ আৰু ৩১০ টাকৈ।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ একৈশ টা (২১)।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নাই।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বাল্মীকি।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'ৰামায়ণ'।



১২.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ দুৰ্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'*ত কবিৰ মৌলিক প্ৰতিভা কিদৰে প্ৰকাশ পাইছে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ দুৰ্গাবৰৰ অৰণ্যকাণ্ডৰ মূল কথাখিনি চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ *'গীতি-ৰামায়ণ'*ৰ জৰিয়তে কবিৰ সামাজিক দৃষ্টিভংগী বিচাৰ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ কোন কোন দিশ দুৰ্গাবৰ বাল্মীকিৰ ৰামায়ণৰ পৰা আঁতৰি আহিছে? চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ দুৰ্গাবৰৰ *'গীতি-ৰামায়ণ'*ত কোন কাব্যৰ প্ৰভাব পৰিছে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ চমুটোকা

(ক) দুৰ্গাবৰ

(খ) আদি কাব্য

(গ) বাল্মীকি

(ঘ) মাধৱ কন্দলি

(ঙ) গীতি-ৰামায়ণত লোকজীৱন প্ৰভাৱ।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৩ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* ঃ সাধাৰণ আলোচনা

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য

১৩.২ পৰিচয়

১৩.৩ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ পৰিচয়

১৩.৩.১ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সময়

১৩.৩.২ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সাহিত্য প্ৰতিভা

১৩.৪ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* ঃ সাধাৰণ আলোচনা

১৩.৫ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীত* প্ৰকাশিত শক্তিতত্ত্ব

১৩.৬ অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যত *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ* স্থান

১৩.৭ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ অভ্যন্তৰীণ সৌন্দৰ্য

১৩.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৩.৯ অধিক জানিবলৈ

১৩.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১৩.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- চণ্ডীকাব্যৰ লেখক ৰুচিনাথ কন্দলি আৰু তেওঁৰ সাহিত্য প্ৰতিভা সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব
- অসমীয়া চণ্ডীকাব্যৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব
- চণ্ডীকাব্যত প্ৰকাশিত শক্তিতত্ত্বৰ বিষয়ে বিশদভাৱে জানিব
- অসমীয়া শাক্ত সাহিত্য সম্পৰ্কে সম্যক পৰিচয় এটা পাব
- অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যত *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ* স্থান সম্পৰ্কে আভাস পাব
- *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ অভ্যন্তৰিণ সৌন্দৰ্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

'ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* ঃ সাধাৰণ আলোচনা' শীৰ্ষক এই অধ্যায়টিত মূলতঃ অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব। মধ্যযুগৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰে ভৰপুৰ যদিও তাৰ মাজতে ক্ষীণ ৰূপত হ'লেও শাক্ত সাহিত্যৰ সোঁত এটিও প্ৰৱাহিত হৈ আছিল। তাৰ ভিতৰত ৰুচিনাথ কন্দলিকৃত *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* এখন উল্লেখযোগ্য শাক্ত কাব্য। এই

কাব্যৰ ৰচনা, সময়, সাহিত্যিক মানদণ্ড, কাব্যখনত শক্তি-মাহাত্ম্য, আন আন শাক্ত-কাব্যৰ সৈতে তুলনামূলক বিচাৰ আদি বিষয় এই অধ্যায়ত আলোচনা কৰা হ'ব।

খ্রীষ্টিয় অষ্টম শতিকাৰ ৰচনা— *দেৱী পুৰাণ*, পদ্মবজ্র ৰচিত *হেবজ্রতন্ত্র*, দশম শতিকাৰ *কালিকা পুৰাণ*, চতুর্দশ শতিকাৰ *যোগিনীতন্ত্র* আদি গ্রন্থত শক্তিসাধনা তথা দেৱী পূজাৰ মহত্ব থকা পীঠ ৰূপে কামৰূপ-কামাখ্যা পীঠক প্রশংসা কৰিছে। প্রাগ্-ঐতিহাসিক যুগতে নৰকাসুৰৰ দ্বাৰা আনুষ্ঠানিকভাৱে কামাখ্যা দেৱীৰ পূজা আৰম্ভ হৈ বর্তমানেও নিৰবচ্ছিন্নভাৱে চলি আছে। কামাখ্যা দেৱী কাল, ক্ষেত্র, পাত্র আৰু প্রয়োজনীয়তা অনুসৰি দুর্গা, চণ্ডী, চামুণ্ডা, মহিষমর্দিনী, মহাকালী, মহামায়া আদি ৰূপত পুজিত হৈ আহিছে। দেৱীৰ অর্চনীয় মন্ত্র আৰু মাহাত্ম্যৰ বিষয়ে পোনতে সংস্কৃত শাস্ত্রত পোৱা গৈছিল যদিও পৰৱর্তী সময়ত প্রাদেশিক ভাষালৈকো সেইবোৰ তর্জমা হ'বলৈ ধৰে। অসমীয়া ভাষাত বহুকেইজন লেখকে চণ্ডী তত্ত্ব সম্পর্কীয় পুথি ৰচনা কৰিছে। তাৰ ভিতৰত অষ্টাদশ শতিকাত ৰুচিনাথ কন্দলি ৰচিত *শ্রীশ্রী চণ্ডী* অন্যতম। এই অধ্যায়টিত কন্দলিৰ *শ্রীশ্রী চণ্ডী* কাব্যখনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব।

১৩.৩ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ পৰিচয়

শ্রীশ্রী চণ্ডী কাব্যত কবি ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে দিয়া আত্মপৰিচয় অনুসৰি তেওঁৰ কুলৰ আদি পুৰুষ আছিল ৰত্ন কন্দলি। মৃগাংক ৰজাৰ ৰাজধানী লক্ষীমপুৰৰ নাৰায়ণপুৰত ধর্মাচার্য্য বা ৰাজপুৰোহিত ৰূপে ৰত্ন কন্দলি স্থাপিত আৰু সন্মানিত হৈছিল। তেওঁৰ বংশতে ৰামপতিৰ জন্ম। ৰামপতি তামোলবাৰীত বসতি কৰিছিল। ৰামপতিৰ পুত্র ৰঘুপতি; ৰঘুপতিৰ পুত্র বলোৰাম, বলোৰামৰ পুত্র ৰাম ন্যায়িক, ৰাম ন্যায়িকৰ পুত্র কৃষ্ণাচার্য্য। সংস্কৃতজ্ঞ পণ্ডিত কৃষ্ণাচার্য্যক আহোম স্বর্গদেউ ৰুদ্রসিংহই ৰংপুৰত স্থাপন কৰে। কৃষ্ণাচার্য্যৰ সন্তান হ'ল *শ্রীশ্রী চণ্ডী* কাব্যৰ ৰচয়িতা ৰুচিনাথ বিপ্র।

১৩.৩.১ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সময়

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ জীৱনকাল আৰু তেওঁৰ দ্বাৰা ৰচিত *শ্রীশ্রী চণ্ডী* কাব্যৰ ৰচনাৰ সময় নির্দ্ধাৰণৰ ক্ষেত্রত কিছু সমস্যা আছে। পুথিখন 'একাহি' শকত সমাপ্ত কৰা বুলি পদত উল্লেখ কৰিছে। 'একাহি' মানে একাশী। কাব্যখনত পদৰ মাজত ৰুদ্রসিংহ স্বর্গদেউৰ প্রসংগ টানি অনালৈ চাই আৰু ভাষাৰ ঠাঁচ লক্ষ্য কৰি ইয়াৰ ৰচনাকাল ১৬৮১ শক বা ১৭৫৯ খ্রীষ্টাব্দ হ'ব পাৰে। কিন্তু ৰুদ্রসিংহৰ ৰাজত্বকাল হ'ল ১৬৯৬ৰ পৰা ১৭১৫ খ্রীষ্টাব্দ। আকৌ ১৭৫৯ খ্রীষ্টাব্দটো ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ ৰাজত্বকালৰ ভিতৰত পৰে যদিও পুথিখনত ৰাজেশ্বৰ সিংহ বা তেওঁৰ পূর্বৰ ঘোৰ শাক্ত স্বর্গদেউ শিৱসিংহ আৰু ৰৰৰজা ফুলেশ্বৰীৰো নামোল্লেখ নাই। *শ্রীশ্রী চণ্ডী* পুথিৰ প্রথমজন সম্পাদক শৰৎ চন্দ্র গোস্বামীয়ে কাব্যৰ উল্লেখৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি ১৭৫৯ খ্রীষ্টাব্দকে ৰচনাৰ সময়

বুলি উল্লেখ কৰিছে যদিও পৰৱৰ্তী সম্পাদকে সেই মত একেষাৰে মানি লোৱা নাই। কাব্যখনত স্বৰ্গদেউ ৰুদ্ৰসিংহক যথেষ্ট প্ৰশংসা কৰালৈ চাই ৰুদ্ৰসিংহকে কবিৰ পৃষ্ঠপোষক বুলি অনুমান কৰিছে। তাৰোপৰি পুথিৰ নকলকাৰে অসাৱধানতাবশতঃ বা আখৰৰ অস্পষ্টতাৰ কাৰণে 'একত্ৰিশ শক'-ৰ পৰিৱৰ্তে 'একাহি শক' লিখিব পাৰে বুলিও অনুমান ব্যক্ত কৰিছে। যদি এয়ে সঁচা হয়, পুথিখন ৰুদ্ৰসিংহৰ ৰাজত্ব কালতে ৰচিত বুলি ক'ব পাৰি। শব্দৰ প্ৰয়োগ, ভাষাৰ ঠাঁচ আৰু কবিৰ সম্ভাৱ্য অৱস্থিতিলৈ লক্ষ্য কৰি *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* পুথিখন ওঠৰ শতিকাৰ ৰচনা বুলি নিশ্চিতভাৱে ক'ব পাৰি।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ ৰচনাকাল সম্পৰ্কে এটি আলোচনা প্ৰস্তুত কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

১৩.৩.২ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সাহিত্য প্ৰতিভা

ৰুচিনাথ কন্দলি সংস্কৃতৰ বিদগ্ধ পণ্ডিত আছিল। পু�ৰাণ শাস্ত্ৰত থকা বুৎপত্তিৰ বলতে তেওঁ *মাৰ্কণ্ডেয় পু�ৰাণ, বামন পুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণ, কালিকা পুৰাণ, কল্কি পুৰাণ, দেৱী ভাগৱত* প্ৰভৃতি অধ্যয়ন তথা চৰ্চা কৰিছিল। তেনে চৰ্চাৰে ফল তেওঁৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্য। বহুকেইখন পু�ৰাণৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হ'লেও কবিয়ে *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* ৰচনাৰ ক্ষেত্ৰত *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* ওপৰতে প্ৰধানকৈ নিৰ্ভৰ কৰিছে। দেৱী-মাহাত্ম্য প্ৰকট কৰি বিষয়বস্তু আগবঢ়াই নিওতে কবিয়ে *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ, বামন পুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণ* আৰু কালিকা পুৰাণৰো সমল গ্ৰহণ কৰিছে। কিন্তু *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* কেইবাটাও অধ্যায়ৰ শ্লোক কবিয়ে মুকলি অনুবাদ কৰি নিজ পুথিত সন্নিবিষ্ট কৰিছে।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ অনুবাদ কাৰ্যত ৰুচিনাথ কন্দলিৰ স্ব-প্ৰতিভাৰ স্বাক্ষৰ দেখা যায়। পু�ৰাণৰ সংশ্লিষ্ট শ্লোকবোৰ তেওঁ হুবহুভাৱে অনুবাদ নকৰি সাৰবস্তুহে গ্ৰহণ কৰিছে। অৱশ্যে দুই এটা অতি প্ৰয়োজনীয় শ্লোকৰ বিশুদ্ধ অনুবাদো কৰিছে। তাৰোপৰি দেৱীকেন্দ্ৰিক আখ্যানৰ ধাৰাবাহিকতা ৰক্ষা কৰিবলৈ নিজাকৈও কিছু কথা মাজে মাজে সংযোগ কৰিছে। আনকি বৰ্ণনাত পুনৰুক্তিৰ দোষ নহ'ৰ বাবেই অনাৱশ্যক বুলি ভবা মূলৰো কিছু বাদ দিছে।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী কাব্যখন মূলতঃ পয়াৰ ছন্দত ৰচিত। মাজত মাথোঁ এবাৰকৈ দুলড়ী, ঝুমুৰি আৰু ছবি ছন্দ ব্যৱহাৰ কৰিছে। ৰুচিনাথ কন্দলি ছন্দ-সজ্জা, শব্দ-চয়ন আৰু সুৰ-নিস্ৰৱনৰ ক্ষেত্ৰতো সিদ্ধহস্ত। উপমা আৰু চিত্ৰ অলংকাৰৰ ব্যৱহাৰে কাব্যৰ সৌন্দৰ্য বহুখিনি বঢ়াই তুলিছে। ছন্দ-অলংকাৰযুক্ত সুষম শব্দৰ সমাহাৰত, নানা

আখ্যান-উপাখ্যানৰ মাজেৰে বিষয়বস্তু আগবঢ়াই নি দেৱীৰ মাহাত্ম্য আৰু শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰতিপন্ন কৰি পৰিসমাপ্তি ঘটাইছে। শাক্ত-ভক্তিৰ উচ্চত্ব প্ৰদৰ্শনৰ ক্ষেত্ৰত ৰুচিনাথ কন্দলি সফল হৈছে। তদুপৰি ঘটনাৰ বিকাশ সাধন আৰু কাহিনীৰ গঠনতো কবি সিদ্ধহস্ত। কন্দলিৰ প্ৰকাশভংগী প্ৰাঞ্জল আৰু সাৱলীল। অষ্টাদশ শতিকাৰ অসমীয়া শাক্ত-সাহিত্যৰ ইতিহাসত ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে এখন সুকীয়া আসন অধিকাৰ কৰি আছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ কাব্য-প্ৰতিভা বিচাৰ কৰি এটি চমু আলোচনা প্ৰস্তুত কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

১৩.৪ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* ঃ সাধাৰণ আলোচনা

অসমীয়া সমাজ, সংস্কৃতি আৰু সাহিত্যত দেৱী-মাহাত্ম্যৰ পৰম্পৰা অতীতৰে পৰা চলি আহিছে। এনে পৰম্পৰা সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত কেইখনমান পুৰাণ, বিশেষকৈ *মাৰ্কণ্ডেয়, বামন, কালিকা, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত, দেৱী ভাগৱত* আৰু *পদ্ম পুৰাণৰ* ভূমিকা আছে। ইয়াৰ ভিতৰত *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* প্ৰভাৱেই আটাইতকৈ বেছি। এই *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* অন্তৰ্গত *'দেৱী-মাহাত্ম্য'* খণ্ডৰ ভিত্তিতে ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্য ৰচনা কৰিছে।

মূলৰ নিচিনাকৈয়ে *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যতো ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে চণ্ডীক সৰ্বশক্তি সম্পন্না দেৱীৰূপে প্ৰতীয়মান কৰিছে। জগতৰ সৃষ্টি, স্থিতি, লয়ৰ অধিকাৰিণী দেৱীয়েই মায়াৰ দ্বাৰা সংসাৰ সৃষ্টি কৰিছে। তেওঁক আৰাধনা কৰি তুষ্ট কৰিব পাৰিলে ভক্তক মুক্তিপ্ৰদ ফল দান কৰে। তেওঁ জীৱ-জগতৰ উপৰিও দেৱতাসকলৰো ঈশ্বৰী স্বৰূপা। এই দেৱীয়েই তিনি প্ৰধান দেৱতা-ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু আৰু মহেশ্বৰৰো জন্মদাত্ৰী। গতিকে ব্ৰহ্মাণ্ডত দেৱীতকৈ পৰম শক্তি নাই। ক্ষেত্ৰ, কাল আৰু প্ৰয়োজনীয়তা অনুসৰি বেলেগ বেলেগ অৱতাৰ ধাৰণ কৰে। তেওঁ নিত্যা, সৰ্বব্যাপ্তা আৰু সৰ্বজ্ঞা। দেৱীয়েই সকলো কাৰ্য, কাৰণ আৰু কৰ্মফলৰো হেতু।

দৈত্য-দানৱে বিভিন্ন সময়ত বৰ লাভ কৰি অজেয় শক্তিশালী হৈ ইন্দ্ৰ আদি দেৱতাসকলক স্বৰ্গৰাজ্যৰ পৰা বিতাড়িত কৰিছিল। স্বৰ্গচ্যুত দেৱগণে নিস্তাৰ বিচাৰি দেৱীক স্তুতি কৰাত দেৱীয়ে নানা অৱতাৰ ধৰি দৈত্যসকলক বধ কৰি দেৱগণক শান্তি প্ৰদান কৰিছিল। *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ* একাদশ মাহাত্ম্যত দেৱতাসকলৰ দেৱীস্তুতি বৰ্ণনা কৰা হৈছে; য'ত সৰ্বগুণময়ী, সৰ্বশক্তিময়ী, সৰ্বকাৰ্যকাৰিণী দেৱী ভগৱতীৰ স্বৰূপ প্ৰকাশ পাইছে। কাব্যখনৰ কেন্দ্ৰবিন্দু স্বৰূপ এই সাৰ-তত্ত্বখিনি জনসমাজত দাঙি ধৰাৰ উদ্দেশ্যে ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে কাব্যখনত এটা সম্পূৰ্ণ কাহিনী প্ৰস্তুত কৰিছে। ইয়াৰ কাৰণে কন্দলিয়ে *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* উপৰিও *বামন পুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণ, কালিকা পুৰাণ* আৰু *দেৱী ভাগৱতৰ* সমল গ্ৰহণ কৰিছে।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ কাহিনীটো হ'ল— ব্যাসদেৱৰ শিষ্য মহামুনি জৈমিনিয়ে মহাভাৰতৰ কিছুমান কথাৰ মৰ্মাৰ্থ বুজিবলৈ মহৰ্ষি মাৰ্কণ্ডেয়ৰ ওচৰলৈ গৈ প্ৰশ্ন কৰিছে। জগতৰ সৃষ্টি-স্থিতি-লয়ৰ গৰাকী জনাৰ্দন বিষ্ণু নিৰ্গুণ হৈওঁ কিয় মনুষ্য ৰূপ লৈছে; দ্ৰুপদ-নন্দিনী কৃষ্ণাই কিয় পঞ্চপাণ্ডৱৰ পত্নী হৈছিল; হলধৰে তীৰ্থযাত্ৰাৰ সময়ত কিদৰে ব্ৰহ্মহত্যা পাপৰ প্ৰায়চিত্ত কৰিলে আদি প্ৰশ্নৰ উত্তৰ জৈমিনিয়ে বিচাৰিছিল। প্ৰশ্নকেইটাৰ উত্তৰ বিন্ধ্য পৰ্বতত পক্ষী জন্ম লৈ থকা দ্ৰোণৰ চাৰি পুত্ৰ-পিঙ্গাক্ষ, বিৰোধ, সুপুত্ৰ আৰু সুমুখৰ পৰা জানি ল'বলৈ পৰামৰ্শ দিয়ে।

মাৰ্কণ্ডেয়ৰ পৰামৰ্শক্ৰমে জৈমিনি বিন্ধ্যপৰ্বতলৈ গৈ পক্ষীৰূপী চাৰি মুনিকুমাৰৰ পৰা সকলো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ পালে। তেওঁলোকে জৈমিনিক চতুৰ্দশ মনুৰ জন্ম বৃত্তান্তৰ লগতে চণ্ডীদেৱীৰ মাহাত্ম্যৰ বিষয়েও ক'লে। এই চণ্ডী বিষয়ক কথাখিনিয়েই হ'ল ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* গ্ৰন্থ।

ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে 'চণ্ডী' সম্পৰ্কীয় কাহিনীটোৰ পৰিপূৰক হিচাপে কোলা নগৰীৰ সুৰথ ৰজাৰ বৃত্তান্ত আৰু সমাধি বৈশ্যৰ দুৰ্দশাৰ ছবিও দাঙি ধৰিছে। এওঁলোক দুজনৰ দুখ উপশম কৰিবলৈ মেধস মুনিয়ে জীৱ জগতৰ বিভিন্ন দৃষ্টান্ত দাঙি ধৰি পাৰমাৰ্থিক তত্ত্ব ব্যাখ্যা কৰাৰ লগতে দেৱী ভগৱতীৰ গুণানুকীৰ্তন কৰি, দেৱীয়েই যে সকলোবোৰৰ মূল কাৰণ, ঈশ্বৰৰো ঈশ্বৰী সেই কথা প্ৰতিপন্ন কৰিছে। দেৱীয়ে অন্যায়-অধৰ্মকাৰী, মদগৰ্বী ৰম্ভ, কৰম্ভ, শুম্ভ, নিশুম্ভ, চণ্ড, মুণ্ড, ৰক্তবীজ, মহিষাসুৰ, মধু-কৈটভ আদি অসুৰক বধ কৰি, ধৰ্মপ্ৰাণ-ন্যায়নীতি সম্পন্ন ইন্দ্ৰ, বায়ু, বৰুণ, অগ্নি আদিত্য প্ৰভৃতি দেৱতাসকলক পুনৰ নিজ নিজ আসন আৰু মৰ্যাদাত স্থাপন কৰিছে। মেধস মুনিৰ উপদেশ অনুসৰিয়েই সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যই দেৱীক আৰাধনা কৰি বাঞ্ছিত বৰ লাভ কৰিলে। এনেকৈয়ে গ্ৰন্থখনৰ মূল কাহিনীৰ সামৰণি পৰিছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ মূল উৎস সম্পৰ্কে এটি আলোচনা প্ৰস্তুত কৰক।

(১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ বিষয়বস্তু তেৰটা খণ্ডত ভাগ কৰি প্ৰতিটো খণ্ডকে কবিয়ে একোটা মাহাত্ম্য ৰূপত বৰ্ণনা কৰিছে। তদুপৰি প্ৰথম মাহাত্ম্যৰ আগত 'মঙ্গলাচৰণ' আৰু 'পূৰ্বকথা' শিৰোনামেৰে মূল বিষয়ৰ পাতনি তৰিছে। তেনেদৰে ত্ৰয়োদশ মাহাত্ম্যৰ শেষত 'উপসংহাৰ' শিৰোনামেৰে কাহিনীৰ সামৰণি মাৰিছে। *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* দেৱী মাহাত্ম্য খণ্ডৰ কথাখিনিয়েই কন্দলিৰ চণ্ডীকাব্যৰ মূল বিষয়। পুৰাণখনৰ বক্তা-মাৰ্কণ্ডেয়-মুনি, মেধস মুনি আৰু জৈমিনিৰ লগতে সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যই কাহিনীত যথাযথ ভূমিকা পালন কৰিছে। দেৱী আৰু দৈত্যগণৰ ভূমিকাও কাব্যত ক্ৰিয়াশীল। সৰ্বোপৰি দেৱী মাহাত্ম্য কাব্যখনত প্ৰতিফলিত হৈছে। পুৰাণৰ পৰা তথ্য-সমল গ্ৰহণ কৰিলেও পুৰাণৰ হুবহু অনুবাদ নকৰি নিজা কথাও কাব্যত যোগ দিছে আৰু বঢ়া-

টুটাও ভালেখিনি কৰিছে। সেইফালৰ পৰা *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীক* ৰুচিনাথ কন্দলিৰ মৌলিক গ্ৰন্থ বুলিব পাৰি।

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যখনত চাৰিটা অনুবাদ ৰীতি পৰিলক্ষিত হয়। সেয়া হ'ল— (ক) ব্যাখ্যাত্মক অনুবাদ, (খ) হুবহু অনুবাদ, (গ) সাৰানুবাদ বা ভাবানুবাদ আৰু (ঘ) বিক্ষিপ্ত বা মিশ্ৰ অনুবাদ। তদুপৰি কাব্যৰ কাহিনী প্ৰৱাহ পূৰ্ণাংগ আৰু ৰসাল কৰাৰ উদ্দেশ্যে কিছু নিজা কথাও সংযোগ কৰিছে। চাৰিখন পু�ৰাণৰ পৰা সমল গ্ৰহণ কৰি মধু-কৈটভ বধ, মহিষাসুৰ বধ আৰু শুম্ভ-নিশুম্ভ বধ শীৰ্ষক তিনিটা সুকীয়া মিথ বা আখ্যান লগ-লগাই, তাত নিজৰ কথাও যোগ দি কন্দলিয়ে দেৱীকেন্দ্ৰিক কাহিনীটো প্ৰস্তুত কৰিছে। কাব্যখনৰ কেন্দ্ৰবিন্দু হ'ল— দুৰ্গা বা চণ্ডীদেৱীৰ মাহাত্ম্য প্ৰদৰ্শন আৰু এই ক্ষেত্ৰত কবিয়ে কৃতিত্ব প্ৰদৰ্শন কৰিছে।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী এখন বৰ্ণনাত্মক ভক্তি কাব্য। বিভিন্ন পু�ৰাণৰ পৃথক পৃথক ঘটনাক একোটা কাহিনীৰ দোলেৰে বান্ধি কবিয়ে বৰ্ণনা চাতুৰ্য আৰু কল্পনা শক্তিৰ পৰিচয় দিছে। ঘটনাৰ খণ্ডিত অংশবোৰত 'অধ্যায়' শব্দৰ পৰিৱৰ্তে 'মাহাত্ম্য' শব্দ প্ৰয়োগৰ দ্বাৰা তেওঁ দেৱী ভক্তিৰ প্ৰতি পাঠকৰ মনস্তাত্ত্বিক আকৰ্ষণ বৃদ্ধি কৰিছে আৰু ঘটনাৰ ক্ৰমবৰ্দ্ধমান গতিও অব্যাহত ৰাখিছে। প্ৰাঞ্জল ভাষাৰ ব্যৱহাৰ, পৰিৱেশ সৃষ্টি, প্ৰকৃতি আৰু নাৰী-সৌন্দৰ্যৰ বৰ্ণনা তথা দেৱী-মাহাত্ম্য প্ৰকাশত কবিৰ দক্ষতা প্ৰকাশ পাইছে। কাব্যখনত বীৰ, ভয়ানক, বীভৎস, অদ্ভুত, ৰৌদ্ৰ আৰু শান্ত— এই ছয় প্ৰকাৰ ৰসৰ প্ৰকাশে বৰ্ণনাক অধিক আকৰ্ষণীয় কৰি তুলিছে। তাৰোপৰি পদ বা পয়াৰ ছন্দৰ ব্যৱহাৰ কৰি কাব্যৰ বৰ্ণনাক ছন্দৰ ঝংকাৰেৰে মধুৰ কৰি তোলা হৈছে। সমান্তৰালকৈ কেইবিধমান অলংকাৰৰ প্ৰয়োগে বৰ্ণনাৰ জেউতি চৰাইছে।

তথাপি ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* একেবাৰে দোষমুক্ত নহয়। অনুবাদৰ ধাৰাবাহিক ক্ৰম ইয়াত ৰক্ষিত হোৱা নাই। 'মঙ্গলাচৰণত' কবিয়ে *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* 'স্তৱ সপ্ত-শতি' ৰচনা কৰা বুলি উল্লেখ কৰিলেও প্ৰকৃতাৰ্থত সাতশ শ্লোকৰ অনুবাদ নাই। ছন্দ-সজ্জাৰ বৈচিত্ৰ্যও কাব্যখনত নাই। কাব্যৰ বৰ্ণনাক জনসমাজৰ ওচৰ চপাব পৰাকৈ বৰ্ণনাৰ মাজত নানাবিধ প্ৰবাদ-প্ৰবচন, ঘৰুৱা পটন্তৰ আদিৰ ব্যৱহাৰো কাব্যখনত তেনেই কম। তথাপি সামগ্ৰিক বিচাৰত *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* অসমীয়া সাহিত্যৰ ভৰাললৈ মূল্যবান বৰঙণি।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ মূল নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি এটা প্ৰবন্ধ যুগুত কৰক। (৩০০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

১৩.৫ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীত* প্ৰকাশিত শক্তিতত্ত্ব

অসমীয়া সমাজ-সংস্কৃতিত দেৱী-মাহাত্ম্যৰ সহজ-সৰল পৰম্পৰা এটি অতীজৰে পৰা

চলি আহিছে। এনে শাক্ত সাহিত্য সৃষ্টিত *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ, বামন পুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণ, কালিকা পুৰাণ, দেৱী ভাগৱত* আৰু *পদ্মপুৰাণৰ* প্ৰভাৱ বেছি। ইয়াৰ ভিতৰত *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* প্ৰভাৱ সবাতোকৈ বেছি। মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ অন্তৰ্গত 'দেৱী মাহাত্ম্য' খণ্ডক ভিত্তি কৰিয়েই ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* গ্ৰন্থখন ৰচনা কৰিছে। মূলৰ নিচিনাকৈ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* গ্ৰন্থখন ৰচনা কৰিছে। মূলৰ নিচিনাকৈ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যতো চণ্ডী দেৱীক সৰ্বশক্তি সম্পন্না আৰু জগতৰ সৃষ্টি-স্থিতি-লয়ৰ অধিকাৰিণী ৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে। দেৱীৰ মায়াতে সংসাৰখন পৰিচালিত হৈছে আৰু তেওঁক আৰাধনাৰে তুষ্ট কৰিব পাৰিলে মুক্তিবাদ ফল পাব পাৰি। সংসাৰ বন্ধন, জন্ম, মৃত্যুৰ হেতু-স্বৰূপা দেৱী দেৱতাসকলৰো ঈশ্বৰী আৰু প্ৰধান তিনি দেৱতা— ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, মহাদেৱৰ জন্মদাত্ৰী। গতিকে বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডত তেওঁতকৈ আন কোনো পৰম-শক্তি নাই।

চণ্ডীকাব্যৰ বৰ্ণনা অনুসৰি দেৱীয়ে ক্ষেত্ৰ, কাল আৰু প্ৰয়োজনীয়তা অনুসৰি বেলেগ বেলেগ অৱতাৰত অৱতাৰ লয়। দেৱী পতিত-পাৱণী, বিপদ-তাৰিণী, জগজ্জননী স্বৰূপে— দুৰ্গা, চণ্ডী, ভগৱতী, কামাখ্যা, কৌশিকী, কাৰ্ত্তিকী, চামুণ্ডা, ব্ৰহ্মাণী, বৈষ্ণৱী, মাহেশ্বৰী, মহামায়া, মহাগৌৰী, তাৰা, ভুৱনেশ্বৰী, ভৈৰৱী, ছিন্নমস্তা, কমলা, শাকম্ভৰী, মহালক্ষ্মী, সৰস্বতী, বামাচাৰী, নাৰসিংহী, বাৰাহী, শিৱদূতী, উগ্রচণ্ডী আদি সহস্র নামেৰে বিভূষিতা। দৈত্য-দানৰে বিভিন্ন সময়ত বৰ লাভ কৰি অজেয় শক্তিশালী হৈ ইন্দ্রাদি দেৱতাসকলক স্বৰ্গৰ পৰা বিতাৰিত কৰিছিল। এই স্বৰ্গচ্যুত দেৱতাসকলে অশেষ কষ্ট ভুগি শেষত ভগৱতীক স্তুতিৰে সন্তুষ্ট কৰে আৰু দেৱীয়ে নানা অৱতাৰ ধৰি দৈত্যগণক বধ কৰি দেৱতাসকলক শান্তি প্ৰদান কৰে। 'শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী'ৰ একাদশ মাহাত্ম্যত দেৱতাসকলৰ দেৱী স্তুতিৰ বৰ্ণনা আছে। আচলতে ইয়াতেই সৰ্বগুণময়ী, সৰ্বশক্তিমতী, সৰ্বকাৰ্যকাৰিণী দেৱী ভগৱতীৰ স্বৰূপ প্ৰকাশ পাইছে। এইখিনিয়েই কাব্যখনৰো কেন্দ্ৰবিন্দু।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ প্ৰথম মাহাত্ম্য অৰ্থাৎ প্ৰথম অধ্যায়ত সুৰথ ৰজাৰ মনৰ অশান্তি দূৰ কৰিবলৈ মেধস মুনিৰ মুখে দেৱী মাহাত্ম্য ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। তদুপৰি মধু আৰু কৈটভ দৈত্যৰ সৃষ্টি, বল-বিক্ৰম, দেৱী মহামায়াৰ কৃপাত সিহঁতৰ নিধন ইত্যাদি কথাৰ বৰ্ণনা আছে। দ্বিতীয়-মাহাত্ম্যত মহিষাসুৰৰ জন্ম, বল-বিক্ৰম, কাত্যায়ন ঋষিৰ অভিশাপ, স্বৰ্গৰাজ্য অধিকাৰ, দেৱতাৰ অংগৰ পৰা দেৱীৰ অৱতাৰ ধাৰণ আৰু মহিষাসুৰৰ যুদ্ধ বৰ্ণনা কৰা হৈছে। দেৱতাসকলৰ দ্বাৰা দেৱী-স্তুতিৰ বৰ্ণনা তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ মাহাত্ম্যতো বৰ্ণনা কৰিছে। পঞ্চম মাহাত্ম্যত ৰম্ভাসুৰৰ ঔৰসত মহিষীৰ গৰ্ভত মহিষাসুৰৰ জন্ম, ৰম্ভৰ চিতাগ্নিৰ পৰা ৰক্তবীজৰ জন্ম, মহিষাসুৰৰ হাতত দেৱতাৰ পৰাভৱ, কাত্যায়নীৰ হাতত মহিষাসুৰৰ নিধন আদি ঘটনাৰ বৰ্ণনা কৰিছে। ষষ্ঠ মাহাত্ম্যত দেৱীৰ সৈতে হোৱা যুদ্ধত ধূম্রলোচন বধ, সপ্তম মাহাত্ম্যত চণ্ড-মুণ্ড বধ, অষ্টম মাহাত্ম্যত শুম্ভ দৈত্য বধৰ কাহিনী সন্নিৱিষ্ট হৈছে। কাব্যৰ একাদশ মাহাত্ম্যত দেৱীস্তুতি, দ্বাদশ মাহাত্ম্যত চণ্ডী পাঠৰ ফল আৰু ত্রয়োদশ মাহাত্ম্যত বৰদান শীৰ্ষক বিষয় সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যত শক্তিতত্ত্বৰ প্ৰকাশ সম্পৰ্কে এটি আলোচনা প্ৰস্তুত কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

.....

১৩.৬ অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যত *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ* স্থান

শক্তি উপাসনা আৰু শক্তি সাধনৰ ক্ষেত্ৰ ৰূপে ভাৰত বিখ্যাত কামাখ্যা দেৱালয়ক কেন্দ্ৰ কৰি কামৰূপ সিদ্ধপীঠ ৰূপে পুৰাণ-তন্ত্ৰত উল্লেখ আছে। সাধন আৰু সিদ্ধি লাভৰ ক্ষেত্ৰত কামৰূপ-কামাখ্যা অদ্বিতীয় শক্তিপীঠ। কিন্তু মধ্যযুগৰ পৰা অসমৰ সাহিত্য সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত বিভিন্ন কাৰণত শক্তিবাদৰ প্ৰভাৱ কমি আহে। ইয়াৰ কাৰণ ৰূপে শশীভূষণ দাসগুপ্তই উল্লেখ কৰিছে যে (ক) কামাখ্যাত প্ৰচলিত গুহ্য-সাধনা এক বিশেষ গোষ্ঠীৰ মাজতহে প্ৰচলিত আছিল আৰু সৰ্বসাধাৰণ ৰাইজৰ মাজত জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰিব পৰা নাছিল। (খ) তীৰ্থৰূপে কামাখ্যা দেৱালয়ৰ প্ৰতি ভাৰতৰ অন্য ঠাইৰ মানুহৰ তুলনাত অসমীয়াৰ আকৰ্ষণ কম। (গ) শংকৰদেৱৰ আবিৰ্ভাৱ আৰু নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰৰ জোৱাৰ, বৈষ্ণৱ আদৰ্শ প্ৰকাশক পদ-পুথি-গীত-নাটৰ সৃষ্টিৰ ঢৌ। এইকেইটা কাৰকৰ লগতে কষ্টসাধ্য গুপ্ত তান্ত্ৰিক সাধনৰ প্ৰতি সময়ৰ গতিত ভক্তৰ মানসলৈ অহা শিথিলতাৰ কাৰণেও হয়তো অসমীয়া ভাষাত শাক্ত সাহিত্য বিশেষ ৰূপত সৃষ্টি নহ'ল। অৱশ্যে বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ ধামখুমীয়াৰ মাজতো কমকৈ হ'লেও শাক্ত সাহিত্য সেই সময়তো সৃষ্টি হৈছিল। মহিমামণ্ডিত মনসা কাব্যৰ সৃষ্টি তাৰেই নিদৰ্শন। তদুপৰি কিছু অনূদিত আৰু শক্তিবাদৰ ছিটিকনি পৰা দুই-চাৰিখন আধুনিক অসমীয়া গ্ৰন্থৰ প্ৰসংগও এই প্ৰসংগত উল্লেখ কৰিব পাৰি।

সাহিত্য সমালোচক হৰিনাথ শৰ্মা দলৈয়ে অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যক চাৰিটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰিছে— (১) মৌখিক সাহিত্য, (২) মনসা সাহিত্য, (৩) অনুবাদ-ভাবানুবাদ আৰু (৪) বৈষ্ণৱ সাহিত্যত শাক্ত উপাদান।

(১) মৌখিক সাহিত্যৰ ভিতৰত— আইনাম, অপেচৰা নাম, লখিমী সবাহৰ গীত আৰু দেৱী আইৰ গীত বিষয়বস্তুৰ ফালৰ পৰা শাক্ত সাহিত্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত। বসন্ত ৰোগৰ পৰা নিস্তাৰ বিচাৰি আইনাম গাই আই ভগৱতীক প্ৰাৰ্থনা কৰা হয়। কণ কণ ল'ৰা-ছোৱালী নাখাই-নবৈ শুকাই-খীনাই গ'লে অপচৰা ৰূপিনী জগজ্জননীক স্তুতি কৰি অপেচৰা সবাহৰ গীত গোৱা হয়। লৌকিক দেৱী লখিমীৰ স্তুতি-বন্দনা কৰি লখিমী সবাহৰ গীত আৰু পাৰ্বতী দেৱীক স্তুতিৰে দেৱী আইৰ গীত গোৱা হয়। বিয়া নাম, পগলা-পাৰ্বতীৰ গীত, বাৰমাহী গীত, মন্ত্ৰ আদিৰ মাজতো শাক্ত ভাবৰ ছিটিকনি পৰা দেখা পোৱা যায়।

(২) অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যৰ দ্বিতীয় ভাগটো হ'ল মনসা সাহিত্য। মনকৰ, দুৰ্গাবৰ আৰু সুকবি নাৰায়ণদেৱ এই তিনিগৰাকী কবিৰ হাতত অসমীয়া মনসা কাব্যই সৃষ্টি লাভ কৰিছে।

মনকৰ আৰু দুৰ্গাবৰ ১৫শ শতিকাৰ মধ্যভাগৰ কবি। মনকৰ ৰচিত মনসা কাব্যত প্ৰাপ্ত তিনিটা খণ্ড সৃষ্টিখণ্ড, হৰগৌৰী-বিবাহ খণ্ড আৰু পদ্মাৰ জন্মখণ্ড। সৃষ্টিখণ্ডত জগত সৃষ্টিৰ বৰ্ণনা দিয়া হৈছে। হৰগৌৰীৰ বিবাহ খণ্ডত শিৱৰ দ্বাৰা দুৰ্গাৰ অনুসন্ধান, দুৰ্গাৰ কেশ বিন্যাস, শিৱ-দুৰ্গাৰ মিলন, সম্ভোগ, দুৰ্গাক বিয়া কৰাবলৈ শিৱৰ বাসনা, বস্ত্ৰ-অলংকাৰ লৈ হেমৰন্তৰ ঘৰলৈ নাৰদৰ গমন, শিৱ আৰু দুৰ্গাৰ সাজন-কাঁচন, শিৱ-পাৰ্বতীৰ বিবাহ আদি প্ৰদৰ্শিত হৈছে। পদ্মা-জন্ম খণ্ডত হৰৰ পুষ্পবন যাত্ৰা, পদ্মাৰ জন্মকথা, কুচুনী বেশত দুৰ্গাৰ হৰমোহন আদি কথাবস্তুৰ বৰ্ণনা আছে।

দুৰ্গাবৰী কাব্যই বেউলা আৰু লখিন্দাৰৰ আখ্যানটো ৰূপায়িত কৰিছে। চম্পাৱতী নগৰৰ বৰ্ণনা, সোনেকাৰ পুত্ৰ কামনা, গঙ্গাদেৱীৰ বৰদান, সোনেকাৰ মনসা পূজা আৰু চান্দৰ বাধা প্ৰদান, মনসাৰ দ্বাৰা সোনেকাৰ ছয় পুত্ৰৰ বিনাশ, চান্দৰ নৌকা ধ্বংস, লখিন্দাৰৰ জন্ম, বেউলাৰ লগত বিবাহ, সৰ্পদংশনত লখিন্দাৰৰ মৃত্যু, মৃতদেহ লৈ দেৱপুৰীলৈ বেউলাৰ যাত্ৰা, লখিন্দাৰ আৰু ছয় ভাতৃৰ জীৱন লাভ আৰু চম্পাৱতীত উপস্থিতি আদি ঘটনা দুৰ্গাবৰী কাব্যত বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

সুকবি নাৰায়ণদেৱৰ বৃহৎ 'মনসা কাব্য' দুটা প্ৰধান ভাগত বিভক্ত— পদ্মাপুৰাণ আৰু ভাইঠেলি। প্ৰথম খণ্ডটো সৃষ্টিতত্ত্বক লৈ আৰম্ভ হৈ পদ্মাৱতীৰ বিবাহৰ বৰ্ণনাত শেষ হৈছে। দ্বিতীয় খণ্ডটো চান্দ সদাগৰৰ জন্মৰে আৰম্ভ হৈ পুত্ৰসকলৰ লগত হোৱা মিলনত শেষ হৈছে। নাৰায়ণদেৱৰ কাব্য বহু শাখা-প্ৰশাখাযুক্ত আৰু বিস্তৃত। কিন্তু বৃহৎ কাব্যখনত কাহিনীৰ ঐক্য হেৰাই যোৱা নাই। পুৰাণৰ সকলো লক্ষণ থকা নাৰায়ণদেৱৰ কাব্যত যথোচিত শক্তি-মাহাত্ম্যৰে পৰিপূৰ্ণ মনসাক দেৱী ৰূপত প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে।

(৩) অনুবাদ আৰু ভাবানুবাদমূলক শাক্ত সাহিত্যৰ ভিতৰত পীতাম্বৰ কবিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ* নাম প্ৰথমে উল্লেখ কৰিব পাৰি। চিলাৰায়ৰ অনুৰোধ মৰ্মে কবিয়ে চণ্ডীকাব্য অনুবাদ কৰিছিল। ১৫৪০ৰ পৰা ১৫৭১ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভিতৰত ৰচিত কাব্যখনত অসুৰ আৰু দেৱতাৰ যুদ্ধৰ বৰ্ণনা মনোৰম। *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ* অসমীয়া পদ ৰচোতা আন এগৰাকী কবি হ'ল শিৱনাথ দ্বিজ। ১৬৬৭ শকত ৰচিত পুথিখনত মধু-কৈটভ বধ, মহিষাসুৰ বধ আৰু শুম্ভ-নিশুম্ভ বধ— এই তিনিটা খণ্ড সন্নিৱিষ্ট কৰিছে যদিও শেষৰ খণ্ডটোহে বহলাই ৰচনা কৰিছে। আহোম ৰজা ৰুদ্ৰসিংহই আনুষ্ঠানিকভাৱে শাক্ত ধৰ্ম গ্ৰহণ নকৰিলেও শাক্ত ধৰ্মৰ প্ৰতি গভীৰভাৱে অনুৰক্ত আছিল। তেওঁৰ পুত্ৰ শিৱসিংহ আৰু তেওঁৰ পত্নীসকল ঘোৰ শাক্ত আছিল। শাক্ত ধৰ্ম ৰাজ্যত প্ৰচাৰৰ উদ্দেশ্যে তেওঁলোকে আন প্ৰকাৰে চেষ্টা কৰাৰ উপৰিও ৰুদ্ৰসিংহ আৰু শিৱসিংহই কেইটামান শাক্ত গীতো ৰচনা কৰিছিল। অৱশ্যে এনে গীতৰ সঠিক সংখ্যা জনা নাযায়। অনন্ত আচাৰ্য্য নামৰ এগৰাকী কবিয়ে শিৱসিংহ আৰু ৰাণী ফুলেশ্বৰীৰ আদেশ মৰ্মে শংকৰাচাৰ্য্যৰ *'সৌন্দৰ্য্য-লহৰী'*ক *'আনন্দ-লহৰী'* নাম দি অসমীয়া অনুবাদ কৰে। দেৱীৰ স্তুতি-মাহাত্ম্য এই পুথিখনত সুন্দৰভাৱে প্ৰকাশ পাইছে। প্ৰত্যেক মানুহৰ মূলাধাৰ চক্ৰত দেৱীয়ে কুণ্ডলিনী শক্তি ৰূপে কেনেভাৱে অৱস্থান কৰিছে, কবিয়ে সেয়া নিপুণতাৰে প্ৰকাশ কৰিছে।

অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যৰ এগৰাকী প্ৰসিদ্ধ কবি ৰঙ্গনাথ চক্ৰৱৰ্তী শক্তিৰ একান্ত উপাসক আৰু কামাখ্যাতে বসবাস কৰিছিল। ৰঙ্গনাথে *মাৰ্কণ্ডেয় চণ্ডীৰ* অসমীয়া অনুবাদ কৰে। দেৱীৰ

জন্ম, বিভিন্ন দেৱতাৰ দেৱীৰ প্ৰতি অস্ত্ৰদান, মহিষাসুৰ আৰু আন আন অসুৰৰ লগত দেৱীৰ যুদ্ধ আদি ঘটনাৰ অনুবাদ মূলানুগ যদিও মাজে মাজে কবিৰ মৌলিকতাও পৰিলক্ষিত হয়। আন এগৰাকী অসমীয়া শাক্ত কবি ৰামচন্দ্ৰ বৰপাত্ৰই *যোগিনীতন্ত্ৰৰ* মুকলি অনুবাদ কৰে। সেইদৰে *গুপ্তমণি, গুপ্তসাৰ, কালিকা-পুৰাণ, শীতলা কাব্য, হৰগৌৰী সম্বাদ* আদি শাক্ত গ্ৰন্থৰ নামো এই প্ৰসংগত উল্লেখ কৰিব পাৰি।

(৪) বৈষ্ণৱ ধৰ্মপ্ৰচাৰ অভিযানৰ উপজাত সম্পদ স্বৰূপ বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ মাজত শক্তিৰ প্ৰাধান্য আশা কৰিব নোৱাৰি যদিও এনে শ্ৰেণীৰ সাহিত্যৰো কোনো কোনো অংশত শাক্ত ভাৱৰ ছিটিকনি পৰা দেখা যায়। আনকি শ্ৰেষ্ঠতম বৈষ্ণৱ গ্ৰন্থ *ভাগৱত পুৰাণেও* শক্তিৰ মাহাত্ম্য অস্বীকাৰ কৰা নাই। যোগমায়া যশোদাৰ গৰ্ভত জন্মি 'সৰ্ব্বকামবৰেশ্বৰী' আৰু 'সৰ্ব্বকামবৰপ্ৰদা' ৰূপে সকলোৰে পূজিতা হ'ব বুলি ভাগৱতত বিষ্ণুৰ মুখেৰেই কোৱা হৈছে। যোগমায়া জগতত দুৰ্গা, ভদ্ৰকালী, বিজয়া, বৈষ্ণৱী, কুমুদা, চণ্ডিকা, কৃষ্ণা, মাধৱী, কন্যকা, মায়া, নাৰায়ণী, ঈশানী, শাৰদা আৰু অম্বিকা নামেৰে জনাজাত হ'ব বুলিও ভাগৱতত উল্লেখ আছে। গোপ নাৰীসকলে কৃষ্ণক স্বামী ৰূপে পাবলৈ এমাহকাল ভদ্ৰকালী ব্ৰত কৰিছিল বুলিও *ভাগৱততে* পোৱা যায়। শংকৰদেৱ ৰচিত *অনাদি পাতন* গ্ৰন্থত সৃষ্টিতত্ত্ব বৰ্ণনা প্ৰসংগত শাক্ত দৰ্শনৰ শক্তিবাদ আৰু সাংখ্য দৰ্শনৰ প্ৰকৃতিবাদৰ সামঞ্জস্য দেখা যায়। শংকৰদেৱৰ *ৰুক্মিণীহৰণ* নাটতো ৰুক্মিণীয়ে ভৈৰবী পূজা কৰাৰ উল্লেখ আছে। মাধৱদেৱৰ ঝুমুৰাত উল্লিখিত ৰাধা চৰিত্ৰ আৰু ৰাম সৰস্বতীৰ *'ভীম-চৰিত্ৰ'*ৰ শিৱ-পাৰ্বতী চৰিত্ৰৰ কথাও প্ৰসংগক্ৰমে উল্লেখ কৰিব পাৰি।

অসমীয়া শাক্ত-সাহিত্যৰ ভঁৰালত ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* এক অনবদ্য সংযোজন। বিভিন্ন পুৰাণৰ পৰা কথাবস্তু গ্ৰহণ কৰি কবিয়ে *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ আখ্যানকেইটা সমৃদ্ধ কৰি তুলিছে। উগ্ৰচণ্ডা, ভদ্ৰকালী আৰু দশভূজা দুৰ্গা— দেৱীৰ তিনি জন্মৰ কথা আৰু তিনিওটা জন্মত দেৱীয়ে মহিষাসুৰকো তিনিবাৰ বধ কৰা কথাভাগ *কালিকা পুৰাণৰ*। ৰম্ভাসুৰৰ তপস্যা, শিৱৰ পৰা বৰ লাভ, মহিষাসুৰৰ জন্ম, শুম্ভ-নিশুম্ভ আৰু নমৰ-ৰক্তবীজৰ আখ্যান ভাগ *বামন পুৰাণৰ* পৰা লোৱা। মূল চৰিত্ৰ সুৰথ ৰজাৰ পূৰ্বপুৰুষৰ কথাখিনি *ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণৰ* আৰু ধৰ্মপক্ষী চাৰিটাৰ আখ্যানভাগ মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ পৰা লোৱা। ৰুচিনাথ কন্দলিৰ কাব্যখনৰ অনুবাদৰ কোনো অংশ মূলানুগ, কোনো অংশ বিস্তৃত আৰু কোনো অংশ সংক্ষিপ্ত অথচ ভাৱপ্ৰকাশক।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী কাব্যত ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে দেৱীক সৰ্বশক্তিসম্পন্না ৰূপে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে। জগতৰ সৃষ্টি, স্থিতি আৰু লয়ৰ অধিকাৰিণী দেৱীয়েই মায়াৰ দ্বাৰা সংসাৰ সৃষ্টি কৰিছে। তেওঁক আৰাধনা কৰি তুষ্ট কৰিব পাৰিলে দেৱীয়ে ভক্তক মুক্তিফল দান কৰে। জীৱজগতৰ উপৰিও দেৱতাসকলৰো ঈশ্বৰী স্বৰূপা দেৱীয়েই তিনি প্ৰধান দেৱতা ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু আৰু মহেশ্বৰৰো জন্মদাত্ৰী। গতিকে ব্ৰহ্মাণ্ডত তেওঁতকৈ পৰম শক্তি নাই। ক্ষেত্ৰ, কাল আৰু প্ৰয়োজনীয়তা অনুসৰি দেৱীয়ে বেলেগ বেলেগ অৱতাৰ ধাৰণ কৰে। তেওঁৰেই নিত্যা, সৰ্বব্যাপ্তা আৰু সৰ্বজ্ঞা স্বৰূপে সকলো কাৰ্য, কাৰণ আৰু কৰ্মফলৰো হেতু।

কন্দলিয়ে কাব্যত বৰ্ণনা কৰিছে যে, দৈত্য-দানৱে বিভিন্ন সময়ত বৰ লাভ কৰি অজেয়

শক্তিশালী হৈ দেৱতাসকলক স্বৰ্গৰাজ্যৰ পৰা বিতাড়িত কৰিছিল। স্বৰ্গচ্যুত দেৱগণে নিস্তাৰ বিচাৰি দেৱীক স্তুতি কৰাত দেৱীয়ে নানা অৱতাৰ ধৰি দৈত্যসকলক বধ কৰে আৰু দেৱতাসকলক শান্তি প্ৰদান কৰে। দেৱতাসকলৰ দেৱীস্তুতি; সৰ্বগুণময়ী, সৰ্বশক্তিদায়িনী, সৰ্বকাৰ্যকাৰিণী ৰূপ দেৱীৰ মাহাত্ম্য আৰু স্বৰূপ— এই দুই তত্ত্ব জনসমাজৰ ওচৰত দাঙি ধৰিবলৈকেই কবিয়ে কাব্যখনত এটা সম্পূৰ্ণ কাহিনী প্ৰস্তুত কৰিছে। য'ত কোলা নগৰীৰ সুৰথ ৰজাৰ বৃত্তান্ত আৰু সমাধি বৈশ্যৰ দুৰ্দশাৰ ছবি প্ৰকাশ পাইছে। মেধস মুনিৰ উপদেশ অনুসৰি সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যই দেৱীক আৰাধনা কৰি বাঞ্ছিত বৰ লাভ কৰিছে। ১৩ টা খণ্ড বা মাহাত্ম্যত বিষয়বস্তু ভাগ কৰি এনে ধৰণেই কবিয়ে *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যত দেৱী ভগৱতীৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ কৰিছে।

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* এখনি বৰ্ণনামূলক শাক্ত-ভক্তি কাব্য। বিভিন্ন পুৰাণৰ পৃথক পৃথক ঘটনাক একেটা কাহিনীৰ দোলেৰে বান্ধি কবিয়ে বৰ্ণনা চাতুৰ্য আৰু কল্পনা শক্তিৰ পৰিচয় দিছে। প্ৰাঞ্জল ভাষাৰ প্ৰয়োগ, পৰিৱেশ সৃষ্টি, প্ৰকৃতি আৰু নাৰী সৌন্দৰ্যৰ বৰ্ণনা তথা দেৱী-মাহাত্ম্য প্ৰকাশত কবিৰ দক্ষতা প্ৰমাণিত হৈছে। ছন্দ-অলংকাৰৰ সুষম প্ৰয়োগ, বিবিধ ৰসৰ প্ৰকাশ আদিৰেও কাব্যখন সমৃদ্ধ। সৰ্বোপৰি অসমীয়া শাক্ত-সাহিত্যৰ ইতিহাসত অষ্টাদশ শতিকাত ৰচিত ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* এখনি উল্লেখযোগ্য কাব্য ৰূপে সমাদৃত আৰু গৃহীত হৈছে। অসমীয়া জনসমাজত শাক্ত ভক্তিধাৰা প্ৰৱাহিত হৈ থকালৈ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্য আদৰণীয় হৈ থাকিব।

১৩.৭ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ অভ্যন্তৰিণ সৌন্দৰ্য

ইতিমধ্যে আলোচনা কৰি অহা হৈছে যে *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* 'দেৱী মাহাত্ম্য' খণ্ডক ভিত্তি কৰি ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* গ্ৰন্থখন ৰচনা কৰিছে। কন্দলিৰ গ্ৰন্থখনেই নহয়, অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যৰ সৃষ্টিত *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* উপৰিও *বামন পুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণ, কালিকা পুৰাণ, দেৱী ভাগৱত* আৰু *পদ্মপুৰাণৰো* প্ৰভাৱ অপৰিসীম। মূলৰ দৰেই ৰুচিনাথ কন্দলিয়েও তেওঁৰ ৰচনাত চণ্ডী দেৱীক সৰ্বশক্তিসম্পন্না ৰূপে প্ৰতীয়মান কৰিছে।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী কাব্যৰ বিষয়বস্তু মূল সংস্কৃত পুৰাণৰ পৰা অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰোঁতে ঘাইকৈ চাৰিটা ৰীতি অৱলম্বন কৰিছে। সেয়া হ'ল—

(ক) ব্যাখ্যাত্মক অনুবাদ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে কাব্যৰ কেইবা ঠাইতো মূল শ্লোকৰ কথাখিনি বুজাই-বহলাই ব্যাখ্যাত্মক অনুবাদ কৰিছে। কিন্তু এনে অনুবাদো সকলোতে অযথা দীঘলীয়া কৰা নাই।

(খ) হুবহু অনুবাদ ঃ সংস্কৃত আৰু অসমীয়া ভাষাত সমানে বুৎপত্তি থকা ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে শব্দজ্ঞান, অৰ্থবোধ, শব্দাৰ্থৰ সাদৃশ্য-দৃষ্টি, ছন্দবোধ আৰু যথাৰ্থ সাহিত্য প্ৰতিভাৰ বলত মূল পাঠ বহুক্ষেত্ৰত নিজৰ ভাষাত যথাৰ্থ বা হুবহু ৰূপত অনুবাদ কৰিছে।

(গ) সাৰানুবাদ বা ভাৱানুৱাদ ঃ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যত কন্দলিয়ে মূলৰ জটিল কথাভাগক পাঠক-শ্ৰোতাৰ বাবে অধিক বোধগম্য কৰি তুলিবলৈ যথাসম্ভৱ সাৰ-ভাবখিনি উপস্থাপনৰ চেষ্টা

কৰিছে। অপ্ৰয়োজনীয় বুলি ভবা দীঘলীয়া বৰ্ণনাও কেতিয়াবা তেওঁ কম পৰিসৰতে সামৰিছে।

(ঘ) বিক্ষিপ্ত বা মিশ্ৰ অনুবাদ ঃ কাহিনীৰ পৰিপূৰ্ণতা, বৰ্ণনাৰ-সাৱলীলতা আৰু পাঠকৰ ৰসাস্বাদনৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে তেওঁৰ চণ্ডীকাব্যৰ মাজে মাজে মূলৰ শ্লোকবোৰ একাদিক্ৰমে অনুবাদ নকৰি, অগা-পিছাকৈয়ো অনুবাদ কৰিছে। কেতিয়াবা মাজত নিজস্ব কথাও সংযোগ কৰিছে। ইয়াৰ ফলত কাহিনীৰ গঠন অধিক আকৰ্ষণীয় হৈ পৰিছে।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী কাব্যত কন্দলিয়ে ঘাইকৈ *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ* আৰু প্ৰাসংগিকভাৱে *কালিকা পুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণ* আৰু *বামন পুৰাণৰ* পৰা সমল গ্ৰহণ কৰি মধু-কৈটভ বধ, মহিষাসুৰ বধ আৰু শুম্ভ-নিশুম্ভ বধ শীৰ্ষক তিনিটা সুকীয়া সুকীয়া আখ্যান লগ লগাই, নিজা কথাও কিছু যোগ দি দেৱীকেন্দ্ৰিক কাহিনী এটা উপস্থাপন কৰিছে। এইখন মূলতঃ বৰ্ণনাত্মক ভক্তিকাব্য। ঘটনাৰ ক্ৰমবৰ্দ্ধমান গতিক তেৰটা অধ্যায় বা মাহাত্ম্যত বিভাজনৰ জৰিয়তে অব্যাহত ৰাখি কবিয়ে নিজ বৰ্ণনা চাতুৰ্য্য আৰু কল্পনা শক্তিৰ পৰিচয় দিছে। কাহিনীটো ক্ৰমবৰ্দ্ধমান গতিত আগবঢ়াই নি প্ৰাঞ্জল ভাষাত দাঙি ধৰাৰ সমান্তৰালকৈ পাঠকৰ মনত দেৱী-ভক্তিৰ প্ৰতি মনস্তাত্বিক আকৰ্ষণো বঢ়াই তুলিছে। পুৰাণৰ সমল আৰু কবিৰ মৌলিক চিন্তা মিলি ইয়াত মধুমিশ্ৰিত দুগ্ধ স্বৰূপ হৈ পৰিছে। পৰিৱেশ সৃষ্টি, প্ৰকৃতি আৰু নাৰী সৌন্দৰ্য বৰ্ণনা তথা দেৱী মাহাত্ম্য প্ৰকাশতো কবিৰ দক্ষতা পৰিস্ফুট হৈ উঠিছে।

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যত মূলতঃ ছয় প্ৰকাৰ ৰসৰ প্ৰকাশ দেখা যায়। সেয়া হ'ল— বীৰ, ভয়ানক, বীভৎস, অদ্ভুট, ৰৌদ্ৰ আৰু শান্ত। চণ্ড-মুণ্ড, শুম্ভ-নিশুম্ভ আদি দৈত্যগণৰ ৰণোদ্যমত বীৰ ৰস; কালিকাৰ আবিৰ্ভাৱ আৰু দানৱ সেনা গ্ৰাসত ভয়ানক ৰস ফুটি ওলাইছে। দেৱীৰ বাহন সিংহৰ তাণ্ডৱ খেলা আৰু ৰক্তবীজৰ নানা ৰূপ বৰ্ণনাত বীভৎস ৰস প্ৰকাশ পাইছে। সিংহৰ নাদত সাগৰত খলকনি উঠা মাজেদি অদ্ভুত ৰস আৰু দৈত্যৰ উৎপীড়নত অতীষ্ঠ দেৱগণৰ ক্ৰোধত ৰৌদ্ৰৰস ফুটি উঠিছে। অৱশ্যে কাব্যখনৰ ঘাই ৰস শান্ত। ব্ৰহ্মাৰ দেৱীস্তুতি, দেৱগণৰ দেৱীস্তুতি আদিৰ মাজেদি শান্ত ৰস বিৰিঙি ওলাইছে।

শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী কাব্যত কবিয়ে ঘাইকৈ পদ বা পয়াৰ ছন্দ ব্যৱহাৰ কৰিছে। ধৰ্মীয় পুথি সুৰ লগাই পাঠ কৰাৰ কাৰণে পদ ছন্দই বেছি প্ৰশস্ত। সেই কাৰণেই হয়তো ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে কাব্যত পদ ছন্দৰ অধিক ব্যৱহাৰ কৰিছে। অৱশ্যে দুলড়ী, ছবি আৰু ঝুমুৰী ছন্দও তেওঁ একোবাৰকৈ প্ৰয়োগ কৰিছে। অলংকাৰৰ সুষম প্ৰয়োগৰ দ্বাৰাও কন্দলিৰ কাব্যত জেউতি চৰিছে। অনুপ্ৰাস, যমক, বক্ৰোক্তি, উপমা, ৰূপক, অতিশয়োক্তি, স্বভাৱোক্তি আদি অলংকাৰৰ ব্যৱহাৰৰ কাব্যখনত লক্ষ্য কৰা যায়। তদুপৰি কাব্যখনত পদ-বয়ন সুখকৰ, ভাষা সাৱলীল আৰু ভাবো দেৱীমুখী। সামগ্ৰিক বিচাৰত ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কেৱল শাক্ত সাহিত্যৰ ভিতৰতে নহয়, সামগ্ৰিকবাৱে অষ্টাদশ শতিকাৰ অসমীয়া কাব্য-সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীতো এখন লেখৰ কাব্য ৰূপে বিবেচিত।

অৱশ্যে ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* সম্পূৰ্ণ দোষমুক্ত বুলি ক'বও নোৱাৰি। ই এখন অনূদিত কাব্য যদিও অনুবাদৰ ধাৰাবাহিক ক্ৰম কবিয়ে ৰক্ষা কৰিব পৰা নাই। ফলত কাহিনীৰ

আৰম্ভণিতে কবিৰ খোকোজা লাগিছে। জৈমিনি মুনিয়ে মাৰ্কণ্ডেয় কি প্ৰশ্ন কৰিলে আৰু উত্তৰ দিবলৈ মাৰ্কণ্ডৰ অৱসৰ কিয় নাই সেই কথা মূলত থকাৰ পিছতো কন্দলিৰ ৰচনাত উল্লেখ নাই। ফলত পাঠকৰ মনৰ কৌতুহল দূৰ নহ'ল। পূৰ্ব-কথা অংশ গ্ৰন্থৰ মূল কাহিনীৰ লগত সম্পৰ্কিত আৰু *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* পৰাই অনূদিত যদিও, মূল অধ্যায়ৰ অন্তৰ্ভুক্ত কিয় কৰা নহ'ল- বুজা নাযায়। চতুৰ্থ অধ্যায়ৰ শেষত 'গ্ৰন্থকাৰৰ পৰিচয়' দি 'উপসংহাৰ'ত পুনৰ দীঘলীয়া আত্ম-পৰিচয় দিয়াৰ কাৰণ বুজা নাযায়। বৰ্ণনাত পদ বা পয়াৰ ছন্দৰ মাত্ৰাধিক্যই কাব্যিক সৌন্দৰ্যত কিঞ্চিৎ হ'লেও আঘাত কৰিছে। ৰুচিনাথ কন্দলিৰ ৰচনাত প্ৰবাদ-প্ৰবচন, পটন্তৰ আদিৰ প্ৰয়োগো তেনেই কম হেতুকে বৰ্ণনীয় বিষয়ৰ জনসংযোগতো কিছু জড়তা আহিছে। কিন্তু এনে ধৰণৰ দুই-এক ত্ৰুটি-বিচ্যুতি থাকিলেও, সামগ্ৰিক বিচাৰত ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* অসমীয়া কাব্য-সাহিত্যলৈ মূল্যৱান অৱদান।



১৩.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অষ্টাদশ শতিকাৰ বিশিষ্ট শাক্ত-কবি ৰুচিনাথ কন্দলিৰ বিষয়ে সম্যক পৰিচয় পালো।
- ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সাহিত্য-প্ৰতিভা সম্পৰ্কে জানিব পাৰিলো।
- ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* নামৰ কাব্যখনৰ বিষয়ে সামগ্ৰিকভাৱে জানিব পাৰিলো।
- *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* গ্ৰন্থত প্ৰকাশিত শক্তিতত্ত্বৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলো।
- চণ্ডী-কাব্যৰ কাহিনী বা বিষয়বস্তু আৰু ইয়াৰ উৎস সম্পৰ্কে শিকিলো।
- অসমীয়া শাক্ত-সাহিত্যৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিলো।
- শাক্ত-সাহিত্যৰূপে *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ* স্থিতি সম্পৰ্কে জানিলো।
- *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ অভ্যন্তৰীণ সৌন্দৰ্যৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলো।
- ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ অনুবাদ ৰীতি সম্পৰ্কে জানিব পাৰিলো।



১৩.৯ অধিক জানিবলৈ

১। শৰ্মা, সত্যেন্দ্ৰনাথ (২০০১); *অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত,* গুৱাহাটী ঃ প্ৰতিমা দেৱী।

২। হাজৰিকা, পৰীক্ষিত (১৯৯৫); *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী,* গুৱাহাটী ঃ ডালিমী প্ৰকাশন।

৩। শৰ্মা দলৈ, হৰিনাথ (১৯৯৮); *অসমত শক্তি-সাধনা আৰু শাক্ত-সাহিত্য,* নলবাৰী ঃ পদ্মপ্ৰিয়া

লাইব্ৰেৰী।

৪। শৰ্মা, নবীনচন্দ্ৰ (১৯৯৫); *পদ্মাপুৰাণ* (সম্পা.), ভাটিয়ালী খণ্ড, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

৫। কাকতি, বাণীকান্ত, *পুৰণি কামৰূপৰ ধৰ্মৰ ধাৰা* ।

১৩.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কৰল ৰূপৰেখা)

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সময় ..... তেওঁৰ পৃষ্ঠপোষকৰ ..... তাৰ আধাৰতে আলোচকসকলে আগবঢ়োৱা মতৰ আধাৰত *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* ৰচনাৰ সময় নিণয় কৰিব।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ পৃষ্ঠপোষক ..... তেওঁক অনুপ্ৰাণিত কৰা গ্ৰন্থসমূহ — সেইসমূহে তেওঁক কি দৰে সহায় কৰে ..... তাৰ আধাৰত তেওঁ কি ৰচনা কৰিছিল তাৰ সংক্ষিপ্ত লেখ।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীৰ* মূল উৎস মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণত ..... সেই বিষয়ে পাঠ্যত দিয়া তথ্যৰ আধাৰত চমুকৈ লিখিব।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীত প্ৰকাশ পোৱা কাব্যিক মূল্যৰ চমু বিশ্লেষণ (উদাহৰণ সহ)।*

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডীত* শক্তিতত্ত্বৰ প্ৰকাশ কি দৰে হৈছে তাৰ চমু আলোচনা।



১৩.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ পৰিচয় দি তেওঁৰ সময় সম্পৰ্কে এটি ধাৰণা দিবৰ যত্ন কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ বিষয়বস্তু আৰু উৎস বিচাৰ কৰি কাব্যখনৰ গুণাগুণ বিশ্লেষণ কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ অসমীয়া শাক্ত-সাহিত্যৰ বুৰঞ্জীত *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ স্থান নিৰূপণ কৰি এটা আলোচনা প্ৰস্তুত কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ অভ্যন্তৰীণ সৌন্দৰ্য বিশ্লেষণ কৰি এটা প্ৰৱন্ধ প্ৰস্তুত কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী* কাব্যৰ অনুবাদ ৰীতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰি এটি প্ৰৱন্ধ যুগুত কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ অসমীয়া শাক্ত সাহিত্যৰ ভাগ কেইটা আৰু কি কি? প্ৰতিটো ভাগৰ বিষয়ে পৰিচয়মূলক আলোচনা এটি প্ৰস্তুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৪ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* ঃ সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যৰ কাহিনী তথা মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনী

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্য
১৪.৪ প্ৰথম মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু
১৪.৫ প্ৰথম মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য
১৪.৬ প্ৰথম মাহাত্ম্যত প্ৰকাশিত হোৱা আধ্যাত্মিক তত্ত্ব
১৪.৭ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু
১৪.৮ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যক সৌন্দৰ্য
১৪.৯ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যত প্ৰকাশিত হোৱা আধ্যাত্মিক তত্ত্ব
১৪.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৪.১১ অধিক জানিবলৈ
১৪.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)
১৪.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ—

- ৰুচিনাথ কন্দলি ৰচিত *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্ৰন্থৰ বিষয়বস্তুৰ ধাৰণা লাভ কৰিব
- গ্ৰন্থখনৰ প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়ে সবিশেষ জানিব পাৰিব
- প্ৰথম মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তুৰ মাজেদি ফুটি উঠা সাহিত্যিক সৌন্দৰ্য আৰু আধ্যাত্মিক তত্ত্বৰ আভাস পাব
- দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ মাজেদি প্ৰকাশিত কাব্যিক সৌন্দৰ্য আৰু আধ্যাত্মিক তত্ত্বৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১৪.২ পৰিচয়

স্নাতকোত্তৰ অসমীয়া তৃতীয় ষাণ্মাসিকৰ সাহিত্য শাখাৰ শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে আগবঢ়োৱা পাঠ্যবিষয়ৰ এই অধ্যায়ৰ শিৰোনাম *শ্রীশ্রীচণ্ডী* ঃ সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যৰ তথা মহিষাসুৰ বধৰ কাহিনী"। ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়ত আপুনি অসমীয়া শাক্ত-সাহিত্য সম্পৰ্কে আৰু ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্ৰন্থখনৰ বিষয়েও সবিশেষ জানিব পাৰিলে। এই অধ্যায়ত *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্ৰন্থৰ

প্রথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু, সাহিত্যিক সৌন্দর্য আৰু আধ্যাত্মিক তত্ত্ব সম্পর্কে সবিশেষ জানিব পাৰিব। ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে কোনকেইখন পুৰাণৰ পৰা প্রথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ সমল গ্রহণ কৰি নিজ কাব্যত কি ৰূপত তুলি ধৰিছে সেই সম্পর্কে এই অধ্যায়ত আলোচনা কৰা হ'ব। তদুপৰি উক্ত বিষয়বস্তুৰ মাজেদি প্রতিফলিত হোৱা কাব্যিক সৌন্দর্য আৰু আধ্যাত্মিক তত্ত্ব সম্পর্কেও যথা-সম্ভৱ বিস্তৃত ৰূপত আলোচনা কৰিবলৈ যত্ন কৰা হ'ব।

অসমত ভালেমান কবিয়ে চণ্ডীতত্ত্ব সম্পর্কীয় পুথি ৰচনা কৰিছে। তাৰ ভিতৰত ষোড়শ শতিকাৰ কবি পীতাম্বৰ দ্বিজৰ *মার্কণ্ডেয় চণ্ডী* সপ্তদশ শতিকাৰ অজ্ঞাত কবিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* মাহাত্ম্য অষ্টাদশ শতিকাৰ শিৱনাথ দ্বিজ, ৰুচিনাথ কন্দলি, ৰঙ্গনাথ চক্রৱর্তী, মধুসূদন মিশ্র আদিয়ে ৰচনা কৰা চণ্ডী-মাহাত্ম্য বিষয়ক পুথিসমূহৰ নাম উল্লেখ কৰিব পাৰি। পৰৱর্তী সময়তো অনেক কবিয়ে চণ্ডী বিষয়ক পদ-পুথি ৰচনা কৰি শাক্ত-সাহিত্যৰ পৰম্পৰাটো অসমত বর্তাই ৰাখিছে। কিন্তু অসমৰ দেৱী-পূজাৰ পৰিমণ্ডলত কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিখন আদৰনীয় আৰু শ্রদ্ধাৰ বস্তু আছিল। ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে পুথিখন *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ, বামন পুৰাণ, ব্রহ্মবৈৱর্ত পুৰাণ* আৰু *কালিকা পুৰাণক* ভিত্তি কৰি ৰচনা কৰিছে। কিন্তু প্রধানকৈ গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে *মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* ওপৰত।

যি কি নহওঁক, দেৱী মাহাত্ম্য প্রকাশ আৰু প্রচাৰৰ উদ্দেশ্যে ৰচনা কৰা ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যৰ প্রথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়ে সবিশেষ আলোচনা এই অধ্যায়ত আগবঢ়োৱাৰ যত্ন কৰা হ'ব। দেৱী মাহাত্ম্য প্রকাশৰ সমান্তৰালকৈ কন্দলিয়ে কাব্যখনত কোলা নগৰীৰ সূৰথ ৰজাৰ বৃত্তান্ত আৰু সমাধি বৈশ্যৰ দুর্দ্দশাৰ ছবিও দাঙি ধৰিছে; এই অধ্যায়ত সেয়াও আলোচনা কৰা হ'ব।

১৪.৩ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যৰ প্রথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্য

ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে *মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* অন্তর্গত *দেৱী-মাহাত্ম্য* খণ্ডক ভিত্তি কৰিয়েই ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থ প্রণয়ন কৰিছে। অৱশ্যে ইয়াত *বামন পুৰাণ, ব্রহ্মবৈৱর্ত পুৰাণ, কালিকা পুৰাণ* আৰু *দেৱী-ভাগৱতৰো* কিছু প্রভাৱ আছে। মূলৰ দৰেই কন্দলিৰ গ্রন্থখনতো চণ্ডীক সর্বশক্তিসম্পন্না আৰু জগতৰ সৃষ্টি-স্থিতি লয়ৰ অধিকাৰিনী ৰূপে প্রতীয়মান কৰিছে। এইগৰাকী দেৱীক আৰাধনাৰে তুষ্ট কৰিব পাৰিলেই দেৱীয়ে মানুহক মুক্তিপদ ফল দান কৰে। এনে সাৰতত্ত্ব জন-সমাজত দাঙি ধৰাৰ উদ্দেশ্যে কন্দলিয়ে গ্রন্থখনত এটা পূর্ণ কাহিনী প্রস্তুত কৰিছে।

শ্রীশ্রীচণ্ডী গ্রন্থৰ মূল বিষয়বস্তুক তেৰটা খণ্ডত ভাগ কৰি কবি ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে সেই ভাগবোৰক একোটা মাহাত্ম্য হিচাপে দেখুৱাইছে। তদুপৰি প্রথম মাহাত্ম্যৰ আগত 'মঙ্গলাচৰন' আৰু 'পূর্বকথা' শিৰোনামেৰে মূল বিষয়বস্তুৰ পাতনি স্বৰূপে কিছু কথা যোগ দিছে। ঠিক সেইদৰে 'ত্রয়োদশ মাহাত্ম্য'ৰ পিছত 'উপসংহাৰ' নামেৰে কাহিনীৰ সামৰণি মাৰিছে। মার্কণ্ডেয় মুনি, মেধস মুনি, ক্রৌষ্টকি মুনি, জৈমিনি, ৰজা সূৰথ আৰু সমাধি বৈশ্যই কাহিনীত যথোচিত ভুমিকা

গ্রহণ কৰাৰ লগতে দেৱী আৰু দৈত্যসকলৰ ভুমিকাও ক্রিয়াশীল। পুৰাণৰ সমলৰ লগতে কবিয়ে কাহিনীৰ প্রয়োজনত নিজাকৈয়ো মাজে মাজে কিছু কথা সংযোগ কৰি কাহিনীক পৰিপূর্ণতা দিছে।

১৪.৪ প্রথম মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী*ৰ প্রথম মাহাত্ম্যৰ আৰম্ভনিৰ পদ ছয়শাৰী মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ ৮১ অধ্যায়ৰ আৰম্ভনিৰ কথাৰ লগত মিলে। কিন্তু পৰৱর্তী কথাখিনি *ব্রহ্মবৈৱর্ত্ত পুৰাণ*ৰ প্রকৃতি খণ্ডৰ পৰা গ্রহণ কৰিছে। কথাবস্তু অনুসৰি বৃহস্পতিৰ ভার্য্যা তাৰাৰ গর্ভত আৰু চন্দ্রৰ ঔৰষত বুধৰ জন্ম। এদিন বুধে নন্দন বনত কুবেৰ আৰু ঘৃতাচীৰ কন্যা সুন্দৰী চিত্রাক লগ পাই গন্ধর্ব বিধিৰে বিয়া কৰায়। চিত্রাৰ সন্তান চৈত্র সপ্তদীপা পৃথিৱীৰ অধীশ্বৰ হয়। চৈত্রৰ পুত্র অধিৰথো প্রভাৱশালী ৰজা আছিল। অধিৰথৰ পুত্র নৰেশ্বৰ সুৰথ। সময়ত নন্দী নৰপতিয়ে সুৰথ ৰজাৰ কোলানগৰী আক্রমণ কৰি তেওঁক পৰাজিত কৰে। সুৰথ ৰজাই মনৰ বেজাৰত ৰাজ্যভাৰ এৰি বনলৈ গুচি যায়।

ইয়াৰ পিছৰ কথা-বস্তু পুনৰ মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ ৮১ তম অধ্যায়ৰ পৰা লোৱা হৈছে। সূৰথ ৰজাই ৰাজ্য এৰি আহি মেধস মুনিৰ আশ্রমত থাকিবলৈ লোৱা, পূর্বৰ চিন্তাই মনত পীড়া দিয়া, আশ্রমতে সমাধি নামৰ বৈশ্য এজনৰ লগত ৰজাৰ দেখা-দেখি হোৱা, দুয়ো গৈ মুনিৰ ওচৰত মনৰ অশান্তি প্রকাশ কৰা, মুনিয়ে দুয়োৰে আগত বৈষয়িক আকর্ষণ বা পার্থিৱ মোহৰ তাৎপর্য ব্যাখ্যা কৰি আধ্যাত্মিক তত্ত্ব-মহত্ব বুজাই দিয়াৰ উপৰিও দেৱী মাহাত্ম্যৰ গূঢ়তত্ত্ব দাঙি ধৰা ইত্যাদি কথাংশ *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ*ৰ। তদুপৰি মধু আৰু কৈটভ নামৰ দুই দৈত্যৰ সৃষ্টি, সিহঁতৰ বল-বিক্রম, দেৱী মহামায়াৰ কৃপাত সিহঁতৰ নিধন আদি কথাবস্তু *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থৰ প্রথম মাহাত্ম্যত উপস্থাপন কৰা হৈছে।



অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থৰ কথা বস্তু ক'ৰ পৰা আহৰণ কৰা হৈছে চমুকৈ লিখক। (১০০ টা মান শব্দত)

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ প্রথম মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু সম্পর্কে আলোচনা কৰক। (১৫০ টা মান শব্দত)

.....

১৪.৫ প্রথম মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য

কবি ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ*ৰ কাহিনীৰ আধাৰত *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থ ৰচনা কৰিছে। কিন্তু তেওঁ গ্রন্থখন সংস্কৃত পুৰাণৰ হুবহু অনুবাদ নহয় বা একেখন পুৰাণৰ অনুবাদো নহয়।

প্রয়োজনত অন্য পুৰাণৰ পৰাও সমল গ্রহণ কৰিছে আৰু প্রয়োজনত নিজাকৈও কিছু কথা কাহিনীত যোগ দিছে। মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ উপৰিও কন্দলিয়ে তথ্য সংগ্রহ কৰা পুৰাণসমূহ হ'ল — *বামন পুৰাণ, কালিকা পুৰাণ* আৰু *ব্রহ্মবৈৱর্ত্ত পুৰাণ*। সকলো মিলি *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কন্দলিৰ মৌলিক গ্রন্থ যেন হৈ পৰিছে।

ইতিমধ্যেই ওপৰৰ আলোচনাত উল্লেখ কৰা হৈছে যে ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে তেওঁৰ *শ্রী শ্রীচণ্ডী* গ্রন্থৰ কাহিনীভাগক ১৩ টা মাহাত্ম্য অর্থাৎ অধ্যায়ত ভাগ কৰি বর্ণনা কৰিছে। তাৰে প্রথম মাহাত্ম্যৰ কথা-বস্তু কন্দলিয়ে *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ* আৰু *ব্রহ্মবৈৱর্ত্ত পুৰাণৰ* পৰা গ্রহণ কৰিছে। প্রথম মাহাত্ম্যত ৰজা সুৰথ আৰু সমাধি বৈশ্যৰ দুদর্শাৰ কথা, তেওঁলোকৰ ওচৰত মেধস মুনিৰ দেৱী মাহাত্ম্য কথন, ব্রহ্মাৰ দেৱী-স্তুতি আৰু দেৱীৰ মধুকৈটভ বধৰ ঘটনা বর্ণনা কৰা হৈছে।

ৰুচিনাথ কন্দলি এগৰাকী দেৱী-ভক্তি পৰায়ণ লোক আছিল। তদুপৰি তেওঁ আছিল সংস্কৃতৰ বুৎপত্তি থকা কবি। প্রথম মাহাত্ম্যৰ কথা-বস্তু সংস্কৃত পুৰাণৰ পৰা প্রয়োজন অনুসৰি অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰি লওঁতে কন্দলিয়ে বিবিধ ছন্দ ব্যৱহাৰ কৰিছে। ঘাইকৈ অৱশ্যে কাব্যখনত তেওঁ পদ বা পয়াৰ ছন্দকে ব্যৱহাৰ কৰিছে। কাৰণ ধর্মীয় পুথি সুৰ লগাই পাঠ কৰাৰ কাৰণে পদ-ছন্দ বেছি প্রশস্ত। বাকী দুলড়ী, ছবি আৰু ঝুমুৰী ছন্দও অৱশ্যে কাব্যখনত প্রয়োগ কৰিছে। সেইদৰে উপমা, ৰূপক, অনুপ্রাস, যমক, বক্রোক্তি, অতিশয়োক্তি আদি অলংকাৰৰ প্রয়োগে প্রথম মাহাত্ম্যৰ বর্ণনাত জেউতি চৰাইছে।

শ্রীশ্রীচণ্ডী কাব্যত ছয়বিধ ৰসৰ প্রয়োগ হৈছে। প্রথম মাহাত্ম্যৰ বর্ণনাতো ইয়াৰ প্রায়কেইবিধ ৰস প্রতিফলিত হৈছে। এই ছয়বিধ ৰস হ'ল— বীৰ, ভয়ানক, বীভৎস, অদ্ভুত, ৰৌদ্র আৰু শান্ত। কন্দলিৰ পদ-চয়ন সুখকৰ, ভাষা সাৱলীল আৰু ভাবো দেৱীমুখী।

অনুবাদ ৰীতিলৈ দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিলে দেখা যায় যে, *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যত ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে চাৰি প্রকাৰ অনুবাদ ৰীতি প্রয়োগ কৰিছে। সেয়া হ'ল— (ক) ব্যাখ্যাত্মক অনুবাদ (খ) হুবহু অনুবাদ (গ) সাৰানুবাদ বা ভাৱানুবাদ আৰু (ঘ) বিক্ষিপ্ত বা মিশ্র অনুবাদ। প্রথম মাহাত্ম্যৰ বর্ণনাতো এই চাৰি প্রকাৰ অনুবাদ ৰীতিৰ প্রয়োগ চকুত পৰে।

দেৱী-মাহাত্ম্য প্রকাশেই যিহেতু কাব্যখনৰ মূল উদ্দেশ্য, সেয়েহে "জয় নমো ভগৱতী দেৱী মহামায়া" বুলি সম্বোধন কৰি, দেৱী বন্দনাৰে বর্ণনা আৰম্ভ হৈছে। আনহাতে প্রথম মাহাত্ম্যৰ কথা-বস্তু আৰম্ভ হৈছে সুৰথ ৰজাৰ বংশ বৃত্তান্ত বর্ণনাৰে। বৃহস্পতিৰ ভার্যা তাৰাৰ গর্ভত আৰু চন্দ্রৰ ঔৰষত বুধৰ জন্ম; বুধ আৰু চিত্রাৰ সন্তান চৈত্র; চৈত্র্যৰ সন্তান অধীৰথ; অধীৰথৰ পুত্র সুৰথ। নন্দী নৰপতিৰ হাতত পৰাজিত হৈ মনৰ বেজাৰত ৰাজ্য এৰি বনলৈ গুচি যায় আৰু মেধস মুনিৰ আশ্রমত আশ্রয় লয়। আশ্রমতে ৰজা সুৰথে সমাধি নামৰ বৈশ্য এজনক লগ পায়। কলিংগ দেশৰ ৰজা বিৰাধৰ নাতি আৰু ডুমিন বৈশ্যৰ পুত্র তথা পৰম মহন্ত সমাধিৰ উদাৰতাত বিতুষ্ট হৈ ভার্যা-পুত্রই খেদি দিয়াত সমাধি বৈশ্যও আহি মেধস মুনিৰ আশ্রম পাইছিল। মেধস মুনিয়ে সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যক মোহ আৰু পৰমার্থ সম্পর্কে ব্যাখ্যা আৰু জ্ঞান দি কর্তব্য-অকর্তব্যৰ কথা বুজাই দিলে। মহামায়াৰ শক্তিৰ বলতে যে মানুহে সংসাৰ মায়াত নিমজ্জিত হয়;

দেৱীৰ অনুগ্রহ লাভ কৰিলেহে যে সংসাৰৰ মায়াৰ পৰা মুক্তি পোৱাতো সম্ভৱ, সেই কথাও মুনিয়ে বুজাই দিলে নানা উপমাৰে। তদুপৰি দেৱী মহামায়াৰ কৃপাত মধুকৈটভৰ আক্রমনৰ পৰা ব্রহ্মা কিদৰে ৰক্ষা পৰিল আৰু অনন্ত শয্যাত নিদ্রাৰত বিষ্ণুৰে সাৰ পাই মধুকৈটভক কিদৰে বধ কৰিলে তাৰে বর্ণনাৰে প্রথম মাহাত্ম্য সামৰণি পৰিছে।

বিষয়বস্তুৰ বর্ণনা আৰু পৰিৱেশ সৃষ্টিৰ লগতে চৰিত্রৰ ব্যক্তিত্ব-মানসিকতা ফুটাই তোলাৰ ক্ষেত্রত কবি যে সিদ্ধহস্ত, সেই কথা প্রথম মাহাত্ম্যৰ বর্ণনাতে প্রকাশ পাইছে। সুৰথ ৰজা আৰু সমাধি বৈশ্যৰ মানসিক বেজাৰ, মেধস মুনিৰ পাণ্ডিত্যপূর্ণ বুজনি আৰু আশ্রয় দান, দেৱী-মাহাত্ম্যৰ প্রকাশ, মধু আৰু কৈটভৰ অহমিকা ভাৱ তথা বিষ্ণুৰ ঐশ্বৰিক স্বৰূপ সকলোবোৰেই কবিৰ বর্ণনাত স্পষ্ট আৰু আকর্ষণীয় হৈ উঠিছে। পদ ছন্দত বর্ণনা কৰা এই মাহাত্ম্যত অলংকাৰ প্রয়োগ আৰু প্রাঞ্জল ভাষাৰ প্রয়োগ মনকৰিবলগীয়া। কবিয়ে *ব্রহ্মবৈৱর্ত্ত পুৰাণ* আৰু মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ কথাবস্তুক প্রয়োজন অনুসৰি গ্রহণ কৰি, নিজ পাণ্ডিত্য আৰু কাব্যপ্রতিভাৰে সজাই লৈ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থৰ প্রথম মাহাত্ম্য প্রস্তুত কৰিছে।



অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ প্রথম মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য সম্পর্কে আলোচনা কৰি এটা প্রবন্ধ যুগুত কৰক। (১০০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১৪.৬ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* ৰ প্রথম মাহাত্ম্যত প্রকাশিত আধ্যাত্মিক তত্ত্ব

ইতিমধ্যেই ওপৰত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ* আৰু *ব্রহ্মবৈৱর্ত্ত পুৰাণ* ৰ পৰা সমল গ্রহণ কৰি ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থৰ প্রথম মাহাত্ম্যৰ কথাবস্তু নির্মাণ কৰিছে। সূৰথ ৰজাৰ বংশ বৃত্তান্ত বর্ণনাৰ পিছত নন্দী নৰপতিৰ হাতত পৰাজিত হৈ মনৰ বেজাৰত সুৰথ ৰজাই মেধস মুনিৰ আশ্রমত আশ্রয় লয়। আশ্রমতে ৰজাই সমাধি নামৰ বৈশ্য এজনক লগ পায়। সমাধি বৈশ্যয়ো ভার্যা পুত্রৰ হাতত লাঞ্ছিত হৈ মনৰ দুখতে বনত আশ্রয় লৈছিল। ৰজা সুৰথ আৰু সমাধি বৈশ্যৰ মনৰ বেজাৰ গুচাবৰ কাৰণে মোহ আৰু পৰমার্থৰ জ্ঞান দিয়াৰ লগতে কর্তব্য অকর্তব্যৰ বিষয়েও ব্যাখ্যা কৰে। মহামায়াৰ শক্তিৰ বলতে যে মানুহে সংসাৰৰ মায়াত নিমজ্জিত হয়, দেৱীক প্রার্থনা কৰি দেৱীৰ অনুগ্রহ লাভ কৰিলেহে যে সংসাৰৰ মায়াৰ বান্ধোনৰ পৰা মুক্তি পোৱা সম্ভৱ, সেই কথাও মুনিয়ে দুয়োজনক নানা উপমাৰে বুজাই দিয়ে। তদুপৰি শেষৰ ফালে, দেৱী মহামায়াৰ কৃপাত ব্রহ্মা কিদৰে ৰক্ষা পৰিল আৰু অনন্ত শয্যাত নিদ্রাৰত বিষ্ণুৰে সাৰ পাই মধুকৈটভক কিদৰে বধ কৰিলে তাৰো বর্ণনা প্রথম-মাহাত্ম্যত দিয়া হৈছে।

মেধস মুনিৰ মুখেৰে মোহৰ ব্যাখ্যা কৰি কোৱা হৈছে যে— বিষয়-মোহ থাকিলে কোনো লোকক জ্ঞানী বোলা নাযায়। পৰমার্থ জ্ঞান থাকিলেহে মোহৰ পৰা মুক্তি পোৱা যায়। ফেচাঁ

আদি কিছু জীৱই দিনত নেদেখে কিন্তু ৰাতি দেখে; কাউৰী আদিয়ে আকৌ দিনত দেখে কিন্তু ৰাতি নেদেখে; আনহাতে বাঘ, শিয়াল, মেকুৰী আদি জন্তুৱে দিনে-ৰাতি সমানেই দেখা পায়। কিন্তু এই সকলো জীৱতকৈ উৰ্দ্ধত মানুহৰ আছে বিবেক বুদ্ধি। গতিকে বিষয়-বাসনাযুক্ত আন জীৱ-জন্তুৱে আহাৰ, মৈথুন, নিদ্রা আদিৰ জ্ঞান পালেও তত্ত্বজ্ঞান নাপায়। ফলত জীৱ-জন্তুৱে নিজে নাখাইও পোৱালিক খুৱায়। কিন্তু বিবেক-বুদ্ধি সম্পন্ন মানুহে তত্ত্বজ্ঞান লাভ কৰিও জীৱ-জন্তুৱে কৰা আচৰণকে কৰা উচিত নহয়। নহ'লে মায়াৰ বান্ধত খালত পৰিব লাগিব। পিছে এই বান্ধোনৰ পৰা মুক্তি পোৱা সহজ সাধ্য নহয়। একান্ত ভক্তিৰে দেৱী মহামায়াক সন্তুষ্ট কৰিব পাৰিলেহে মায়াৰ বান্ধোনৰ পৰা মুক্তি পোৱা সম্ভৱ। ব্রহ্মা আদি দেৱতাগণৰো দেৱীয়েই ঈশ্বৰী। এই গৰাকী দেৱী সর্বশক্তিসম্পন্না আৰু সকলোতে বিৰাজমান। প্রলয় জলত অনন্ত শয্যাত নাৰায়ন-বিষ্ণুযেতিয়া নিদ্রাৰত আছিল বিষ্ণুৰ কাণৰ মল আনি দেৱীয়ে প্রলয় জলত নিক্ষেপ কৰিছিল। সেই কর্ণমল দুই খণ্ড হৈ তাৰ পৰা মধু আৰু কৈটভ নামৰ দুটা প্রচণ্ড অসুৰৰ সৃষ্টি হ'ল। বিষ্ণুৰ নাভি কমলত বহি থকা ব্রহ্মাক দেখি প্রচণ্ড খণ্ডত দুই অসুৰে তেওঁক বধিবলৈ খেদি আহিলত ভয় খাই ব্রহ্মাই দেৱী মহামায়াক স্তুতি কৰিব ধৰিলে, যাতে বিষ্ণুৰ চকুত অধিস্থান কৰি থকা দেৱীয়ে বিষ্ণুক নিদ্রাৰ পৰা জগায়। কবিয়ে বর্ণনা কৰা অনুসৰি জগতৰ আধাৰ স্বৰূপা, সৃষ্টি-স্থিতি-সংহাৰৰো গৰাকিনী, জ্ঞান মোহৰ স্বৰূপিনী দেৱীয়ে ব্রহ্মাৰ স্তুতি শুনি বিষ্ণুৰ চকুৰ পৰা আতৰি আহিলত বিষ্ণুৱে নিদ্রাৰ পৰা সাৰ পালে আৰু চকু মেলিয়েই দুই অসুৰে ব্রহ্মাক খাবলৈখেদি অহা দেখা পালে। মধুকৈটভৰ লগত বিষ্ণুৱে হাজাৰ বছৰ যুদ্ধ কৰিলে। শেষত দেৱীৰ মায়াত মোহিত হৈ দুয়ো দৈত্যই বিষ্ণুক বৰদান দিব বিচাৰিলে। শাৰীৰিক শক্তিৰ অহংকাৰত দুয়ো বিষ্ণুৰ হাতত মৃত্যুৰ বৰ দিবলৈ কুণ্ঠাবোধ নকৰিলে আৰু অৱশেষত দেৱীৰ মহিমাত বিষ্ণুৰ হাতত দুয়োৰে মৃত্যু হ'ল।

এইদৰেই দেৱী মহামায়াৰ স্বৰূপ আৰু মাহাত্ম্য প্রকাশ, দুই দৈত্য মধু আৰু কৈটভৰ জন্ম আৰু মৃত্যু প্রদর্শন, মেধস মুনিৰ মুখেৰে দেৱীৰ শক্তি মাহাত্ম্য ব্যাখ্যা আদিৰ মাজেৰে আধ্যাত্মিক তত্ত্ব প্রকাশ কৰি কবি ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থৰ প্রথম মাহাত্ম্যৰ সামৰণি মাৰিছে।



অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ৪ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ প্রথম মাহাত্ম্যৰ আধ্যাত্মিক তত্ত্ব সম্পর্কে এটি প্রৱন্ধ যুগুত কৰক। (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১৪.৭ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু

ওপৰত উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে, *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ* ৰ অন্তর্গত 'দেৱী মাহাত্ম্য' খণ্ডক ভিত্তি কৰিয়েই ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থ প্রণয়ন কৰিছে আৰু ইয়াত *বামন পুৰাণ, ব্রহ্মবৈৱর্ত্ত পুৰাণ* আৰু 'দেৱী ভাগৱক'ৰো কিছু প্রভাৱ আছে। মূলৰ নিচিনাকৈ কন্দলিয়েও চণ্ডীক সর্বশক্তিসম্পন্ন আৰু জগতৰ সৃষ্টি-স্থিতি-লয়ৰ অধিকাৰীনীদেৱী ৰূপত প্রতীয়মান কৰিছে।

তদুপৰি গ্ৰন্থখনত মূল বিষয়বস্তুক কন্দলিয়ে তেৰটা খণ্ডত ভাগ কৰি একো একোটা মাহাত্ম্য ৰূপে দেখুৱাইছে। মূল বিষয়বস্তু পু�ৰাণৰ পৰা গ্ৰহণ কৰিলেও ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে কাহিনীৰ প্ৰয়োজনত নিজাকৈয়ো কিছু কথা মাজে মাজে সংযোগ কৰি কাহিনীক পৰিপূৰ্ণতা দিছে।

শ্রীশ্রীচণ্ডী গ্ৰন্থৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যত ৰম্ভাসুৰৰ হৰ-পার্বতী আৰাধনা আৰু বৰ লাভ, মহিষাসুৰক কাত্যায়ন মুনিৰ অভিশাপ, মহিষাসুৰৰ হাতত দেৱতাসকলৰ পৰাজয়, হৰি-হৰৰ আগত দেৱগণৰ গোচৰ, দেৱীৰ আবির্ভাৱ, দেৱতাসকলৰ দেৱীস্তুতি, দেৱী-দৈত্যৰ ৰণ, দানৱ সৈন্য নিধন এই ঘটনাগুচ্ছ বর্ণনা কৰা হৈছে। ৰম্ভা দৈত্য আৰু মহিষাসুৰৰ কাহিনীভাগ কন্দলিয়ে *কালিকা পুৰাণৰ* পৰা গ্ৰহণ কৰা বুলি কাব্যত নিজে উল্লেখ কৰিছে। সেই অনুসৰি ৰম্ভাসুৰে পুত্ৰ-বাঞ্ছা কৰি বহু বছৰ কাল কঠোৰ তপস্যাৰে শিৱ-পার্বতীক আৰাধনা কৰে। তাতে সন্তুষ্ট হৈ শিৱই আবির্ভাৱ হৈ অসুৰক বৰ দিব বিচাৰিলে। ৰম্ভাই কৰ যোৰে ক'লে যে অপুত্রক ৰম্ভাৰ দুখ নিবাৰণ কৰি স্বয়ং শিৱই তিনি জনমত তাৰ পুত্ৰ ৰূপে জন্ম ল'ব লাগে। ৰম্ভাৰ সেই পুত্ৰ দেৱতা, যক্ষ, ৰাক্ষস আৰু দানৱৰ অবধ্য হ'ব লাগে, যি চিৰযুগে মহা যশমান, লক্ষ্মীৱান আৰু ত্রিভুৱনৰ অদ্বিতীয় বীৰ হ'ব লাগে। ৰম্ভাক তথাস্তু বুলি কৈ শিৱ অন্তর্দ্ধান হোৱাত গৃহাভিমুখী ৰম্ভাসুৰে বাটতে তিনি বছৰীয়া ঋতুমতী চিত্রবর্না সুন্দৰী মহিষী এজনীক দেখি কাম বিমোহিত হৈ ৰমন কৰিলে। যথা সময়ত মহিষাসুৰৰ জন্ম হ'ল আৰু পৰম শক্তিশালী হৈ উঠিল। এদিনাখন মহিষাসুৰে হিমালয়ৰ পাদদেশত থকা কাত্যায়ন মুনিৰ আশ্রমত প্ৰৱেশ কৰিলে আৰু নাৰী ৰূপ ধৰি কাত্যায়নৰ শিষ্য ৰৌদ্রাশ্বক মোহিত কৰি তপ ভংগ কৰিলে। তাকে দেখি মুনিয়ে মহিষাসুৰক অভিশাপ দিলে যে যি নাৰী ৰূপ ধৰি অসুৰে ৰৌদ্রাশ্বৰৰ তপস্যা ভংগ কৰিলে, তেনে নাৰীৰ হাততে এদিন তাৰ মৃত্যু হ'ব।

ইয়াৰ পিছৰ কথাবস্তু ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ* ৮২ তম অধ্যায়ৰ পৰা গ্ৰহণ কৰিছে। সেই অনুসৰি, বল-শক্তিৰ গর্বত উন্মত্ত হৈ চৰাচৰ প্রাণীবর্গক অত্যাচাৰ কৰাৰ উপৰিও স্বর্গৰাজ্যও অধিকাৰ কৰিব বিচাৰিলে। এশ বছৰ কাল ইন্দ্র সমন্বিতে দেৱগণৰ লগত মহিষাসুৰৰ যুদ্ধ হ'ল আৰু শেষত দেৱতাসকল পৰাজিত হয়। মহিষাসুৰ স্বর্গৰ অধিপতি হোৱাত দেৱগণৰ অতি শোচনীয় অৱস্থা হ'ল আৰু মানুহৰ নিচিনাকৈ পৃথিৱীত অনাই বনাই ঘূৰি ফুৰিব ধৰিলে। অৱশেষত নিঠৰুৱা দেৱগণে নিজ অৱস্থাৰ কথা ব্রহ্মাক অৱগত কৰি হৰি-হৰৰ ওচৰলৈ গ'ল। দেৱগণৰ দুর্দশা দেখি ব্রহ্মা-বিষ্ণু-মহেশৰ অতিশয় খং উঠিল আৰু দেৱতাসকলৰ শৰীৰৰ পৰা ওলোৱা তেজ-পুঁজ একগোট হৈ এক নাৰী মূর্তিৰ আবির্ভাৱ হ'ল। বিভিন্ন দেৱতাই অস্ত্র-শস্ত্র দান কৰি দেৱীক সু-সজ্জিত কৰি তুলিলে।



জানি থোৱা ভাল

শংকৰৰ গাৰ তেজেৰে দেৱীৰ মুখ, যমৰ তেজৰ পৰা চুলি, বিষ্ণুৰ তেজৰ পৰা বাহু, চন্দ্রৰ তেজৰ পৰা স্তনযুগল, ইন্দ্রৰ তেজৰ পৰা মধ্যদেশ, বৰুণৰ তেজৰ পৰা জংঘা আৰু উৰু, পৃথিৱীৰ তেজৰ পৰা নিতম্ব, ব্রহ্মাৰ তেজেৰে চৰণ, সূর্যৰ তেজেৰে ভৰিৰ আঙুলি, বসুৰ তেজেৰে হাতৰ আঙুলি, কুবেৰৰ তেজেৰে নাক, প্রজাপতিৰ তেজেৰে দাঁত, অগ্নিৰ তেজেৰে তিনিটা চকু, দুই সন্ধ্যাৰ তেজেৰে ভ্রূ আৰু পৱনৰ তেজেৰে কাণ দুখন সৃষ্টি হৈছিল।

তদুপৰি বিভিন্ন দেৱতাই অস্ত্র-শস্ত্র দি দেৱীক সু-সজ্জিত কৰিছিল। তাৰ ভিতৰত মহাদেৱে শূল, নাৰায়ণে চক্র, বৰুণে শংখ আৰু পাশ, হুতাশনে শক্তি, বায়ুৱে ধনু আৰু বানপূর্ণ তুণ, ইন্দ্রই বজ্র, ঐৰাৱতৰ ঘণ্টা, যমে দণ্ড, দক্ষপ্রজাপতিয়ে অক্ষমালা, ব্রহ্মাই কমণ্ডলু, সূর্যই ৰশ্মিৰাশি আৰু কালে দেৱীক খর্গ আৰু চর্মসমূহ দিছিল। ইয়াৰ উপৰিও ক্ষীৰোদ সাগৰে দেৱীক দিলে অমল হাৰ, অজৰ বস্ত্রযুগ্ম, দিব্য চূড়ামনি, কুণ্ডলদ্বয়, বলয়-নিকৰ, শুভ্র অর্দ্ধচন্দ্র, বাহুৰ কেয়ুৰ, ভৰিৰ নুপুৰ, ডিঙিৰ অলংকাৰ আৰু সমস্ত আঙুলিৰ ৰত্নৰাজি। বিশ্বকর্মাই দেৱীক দিছিল পৰশু কুঠাৰ, অনেক বিধ অস্ত্র আৰু অভেদ্য বর্ম; জলনিধিয়ে দিলে মূৰ আৰু বুকুত অম্লান পংকজমালা; হিমালয়ে দিলে সিংহ বাহন আৰু বিবিধ ৰত্ন; কুবেৰে দিলে সুৰা সমে পান পাত্র, অনন্ত নাগে দিব্য নাগহাৰ; অন্য দেৱগণেও নানাবিধ অলংকাৰ আৰু অস্ত্র-শস্ত্র দি দেৱীক সজ্জিত কৰি তুলিছিল।

ৰূপে-গুণে, অস্ত্র শস্ত্রৰে সু-সজ্জিত হৈ দেৱীয়ে অট্টহাস্য কৰি গর্জিব ধৰিলে। দেৱীৰ ভয়ংকৰ গর্জনত লোকসমাজ ক্ষুদ্ধ হ'ল, সাগৰবিলাক কঁপি উঠিল, পৃথিৱীখন লৰিব ধৰিলে। দেৱগণে জয়ধ্বনি দিলে, মুনিগনে ভক্তিভাৱে স্তুতি কৰিলে। দেৱীৰ গর্জন শুনি মহিষাসুৰে সৈন্য-সামন্ত সাজু কৰি শব্দক লক্ষ্য কৰি ধাবিত হ'ল। অসুৰে গৈ দেখিলে যে দেৱীয়ে জ্যোতিৰে ত্রিভুৱন জুৰি আছে। তেওঁৰ চৰণৰ ভৰত পৃথিৱী নত হৈছে, কিৰীতিয়ে আকাশ ছানি ধৰিছে। ধনুৰ শব্দত পাতাল পর্যন্ত ক্ষোভিত হৈছে আৰু দেৱীয়ে সহস্র বাহুৰে দিক্‌বোৰ আগুৰি অৱস্থান কৰিছে। ইয়াৰ পিছত অসুৰ সেনাৰ লগত দেৱীৰ ঘোৰ যুদ্ধ লাগিল। মহিষাসুৰৰ সেনাপতি চামৰ, বাস্কল অসুৰ, হনু, অসিলোম, বিড়ালাক্ষ আদিয়ে অসংখ্য সৈন্য, ৰথ, অস্ত্র-শস্ত্র লৈ দেৱীৰ লগত যুদ্ধ কৰিলে। প্রচণ্ড যুদ্ধৰ সময়ত দেৱীৰ প্রতিটো নিশ্বাসতে একোগৰাকী দেৱী আবির্ভাৱ হৈ এফালৰ পৰা অসুৰবোৰক সংহাৰ কৰি গ'ল। হাত-ভৰি-মূৰ কটা যোৱাৰ পিছতো অসুৰবোৰ আকৌ উঠি খেদি আহে যদিও দেৱীয়ে সিহঁতক এফালৰ পৰা বিনাশ কৰিলে। পৃথিৱীৰ বুকু মৃতদেহেৰে ভৰি পৰিল আৰু তেজৰ নৈ ব'বলৈ ধৰিলে। আকাশৰ পৰা দেৱগণে দেৱীৰ শিৰত পুষ্প বৰিষণ কৰিলে।

ইমানতে ৰুচিনাথ কণ্ডলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্য সামৰণি পৰিছে। এনেকৈয়ে কালিকা পুৰাণ আৰু মার্কণ্ডেয় পুৰাণৰ কথাবস্তুক নিজ প্রতিভাৱে সজাই কবিয়ে কাব্যৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ যোগেদি প্রকাশ কৰিছে।



অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ৫ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তুৰ আভাস দি এটি আলোচনা প্রস্তুত কৰক।

(২৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১৪.৮ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ কাব্যিক সৌন্দর্য

প্রথম মাহাত্ম্যৰ আলোচনা প্রসংগত ইতিমধ্যেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে, ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ* আৰু আন আন কেইখনমান পুৰাণৰ কথাবস্তুৰ আধাৰত *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থ ৰচনা কৰিছে যদিও গ্রন্থখন সংস্কৃত পুৰাণৰ হুবহু অনুবাদ নহয়। কথাবস্তুৰ পৰিপূর্ণতা, সাৱলীলতা আৰু গ্রহণযোগ্যতাৰ খাতিৰত কবিয়ে নিজাকৈও কিছু কথা যোগ দিছে। ১৩ টা অধ্যায় বা মাহাত্ম্যত বিভক্ত *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ কথাবস্তু কন্দলিয়ে মূলত *কালিকা পুৰাণ* আৰু *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ* ৰ পৰা সংগ্রহ কৰিছে। ৰম্ভাসুৰৰ হৰ-পার্বতী আৰাধনা আৰু বৰ লাভ, মহিষাসুৰৰ জন্ম আৰু কাত্যায়ন মুনিৰ অভিশাপ, মহিষাসুৰৰ হাতত দেৱগণৰ পৰাজয়, হৰিহৰৰ আগত দেৱগণৰ গোচৰ, দেৱীৰ আবির্ভাৱ, দেৱগণৰ দেৱী স্তুতি, দেৱী-দৈত্যৰ ৰণ, দেৱীৰ দানৱ সৈন্য নিধন — থোৱতে এইখিনিয়েই দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ কথাবস্তু।

ৰুচিনাথ কন্দলিৰ সংস্কৃতৰ ওপৰত থকা বুৎপত্তিৰ কথা প্রথম মাহাত্ম্যৰ আলোচনা প্রসংগত উল্লেখ কৰা হৈছে। দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ প্রসংগতো একে কথাই ক'ব পাৰি। পুৰাণৰ জটিল সংস্কৃত শ্লোক আৰু তত্ত্ববোৰ কন্দলিয়ে সর্বসাধাৰণে বুজি পোৱাকৈ সৰল ভাষাত বর্ণনা কৰিছে। কাব্যখনৰ সৰহখিনি বর্ণনা পদ ছন্দতে দিয়া হৈছে। কিন্তু দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ আৰম্ভনিৰ পৰা হৰিহৰৰ ওচৰত দেৱগণৰ গোচৰ পর্যন্ত ১১০ ৰ পৰা ১২৪ নং পদলৈ দুলড়ি ছন্দ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। বাকী শেষৰ অংশ পদ ছন্দত ৰচনা কৰিছে। সাধাৰণতে ধর্মীয় পুথি সুৰ লগাই গাবৰ কাৰণে পদছন্দ আটাইতকৈ প্রশস্ত। সেই কাৰণেই হয়তো ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে তেওঁৰ কাব্যখন প্রধানকৈ পদছন্দতে ৰচনা কৰিছে।

ছন্দৰ নিচিনাকৈ অলংকাৰৰ প্রয়োগৰ ক্ষেত্রতো কন্দলিয়ে *শ্রীশ্রীচণ্ডী*ৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যত দক্ষতাৰ পৰিচয় দিছে। উপমা, ৰূপক, অনুপ্রাস, যমক, বক্রোক্তি, অতিশয়োক্তি আদি অলংকাৰৰ প্রয়োগ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বর্ণনাত জেউতি চৰাইছে। সেইদৰে বীৰ, ভয়ানক, বীভৎস, অদ্ভূত, ৰৌদ্র- আদি ৰসৰ যথাযথ প্রয়োগ কন্দলিৰ দক্ষতা প্রকাশ কৰাৰ লগতে কাব্যখনৰো সৌন্দর্য বৃদ্ধি কৰিছে। সর্বোপৰি কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ পদচয়ন সুখকৰ, ভাষা সাৱলীল আৰু ভাব দেৱীমুখী।



অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ৬ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্যৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক।

(১৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....

১৪.৯ *শ্রীশ্রীচণ্ডী*ৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যত প্রকাশিত আধ্যাত্মিক তত্ত্ব

পুৰাণ কাহিনী আধাৰত ৰুচিনাথ কন্দলিকৃত *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ কথাবস্তু *কালিকা পুৰাণ* আৰু *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ*ৰ পৰা গৃহীত। ৰম্ভাসুৰৰ হৰ-পার্বতী আৰাধনা আৰু বৰলাভ, মহিষাসুৰক কাত্যায়ন মুনিৰ অভিশাপ, মহিষাসুৰৰ হাতত দেৱগণৰ পৰাজয় আৰু হৰি-হৰৰ আগত দেৱগণৰ গোচৰ এইখিনিলৈ কথাবস্তু *কালিকা পুৰাণ* ৰ পৰা লোৱা। পৰৱর্তী দেৱীৰ আবির্ভাৱ, দেৱগণৰ দেৱীস্তুতি, দেৱী-দৈত্যৰ ৰণ দেৱীৰ দানৱ সৈন্য নিধন পর্যন্ত কথা বস্তু *মার্কণ্ডেয় পুৰাণ*ৰ পৰা গ্রহণ কৰিছে।

সুৰথ ৰজাৰ আগত মেধস মুনিয়ে দেৱীৰ জন্ম সম্পর্কে কৰা বর্ণনাৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্য আৰম্ভ হৈছে। একান্ত ভক্তিৰে আৰাধনা কৰিলে দেৱতাকো তুষ্ট কৰিব যে পাৰি, সেই আধ্যাত্মিক তত্ত্ব প্রমাণিত হৈছে দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ আৰম্ভণিতে ৰম্ভাসুৰৰ তপস্যাত সন্তুষ্ট হৈ স্বয়ং মহাদেৱে অসুৰক বাঞ্ছিত 'পুত্রলাভ' বৰ দিয়াৰ বর্ণনাৰে। ঠিক সেইদৰে ব্রহ্মবাক্য যে খণ্ডন নাযায় সেই সত্য তত্ত্বৰো পূর্বাভাস দিছে কাত্যায়ন মুনিয়ে মহিষাসুৰক নাৰীৰ হাতত মৃত্যু হ'ব বুলি দিয়া অভিশাপৰ যোগেদি।

দেৱগণক পৰাভূত কৰি মহিষাসুৰে স্বর্গৰাজ্য অধিকাৰ কৰি শক্তি আৰু সাহসৰ পৰিচয় দিছে। কিন্তু সেই শক্তি আৰু সাহসো অসুৰে দেৱতাৰ-বৰতে লাভ কৰিছে। ৰম্ভাসুৰক শিৱ দেৱতাই দান কৰা বৰৰ প্রভাৱতে ৰম্ভাসুৰৰ পুত্র মহিষাসুৰ পৰম শক্তিশালী হৈ উঠিছিল। শেষত আকৌ দেৱগণৰ শৰীৰৰ পৰা বিন্দু বিন্দুকৈ নিসৃত তেজ-পুজৰ পৰা উৎপত্তি হোৱা দেৱীৰ হাতত আৰু দেৱতাসকলে দান কৰা অস্ত্রৰ আঘাততে অসুৰৰ মৃত্যু হয়। মহিষাসুৰ নিধনৰ এই বর্ণনাৰ মাজে�ৰেও দেৱতাৰ শ্রেষ্ঠত্বৰ আধ্যাত্মিক তত্ত্বই প্রকাশিত হৈছে। দ্বিতীয় মাহাত্ম্যত মহিষাসুৰৰ মৃত্যু হোৱা নাই যদিও দেৱীৰ ৰণচণ্ডী ৰূপ, যুদ্ধক্ষেত্রত সহস্র অসুৰ সৈন্য বধ আদি কাব্যৰ জৰিয়তে অসুৰ নিধনৰ পূর্বাভাস পোৱা যায়। অন্তঃকৰণেৰে ভক্তি কৰিলে ভক্তৰ সংকট মোচনৰ কাৰণে দেৱীয়ে যে নিশ্চিত ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰে, তেনে এক আধ্যাত্মিক তত্ত্ব *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ মাজত ফুটি উঠিছে।



অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ৭ ঃ *শ্রীশ্রী চণ্ডী* গ্রন্থৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ মাজেদি প্রকাশ পোৱা আধ্যাত্মিক তাৎপর্য সম্পর্কে চমুকৈ আলোচনা কৰক।
(১৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

.....



১৪.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অসমত ভালেমান কবিয়ে চণ্ডীতত্ত্ব সম্পৰ্কীয় পুথি ৰচনা কৰিছে। তাৰ ভিতৰত ষোড়শ শতিকাৰ কবি পীতাম্বৰ কবিৰ *মাৰ্কণ্ডেয় চণ্ডী* সপ্তদশ শতিকাৰ অজ্ঞাত কবিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* মাহাত্ম্য অষ্টাদশ শতিকাৰ শিৱনাথ দ্বিজ, ৰুচিনাথ কন্দলি, ৰঙ্গনাথ চক্ৰৱৰ্তী, মধুসূদন মিশ্ৰ আদিয়ে ৰচনা কৰা চণ্ডী মাহাত্ম্য বিষয়ক পুথিসমূহৰ নাম উল্লেখ কৰিব পাৰি।
- *মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ* ৰ অন্তৰ্গত দেৱী-মাহাত্ম্য খণ্ডক ভিত্তি কৰিয়েই ৰুচিনাথ কন্দলিয়ে *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্ৰন্থ প্ৰণয়ন কৰিছে।
- *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যত ছয়বিধ ৰসৰ প্ৰয়োগ হৈছে। প্ৰথম মাহাত্ম্যৰ বৰ্ণনাতো ইয়াৰ প্ৰায় কেইবিধ ৰস প্ৰতিফলিত হৈছে। এই ছয়বিধ ৰস হ'ল — বীৰ, ভয়ানক, বীভৎস, অদ্ভুত, ৰৌদ্ৰ আৰু শান্ত।
- ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* পুথিৰ পদ চয়ন সুখকৰ, ভাষা সাৱলীল আৰু ভাব দেৱীমুখী।



১৪.১১ ঃ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

(১) হাজৰিকা, পৰীক্ষিত (১৯৯৫), ৰুচিনাথ কন্দলি বিৰচিত *শ্রীশ্রীচণ্ডী*, গুৱাহাটী, ডালিমী প্ৰকাশন।

(২) শৰ্মা দলৈ, হৰিনাথ (১৯৯৮), *অসমত শক্তি সাধনা আৰু শাক্ত সাহিত্য*, নলবাৰী, শশীপ্ৰভা দেৱী।

(৩) অজ্ঞাত, চন-তাৰিখ নাই, *কালিকা পুৰাণ বা হৰগৌৰীৰ বিবাহ*, গুৱাহাটী, শ্রীশ্রীশংকৰদেৱ লাইব্ৰেৰী।

(৪) শৰ্মা, নবীন চন্দ্ৰ (সম্পাঃ) (১৯৯৫), *নাৰায়ণদেৱ (সুকবি)ৰ পদ্মা পুৰাণ*, ভাটিয়ালী খণ্ড, গুৱাহাটী, চন্দ্ৰ প্ৰকাশ।

(৫) কাকতি, বাণীকান্ত (২০১২), *পুৰণি কামৰূপৰ ধৰ্মৰ ধাৰা*, নবীন চন্দ্ৰ শৰ্মা (সম্পাঃ), গুৱাহাটী, বাণীপ্ৰকাশ।



১৪.১২ ঃ অগ্রগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ পৰিচয় *শ্রীশ্রীচণ্ডী*ৰ মূল উৎস পুথি আৰু তাৰ সহায়ক গ্রন্থসমূহৰ চমু উল্লেখ *শ্রীশ্রীচণ্ডী*ৰ কোন কেইটা অংশ সন্নিৱিষ্ট হৈছে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী*ৰ চমু পৰিচয় প্রথম মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তু কি তাক নিজৰ ভাষাত লিখক।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* ৰ প্রথম মাহাত্ম্যৰ কাহিনীভাগ প্রথম মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য্যৰ আলোচনা কৰক।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী*ৰ প্রথম মাহাত্ম্যৰ কাহিনী ভাগৰ বিশ্লেষণৰ মাজেদি তাত ফুটি উঠা আধ্যাত্মিক তত্ত্ব আলোচনা কৰিব।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* ৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তুৰ চমু আভাস নিজৰ ভাষাত দিব কবিয়ে মূল গ্রন্থৰ পৰা কিবা প্রকাৰে ফালৰি কাটি গৈছে নেকি বা কিবা মৌলিকত্ব প্রকাশ কৰিছে নেকি তাৰ আভাস দিব।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* ৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ কাহিনীভাগ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য্যৰ আলোচনা কৰক।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী*ৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ কাহিনী ভাগৰ বিশ্লেষণৰ মাজেদি তাত ফুটি উঠা আধ্যাত্মিক তত্ত্ব আলোচনা কৰিব।



১৪.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ ৰুচিনাথ কন্দলিৰ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যৰ প্রথম আৰু দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়ে পৰিচয়মূলক টোকা লিখক। (১৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ২ ঃ *শ্রীশ্রী চণ্ডী* গ্রন্থৰ বিষয়বস্তুৰ উৎস সম্পর্কে আলোচনা কৰি গ্রন্থখনৰ বিষয়বস্তুৰ চমু পৰিচয় দিয়ক। (৩০০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ৩ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যৰ বর্ণনাৰ আধাৰত ৰজা সুৰথ আৰু সমাধি বৈশ্যৰ দুখৰ কাৰণ উল্লেখ কৰি সেই দুখ কিদৰে নিৰাময় হ'ল বুজাই লিখক। (৩০০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ৪ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* কাব্যৰ বর্ণনা অনুসৰি দেৱীৰ জন্ম কিদৰে হৈছিল? কোন কোন দেৱতাই দেৱীক কি কি অস্ত্র দান কৰিছিল উল্লেখ কৰক। (২৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)

প্রশ্ন ৫ ঃ *শ্রীশ্রীচণ্ডী* গ্রন্থৰ দ্বিতীয় মাহাত্ম্যৰ বিষয়বস্তুৰ উৎস সম্পর্কে আলোচনা কৰি ইয়াৰ সাহিত্যিক সৌন্দর্য বিচাৰ কৰক। (৩০০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত)।

****



প্রসঙ্গ পুথি

অসমীয়া গ্রন্থ ঃ

১। গোস্বামী, উপেন্দ্র নাথ, (২০১৬) ঃ বৈষ্ণৱ ভক্তিধাৰা আৰু সন্তকাব্য, গুৱাহাটী ঃ মণিমানিক প্রকাশ।

২। গোস্বামী, মালিনী, (অনু), (২০০৫) ঃ শ্রীমদ্‌ভগৱদ্‌গীতা, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৩। গোস্বামী, হেমচন্দ্র (সম্পা.) ১৯২৪ ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ চানেকি, কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়।

৪। গোস্বামী, নাৰায়ণ চন্দ্র ১৯৮৫ ঃ সত্রীয়া সংস্কৃতিৰ স্বর্ণৰেখা, মাজুলী ঃ নতুন কমলাবাৰী সত্র।

৫। গোস্বামী উপেন্দ্রনাথ ১৯৭২ ঃ ভাষা আৰু সাহিত্য, গুৱাহাটী- মণি-মাণিক প্রকাশ

৬। গোস্বামী, যতীন্দ্র নাথ (২০০২); অসমীয়া সাহিত্যৰ চমু বুৰঞ্জী; গুৱাহাটী ঃ অসম বুক ডিপো।

৭। চৌধুৰী, মেদিনী, (২০০২) ঃ সর্বভাৰতীয় ভক্তি আন্দোলন আৰু শংকৰদেৱৰ মূল্যায়ন, গুৱাহাটী ঃ সুভদ্রা প্রকাশন।

৮। চলিহা, ভৱ প্রসাদ (সম্পা) (১৯৮৯); মাধৱদেৱ আৰু সংস্কৃতি ঃ শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।

৯। দলৈ, হৰিনাথ শর্মা (২০০৭); অসমত শক্তি-সাধনা আৰু শাক্ত সাহিত্য, নলবাৰী- অসম, পদ্মপ্রিয়া লাইব্রেৰীৰ হকে, শ্রী মীনা দেৰী।

১০। দত্ত, অনিমা ১৯৫৫ ঃ অসমৰ বৈষ্ণৱ সাহিত্য আৰু দর্শন, গুৱাহাটী- দত্ত ব্রাডার্ছ।

১১। দত্ত বৰুৱা, হৰিনাৰায়ণ (১৯৭০); সটীক নামঘোষা; গুৱাহাটী ঃ দত্ত বৰুৱা এণ্ড কোম্পানী।

১২। দাস, ইলাৰাম (২০১৪); নামঘোষা ৱসামৃত কৃষ্ণ; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুক ষ্টল।

১৩। দাস, কৈলাশ আৰু কলিতা মৱল, ৱজিতা (সম্পা)(২০০৬); অসমীয়া ভক্তি সাহিত্য; শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।

১৪। নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ, (২০১৭) ঃ ভক্তিমার্গ আৰু ভাৰতীয় ভক্তি সাহিত্যত এভুমুকি, গুৱাহাটী ঃ বিশাল প্রকাশন।

১৫। নেওগ মহেশ্বৰ ১৯৮৯ ঃ শ্রীশ্রী মাধৱদেৱ, শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ

১৯৭০ ঃ অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা, ৩য় প্রকাশ

(সম্পা.) ১৯৮৭ ঃ গুৰুচৰিত-কথা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

(সম্পা.) ১৯৫৪ ঃ দুর্গাবৰী গীতি-ৰামায়ণ, গোলাঘাট

(সম্পা.) ১৯৭৪ ঃ প্রাচ্য শাসনাৱলী, গুৱাহাটী- অসম প্রকাশন পৰিষদ

(সম্পা.) ১৯৮৯ ঃ ভক্তিগীত সংকলন, সাহিত্য অকাডেমি

১৬। নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ ২০১৪ঃ অসমৰ নৱবৈষ্ণৱ ভক্তিধর্ম আৰু মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ, গুৱাহাটী-এল এল পাব্লিকেচন।

১৭। নাথ, ৰাজমোহন (সম্পা.) ১৯৪৩ ঃ শঙ্কৰদেৱৰ বৰগীত, চপলা বুকষ্টল, শ্বিলং।

১৮। নেওগ, মহেশ্বৰ; (১৯৮৫) ঃ পুৰণি অসমৰ সমাজ আৰু সংস্কৃতি, ৪র্থ সংকলন, মহেশ্বৰ নেওগ স্মৃতি ন্যাস।

১৯। নেওগ, ডিম্বেশ্বৰ; (১৯৭৭) ঃ যুগনায়ক শংকৰদেৱ, গুৱাহাটী ঃ শুৱনি প্রকাশ।

২০। নাথ, প্রফুল্ল কুমাৰ (সম্পাদনা); (২০১৪) ঃ অসমৰ নৱবৈষ্ণৱ ভক্তিধর্ম আৰু মহাপুৰুষ শংকৰদেৱ, গুৱাহাটী ঃ এন এল পাব্লিকেশ্বন।

২১। নাথ, প্রফুল্ল (সম্পাদক); (২০১৭) ঃ শংকৰদেৱ অধ্যয়নৰ ঐতিহ্য, গুৱাহাটী ঃ কে কে পাব্লিকেশ্বন।

২২। নেওগ, ডিম্বেশ্বৰ (১৯৯৩); নতুন পোহৰত অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী; গুৱাহাটী ঃ শুৱনি প্রকাশ।

২৩। নাথ,জীৱকান্ত (সম্পা) (২০০২); নামঘোষাৰ সমীক্ষান্তক অধ্যয়ণ ঃ শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।

২৪। নেওগ, মহেশ্বৰ (১৯৮৯); শ্রীশ্রী মাধৱদেৱ ঃ শ্রীমন্ত শংকৰদেৱ সংঘ।

২৫। নেওগ, মহেশ্বৰ; শ্রীভাগৱত কথা (প্রথম স্কন্ধ), গুৱাহাটী ঃ লয়ার্ছ বুকষ্টল।

২৬। নেওগ, বিভা দত্ত, (২০০৬) ঃ সাহিত্য সমীক্ষা, ধেমাজি ঃ কিৰণ প্রকাশ

২৭। ডেকা, ধর্মসিংহ (১৯৮৪); ছন্দ আৰু অলংকাৰ; গুৱাহাটী ঃ অসম বুক ডিপো।

২৮। পাঠক, দয়ানন্দ আৰু মজুমদাৰ বিমল (সম্পাঃ); (২০১৬); জাতীয় সংহতিলৈ শংকৰদেৱৰ অৱদান; ওড়িশা ঃ শ্রীশংকৰদেৱ সংস্কৃতি সমাজ, পুৰী প্রকল্প।

২৯। বর্মন, শিৱনাথ, (২০০৮) ঃ শ্রীমন্ত শঙ্কৰদেৱ কৃতি আৰু কৃতিত্ব, নগাঁও ঃ জাগৰণ সাহিত্য প্রকাশন।

৩০। বর্মন, শিৱনাথ (সম্পাঃ); (১৯৯৭); অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী; উত্তৰ গুৱাহাটী ঃ আনন্দ ৰাম বৰুৱা ভাষা-কলা-সংস্কৃতি সংস্থা।

৩১। বায়ন, ভৱজিৎ, (২০১৬) ঃ সর্বভাৰতীয় ভক্তি আন্দোলন আৰু শংকৰদেৱৰ কীর্ত্তন ঘোষা, গুৱাহাটী ঃ পাহি প্রকাশন।

৩২। বেজবৰুৱা, লক্ষ্মীনাথ, (১৯৯০) ঃ তত্ত্বকথা, গুৱাহাটী ঃ লায়র্ছ বুক ষ্টল।

৩৩। বৰদলৈ, নির্মলপ্রভা (১৯৯৩) ঃ দেৱী, গুৱাহাটী ঃ সাহিত্য প্রকাশ।

৩৪। ভকত, দ্বিজেন্দ্র নাথ (১৯৯৮); কীর্ত্তন ঃ এক সমীক্ষাত্মক আলোচনা; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৩৫। ভট্টাচার্য,বসন্ত কুমাৰ; মধ্যযুগৰ সাহিত্য, নলবাৰী ঃ সমন্বয় গ্রন্থালয়।

৩৬। মজুমদাৰ, বিমল, (২০১১) ঃ ভক্তি সাহিত্য, গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৩৭। মহন্ত, কেশদা (১৯৮৬) ঃ 'বিচিত্র ৰামায়ণী কথা'; যোৰহাট ঃ প্রকাশক-বাপচন্দ্র মহন্ত

৩৮। মহন্ত, বাপচন্দ্র (সম্পা.) ১৯৯২ ঃ ৰৰগীত, ষ্টুডেটচ্ ষ্ট'ৰচ।

৩৯। মহন্ত, লক্ষ্মীকান্ত, (১৯৯১) ঃ অসমীয়া সাহিত্য অধ্যয়ন, গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৪০। লেখাৰু, উপেন্দ্র চন্দ্র (১৯৪৮) ঃ 'অসমীয়া ৰামায়ণ সাহিত্য'; গুৱাহাটী ঃ কটন কলেজ।

৪১। শর্মা, কুসুম চন্দ্র, (২০১৭) ঃ বৈষ্ণৱ ভক্তিবাদ ঃ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ সাহিত্য আলোচনা, গুৱাহাটী ঃ বান্ধৱ।

৪২। শর্মা, তীর্থনাথ, (২০১৭) ঃ ভক্তিবাদ, গুৱাহাটী ঃ অসম প্রকাশন পৰিষদ।

৪৩। শর্মা, নবীন চন্দ্র (সম্পাদক), (২০০৭) ঃ শ্রীমদ্ভাগৱত, গুৱাহাটী ঃ জ্যোতি প্রকাশন।

৪৪। শাস্ত্রী, মনোৰঞ্জন (১৯৯১); অসমৰ বৈষ্ণৱ দর্শনৰ ৰূপৰেখা; গুৱাহাটী ঃ বাণীপ্রকাশ প্রাঃলিঃ।

৪৫। শর্মা, সতেন্দ্র নাথ (২০০৬); অসমীয়া সাহিত্যৰ সমীক্ষাত্মক ইতিবৃত্ত; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।

৪৬। শর্মা, সত্যেন্দ্রনাথ ১৯৭৬ ঃ অসমীয়া নাট্য সাহিত্য, গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্রকাশ।

৪৭। শইকীয়া বৰা, ইন্দিৰা (২০০৫); বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ অধ্যয়ন; গুৱাহাটী ঃ বাণী প্রকাশ।

৪৮। শইকীয়া, নগেন, (সম্পাঃ) (২০১২); বেজবৰুৱা ৰচনাৱলী, (২য় খণ্ড), গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৪৯। শর্মা, তীর্থনাথ (১৯৯১); সাহিত্য বিদ্যা পৰিক্রমা; গুৱাহাটী ঃ বাণী প্রকাশ প্রাইভেট লিমিটেড।

৫০। শইকীয়া,পূর্ণানন্দ(১৯৯০); মাধৱদেৱ ভক্তি সাহিত্য; গুৱাহাটী ঃ বৰা প্রকাশন।

৫১। শালৈ,পদ্মৰাম (১৯৯৭); ভক্তিধর্ম আৰু ভক্তি কাব্যত এভুমুকি; গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় ঃ ছার্ভিছ বুক ছেল্ছ।

৫২। শর্মাদলৈ, হৰিনাথ; বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টাচার্য বিৰচিত শ্রীশ্রী মদ্ভাগৱত কথা বা কথা ভাগৱত, ১ম খণ্ড, গুৱাহাটী ঃ বাণী প্রকাশ।

৫৩। শমাদলৈ, হৰিনাথ (১৯৮২) ঃ *শক্তি সাধনা আৰু শক্তি সাহিত্য,* ৰৰপেটা ঃ হৰিনাথ শর্মা দলৈ।

৫৪। শর্মা, যাদৱদেৱ; ভট্টদেৱ; টিহু ঃ কামাখ্যা প্রেছ।

৫৫। শর্মা, সতেন্দ্র নাথ (২০০৭) ঃ 'ৰামায়ণৰ ইতিবৃত্ত'; গুৱাহাটী ঃ বীণা লাইব্রেৰী।

৫৬। শর্মা, হেমন্ত কুমাৰ; (১৯৮৪) ঃ 'অসমীয়া সাহিত্যৰ দৃষ্টিপাত'; গুৱাহাটী ঃ বীণা লাইব্রেৰী।

৫৭। হাজৰিকা, পৰীক্ষিত (সম্পাঃ) (১৯৯১) ঃ *শ্রীশ্রী চণ্ডী;* গুৱাহাটী ঃ গোলোক ৰায়মেধি স্মৃতি প্রকাশন।

৫৮ । কাকতি, বাণীকান্ত (২০১২), *পুৰণি কামৰূপৰ ধর্মৰ ধাৰা*, নবীন চন্দ্র শর্মা (সম্পাঃ), গুৱাহাটী, বাণী প্রকাশ।

৫৯। অজ্ঞাত, চন-তাৰিখ নাই, *কালিকা পুৰাণ বা হৰগৌৰীৰ বিবাহ*, গুৱাহাটী, শ্রীশ্রীশংকৰদেৱ, লাইব্রেৰী।

বাংলা গ্রন্থ ঃ

১। ব্রহ্মচারী, মহানাথ ব্রত (১৯৭০) ঃ *চণ্ডীচিন্তা*; কলিকতা ঃ মহানাথ সম্প্রদায়।

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1. Bhandarkar R.G. 1996 : Vaisnavism, saivism and minor religious systems, Varanashi
2. Banerjee J.N. 1996 : Puranic and Tantric Religion, University of Calcutta
3. Bhandarkar R.G (1996) : Vaisnavism, Saivism and Minor Religious system; Varanashi.
4. Choudhari P.C. 1960 : The History of civilization of the people of Assam, Guwahati- Assam Publication Board
5. Chatterjee S.K. 1960 : The place of Assam in the History and civiliza tion of India, Calcutta University
6. Gait Edward, 1981 : A History of Assam, Calcutta
7. Goswami, Hemchandra (ed.) 1930 : Descriptive Catalogue of Assamese manuscript, Calcutta University
8. Kanaklal Barua, 1978 : Early History of Kamrup, Guwahati : Asom Sahitya Sabha
9. Kakati Banikanta 1948 : The Mother Goddess Kamakhya, G.U.
10. (ed.) 1951 : Aspects of EarlyAssamese Literature, .GU

10. Neog, Mahaswar (1965) : Sankardeva and his Times, Early History of Vaisnava faith and Movement in Assam, G.U.
11. Winterniz,M. Vol. I, 1927, Vol. II, 1933 : A History of Indian Literature, Calcutta,